СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
основана 1892 године

ИНИЦИЈАЛ СКЗ НАЦРТАО ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

КРАЉЕВСТВО СЛОВЕНА

Скенирао: Μίλοβαν έν Χριστω τω Θεω πιστός
βασιλεύς καί αύτοκράτωρ
Σερβίας καί Ῥωμανίας

НАСЛОВ ОРИГИНАЛА

МАВРО ОРБИН

КРАЉЕВСТВО СЛОВЕНА

БЕОГРАД
1968

Превео са италијанског

ЗДРАВКО ШУНДРИЦА

ЧИТАОЦУ

Овај превод почиње од стране 242. Орбинова оригинала, односно од поглавља које подробније излаже историју јужнословенских земаља Рашке и Србије, Босне, Хума, Хрватске и Бугарске. Претходна Орбинова размагарања, то јест прво поглавље под насловом *Порекло Словена и развој њихова царства* (p. 5—203) и први део другог поглавља под насловом *Историја краљева Далмације и осталих суседних земаља Илирика, од 495. до 1161. године* (p. 205—239), овде су свесно изостављена. Наиме, *Историја краљева Далмације ...* заправо је Орбинов превод са латинског Дукљанинове *Историје* (Летопис Попа Дукљанина, или Барски родослов), изворног документа који нам је данас доступан у осетно поузданијим верзијама од оне коју пружа Орбин. Његов превод данас је од интереса само за уски круг специјалиста који, испитујући степен веродостојности Барског родослова, проучавају и рукописну традицију овог споменика. Што се тиче првог поглавља Орбинова дела, ствар је такође по себи јасна. Тај одељак, посвећен претежно ванбалканском Словенству, писан је на основу преднаучне, панславистички усмерене и потпуно некритичке литературе, као и пишчевих наивних етимолошких домишљања у истоме смислу. Резултат је једна сасвим нетачна, управо фантастична и неразмрсиво збркана слика о „царству Словена". Да би читалац о томе добио одређенију представу, довољно је да прочита сажето и верно испричан садржај овог Орбиновог поглавља (стр. CXXXIX овог изд.). Заморно читање пуног текста овог поглавља, сасвим је очигледно, привлачно је и није дангубно само онима који испитују историју нашег историописања.

РЕДАКЦИЈА

ПРЕДГОВОРИ

МАВРО ОРБИН — ЖИВОТ И РАД

Дубровчанин Мавро, или тачније: Мавар, Орбин[1] закорачио је у историју југословенске културе на самом освиту XVII века, и одмах је за себе у њој изборио истакнуто и часно место. Његов улазак у ту културу имао је нешто од наглости и силовитости с којима место под сунцем освајају скоројевићи, и исто је толико изгледао неочекиван и без стварних основа. Разлози су му, међутим, били дубоки и он је пао у прави час, и стога је означио почетак једног утицаја који се готово не да сагледати по обиму и који једва да је икада престао по трајању.

Културна позорница његовога Града у оне дане, а то је, безмало, била позорница свеколике наше културе онда, била је шарена и жива, али на њој нису деловале крупне фигуре њених најзначајнијих протагониста. Марин Држић био је мртав, одавно, а Џиво Гундулић тек је улазио у средњу школу. Дубровачком поезијом владао је извештачени и најчешће епигонски маниризам, чији су многобројни представници гдекад имали и срећних замисли, и лепих иницијатива, али махом нису били прави песници; најбољи међу њима, Рањина

[1] Одавно одомаћени облик његовог имена и презимена (*Мавро Орбини*) у ствари је облик који је писац употребљавао када је писао италијанским језиком; на нашем језику он се звао, и његови суграђани звали су га такође, само *Мавар Орбин*, како се потписао и испод српскохрватске посвете свог *Зрцала духовног*, датиране 20. априла 1606 (*Dum Mavar Orbin Opat od Sfete Marie od Backe*).

и Златарић, били су уз све то још и годинама песнички замукли, и ако баш и нису сасвим окренули леђа Музама, штампали су стихове из младости. Барокна поезија, која ће донети извесно, додуше само краткотрајно, освежење нашој књижевности, још је чекала своје песнике. Грађанска комедија, захваљујући напорима комедиографа, сликара и музичара Мартина Бенетевића, одселила се из Дубровника на Хвар, а за дубровачки театар радили су још једино преводиоци Тасових и Гвариновиx пасторала и свирепих колико и непоетских трагедија минорних италијанских песника, које је једва понеко читао, а које извесно нико није гледао. Уместо праве књижевности, списатељи католичке обнове засипали су читаоце „либарцима од дјевства" и „науцима крстјанским, истомаченим у језик дубровачки", коментарима покајничких псалама, „розаријима причисте Дјевице" и „начинима којима се има обслужит у говорењу од мисе". Духу обновљеног и милитантног католицизма нису могли у ово доба утећи ни дубровачки филозофи, који сада чешће и амбициозније но раније пишу и штампају своја дела. Најеминентнији из њиховога кола, Никола Гучетић, који је, тако рећи из године у годину, давао на свет филозофске трактате потпуно световне инспирације — *Коментаре на Авероесов говор о суштини света* и *Дијалоге о љубави и лепоти*, *Говор о Аристотеловом Метеору* и *Управљање породицом*, тумачење *Реторике* великог Стагиријанина и списе попут оног *О републици према схватању Аристотелову* — наједном је почео да се окреће, у почетку све осетније, а потом и скоро искључиво, теолошким расправама на разне теме и саставима о покори и псалмима. Није мање карактеристичан ни случај Антуна Меда, филозофа и богатог трговца из последњих деценија XVI века, који је у својим књигама, штампаним 1598. и 1599. године, распредао о појединим одељцима Аристотелове *Метафизике*, али није заборављао да своју, и њихову, католичку тенденцију наговести још од поднаслова, у који

је стављао познату хришћанску девизу „Господе, господе наш, како је дивно име твоје!" Још је битнија одлика времена што се корацима све бржим, и све крупнијим, ближила ера егзактних наука и историјске ерудиције, које су и у Дубровнику, као и другде у свету, утиснуле неизбрисив печат барокном раздобљу. Марин Геталдић није, истина, још био штампао своје сјајне математичке дисертације, али се за њих припремао, а пробуђено интересовање за историјска дела хранило се, за први мах, већ скоро читаво столеће старим списима хуманисте, патриција и бенедиктинског опата Луја Цријевића Туберона, тек сада први пут штампаним. Свет је међутим био пред крупним историјским збивањима, која су се осећала у ваздуху, или су се бар ватрено прижељкивала, међу Словенима и у Европи уопште. На све стране расло је уверење, а њега су систематски подгревали пропагандисти и мисионари из Рима, да је крај турског господства над хришћанима неминован и да је слобода већ сасвим близу на видику. Ти дани нису се могли дочекати с одавно застарелим хуманистичким „коментарима", проистеклим из сасвим другог историјског осећања; сада су биле потребне нове визије славне прошлости, начињене не само ње ради, већ исто толико, и више, и ради славне будућности. Утолико пре што ни непосредна, свакодневна стварност није била нимало светла, због општег назадовања и кризе, и због непрестаних опасности, које су се попут тамних облака гомилале на небу Дубровника, једином још увек слободном у нашим странама.

У такав тренутак, историјски, културни и психолошки, појавио се, изванредно смело, Мавро Орбин са својим првим, али уједно и најзначајнијим делом, по коме је и остао познат и које му је донело светску славу; то дело бацило је у засенак све друго што је тај скромни писац за живота радио. Штампано у Пезару прве године столећа, помпезно и разметљиво као што је и приличило епоси која је почињала, у раскошном

издању чије је трошкове платио богати мецена, и у књизи чији обим није стајао у најбољој слози с вредношћу садржине, оно је с много родољубивог поноса и с не мање барокне магловитости названо *Краљевством Словена*. Његов аутор одредио му је најшире оквире и наменио најзамамније циљеве: да буде и повесница читавог словенског племена, тако рећи од легендарних библијских тренутака па све до пропасти балканских средњовековних држава, и песничка глорификација њихове минуле славе, и полемички ватрена, пркосна, па и пристрасна апологија њиховог историјског поступања, и филозофски поглед у векове који долазе. Имајући отпрве у виду читаоце не само образоване већ и учене, и оне међу странцима не мање од оних у словенском свету, он је дело писао језиком који није био његов и у чије тананости није био упућен, али који је био језик међународног споразумевања; и мада је под његовим пером тај италијански непрекидно шкрипао варварски и рогобатно, због чега су се префињени духови међу читаоцима ужасавали, и мада је, уз то, дело имало још и много других мана, које су се уочавале без тешкоћа, број његових читалаца био је све већи и круг његовог дејствовања стално се ширио. За њим су посезали историчари, песници и свакодневни просечни читаоци; оно је било не само извор информације већ и књига надахнућа; оно је посејало клице „словинства“, које се одмах затим, и највише захваљујући том делу, раскошно расцветало, и које представља једну од најсуштинскијих, можда и најлепших, одлика нашег XVII века; оно је, као мало која наша књига, продрло у светску историографију и у њој је остало присутно све до данас[2]; оно је — да најзад ставимо тачку на ово набрајање, али у ствари њега не би било тешко и наставити — јединствено по још једном свом својству, скоро парадоксалном: то је прва, а у исти мах ваљда и последња, историја свих Словена, па већ и стога представља покушај који није не само надмашен већ ни поновљен[3].

Повода за поновни разговор о Мавру Орбину има, дакле, напретек. Околност да се *Краљевство Словена* најзад јавља и на језику на коме је смишљано — после мало срећног покушаја Саве Владиславића то ће стварно бити први пут — свим тим поводима само је придружила још један, и нов . . .

1

Ко је у ствари био тај Мавро Орбин? Откуд се он појавио у дубровачком друштву и како се обрео на дубровачком културном обзорју? Каква је била, и у којим је правцима текла, путања његовог живота? Шта је он радио, као писац и грађанин, и у којим је све правцима деловао? Када се, и на који начин, пресеца линија његове егзистенције и где му се губе даљи трагови?

Питања истога рода и тежине могла би се продужити по вољи, а да опет не буде исцрпено све што је о старом историчару и писцу из Дубровника остало до данас тамно и непознато. Многи су разлози што је то тако. Основни је: што су дубровачки биографи XVIII века, који толико пута чувају верна и бројна сећања на раније писце свога града, у случају М. Орбина затајили скоро сасвим. А затим су и разлози остали: што су хар-

[2] Светске одјеке Орбиновог дела пратио је Никола Радојчић у расправи *Облик првих модерних српских историја*, Зборник Матице српске, серија друштвених наука, 2, Нови Сад, 1951, 5—56. За утицаје које је *Краљевство Словена* извршило на домаћу историографију од фундаменталне је важности рад истога аутора *Српска историја Мавра Орбинија*, Посебна издања САНУ, књ. CLII, Одељ. друштвених наука, нова серија, књ. 2, Београд, 1950. Радојчићева истраживања нису могла исцрпсти предмет, као што је и разумљиво; за то су неопходна многа даља истраживања.

[3] Упор. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova, 1958, 666: „Nessuno ha tentato di scrivere una storia degli Slavi. Insuperabile resta ancora il fantastico secentesco don Mauro Orbini . . .“

тије реда коме је Орбин припадао уништене или су се ко зна куда развукле чим су се угасили бенедиктински манастири на територији Дубровачке Републике; што темељна истраживања у Ватиканском архиву нису обављена и што је тешко веровати да ће их у скоро време ико обавити; што домаћи архивски извори не дају о нашем писцу ни приближно онолико колико бисмо желели, чак ни приближно онолико колико дају иначе. Са свим тим незгодама данашњи биограф Мавра Орбина може тек у неким моментима да буде шири, потпунији и обавештенији од својих претходника, али да у много чему другоме остане, као и они, шкрт и фрагментаран и да на многа питања уместо чињеница понуди једино своје сумње.

Једно се такво питање заплиће већ на самом почетку разговора о Орбину. Спомињући његово порекло и породицу из које је потекао, Саро Цријевић, који је о свим дубровачким писцима до средине XVIII века несумњиво знао највише, остао је, што је код њега сасвим изузетно, на самим нагађањима и на оно неколико оскудних вести што их је сам Орбин дао о себи у аутобиографским дигресијама својих дела. „По оцу је из породице Орбин, која је међу грађанима доста поштована", записао је он лаконски, али и сасвим недовољно и неодређено за даља трагања[4].

Колико у овом часу знамо, први Орбин који је у Дубровнику засновао породицу и с којим је сигурно у некој вези наш писац, био је извесни Вицко Николин Орбин, који је у Дубровник дошао из Котора, негде педесетих година XVI века. Безбројни документи који су о њему сачувани бележе његово презиме на разне начине (Orbini, de Orbino, Urbini, de Urbinis, Urbino, Urbinus) и дуго не пропуштају да назначе његово ко-

[4] Саро Цријевић (Seraphinus Cerva), *Bibliotheca Ragusina*, t. III, 1741, 156. (Дело није штампано; аутограф се чува у библиотеци доминиканског манастира у Дубровнику.)

торско порекло[5]. Када се по њима пође за тим адоптираним Дубровчанином, добија се прилично разговетна и несумњиво занимљива слика о судбинама досељеника који се одувек слежу у град Светога Влаха да у њему потраже и, ако могу, нађу бољу срећу од оне коју им је нудила њихова постојбина. У Дубровнику се Вицко Орбин испрва бавио трговином, доста скромном по обиму и капиталу, и претежно везаном за тканине и свилу, те га стога акти називају гдекад дубровачким трговцем (mercator ragusinus, merciarius Ragusii)[6], а гдекад и свиларом (suilaro, sfillarus)[7]. Али је Вицко Орбин улазио и у друге трговачке и новчане послове, било послујући самостално, било радећи у заједници са својим ортацима, Иваном Дамјанијем из Котора[8], Николом Радовим, крзнаром[9], Петром Ивановим Ђонијем[10], Михом Полијем[11] и другима: куповао је жито, укрцавано у Италији за Дубровник[12], држао је, или продавао, по који бродски карат[13], учествовао је у осигурањима бродова, задуживао се[14] или је кредитирао друге[15], ку-

[5] Тако, на пример, 17. новембра 1561: Vincentius Nicolai de Urbinis de Catharo (*Pacta Matrimonialia* 9, 1558—1579, 41'), 30. марта 1573: Vincentius Nicolai Urbini de Catharo (*Diversa Cancellariae* 158, 1572—1573, 67') или 30. марта 1593: Vincentius Nicolai Urbini de Catharo incola Ragusii (*Pacta Matrimonialia* 11, 1594—1617, 13—13'). Ови и сви даљи документи за које се изричито не каже друкчије налазе се у Хисторијском архиву у Дубровнику.

[6] *Diversa Cancellariae* 155, 1569, 119; *исто* 156 (1570—1571) 6'; *исто* 158, 67'; *исто* 159 (1573—1574), 111; *Vendite di Cancellaria* 76 (1569—1572), 33'.

[7] *Diversa Cancellariae* 151 (1565—1566) 88'; *Sententiae Cancellariae* 145 (1580), 75; *Mobilia* 38 (1580), 156'.

[8] С њим је имао трговачко друштво (societas) од августа 1567. до маја 1572. год., али су после веома дуго сређивали рачуне. Вид. *Diversa Notariae* 119 (1573—1575), 104'—105, 157; *Diversa Cancellariae* 164 (1578) 61; *исто* 165 (1578—1579), 102'—104; *исто* 175 (1587), 31'.

[9] *Diversa Cancellariae* 157 (1571—1572), 5; *исто* 158, 67'.

[10] *Diversa Notariae* 119, 48.

[11] *Исто* 120 (1575—1577), 61.

[12] *Исто* 118 (1568—1573), 62.

[13] *Исто* 218; *Div. Canc.* 158, 6'—7.

[14] Вид. нарочито *Debita Notariae* 90, 26', 28, 31', 50', 63, 63', 64', 68', 71, 74, 75, 91, 116, 123, 161.

[15] *Diversa Cancellariae* 161 (1575), 3; *исто* 163 (1576—1578), 143.

повао је или узимао под закуп земље на Пилама или у Гружу[16], и уопште покушавао је, као што су чинили и други, да на сваки начин дође до дуката. Трговачку радњу имао је у главној улици у Дубровнику[17], али је повремено, идући за потребом и пословима, путовао изван града: 1571. био је у Барију[18], а 1573. одлазио је у Ланчано[19]. Дошавши до неког угледа међу својим новим суграђанима, бивао им је тутор и јамац, арбитар у споровима и заступник у пословним трансакцијама, а рано је примљен и у братовштину онога слоја дубровачких грађана који су се називали лазаринима; године 1568. био је чак један од тројице офичала братовштине лазаринске[20]. Женио се рано, децембра 1561, Пером, ћерком Франа или Францина Радовог, Дубровкињом из сасвим скромних друштвених редова и већ једном удаваном[21], и с њом је, колико сада можемо видети, имао синове Николу, Стијепа и Ивана, и кћери Франу и Елизабету. Становао је у почетку у стану изнајмљеном од општине[22], а некакву своју кућицу, у Николић улици, ваљда одвећ неудобну и сиротињску, давао је под кирију[23]; тек крајем 1584. купио је већу кућу у Улици Радаљевић, под Пријеким (in Radaglieuich uliza sub Priechi put), и тада је у њу прешао, са својом породицом[24]. Временом су му се, изгледа, послови окренули на горе и у архивске књиге почињу да улазе записи о његовим дуговима, које не стиже, или није увек у могућности, да плати на време[25]. Можда је зато и био принуђен да се прихвати не много угледног и не нарочито цењеног посла трговачког посредника (сензала, publico sensale, messita Rhacusij), за кога га је Мало вијеће изабрало 21. октобра 1581. године[26] и који је вршио све до смрти[27]. Прилике да се огреши на том послу — који су махом обављали Јевреји и Грци — било је у изобиљу, а и опасности је могло бити у њему сваковрсних, и није искључено да је одатле и произишао некакав Орбинов побожни завет, који је и извршио, подигавши олтар, посвећен Девици Марији и светицама Урсули и Агати, у цркви дубровачких доминиканаца, испод предикаонице[28]. Ни у последњим децени-

[16] *Vendite di Cancellaria* 76 (1569-1572), 33'—34; *Diversa Cancellariae* 155, 119; *исто* 159, 111.

[17] У једној тужби, 4. јула 1573, он каже: „Данас на Пјаци ... где сам био у својој радњи“ (hogi alla piaza ... dove io ero alla butega mia), *Lamenta de intus* 110 (1572—1573), 177.

[18] *Consilium Rogatorum* 60 (1570—1572), 143'.

[19] *Исто* 62 (1573—1575), 134.

[20] Вид. *Матрикулу лазарина* у Хисторијском архиву у Дубровнику (сер. XX-1, бр. 15), стр. 34. и 49.

[21] Женидбени уговор, регистрован у *Pacta Matrimonialia* 9 (1558—1579), на л. 41, начињен је 17. новембра 1561, али је у њему речено да је Вицко дужан да одведе Перу својој кући pro consumatione matrimonii најдаље за месец дана. Мираз је износио 200 дуката, али су у њих урачуната и 66 дуката и 12 гроша које је, такође на име мираза, 1557. примио први Перин муж Паво Радов из Драчевице (*Pacta Matrimonialia* 8, 195), као и 15 дуката које је њој оставио тај ранији муж, умирући у Александрији, 1560. године (*Testamenta Notariae* 41, 193—194).

[22] *Consilium Minus* 50 (1570—1572), 110.

[23] *Diversa Cancellariae* 163, 142'.

[24] *Vendite di Cancellaria* 81 (1583—1586), 147; кућа је некада припадала једном племићу из породице Бенешића, а наследством је дошла у посед прокуратора Св. Влаха; они су је Орбину продали тако да за њу плаћа in perpetuum по 72 перпера годишње.

[25] Вид. нпр. *Consilium Minus* 52 (1573—1575), 11' и 69.

[26] *Consilium Minus* 55 (1580—1581), 223: „Vincentius Urbini fuit creatus messita Rhacusii cum honore et onere consuetis“. Убрзо, 12. јула 1582, Орбин се удружио с другим сензалима (Абрам Абенум, Франо Иванов, Никола Кресива, Јањи Теодор и Манојло Иванов) да раде заједнички, као једна компанија (вид. Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Сарајево, 1937, 85).

[27] Ову Вицкову делатност лепо илуструје уговор који је 14. јануара 1600. склопио с Виљемом Рубинсоном, француским и енглеским конзулом у Дубровнику (Gulielmo Rubinson, consule della nazione francese et inglese) и Аврамом Абенумом Јеврејином; по том уговору, од све робе што је енглески и француски бродови доносе у Дубровник, а коју они буду продали или посредовали да се прода, четвртина зараде иде Рубинсону, а остале три четвртине делиће попола Вицко и Аврам (*Diversa de Foris* 16, 1607—1608, 151'—152; вид. и J. Тадић, *нав. дело*, 170). Али се Аврам није држао споразума и закључивао је многе послове између француских и енглеских бродова и дубровачких трговаца не дајући обавезни део Вицку, због чега се овај са њим спорио на дубровачким судовима (*Intentiones Cancellariae* 10, 1606—1613, 22'—23).

[28] *Vendite di Cancellaria* 76, 34: Орбин, који је већ био подигао тај олтар, обавезује се, 9. августа 1599, да ће доминиканцима плаћати по један перпер годишње за мису што ће је они певати сваког новембра in festo B. Mariae.

јама живота Вицко Орбин није се хтео одрећи послова: удруживши се са синовима Николом и Стијепом, који су се бавили понешто поморством а понешто трговином — његов трећи син, Иван, био је апотекар (aromatarius) и, пошто је занат изучио код рођака Еуфемија Болка, држао је самосталну радњу у близини цркве Св. Влаха[29] — саградио је 1604. године у Гружу брод „Santa Maria di Rosario e Santa Anna“, новцима које су заједнички прикупили, које су позајмили од дубровачке владе и које су, продајом једанаест његових делова, добили од учесника[30]. Брод је запловио по Средоземљу под наизменичном командом двојице браће — док је један на њему био заповедник, други је вршио функцију шкривана, а сваке друге године улоге су се мењале[31] — и једно је време све текло добро; али су затим наишли неуспеси и дугови су почели да се сустижу, и лако је могуће да би до катастрофе дошло и да брод нису заплениили гусари, негде код Милоса почетком 1616. године,

[29] Документ о томе вид. у *Intentiones Cancellariae* 11 (1607), 216; одатле се да назрети не баш много позитиван карактер овога Ива. О њему има и сваковрсних других вести.

[30] Када је брод био готов у бродоградилишту у Гружу, Вицко Орбин и његови синови Никола и Стијепо начинили су и 14. августа 1604. регистровали документ о међусобним новчаним обавезама и о читавом даљем пословању у вези с тим бродом (*Diversa Notariae* 131, 1603—1604, 43—44). Одатле се види, између осталога, да су они били власници тринаест од двадесет четири карата, и да су од тих тринаест карата једанаест били заједнички, а два само Николини. Од владе су на зајам добили 200 дуката, које су почели да враћају тек 1611. године, и то, на основу „грације“ коју им је на њихову молбу доделило Велико вијеће, по 25 дуката годишње (*Consilium Maius* 32, 1610—1615, 36’—37). Један од учесника био је Јеврејин Јакоб Данон, који је поседовао пет карата; како му Орбини нису уредно давали његов део зараде, спорио се са њима судски (вид. *Diversa de Foris* 16, 1607—1608, 9; Ј. Тадић, *нав. дело*, 228).

[31] У наведеном документу од 14. августа 1607. то је овако било одређено: „... habbiamo convenuto che il sopradetto Stephano nostro vada per padrone per anni due continui... et in detto tempo di due anni del suo patronato che Nicolò sopradetto vada per scrivano e che amministri l’offitio dello scrivanato..., cosi anco quando... esso Nicolò sarà per padrone, che esso Stephano possa far il medesimo...“ Савесно вршење ових дужности надгледаће отац, и у његовој власти биће да оне који их не буду обављали како ваља казни на тај начин што ће их тих дужности лишити за одређено време.

док је он, накрцан, ишао за Венецију[32]. Од изванредног је интереса за схватање породичних односа који су покаткад владали међу пословним Дубровчанима чињеница да је Вицков син Никола после ове незгоде наплатио у Млецима премију осигурања брода и да је онда покушао да одговарајући њен део сакрије и од рођеног оца![33] У годинама које су текле у међувремену, стари Вицко збринуо је обе своје кћери: старију, Франу, удао је за Мата Вицковог Цизилу из Котора[34], а млађу, Елизабету, за Антонија Јулијани de Freddis, златара у Дубровнику[35]. Овај последњи зет га је, како по свему изгледа, једино и пазио у старости, и он га је и сахранио — за њим убрзо и његову жену Перу — негде између априла 1615, када је последњи пут споменут као жив, и почетка августа 1618, када је већ био покојник[36].

Цела ова дуга приповест о Вицку Николином Орбину, који се средином XVI века доселио у Дубровник из

[32] *Intentiones Cancellariae* 17 (1616—1617), 20.

[33] *Исто*. Документ је регистрован 11. маја 1616. и у њему пише: „Vincentius Urbini in lite quam habet agendo contra Nicolaum Urbini... intendit probare qualiter dictus Nicolaus Venetiis fecit securitatem navis nominatae S. Anna et S. Maria de Rosario de ratione intentionantis pro summa ducatorum 1000..., qualiter dicta navis capta fuit pro Millo a piratis dum navigabat onusta Venetias versus..., qualiter dictus Nicolaus exegit Venetiis dictam securitatem ab assecuratoribus...“

[34] Документ о миразу (carta dotalis) начињен је 30. марта 1595, и по њему Цизила је од таста добио 2000 перпера у которској монети (monetae catharinae), *Dotium Notariae* 15, 113’.

[35] *Pacta Matrimonialia* 11 (1594—1617), 156; уговор који су начинили Antonius Juliani de Freddis aurifex ex una parte et Elisabetta filia Vincentii Urbini ex alia parte, регистрован је 10. јануара 1610, али је брак већ раније био склопљен и остварен (contractum... etiam consumatum); мираз који је младожења делом примио, а делом му је само обећан, износио је 500 дуката. По свој прилици млађи је брат овога Антонија доминиканац Карло Јулијани de Freddis, син Андрије de Freddis из Венеције, досељеног крајем XVI века у Дубровник; тога је доминиканца сенат изабрао 1652, а папа потврдио 3. фебруара 1653. за бискупа стоњског и он је као шездесетогодишњак умро у Стону 3. новембра 1663. О њему вид. D. Farlatus—J. Coletus, *Ecclesiae Ragusinae historia*, Venetiis, 1800, 358.

[36] Антонио је после имао грдне спорове с Николом, Стијепом и Иваном Орбин око скромног наслеђа које је остало од Пере и Вицка. Вид. *Div. Canc.* 199, 208’; *Intentiones Cancellariae* 19, 130—130’; *Mobilia* 1618, 234—234’.

Котора, и ту остао, има у нашој ствари неког смисла под претпоставком да је он био у најтешњем сродству с дубровачким историчаром. Ми чак мислимо да му је то морао бити отац. На жалост, претпоставку није сада могуђно подупрети ниједним сигурним доказом, и она се темељи на пуком осећању. Међутим, ако нас осећање вара, и ако је Мавро Орбин старији но што га замишљамо, једанпут ће се можда показати и да су Вицко и Мавро Орбин били браћа. У правој поплави архивских сведочанстава о Вицку Орбину нема, за дивно чудо, ниједнога — или се ниједно није нашло — у коме би однос између Вицка и будућег писца *Краљевства Словена* био на било који начин одређен. Вицкови синови исто тако никада нису поменули овог свог евентуалног брата (или стрица?) — није ни он њих! — тако да тајна његовог порекла остаје до даљега комплетна и неразмрсива.

Од неке крупније користи у њеном решавању не би могло бити ни тврђење Сара Цријевића да је Мавро Орбин по мајци био из пучке породице Флори, угледне не мање од породице Орбин и на гласу у првом реду по Шимуну Флори, славном ратнику и Мавровом ујаку. Без особите је користи та вест стога што нас, за оно време када су презимена била толико неустаљена, она не може одвести до извесности. Осим тога, Цријевић је њу преузео од самога Орбина, али дајући јој смисао који она можда није имала. На једном месту *Краљевства Словена* Орбин с гордошћу говори о свом рођаку — он каже: *mio zio* — Шимуну Флори који је „у наше дане прославио своје име и име своје домовине“, боравећи тридесет и шест година у Француској и служећи за све време француске краљеве. „Толики је он успех имао у војним стварима (nelle cose di guerra), да га је војвода од Алансона готово стално држао уза се, а од француских краљева Анрија и његовог брата Шарла добио је врло часна звања (carichi molto honorati)“. Орбин још цитира четири стиха која је у славу овога

Флорија испевао на латинском језику „изврсни песник“ (poeta eccellentissimo) Дидак Пир:

> Et miles intrepidus, et dux invictus in armis
> Venit ab antiqua Florius Illyria,
> Illius egregiam virtutem, et fortia facta
> Experta est duris Gallia temporibus[37].

Невоља је с овом вести у томе што у њој Орбин свог славног рођака — коме, нека је речено узгред, нема трага у дубровачким документима — назива *zio*, а та италијанска реч, како се добро зна, може значити *ујак*, али исто тако и *стриц*.

Не решивши први проблем који се пред нас поставио у животопису Мавра Орбина, нисмо у могућности да решимо ни други, још битнији: када је он рођен. Чак ни нагађања с приближним роковима немају никаквих изгледа да буду прецизна. Ако је, као што смо претпоставили, Мавро Орбин доиста био син Вицка Орбина, с чијим смо се животом упознали, он није никако могао угледати света пре 1563. године; јер Вицко и Пера Орбин венчали су се децембра 1561, а први им је син сигурно био Никола када је баш он понео име деда по оцу, што је, према давнашњем обичају у Дубровнику, привилегија прворођене деце. Писац *Краљевства Словена* био би онда тек други по реду и име под којим је крштен могло би бити Франо, како му се звао и дед по мајци, што би опет било у складу са старим дубровачким „ужанцама“. Али видели смо да би се претпоставка о односу Мавра и Вицка Орбина могла и обрнути и поставити друкчије. Ако су, дакле, они били браћа, писац је рођен у Котору око 1540. године и у Дубровник је дошао као сасвим млад човек, онда када и Вицко.

Све године Орбинове младости, до последње, остају за нас у пуном мраку такође. Оно што се о њима може

[37] *Il regno degli Slavi*, 197. Значење тих стихова: „Флори, неустрашиви ратник и војсковођа непобедив у боју, дошао је из древне Илирије; његове изванредне врлине и јуначка дела оглѐдала је Француска у суровим временима.“

рећи и без документарних ослонаца, стандардно је и једва да нам ишта објашњава у животу писца. Школе је он, барем почетне и средње, учио у Дубровнику, док је још носио име под којим је крштен и које, потпуно извесно, није било Мавро; те школе биле су добре и међу њиховим професорима бројило се неколико изврсних хуманиста и угледних писаца. Нико сада не зна разлоге који су потоњег историчара нагнали да већ у петнаестој години окрене леђа свету и да уђе у тишину манастира, као монах. Ти су разлози понајпре могли бити економске природе: у сиротињској кући с много деце то је био неки излаз и некаква шанса; али су могли бити и више идеални: ако је жудео да се отисне у свет науке, млади човек из друштвених редова из којих је потекао Орбин могао је то у оно време најлакше, ако не и искључиво, укрцавши се на велики и моћни брод римске цркве.

У прилог том другом можда би сведочила још и околност да се, избирајући, определио за ред трудољубивих и учених бенедиктинаца, у чијим је осамљеним манастирима, смештеним на најлепшим тачкама дубровачке околине и пуним рукописа и књига, могао да се сав препусти контемплацији и студијама. „Обукао се калуђер" — како се у Дубровнику говорило за монашење бенедиктинаца — у манастиру Св. Марије на Мљету, као што је сам забележио описујући то острво неизрециве лепоте[38], и том приликом узео је име по гласовитом бенедиктинском мисионару и свецу из VI века, ученику св. Бенедикта. Исто то име већ је носио један дубровачки бенедиктинац; био је то Нестор дубровачких песника Мавро Ветрановић Чавчић. Да ли је „дум Мавар" још увек био у животу када је један његов нови сабрат, полажући свечане монашке завете

[38] *Исто*, 200: „Poi in un seno del detto luogo s'erge un picciolo scoglio, sopra di cui è edificata una venerabile Badia, e Monastero dei Padri di San Benedetto negri, capo della Congregatione di detto ordine monacale, perciò Melitense addimandata, ove io mi sono fatto monaco."

после дванаест месеци проведених, према регулама, на проби и кушању, у такозваном „новицијату", такође бирао за себе име славног бенедиктинског свеца, име које је он носио већ седам деценија? У то је врло тешко поверовати, већ и стога што су се међу монасима сваког манастира оваква гомилања истог имена и у исто време по правилу избегавала, из практичних, али и других разлога. Ова нас околност можда уједно доводи и ближе тренутку у који је Мавро Орбин постао калуђер[39]. Како је Мавро Ветрановић, као старац од преко деведесет три године, умро 15. јануара 1576[40], највероватније је да се Мавро Орбин замонашио тек после тог датума.

Али и овде, као и готово свуда где је реч о Мавру Орбину, ствари као да су се завериле да нас до краја оставе у недоумици: чим се у његовој биографији дође до нечега што личи на какву-такву извесност, сместа искрсава и друго што доноси нова питања и уноси нова неспокојства. Један давнашњи биограф писаца који су припадали бенедиктинској конгрегацији Свете Јустине — од 1504. та се конгрегација зове и монтекасинска — нехотице је посејао клицу сумње. Супротно сваком очекивању, тај је биограф међу писце своје конгрегације уврстио и Мавра Орбина, који јој — није припадао [41]. Зна се: дубровачки бенедиктински манастири, сви осим једнога, онога Св. Марије на Локруму,

[39] Milan Rešetar, *Život i rad Inacija Gorgi (Đurđevića)*, Stari pisci hrvatski XXV (2), Zagreb, 1926, стр. XLIX нап. 2: „У Дубровнику су звали „калуђерима" само Бенедиктинце, а никако остале монахе западне цркве."

[40] С. Црijевић у Ветрановићевој биографији (*нав. дело*, III, 166) изричито тврди: „...hoc certum quod vita excessit XVIII Kal. Februarias anno LXXVI supra MD." Било је, истина, покушаја да се, на основу једног архивског документа од 11. јануара 1592, тренутак Ветрановићеве смрти помери у 1593. годину (Vicko Lisičar, *Tri dubrovačka otočića*, Dubrovnik, 1935, 112), али се тај документ не односи на Ветрановића, већ на нашег Орбина.

[41] Marianus Armellini, *Bibliotheca benedictino-casinensis sive scriptorum Casinensis Congregationis alias S. Justinae Patavinae, qui in ea ad haec usque tempora floruerunt operum et gestorum notitiae*, II, Assisii, 1732, 103—104.

одвојили су се од монтекасинске конгрегације још на почетку XVI века и образовали засебну, мљетску конгрегацију, прозвану тако по средишном свом манастиру, који је био на острву Мљету[42]. Али дешавало се, изгледа да је у XVI веку то било чак често, да поједини дубровачки бенедиктинци проведу неко време по монтекасинским манастирима, у Италији или у Светој Марији на Локруму, па је према уверењу управо цитираног биографа, то урадио и Орбин. У старим регистрима локрумског манастира нашао се, под годином 1555, доиста некакав тек заређен бенедиктинац Мавро из Дубровника (D. Maurus à Ragusio) и M. Armellini, повезавши ту вест с чињеницом да су се по библиотекама италијанских манастира монтекасинске контрегације чувала поједина Орбинова дела, штампана или рукописна[43], помислио је да би тај локрумски дон Мавро могао бити каснији писац *Краљевства Словена*, Мавро Орбин[44]. Ако се његова комбинација приближила истини, једино могућни закључак био би овакав: пошто је као дечак дошао с братом у Дубровник из Котора, син извесног Николе Орбина ступио је пред годином 1555. у манастир Св. Марије на Мљету, а онда је, после краткотрајног боравка на Локруму, отишао у Италију и деценијама пребивао по тамошњим бенедиктинским манастирима, да се тек пред крај XVI столећа врати у Дубровник и од тада своју судбину углавном веже за њега. Оно што таквој претпоставци силно смета није безначајно: Мавро Орбин није се почео јављати у документима много пре свршетка XVI века, а осим тога — и још симптоматичније — ваљда

[42] Најновији приказ историје мљетске конгрегације дао је Иван Остојић у делу *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. Sv. II. Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964. Тамо је наведена и сва ранија литература о том предмету.

[43] О свему томе биће више речи у даљем тексту овога осврта.

[44] D. Maurus је међу монасима мљетског манастира наведен и 22. октобра 1555. у документу регистрованом у *Diversa Cancellariae* 141 (1555—1556), 118.

би он за толике деценије што их је проборавио у Италији морао боље научити италијански језик но што је показао да га је научио.

Било како било, за Мљет и бенедиктински манастир на њему везале су се многе године Орбиновог живота, и извесно је да ће ту негде бити и објашњење његовог лепог и с одушевљењем рађеног описа тога острва, који је уметнуо у оквире *Краљевства Словена*[45]. Споменуо је он том приликом мљетске увале и теснаце, у којима је уживао, и његове обале по којима се шетао и над којима су се, све до мора, надносиле гране борова и старога храшћа, правећи угодан хлад и дајући стан каменицама које се по њима хватају; није заборавио ни мљетска јака и омамљујућа црвена вина, говорио је о рибама које се у његовим водама хватају и о морским медведима који залазе у његово језеро, па после не налазе пута да се врате и излазе на копно, не бојећи се људи и поступајући према њиховим заповестима; сетио се дирљивих и фантастичних легенди које се на острву причају и поменуо је како се мљетски сељаци разговарају звиждуцима; није пропустио, као добар монах, да Млећане, који су сви били кметови његовог манастира, прекори што се често „без иједног правичног разлога дижу против својих господара и овима повремено задају велике главобоље“.

У манастиру у коме је живео и радио неговала се успомена на многе негдашње бенедиктинце који су ту живели и радили такође, и чували су се, уз њихове портрете, рукописи и књиге који су им припадали или које су они писали. Али и међу живом Орбиновом сабраћом било је учених и изузетних личности, и зналаца многих језика и култура. Оне раније, о којима је без сумње много слушао и мислио, као и ове који су му били савременици и с којима је бивао свакодневно,

[45] Тај опис захвата стр. 199—201. и већи је но опис иједног другог места у дубровачкој околини.

Орбин је после, у *Краљевству Словена*, издвојио и истакао с нарочитом хвалом и с посебним поносом[46]. Они су без сумње, а у духу најбољих бенедиктинских традиција, и њему самоме били углед и подстицај да тренутке који му преостану од уобичајених дужности и обавеза проведе над књигом и у студијама.

Цријевић је однекуд знао — ако није говорио напамет — да су Орбина његова сабраћа волела и ценила због мудрости и вредноће, због благости и љубави за ред и дисциплину, и да су га не једанпут бирала за старешину и опата. Ако је тако и било, свакако није било увек, и није било чак ни дуго. У монашкој каријери Мавра Орбина чешће су биле дуге и силовите буре, и драматични сукоби, и раскиди после којих су повраци били тешки или и немогућни; бонаце и спокојства било је мало.

Први пут се дум Мавар Орбин јавља у некој функцији, и то је уједно и први спомен о њему у архивским изворима уопште, тек 1592. године. Тада је он приор манастира Св. Андрије на острву истога имена (prior Sancti Andreae de Pellago), на коме су, давно пре њега, живели у самоћи и забораву један дубровачки историчар, Лујо Цријевић Туберон, и један песник, Мавро Ветрановић Чавчић. Овај последњи у одужој песми коју је с разлогом назвао *Ремета*, пролио је много суза и искрених, а не само литерарних, због стострукик невоља и неизмерног чемера који прате живот смирених калуђера на том пустом и неприступачном шкољу. Као светоандрејски приор, Орбин је, уз сагласност осталих монаха из истога манастира (cum consensu ut dixit et expressa voluntate omnium monacorum dicti monasterii), 30. јануара 1592. изнајмио властелину Стијепу Бенешићу, заступнику Петра Паликуће, свештеника са Лопуда, учитеља дубровачке деце и преводиоца побожних хагиографских текстова, неке земље с кућицом на Лопуду, на месту названом Под светим

[46] *Il regno degli Slavi*, 200.

Иваном, за два перпера и три гроша годишње кирије[47]. Има и други спомен о М. Орбину из истог месеца: дошавши на Шипан у посету извесном дум Теофилу, опату бенедиктинског манастира у Пакљеном, он је био, скупа са својим домаћином, сведок на некаквом тамошњем венчању[48].

Оволико безазлене и овако идиличне вести о М. Орбину сасвим су ретке, и у ствари престају да се јављају одмах на почетку документарног праћења његове судбине. Најранија велика олуја подигла се у њој већ средином августа 1593. године; Орбин је тада управо био изабран за опата невеликог али старог манастира Св. Михајла Арханђела, смештеног на источном делу острва Шипана „у предјелу Пакљено, у котлини обрубљеној брежуљцима“[49]. Могао је радити спокојно у том самотном манастиру који се одбрамбеном кулом заштитио од изненадних упада турских гусара и којим је пре њега неколико година већ управљао један историчар и старији Орбинов сабрат, Евсевије Кабужић[50]. Али је све то одједном постало немогућно онога часа када се он жестоко сукобио са својим непосредним претпостављеним, Џамбатистом Орсатовим Ђурђевићем, који је био опат манастира Светог Јакоба у Вишњици

[47] *Diversa Cancellariae* 182 (1592), a tergo, 10'—11.

[48] Вест је записана у књизи венчаних (Liber matrimoniorum) жупе Пакљена — Суђурађ, 1590—1690, на стр. 92. Орбин је ту назначен као D. Mauro, priore de Santo Andrea. Вид. В. Лисичар, *нав. дело*, 112.

[49] И. Остојић, *нав. дело*, 458.

[50] Као опат Св. Михајла у Пакљени на Шипану (abbas monasterii Sancti Michaelis insulae Giuppanae) Кабужић је споменут у документима 13. VII 1579 (*Diversa Notariae* 121, 162), 9. I 1580 (*Исто*, 190') и 16. VI 1581 (*Diversa Cancellariae* 168, 43'). Од свих дела тог ученог бенедиктинца, који је умро у Стону 1594, сада је познато једино *De exemplis illustrium virorum Rhacusanae civitatis vel et exterorum qui in eam aliquo beneficio noti habentur*; оно се у препису Ива Алетина чува у негдашњој библиотеци Милана Решетара у Прагу. Остала два, латински писани *Дубровачки анали (Annales Epidauri)* и *Животи надбискупа (Archiepiscoporum vitae)*, чије је рукописе, умирући, оставио стонском бискупу Хризостому Рањини, одавно су изгубљена. О Кабужићу вид. П. Колендић, *Биографска дела Игњата Ђурђевића*, Београд, 1935, стр. 33—34. и нап. 220—228.

и председник читаве мљетске конгрегације бенедиктинаца[51]. Око чега је сукоб избио сада се не види, а и из узајамних љутих оптужби обеју страна које су биле у спору не може се ни назрети. Ђурђевић је спомињао некакву клевету (calumnia), коју му је Орбин нанео, а говорио је и о злу гласу на који је овај код народа изишао „због живота вођеног с врло мало честитости" (ob suam vitam parum honeste traductam); очигледно више због те „клевете" но због недоличног живота, Ђурђевић је Орбина ошинуо црквеним казнама, лишио опатске функције на Шипану и оптужио инквизицији у Риму. То је, међутим, само једна страна медаље; обратна показује сасвим друкчији Орбинов лик. Када је, наиме, из Рима стигао позив да се Орбин што хитније појави пред инквизицијом, дубровачки надбискуп Аурелио Новарино, преко кога су кардинали тај позив упутили, затражио је да му се Орбин доведе са Мљета. Када му га је председник мљетске конгрегације послао у пратњи фра Фирма, надбискуп је, начинивши ваљда са своје стране некакав процес, дошао до уверења да је Орбин у потпуности невин и да је изложен „бесу неколицине злурадих" (nonnullorum maleficorum), који су се без икаквог милосрђа (sine ulla caritate) заверили против његовог живота и части. Стога је прогоњеном Орбину доделио стан (domicilium) у доминиканском манастиру у Дубровнику, а од мљетских бенедиктинаца затражио је да поднесу сав трошак његовог невољног путовања у Рим, платививши превоз, храну

[51] Дубровачки властелин и бенедиктинац Цамбатиста Орсатов Ђурђевић (R. D. Joannes Baptista Orsati de Georgiis), који је у ово време био председник мљетске конгрегације (praeses Congregationis Melitensis), касније је, у дубровачком сенату, изабран за бискупа стоњског (папа га је потврдио 14. авг. 1606), а у Стону је и умро, 24. новембра 1608, у седамдесет петој години живота. Сам Орбин сведочи (*Il regno degli Slavi*, 200) да је Ђурђевић био изврстан зналац јеврејског, грчког и латинског језика, а то пише и на надгробној плочи коју су у стоњској цркви Св. Влаха поставили Ђурђевићеви нећаци (њен текст: V. Taljeran, *Zrnca za povijest Stona*, Dubrovnik, 1935, 53). Дубровачки биографи обично истичу говор на латинском језику којим се овај „професор свете теологије" обратио папи у Риму.

за све време пута и одећу, и то не само за њега већ и за његовог пратиоца, ако му овај затреба. Дубровачки прелат није остао ни код овога, мада је већ тиме осветољубивог Ђурђевића погодио онде где је био најосетљивији; он је Орбина брзо разрешио свих казни које су му изречене и наредио је да се поново врати у своју опатију, са свим правима и с неокрњеном чашћу (absolvit omnino Don Maurum monacum ab omni paena sibi alias irrogata per admodum reverendum presidentem et abbatem Congregationis Melitensis ipsumque restituit dignitati abbatiae Pachglienae qua iam ante paenam sibi iniunctam functus fuerit). На тај надбискупов гест, који је, по Ђурђевићевим речима, у Граду примљен с општим скандализовањем (cum grave scandalo civitatis) и који је нанео силну штету мљетској конгрегацији, настао је прави и беспоштедни рат протестима и контрапротестима, апелацијама и полемичким узвраћањима, правничким надметањима и међусобним оспоравањима између надбискупа и Орбина с једне и председника конгрегације Цамбатисте Ђурђевића и његовог правног заступника, филозофа Николе Гучетића, с друге стране. Ђурђевић је надбискупа оптуживао да је прекорачио овлашћења која је имао и да се пристрасно умешао у спор; надбискуп је одбацивао његове протесте као „празне, фриволне и ништавне" (vanam, frivolam et nullius momenti); Орбин, коме су Ђурђевићеве демарше доносили у доминикански манастир, одбијао је да их саслуша и упућивао је на једино надлежни надбискупски суд, где овакве расправе имају места; а све се чинило пред сведоцима — међу њима је једном био и Динко Рањина — и написмено, уз учешће и посредством државних канцелара[52].

Како се тај рат окончао и да ли је он некој страни донео победу или се, напротив, прекинуо компромисом,

[52] Врло опширне документе о целом том спору, датиране 26. VIII и 17. IX 1593, и 2. и 16. V 1594, вид. у *Diversa Cancellariae* 184 (1593—1594) 73'—75, 85'—87, 213'—214, 220'—221.

из дубровачких докумената не може се установити; највероватније је да ће то бити кадри да кажу тек ватикански документи, када једанпут изиђу на видело. Не чини се ипак да је Орбин и дефинитивно ослобођен од црквене осуде којој га је председник његове конгрегације подврагао и да се одмах вратио у манастир Светог Михајла на Шипану, који му је био поверен. Друкчије не би било лако схватити бреве који му је из Рима упутио папа Клемент VIII 2. јануара 1597. године. Одрешујући га, за ту прилику, свих „екскомуникација, суспензија и интердикта, као и од других црквених осуда, укора и казни", папа га је именовао за опата бенедиктинског манастира Св. Марије у Бачу, далеко на север од Дубровника, у Бачкој. Тај манастир, како се ишчитава из бревеа, држао је до смрти неки Петар Вицков, свештеник из Дубровника, али је он умро четири године раније и манастир је од тада био без управе[53]. Сада је он препуштан на управљање Мавру Орбину, за чију је побожност, католичку ревност, проповедничке способности, честитост обичаја и остале многоструке врлине папа нашао пуно лепих, разуме се толико исто и конвенционалних, речи у свом бревеу.

Не треба се варати о правом смислу овога именовања. Орбин се није после овога запутио у непознати Бач, да тамо живи и ради, као што то сложно тврде његови биографи, и Цријевић међу њима. Он на то није био чак ни обавезан, и са сигурношћу се може узимати да своју нову опатију ни до смрти није видео. Она је њему дата у такозвану коменду, што ће рећи да су му из ње у одређеним роковима и у тачно предвиђеним износима стизали стални приходи, без неке

[53] Бреве је на Орбинову молбу (ad instantiam reverendi Don Mauri monaci melitensis) регистрован тек 14. октобра 1609 (*Diversa de foris* 20, 1609, 294—296'), и он је адресован: Dilecto filio Mauro Orbino ordinis Sancti Benedicti Congregationis Melitensis professo Abbati monasterii S. Mariae in Ducatu Baat Diocesis Colocensis ordinis eiusdem Sancti Benedicti.

нарочите обавезе са његове стране; коменде су, зна се то иначе, биле нека врста синекуре коју су добијали „они чланови клера, који су вршили разне црквене службе и послове, а нису били долично опскрбљени или који су били изгубили црквени бенефициј што их је некада издржавао". „Догађало се — наставља повесничар бенедиктинског реда[54] — да папа или владар није знао гдје је опатија што је некоме повјерио, а онај који ју је добио није знао што је примио и одакле му закупник (conductor) или прокуратор шаље приходе."

Орбин је, сви су изгледи, проживео неко време изван манастира свога реда, из којих се уклонио сам или су га уклонили други, истина са довољно средстава за живот и утешен новом опатском титулом, коју је додао своме имену и исписивао на својим књигама. Највероватније је ово онај одсек његовог живота који је, према Цријевићу, он проборавио у Стону, гостољубиво примљен од стране негдашњег свог манастирског сабрата, а у ово доба стоњског бискупа Хризостома Рањине[55]. Дуго се у Стону није задржао, у сваком случају, а није за тим ни било потребе.

Због сукоба с председником конгрегације и с оном браћом која су овога подржала, Орбин није, наравно, погубио своје пријатеље у Граду; историје као што је била ова његова нису представљале неки изузетак у Дубровнику, и чешће су остајале тема општих разговора но што су постајале извор трајног зла. И са самим Ђурђевићем Орбин је временом на неки начин свакако средио рачуне; иначе не би, кад већ није мо-

[54] И. Остојић, *нав. дело*, 57—58.

[55] С. Цријевић, *нав. дело*, 156: At temporis intercessu, ut interdum fieri solet, a sodalibus, quam ob causam prorsus ignoro, animum omnino alienavit Marinus coenobioque excessit. Primum exceptus est hospitio Stagni in domum suam, a Chrysostomo Araneo, suo olim in coenobio sodali. За стоњског бискупа Рањина је именован 1585. године и пошто је две деценије држао бискупску столицу, умро је 4. новембра 1605. у Дубровнику. О њему вид. D. Farlatus—J. Coletus, *нав. дело*, 335; J. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, II, 2, Београд, 1938, САНУ, Зборник за ист., језик и књиж. српског народа. 3. Одељ. књ. VIII, стр. 468.

рао, уметнуо похвални спомен свога противника на странице *Краљевства Словена,* где је била реч о истакнутим бенедиктинцима мљетске конгрегације.

Које је Дубровчане Орбин сусретао у ове године као своје пријатеље тешко да ћемо икада знати; само понеки од њих извиру из таме заборава. Један је из њиховог скупа велики хуманиста и латински песник Исаија Коен или — како се он у поезији називао — Дидак Пир, односно Јакоб Флавије, Јеврејин из Португала, који је у Дубровнику провео близу пола века, и који је тамо и умро, средином маја 1599. године[56]. Орбин је, видели смо, цитирао у *Краљевству Словена* стихове што их је Пир испевао у хвалу његовог рођака Шимуна Флорија; да није било пријатељства које га је везивало с дубровачким бенедиктинцем, сигурно не би било ни Пировог одушевљења за далеког ратника кога никад није видео и за кога је, извесно, само од Орбина и чуо. Али, како по свему изгледа, има и Пирових стихова писаних за самог Орбина. Биограф Антун Агић у једном свом рукопису са књижевноисторијским белешкама, и то претежно вађеним из Орбинових и Пирових дела[57], навео је неколико латинских хексаметара из Пирове елегије Динку Рањини, у којима се, по његову уверењу, хвали М. Орбин, и хвали веома високо, као „нови далматински Тукидид". Учени фрањевац отишао је и корак даље. Он претпоставља, што је досад остало неуочено, да је Пир и један одељак своје књиге *Cato minor,* штампане у Млецима 1596, посветио Орбину. Тај се одељак назива *Гробови (Tumuli)* и садржи све саме осмртнице, а посвета му је управљена „поштованоме Мавру опату мљетскоме" (ad reverendum Maurum abbatem melitensem); у томе је Мавру наша књижевна историја, и најновија, видела Мавра Ветрановића. Она при том није имала у виду Агићево упозорење да је Пиров мљетски опат Мавро највероватније Орбин, а не Ветрановић, јер Ветрановићу није могао бити посвећен циклус песама у коме се даје и његова осмртница[58].

[56] Важнија је литература о овом песнику: Đ. Körbler, *Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca napose u Dubrovniku,* Rad, 216, Zagreb, 1917, 1—169; J. Tadić, *Jevreji...,* 298—314; П. Колендић, *Неколико песама хуманисте Дидака Пира,* Зборник историје књижевности САНУ, књ. 2, Београд, 1961, 1—48; тамо су наведени и остали написи о Пиру.

[57] Рукопис је у облику регистра, а белешке о дубровачким писцима, које су у њему, махом су врло кратке; у великој је четвртини и није потписан, али се Агићева рука јасно распознаје; чува се у Библиотеци Мале браће у Дубровнику под (најновијим) бројем 417.

Ово је и време када Мавро Орбин ради на свом животном делу. Може се веровати да је он за њега и раније, док је живео у миру са својим ближњима и имао при руци књижнице и архиве по манастирима дубровачких бенедиктинаца, претражио и исписао понеке изворе, у првом реду домаће. Али главнину своје грађе Орбин је прибрао и *Краљевство Словена* је написао тек пошто се, последњих година века, отиснуо из Дубровника и дошао у Италију. Сам је сведок, и своје је сведочанство уметнуо у предговор дела *(D. Mauro Orbini à lettori),* да је, да би књигу „довео до већег савршенства", путовао, и више пута, у разне италијанске градове, тражећи историјске списе и гледајући библиотеке, али да је највише нашао у Пезару, у знаменитој књижници урбинског војводе Франческа Марије II Дела Ровере; та књижница, чији је највећи део сада у библиотеци ватиканској, била је онда, по Орбиновом веровању, „најбогатија и најлепше опремљена између свих других", захваљујући старању и огромној ревности самога војводе. У њој су се чували — чувају се делом још увек — кодекси знаменити и ретки како по садржини, тако и лепоти. И у њој је Орбин видео већину књига које је доиста имао у рукама из оног предугог списка што га је, с понешто афектираном ученошћу, која је била обичај, али и слабост,

[58] „Eidem Orbino, ut puto, idem Flavius dicavit suos Tumulos: neque enim Mauro Vetrano dicare poterit, dum inter eosdem Tumulos extat etiam Vetrani Epitaphium."

ПОРТРЕТ МАРИНА АНДРИЈИНОГ БОБАЉЕВИЋА

старих хуманиста, ставио на почетак *Краљевства Словена*.

Ко зна да ли би Орбин икада, али највероватније је да не би никада, ушао у ту библиотеку, да није имао моћну протекцију једног утицајног и баснословно богатог Дубровчанина, који је стицајем околности већ годинама живео у Пезару и био изванредно лепо примљен у највишем пезарском друштву. Тај Дубровчанин, властелин Марин Андријин Бобаљевић, јавља се у овом случају у улози вишеструког мецене: он је с правом грансењерском издашношћу Орбина обасуо свим што му је потребно да дело оконча, и он је, када је *Краљевство Словена* било најзад готово, поднео сав големи трошак његовог скупог штампања. Још више од тога, и свакако највише: по његовом је налогу Орбинова књига и писана и она је својеврсни израз његовог словенског патриотизма и његове неизмерне, годинама само увећаване, чежње за домовином, која му је заувек затворила своје вратнице[59].

Тај Орбинов мецена, коме *Краљевство Словена* није једина спона с дубровачком културом, био је човек необичан и чудан, необичан и чудан чак и за она времена у којима необични и чудни појединци нипошто нису представљали реткост; а његов је живот прави један пакао у маломе. Рођен (1556. године) у упливној и пребогатој патрицијској кући, изгледа да је од малих ногу био навикнут да његова воља, и када је без основа, и када је тренутни хир, значи закон за друге; то га је одводило у силовите поступке, када ти други нису били склони да се с тим помире, и то га је нај-

---

[59] Посвећујући своме мецени *Краљевство Словена* једним одужим текстом (*Al molto illustre sig.r mio osservandiss. il signor Marino del signor Andrea Bobali*), Орбин је без сумње с пуно разумљивог претеривања написао хвале упућене Бобаљевићу лично и целој његовој породици, али извесно није био у сукобу с чињеницама најављујући на почетку: „Havendo io scritto questa historia de gli Slavi per ordine di V. S. e con quelle commodità, ch'ella m'ha largamente somministrato di tutte le cose opportune per condurla al fine...“

после суновратило у трагедију, из које се никада није иштупао. Није био лишен свакога талента и чак би се рекло да је од младости показивао неких склоности за литературу и науку, ако се о томе сме судити на основу једног његовог италијанског сонета писаног у хвалу астронома и песника Николе Нальешковића и штампаног у Нальешковићевом делу *Dialogo sopra la sfera del mondo,* 1579. године[60]. Прва већа драма његовог живота пала је у 1576. годину и више је плод несрећног случаја но неке претходно смишљене и дуже ношене намере; али она је већ једно убиство. У њој је толико много од свега онога што се тако рећи из ноћи у ноћ одигравало по забитим улицама ренесансног града и што је тако карактеристично за живот у њему у доба ренесансе. У главним својим линијама извучена, та би драма била у следећем. Једна „дружина“ дубровачких племића, младих, распусних и на све спремних, упала је у ноћ између 12. и 13. октобра у кућу двеју Дубровкиња најнезнатније врлине, Кате Бенкове и Маргарите Бернардове, кћери извесне Петруше Вучићеве; у тој групи „ноћурака“, која је пошла у лов на уживање и забаву, нашао се и Бобаљевић, тек однскора пунолетан, и члан Великог вијећа, а са њим су били и његов млађи брат Џоно и још тројица „властеличића“; док су ови племићи боравили у реченој кући, неко је на балкон бацао камичке, што они, разумљиво, нису могли схватити друкчије до као тешку увреду; и стога су, опростивши се, похитали да непознатог нађу и да му узврате како они умеју; несрећни човек пао је под њиховим мачевима и они су се разбежали, али сутрадан се све сазнало: жртва је био властелин Маринко Франов Тудишевић, који је убрзо потом и

[60] Бобаљевићев је сонет прештампао и о њему је расправљао Arnolfo Bacotich у одужем раду о нашим песницима који су писали на италијанском језику *Rimatori dalmati nel Cinquecento,* Archivio storico per la Dalmazia, vol. XXII, 1936, 314—315.

умро од рана задобијених те страшне вечери[61]. Кривци нису доспели у руке „правди“, која није ни показала баш много ревности: из цркве, у коју су се били склонили, побегли су изван граница Републике и од тада више од шест година проживели у прогонству. Маринов стриц Џоно Бобаљевић, сенатор од угледа и утицаја, покушао је, истина, да своје рођаке спасе од потуцања по свету једном занимљивом правном процедуром[62], али су се на то побунили синови убијеног Тудишевића и покушај је сместа пропао[63]. Тек 4. јануара

[61] Догађај је у пуној опширности забележен у записнику истраге коју су криминалне судије водиле већ током 13. августа 1576; њихов позив Бобаљевићу и осталима да се у најкраћем року јаве пред суд да би се бранили „у вези са случајем рана задатих покојном господину Маринку Франовом Тудишевићу ... по глави, од којих је рана исти покојни господин Маринко прошле ноћи умро“ општински гласоноша („здур“) извикивао је дубровачким улицама 27. октобра. *Lamenta de intus* 112 (1576), 189'—192.

[62] Та процедура има своју предисторију, која је опет изванредно живописна сличица из дубровачке културне историје. Почетком 1576. године, наиме, украдене су биле неке службене архивске књиге: из Нотарије Librum Debitorum anni de 1575, а из Канцеларије Librum Diversorum и Librum Aptay, па је влада одмах 4. јануара огласила да ће ономе ко прокаже кривца као награду дати 1000 дуката и још право да у Дубровник слободно уведе двојицу осуђених због убиства (*Consilium Rogatorum* 63, 1575—1576, 123'—124). Капетан фрегате Иво Божов (Joannes Natalis) нашао је и књиге и самога крадљивца: био је то неки Никола Рофе, који је 14. јула осуђен на смрт и одмах обешен (*Исто,* 230—231'). Месец дана касније, Иво Божов обратио се влади с интересантном молбом: он ће се одрећи обећаних дуката, али у накнаду за то моли да своје право о увођењу двојице убица у Дубровник уступи Франу Франовом Лукаревићу, познатом властелину и скромном песнику из оних дана (*Исто,* 247'). На сцену је затим ступио стари Џоно Бобаљевић, који је најпре од Ива Божова изнудио да поменуто право уступи њему, а када се овај касније покајао и своје уступање опорекао, добио је исто право целим једним ланцем узајамних уступања и одрицања (*Diversa Notariae* 120, 1575—1577, 102'—104').

[63] Њихов протест, управљен у облику молбе влади 21. фебруара 1577, толико је био неоспоран да је мора бити одмах и усвојен; у њему они говоре о свом оцу, кога су „без икаква разлога а потпуно неправично убили господа Марин и Џоно Андријини Бобаљевићи са својим друговима“; остављајући „господи“ да процени какву је штету та смрт нанела њима, који су остали „нејаки, без оца и мајке“, и „колике су сузе у граду пропратиле један тако неправичан и жалостан догађај“ (*Consilium Rogatorum* 64, 1577—1578, 26'—27').

1584. Велико вијеће доделило је „милост" целој овој групи и они су се сви могли слободно вратити кућама[64]. Бобаљевић се изгледа није журио да напусти Напуљ у коме је провео године изгнанства, живећи на великој нози, као ренесансни кавањер и господин. Њему је још 1587. и 1588. године дубровачка влада упућивала тамо писма, тражећи од њега понеку услугу, као што је то чинила и када су у питању били други њени племићи[65]. Његов повратак у домовину после толиког избивања био је судбоносан за њега, а у извесној мери и за читаву Републику. На реду је била нова драма, још крвавија и по последицама страшнија, и опет је он главу спасавао бегством у изгнанство, које је овога пута окончано тек његовом смрћу. Сада је срџбу носио дуже у себи и у катастрофу је ушао свесно. Према себи је као противника и жртву имао једног од највећих Дубровчана XVI века, дипломату најкрупнијег формата и истакнутог правника Франа Франовог Гундулића[66]. Била је то велика сцена освете и мржње, по ренесансним обичајима и по шпанском укусу; и такође су се многа и битна својства дубровачког живота из оних деценија верно одсликала у њој. Ево шта је тој сцени претходило и како је она протекла. Огорчен што Гундулић, који му је био и неки рођак („Али је то жалостан рођак!", говорили су Бобаљевићи), мерама које пре-

[64] *Consilium Maius* 27 (1582—1586), 120': „Prima pars est de faciendo gratiam ser Marino And. de Bobalio, ser Joanni St. de Goze, ser Orsato Nic. de Bona, ser Petro Mar. de Cerva et ser Junio Andr. de Bobalio a contumacia homicidij."

[65] Вид. за то *Consilium Rogatorum* 69 (1586—1588), 111', 147, 180, 191', и *Lettere e commissioni di Ponente* 5, 122'—236' (ту су на десетине владиних писама Бобаљевићу, датираних између 16. марта 1587. и 18. марта 1588. године).

[66] Најпунију биографију Франа Гундулића (1539—1589) дао је, на основу архивских истраживања, Јорјо Тадић у књизи *Дубровачки портрети*, Београд, Српска књижевна задруга, 1948, 234—280. Зачудо, Тадићу су остале непознате околности под којима су пресечени дани великог Дубровчанина и лидера једне од најмоћнијих властеоских странака у граду. Он је само констатовао да је Гундулић умро „баш усред лета изненада" и наслућивао је да је борба коју је водио с Јером Кабужићем и његовом странком „можда убрзала његову смрт".

дузима у сенату против порочне омладине очигледно циља на њега и — као разлог још тривијалније! — што га својим утицајем спречава да држи некаквог слугу до кога му је силно било стало, Бобаљевић је само чекао свој тренутак. Нашао га је 15. октобра 1589, када се Гундулић с пријатељима и женом упутио у цркву доминиканског манастира Свети Крст у Гружу. Сачекавши Гундулића пред самим манастиром, пришао му је с намером да га понизи и увреди, али је наишао на отпор, и настала је сурова борба: Гундулић је на Бобаљевићеве насртаје одговарао батином која му се одједном створила у рукама, и није био нимало нежан, али је био слабији, и не могавши да издржи, покушао је да се склони бежећи у цркву; избезумљени Бобаљевић стигао га је и тамо, и ударцима ножа у груди усмртио га је баш пред олтаром Светог сакрамента. *„Хајме, Маро, што овој учини?"* јадиковали су пријатељи Бобаљевићеви после догађаја. *„Учињена ствар не има чела"*, узвраћао је овај познатом српскохрватском пословицом[67], и додавао: „Да ме није ударио батином по уху, не бих се тако разбеснео." Из тих стопа, он је барком са осам весала, отпре спремљеном и добро наоружаном, кренуо пут Напуља, а за њим је остао страх у граду, код обеју страна.[68] Његов старији брат Михо кретао се од Гружа до Града наоружан до зуба и само у пратњи својих „брава", а при сусретима с престрављеном властелом злокобно је вадио напола мач из корица и осионо претио: „С Гундулићем смо почели, а с другима ћемо завршити." С мајком Аницом, која је, како ће јој после

[67] Њен је смисао: ствар која је учињена (свршена) нема почетка (не може се почети као да није свршена). Исту пословицу дубровачки зборници пословица из XVII и XVIII в. имају у облику: Ствар учињена чела не има (Đ. Daničić, *Poslovice*, Zagreb, 1871, 116).

[68] Догађај је потанко описан у саслушањима очевидаца, регистрованим у *Lamenta de foris* 129 (1589—1590), 63'—72'. Вид. и *Libro degli stridati banditi e tormenti e sentenziati a morte* 1525—1657: Ser Marino And. de Bobali cridato e contumace per la morte de q. ser Francesco Francesco de Gondola in Lamenta de foris 1589/90 ch. 65.

уклесати на гробу, „више волела да буде без домовине, но без сина", Марин се настанио у Напуљу, где је, у банкама, био један део — и он позамашан — њиховог породичног иметка[69]. На све његове покушаје, којих је од тада било много, да се Дубровнику приближи или, када су године већ биле прошле и када је веровао да је свој грех окајао, да се у њега и дефинитивно врати, стизао је само један одговор: одбијање и претња или неумољиво ћутање[70]. И када се, око 1595. године, после дужег или краћег пребивања у Напуљу, Риму, Венецији и Фиренци преселио у Пезаро и тамо постао личност великог угледа, Република није хтела да чује за његова преклињања, чак и када их је, у његово име, упућивао главом урбински војвода[71]. Влада му се повремено обра-

[69] Приближна представа о величини богатства породице Бобаљевић може се добити из неколико подела које су међу собом вршили Михо и Маро (Џоно је био умро у Падови још 23. августа 1588): 1593, у Напуљу, одлучили су да Мару припадну све непокретности на територији Дубровачке Републике, а Миху 50.000 дуката у готову које браћа држе заједнички (*Intentiones Cancellariae* 13, 1611—1612, 66—66'); 1607. изабрани арбитри извршили су деобу непокретности између Миха и наследника Мариновых; само ови последњи добили су велику кућу у Улици од Црјевјара, три куће у Широкој улици, три куће на Гаришту, један подрум сучелице Кривој улици, кућу у Славчић улици, земље на Шипану, у Ријеци in Chiachcovichi, у Затону и у Конавлима (*Divresa Notariae* 132, 1607—1608, 3'—5); а 1633, када се имовина делила између све тројице браће, сада све тројице покојника, речено је да они, уз све што је досад наведено, имају капитал од 17.400 шкуда у римским банкама и други од 130.000 дуката у банкама у Напуљу (*Diversa Notariae* 137, 1631—1638, 32—33).

[70] Марин је 26. јула 1590. с некаквим својим наоружаним људима дошао из Италије у Груж, али је сенат овима наредио да у року од три дана напусте дубровачку територију, иначе ће бити повешани (*Consilium Minus* 60, 1589—1590, 237); 16. октобра 1590. сенат је наредио Миху Бобаљевићу да распусти своје наоружане људе које је довео у Груж и да убудуће не сме да држи homines armatos tam advenas quam nostrates, под претњом казне од 10.000 дуката и двадесетогодишњег изгнанства (*Consilium Rogatorum* 70, 261'—262); али Михо се оглушио о ово наређење, и већ 25. октобра осуђен је на десет година прогонства (*Исто*, 270').

[71] Такво је, на пример, писмо које је војвода (Il Duca d'Urbino) послао у Дубровник 20. септембра 1603, и коме су се придружила и писма кнеза Беневента и војводе од Сесе сличне садржине. Уверавајући дубровачку владу да се Бобаљевић за осам година, колико живи у Пезару, „увек и у свим својим по-

ћала да јој сврши по неки посао и он је спремно хитао да јој учини по вољи, не пропуштајући да се понуди и за убудуће и уверавајући господу да од њега „немају привржениjeг слугу, који им без икаквог интереса осим праве, искрене и чисте љубави за домовину жели и од Бога моли свим силама и очување и увећање државе"[72]. Али милости за њега није било и даље, и он је са својом неутољеном чежњом за родним градом и умро у граду туђем и њему, поред свега, далеком, 25. новембра 1605. године[73]. Имао је тада иза себе тек четрдесет девет година живота, непромишљено и лудо страћеног у лутању светом и брзо истрошеног у уживањима[74].

ступцима показивао тако смеран и разборит племић", да је он, војвода, не само у потпуности задовољан, већ осећа и обавезу да му прибави сва добра и удобности која може. А сматрајући да Бобаљевићу „ништа не може да значи више, ни да му буде draже, до да се после толиког времена врати у домовину и у некадању милост господе", одлучио се да их замоли да Бобаљевићу опросте даље прогонство „у коме је био толике године, исказујући за све време тако много постојаног и изванредног поштовања према својој Републици" (*Prepiska*[17] LXI. 1987).

[72] Вид. Бобаљевићево писмо из Пезара од 28. јуна 1605 (*Prepiska*[17] LXI. 2028 / 1).

[73] Бобаљевић је сахрањен у фрањевачкој цркви San Giovanni Battista у Пезару сутрадан по смрти. У пезарској Biblioteca Oliveriana чувају се (Mss. № 382, vol. V, pp. 113^r—117^v, 127^r—127^v) три епитафа, две латинске осмртнице и говор који је на Бобаљевићеву погребу одржао његов пријатељ, археолог, теоретичар књижевности и песник Себастијан Мачи (Maccio). У свима се, поред основних биографских података о покојнику, читају и неизмерне похвале његовој побожности, ваљаности, смерности, племенитости и многим другим високим врлинама. „Huic pietas, huic sancta fides, huic nobili pectus, / Et probitas, et honos, et grave nomen erat", каже се, на пример, у једној од тих осмртница. Одавно су познати и натписи на заједничкој гробници Маринове мајке Ане Бобаљевић рођене Растић (која је у Пезару умрла 4. маја 1603. у седамдесетој години) и самога Марина; први је од тих натписа поставио Марин, а други Маринова удовица Ора Соркочевић и њихов једини син Андрија (вид. И. М. Матијашевић—А. Агић, *Bibliotheca scriptorum Ragusinorum*, рукопис R. 3666 у Свеучилишној националној књижници у Загребу, стр. 260'—270).

[74] Осим удовице Оре, која је живела до краја новембра 1624 (њен тестамент вид. у *Testamenta Notariae* 56, 170—171), Марин је оставио већ споменутог сина Андрију (рођеног 24. јуна 1591) и кћер Аницу (која се 1607. удала за властелина Ђура Мариновог Бунића, одневши му у мираз 7000 дуката).

Када је Марин Бобаљевић нашао Орбина и подстакао га да пише *Краљевство Словена* и када је започео да финансира коначно реализовање тога дела, већ је бројио последње године свог кратког живота. Неизмерно поносан на славу својих предака, који су у историји Дубровника играли видну улогу од самога његовог оснивања, и исто толико без мере везан за Републику, којој су Бобаљевићи највериије служили вековима, а која је њега двапут одгурнула са својих груди, налазио је већ дуго неке среће, и неке утехе, у окупљању и помагању писаца који су били спремни да својим књигама и у посветама које уз њих стављају славе и његову отаџбину и његову породицу, или бар једну од тих двеју трајних његових љубави. Много је, поред нашега Орбина, таквих писаца било, и пре и после њега, и они доиста нису били штедљиви у похвалама. Математичар, филозоф и песник из Напуља Ђамбатиста Дела Порта посветио је Бобаљевићу своју још 1588. године штампану књигу *Phytognomonica,* ставивши јој на чело његов портрет и ласкаву дедикацију, пуну хуманистичких претеривања; полазећи од околности да у презимену Мариновe породице постоји реч *боб* и да се боб латински каже *faba,* он је Бобаљевиће доводио у везу ништа мање но са старим римским родом Фабија и узносио их је као државнике и очеве домовине[75]. А историчар из Дубровника, властелин Јакета Лукаревић, који је свој *Обилни извод из дубровачких анала* писао када и Орбин своје *Краљевство Словена* и очигледно с истим надахнућем, а штампао га тек нешто касније, 1605. године, и опет о трошку Бобаљевићевом, у посвети је нашао

[75] Упоредити у тој посвети нарочито речи: „Ecquis nescit familiae tuae per longam annorum seriem ad haec usque tempora clarissima insignia? Ipsa enim summum magistratum in republica summa cum laude et gloria quam saepissime administravit, quo factum est, ut patriae parentes gentiles tui iure optimo uno ore et consensu a civibus appellarentur.“ Исти писац је и следеће, 1589. године, посветио једно своје дело *(Magiae naturalis libri 20)* Мариновом брату Џону; нема сумње да је Марин платио штампање и те књиге.

много лепих и бираних речи за овог дубровачког племића, који је већ двапут био прогнан због убиства, као обновитеља побожних и херојских врлина[76]; а глорификујући свој и Бобаљевићев Дубровник, више је но други истицао поједине Бобаљевиће и њихове заслуге за домовину[77].

Одужи уводни текст којим је *Краљевство Словена* посвећено Марину Бобаљевићу Мавро Орбин датира првим мартом 1601. године и назначује да га пише у Пезару. То казује да је његово дело тада било доведено до краја. Али када је Орбин на њему радио? Много пре овога датума сигурно није. По много чему у том големом спису види се јасно да је највећи његов део, ако не баш и цео спис, Орбин бацао на хартију у Пезару током 1600. и 1601. године, пишући, сва је прилика, поједине његове табаке у хитњи и док су штампари радили свој посао на претходним. Иако је *Краљевство Словена* окренуто ка времену прошлом, и одавно прошлом, његов је писац користио разне поводе да говори и о догађајима сасвим блиским, дајући нам на тај начин, и нехотице, сигурне критеријуме за постављање његовог рада у строго одређене хронолошке оквире. Он је, тако, укратко приказао неуспели и од Дубровника осујећени покушај санџака Енекана у току 1590. и 1591. године да се дочепа Конавала (стр. 193—194), споменуо је затим Саву, сина Немањиног, „кога Срби сматрају

[76] Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venetia, 1605, посвета „Al molto illustre signore, il signor Marino del quondam signor Andrea Bobali et mio Patron osservandissimo“, и у њој нарочито речи: „Et di V. S. è già invaluta l'opinione per tutta Italia, & fuori, che ella sia il vero risuscitatore delle virtudi, poiche in attioni si heroiche, religiose, & sante, ella spende, & spande danaro senza numero. Imperò fanno à gara gli ingegni illustri di appogiare al chiarissimo nome suo, le opere, i libri, & i volumi d'ogni sorte, & di ogni soggetto scritti, acciò vivano nel mondo, & siano veduti, & goduti da ogni huomo.“

[77] Видети индекс најзначајнијих ствари у књизи (Tavola delle cose più notabili, che si contengono nella presente opera), где су пребројана сва многобројна места на којима је спомињана *Bobagli Famiglia,* што није учињено ни за једну другу властеоску породицу, па ни за ону којој је припадао писац.

свецем", и додао је да је његове кости „пре мало времена" — а ми знамо да је то било 1594. или 1595. године — дао „јавно спалити зликовац Синанпаша" (стр. 249)[78], описао је један необичан случај дресуре морских медведа који је лично посматрао у Пезару 1599. године (стр. 200—201), полемички је побијао млетачког писца Чезара Кампану (Cesare Campana) који, по њему, неверно и тенденциозно слика догађаје из 1594. у својој књизи која је штампана тек 1599. године (стр. 190—191)[79], и , најпосле, цитирао је обавештења која је добио када је велики део књиге био већ одштампан („када сам са штампањем дела био стигао до овог места") „од краковскога каноника Вршевића, једне веома учене особе и од неких других угледних Пољака" (стр. 377—378); овај познати краковски каноник, који је међутим био и историчар, политички писац и говорник, и који се пуним и правим именом звао Кшиштоф Варшевицки (Krzysztof Warszewicki), допутовао је у Италију током 1600. и у њој остао до 1602. године.

Убрзо по доштампавању *Краљевства Словена* и пошто није више имао разлога да остаје у Италији, Орбин је кренуо за Дубровник. У међувремену, срећен је његов спор с председником мљетске конгрегације и он је већ у септембру 1601. године поново био у манастиру Св. Михајла у Пакљеној, у својој старој опатској функцији, које је једно време био лишен. Као опат тог манастира (abbas monasterij S. Michaelis de Paklina) он се 13. септембра изјаснио о обавезама једног манастирског дужника и његов је исказ записан на рубу документа о продаји коју је тај дужник обавио[80], а 14. децембра

[78] О питању хронологије овог догађаја вид. расправу Миодрага Пурковића *Година спаљивања тела св. Саве*, Гласник Југословенског професорског друштва XII, 1932, 9, 845—849.

[79] Реч је била о тобожњем дубровачком страху од упада турског адмирала Чикале и о њиховој „понуди" Венецијанској Републици да Дубровнику притекне у помоћ, о коме млетачки историчар пише у делу *Istorie del mondo descritte dal Signor Cesare Campana libri 26*, штампаном у Венецији 1599.

[80] *Vendite di Cancellaria* 85 (1597—1602), 184.

тужио је пред кнезом Лопуда, у име своје и име осталих монаха, некакву Вицу Маслав, кћер покојног Луке берберина са Шипана, што није платила дуг свога оца од 39 перпера и 5 гроша на име закупа за земље у Груди и Шипану[81]. Колико је још Орбин био у овој функцији није познато, али у сваком случају то није било дуго: већ средином 1603. неки дум Паво (D. Paulus) заменио га је на том месту.

При врло оскудним и ретким документима који нам Орбиново кретање бележе у ово време, у прилици смо да и то мало сачуваних докумената не разумемо сваки пут довољно или не разумемо уопште. Такву недоумицу изазива вест о Орбину од 14. децембра 1604: дубровачки сенат је тог дана решио да се затражи од дубровачког надбискупа да дум Мавра и дум Теофила, монахе Св. Јакоба од Вишњице — у то време, значи, Орбин припада братству тога манастира — „одстрани из ове провинције због разлога и узрока познатих овоме већу"[82]. Који је то разлог могао бити, и који узрок, да се сенат у овој мери расрди на двојицу монаха, и у чему се њихово поступање сударило с интересима Републике? Да посреди није било нешто озбиљније можда би се смело закључивати из чињенице да су сенатори већ 17. децембра одустали од првобитне строгости своје одлуке и закључили једино да од надбискупа траже да поменуте монахе смести на острво Шипан[83].

Не може се знати ни колико је Орбин остао у овом принудном свом боравишту; дуго свакако није. Можда му је тишина на Шипану ипак била од неке користи, ако је, као што претпостављамо, тамо нашао доколице

[81] *Diversa de foris* 9 (1601—1602) 182—182'. Али тамо је 8. јануара 1602. на захтев Мавра Орбина (R. D. Mauri Orbini) ова тужба с одговарајућом пресудом регистрована према изводу из књиге пресуда лопудског кнеза (estratto dal libro delle sententie di Isola di mezzo del 1601 a di 14. dicembre charta 139). Реченог дана се на Лопуду појавио пред кнезом и сам Орбин и заклео се да је пресуда правична и оправдана (pose man al petto more sacerdotali et giurò che la detta sententia è bona et giusta . . .)

[82] *Consilium Rogatorum* 79 (1603—1605), 201'.

[83] *Исто*, 202'.

да преведе („истумачи") „из језика италијанскога у ови наш дубровачки" познато дело *Specchio spirituale del principio e del fine della vita umana* италијанског теолога Анђела Елија (Angello Elli). Овај превод он је радио на молбу („упрашање") богатог дубровачког трговца из оног времена Рада Сладоевића[84], „за опћену корист и разговор душа које словински говоре"; Сладоевићу је он свој превод и посветио, и овај га је после, када преводиоца није више било у животу, о свом трошку и штампао. Има у овој посвети неке загонетке којој није најлакше наћи решење: њу је Орбин писао „у Дубровнику на 20. априла 1606", али се под њом потписао само као „опат од Свете Марије од Бачке", изоставивши, дакле, из неког разлога све друге своје титуле стечене током времена у мљетској конгрегацији.

Исте године у којој је довршио, а можда и у целини израдио, превод *Зрцала духовног* Орбин је постао опат манастира на Светом Андрији (abbas S. Andreae de Pelago). Самоћу тог манастира он је без сумње и овога пута одабрао сам, склањајући се од неких својих другова у реду с којима се није разумевао и с којима се сукобљавао. Одатле је средином 1606. године изненадно упућен у Рим, у мисију коју му је, на захтев и уз потпору дубровачке владе, поверила мљетска конгрегација. Није ишао сам: с њим је био још један бенедиктинац, Хризостом Антић, кога је знао већ дуго и који је, као и он,

[84] Према сведочењу генеалогија дубровачких грађана, Радо Сладоевић се из свог Чепикућа (село у Приморју) упутио на Левант и тамо је стекао огромно богатство; вративши се у Дубровник, купио је имање за 14.000 дуката, али је наставио и да тргује, врло интензивно: „на његово име се стално наилази када се листају књиге трговачких уговора дубровачког Државног архива" (Драгољуб Павловић, *Хорације Мажибрадић — дубровачки песник XVII века*, Глас САН CCXL, књ. 5. Одељ. лит. и јез., Београд, 1960, 18). Био је у неку руку и мецена књижевника и књижевности: песник Хорације Мажибрадић пева са захвалношћу да му је увек „походио стан" „с динари и с брашном", осим за Орбиново *Зрцало духовно*, платио је трошкове и за издавање *Пјесни духовних* исусовца Бартула Кашића, 1617. године. Умро је децембра 1639: његов тестамент, писан нашим језиком, даје доста верну слику његове делатности (*Testamenta notariae* 62, 1638—1642, 89—92).

морао да поднесе не једну неправду у својој монашкој каријери. Највећа је окончана пред сам полазак на овај пут, када је неколико бенедиктинаца, и Орбин међу њима, посведочило, по својој савести („да не бих био дужан да пред божјим величанством дајем рачуне за туђе неправичности", како је подвлачио један од њих), да је Антића дубровачки надбискуп прогањао дуго и без милости, а посве неправедно, и да су рачуни Антићеве администрације Св. Јакоба били чисти и исправни[85]. Мисија двојице бенедиктинаца у Риму била је деликатна и у очима дубровачке владе од нарочитог значаја. Они су имали да од папе измоле опозивање једне скорашње одлуке, којом су мљетски бенедиктинци стављени под јурисдикцију дубровачког надбискупа, и вероватно је избор пао на њих управо као противнике актуелног прелата у Дубровнику. Папину одлуку о којој је реч изазвала су и надахнула обавештења да бенедиктинци у Дубровнику живе противно својим регулама и у нескладу с нормама редовничке дисциплине, и с те стране њој су се тешко могли стављати приговори. Али она је владу озбиљно погађала, што је монахе са њене територије стављала под надзор и заповест странаца („persone forestieri"), у чему је Република видела

[85] Искази дум Макарија, опата манастира Св. Јакоба, дум Бенедикта, монаха и ревизора рачуна, и дум Мавра Орбина, опата Св. Андрије, дати су 8. и 19. јула 1606, а у архивске књиге унети су тек 13. јула 1612 (*Diversa de Foris* 24, 1612, 258'—259'). Опат Макарије изјавио је о надбискупу ово: molestò D. Grisostomo Anticchi et instò con termini indebiti et ingiusti à render conto di quella administratione à fine di dannarlo ancorche ingiustamente per detti conti ... док је Орбин рекао: Io D. Mauro Orbini ecc. fò fede che fà dui anni in circa io intesi dire dalla bocca di D. Timotheo, reueditore all'hora delli conti del padre D. Chrisostomo Anticchi, che i detti conti erano boni, ma che i garbugli, i quali esso D. Thimoteo li moveva erano più tosto per travagliare D. Chrisostomo per le ingiurie ricevute da lui ... — Хризостом Антић је иначе био личност нарочитог поверења дубровачке владе; на њен предлог, папа Павле V именоваће га 2. децембра 1615. за мрканско-требињског бискупа и он ће то бити све до смрти, 1647. године. Као бискуп, борио се жилаво и упорно за права своје цркве, настојао је да прошири њену јурисдикцију и писао је о њеној прошлости. О њему вид. D. Farlatus—J. Coletus, *нав. дело*, 309—314.

не малу опасност, и што се уосталом косила с основним постулатима њене политике. С колико је много брижљиве пажње влада гледала на ово питање види се и по томе што је с истим задатком опремила у Рим и једног свог племића, Марина Николиног Гучетића, а дејствовала је у тој ствари и преко сталног изасланика Републике у Риму, Лодовика Бекаделија[86].

С новцем који су им за пут дали државни ризничари[87] и с препоруком сената за кардинала Аригони[88], Орбин и Антић отпловили су пут Рима последњих дана јула 1606. године. Собом су носили и копије докумената и папских була из којих су се имали видети разлози који су почетком века водили папе Николу V и Клемента VIII да мљетску конгрегацију одвоје од конгрегације Свете Јустине; ти се разлози нису променили ни стотину година касније, када су Орбин и Антић чинили покушај да на задовољство владе окончају своју мисију. Колико су они лично у томе имали успеха остаје засад неизвесно; Орбин се, уосталом, убрзо потом вратио кући и одмах се уплео у једну нову историју, која, на махове, није била без извесне драматике.

Та је историја дуга и замршена, а и одавно позната, бар у својим најбитнијим цртама. Она је везана за покушај неких Дубровчана, у првом реду двојице племића из куће Растића и Ђурђевића, да уз помоћ савојског војводе, и за његов рачун, организују балканске

[86] Владино упутство Гучетићу и даљу преписку у вези с његовим посланством саопштио је Јован Радонић у делу *Дубровачка акта и повеље* књ. III, св. 1, Београд, 1939, СКА, Зборник за историју, јез., ист. и књиж. српског народа, 3. Одељ., књ. IX, стр. 165. и д.

[87] *Consilium Rogatorum* 80 (1605—1606) 211': Prima pars est de committendo Dominis Thesaurarijs Sanctae Mariae ut RR. Don Mauro Orbini et Don Chrisostomo Antichi Monacis congregationis melitensis profecturis Romam pro negotijs dictae Congregationis commodent de ducatis centum sexaginta cum toto pignore auri vel argenti.

[88] Препорука носи датум 21. јула 1606; објавио ју је Ј. Радонић, *Дуб. акта и повеље*, III 2, стр. 164—165. О њиховој мисији, као и о разлозима који су до ње довели, има у тој колекцији и више других докумената.

хришћане за свеопшти устанак. Зна се добро и како је дубровачка влада, страхујући да је овај покушај који није одобравала не доведе до сигурне пропасти, ако Турци за њега сазнају, с одлучношћу и оштро пресекла акцију чим је похватала све њене конце. Међутим, док су се ствари у потаји припремале, конспиративна преписка ишла је између Италије и Дубровника, а и извесне сумњиве личности, некакви непознати Савојци (Savoiardi), долазиле су у току последњих месеци 1607. године на територију Републике, по једном или другом послу, а увек с лажним изговорима. У овој циркулацији писама и људи мљетски манастир био је у почетку врло важан пункт; а један лаик из тог манастира, по имену фра Санто, повезао се са Савојцима и односио је и доносио писма измењивана између завереника и људи њиховог поверења[89]. Код овог места речене историје на сцену ступају дум Мавар и његов манастирски колега дум Иван, „монаси на Мљету" (monaci à Meleda). Они будно прате сумњиве доласке и одласке и у целој су ствари на страни дубровачке владе; можда је они и извештавају о свему што се догађа. У једном тренутку, када је фра Санто на Мљету, они га пресрећу у Бабином Пољу, и најпре безазленим речима настоје да успавају његову пажњу, а онда одједном потржу ножеве и силом му одузимају писма која су им сумњива и за која верују да су опасна. Покушавају и да вежу фра Санта, али и он се брани ножем, отрже се и бежи у Италију. Није лако замислити дум Мавра с ножем у руци у овој бурној сцени; мора да је тада био још у снази и релативно млад када је био способан за овакве гестове. Фра Санто, који је само њему имао да захвали што је откривен, и који је због тога морао да се у страху и на брзину склања са дохвата руке дубровачке владе, никада му

[89] Фра Санто је Дубровчанин најскромнијег порекла и пре ступања у манастир био је на неком занату; документи уз његово име стављају ознаку *converso*, под којом се подразумевају они фратри који нису свештеници, већ нека врста манастирских слугу.

то није заборавио; чак и онда када је, неколико година после тога, одједном сазнао за Орбинову смрт, уместо речи опроштаја, нашао је једино реч освете: *„Нека, Бог га је кастигао* (казнио), *тако ће и осталијех.“*[90]

За све време док су ови догађаји текли, Орбин је био опат — или, тачније, приор — манастира на Светом Андрији; у истој се функцији он спомиње и наредних година. Уопште, може се рећи да је у њој он био не само најчешће већ и најдуже. По тој титули, као и по оној опата Светог Михајла у Пакљеној на Шипану, коју је једно време носио такође, он је био „опат мљетски“, како се потписивао на својим књигама; значење је титуле да је он своје опатско достојанство постигао у оквиру мљетске конгрегације, а не да је био икада, јер није био никада, опат Свете Марије на Мљету.

Две су вести о њему из 1609. године везане за послове које је свршавао као приор Светог Андрије, и обе су суве и потпуно прозаичне. Прва казује да се 6. јануара изјаснио пред судом о некој обавези једног манастирског дужника[91], а по другој он је Вицку Орбину — ономе истом за кога претпостављамо да би му могао бити отац — 30. марта продао осамнаест ведара (или око триста педесет литара) вина са Ластова које је припадало овом манастиру[92].

[90] Велики број исказа које су пред дубровачким судом давали поједини учесници ове историје, као и многе записнике са истраге објавио је Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, III 2, стр. 182. и даље. Ту је (на стр. 190—192) и исказ који је 25. јуна 1608. дао и сам Мавро Орбин, тада приор манастира Св. Андрије (Il reverendo Don Mauro Orbini, priore di S.to Andrea di Pelago della congregatione Melitense). Цитиране речи фра Санта, као и један од више, међусобно различитих, приказа догађаја, вид. у изјави Миха Франовог из Оращца (Michiel di Francesco di Valdinoce), од 21. августа 1611.

[91] *Vendite di Cancellaria* 87 (1609—1614), 3: Admodum reverendus pater D. Maurus Orbini uti Prior S. Andreae de pelago se presentat...

[92] *Diversa de Foris* 19 (1609), 205: Venerabilis Don Maurus Urbini prior monasterij Sancti Andreae de Pellago sponte... vendidit Vincentio Urbini... quingia decem et octo vinorum existentium in Lagosta de ratione dicti monasterij...

С овако оскудним вестима из овог времена о нашем писцу нисмо у могућности да знамо како се он односио према реформи монашке дисциплине, коју су међу мљетским бенедиктинцима проводила два визитатора, за то нарочито послана из Италије, од којих је један био Бенедето Сангрино, а други, познати, али минорни религиозни и дидактични песник Феличе Пасеро[93]. Да ли је Орбин имао разлога да том реформом буде незадовољан? Да ли га је она погађала? Да ли је и он, уз друге бенедиктинце дубровачке, давао за њу разлоге? Једини сигуран податак који га на неки начин доводи у везу с делатношћу те двојице визитатора не даје никакав траг по коме би се пошло даље: он само обавештава да је Орбин, по наређењу тих својих претпостављених, почетком јуна 1609. обишао, с још једним бенедиктинцем, некакве земље у Шумету које је властелин Мато Џонов Градић нудио конгрегацији у замену за друге, опет у Шумету, које су биле власништво манастира Светог Андрије[94].

[93] Долазак ове двојице угледних бенедиктинаца очекивао се у Дубровнику још од фебруара 1609, када је влада повећала суму предвиђену за њихове путне трошкове (*Cons. Rogatorum* 82, 1609—1611, 16’). По доласку у Дубровник и на Мљет они су развили живу активност, којом је сенат био веома задовољан. Када је Феличе Пасеро хтео да пође, марта 1610, влада се најпре није с тим сагласила, а онда га је 30. марта, у знак захвалности, даровала с четрдесет дуката (*Исто*, 102’, 117). Још је боље мишљење влада имала о Сангрину: „il valore e la prudenza con la quale ha governato fin qui il P. D. Benedetto Sangrino questi monaci della congregatione Melitense e ha reso tanta sodisfattione e contento, che possiamo far ampio testimonio à V. P. R.ma di non haver potuto desiderare maggiore e per accrescimento del culto divino, ne per benefizio degli istessi padri e della loro religione...“ пише она 2. маја 1611. председнику монтекасинске конгрегације (*Lettere di Ponente* 10, 268’). Пасеро је између многих других дела оставио велики спев *Essamerone overo l’opera dei sei giorni* (Venezia, 1608), рађен по узору на Тасов *Mondo creato*, а једну своју књигу, *Il trofeo della Croce* (Venezia, 1610), посветио је богатом и врло утицајном дубровачком племићу Мату Градићу (посвета је датирана: Da san Giacomo di Ragusa il dì 14 febraro 1610). О њему вид. Antonio Belloni, *Il Seicento*, Milano, 1929, 153; Francesco Lo Parco, *Don Felice Passero poeta cassinese del secolo XVII, delegato pontificio a Ragusa nel 1610*, Archivio storico per la Dalmazia XV, 1933, 55—68.

[94] *Diversa de Foris* 20 (1609), 400’.

Док је један од те двојице визитатора из Италије, Бенедето Сангрино, сређивао ствари у мљетској конгрегацији и радио на њеној реформи, Мавро Орбин иступио је из ње поново и овога пута, сви су изгледи, с намером да то буде и коначно. Шта га је нагнало да покуша да најзад пресече и оно мало слабих нити које су га везивале за осталу сабраћу? Да ли је посреди било неко ново искуство, болније и непријатније од осталих? Или је то опет један од његових изненадних животних заокрета, који су код њега толико чести? Свакако, за овај раскид разлога је морало бити, и они сигурно нису ништавни, али ми их сада не знамо и једва да има наде да ћемо их знати икад. Тек, Орбин се наједном нашао у Стону Малом, и успео је да га дубровачко Мало вијеће 22. априла 1610. именује за пароха тамошње цркве Св. Антуна[95]. На том новом послу, међутим, он се задржао врло кратко: већ 6. септембра исте године влада је оспорила ово именовање, јер се оно косило с некаквим њеним закључком из 1480. године, чији смисао и садржину више немамо[96].

Орбин ипак није отишао из Стона, или то барем није учинио непосредно пошто је изгубио место жупника у цркви Светог Антуна. Долазак у Стон новога бискупа Миха Растића, који је пао баш у то време[97], за

[95] *Consilium Minus* 69 (1610—1612). 28: Die XXII Aprilis 1610. Reverendus Dominus Maurus Orbini Abbas electus fuit in Parochum Stagni parvi cum elemosijna, honore et onere consuetis. Уп. и Паво Глунчић, *Из прошлости града Стона XIV—XIX вијека*, Београд, 1961, Споменик САНУ CXI Одељ. друштв. наука н. сер. 13, стр. 104.

[96] *Consilium Rogatorum* 82 (1609—1611), 179: Die Lunae VI Septembris 1610. Prima pars est de declarando quod D. Maurus Orbini non potuit creari a Magnifico Minori Consilio in Parochum Stagni parui stante parte Consilij Rogatorum de 1480. die XII decembris f. 238. Per omnes contra VIII. Књига одлука дубровачког сената из 1480. није, на жалост, сачувана.

[97] Растића, који је дотле био свештеник и каноник дубровачке катедрале, папа Павле именовао је за стоњског бискупа, на предлог дубровачког сената, 19. октобра 1609. На овој столици он се није дуго задржао: компромитован као брат једног од коловођа завере Растић—Ђурђевић, иако са њом лично није имао ништа, он је емигрирао у Италију 1612. године и никад се више није вратио у родни град; најпре је добио једну бискупију у Апулији, 1615. год., а онда га је папа преместио за бискупа у Асколи, 1639. год. О њему вид. D. Farlatus—J. Coletus, *нав. дело*, 356.

тренутак га је обасјао варљивом надом. Приближивши се овом племићу и ступивши у његову службу, успео је врло брзо да освоји његово поверење и да постане особа од највишег утицаја на бискупском двору. Ако би се смело веровати једноме странцу, дубровачком надбискупу Фабију Темпестиву, тај утицај био је до краја негативан и за Растића би свакако био кобан. Али Темпестиво је с Орбином имао непречишћене рачуне и био му је одавно противник; можда је и зато у портрету Мавра Орбина из тих дана, који је он оставио, набацано тако много тамних мрља и извучено толико црта, скоро би се могло рећи, сасвим инферналних.

Али и ако му не верујемо до краја, овога сведока морамо саслушати. Јер преважни су редови које он о Орбину оставља у писму одаслатом из Монтефелтра 12. новембра 1610. и којима дубровачкој господи скреће пажњу на опасни сусрет Орбина и бискупа Растића[98]. „Не могавши да остане и даље у свом реду — пише Темпестиво — и да тамо распаљује неслогу и ватру (као што је његов стални обичај), дон Мавро Орбин је дошао у близину Монсињорову и с обећањем да жели да убудуће живи као светац, навео га је и завео до те мере, да га је овај не само примио за свог присног пријатеља, већ му је дао и врховну власт у својој бискупији.“ За Растића ће, међутим, Орбин, према оцени овога надбискупа, бити petra scandali и суноврatiће га у неизмерна зла. Његово је опако дејство на стоњског монсињора уосталом већ почело: он га је подстакао да се, у једном процесу, одупре врховној власти свог надбискупа, коме су стоњски прелати увек били и остали подложни. „Не могу лако пригнути дух да поверује да би монсињор Растић, племић тога града, и помислио да умањи власт и достојанство своје домовине, што би се десило у великој мери када би град-метропола са својим надбискупијом

[98] *Prepiska*[17] 86. 2194 br. 4.

пом остао без суфрагана... Али верујем, и с крупним разлозима, да се дум Мавро, устрајући у рђавим склоностима своје душе, којима се увек старао да сеје раздор, на штету и смањење духовних и световних добара те републике, и сада свим силама постарао да наведе стоњског монсињора на ову новотарију." Изгледало би, и свак би то брзо закључио, да је дубровачки надбискуп писмо писао pro domo sua: његов је ауторитет угрожен и он сад реагује грдњама, подозрењем и дисквалификацијама. Као да је то знао, стари надбискуп се побринуо да сумње у пристрасност са своје стране унапред развеје: интерес је дубровачке земље и њених поданика у питању, а не његов, јер њему је, с обзиром на мало дана што му преостаје да проживи, од невеликог или чак и ни од каквог значаја да ли ће му стоњски бискуп бити потчињен или не.

Дубровачка влада била је кудикамо више него ми данас у могућности да суди о томе колико су уверавања њеног надбискупа инспирисана мржњом и бесом, а колико су иза њих стајали истина и стварни разлози. Шта је после тога одвајања преостало тешко је рећи, али је ван сумње врло карактеристично оно што је превагнуло. *Сутрадан* по пријему надбискуповог писма — оно је у Дубровник стигло 12. новембра, како је канцелар Републике савесно забележио на његовој полеђини — влада је закључила да кнез и Мало вијеће затраже од бискупа стоњског да дон Мавра Орбина „одстрани како из своје дијецезе, тако и из парохије Стона Малога са разлога познатих овоме вијећу"[99].

Неизвесно је куда је Орбин пошао пошто је из Стона протеран; по прописима реда коме је положио завете, за њега је у његовом манастиру увек морало бити места, али да ли је тамо и отишао? Много му још дана није ни преостало: последњи чин његове животне трагедије тада се већ био примакао крају. Када је баш завеса пала, досад се није нашло, али ће нас можда неке околности довести ипак до тог дана који је за Орбина био последњи. Одскора се зна да је новост о Орбиновој смрти стигла у Италију негде маја или јуна 1611. године[100], и то је свакако већ један сасвим сигуран термин. Али он може бити још одређенији ако се доведе у везу са записом који је неки непознати, но очигледно обавештени, читалац одавно ставио на насловну страну једног примерка *Краљевства Словена:* „Аутор ове историје умро је на дан Светог Андрије 161.. године"[101]. Врло је вероватно да је у том запису, оштећеном баш на најодлучнијем месту, реч о празнику Светог Андрије Апостола, па би према томе Мавро Орбин умро 30. новембра 1610. године, то јест двадесетак дана после онога у који му је уручена наредба господе дубровачке да напусти Стон. Вест о његовој смрти морала је у Дубровнику одјекнути као изненађење; али, када је она стигла, да ли је било и оних који су заплакали над човеком и који су зажалили над писцем Мавром Орбином, несрећним и немирним опатом мљетским?

2

Први читаоци који су *Краљевство Словена* отварали одмах пошто је оно угледало света, 1601. године, морали су бити под утиском да им је у руке доспела лепа и у многоме изузетна књига. Лепа својим изгледом, штампом и опремом, а изузетна својом садржином.

---

[99] *Consilium Rogatorum* 82 (1609—1611), 193: Die Sabati XIII Novembris 1610 à prandio. Prima pars est de committendo Magnifico Domino Rectori et suo Consilio requirendi Reverendissimum Episcopum Stagnensem ut amoueat Don Maurum Orbini tam ab eius Diocesi quam à Parochia Stagni ob causas notas praesenti Consilio. Per omnes contra VIII.

[100] Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, III, 1, стр. XII—XIII, 207; Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, 8.

[101] *Memorie Storiche su Ragusa raccolte dal P. Gian-Maria Mattei (Zibaldone Imo)*, рукопис бр. 433. Библиотеке Мале браће у Дубровнику, стр. 51. Као што је познато, цифру која је у овом запису оштећена ерудита из XVIII в. Сабо Сладе-Долчи допунио је тако да је година Орбинове смрти испала 1614; то се нагађање у наше дане показало нетачно.

IL
REGNO
DE GLI SLAVI
HOGGI CORROTTAMENTE
DETTI SCHIAVONI.
HISTORIA
DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO
ABBATE MELITENSE.

Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lingua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia, & Africa; il progresso dell'Imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conuersione al Christianesimo.

E in particolare veggonsi i successi de'Rè, che anticamente dominarono in DALMATIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA.

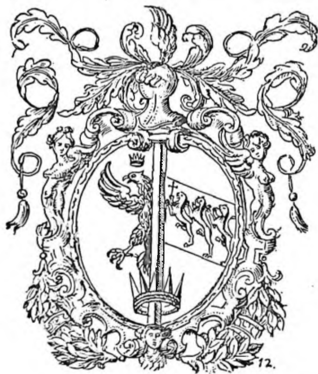

IN PESARO,
Appresso Girolamo Concordia. Con licenza de' Superiori.
M. DCI

НАСЛОВНА СТРАНА *КРАЉЕВСТВА СЛОВЕНА* (ПЕЗАРО, 1601)

За прво, постарали су се Ђироламо Конкордиа (Girolamo Concordia), у чијој је штампарији у Пезару књига штампана, и Марин Бобаљевић, који је све трошкове штампања штедро платио. Већ самим форматом велике четвртине и са више од пет стотина својих страна књига је уливала респект и сврставала се у један ред с осталим историографским делима свога доба, озбиљним, достојанственим и рађеним с највишом амбицијом. Њен унутрашњи склоп такође се у свему усаглашавао са склопом оваквих књига како је он установљен још од првих хуманистичких издања: испред текста историје, који представља главнину књиге (стр. 1—473), стављени су на непагинованим странама посвета мецени, Марину Бобаљевићу (*Al molto illustre sig.r mio osservandiss. il signor Marino del signor Andrea Bobali*), пишчев предговор упућен читаоцима (*D. Mauro Orbino à lettori*) и попис аутора чија су дела употребљена и цитирана у књизи (*Autori citati nella presente opera*); а иза текста, и опет на скоро тридесетак непагинованих страна, дат је обилан алфабетски индекс најзначајнијих ствари о којима се у делу говори (*Tavola delle cose più notabili che si contengono in questa opera*), затим *errata*, регистар и импресум с типографском марком. Књига је одштампана крупним, лепим и пријатним словима, а графичка решења изналажена су с много укуса: знатнији одељци започињу иницијалима, а закључују се ренесансним колофонима, странице су с богатим маргинама, горњим, доњим и бочним, и с многобројним извученим маргиналијама које, по давнашњем обичају наслеђеном од средњовековних ерудита, резимују текст и помажу да се у њему при накнадним тражењима брже нађу одређени предмети. На извесним страницама има и понешто илустрација, које је у бакру резао непознати мајстор: на почетку, пре текста *Краљевства Словена*, на целим странама отиснути су цртежи двојице ратника, у старинској опреми, с копљима и штитовима у рукама, крај којих су грбови њихових покрајина, а изнад којих су

написи с објашњењима да они представљају *Словена с Германског мора (Slavo del Mar germanico)* и *Словена из Илирика (Slavo dell' Illirico)*; у самом тексту долазе снимци глагољског, ћирилског и „маркоманског" писма на местима где се о њима говори (стр. 46, 47. и 142); затим има и десет грбова на почецима Орбиновог расправљања о појединим одсецима његове историје; то су грбови: цара Душана (исцртан преко целе стране, за разлику од свих других, и очигледно централан по значају), краља Вукашина, Николе Алтомановића, Балшића, кнеза Лазара, краљевства Босне, херцега Св. Саве, Хума, краљевства Хрватске и краљевства Бугарске. Како је утврђено, сви су они пренети из врло познатог Охмућевићевог грбовника, али „доста немарно, не водећи рачуна о бојама и модернизујући облике у стилу ранијег барока"[102].

По обичајима који су владали међу оновременим писцима, наслов књиге прекрива безмало сав фронтиспис, да би из њега читалац био у потпуности обавештен о садржини књиге: *Краљевство Словена данас искварено названих Скјавона, историја дон Мавра Орбинија Дубровчанина, опата мљетскога, у којој се види настанак скоро свих народа који су говорили словенским језиком, с многим и различитим ратовима што су их водили у Европи, Азији и Африци; напредак њиховог царства, стародревна религија и време њиховог преобраћења на хришћанство. А нарочито се виде успеси краљева који су у стара времена господовали Далмацијом, Хрватском, Босном, Србијом, Рашком и Бугарском*[103]. Преостали део насловне стране запремио је

[102] Александар Соловјев, *Постанак илирске хералдике и породица Охмућевић*, Гласник Скопског научног друштва, XII, 1933, 92.

[103] Наслов је, као и све друго, на италијанском језику: IL | REGNO | DE GLI SLAVI | HOGGI CORROTTAMENTE | DETTI SCHIAVONI | HISTORIA | DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO | ABBATE MELITENSE. | Nella quale ſi vede l'origine quaſi di tutti i Popoli, che furono della Lin- | gua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Aſia, | & Africa; il progreſſo del Imperio loro, l'antico culto, & il | tempo della loro converſione al Criſtianeſimo. | Et in particolare veggonſi i succeſsi de' Rè, che anticamente dominarono in DALMA- | TIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA. | (грб породице Бобаљевића) | IN PESARO, | Appreſſo Girolamo Concordia. *Con licenza de' Superiori.* | M.DCI.

велики грб властеоске породице Бобаљевића с раскошним барокним цимером, и његово постављање на чело књиге можда је још један израз Орбинове захвалности према мецени који му је омогућио да књигу напише и изда, а можда је и услов стављен са стране Бобаљевића писцу који није имао другог избора.

Вишеструко карактеристичан, наслов Орбинове књиге казује, уз све друго, и основну ствар: овим делом дубровачки писац желео је да читаоцима пружи *историју Словена*, према своме знању и схватању оба елемента тога појма. Историјом је он *Краљевство Словена* назвао и у посвети дела Марину Бобаљевићу; „пошто сам написао ову историју Словена..." прве су његове речи у тој посвети. Стога се никако друкчије до као изговор, уз то лоше и неспретно стилизован, мора разумевати објашњење што га је дао у одељку о Русима, који је одељак код њега испао сасвим непотпун: „Остала часна и племенита дела ове тако моћне нације прелазим сада ћутке, јер мој задатак и моја намера није да нижем историје или анале, већ да само укратко споменем најзначајније ствари о словенској нацији"[104]. Широки програм и пространи оквири што их је он за своје дело назначио такође у наслову још једном су поуздан знак да је Орбин *Краљевство Словена* замислио као историју, а не као брзи и кратки помен онога што му се из словенске прошлости чини најзнатнијим.

Посвета Марину Бобаљевићу и предговор читаоцима нису празни и конвенционални текстови, какве су читаоци књига ове врсте и овога времена често били у прилици да срећу; нису ни само громка и не баш у свему најбоље одмерена похвала широкогрудом даровацу, иако свега тога, сасвим природно, у њима има

[104] *Il regno degli Slavi*, 90.

највише. Оба ова Орбинова уводна написа имају и шири и општији значај, и откривају нам понеке од кључних елемената Орбиновог схватања историје. Као што се и морало очекивати, на суштину, смисао и задатак историје Орбин је гледао очима хуманистичке историографије, кроз чију је школу прошао и из које је проистекао. И за њега, као и за њу, историја није, или није једино, наука; у првом реду, или и једино, она је вештина и уметност — то јест оно што се онда називало *ars* — дакле, *ars historica;* она је стога подложна законима и целом једном дугом низу прописа што их је изнашла поетика: и реторски ефекти у изразу и стилу, у распореду и складу делова према целини, за њу су онако битни и онолико нужни како су битни и колико су нужни и за поезију саму. Свестан тога захтева тренутка, Орбин је у подједнакој мери био свестан и своје личне једначине у односу на њега: у посвети Марину Бобаљевићу, он помиње „безбројна несавршенства" свога дела и то „како у стилу, тако и у вештини" (l'infinite imperfettioni sue, e di stile, e d'arte). Све те слабости *Краљевства Словена*, међутим, имало је да у неку руку ублажи једно друго високо својство, које су хуманисти исто тако безусловно тражили од историјских дела која хоће да достигну перфекцију. По њима, наиме, у послу који историчари обављају од првенствене је важности Цицеронов принцип истинитости и аутентичности у приповедању о ономе што се збило у прошлости (narratio rerum gestarum sicuti gestae sunt). „Једну ствар ипак знам да могу са сигурношћу и храброшћу тврдити — каже и Орбин, за њима — а то је да у погледу излагања истине (in quello ch'appartiene alla verità) знам да сам био тачан и пажљив колико год ми је више било могуће."

Али где наћи ту истину, која је циљ, и тежња, и задатак? Попут својих хуманистичких узора, Орбин је веровао да ће је у првом реду наћи у књигама. По библиотекама, у којима је предано радио, он је претраживао историјска, географска и литерарна дела, која су била у ближој или даљој вези с његовим предметом, и марљиво је из њих исписивао; у њима је налазио, осим података који су га занимали, још и позивања на друге књиге, које он никада није видео, или није ни имао прилике да види; исписивао је и та позивања, па се после у свом излагању и сам позивао на исте књиге, остављајући читаоце у заблуди о количини и ширини својих претходних обавештавања и о пространству и дубини своје ерудиције. Ова врста кокетерије, у суштини наивна и у крајњем исходу провидна, један је од манира који нашег писца везује исто тако за хуманистичку историографију и њену технику посла.

Једна је од части дубровачког бенедиктинца што се, пробијајући се кроз нераскрчену шуму литературе, није ограничио на дела на којима је био благослов „свете матере римске цркве"; исто тако, гледао је, и користио, а после и цитирао, и ауторе које је она била осудила и проклела, и које верници нису смели да читају без штете по своје душе. Истина, он је при том покушао да погодним оправдањем пресретне пут евентуалној реакцији са стране цркве: осуђени аутори (autori dannati), по његовом уверавању, цитирани су једино „у стварима из историје" (semplicemente nelle cose della storia), а не у другоме. Али то је оправдање било сасвим излишно и оно своју сврху није постигло: црква је већ 1603. уврстила Орбинову историју у свој чувени *Индекс забрањених књига (Index librorum prohibitorum)*, на коме је ово дело имало остати „док се у њему не избришу имена јеретика која се цитирају на више места" (usquequo prodeat deletis haereticorum nominis passim citatis)[105].

Свој однос према ауторима које је употребио за реконструкцију и слику словенске прошлости Мавро

[105] П. Колендић, *Биографска дела Игњата Ђурђевића*, 103, 255; С. Цријевић, *Bibliotheca Ragusina*, III, 157; Heinrich Reusch, *Der Index der verbotenen Bücher, Ein Beitrag zur Kirchen— und Literaturgeschichte*, II, Bonn, 1885, 79.

Орбин замислио је и представио до краја једноставно и сасвим скромно. У *Краљевству Словена* он хоће да на једном месту састави и да окупи све оно што се расуто налази исписано код различитих писаца (mettendo insieme quello che si trovava sparsamente scritto appò diversi autori); то би, по његовим речима, била сва његова намера и у томе би се исцрпљивао читав његов историографски метод. Неколико страница затим, он ће све то формулисати поново и сада још одсечније: „Имајући да укратко (con brevità) говорим о пореклу и успесима врло племените словенске нације, настојаћу да у тој материји тако пуној непознатог радије саопштим туђе но своје мишљење.“ Али овога пута он је одмах пошао и даље, као да није хтео да читаоца остави у сумњи о мотивима оваквог свог поступања. Будући *прост и неук* — придеви су баш ти: *basso et indotto!* — он мисли да не би могао лако да открије ствари које су остале скривене марљивијим тражиоцима истине но што је он[106]. Ако нису поигравање с лажном скромношћу, а тешко је веровати да би то могле бити, Орбинове необичне речи морале би имати само један смисао: као што није високо судио о својој списатељској вештини, ни о своме стилу, он исто тако није гајио велике илузије ни о својој историографској предспреми, и свој је посао приказивао, а извесно и схватао, као труд добронамерног аматера који, вођен понајвише својим ватреним родољубљем, крчи путеве којима се пре њега није ишло и тако олакшава долазак бољима од себе. „А онај коме ће можда изгледати да ово дело није у потпуности довршено нека се сети да су мудри људи за прве писце у којој му драго материји или предмету увек имали разумевања и извињења.“ И следећи своју мисао, дописивао је непосредно: „А можда ће доћи неко други који ће, пошто је лако додавати ономе што је већ нађено, о овој материји писати и с више обиља у стварима и с већом елоквенцијом у речима.“

[106] *Il regno degli Slavi*, 6.

Своје намере и свој историографски метод, назначен с толико смирености и скромности, Орбин је ипак био приморан да проширује и превазилази, у неколико праваца. Истина за којом је ишао није била сва у књигама, и он је морао поћи за њом и другде, где год је мислио да ће је наћи. Тако је у ткиво свог историјског казивања упредао најразличније нити. Међу њима су белешке из старих рукописа и докумената, који су му некако долазили под руку и које најчешће сада немамо, затим личне успомене из живота или са путовања по нашим крајевима или по Италији, па онда сазнања што их је стицао неочекивано из разговора с познаницима које је сусретао или с пријатељима које је волео. Значајну и врло често видљиву нит представља усмена традиција, обликована вековима у виду легенди и песама које је слушао и које су му потом долазиле у сећање када је била реч о личностима или епизодама словенске историје које су на свој особен начин живеле у тим легендама и у тим песмама. Неколико пута Орбин се позвао и на службене књиге Дубровачке Републике, па је по томе изгледало да је вршио и неопходне архивске студије; у извесним стручним оценама његовог дела то се и закључило, али се ни ту није стало, већ су такве студије са његове стране наслућиване и за неке друге одељке *Краљевства Словена* у којима архивски извори нису додуше били цитирани, али су могли бити узети у обзир[107]. Сва су та закључивања ипак била пребрза и за њих, по нашем осећању, нема основа. Када се зна како је дубровачка влада љубоморно бдела над тајнама својих архива — а то је познато — и када се има у виду још и с колико их је опреза и с колико бојазни отворила истраживачкој радозналости властелина и доминиканца Сара Цријевића, па је после Цријевићеве смрти његове списе ипак подвргла својој сумњичавој цензури, смело је и помислити да би она у ова тешка

[107] Видети нпр. у том смислу: Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, стр. 15, 33, 38, 49, 55, 60.

и опасна времена допустила бенедиктинском калуђеру из најнижих друштвених редова, никад довољно јасном у намерама, и никад предвидљивом у поступцима, да листа по њеним документима и улази у најскривеније закутке њених мисли, чак и ако је његово тражење окренуто вековима одавно прошлим. С друге стране, да ли би за таква тражења и сам Орбин нашао времена, воље и смисла, чак и да су му за њих могућности и пружене? С обзиром на живот који је водио и на журбу с којом је радио, негативан одговор готово је несумњив.

Други правац у коме је Орбин пошао даље од својих прокламованих намера и од описаног свог метода још је од веће важности. Не на једном месту и не у једном случају он није, иако је то обећавао, остао код пуког преношења вести из туђих књига, без властитог учешћа, без личног односа и без сопственог суда. Много пута он је према вестима нађеним у књигама имао неке своје резерве, и њих је желео да читаоцу стави до знања; најчешће је то чинио помажући се опрезним стилским додацима који су реченицама одузимали сваку сигурност и чинили их сасвим условним; ти су додаци: „како би други хтели“ (come altri vogliono), „како неки кажу“ (come alcuni dicono), „како неки хоће“ (come alcuni vogliono), и многи други и слични. Али као што су помне и танане анализе Орбиновог дела показале, има у њему баш и праве историјске критике, и не једном, и не од најниже врсте[108]. Када је као историчар био надахнут и када је његово размишљање заронило дубље, Орбин је умео да пружи речите примере свог критичког смисла и свог финог историјског расуђивања.

Ни високо и гласно истакнутог свог принципа који га је обавезивао на безусловно служење истини није дубровачки историчар могао да се држи сваки пут и у свему, није га се могао држати ни у неким стварима врло битним. Огрешења о истину и погрешака има у *Краљевству Словена* доиста тушта и тма, и сразмерно

[108] *Исто*, 41, 52, 63 итд.

је лак посао, мада није и неузбудљив на неки свој начин, ловити их из стране у страну. Али није реч о нетачностима такве врсте, проистеклим из тога што су извори били оскудни или недовољни, што су аутори којима је писац поверовао били непоуздани и рђаво обавештени, или што је сам Орбин радио свој посао небрижљиво и недовољно сабрано. Реч је о неистинама друкчијим, којима су разлози више идеални и више племенити, али које зато ипак нису престале да буду неистине. Орбин не пише непристрасну и објективну, већ ангажовану и заинтересовану историју; он хоће да његова књига буде бескрајно понесени и егзалтирани хвалоспев „словенској нацији“ и њеним врлинама, херојским, моралним, интелектуалним; њом би он желео да пред очима романских и германских читалаца, од непријатељства намрштеним, али задивљеним, развије широку и епску слику прошлости пуне подвига, славе и тријумфа, недовољно цењену и непознату једино зато што словенски народи, непрекидно забављени ратовима, нису имали никога да је ислика и испише; *Краљевство Словена* треба да најзад ту слику пружи „за украс читаве словенске нације“ (per ornamento di tutta la natione slava). Када се циљеви овако изаберу и када се они унапред на овај начин дефинишу, неизбежно је да на путу до њих сви поступци и сва средства не буду у складу с начелима критичке историографије. Кад год му то затреба и кад год би његова визија тиме добила у привлачности а његова концепција у снази, Орбин је спреман да изворе чита и тумачи сасвим слободно, чак и произвољно, да ауторе наврће да казују оно што им ни на памет није падало да кажу, да сведочанства прекраја по вољи и с чудесном лакоћом, да у помоћ призива сваковрсна досећања и најсмелије комбинације, да нагађања приказује као осведочене чињенице и да прибегава магијском дејству етимолошких спекулација, чији је доказни ефект утолико снажнији уколико је ингениозност у њиховом смишљању била већа. У свему

томе, Орбин није нипошто усамљен: пре њега, истоветно су поступали хуманисти, наши као и страни, и до последњих година XVI века већ је у том погледу постојала читава једна традиција: *Краљевство Словена* само је карика у дугоме ланцу који почиње Шижгорићевим списом *О положају Илирије и града Шибеника (De situ Illyriae et civitate Sibenici)*, а наставља се Прибојевићевим говором *О пореклу и успесима Словена (De origine successibusque Slavorum)*; али и историчари Орбиновог, па и доцнијег, времена не би имали шта битно да приговоре таквом поступању у историјском послу: није ли и више од једног столећа после *Краљевства Словена* један од њих, Дубровчанин Игњат Ђурђевић, безмало на исти начин радио своје највеће, а према властитом уверењу и најзначајније, дело *Илирске старине (Rerum Illyricarum antiquitates)*?

Орбиново „словинство", које је кључ за схватање његовог дела и сигурно најсуштинскија компонента његове историографске концепције, није, према томе, увек и у потпуности израстало са чврстога тла чињеница; исто толико, ако не и више, било је у њему маште и заноса, лепих али нестварних патриотских снова и надахнуте поезије. Основни сводови његове конструкције исто су толико замамни и грандиозни колико и неоригинални; њих је Орбин нашао у Прибојевићевој хуманистичкој орацији и у списима пољских историчара које је несумњиво листао. Да би се сви Словени могли схватити као једна нација, ваљало је поћи од тврдње да су сви говорили и да сви говоре истим језиком: језик је, по уверењима која владају у то доба, основни, чак и једини, критеријум којим се нације одређују и разликују[109]. Да би Словена било више и да би њихова историја била

[109] *Il regno degli Slavi*, 105: „Poichè dalla antica unità del parlare si proua largamente l'unità della natione. Et quegli habbiamo per huomini della medesima natione à i quali fin dalla prima origine insieme col materno latte è conceduto il commercio della fauella." Уп. и стр. 170: „Poichè è solito (come dicemmo di sopra) che dall'antica unità del parlare si suol prouar largamente l'unità della natione."

што славнија, морали су се у Словене урачунати и сви они многобројни народи који су било када у прошлости обитавали у земљама које су словенске постале тек од сеобе из прапостојбине: то је доктрина о аутохтоности словенског живља на просторима који су сада њихови. А да би велика и славна њихова историја текла од што ранијег тренутка човекове судбине, родоначелници словенског племена нашли су се у једноме од Нојевих синова, као што се за почетак словенске речи узела пометња језика у време градње Вавилонске куле: то је библијска теорија о постанку словенских народа. Отуда је и сложено и тешко питање етимологије словенског имена добило крајње једноставно и лако решење: „оно није постало од другога до од *славе*, јер Словен или Славен не значи друго до славан" (questo non è derivato da altro, che dalla gloria, poichè Slavo ò Slavone non vol dire altro che Glorioso)[110].

Колико год ова небулозна конструкција била неосновна и нестварна, она је окупила разбацане делове Орбинове књиге око једне заједничке и јединствене особине и њеном казивању дала је привид неке кохерентности. Орбин ју је развијао и илустровао са заносом песника, не са прецизношћу историчара. Он пише подигнутом, патетичном речи и своје приповедање често прекида лирским ексkламацијама и поетским апострофима. „О Риме — узвикује он на једном таквом месту[111] — заштитниче и господару народа, ко је то био који те је толико пута лишио твојих грађана и који их ти је у потпуности отео? Ово у прошлости није било допуштено Партима, ни Ханибалу Хамилкарову, нити икоме другоме, једино је било дозвољено непобедивој словенској нацији. Ти, који си имао обичај да спасаваш и чуваш друге градове, ниси могао да спасеш нити да одбраниш од Словена самога себе!" Орбинов занос неодољиво је прелазио и на његове читаоце, нарочито на

[110] *Исто*, 95—96.
[111] *Исто*, 118.

оне из наших страна, и његово одушевљење постајало је и њихово одушевљење. Од њега је и потекла моћна струја дубровачког барокног „словинства“, а историчари и песници који су широко развили заставу тога „словинства“ његови су ученици и следбеници. Међу њима је и највећи песник XVII века и „краљ лирске поезије“ Џиво Гундулић. Историју свога племена он је учио из *Краљевства Словена;* са њом, он је примао и усвајао и Орбинов пламени патос и његов неизмерни понос што припада нацији тако моћној и толико херојској. Његово највеће дело, које је уједно највеће песничко дело наше барокне књижевности уопште, историјско-романтични епос *Осман,* не дугује *Краљевству Словена* само свој историјски апарат и само повесне чињенице којима је испуњено; Орбиновом спису оно дугује и словенску мисао којом је прожето[112]. За Орбином је Гундулић у својој посланици *У славу висине приведре Фердинанда другога, великога кнеза од Тоскане* усхићено певао о словенском народу и о словенским државама од „дубровачке покрајине до Ледена мразна мора“ :

сто краљевства гди се чује
словинско име словит сада,
кијех свијет простран раздјељује,
а опћени језик склада.

Као изванредно моћна песничка фигура, Гундулић је зачетник читаве једне литерарне школе : за њим су и у „словинству“ као и у поетском маниру пошли његови савременици и епигони, од Палмотића и Бунића до минорних стихотвораца око Велике трешње и до последњег великог песничког имена старога Дубровника, Игњата Ђурђевића.

Овако замишљено „словинство“ ушло је на нашем тлу и у званични програм деловања обновљене като-

[112] Утицај Орбиновог дела на Гундулићев епос разматра најпотпуније расправа Тадије Смичикласа *O postanku Gundulićeva „Osmana“*, Zagreb, 1887, 10—12.

личке цркве; њега су, по инструкцијама „свете столице“, прихватили као врло моћно оружје католички пропагандисти и мисионари који су сањали о свеопштем устанку поробљене раје на Балкану и, заједно с тим, о проширењу утицаја и власти римске цркве на нова и далека источна подручја. Понекад се схвата и пише да је и Орбиново „словинство“ те врсте и тога порекла, иако ће много пре бити да је Рим у своју доктрину укључио „словинство“ тек под сугестивним дејством *Краљевства Словена.* Једно се ипак не може спорити : хришћанска или још тачније и ближе католичка филозофија врло је значајна компонента Орбиновог гледања на свет и историју; после „словинства“ она се најпре и најлакше у његовом делу и запажа. Због ње је, уосталом, Орбин био на врло лошем гласу код православних писаца некада, који су му, претерујући и неоправдано, приписивали најсумњивије прозелитске намере.

Имајући у виду време у коме је Орбин живео, средину из које је потекао и ред коме је припадао, немогућно би било очекивати да он не дели уверење, непомерљиво и непоколебљиво, о божјој промисли као покретачу и пресудном фактору историје; следствено томе, и о божјој казни као неизбежној санкцији за опака дела и неправичне поступке. Таква је казна, по његовом суду, стигла краља Вукашина и истребила његове наследнике : њима божје величанство „није дозволило да уживају краљевство које неправедно отеше из руку њиховог господара који их из ниска рода учини племенитим и тако великим“[113]. Али баш и непомирљиви и уски католицизам избија понекад из Орбинових параграфа и одређује његове историјске судове. Једно је такво место одавно по злу чувено; „осим што је био шизматик, био је и иначе опак човек“, рећи ће Орбин за Војислава Војиновића[114]. Али таквих места има још, и доста : босанског бана Стефана наговорио је његов се-

[113] *Il regno degli Slavi*, 279.
[114] *Исто*, 301.

кретар, а дубровачки каноник Домања Бобаљевић „да напусти грчко празноверје и прихвати римски обред"[115], двојица од тројице главних босанских манихејаца који су били обраћени на католичку веру и враћени у крило римске цркве, „која не може преварити, нити бити преварена", устрајали су у католичанству, „док се трећи, попут псета, повратио на бљувотину"[116], цара Душана, који се иначе „лепо односио и према Латинима и према онима који су били католичке вере", гурала је понекад у зло његова супруга Рогозна, звана Јелена, „опака жена која је много мрзела католике"[117], а деспот Ђурађ Бранковић, који је на речита и страсна наговарања Ивана Капистрана да се остави православља, одговорио мудро, достојанствено и поносно да ипак жели да остане у вери својих предака у којој је проживео деведесет година, дао је, по Орбину, „очити доказ колико је опасна ствар саживети се с лажним уверењем тако да постане друга нарав"[118].

Орбиново гледање на ствари овога света има, поред „словинства" и католицизма, још једно моћно упориште: то је барокна философија општег протицања и пролазности свега људског и земаљског. По тој философији, више по том осећању, ништа под сунцем није кадро да одоли сверазорној сили времена и да се супротстави игри варљиве и несталне среће која моћне и силне у један трен баца у прашину и преображава у робове, а оне са дна и из блата узноси до краљевске величине и невиђеног сјаја, да и њих, као и прве, задржи тамо једино док се то њој прохте. Сва човекова прошлост није друго до бескрајно и вртоглаво мењање сцена, које удешава и размешта по својој ћуди онај неумитни и равнодушни режисер што су га прозвали Фортуна. И *Краљевство Словена*, које је окренуто према једном

[115] *Исто*, 353.
[116] *Исто*, 369.
[117] *Исто*, 261.
[118] *Исто*, 339.

делу те прошлости и о њој приповеда, препуно је примера који о суровој истини сведоче и који је потврђују; сваки се од њих може споменути без бирања, али је можда најлепши, и најречитије казан, онај о цару Урошу, несрећном сину Душановом. „Живот овога владара — размишља Орбин — може заиста да послужи као зорни пример среће: она га је неком варљивом добротом још као младића здравог и веома поштованог, а да се сам није ознојио, уздигнула тако високо да се по богатству, моћи и величанству могао мерити с највећим владарима, скинувши одједаред лажну образину, та иста срећа сасвим га је дотукла без неког насиља од стране спољних непријатеља и довела до такве беде да је скоро био присиљен да проси и моли у име божје код својих људи корицу хлеба и комад одела."[119] Истој мисли Орбин се враћа сваки час, у разним приликама и на разне начине. Једном јој даје облик сажетог афоризма: „Срећа је нестална"[120] или: „Срећа има обичај да се одједном намргоди на онога кога је домалочас гледала весело"[121], други пут је развија у слику или у низ слика које се сустижу: „Лав је понекад био храна мајушних црва, гвожђе је разјела рђа; ништа није тако постојано да се над њим не надноси опасност чак и од врло малених ствари"[122]; трећи пут је извлачи као поуку: „Стога своју срећу чврсто држи рукама, јер она бежи и против своје воље не да се задржати."[123] Гдекад је опет распреда у дуге говоре које ставља у уста појединим историјским личностима, какав је онај који је вандалски краљ Гелимир, разбијен и заробљен од стране Грка, тобож одржао под царем Јустинијаном. Као неки барокни песник из Орбинових дана, почео га је чувеном јадиковком старозаветног Проповедника: „Таштина над таштином, и све је таштина", а продужио

[119] *Исто*, 271—272.
[120] *Исто*, 14.
[121] *Исто*, 122.
[122] *Исто*, 13.
[123] *Исто*, 14.

га је карактеристичном варијацијом на ову тему : „Ја се не чудим, узвишени царе, што видим да сам одједном из среће пао у беду, јер знам несталност среће, која обичава да смртнике уздиже и за час их наново обара.“[124]

Оволико Орбиново инсистирање на мислима о променљивости и неизвесности људске среће и о ништавности света (vanitas mundi) збуњивало је и понеке његове савременике без много слуха за барокне теме. Дубровачки властелин, доминиканац и теолошки писац Амброзије Гучетић, коме је однекуд било наложено да *Краљевство Словена* очисти од јеретичких аутора, цитираних у њему веома често, брисао је заједно са овима и сва Орбинова размишљања о срећи и судбини, чијим су ћудима и чијој несталности подложени сви смртници, држећи, без имало сумње, да су та размишљања јеретичка и опасна исто толико колико и ти аутори. Разуме се да је при томе одвећ ревносни доминикански цензор, који је једва нешто био млађи од Орбина, отишао сувише далеко и да његове интервенције, чији су трагови још видљиви по сачуваним егземпларима *Краљевства Словена,* нису у Дубровнику наишле на неподељено одобравање. Њима се још средином XVIII века није могао довољно да начуди Саро Цријевић, који је и сâм био све што је и Амброзије Гучетић, и властелин, и доминиканац, и теолог, али је био уз то и барокна личност, и за њега помен свемоћне Фортуне није значио ни саблазан, ни јерес, ни грех.[125]

[124] *Исто,* 122.

[125] Да је цензор Орбиновог дела био Амброзије Гучетић бележи Саро Цријевић у наведеном свом делу (*Bibl. Rag.* III, 158). Ту је Цријевић формулисао и своје неслагање с Гучетићевим одстрањивањем Орбинових реченица о срећи и њеној власти међу људима: „Sed quid in iis censura dignum plane non video. Equidem in omnium Christianorum etiam hominum, et maxime religiosorum, ore atque sermone fortunae nomen versatur, at nemo omnium est qui Numen credat fortunam, humanarumque rerum vicissitudines, felicitatem, miseriam praeter Dei optimi Maximi voluntatem, qui solus rerum dominus atque arbiter creditur, fortunae tribuat, nisi ex communi loquendi usu...“ Гучетић

Засновано на обилној грађи коју је Орбин марљиво прикупио са толико страна и осмишљено управо приказаним његовим идејама-водиљама, *Краљевство Словена* било је на путу да испуни први захтев барокне поетике историје: служило је користи читалаца. Дубровачки писац, међутим, хтео је да његово дело буде, колико је год могућно, у складу и са другим захтевима те поетике : читаоци су имали да у њему уживају такође. Сам је, истина — и то смо видели — наглашавао да је рђав стилиста и слаб уметник, али његово признање не треба разумети као његову спремност да се унапред и до краја одрекне изгледа који је обећавало схватање историје као песничке и реторске дисциплине.

Његова је амбиција, потпуно сигурно, да читаоцима буде занимљив или барем — ако то већ није случај — да им не буде досадан. На понеким местима и сам то каже изреком : свечану церемонију која се врши при избору корушког војводе он укратко описује „за забаву онога који чита“ (per diporto... di chi legge), и обрнуто, бескрајан низ случајева који показују како је Дубровник вазда био уточиште прогоњених и бедних врло много скраћује „да не би био досадан читаоцима“ (per non essere tedioso a' lettori). Још много разговетније ова се амбиција нашега аутора ишчитава из самог његовог казивања — из елемената које у њега уноси и за њега изабира, и из начина на који то чини. Њему је, види се, много пута и нарочито стало да читаоца импресионира, да га заблесне и задиви, како је то, уосталом, и било, као циљ, прокламовано у барокној поетици. Зато он у

је, иначе, човек велике учености и понешто верзиран и у историји: студирао је у Болоњи и Напуљу, и био је магистер теологије; дубровачки сенат изабрао га је 1609. год. за мркањско-требињског бискупа, а одатле је 1615. прешао за бискупа стоњског, што је остао до смрти, 13. јула 1632; у Венецији је 1605. штампао зборник животописа писаца који су припадали доминиканском реду (*Catalogus virorum ex familia praedicatorum in literis insignium*), док му једно теолошко дело (*Liber similitudinum et exemplorum 1090 pro praedicatoribus*) и генеалогија породице Гучетић нису сачувани.

своју историју уноси легенде и приче, које излаже опширно и са слашћу, или је оживљује анегдотама, гдекад врло сликовитим или сасвим необичним; свежину понеког свог параграфа он дугује народној песми коју у том часу има у виду или је препричава на свој начин. Орбин затим воли велике и спектакуларне призоре, приказе жестоких битака, описе појединих места, развијене портрете личности, питореске детаље, сцене блеска, покрета и помпе. Он ужива да протагонистима историјских збивања стави у уста опширне или патетичне говоре које су тобож изрекли у свечаним и драматичним тренуцима свога живота, а које је, у ствари, он измислио или однекуд, где су измишљени исто тако, само преузео. Њихове узајамне сусрете он понеткад зна до најситнијих детаља, до дијалога који су водили и до мисли које су мислили. Свој однос према стварима које приповеда он не крије ни иначе, али га не ретко и нарочито наглашава, или ближе одређује размишљањима у која се упушта, сентенцијама које прави или пословицама које цитира.

Упркос толиком обиљу барокних ефеката сваке врсте и од свакакве вредности, Орбина као писца није много марила дубровачка књижевна историографија XVIII века; њени судови о *Краљевству Словена* обојени су малицијом која је код дубровачких биографа веома ретка: обично они све своје земљаке узносе високо изнад стварне њихове заслуге. Рђавом утиску који је Орбиново дело оставило на њих, и оставља га још увек, два су основна разлога.

Први је у његовом начину излагања и у његовом распореду грађе. Стран сваком осећању класичне једноставности и склада, Орбин је ту не невешт и неуредан, он је безмало хаотичан. Плетући се у дигресије без краја и конца, он се упиње да успостави некакво јединство и настави нит свога приповедања, одавно започетог, па нагло и без неке стварне потребе прекинутог, обртима најнесрећнијим и сасвим провидним: „Али да се вратимо на ствар", „сада, дакле, да се вратимо на наш предмет", „но вратимо се сад већ на излагање о Которанима", „но вратимо се коначно на излагање о краљу Остоји", и сличним. Игњат Ђурђевић је зато говорио да је Орбинова историја додуше поцрпена из многих аутора, али је додавао, и с правом, да је све то учињено „веома несређено" (satis indigeste); овог је мишљења био и Саро Цријевић и констатујући за Орбинову књигу да је „писана с мало вештине" (parum concinne descripta), рекао је само другим речима у суштини то исто.

Други разлог што су већ и те старе дубровачке оцене о *Краљевству Словена* у овој мери неповољне био је у језику којим је Орбин писао. Његов је италијански више него убог и злехуд; на махове је он у правом смислу речи варварски. Речник му је сиротињски оскудан и мршав, обрти једнолики и често незграпни, конструкције рогобатне и без отмености. „Као у човека који се једва нешто више но површно дотакао италијанског језика", одсекао је Ђурђевић. „Италијански језик којим се подухватио да пише аутор је знао једва почетнички", сложио се, по обичају, и Саро Цријевић.

Када су једанпут кренула у овом смеру, процењивања Орбиновог посла одржавала су се у њему, жилаво и постојано, и постала су готово читава једна традиција. „Сиромах Орбин! — почео је, стога, један од надахнутих својих параграфа српски историчар Никола Радојчић, у књизи која је толико допринела да суд о дубровачком писцу буде повољнији и толико исто праведнији[126] — Сиромах Орбин! Док су потоњи писци, особито драги му Дубровчани, оцењивали његово велико историчко дело, они као да су се надметали у духовитим судовима, који су, како се зна, често пакосни, а неправични увек. Орбин је, међутим, заслужио више добре воље, и то не само због својих намера, које сви који су о њему озбиљно писали високо цене, него и због резултата својих научних напора, који се, истина,

[126] *Српска историја Мавра Орбинија*, 11.

нису успели до висине равне његовим родољубивим жељама. А по пространству и по дубини утицаја на потоњи научни развитак већина оштрих критичара Орбинијевих далеко су заостали за њим."

3

Све је, разуме се, тачно у тим старим оценама *Краљевства Словена:* то је књига рђаво компонована и још горе писана, одвећ често непоуздана у својим информацијама и увек некритична по своме методу. Па опет, утицај који је она извршила на севтску и нашу историографију и на светску и нашу књижевност од самога часа у који се појавила па тако рећи све до данас тако је замашан и толико дубок да још увек није довољно објашњен, нити је у пуној мери сагледан. И не само да нису похватана сва његова танана струјања, која обично и јесу скривена и тешко уочљива, већ нису прикупљене ни све чињенице које се утврђују брже и до којих се доспева лакше.

До сада нађена објашњења томе утицају без тешкоће се дају набројати укратко. Орбин је са својим делом дошао у време када се, у свету, одједном појавило крупно интересовање за словенске ствари, и када су се, код нас, почеле зачињати наде у бољу будућност. Свету је Орбин, први од свих, понудио обиље и ширину својих обавештења о историји Словена, на једном језику који се онда разумевао и читао безмало свуда. А пред нашим читаоцима, он је разастро блиставе приказе негдашње величине, хероизма и славе и наговестио монументалне обрисе будућности. Сигурно је да Орбинов неслућено крупан утицај има, уз ове, још и многе друге разлоге, који су га припремили и на које се он ослонио. Орбинов визионарски занос, који се на тренутке прелива у поезију, истина сирову, понегде и рустичну и на свој начин наивну, али доживљену и искрену, а затим и полифоност његовог казивања, богато орнаментованог и барокно динамичног, морали су бити од исто толико снажног дејства на своје читаоце у прошлим вековима.

Захваљујући тим својим својствима, Орбиново дело постало је код нас не само уџбеник словенске историје већ и уџбеник словенског патриотизма. Од Јакете Лукаревића и Џива Гундулића њега користе историчари и њиме се надахњују песници. Првоме је *Краљевство Словена* одлично послужило као извор за *Обилни извод из дубровачких анала* (*Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, 1605); други је по њему радио многобројне строфе свог недовршеног епоса *Осман*, преузимајући од Орбина не само повесне чињенице и не само сачувану традицију о српским средњовековним владарима већ и читаву концепцију словенске историје, која се, онако величанствена и визионарска, без остатка улила у његово осећање света и историје.

Пуни и исцрпни приказ свеколике судбине *Краљевства Словена*, из кога су, као што је једном тачно речено[127], генерације „училе о прошлости нашег народа", захтевао би простор целе једне књиге; овде се стога мора остати на овлашном помену главних њених етапа. Најраније од њих везане су, као што је и разумљиво, за Орбинов Дубровник. Још за живота Гундулићевог, а можда и под његовим утицајем, барокни драматичар Џоно Палмотић из грађе о легендарном оснивању Дубровника коју је нашао у Орбиновом преводу *Летописа попа Дукљанина* начинио је помпезну мелодраму *Павлимир*, коју је дружина позоришних аматера што су се називали „Испразни" приказала својој публици „прид двором" 22. фебруара 1632. године. Још је необичнији одјек *Краљевство Словена* добило у делу Орбиновог и Палмотићевог савременика Мартина

---

[127] Јован Дучић, *Један Србин дипломат на двору Петра Великог и Катарине I. Гроф Сава Владиславић*, Београд-Питсбург, 1942, 302.

Русића. Овај дубровачки фрањевац[128], боравећи у Мадриду четрдесетих година XVII века, срочио је и штампао књигу *Кратки компендијум славне нације читавог илирског језика (Breve compendium nationis gloriosae totius linguae illyricae)*, коју је посветио успесима и слави Јеролима Мажибрадића, заповедника шпанске флоте под Филипом IV, шпанског маркиза и витеза Светог Јакоба, као и хвали неких других својих Дубровчана истакнутих у шпанској служби[129]. Све песме које представљају основни садржај његове чудне књиге и које говоре о „пореклу славне нације" *(Origo Nationis Gloriosae)*, о њеном ширењу *(Extensio Nationis Gloriosae)* и о њеној слави *(In laude Nationis Gloriosae)*, затим о Далмацији, Србији и Рашкој *(De Dalmatia, Servia & Rassia)*, о Босни *(De Bosna Argentina)* и о Дубровачкој Републици *(De Republica Ragusina)*, нису друго до парафразе и версификовање Орбиновог текста; Орбиново дело непрестано се и цитира, на маргинама, као њихов извор. Амбициозни аутор обећавао је галантно свом „католичком читаоцу" врхунско задовољство, уживања и корист (delectationem, voluptatem atque utilitatem maximam), али је успео да му пружи тек један бедан или још тачније комичан састав, за који је тешко рећи шта му је несрећније и горе: језик, који је скоро варварски,

[128] Русић је родом из Стона, а у своме реду био је проповедник, лектор теологије и два пута дефинитор; када је 27. априла 1660. умро у Дубровнику, имао је више од седамдесет година. О њему вид. Benvenutus Rode, *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusij*, Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1914, 49, као и дела која су тамо наведена.

[129] Пуни наслов те књиге, штампане у осмини на 69 страна, гласи овако: BREVE | COMPENDIUM | NATIONIS GLORIOSAE | TOTIVS LINGVAE | ILLYRICAE; | IN QUO BREVITER ORIGO | *ipſius Nationis oſtenditur, extenſio eius copioſa;* | *Reges fidei Catholicae totius Dalmatiae, Bojnae, Seruiae, atque Raſsiae, quoş habuit: in fine verò ſub* | *umbra Aquilae magnarum alarum Reſpublica* | *Raguſina feliciter quomodo moratur.* | EX QVO DELECTATIONEM, | voluptatem, atque vtilitatem maximam, de | Antiquitate huius Nationis Catholicus | percipiet Lector. | AVCTORE P. MARTINO ROSA, | Ordinis Min. de Obſeruantia, Sacrae | Theologiae profeſſore. | CUM LICENTIA. MATRITI. | Ex Typographia Franciſci Martinez, anno 1638.

стил, који је неуглађен и незграпан, версификација, која је дозлабога рапава, или композиција, која је сасвим смушена?[130]

Изван Орбиновог Дубровника, *Краљевство Словена* распростирало је свој утицај у све ширим концентричним круговима. У Боки Которској Орбинов је следбеник „примас српски", историчар, песник и родољуб Андрија Змајевић, који је у многоме пошао његовим трагом компилирајући, крајем XVII века, свој волуминозни спис *Држава света славна и крепосна црковног љетописа*. У Сплиту, „властелин сплитски и трогирски" Јеролим Кавањин, уплићући у барокни мозаик своје „велопјесни" *Повијест ванђелска богатога а несрећна Епулана и убогога а честита Лазара* сваковрсне епизоде, а између њих и оне о Владимиру и Косари, о Немањићима и светоме Сави, о кнезу Лазару, Косову и Краљевићу Марку, о Дубровнику, његовој прошлости и његовим славним људима, на много је места „управо версифицирао" дубровачког бенедиктинца[131]. У Макарској из Орбинове историје широке прегршти песничких тема и повесних информација захвата Андрија Качић Миошић („Старац Милован"), који са својим *Разговором угодним народа Словинскога* (1756, 1759) има амбицију да непоуздану реч народног певача замени или чак и истисне песмама које сам смишља у духу гусларске традиције али и заснива на историјским чињеницама. У Хрватској Орбинови су дужници Јурај Раткај, у чијем доста некритичном и легендар-

[130] У својој оцени овог стихотворца и његове доиста лоше књиге Саро Цријевић био је управо суров: „Litteratus ne fuerit homo prorsus ignoro; at certe inter poetas, quod maxime optavit, nullum, me judice, locum meretur... Opus, ut quod res est condide fatear, ineptissimum est. Stylus non modo a poeticae artis legibus abhorrens, sed nec prosae affinis est, verba semibarbara, metrum rigidum, molestum, ingratum; res quae ibi narrantur vel levissimae sunt, vel a veritate prorsus alienae..." *(Bibliotheca Ragusina*, III, 98—99).

[131] Josip Aranza: *Jerolim Kavanin (Cavagnini)*, Stari pisci hrvatski XXII, 1913, стр. XVI, нап. 1.

ном *Сећању на краљеве и банове краљевина Далмације, Хрватске и Славоније (Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae,* 1652) има видних рефлекса из *Краљевства Словена,* и Павле Ритер Витезовић, чија је *Стематографија (Stematographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio,* 1700) неизбежно морала преузети грбове из историје дубровачког бенедиктинца; Витезовић се Орбиновим делом користио и радећи на свом спису *Serbia illustrata,* који му је затим остао нештампан, а познат је и један његов извод из *Краљевства Словена* који је начинио за себе и у практичне сврхе. У Хрватској је, осим тога, у току XVIII века израђен и један латински превод целог *Краљевства Словена,* намењен вероватно оном кругу читалаца који је теже, или није никако, могао разумевати италијански језик. Тај големи труд исусовца Ђуре Барјактарија није никада нашао издавача, али је поштовалаца и љубитеља имао ипак, и њихови се уредни и калиграфски преписи ове латинске верзије још сусрећу по нашим библиотекама[132].

Читаоцима у Србији Орбинова историја такође није могла остати непозната; овдашњи историчари посезали су за њом и онда када су се, иначе, беспоштедно обарали на њену стварну, или само тобожњу, католичку пристрасност. Претпостављено је у једној прилици, на жалост без коначних доказа, да је већ патријарх Пајсије, у XVII веку, познавао *Краљевство Словена* и да је у *Житије цара Уроша* унео понешто из њега[133]. Али ако се још може двојити да ли је родољубиви и књигољубиви патријарх био кадар да чита Орбинову историју, за грофа Ђорђа Бранковића сумњи у том погледу не може бити никаквих. На многе странице својих *Хроника* он је уврстио парафразе или пак дословне преводе из *Краљевства Словена,* које је и знао и читао[134].

[132] Tomo Matić: *Barjaktarijev latinski prijevod Orbinijeva „Il regno degli Slavi".* — Historijski zbornik III, Zagreb, 1950, 193—197.

[133] О тој претпоставци Илариона Руварца и о могућностима које су у њој вид. Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија,* 71.

Неупоредиво се више Мавро Орбин почео читати у источним странама и у редовима православних читалаца, руских, српских и бугарских, од како је 1722. у Петрограду угледао света превод *Краљевства Словена,* што га је приредио „гроф рагузински" и дипломата руски, Србин Сава Владиславић; од тада је и утицај тог дела овамо постао трајнији и дубљи. Владиславићев превод, мора се рећи, сасвим је својеврстан, по много чему. То заправо и није прави превод, већ извод и скраћена верзија Орбиновог списа, по избору и личном нахођењу преводиоца. Својеврстан је, не мање, и језик у који је *Краљевство Словена* на овај начин пренесено: то је нека необична мешавина руског, српског и црквенословенског. Владиславић је, најзад, још у једноме начинио неопростиву збрку : Мавро Орбин код њега је постао Мавроурбин (Мавроурбінъ) и под тим наказним именом је дубровачки аутор остао врло дуго познат у историографији ових крајева[135]. По Бранковићевим *Хроникама* и по Владиславићевом преведеном изводу, и само по њима, Орбиново дело познавали су српски историчари XVIII и прве половине XIX века, почев од

[134] *Исто,* 71—73.

[135] Пуни наслов Владиславићевог превода, на коме он није нигде потписан, захвата читаве две стране и гласи овако: КНІГА | ІСТОРІОГРАѲІЯ | ПОЧАТІЯ ИМЕНЕ, СЛАВЫ, И РАЗШІРЕНІЯ | НАРОДА СЛАВЯНСКОГО, | И ихъ Цареи и Владѣтелеи подъ многіми имянами, | и со многіми Царствіями, Королевствами, | и Провінціями. | Собрана изъ многіхъ кнігъ Історіческихъ, чрезъ | Господіна Мавроурбіна Архімандріта Рагужского. | Въ которои опісуется початіе, и дѣла всѣхъ наро- | довъ, бывшіхъ языка Славенскаго, и еідного отече- | ства, хотя нынѣ во многіхъ Царствіяхъ розсѣяліся | чрезъ многіе воіны, которые имѣли въ Европѣ, во | Азіи, и во Аѳрікѣ Разшіренія ихъ Імперій, и древніхъ | обычаевъ, въ разныхъ временахъ, и познаніе вѣры, | Хріста Спасітеля, подъ многіми Владѣтельми. | ПЕРЕВЕДЕНА СО ІТАЛІАНСКОГО НА | РОССІСКОИ ЯЗЫКЪ. | и Напечатана повелѣніемъ | И ВО ВРЕМЯ СЧАСТЛІВАГО ВЛАДѢНІЯ | ПЕТРА ВЕЛІКАГО, | ІМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІИСКАГО, | и протчая, и протчая, и протчая. | въ Санктъпетербургскои Типографіи, 1722 году, | Августа въ 20 ден.

Василија Петровића и Јована Рајића, наовамо. Утицај који је Мавро Орбин тим путем на њих извршио и удео који је он, тако, имао у стварању српске историографије XVIII века, познати су и довољно истражени. Исто је тако позната, и потпуно објашњена, и она тако чудна, али и веома карактеристична Рајићева омашка: нашавши код Бранковића, у *Хроникама,* помене историчара Орбина, и читајући код Владиславића, у *Књизи историографије,* да јој је писац Мавроурбин, он је, у несхватљивој журби, од тога начинио две посебне и различите личности, Орбина и Мавроурбина![136]

Посредством Владиславићевог извода, и благодарећи њему, *Краљевство Словена* имало је одјека и у бугарској историографији XVIII века. Орбинов приказ бугарске историје, који је у његовој књизи захватио близу осамдесет великих страна, а који је Владиславић скратио барем на половину, употребио је као извор, и извор веома значајан, Пајсије Хиландарски, дајући, у току 1762. године, коначан облик свом знаменитом делу *Историја славенобулгарскаја.* Али хиландарски монах, који је „један од најзаслужнијих пионира бугарског духовног и националног препорода у XVIII и XIX веку“, имао је своју концепцију историје и свој угао гледања; та је концепција била у суштини још средњовековна, а тај је угао гледања био искључиво бугарски. Преузимајући из *Краљевства Словена* углавном само чињенице, које је опет употребљавао и разумевао на свој начин и у складу са својим потребама, Пајсије није имао слуха за оно што је названо „барокним славизмом“ и није показивао ни мрвице осећања за оно што је, не мање духовито, прозвано „словенским барокизмом“. Другим речима, без утицаја је на њега остао Орбинов широки дух „словинства“, који је као једну породицу осећао скуп свих словенских племена и коме је подједнако на срцу лежала славна прошлост

[136] О томе вид. опширније: Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија,* 78.

свакога од њих; Пајсије је био ватрени и подоста искључиви Бугарин, и већ самим тим постављао се одбојно према историјској и националној концепцији „словинства“, у којој је сигурно гледао опасну и са задњим намерама смишљену ујдурму преварног „Латина“ и заводљивог католичког агитатора „Маврубира“. С друге стране, са својом више него скромном историографском и литерарном културом Пајсије исто тако није могао показати више укуса за барокни сјај и помпу Орбиновог казивања, које није разумевао и који су се, уосталом, у Владиславићевом изводу изгубили скоро без трага[137].

Што се тиче продора *Краљевства Словена* у западноевропску историографију, одавно се зна, и с правом истиче, да је најранији и пресудни корак у том смислу начињен 1680. године делом знаменитог Диканжа *Historia Byzantina duplici commentario illustrata.* „У светску историографију, највишега ранга, увео је Орбинија и Лукарија, али нарочито Орбинија, нико мањи него велики француски византолог Карло Диканж, који је у својој *Византијској историји* обрадио и српску прошлост у облику низа српских родослова[138].“ Из анализа Н. Радојчића види се да је за нашу историју Орбин Диканжу био основни извор,[139] што је сасвим логично с обзиром на ондашње стање југословенске и светске историографије, али што је исто тако ретка и нарочита част, која није у правој сразмери с реалном вредношћу

[137] У правом обиљу написа о Пајсију Хиландарском и о његовоме делу најнепосредније је окренута питању односа *Историје славеноболгарске* према *Краљевству Словена* расправа Артура Кроније (Cronia), под насловом *Il „Regno degli Slavi“ di Mauro Orbini (1601) e la „Istorija slavenobolgarskaja“ del monaco Paisi (1762)*, штампана у Риму 1940. у оквиру колекције „Pagine di cultura bulgara. Edizione della rivista „Bulgaria“ № 2. У тој изврсној расправи италијански слависта прецизно је одредио присуство Орбиновог *Краљевства Словена* у Пајсијевој *Историји;* али исто тако он је, први пут у научној литератури, дело дубровачког бенедиктинца посматрао и просуђивао као типично барокну историографску и литерарну творевину, што оно у пуном смислу речи и јесте.

[138] Н. Радојчић, *Облик првих модерних историја*, 10.

[139] *Исто*, 10—11.

Краљевства Словена. На Орбинову књигу био је у првом реду, и безмало једино, упућен и италијански дипломата, ратник и историчар Луиђи Фердинандо Марсили када је у оквирима шире замишљеног историјског дела о угарској историји *(Monarchia Hungarica)* излагао и историју наших земаља Босне, Србије и Херцеговине[140]. Марсилијево дело, настало по прилици око 1699. године, никада није штампано, али се чувало у раскошном рукописном кодексу, и према уверљивој претпоставци Николе Радојчића, који га је критички проучио, није остало непознато, у своје време, круговима учених Марсилијевих пријатеља.

У најновије време, међутим, скренута је пажња на још један, и знатно ранији, утицај који је, евентуално, *Краљевство Словена* извршило у светској историографији. Напоменуто је, наиме, да је Орбиново дело, које је штампано 1601, лако могло да буде један од извора изванредно писане, знамените и волуминозне *Опште историје Турака (The General Historie of the Turkes),* енглеског историчара и књижевника Ричарда Нолиза (Richard Knolles, 1550—1610)[141]. Нолизово дело, које су тако волели и толико високо ценили Џонсон и Бајрон, издато је две године после Орбиновог дела, а штампано је, допуњено и прерађено, још једном за пишчева живота, 1610. године. Остаје као задатак даљих тражења да се тек установи у којој је мери Нолиз познавао *Краљевство Словена* и у којој је мери оно ушло, ако је ушло уопште, у материју његове *Опште историје Турака*[142].

[140] У поднаслову Марсилијевог списа обећава се, додуше, да ће бити речи и о прошлости Хрватске, Славоније и Темишварског Баната, али тих делова у спису нема (Н. Радојчић, *Облик првих модерних српских историја*, 14).

[141] Војислав М. Јовановић, *„Antonio of Ragusa". Енглеска драма Шекспирова времена чији је главни јунак — Дубровчанин?* — Борба, 3. септембра 1967.

[142] О Нолизу и неким одељцима његовог дела који се тичу наше историје писао је у последње време Милош Црњански у неколико новинских чланака *(Ноулз о Косовској бици,* НИН,

Преко Нолизовог дела, ако се трагови *Краљевства Словена* у њему једанпут буду и документарно утврдили и издвојили, могућ је био Орбинов утицај у још једној сфери енглеске културе XVII века. То је богати и шаролики свет елизабетинске драме. За једну од тих драма, за трагедију у пет чинова више него скромне литерарне вредности коју је 1610. године под насловом *Срчани Турчин, или Мурат I* написао ондашњи магистер философије и минорни песник Томас Гоф (Goffe, 1591—1629), а приказали су је студенти колеџа Крајст Черч у Оксфорду 1616, нађено је да је свој предмет и читаву грађу узела из Нолизове *Опште историје Турака*[143]. Енглеских драма о појединим личностима и догађајима из наше историје било је у ово доба више, а њихови аутори обично су историјску материју за њих црпли из Нолизовог дела или из сличних „турских историја" које су се појављивале у оне деценије. Да ли је, можда, и за њих почетак нити водио из *Краљевства Словена?*

Још је једна крупна загонетка везана за евентуалну Орбинову присутност у драмској поезији енглеске ренесансе. Ако би, којим случајем, она била решена у смислу у коме се претпоставило, била би то највиша слава и сам врхунац светског зрачења *Краљевства Словена:* Орбиново дело она би довела у непосредну близину Шекспировог генија. Познати византолог Анри Грегоар изнео је, пре тридесетак година, смелу хипотезу по којој основни елементи фабуле у дивној Шекспиро-

XIV, 12. јули 1964, бр. 705; *Ноулз о Деспоту Ђурђу*, НИН, XIV, 19. јули 1964, бр. 706). Ако се сме судити по наводима из Нолизовог дела које је том приликом саопштио Црњански, претпостављени Орбинов утицај на енглеског историчара биће доста скривен првом погледу, а можда и невелик по опсегу.

[143] На Гофову трагедију о којој је реч први је у нас скренуо пажњу Војислав М. Јовановић чланком *Српска историја на енглеској позорници у време Шекспирово*, штампаним у Српском књижевном гласнику, 1921, н. с. II, стр. 558—560. После ју је и детаљније приказао и анализовао Владета Поповић у раду *Енглеска драма и српска историја*, Српски књижевни гласник, 1922 (прештампан у књизи: *Кроз енглеску књижевност*, Београд, 1929).

вој драми *Олуја (The Tempest)* воде своје порекло не из *Лепе Сидеје (Die schöne Sidea)* нирнбершког песника Јакопа Ајрера (Ayrer), ни из четврте приче *Зимских ноћи (Noches de Invierno)*, збирке новела шпанског писца Антонија де Ескпава (de Esclava), како се узимало до тада, а узима се стварно још увек, већ из нежне повести о Владимиру и Косари из *Летописа попа Дукљанина*, који је Мавро Орбин у своме преводу на италијански језик у целини унео у *Краљевство Словена*. Грегоар, разуме се, не тврди да је Шекспир непосредно читао Орбиново дело и да се тамо надахнуо за своју драму; он верује да је на грађи из *Краљевства Словена* морала настати нека италијанска новела, сада непозната и заборављена, и да је управо она била заједнички извор и Ајреровом комаду, и Есклавиној причи, и Шекспировој драми[144]. Грегоарова хипотеза није без сугестивне драже и можда је доиста открила зрно истине: љубав лепе Шекспирове Миранде и напуљског краљевића Фердинанда, кога је заробио њен отац Просперо, у својим основама има јаких и неоспорних сличности с љубављу Самуилове кћери и заробљеног зетског владара. Стога она свакако заслужује да јој шекспиролози, а у првом реду наши, код којих је зачудо прошла неопажено, укажу дужну пажњу и да пођу даље по траговима које је она наслутила; наши утолико пре, што би извесност до које би можда ти трагови довели значила не малу част за југословенску културу уопште.

Ко би, међутим, знао каква нам све изненађења те врсте, а можда и тог домашаја, тек предстоје када се велика и једва начета тема о струјањима и подстицајима који су потекли из Орбинове књиге у свет једном буде изучила боље и истражила више?!

---

[144] Henri Grégoire, *The bulgarian originis of „The Tempest" of Shakespeare*, Studies in Philology, 1940, XXXVII, стр. 236—256.

4

Поезија, као и лепа књижевност уопште, нису могле трајније привући Мавра Орбина; њима се он није бавио. Без сумње, неког особитог смисла није за њих ни имао, па све да је и хтео никада не би био кадар да као песник достојно настави онде где су смрт и старост зауставиле његовог старијег сабрата Мавра Ветрановића. Није се, ипак, задржао ни на самој историји: осим ње, огледао се још и у теолошкој литератури. То је опет био један вид ерудиције коме су се бенедиктинци приклањали одувек и с посебном ревношћу, борећи се, и на тај начин, за Бога и за душе, своје и оне својих верника. А онда, и само време тражило је, и на све стране стицало, теолошке писце: управо су текле деценије када је обновљена католичка црква у правој офанзиви и када је литература коју је она наметнула у пуном цветању.

Сав Орбинов рад на теолошкој књижевности више нисмо у могућности да пратимо: сигурно се зна за једно његово дело овога рода, и оно је само превод, са италијанског на наш језик. Али изгледа да је таквих дела некада било више, и оригиналних, и на латинском језику. Бар тако уверава један ауторитативни сведок: већ спомињани биограф бенедиктинског реда, Мариано Армелини. Он је наилазио на њих по бенедиктинским манастирима у Италији, и он је саопштио њихове наслове додајући о свакоме и понеку појединост више. По њему, у библиотеци манастира Кава, монтекасинске конгрегације, могао се видети Орбинов спис *Монашко устројство (Institutio monastica)*, рађен на италијанском језику и подељен у три књиге, од којих је прва имала двадесет, друга шеснаест, трећа осамнаест глава; Армелини је дописао и свој повољни суд о њему: „За оне који желе да ступе у монашки живот врло је користан." Остала Орбинова дела ове врсте чувала су се у библиотеци

манастира Свети Ђорђе Велики (San Giorgio Maggiore), у Венецији. Први је био хагиографски и представљао је животопис онда познатог бенедиктинца блаженог Николе Пруског *(Vita B. Nicolai de Prussia)*, за који се наводи чак и библиотечка сигнатура (signat. num. 216); пет даљих уопштено су названа *Духовна дела (Opuscula quinque spiritualia)*, али се од њих већ тада чувао једино први том у фолио-формату[145]. Свим тим Орбиновим теолошким списима касније су се замели трагови и сада је неизвесно да ли ће они икада изаћи на светло дана или ће Армелинијева белешка остати једино сведочанство о њима. Стога не може бити говора ни о томе у којој је мери дубровачки писац успевао да буде оригиналан и нов у њима; а у којој они представљају уобичајене теолошке компилације каквих је у оно време било безброј и свуда.

Да се није на време, а можда и у последњи час, нашао дарежљиви мецена, иста судбина задесила би свакако и једино преостало и познато Орбиново дело из овога круга, које је у исти мах и једино његово дело на нашем језику. Када је оно по први пут изашло пред читаоце, Орбина већ неколико година није било међу живима, и његово дело су, према рукопису који се сачувао, издали други. То издање имало је дотле читаву једну малу историју и она се с довољно јасности одсликава у њему.

Ова друга Орбинова књига штампана је у Риму 1614. године код штампара Бартоломеа Занетија, под насловом дугим и опширним, као што су сви наслови онога времена: *Зрцало духовно од почетка и сврхе живота човјечанскога, раздијељено и разрејено у петнаес разговора, а у сто и педесет дубија алити сумња поглавитијех, учињенијех мејју мештром и његовијем учеником. Истомачено из језика италијанскога у дубровачки по Д. Мауру Орбину Дубровчанину опату од С. Марије*

[145] M. Armellini, *нав. дело*, 103.

од Бачке од реда Сфетога Бенедикта[146]. Основни њен текст запремио је три стотине дванаест страна мале осмине, које су и једино пагиноване; али у њој има и пуно пропратних текстова, Орбинових и туђих, који су заузели тринаест непагинованих страна на почетку и двадесет и четири, исто тако непагиноване, стране на крају.

Како се Орбин није могао бринути о својој књизи, за њу се, на молбу Рада Сладоевића, побринуо познати барокни писац Бартуо Кашић, језуита са Пага, дугогодишњи мисионар на Балкану и у Дубровнику, и личност великог поверења римске Пропаганде. Он је *Зрцало духовно* коначно средио за штампу и дао му облик који има: удесио је његов правопис усклађујући га с властитим правописом, и исправио је његов језик, мењајући га где му се свидело, и најчешће према језику свог завичаја; он му је додао неке своје текстове и он је, као његов цензор, одређен од црквених власти, потписао импприматур, 8. новембра 1613. године; он је, најпосле, надгледао и његово штампање.

Тешко је наћи објашњење зашто *Зрцало духовно* није штампано одмах пошто је рукопис био готов, априла 1606, или зашто бар није штампано за Орбинова живота. Није ли се, можда, Раде Сладоевић, дубровачки трговац који је ученог бенедиктинца за овај посао и приволео, после због нечега споро решавао да одреши кесу и плати трошкове штампе? И није ли се он то дефинитивно одлучио тек на подстицај самога Кашића када је овај средином 1613. освануо у Дубровнику, на путу за Рим „из страна турскијех , где је у току своје

[146] У оригиналној графији натписни лист изгледа овако: ZARÇALO | DVHOVNO | OD POCETKA, I SFARHE | XIVOTA COVIECANSKOGA | Razdieglieno, i razreyeno ù Petnaes Razgo-|vora, à ù ſtoo, i pedeſet dubbia, alli | ti Sumgna poglavitieh. | *Vcignenieh meyu Meſctrom, i gnegoviem / Vcenijkom.* | Iſtomaceno iz Yezikka Italianskoga ù Dubrovacki pò | D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od S. Ma- | rie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta | (грб породице Сладоевића) | V RIMV, Polak Bartolomea Zanetta. 1614. | *Pò Dopuſctenyu od Stariſcinne.*

ZARÇALO
DVHOVNO
OD POCETKA, I SFARHE XIVOTA COVIECANSKOGA

Razdiceglieno, i razreyeno ú Petnaes Razgo-vora, à ú stoo, i pedeset dubbia, alliti Sumgna poglavitieh.

Vcignenieh meyu Mesctrom, i gnegoviem Vcenykom.

Istomaceno iz Yezikka Italianskoga ú Dubrovacki pò D.Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od S.Marie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta.

V RIMV, Polak Bartolomea Zanetta. 1614.

Pò Dopusctenyu od Stariscinne.

НАСЛОВНА СТРАНА ПРВОГ ИЗДАЊА *ЗРЦАЛА ДУХОВНОГ* (Рим, 1614).

једногодишње мисије, према ласкавом Сладоевићевом признању, привео „многе полувјернике из тмина од невјерства на праву сфјетлост од закона сфете матере цркве римске“?

Из писма које је Кашићу Раде Сладоевић упутио „из Дубровника на 20. агоста 1613“ и које је штампано на првим страницама Орбинове књиге виде се мотиви који су овог штедљивог дубровачког трговца водили у целој ствари; ти су мотиви искључиво побожни: „нека душе богољубне од реченога (тј. дубровачкога) језика (који засфе да велик дио од сфијета обита, дио најмањи у писмијех има) буду којигоди разговор и наук духовни имати“. Обећавајући да ће платити „сфе што се потрати од мједи“, молио је усрдно Кашића да с онаквим милосрђем с каквим је давао „у онијех странах духовно жеднима питје, гладнима јестојску, слијепима вид, а клијенитима (тј. одузетима) ходјење“, сада даде „на сфјетлост“ и ову богољубну књигу.

У суштини су истоветне, али су, разуме се, нешто речитије исказане, и Кашићеве намере с Орбиновом књигом. Њих тумаче стиховани поздрав читаоцима (*Чтивником Бартоломео Кашић Богданичић од реда Дружбе Језусове поздрављење*), срочен у Риму 25. марта 1614, и писмо Сладоевићу (*Узмножитому и племенитому господину Ради Сладоевићу придраго поздрављење*), управљено „из Рима на 20. новембра 1613“; оба та текста Кашић је ставио такође на почетак *Зрцала духовног*. У својим рогобатним дванаестерцима Кашић је покушао да помоћу типично барокне реторике читаоца приволи на читање ове драгоцене књиге, која учи врлини и богоугодном живљењу:

Ако жудиш знати љепости зрак праве,
    срце сад обрати у књиге приблаге.
Зрцало духовно злато и драги камен
    каже нам дубоко у души наш змамен,
змамен од сфјетовнијех таштина испразнијех
    каже у жалостијех од људи варанијех
у што се обраћа сфјетовно господство,

како се превраћа у битје припросто.
Праведни се виде сунчаном сфјетлостју
нарешени липше нег небо лјепостју;
грешници грдији од исте грдобе,
јере су гнуснији од исте гнусобе;
они се веселе у рајскому двору,
ови се дреселе у пакленом брлогу;
онијех су уреси крепосна њих дјела,
овијех су погрди нечиста њих дијела;
вјечно јест веселје онезијем у рају,
вјечно јест мучење овезијем у паклу.
Чтивниче, размисли докле вријеме имаш,
Зрцало помисли што каже да примаш.

Још одређеније је о утилитаристичкој сврси *Зрцала духовног* Кашић говорио у писму Сладоевићу; само због те сврхе („за разговор од мнозијех, који ће разгледати у овому *Зрцалу* сами себе, и побољшати, видећи гнусобе којегодире на образу од душе сфоје“), он је пристао да понесе терет његовог штампања, иако је већ имао на плећима „бриме привелико од посала друзијех“. Кашића је нарочито испуњавала радошћу околност да се најзад и код нас нашао „разуман научитељ богословац“, који нуди једну побожну књигу „народу словинском“ тако лишеном иначе и Светога писма, и других светих списа које би читао на своме језику. „Истином се находе — јадиковао је ту Кашић у аутентичном језуитском и противреформацијском стилу — многе књиге од сфјетовнијех попивкиња, пјесни испразнијех, комедија блуднијех и либара мало вриједнијех од љубави телесне и земаљске; а од духовне љубави божје и небеске једва у нашему језику находимо либро које нас писмом сфојијем ужеже у срцу да се обратимо к нашему створитељу Богу, нека га, познавши његово приславно, прилипо и придобро величанство од љубави, њега пожудимо вољом, обљубимо душом, а срцем загрлимо, како смо држани.“ Поред тог, „богољубног“, био је и још један, културноисторијски, разлог због кога се Кашић прихватио бриге о издању Орбиновог дела: оно је требало да буде практична демонстрација и пропаганда новог правописа, изложеног теоријски деценију раније

Imprimatur, si videbitur Reuerendissimo Patri Magistro Sac. Pal. Apost.

Cæsar Fidelis Vicesgerens.

Ex commissione Reuerendissimi Patris Magistri Sacri Palatij Fr. Ludouici Ystella, Ego Bartholomæus Cassius Sacerdos Theologus è Societate Iesu legi librum inscriptum Zarçalo Duhovno, &c. hoc est, Speculum Spirituale, &c. ex Italica in meam Illyricam Linguam translatum satis fideliter à R. D. Mauro Orbino, nihilq. animaduerti in eo quod sit contra Fidem, aut bonos mores: immò ad satisfaciendum vulgi opinionibus non vulgari doctrina & eruditione ex Theologis & Sanctis Patribus petita, opportunum, atque adeò typis dignum censeo. Datum die 8. Nouembris. 1613.

Bartholomæus Cassius.

Imprimatur,

Fr. Thomas Pallauicinus Bonon. Magister, & Reuerendissimi P. Fr. Ludouici Ystella Sac. Pal. Apost. Magistri, Socius, Ord. Præd.

ИМПРИМАТУР ЗА ПРВО ИЗДАЊЕ *ЗРЦАЛА ДУХОВНОГ*

у његовој граматици (*Institutionum linguae illyricae libri duo*, Рим, 1604). „Наредио сам да се утишти (штампа) по оному науку, којим се има нашки наредно писати и чтити — образлаже Кашић свој поступак и своју ортографску реформу — јере ми је мучно вазда било да сфи племенити народи од Европе наредно од сфога језика разговоре и писма по науку пишу, а нашинци не хајући се од наука, али женским начином пишући погрдјују славни словински језик, али сфак себи измишља слова, наук и писмо, и тако се находи толико начина од писања колико се находи либара и књига писанијех." Његов правописни „наук", као што ће то читаоци лако видети, врло много се слаже („склада") „с нашими србскими слови", али он га је према њима морао уредити „имајући наш језик потребу од веће слова него латински али италијански"; понешто је још извадио и из јеврејског, грчког и шпанског начина писања, бирајући оно „што јест било потребно нашему језику". А да би његови читаоци могли да савладају нови правопис, он је на крају *Зрцала духовног* на неколико страна укратко приказао начела тог правописа (*Наук за добро писати словински и ласно проштити ово либарце*), понављајући и овде оно што је већ био изложио у поменутој својој граматици.

Окружена оволиким текстовима, Кашићевим и Сладоевићевим, Орбинова посвета *Зрцала духовног* управљена дубровачком мецени још 20. априла 1606 (*Узмножитому и племенитому господину, господину Ради Сладоевићу поклон и поздрављење*) остала је скоро у сенци и неприметна. Она међутим заслужује пуну читаочеву пажњу, и из више разлога. Пре свега, она је у целој овој књизи једини оригинални Орбинов текст; све друго само је превод или, како би то рекли стари Дубровчани, „истомачење". Она, осим тога, почиње сасвим лепо, једним горким и искреним Орбиновим ламентом над бедом и жалошћу људскога живота и над немогућношћу да се „у овој долини од суза" досегне истинска срећа („честитост"). Тај Орбинов барокни ламент, у који се сигурно слегло и много личног искуства, мирне би душе могао потписати и песник *Суза сина разметнога*, Џиво Гундулић, и то како због мисли које су у њему развијане, тако и због начина на који су оне изражене; али би га, извесно, потписао и сваки други писац овога века. „Будући вас живот човјечански... тугами и невољами обујмен — тако гласе прве реченице његове — могу становито ријети да у овој долини од суза невољни човјек не може вијеку праве достигнути честитости. Јер ако се обратиш гледати почетак од сегај тужнога живота, видиш гди човјек наг с плачем и с тужбом на сфијет исходи, и живећи под разлике немоћи, жалости и туге, а највеће под удорце од среће находи се, не може нигда ријети да је ишта његово. Јер живот под смрти, а благо под разлике погубе подложни су, тако да истином невољни умрли праве честитости, паче ни сјени од ње, на сем сфјету вијеку не могу имати. Ћића тога блажени Бернардо вапије говорећи: Чему се, човјече, охолиш, који се у гријеху зачињеш, у муци рађаш, у труду живеш и сфакако требује да будеш умрити?! За човјеком црви, за црви смрад и страхоћа, и тако у нечовјека сфаки се човјек обраћа. Није, дакле, праве честитости на овому сфијету, ни у овому тужному животу. Да гди се тој право блаженство и честитост, толико нами потребна, находи? У самој смрти, по путу од које мртви на други живот приминују..." У тој посвети, затим, Орбин је истицао, што смо већ видели, да је свој „малахан труд" начинио на захтев („на упрашање") Рада Сладоевића и уверавао је да му намере и амбиције са *Зрцалом* иду само дотле „да се крстјанске душе буду овијем путем просфијетлити и почетак и сфрху од овога тужнога живота размишљати" и — што је, у ствари исто, а такође сасвим у духу католичке обнове — „да се невољни умрли буду у њему огледати, нека познавши зло, које худоба, сфијет и гријех дају, буду га утећи, а право прво блаженство и честитост искати

и на оному га сфијету славному имати". Као што је у оним тренуцима било неизбежно, посвета се окончава крупним и заносним хвалоспевом Сладоевићу, који је, по нашем писцу, не само обасут највишим људским и хришћанским врлинама, већ га одликују и господство, племенитост и старина рода: „А будући твоје господство од племенитога и старовластитога кољена Сладоевића изашло, не може неголи племените и узмножне мисли имати, од којега, како сам у многијех писмијех која ми се намјерише чтити кад почетак од Словинац складах и давах на сфјетлост, находим од старина истину сфјетлос и племенство с господовањем сједињено." Био је то, разуме се, типичан барокни фалсификат: некадашњи скромни и неугледни сељак из дубровачке околине који је вредноћом, штедњом и игром среће стекао огроман иметак није више хтео, а можда ни могао, да остане у тами и тескоби свог правог порекла и хватао се, уз помоћ једног историчара, већ на све стране познатог племства, славе и сјаја давнашње босанске властеле која је, по случају, носила исто презиме као он, али с којом он иначе није имао никакве везе.

Идући за обичајима којих су се држали дубровачки писци онога времена, Орбин је пропустио да на натписном листу *Зрцала духовног* назначи аутора чије је дело превео („истумачио"); није то учинио да би га прикрио, а баш и да је то хтео, не би било могуће. На завршетку „разговора петнаестог", који је и последње поглавље књиге, италијански писац сам је обележио своје ауторство, па и у Орбиновом преводу те реченице нису изостале такође: „Чиним, даке, сфрху овому либарцу, који се зове Зрцало духовно од почетка и сфрхе од живота човјечанскога, које сам скупио ја фратар Ањео Ели из Милана мојом истом руком, и такојер уписао на славу божју и од блажене Дјевице Марије и од сфетијех отаца нашијех Франческа, и Доминика, и Бонавентуре, и осталијех сфетијех на небу ово годиште од 1595. на вигилију од сфетога Антуна од Падове будући гвардијан од манастијера Сфете Марије од милосрдја од Романенга." Према овој јасној назнаци, писац *Зрцала духовног* — италијански наслов тог дела заправо је *Specchio spirituale del principio e del fine della vita umana* — познати је теолошки писац Анђело Ели (Elli), фрањевац из Елија крај Милана. Осим дела које је Орбин превео и које је и у Италији било популарно у круговима одређене врсте читалаца, ако се сме судити по његовим доста честим прештампавањима током XVII и XVIII века, Ели има и многих других, која су у своје доба била штампана и цењена исто толико. Историчари његовог реда и милански биографи набрајају их са свом исцрпношћу и очигледно поносно; већ из самих њихових наслова (*Tabulae veritatum religionis catholicae; Magnum rosarium sacerdotum et clericorum pro confessionibus, concionibus et ordinibus suspiciendis; Lucidissima atque profondissima sequentia defunctorum* и тако даље) види се разговетно која је то врста ерудиције и који је то род литературе сваки пут у питању.

Елијево дело *Specchio spirituale* најшире је окренуто неизмерној радозналости барокног човека. У њему, по традицији одавно устаљеној за овакве текстове, ученик и учитељ („мештар") воде разговор о почецима и крају човековог живота: ученик поставља питања, а учитељ се труди да на свако одмах понуди задовољавајући одговор, ослањајући се на капиталне текстове хришћанског предања и на широки репертоар теолошких ауторитета. Питања су распоређена у петнаест разговора, а у свакоме од разговора таквих питања — или „сумњи", како се она називају — има по десет. Све што ученика занима тиче се раја, чистилишта и пакла, затим неба, Бога, анђела и демона, али нарочито се плете око смрти и неизвесности која долази после. Његова питања ретко када су обична и смирена, најчешће су бизарна колико су само могла бити у веку који је бизарност узео за своју основну девизу у животу и уметности. Шта све ученику не пада на памет да пита и на

шта он све не добија одговор, с озбиљношћу коју не успевамо да схватимо и са сигурношћу од које нам стаје дах?! „Је ли Адам био племенитији у души и у тијелу неголи Ева?" — „Тко је био они који је смрт учинио?" — „Што је боље: умријети у дјетињству или старости?" — „Познају ли се осуђени у паклу, и изван тога, имају ли они разум који су прије имали?" — „Хоће ли осуђени бит мучени само огњем, али још и осталијем стварима?" И затим, у истом маниру: „Хоће ли се блажени веселити од мука од осуђенијех?" — „У које вријеме и уру бити ће ускрснутје од мртвијех?" — „Гдје ће ускрснути они који су се јур у прах обратили, али у води разагњили, и они којијех су вукови, али остале живине и звијери раздрпили?" — „Хоће ли осуђени који бијеху стари ускрснути у прилици од младијех?" — „Хоће ли сфи ускрснути мушке главе, али женске заједно?" — „Хоће ли ермафродити, то јест они ки су и мушки и женски, ускрснути мушке главе али женске?" — „Хоће ли по ускрснутју људи јести и пити?" — „Хоће ли блажени по ускрснутју у рају бити голи али обучени?" — „Хоће ли сфети у рају говорити и у који језик?"

Упоређивање Орбиновог превода с Елијевим оригиналом показује да је он преводио пажљиво и углавном верно, и да је настојао да у наш језик пренесе сваку мисао, чак и сваку реч италијанског изворника[147]. С овом својом тежњом за максималном верношћу дубровачки бенедиктинац прилично је усамљен у своме веку; ондашњи преводи пре су парафразе но преводи у смислу који ми сад дајемо томе послу. Понегде је Орбина ова његова тежња одводила доиста предалеко: италијанску фразу он је каткад склон да преноси у наш језик механички и дословно. „E *benche* Iddio non faccia ora creatura alcuna di nuovo", из оригинала, он преводи,

[147] За поређење послужили смо се следећим позним издањем Елијевог списа које се једино сачувало у Књижници Мале браће у Дубровнику: *Specchio spirituale del principio e fine della vita umana...*, Bassano, Giov. Ant. Remondini, 1745.

на пример: „И добро да Бог не чини сада ниједно створење из нова"; или Елијеву фразу „Ed a questo modo *ancorchè* alcune delle dette creature non lodano Dio con voce" он ће „нашки" изразити овако: „И по ови начин јоштер да којегодијер од реченога створења не хвали Бога гласом." По свој прилици из исте тежње да остане у што тешњем складу с текстом који преводи он сваки пут пише *Boog* уместо *Bog*, пошто је Ели на једном месту рекао да се „Бог скоро у свим језицима именује с четири слова".

Поред свега тога, Орбин није могао, а извесно да није ни хтео, да свуда и сасвим избегне разлике између свог превода и Елијевог изворног текста. Све многобројне цитате из Светог писма, које италијански теолог увек даје на латинском језику, он је превео на наш језик; италијанско *Ви* у обраћањима ученика учитељу он је заменио дубровачким *Ти*. Али од оригинала Орбин је одступао и битније, и друкчије. Цео један низ Елијевих реченица, нарочито када су оне биле апстрактније формулисане, и вероватно стога за превођење теже, скраћене су и поједностављене или су, једноставно, испуштене. Само један пример, али би их, стварно, могло бити много. Елијево: „Non è veramente inconveniente, che un anima sia maggiore, e più nobile dell' altra, eziando nella loro creazione, per essere una più sottile dell'altra nella sua cognizione, ed essenza più abile ancor alla memoria, ed a l'intelletto", код њега је само: „Није у истину ствар непристојна да је једна душа већа и племенитија од друге јоштер у њих створенју, за бит једна од друге тања у свом знању и у битју." Гдекад је скраћивању текста Орбин прибегавао из љуте невоље. Барокне игре речима попут ове: „Cosi chiamata *Mors*, dal mordere del frutto vietato, che fecero i nostri primi Padri, ovvero dalla similitudine di colui che morde, imperocchè mordendo, ne pigli una parte in bocca, e lascia l'altra; cosi la morte ammazza il corpo, ma non tocca l'anima", он није знао да преточи ни у какав српско-

хрватски еквивалент и решење је нашао тако што ју је просто заобишао.

Посебну тешкоћу, како изгледа, Орбину су представљали стихови цитирани у Елијевом делу. Када се није знао помоћи друкчије, прелазио је преко њих као да и не постоје: тако је у *Разговору другом* изоставио девет латинских хексаметара о Христовим делима (li fatti eroici) оствареним у петак (nel giorno di venerdi), које је Ели цитирао говорећи о Адамовом греху. Када је пак у савременој дубровачкој књижевности постојао препев неке од наведених песама, Орбин је користио њега: за чувену секвенцију *Dies irae*, која се по католичким црквама пева „на мисах од мртвијех", а приписује се фрањевцу Томазу да Челано (Tommaso da Celano), добро му је дошао препев његовог суграђанина, а можда и пријатеља, Паскоја Примовића, познатог, између осталога, и по томе што је у српскохрватске стихове пренео све црквене молитве и химне; „ову секвенцију истомачи по ови начин Паскоје Примовић Дубровчанин, вриједан спјевалац у словински језик", додао је он на крају, проширујући овим признањем текст *Зрцала духовног* нечим што се у оригиналу, разуме се, није налазило. Само у једном одељку свога превода, у ономе где је било речи на тему *Што је жена*, Орбин је покушао да песник буде сам. Пошао је од једне бизарне творевине светога Антонија, која је сложена од низа инвектива на рачун злих жена, сврстаних по редоследу абецеде, и која почиње:

Est enim mulier
  Avidum animal,
  Bestiale baratrum,
  Concupiscentia carnis,
  Damnosum duellum . . . итд.

Мизогинску литанију средњовековног свеца Орбин је препевао више него слободно: не осврћући се на њен ритам, не поштујући идеју алфабетског поретка њених

стихова, сасвим слободно парафразирајући и разрађујући њену мисао:

Рит се може худој жени
  Да је у њој јаз паклени,
Зла навидос, јадна злоба,
  Немир, смећа, смрад од гроба;
Злобни језик, гњев проклети,
  Несвијес луда од памети;
Да ј' махнита и пузива,
  Смећа од мира, и карљива,
Говоруша, расап, туга,
  Срдобоља, вријед и куга,
Јама коју на сем сфити
  Нико неће зајазити.
Лјето у њој јес горуће,
  Плахос пакла, смећа од куће.
На зло нагла, гнусно блудна,
  У злијех дјелих вјекотрудна;
Тврдоглава у лудости,
  Зао непријатељ од вридности,
Злоћи пријатељ, сестра злоби,
  А пакленој кћи худоби.
Не може се наћи већа
  Жалос, болес, труд, ни смећа,
Од кê људи од сфуд бјеже.
  Жена у злоби кад се ужеже,
Рај би у пакао обратила
  Худа жена и немила,
А у паклу би веле веће
  Узмножила каре и смеће.
Мирније је стократ море
  Кад валове како пре
По њем врли југ надима,
  Тешко оному тко је има.

Орбинови стихови доиста нису много галантни, као ни набрајалица светога Антуна која их је надахнула; они ће бити нешто схватљивији кад се каже да су израз једног расположења и део читаве једне литературе, насталих у столећу барока, у свету и код нас. Искључивост и горчину срџбе која је у њима Ели је покушао да ублажи оградом коју је Орбин, чије су намере могле бити само исте, дословно превео: „Истомаченје од овијех ријечи виј ти сам по себи, у либру згору реченога сфеца; ма ништар не мање свака ствар буди речена с ми-

ром[148] од добријех и сфетијех дјевица, удовица, уданијех и осталијех госпоја и вриједнијех жена, достојнијех сваке хвале, од којијех говори Сфето Писмо у либру од Еклезиастика на 26. пог. Добре жене, блажен муж."[149]

Елијево дело у Орбиновом српскохрватском преводу привукло је неким својим одликама врло велики број наших читалаца XVII и XVIII века. Њихово широко интересовање, готово изузетно, можда треба приписати занимљивости и необичности одговора које ова књига даје на узнемирена питања барокног човека; њена отвореност и привлачност у том правцу не заостају много за отвореношћу и привлачношћу које је у средњем веку нудила апокрифна публицистика. На наше читаоце онога времена утисак је морао чинити и њен језик, богат и жив, течан и на махове сликовит; у његовој су основи били лексика и синтакса свакодневне дубровачке реченице. Тај Орбинов језик још је и у другој половини прошлога века високо хваљен: „ова се књига чистоћом језика веома одликује", судио је о њему књижевни историчар Шиме Љубић.[150]

Не може се сумњати да у томе свему не леже разлози сразмерно честог прештампавања Орбиновог *Зрцала духовног* у столећу у коме је оно настало, па и у столећу које је дошло потом. Убрзо по првом издању, из 1614. године, настала је потреба да се оно изда наново. На молбу Марка Цинами (Ginami), и иначе добро познатог млетачког „либрара од инсење Шперанца" који је у првој половини XVII века штампао многе

[148] У *Зрцалу духовном*, стр. 27, штампано је с *мијером* (*s' mierom*), али је то, без сумње, насилно и погрешно Качићево ијекавизирање речи с *миром;* у Елијевом тексту ту долази: *con pace*.

[149] О овој Орбиновој песми, али не помињући да је она препев из светога Антонија, писао је Душан Берић у раду *Jedna malo poznata pjesma Mavra Orbina*, штампаном у сплитском часопису Mogućnosti, 1962, IX, 299—300.

[150] *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, II, Rieka, 1869, 442.

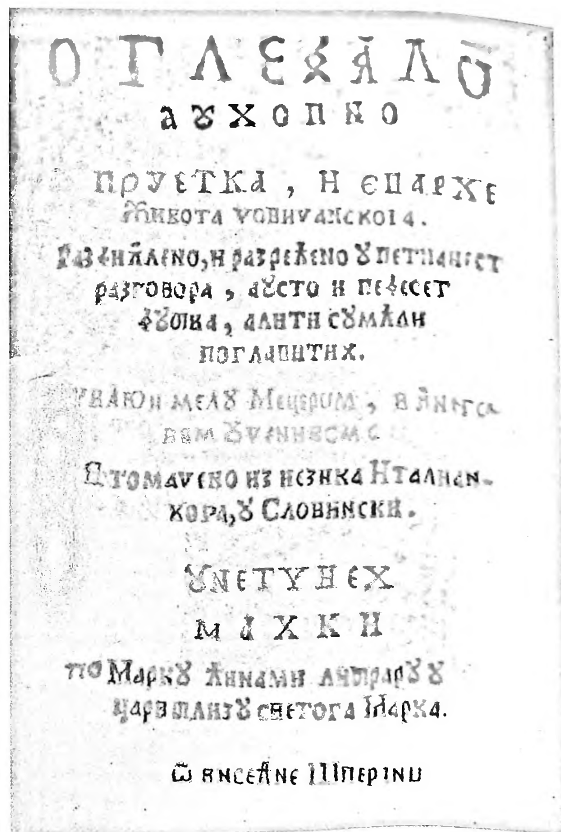
ОГЛЕДАЛО
ДУХОВНО
ПРУЕТКА, И СПАРХЕ
ЖИВОТА ЧОВИЧАНСКОГА.
РАЗДИЈЕЛЕНО, И РАЗРЕЂЕНО У ПЕТНАДЕСЕТ
РАЗГОВОРА, ДУСТО И ПЕДЕСЕТ
...ОВКА, ...ЛИ СУМАЛИ
ПОГЛАВИТИХ.
...ВАЮИ МЕЂУ МЕЂРИМ..., В ...
... ЗУВНИЕМ...
ИСТОМАЧЕНО ИЗ ЈЕЗИКА ИТАЛИАН-
СКОРА, У СЛОВИНСКИ.
У НЕТУЈЕХ
М Д Х К И
ПО МАРКУ ЏИНАМИ ЛИБРАРУ У
ЦАРЕВЛАНЗУ СВЕТОГА МАРКА.
ОД ИНСЕЊЕ ШПЕРАНЦЕ

НАСЛОВНА СТРАНА ЋИРИЛИЧКОГ ИЗДАЊА ОГЛЕДАЛА ДУХОВНОГ (Венеција 1628)

КНІГА

ІСТОРІЮГРАФІЯ

ПОЧАТІЯ ИМЕНЕ, СЛАВЫ, И РАЗШІРЕНІЯ НАРОДА СЛАВЯНСКОГО,

И ихъ Царей и Владѣтелей подъ многіми имянами, и со многіми Царствіями, Королевствами, и Провінціами.

Собрана изъ многіхъ книгъ Історіческіхъ, чрезъ Господіна Мавроурбіна Архімандріта Рагужского.

Въ которой списуется початіе, и дѣла всѣхъ народовъ, бывшіхъ языка Славенскаго, и единого отечества, хотя нынѣ во многіхъ Царствіяхъ розсѣялися чрезъ многіе войны, которые имѣли въ Европѣ, во Азіи, и во Афрікѣ. Разшіреніе ихъ Імперіи, и древніхъ обычаевъ, въ разныхъ временахъ, и познаніе вѣры, Христа Спасителя, подъ многіми Владѣтельми.

НАСЛОВНИ ЛИСТ ПРЕВОДА *КРАЉЕВСТВА СЛОВЕНА* ОД САВЕ ВЛАДИСЛАВИЋА

наше књиге, Веће десеторице одлучило је на свом заседању од 12. јануара 1620. да пусти ново издање.[151] Цинами је то издање реализовао у току наредне године, [152] не дирајући готово нимало у ранији лик књиге: једино је одбацио Орбинову посвету Ради Сладоевићу и Сладоевићево писмо Кашићу, а уместо њих је са своје стране додао италијански писану посвету Бартулу Кашићу, који је у међувремену постао бискуп макарски (*Al Molto Illustre & Reverendissimo Signor mio osservandiss. Monsig. Bartolameo Kasik Vescovo di Macarsca).* По тој посвети судећи, овога је пута трошкове штампања поднео сам Кашић, још увек уверен, као што се то јасно види из Цинамијеве посвете, да ће прештампавање ове књиге бити од крупне користи „словенској нацији“. Иако се Цинамијево издање и бројем страна на којима је текст *Зрцала духовног*, као и оним што је стало на сваку одговарајућу страну, дословно поклапа с издањем из 1614. године, оно ипак не представља типографску манипулацију за коју би био употребљен ранији слог и једном одштампани табаци, уз евентуално додавање предњег и закључног дела књиге: по вињетама и иницијалима лепо се види да је овом приликом књига изнова слагана и штампана.

[151] Archivio di stato — Venezia, *Capi del Consiglio de'dieci. Notatorio* № 36 (1618—1620), f. 146: ... per il libro intitolato Specchio sple tradotto dalla lingua italiana in lingua schiavona per Don Mauro Urbino, però esser portato uno per sorte nell'off.o di SS. SS. ECC.me giusta l'ord.e

[152] Његов насловни лист изгледа овако: ZARÇALO | DVHOVNO | OD POCETKA, I SFARHE | xivota coviecanskoga | Razdieglieno, i razreyeno ù Petnaes Razgo- | vora, à ù ſtoo, i pedeſet dubbia, alliti | Sumgna poglavitieh. | *Vcignenieh meyu Meſctrom, i gnegoviem* | *Vcenijkom.* | Iſtomaceno iz Yezikka Italianskoga ù Dubrovacki pò | D. Mauru Orbinu Dubrocaninu Opattu od | S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga | Benedikta. | CON PRIVILEGIO | (типографска марка) | IN VENETIA, Preſſo Marco Ginami. | *Alla Libraria della Speranza.* Цинами није датирао своје издање, али како је импріматур који иде уз њега датиран 1621. годином, очигледно је да оно није могло бити раније од те године. У ту годину стављају га такође P. J. Šafarik (*Geschichte der südslavischen Literatur*, II, 1865, 247) и M. Rešetar (*Bibliografski prilozi* II, Građa za povijest književnosti hrvatske knj. IX, 1920, 53—54).

ZARÇALO
DVHOVNO

OD POCETKA, I SFARHE
xivota coviecanskoga

Razdieglieno, i razreyeno ù Petnaes Razgovora, à ù stoo, i pedeset dubbia, alliti Sumgna poglavitieh.

Vcigneniéh meyu Mesctrom, i gnegoviem Vcenijkom.

Istomaceno iz Yezikka Italianskoga ú Dubrovacki pò D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta.

CON PRIVILEGIO.

IN VENETIA, Presso Marco Ginami.
Alla Libraria della Speranza.

НАСЛОВНА СТРАНА ДРУГОГ ИЗДАЊА *ЗРЦАЛА ДУХОВНОГ* (ВЕНЕЦИЈА, 1621).

Има још једно млетачко и Цинамијево издање Орбиновог дела: оно је штампано ћирилицом, 1628. године, и око њега се побринуо и његово је штампање нагледао босански фрањевац Петар Јајчанин[153]. Цинами је у овој прилици нешто изменио наслов дела, назвавши га *Огледало духовно*, а посветио га је *Много свитлому и поштованому господину Фра Томи Никодину, бискупу скрадинскому*. Занимљивост ове посвете упућене „из Мнетака на први вејаче на 1628" у томе је што она, с понеким изменама и прилагођавањима, представља српскохрватски превод истог оног италијанског текста који је стављен као посвета Бартолу Кашићу у издање из 1621. године. Једна је од тих измена Цинамијево уверавање да је Орбинова књига („либарце") *Огледало духовно*, „у кому се ште ствари свете и корисне свакому крстјанину", овде прештампана „у слова словинска" и „ција користи обћене", али — што би и иначе било очигледно — „навластито за удовољити провинцији и народу босанскому".

Необична судбина Орбинове књиге окончала се четвртим и, ваљда, последњим издањем, које је 1703. године у Венецији приредио Бартол Оки (Occhi), „книгар на Риви Скјавонској под зламење С. Доминика". Понављајући поступак свог претходника Марка Цинамија, Оки је одбацио раније и сада већ неактуелне дедикације и књигу је посветио заслужном макарском би-

---

[153] Натписни лист штампан је црвеним и црним словима ћирилице која је у понечему модификована и која се од времена Матије Дивковића употребљава за књиге босанских писаца. На њему се чита: ОГЛЕДАЛО | ДУХОВНО | ѿ ПОЧЕТКА, И СВАРХЕ | ЖИВОТА ЧОВИЧАНСКОГА. | РАЗДИЂЛЕНО, И РАЗРЕЂЕНО У ПЕТНАЕСТ | РАЗГОВОРА, А У СТО И ПЕДЕСЕТ | ДУБИА, АЛИТИ СУМЂЛНИ | ПОГЛАВИТИХ. | Учићнен међу Мешром и ћнего|вим учеником. | Истомачено из иезика Италиан | скога, у Словински. | У Мнетчиех | На АХКИ | по Марку Ћинами либрару у мар- | цари близу светога Марка. | ѿ инсећне Шперанца. (Из техничких разлога овде је тај наслов транскрибован словима старе ћирилице.) Књига је иначе у двадесетчетвртини и има (34) + 456 + (23) страна.

скупу Николи Бјанковићу.[154] Овај родољубиви прелат, кога су још за живота сматрали свецем, а кога од пре осамдесетак година настоје да и службено беатификују, без сумње је сматрао да Орбинов превод још може рачунати на шири круг читалаца; иначе би тешко било схватити оволико позно његово интересовање за штампање *Зрцала духовног*, које је он сигурно и финансирао.

Мирослав Пантић

[154] Штампано у формату 16 × 11 cm. на 202 + (4) стране, ово издање има на насловној страни: ZARÇALO | DVHOVNO | OD POCETKA, I SFARHE | xiuota couiecanskoga | Razdieglieno, i razreyeno ù Petnaeſt Razgouora, à u | Stoo, i pedeſet dubbia, alliti Sumgna poglauitieh. | *Ucignenih meyu. Meſctrom i gnegouiem* | *Vcenijkom.* | Iſtomaceno iz Yezikka Italianskoga ù Dubrouacki po | D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od | S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga | Benediktà. | DEDICATO | *All'Illuſtriſſimo, & Reuerendiſſimo Monſignor* | NICOLO' BIANCOVICH | Veſcouo di Macarſca, &c. | V BNECIH, M.DCC.III. | Pri Bartolu Occhi Knigaru na Riui Schiauonskoi | Pod Slamenie S. Dominica.

СЛОВЕН СА „ГЕРМАНСКОГ МОРА“

СЛОВЕН ИЗ ИЛИРИКА

КРАЉЕВСТВО СЛОВЕНА
У РАЗВИТКУ СРПСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

I

Новија српска историографија јавила се и затим вековима развијала у тако изузетним политичким, друштвеним и културним приликама да је и сама, разноврсношћу својих појава и оних чинилаца који су до њих довели, постала занимљив изузетак у оквирима европске историографије. У времену кад се на Западу историјска мисао обнавља захваљујући оживљавању античког наслеђа, појави модерног индивидуализма, разгранавању хуманистичког занимања за старине, филологију, географију и етнографију, све бујнијим утокама нове философске и политичке мисли, историјској критици коју је изазвала критика католичке цркве, откривању нових пространстава људске заједнице и светске историје и образовању система европских држава, српски народ је, раздељен туђим границама, утонувши, својом већином, у Османско царство сасвим друкчије цивилизације, остао лишен свега што је на Западу значило основну претпоставку историографског стварања. И поред тога што су у тадашњем српском друштву запажени остаци старих или појава нових феудалних елемената, што су у градовима, који се развијају доласком Турака, од почетка приметни и домаћи трговци и што је српска црква, уза све ударе,

сачувала или успоставила своју организацију, Србе је, турским освајањем, задесила не само политичка него и, дубоко потресна, друштвена и културна катастрофа: у време кад се европска култура стварала у уређеним државама и у зависности од постојања и делатности дозрелих старих или стасалих нових класа и слојева, српски народ је, узет као целина, претрпео процес друштвеног изједначавања свођењем те целине на почетну сеоску основу, племенско уређење и патријархални дух закона, остављен сам себи, на таквој основи, без иједне културне институције изузев спутане, неповерљиве, конзервативне цркве која се, одувек љубоморна на тајне својих знања, никада томе народу није до краја отворила. Поред тога, враћање на ту основу трајало је дуги низ деценија испуњених ратовима који су доносили пустош, сеобама којима је живот, понекад и насилно, пресађиван, одсецима опште обезглављености кад се у појединим крајевима чекала само пропаст, историјским тренуцима препуштеним дејству пука изненађеног у таквој улози, прикривањем оног, у метежу разарања, што се још сачувало, као светог жишка који из прошлости треба да светли у будућност. Тако је српски народ, док се изједначио у масу сељака, погубио и велики део свог средњовековног наслеђа. Због тога је и његова стара историографија само својим остацима, постепено враћаним у живот, могла улазити у основе његове нове историјске мисли; ови трошни темељи временом су утврђивани, али су катастрофе и даље проређивале или бацале у заборав злехуду баштину књижевности средњег века.

Тек у осветљењу ових чињеница изузетну занимљивост добија тврђење да је српска историографија, стварана у дугој епохи туђинске власти, наставила свој развитак у оквирима европске историјске мисли, у складу с тенденцијама њеног успона, и да се она, упоредо с тим, на време утемељила на сопственим основама, ослобођена у правом тренутку било чијег туторства, блиско повезана с националном и политичком еманципацијом народа којем је припадала.

Држећи Србе не само као пасивне произвођаче него и као чиниоца у војном и управном систему свог царства, Турци су том народу, уз поверење, дали и низ самоуправних повластица и тиме му у ствари омогућили да се као широки пук уздигне над сељачким становништвом многих европских држава. А када је, осипањем царства, почело и кварење тог уређења, Срби су, у свом самоуправном положају и у свом осећању слободног живота, већ били стекли основу за отпоре против сваког покушаја непосреднијег потчињавања турском господару. Тако су они, одвојени и вером и системом државног уређења од дубљих утицаја освајача, проговорили снагом масе уместо улогом појединаца или културним успоном виших слојева. Чинећи огромне напоре ради одржања, што је и довело до његовог успона, српски пук је прихватио баштину средњовековне државе Немањића да је чува као потврду свог постојања и вредности; истовремено је, ценећи тежину бремена које је понео, све више тумачио своја свакидашња настојања као борбу за будућност у којој ће се обновити његово царство. Принуђен да стално превазилази сопствене могућности и чини оно што бити не може, он је и своје видике размицао шире него што су му снаге стварно дозвољавале: дизао је устанке верујући у ослобођење онда кад Турску нису могле озбиљније потрести ни удружене европске државе. У том напору да поново постане део Европе, којој је и припадао, српски народ је доспевао до нивоа свести кад се поштује и, као идеја, негује и оно чиме се тренутно не располаже, од писмености до виших сазнања о свету. Народна песма не сведочи само о сазревању патријархалне мудрости тог народа него и о његовом осећању драгоцености онога што сачињава културу које он нема, али којој тежи. Тако се он представио и наметнуо свету, у благовременом моменту, као чињеница; себи је унапред потчинио оне

слојеве и појединце који ће се из њега постепено издвајати; најзад је ушао у слободан живот духовно способан да се одмах укључи у токове умног и материјалног развитка Европе.

Присутан у великим историјским збивањима непосредно после пада његових средњовековних држава, српски народ је остао и на страницама многих историографских списа који су сведочили о појави Турске у Европи и о узалудним напорима хришћанских владара да источног освајача потисну из Подунавља и с Балканског полуострва. Још више су о њему казивали путописци, радознали да у Турској запазе необичне феномене једне нове цивилизације на тлу Европе, а њихови извештаји примани су готово пожудно међу уплашеним или љубопитљивим читаоцима на Западу. Слика српског народа, утамниченог границама Османског царства, остајала је у свести западних писаца и њихових читалаца и кад је Турска, утврдивши своју превласт на југоистоку њиховог континента, закрилила то подручје глувим забораво. Појава словенских хуманиста и ерудита који су на светским језицима писали о пореклу и прошлости својих народа, постепени излазак и српских писаца пред ширу културну јавност, све присутнији захтеви да се о Турској и њеној историји расправља и на основу грађе на оријенталним језицима, где је богатство вести о Србима стајало неприкривено, на крају и, доиста импозантно, конституисање византологије која је претпостављала и рад на српској историји, — све је то значило надношење Европе над прошлошћу и судбином једног народа који је, отимајући се, дозивао из турског заборава. Али, све оно што се, од XV до XVIII века, писало о Србима и њиховој историји не би било у довољној мери речито, похвално и, најзад, афирмативно у смислу издвајања народа који је заслужио сопствену будућност и све то не би, на начин како се догодило, послужило као широка основа развитка српске историографије да тај народ, поред борбе за одржање и будућност, није прихватио и бригу о својој историји, коју је мало ко имао да пише, и тако дао своју усмену историјску хронику, пуну сјајних слика његове старе историје и примера његових нових подвига. Велико поверење хуманиста и ерудита указано томе предању и оној представи српске историје која је у њему сачувана водило је истовремено афирмацији и некадашње државе Немањића и народа који је ту државу наследио и наставио борбу за њену обнову. Овим упоредним потврђивањем једног народа и његове историје обезбедиће се и једна од основа критичког метода у његовој историографији: међу рашреним хоризонтима слободније будућности и историјска критика је могла напредовати без спољашњих стега и унутрашњих обзира, са сталном тенденцијом превазилажења тренутних могућности. Тако су у српској историографији, на начин готово изузетан, остварене потенцијалне снаге да сваки од њених ретких представника који су могли доћи у додир с методима савремене историјске литературе у Европи обележи својим делом, према времену којем је припадао, нову фазу у њеном развитку и да се међу тим писцима на време јаве и они који ће осујетити претварање народних традиција у организовано одржавање легенди у сврхе супротне научној истини.

Ово разматрање треба да послужи и објашњењу једне појаве, у европској историографији свакако неуобичајене: сугестивности српског усменог предања као историјског сведочанства и када говори о скорашњим догађајима. Хуманисти XV и XVI века знали су да потраже извор у легендама кад су се у њима губили почеци оних историја које су обрађивали; оштрина њихове критичности, уза сву њихову склоност да прихватају и усмена саопштења, повећавала се с приближавањем посматраних збивања њиховом времену. Старију српску историју они су познавали недовољно. Новију су бележили оном ширином с којом је она улазила у круг светских збивања или у угао њиховог посматрања.

Оне догађаје, међутим, који су остали најпресуднији у историји српског народа, од смрти цара Душана до косовске битке, описивали су скоро увек онако како их је тај народ, сам за себе, изнео из историјског заборава. Чинили су то, несумњиво, и због оскудице других вести о том раздобљу српске историје; ослањали су се, при томе, и на предања која су, о тим догађајима, брзо створена и код других народа, особито Грка и Турака, везаних судбином за исход онога што се дешавало у Србији. Али, без обзира на то, косовска традиција је у њиховим списима остала непревучена сенком критичког неповерења, увек на одређеном месту да неприкосновено каже о одређеним догађајима, још жилавија и отпорнија кад се почела разграњавати у варијанте, временом све крупнији драгуљ, пун унутрашњег сјаја, и у делима аутора страсно сумњичавих. Велики истиномљупци, који не испитују порекло својих врлина, рећи ће, као што су и рекли, да је ово укорењење традиције о пропасти државе Немањића замрачило једно подручје српске историје и изазвало скуп заблуда које су веома позно и с напорима отклоњене. Продор тог предања и у дела најугледнијих писаца XV и XVI века и његов каснији расцват у још богатије, барокне облике у суштини су значили одржање најважнијег упоришта српске историје у светској историографији — оног које је говорило да су Срби изгубили државу славним поразом који је истовремено био и пораз Европе у судару с Турцима. А то је значило еманципацију и прошлости и будућности српског народа, чиме су обезбеђене и основе развитка његове историографије. Научно исправљање тог предања било је касније, у XIX веку, само један тренутак у процесу усавршавања критичког метода у српској историографији, припремљен њеним дотадашњим напретком. Вертикала модерне српске историографије, коју је могао започети Константин Филозоф да није, оставши без непосредних следбеника, остао у ствари везан за своје претходнике, повукла је

у почетку добар део својих животних сокова из дела оних страних писаца XV и XVI века који су речито посведочили о сутону и пропасти средњовековне Србије и о појави српског пука, као знатног чиниоца, у току успостављања турске превласти на Балканском полуострву и у Подунављу. Последњи византијски хроничари Франџес, Халкокондил и Дука, узбуђени и оштровиди мемоариста Енеа Силвио Пиколомини, утемељитељ хуманистичке историографије у Угарској Антонио Бонфини, један од првих познавалаца Турске, много читани и поткрадани Антоан Жефроа, посредник између турских летописаца и европске историографије Јохан Леунклавије, исцрпни космограф Себастијан Минстер, писац прве светске историје Паоло Ђовио, омиљени и поуздани путописац Бенедето Рамберти и велики ревносник контрареформације Чезаре Баронио само су међу истакнутијим писцима свог времена који су, пишући о Србима методом и стилом друкчијим од поступка уобичајеног у старијој српској хагиографској, летописној, родословној и похвалној књижевности, уносили у темеље модерне историографије тог народа с новим вестима и нове захтеве.

Забринуто интересовање европске јавности за појаву и распростирање турске најезде, изражено мноштвом историографских, путописних и публицистичких списа, деловало је повољно на младе изданке српске историографије и због тога што су у том интелектуалном покрету Европе, који представља њен узнемирени дијалог са сопственом савешћу, брзо заузели своја места и писци јужнословенског порекла, готово увек, бар на неким подручјима, осетљивији познаваоци свог народа од оних који су му приступали са стране. Код мемоариста и путописаца то је можда најлакше запазити. Михаило Константиновић из Островице, кога су Турци 1455. године заробили у Новом Брду и затим, потурченог, васпитали за јаничара, завршио је живот као пребег у Пољској, и ту је написао своју „турску хронику“,

која је знатним делом испуњена пишчевим успоменама о поробљавању Србије и присећањем оних традиција у које се, кад их је слушао, већ претварала њена историја. Словенац Бенедикт Курипешић, који је 1530. године путовао у Цариград као члан царског посланства, целим путем је, кроз Босну и Србију, слушао стара и запажао ницање нових предања као најприсутнијег народног израза; бележио је и разговоре са становницима који су се, посматрајући посланство, с поносом сећали својих великаша; на Косову је постао сведок преласка најпресуднијег догађаја српске историје у нови живот легенде. Опис свог робовања у Турској Бартол Ђурђевић је претворио у доста уопштен приказ уређења тог царства, али је и он посведочио да се међу тим туђинским границама једна славна прошлост обнавља будућим животом. Знаменити хрватски хуманиста Антун Вранчић разгледао је српске земље и народ с припремљеном радозналошћу да међу сачуваним старинама запази и облике новог народног деловања. Жалосна слика поробљене српске земље, одблесци њене старе историје, сачувана представа некадашње државе Немањића и брзо врежење нових предања — о чему је сведочио низ оваквих списа — добијали су поуздану подршку у извештајима оних писаца који су, из политичких побуда, говорили о савременим могућностима Срба. „Они су спремни да се дигну на непријатеља чим чују да је хришћанска војска прешла Дунав и да се из Италије пребацила преко Јадранског мора“, писао је, на самом освиту XVI века, Дубровчанин Феликс Петанчић, разрађујући за угарског краља план новог крсташког похода против Турака. Сличне речи поновио је, на заранку истог века, Сплићанин Александар Комуловић када је, извештавајући папу о приликама за покретање заједничке хришћанске акције против Турака, означио Србе као народ који ће за тај подухват дати највећи број најхрабријих бораца. У делима претежно историографског карактера, међутим, све очевиднија је жеља њихових

писаца да дубље загледају у прошлост народа који је остао снажно присутан и у туђем царству. Лудовик Цријевић Туберон, Дубровчанин, описао је у својим *Коментарима,* као заточник идеје новог крсташког похода, догађаје свога времена, 1490—1522, али је и поред тога сачувао од заборава једну од најлепших варијанти косовског предања. Дубровачки анали, својим обликом и степеном критичности блиски летописима састављаним, у залеђу, народним језиком, доносили су вести о суседној Србији и Босни у избору који је био одређен међусобним односима, али и независно од тога: они су, поред осталог, и сведочанство о стварању и неговању дубровачких традиција о српској историји. Али већ од XV века, а нарочито од 1532. године када је у Венецији објављена беседа *De origine successibusque Slavorum* хварског доминиканца Винка Прибојевића, занимање домаћих хуманиста за прошлост и савремени положај српског народа све више постаје део њихових учених разматрања о пореклу, јединству и величини Словена, чиме се они, развијајући словенско родољубље, супротстављају панроманизму италијанских и пангерманизму немачких хуманиста. „За истраживачки метод ове учене историографије карактеристичне су, пре свега, псеудоетимологије, односно примитивне и од средњега века наслеђене етимолошке спекулације.“ Иако је његово дело, оним из чега је произишло, везано за низ појава у домаћој и страној историографији, у савременом стању Јужних Словена и у положају Дубровника, сасвим особитом, где је и настало, овом словенском покрету, пуном узалудне учености и антикварства, али и широког родољубља, припада и дон Мавро Орбин, опат бенедиктинског манастира на Мљету, писац знамените књиге *Il regno degli Slavi* (Pesaro 1601), у којој је историја Срба, први пут написана као целина, најпространије заступљена.

II

Мавро Орбин је имао довољно претходника међу разметљивим антикварима и наивним родољубима, који су мутним легендама и произвољним етимолошким извођењима величали древност, славу и распрострањеност словенских племена, да се не би могао схватити као њихов настављач који је с митског и језичког прешао на историјско подручје. Да најзад постане основа и једном крупном историографском делу, покрет је био довољно јак: имао је своју хуманистичку подлогу која се и писцима и њиховим читаоцима чинила довољно ученом; осећања, широко покренута, била су већ доведена до тачке одакле се, новим делима, сама собом потврђују; на видику су се већ запажали, или се бар чинили да тамо стоје, циљеви којима треба кренути, а то је тренутак кад се, поред легенди и етимолошких пустоловина, у помоћ призива и историја; такво дело је захтевао и углед покрета у хуманистичком свету, где је историографија већ два века с пуном ученошћу задовољавала разне политичке потребе. Орбиново *Краљевство Словена* несумњиво је огледало тог тренутка. Његов списак коришћених дела, саопштен у почетку књиге, у ствари је антикварско парадирање с писцима за које се, добрим делом, само чуло, изведено према укусу времена; знатан део књиге, где се говори о пореклу и најстаријој прошлости Словена, такође је написан као добровољан обол времену, јер је легенда, кад је потребно, изједначена са историјом, словенски преци су тражени „по свима угловима света и у свима периодима", а као основа за етимолошка закључивања послужила је и најмања сличност, најчешће случајна, у географским, племенским и личним именима; и код Орбина је, уза све то, јако наглашено схватање, због којег се наш хуманизам продужавао до XIX века, да језик у једној земљи, с малим променама, остаје увек исти — па су Словенима проглашени не само Илири и Трачани него и сви римски цареви рођени с друге стране Јадранског мора. У овом послу дон Мавро се, са својом недовољном ученошћу и својим незграпним стилом, није најбоље снашао, па је изазвао низ заједљивих примедби потоњих научних старинара, вештијих да се истакну знањем, духовитијих у етимолошким комбинацијама и отменијих својим однегованим изразом, али и два века после Орбина јалових, као и он, у сличним подухватима. У накнаду за то, он је обилно заграбио са свежег студенца историје и постигао оно што нису урадили знатно ученији од њега: да живим сликама, на основи неочекивано широкој, у времену кад се и у најразвијенијим историографијама са светских хроника прелазило на локалне историје, представи и ону прошлост Јужних Словена која још увек није била мртва. Учинио је то са изненадном смелошћу да једно велико подручје и скуп држава које су се на њему развиле и пореклом народа и преплитањем историјске судбине схвати и учини јединственим, и да, као позадину сцене, разастре огромне земље осталог словенског света. Он није био велики историчар — истицао је Никола Радојчић — „него само ватрен родољуб, који се латио посла коме ни по способностима, ни по спреми није био дорастао, него само по искреној љубави и по истрајној вољи. Топло је желео — уз бок прошлости Италије поставити прошлост Илирије и поред славних историја талијанских градова метнути историју свога Дубровника. Жарко родољубље није га могло толико заслепити да не би осетио развојне разлике између народа апенинског и илирско-трачког полуострва. Зато је, можда и нехотице, према развојној висини, постигнутој од западних народа, поставио величанствено пространство словенског света . . ."

Идеје о словенском јединству, које су у хуманистичкој књижевности Дубровника и Далмације претежније изражене разматрањима о пореклу него историјским испитивањима, поуздано су биле и одблесак

постепеног успона словенског света у XVI веку. Мавро Орбин није био једини који је из Дубровника пратио раст пољске државе и појаву све већег броја знаменитих хуманиста пољског порекла; сигурно је и он наслућивао будућу снагу Русије, којој су упућивали погледе не само осиротели православни калуђери из суседних турских земаља него и римске папе као предводитељи католичке реконквисте, али и као носиоци идеје о обнављању хришћанске лиге против Турака. Ревностан католик, опат бенедиктинског манастира, војник са чином у својој цркви, он је био поносан што његов словенски свет доспева у подручје непосредног интересовања нове римске политике. Због тога он, понесен својим наивним родољубљем, добронамеран и према једној и према другој страни, и није могао осетити колико су те две стране, својом суштином, једна другој супротстављене и у какву противречност, са својим погледима, пада. На крају је дочекао оно што је најмање желео: да због шизматичких писаца, које је помињао, његова књига стигне на Индекс.

Мавро Орбин се, међутим, огласио у тренутку кад су збивања у балканском залеђу Дубровника и непосредно могла утицати на састав и појаву његовог дела. Заплетена у вишегодишње ратовање против Аустрије и Персије које јој је доносило неуспехе, изложена претераним финансијским напрезањима, тешко потресена распадањем старог војног уређења, Турска је, од последње деценије XVI века, с низом неспособних султана на челу, све дубље тонула у анархију која је особито погађала покорене народе у њеним европским провинцијама. Због тога су то биле и године страдања српског народа тако наглих и големих да се он, неспреман за борбу после неколико деценија мирног живота, није супротставио променама према својим стварним могућностима: питање свог опстанка почео је да решава на начин који је само наговештавао његове будуће покрете и остварења. Имао је пред собом утрвен пут одметања у хајдуке, па су ускоро пусти крајеви оживели и отежали од многих одметника и збегова. Повремено и на разним странама овај отпор се претварао у народне буне које су се нагло распламсавале и још брже гасиле, тињајући и даље одметништвом. Али и народни прваци и црквене старешине, иако учени предањем, тек су стасавали до свести, угледа и војничког искуства потребних да народ из његових самониклих комешања преведу у смишљенији покрет. На челу с патријархом Јованом, они су свој подухват пре свега замишљали као посао који ће заједнички обавити с хришћанским владарима, и зато се све завршавало на преговорима сумњиве искрености и још сумњивијих намера. Јер кад је у ратовима крајем XVI века Турска открила своје слабости и кад су њени поданици низом устанака показали своју вољу, Европу је поново обузело крсташко расположење и она је поново стала да смишља (и да брзо на њих заборавља) планове о подели турских земаља. Ти златни снови су били испуњени сликом богатих предела Подунавља и Балкана, обилатих рудама, житом, стоком и зверињем, с народима који се сами дижу и жељно очекују новог господара. А то ће бити онај ко се на обале „најцветније земље“ Европе искрца с нешто извежбане војске и позове своје нове кметове на покољ старих господара. Тако је авантуристички дух Европе, до краја узнемирен открићима прекоморских земаља, који је постао стварна садржина читавог слоја људи на старом континенту, постепено расточио и најозбиљније планове о здруживању хришћанског света против источног освајача. Разни пустолови сумњиве прошлости, самозвани кнезови и владари, калуђери навикли на скитњу, трговци који су товаре вуне и кожа заменили товарима кријумчареног оружја, пропала властела и наивни родољуби — сви се, јавно или крадом, врзмају по европским дворовима, стижу до Мадрида и Москве, раздражују амбиције малих италијанских владара, нешто кују и плету по далматинским градо-

вима, провлаче се у Турску где се налазе с пећким патријархом, народним главарима и тамошњим пустоловним духовима, па подстичу и окупљају читаве зборове виђених првака, на којима се доносе крупне одлуке без последица. У једном тренутку Европе, кад је она била клонула у загушљиву моралну депресију и кад је највећи број нових ствари показивао пад њених вредности, и овај покрет се чинио далеко озбиљнијим него што је био (као што су и предвиђања звездознанаца да ће Турска пропасти дуго година изазивала готово општу узнемиреност). Овакво поднебље је утицало да су и у опрезном Дубровнику осетили немире у Турској као потрес велике снаге. Измучени сталним напорима Млетака да им оспоре независност и униште трговину и поморство, преживљавајући једну од оних друштвених декаденција кад се традиције обнављају и поимају са особитом узрујаношћу, и сами покренути католичком обновом да се грозничавије наднесу над питања савести, Дубровчани су своју слободу све више ценили као своје најскупље добро и све је више неговали у сржи свог словенског родољубља. А да са својим осећањима стану на тло које је и пространо и чврсто, није им требало да далеко закораче: устанички покрети широм балканских земаља, после којих су турске војске китиле своје тврђаве главама побијених одметника, откривали су, ипак, дотле притајену народну снагу и предавали историји нове јунаке и мученике, а затим би, као након бујне кише, са свих страна кренуо пркосни жубор песме о старој слави продуженој обновљеним подвизима. Плима, која је видљиво расла и сливала се до под зидине Дубровника, пленила је срца осећањима још увек несређеним и магловитим, али већ довољно снажним да запључну и оне који су се, у Босни, везали вером за туђе царство. Дубровчани су били сведоци како босански муслимани, потискивани с Порте наглом превлашћу потурчених Арбанаса, све чешће, и усред Цариграда, говоре о својој земљи, народу, језику и крви и све се

јогунастије држе старог српског предања. Дубоку унутрашњу снагу овог општег таласања, које није имало корита да се слије у покрет, можда најбоље открива пораст историцизма — распрострањено и готово ужурбано оживљавање рада на биографијама, летописима и родословима, на преписивању сачуваних списа, на преводима и компилацијама; појава нових сликара чудно веродостојних својим фрескама; бујно подмлађивање усменог предања препевавањем старих и ницањем нових песама. Ова интелектуална основа поновног изласка Срба, као народне масе, на историјску позорницу значила је, у ствари, још једно потврђивање и још једно преузимање средњовековног наслеђа. Мавро Орбин је свим овим био најснажније подстакнут да напише своје дело; он свему томе, са својим делом, на свој начин и непосредно припада.

III

С обзиром да на сличном послу није имао претходника и да је живео у времену кад су средњовековне балканске државе сведочиле о себи једино предањима, Мавро Орбин се добро снашао у свом настојању да разноврсну грађу, трудно ископану, која је говорила о прошлости великој и сјајној, али и о догађајима, у потоњем хаосу, до краја испретураним, среди, расветли и читаоцу изложи на начин који ће бар приближно одговарати успону и паду тих држава. Већ је примећено, сасвим тачно, да је Орбин посматрао историју Јужних Словена из свог града, да се радије задржавао на догађајима из ближег залеђа и да их је често оцењивао према њиховом значају за Дубровник. Он је изблиза гледао „како многобројни градови и државе у Италији . . . добијају своје историје, у којима је њихова прошлост прослављена у оквиру описа славне прошлости читаве Италије, коју Талијани, од Петрарке, по-

чињу осећати и истицати као своју заједничку . . .“ Пример Млетака, све чешће непријатељски расположених према Дубровнику, и њихових историчара, нарочито Сабелика и Бемба, који су с пренаглашеним политичким намерама величали историју своје републике, још непосредније је утицао на Орбина да свету прикаже славу свога града и моћну прошлост оног залеђа којем он и даље припада; а тиме је и свој Дубровник подржавао у решености да издржи у слободи и све, за њу, отрпи. Славна дела Словена — писао је дон Мавро — сахрањена су у вечној ноћи заборава због тога што они нису имали историчара достојних своје величанствене историје. Због тога он моли свој словенски род да његове напоре прими с добром вољом као сведочанство о величини својих предака и као доказ њихове моћи. Оставши, при свему томе, у Дубровнику, да из његовог угла посматра ствари и одређује им размере, Орбин је изазвао запажања да је тај угао умањио његову ионако невелику критичност. Али ако се критика чињеница код првог писца историје Јужних Словена за тренутак остави по страни и пре света се размотри његово гледање на ту историју у целини — што је у овом случају неупоредиво најзначајније — закључак мора бити супротан: Орбин се својим делом приближио модернијем посматрању јужнословенске историје захваљујући свом углу гледања:

1. — Дубровник је, од почетка до краја, остао присутан сведок збивања у свом најширем балканском залеђу: тамо су се уздизала и тамо су пропадала кнештва, краљевства и царства, једино је град, из којег је Мавро Орбин сагледао и ради којег је, знатним делом, написао своје *Краљевство Словена,* стражио на својој литици, опрезан да га нико не омете у његовом посматрању, памћењу и злопамћењу. Он је ту остао и кад је, тамо, све пропало и место раздора неразумних велможа завладао „турски мир“. Предиво памћења није у овом граду

прекидано ни у најпотреснијим тренуцима његове заједничке прошлости с балканским земљама. А оно је било многоврсно, богато, далекосежно и отпорно с друге стране и због тога што су Дубровчани готово све време и у свим тим земљама били присутни као трговци, закупци рудника и царина, ковачи новца, занатлије, министри, дипломате, писци и уметници, па су, у сталној вези са својом матицом, служили и као стални посредници између догађаја на Балкану и увек будне пажње својих суграђана. У Србији и Босни они су издржали и у оним заторним временима кад су те земље прелазиле у турске руке: пратили су како тамошње племство ишчезава заједно са својом историјом и светом својих идеја и како пук, према својим могућностима, преузима стару баштину, али су и сами наслеђивали све старо и приближавали се свему новом што је долазило у склад с њиховом свешћу. Тако је Дубровник не само оним што се чувало и умножавало у његовим библиотекама, рукописним збиркама и архивима него и својим традицијама, дубоко увреженим, трајно носио жив, сликовит и садржајан одблесак немерљиво бурне историје својих суседа. Више од тога, склањајући драгоцености те историје у своју ризницу, као што су некада учествовали у њеном стварању одређујући, у ствари, своју судбину, Дубровчани су, целином свог поступка, вршили критику историје земаља у свом залеђу. У основи те критике налазила се политика опрезног трговачког града, немилосрдна у свом реализму, својом логиком друкчија од политике суседних владара и велможа, самоуверених у своју снагу и необузданих у поступцима, срећним стицајем околности прикладна као критеријум за благовремено утврђивање вредности једне сувише блиске свакидашњице и историје. У основу те критике постепено је улазило и дубровачко родољубље које није замаглило оштрину политичких запажања: њиме су Дубровчани разликовали крупне и трајне вредности од ситних ствари без обзира да ли је, у сржи тог родољуб-

ља, превладао себични интерес или би, на његовим крилима, узлетали изнад сопствених могућности. Мавро је Орбин, приступајући писању *Краљевства Словена,* већ располагао, у Дубровнику, не само припремљеном грађом него и створеном општом представом српске историје.

2. — Дубровчани су били, осетио је Стојан Новаковић, „први који су подлегли чарима, тако да кажемо, политичке поезије, која је јекнула после пропасти државе и господе српске. Све што се причало и певало по народу, могло се знати у Дубровнику, који се у неку руку и сам занесе за делима у којима су и његови људи радили, за јунацима с којима су и његови људи друговали и којима су саветници, помоћници и банкари били. Они се и сами почеше поносити том прошлошћу“. Дело Мавра Орбина остало је као најбољи сведок те епске ренесансе српског народа. Оно је то, на првом месту, приметним бројем вести махом посредно преузетих из усмене народне хронике. Оно је то, још више, у пишчевом поверењу, готово неограниченом, с којим је он те вести прихватао и стављао их поред података сасвим друкчијег порекла, нађених код византијских хроничара или западних хуманиста. Оно је то, изнад свега, у пишчевој критици српске историје: не само поједине личности и догађаји него и читави историјски одсеци уклапају се у његово излагање, иако су виђени на начин који је близак концепцијама народног предања. Мавро Орбин је очевидно подлегао једном необичном феномену у културној историји српског народа. Епско песништво у Срба значило је језичку и књижевну афирмацију једног пука који је, иако у границама туђе државе, најзад сам себе духовно ослободио и то доказао, поред осталог, и тиме што су га учени кругови у манастирима, у најсевернијим српским оазама и особито у приморским градовима прихватили с пуном озбиљношћу, учествујући понекад и сами у његовом даљем

стварању или га узимајући у основу свог, сасвим друкчијег, рада. У овом случају је још значајније што је тим путем дошло и до оживљавања српске историје, али у осветљењу нових, народних схватања. Посматрајући ствари из Дубровника, који је тим таласом најјаче запљуснут, Орбин је великим здањем свог дела у ствари истакао и утврдио оно што је већ било у току: полагање средњовековне српске историје на нове основе које су, знатно, традиционалне, али које, и поред тога, значе новину у поређењу с хагиографским наслеђем. Што је он тиме, на многим местима, одступио, и не знајући, од историјске тачности или се удаљио од оног што је појединим појавама била суштина, можда, за тренутак, није било од битног значаја. „Често у књижевности и у умственом животу дела добијају цену не по својој апсолутној вредности, него по упливу који принесу времену и развитку“, подвукао је Стојан Новаковић разматрајући о месту Мавра Орбина у историји српске историографије.

3. — Никола Радојчић се у својој расправи о Мавру Орбину супротставио знатно ранијем схватању Стојана Новаковића да је у *Краљевству Словена* превладала традиционална основа и да је у томе највећа добит од тог дела. Иако се и сам, прелиставајући ту књигу пред читаоцем, највише задржавао на вестима које су потекле из предања, Радојчић је у њеном писцу пре свега видео хуманисту који је, и поред недовољне спреме, озбиљно намеравао да се са својом историјом Јужних Словена сврста међу сличне западне писце и њихове књиге о прошлости народа којима су припадали. Овим је створен неспоразум који, у суштини, не постоји. Орбин је припадао оном слоју хуманиста осредњих способности који се још нису могли ослободити летописачког низања догађаја, а у критици вести су се враћали упрошћеном мозаичком слагању преузетих фрагмената или података. Састављајући *Краљевство Словена,* он

је Барски родослов схватио „као српску историју преднемањићког доба“, и како за ту епоху није имао других података, објавио га је у целини. Навео је, у даљем излагању, велики број писаца и дела, најчешће западних, али је мало пута критички бирао оне на које се, пре свих, треба ослонити; још ређе се упуштао да међу подацима који су, о истој ствари, с разних страна друкчије говорили пронађе и истакне најверодостојнији, него је то препуштао благонаклоном читаоцу. Дело је, према хуманистичком маниру, украсио анегдотама, поучним размишљањима после испричаних догађаја и реторским саставима које је узимао од других или их је сам смишљао, али се, и у таквим тренуцима, уздизао изнад своје слабе историографске писмености кад би му то омогућила, превазилазећи га, употребљена грађа. Орбин, на крају, припада доњем слоју историчара хуманистичког правца и самом чињеницом што је идеју, коју је узео да заступа, више наметнуо пространошћу словенских видика које су други отворили, својим „наивним и заразним“ родољубљем и речитошћу изложене грађе него остварењем концепције која би проистекла из његових историјских проучавања и сазнања. Уза све то, међутим, Орбин је први писац који је српску историју разгледао оком западног хуманисте: иза геста владара и велможа, које је, као и већина његових савременика, посматрао с највише пажње, јасно је оцртао државе и у њима наговестио народ; с тим у складу је и његово спуштање историје и оних снага које у њој делују међу овоземаљске ствари, чиме је можда учињен највећи раскид с хагиографским концепцијама средњовековне српске биографске књижевности; он је поступио као хуманиста и увођењем географских димензија у српску историју — распростирањем карте пред читаоца да и код њега створи сазнање простора за које су везани поједини одсеци његове књиге. Орбинов хуманистички приступ српској историји не искључује, међутим, поверење с којим је он прихватао присутна

предања. Хуманисти су се, у свим фазама свог дугог задржавања у европској култури, стално супротстављали легендама, па и онима у којима су почеци сваке историје, али никада нису створили критичка средства довољно ефикасна да се потпуно одрекну онога што је говорила легенда узимајући реч историји. И према новијем усменом предању њихов став је знао бити попустљив, и то не само због понекад лаког усаглашавања таквог предања с писаним изворима: хуманистичка историографија стално се преплитала с мемоарском књижевношћу и радо користила њену отвореност живој речи, све у зависности од мере коју би нашао писац, али и од предмета излагања. Мавро Орбин је могао измирити хуманистичку основу свог дела са својим широким поверењем према традицијама, махом већ забележеним, и због тога што је, у складу с маниром школе којој је припадао, и он морао наћи свој класични идеал чијем се ауторитету препушта без јачег отпора критике. А да су таква предања могла то постати, показује чињеница што Орбин, у том погледу, није био ни сам ни последњи.

IV

Већ је истакнуто да је *Краљевство Словена* Мавра Орбина сачувало свој значај „као карика у развитку наше историографије, и то веома знаменита и с необично важним последицама“. Никола Радојчић, који је ово мишљење исказао након дугогодишњег и свестраног проучавања историје српске историографије, на другом месту је, кратко, запазио да је Орбин према византијским хроничарима имао исти однос „као и први српски модерни историчари, гроф Ђ. Бранковић и Ј. Рајић“: да „он није препричавао пакосне и ружне византијске вести о Србима, него их је прећутао“; да се он „и према српским народним традицијама“ држао „исто

онако као и некритични, или бар мање критични, српски историчари“; најзад да је он „целу српску историју доба Немањића“ схватио „сасвим као и српски писци и по томе што је као и они тумачио конац наше велике династије“ — проклетством које је краљ Стефан Дечански бацио на свог сина Стефана Душана, а које је стигло његове потомке. Чини се, међутим, да се у овим запажањима крију закључци које Никола Радојчић није хтео још једном, један по један, разгледати и изложити сасвим одређено. Због тога је потребно, у продужењу Радојчићевих мисли, о месту *Краљевства Словена* у развитку српске историографије издвојити следеће:

1. — У времену кад се чинило да су народи Балкана, оставши без свега што су створили, остали и без своје историје, поробљени, безгласни и поново безоблични у оквирима једног новог туђег царства, угрожени заборавом који их је већ одвајао од Европе, али је вребао и из њих самих, Мавро Орбин је објавио *Краљевство Словена* као велику заједничку историју јужнословенских земаља, подржану њиховим традицијама, саздану од разноврсне грађе, положену на хуманистичке основе, свечано обележену инсигнијама некадашње величине и славе. Одржавши се, својим унутрашњим смислом, као целина, иако је састављена од неколико делова, одјекујући родољубљем снажно и дуготрајно, ова књига је завештала и захтев да се у даљим историографским настојањима, без обзира на тешкоће, не сужавају широки оквири јужнословенске историје. Потоњи представници позног хуманизма, ерудитске школе и просветитељства, и код Хрвата и код Срба, довијали су се на овим пространствима како су могли и знали, да најзад и поред узалудних етимолошких тражења, антикварства и неспретног оживљавања фалсификата и међу списима и у предању, изграде темеље наше модерне историографије. Што је основа, на којој су се

они храбро задржавали, током XIX и XX века непрестано напуштана, не сносе одговорност ни они, а најмање Мавро Орбин, као што је и касније парцелисање те основе било у ствари више знак немоћи него напретка. Посматрано посебно у развитку српске историографије, Орбиново дело је и њеним највећим представницима XVIII века значило охрабрење да историју свог народа, којој је и он посветио највећу пажњу, приказују у размакнутим међама заједничке историје балканских народа, а то је на првом месту било значајно за појаву нових историјских концепција и историографских метода.

2. — Средњовековна српска историја у *Краљевству Словена* Мавра Орбина сагледана је и саопштена на начин којим се она готово сасвим одвојила од својих дотадашњих представа и тако одвојена остала у рукама његових следбеника: биографски и генеалошки приступ потиснут је давањем предности регионалним или државним облицима живота, где су и владари добили улогу модерније схваћену; дело је резултат критичког поступка, нађеног у западној историографији, који тражи да се испита разноврсна грађа и да се преузете вести сложе у једну слику; предање, о којем ова књига довољно говори, сигурно је, делом, и последица народног памћења и историографског мишљења и певања патријархалног друштва под Турцима уобличеног; уза све ово, Орбин је у српској историографији отворио врата и западним изворима — да их она не одбаци и кад су очевидно говорили у интересу католичке пропаганде.

3. — И поред свих ових објашњења, издваја се, ипак, својом изузетном занимљивошћу чињеница да је Мавро Орбин, без ранијих наговештаја, готово одједном успоставио целину српске историје и дао место, изглед и садржину великом броју појединости које је сачињавају. Та целина је, касније, више пута обновљена или

поново састављена, а појединости су допуњене и исправљене, али се и поред тога чини да је Орбин, оним што је написао, још увек ближи нама него својим непосредним претходницима. Ово запажање, можда сувише смело, добиће вредност оног часа кад се одрекнемо навике, која води погрешном методу, да појаве у развитку историографије оцењујемо из истог положаја из којег их и посматрамо: као њихови баштиници. Сагледано из времена које му је претходило, *Краљевство Словена*, уз сав големи скуп својих мана, говори о свом писцу као о једном од оних стваралаца у историографији који су имали снаге или срећног надахнућа да започну ново раздобље у њеном развитку и остану дуго видљиви на том почетку. А вредност тог почетка мери се пре свега његовом удаљеношћу од онога што је, после њега, остављено прошлости.

Краљевство Словена Мавра Орбина појавило се у време кад се Европа поново окретала свом истоку: католичка црква је то чинила да би губитке изазване реформацијом надокнадила на рачун православног света; сазнање да Турска није непобедива, које је сваког часа прелазило у уверење да се приближио тренутак њеног слома, повратило је балканске земље у сферу интересовања европске политике; крајем истог века, кад је Аустрија приграбила Подунавље, а Млетачка Република завршила освајање Далмације и поново закорачила у Грчку, доћи ће и до убрзаног трагања за историјском основом да се то освајање прогласи преузимањем наслеђа; оно што су хуманисти започели, ерудити ће развити до образовања нових научних области: Левант ће оживети у научном занимању старинара, филолога и византолога, поново свесних одакле је светлост обасјала Европу; Луј XIV је постао заштитник византолошких студија и покровитељ археолошких мисија на Истоку у нади да ће наследити цариградски престо; најзад ће земље европског југоистока и азијског запада још једном зачудити Европу маштовитошћу свог

свакидашњег живота и у њеној култури подстаћи егзотични укус. Што је хришћанска Европа, преузимајући, с будућношћу, и историју оних земаља које су дуго сматране, у неприкосновеном турском поседу, можда без наде отуђеним, преузела и извесно сазнање о српској историји, заслуга пре свега припада дон Мавру Орбину. Поред низа писаца сумњивих намера и још сумњивије вредности, *Краљевство Словена* је користио, и то веома исцрпно, и оснивач модерне византологије Шарл Диканж, а затим су то чинили, његовим посредством, и сви његови следбеници на проучавању Византије и суседних земаља. Један латински извод из Орбиновог дела, учено рађен, имао је при руци и велики ерудита Луиђи Фернандо Марсиљи кад је, крајем XVII и почетком XVIII века, за потребе аустријског двора, али још више из задовољства што је пронашао подручје које га је узбудило неиспитаним богатствима свог прошлог и савременог живота, разрађивао обимне описе подунавских и балканских земаља. *Краљевство Словена* је, као издашан извор, стално имао при руци и Павле Ритер Витезовић, сарадник Марсиљијев, кад је састављао своје списе о прошлости Јужних Словена као једном народу, доводећи своје родољубље у сумњив склад са историјским правима хабсбуршке куће. У времену кад се са српским народом и његовим земљама стало и непосредно рачунати и располагати у освајачким подухватима против Турске, Орбинова књига, која је о прошлости Срба, све до појаве нових дела у XVIII веку, највише говорила, сведочила је о успону и расулу државе Немањића, али не и о било чијим другим историјским правима на српску баштину.

Међу српским историчарима, а од 1722. године кад се појавио превод Саве Владиславића, и у ширем кругу читалаца, *Краљевство Словена* је дуго значило необичну и узбудљиву појаву; и данас се историчари, с приметном узнемиреношћу, надносе над то дело и нарочито истражују она места где је оно „једини и најзаним-

љивији извор“. У XVII и, особито, у XVIII веку „читаоци су се одушевљавали Орбинијевим словенским родољубљем, његовом хришћанском етиком, његовом отменом човечношћу, његовим поштовањем високих личних особина, нарочито јунаштва, и његовим смислом да из множине чињеница проберe привлачне слике и наивно их изнесе пред своје читаоце“. *Краљевство Словена* их је, као и *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића, запљуснуло безбројним именима страних писаца који су сведочили о Србима, и то им је, учвршћујући их у осећању сопствене вредности, дуго импоновало. Поред тога, Орбин је наметнуо потоњим српским историчарима да се озбиљније позабаве занемареним страним изворима и тиме покушају надокнадити оно што је на Западу обављено у хуманистичком покрету и ерудитској школи; Ђорђе Србић је, у *Седмици*, чак 1854. године писао како би требало „да једном учени наши људи“ претресу ауторе које Орбин наводи, „па да нам строго критичку повестницу од најстаријег времена о Србском народу сачине; нити је паметно, да се сви једног Порфирогенита, као слепац плота, држе . . .“ С друге стране, читаоци су устајали против *Краљевства Словена* због пишчевих католичких тенденција: „њихови протести нису само исписивани по рубовима ове књиге, него су ушли и у текст наших историја, нарочито *Троношког родослова и Историје* Јована Рајића“. Тако су се они примећује Никола Радојчић, „својски вежбали у првостепеној историјској критици — римокатоличка тенденциозност је нападана да би направила места православној . . .“ Изазивајући сваковрсну пажњу српских читалаца, Орбиново дело их је, ипак, највише заносило великом, сјајном и свечаном сликом њихове прошлости, раширеном преко основе сачињене, делом, и од оних традиција које су дуго биле присутне и у њиховој свести. Иларион Руварац и, после њега, Никола Радојчић поставили су питање да ли је патријарх Пајсије, пишући житије цара Уроша према наслеђеном хагиографском

обрасцу, али и према усменој народној хроници, имао при руци књиге дубровачких историчара Мавра Орбина и Јакова Лукаревића — толико је његово излагање, на местима, сагласно с њиховим. Одговор, који овде треба дати, друкчије је природе. Без обзира колико је сам захватио из предања, а колико је то учинио посредством својих дубровачких претходника, Пајсије је један стари историографски род, освештан већ вековима, отворио новијим традицијама, и тиме показао да појава Мавра Орбина и његов широки утицај нису били случајни. Можда је још значајније поверење с којим је гроф Ђорђе Бранковић пригрлио Орбинову књигу и дозволио да га, у његовим смелим маштањима, занесе „магловитим границама . . . огромнога словенског света“. Бранковићеве *Хронике* означавају напредак у развитку српске историографије највише због тога што је он, на основи свог амбициозног политичког програма, остварио простране концепције српске историје као дела заједничке историје народа југоисточне Европе. Орбиново *Краљевство Словена* вредело је Бранковићу, у том погледу, знатно више него што значи обично охрабрење. Одабравши такве оквире, Бранковић се није устручавао да од Орбина преузме и његове богате слике: о цару Душану, о сутону државе Немањића и о кнезу Лазару, чији је знаменити косовски говор „ипак успео превести у свој његовој суморној и узбудљивој лепоти“. У ствари је Орбиново дело помогло самозваном деспоту Илирика да историју Срба, супротно аустријским намерама, веже за своје политичке претензије које су га одвеле у заточење, и тако је оно, због шизматичких ствари, још једном, иако посредно, осуђено. Што је српска историографија, припремајући будућност оним што би се у њој могло назвати политичком мишљу, благовремено одабрала државну независност као једино решење и тиме измакла уплитању било чијих историјских права, заслуга је, приметно, и оне слике српске прошлости која је завештана *Краљевством Словена*. А у тој

појави, у суштини революционарној, делом је и основа развитка критичког метода у српској историографији, која је, од рационалистичке епохе, у непрестаном настојању да се, од наслеђа, одбаци све оно што се не може довести у склад с научно испитаном истином.

Радован Самарџић

КРАТАК САДРЖАЈ ПРВОГ И ДРУГОГ ПОГЛАВЉА ОРБИНОВА ДЕЛА

I ПОРЕКЛО СЛОВЕНА И РАЗВОЈ ЊИХОВА ЦАРСТВА

Словени као потомци Јафета, старијег Нојева сина, обитавају најпре у Киликији и одатле се шире према северним и северозападним областима, допирући до Британије. Та њихова експанзија наговештена је већ у имену претка Јафета, које значи „ширење" (allargamento). Рођени ратници, Словени ће покорити многе земље и народе.

Из Скандинавије, око 1460. пре Христова рођења, Словени се исељавају и шире по бескрајној Сарматији, појављујући се под разним именима: *Венеди, Словени, Анти, Верли (Ерули), Алани (Масагети), Хири, Скири, Сирби, Даки, Сведи, Фини, Пруси, Вандали, Бургунди, Готи, Остроготи, Визиготи, Гети, Гепиди, Маркомани, Квади, Полони, Боеми, Слези и Бугари.*

Нешто позније, из сарматских равница Словени се расељавају у разним правцима. Ове страшне ратнике са дивљењем описује на црноморску обалу прогнани песник Овидије. Од мноштва њихових назива временом се издвајају три као најглавнија — Венеди, Анти и Словени — да би на крају преовладало име Словени као општи назив.

Из Сарматије један огранак (Венеди) прелази у области Балтика, а други се спушта у Подунавље. О тим подунавским Словенима први је известилац Прокопије из Цезареје, који приповеда о словенским плаћеницима у ромејској војсци и приказује их као одважне ратнике, описује њихове обичаје, говори о њиховим упадима у Тракију и Илирик. Мало доцније Словени

заузимају Далмацију, Македонију, области Венеције, Корушку, Истру, Норик. Они помажу Лангобардима при освајању Падове и Рима. Побеђују Аваре. Њихов краљ Само води борбе против Франака.

Моравски Словени воде дуготрајне борбе са Францима, Германима, Саксонима. Константин-Ћирил, син солунског патриција, покрштава Бугаре, Србе и далматинског краља Светопелека, а потом стиже у Моравску и приводи у хришћанство краља Сватоплуга са народом. После пет година Ћирил напушта Моравску. Замењује га брат Методије.

Прво словенско писмо, звано *буквица*, већ давно је био пронашао св. Јероним. Сада Ћирил уводи и друго писмо, по њему названо *ћирилица*.

Некако у то време два већа одреда хрватских Словена, предвођени браћом Чех и Лех, повлаче се на север и оснивају две нове словенске државе: Чех постаје први владар Бохемије, а Лех оснивач државе Пољака.

Најславнији владар Бохемије (Чешке), која прима хришћанство 900. године, био је Отокар V око 1278. Његова држава простире се од Балтика до Дунава и Јадранског мора. Покрштавање Пољака извршено је 965, за владе краља Мјечислава. Много дуже у многобожачком паганству остају Литванци. Тек 1386. њихов владар Јагелон, женећи се пољском краљицом Хедвигом, прима хришћанство и добија име Владислав. Самоједи се покрштавају најкасније, тек 1413.

У прибалтичким областима обитавају и словенски Венеди који су, према Тациту, најстарији становници Германије. Њима су врло сродни Вандали, такођер огранак словенског племена. Ови прибалтички Словени продиру на крај Западног океана. Изближе посматрајући, међу прибалтичким Словенима разликују се многа племена: Померани, Руги, Ободрити, Полаби, Љутици, Верли (Ерули), Сораби (Срби) и многи други.

Посебно су славни Verli (Eruli). Низ њихових владара поименце је познат: Аритберт, Билинго, Мицислав, Годоскалко, Хенрик, Прибислав и други.

Освајачким подвизима истичу се и други словенски народи. Тако Sorabi — огранак оних који станују у Горњој Мезији и које Халкокондил назива Трибалима — упадају често у Турингију и Саксонију. Прапостојбина првих и других Сораба, према Плинију, јесте област

око Азовског мора (Meotide palude). Одатле једни пређоше у Мезију, а други у Лузацију. Главни градови илирских (мезијских) Сораба (Срба) су Самандрија на Дунаву, Ниса, Призриен (родно место Јустинијана), Ново Брдо и други. Са лужичким Сорабима Карло Велики водио је тешке борбе, у којима су изгинули сорапски краљ Љубидраг и тридесет хиљада франачких ратника. После склопљеног мира са Карлом Великим Сораби, предвођени краљем Драшком, продиру у Данску. Године 934. они ратују са Хенриком I, а 957. са Отоном I, 1029. са Конрадом II, 1055. са Фридрихом.

Славна прошлост Словена, најмоћнијег народа на свету, слабо је позната из два разлога: недостатак домаћих историчара и њихова неслога.

Прибалтички некрштени Rugi неко време су најмоћнији међу Словенима. Године 809. они располажу са 830 лађа. Ратују против Карла Великог, упадају у Данску. Најзад, дански краљ Valdemir, потпомогнут многим словенским кнезовима, савлађује словенске Руге 1167. Од њихових владара нарочито су чувени Витислав, Тетислав, Хрино, Крито, Свантополк, Борислав, Јаромар и други.

Балтички Словени уопште врло су упорно чували своју паганску веру и обичаје. Примањем хришћанства, међутим, они улазе у сасвим нове услове живота, понекад управо погубне. Тако словенски Пруси, примивши хришћанство од германских свештеника и на германском језику, изгубили су свест о своме пореклу и претопили се у Германе.

Словени из Сарматије, односно Русије, јављају се под разним именима: Rossolani, Tossolani, Trossolani, Rhassnali, Rhossani, Ruteni. Савремени и општеусвојени назив за сарматске Словене јесте име Russi, што значи „расејани, распрострањени“. Овај назив потиче отуда што су ти Словени расути по целој европској Сарматији, чак и неким областима Азије. Отуда и Прокопијев назив за Словене *Sporri*, што значи „расути, расејани“.

Сарматским Словенима у давнини су се покоравали Хуни са Антима. Ови исти Словени били су савезници Помпеју у рату са Митридатом.

Један огранак Руса још у римско доба продире у Илирик и ту се настањује под именом Rassiani.

Russi први пут учествују у пустошењима Илирика као савезници Гота. После тога, у више наврата, они нападају Ромејско царство. Године 6886. од стварења света велики кнез руски Димитрије наноси тежак пораз Мамију, великом кану Тартара.

Први проповедник хришћанства у Русији био је св. Андрија апостол, а потом св. Тадеј апостол. То хришћанство није ухватило корена, па је касније поново уведено. Заслуга за то припада киовијској кнегињи Олги која је, после убиства њеног мужа, кнеза Игора, од стране древљанског кнеза Малдита, припојила земљу Древљана и одмах затим, за владе ромејског цара Јована Цимискија, примила хришћанство и добила име Јелена. Њу наслеђује син Сватослав, а овога син Володомир, који поново заводи идолатрију. Међутим, не прође дуго времена и Володомир посла цару Василију посланство обећавајући да ће са народом прећи у хришћанство ако му цар обећа своју сестру Ану за жену. То се и оствари. На крштењу киовијски кнез Володомир доби име Василије.

Пре 107 година отприлике Russi из Биармије, пловећи Северним морем, открише дотле непознато острво насељено Словенима. То острво веће је од Кипра и, у новије време, зове се Нова Земља. Ту је крај словенског света.

А сада о имену Slavi или Slovini. Ово име први пут се спомиње код Прокопија из Цезареје који је, пре око 1070 година, описао Јустинијанове ратове са Готима. У исто време име Slavi спомиње и Giornando, који је словенско-аланског порекла, истичући да је то име у његово време ново. Међутим, први је Птоломеј из Александрије који на својој карти бележи сарматске Словене под нешто исквареним називом Sulani. Ромејски писци Словене називају Sclavini, а италски Sclavi. Неки мисле да име Slovini долази од речи *слово* (verbo). Међутим, биће тачније да овај назив потиче од речи *слава* (gloria), што је и сасвим природно, јер у питању је народ са много краљева који су освојили бројне и простране земље. Није случајно да су код њих имена као Станислав, Венцислав, Ладислав, Доброслав итд., често заступљена. Најкраће, Словени своје име дугују својим ратним подвизима, својим победоносним походима по Европи, Азији и Африци, које су изводили као

Vandali, Burgundioni, Gothi, Ostrogothi, Visigothi, Gepidi, Geti, Alani, Verli (Eruli), Avari, Scyrri, Hyrri, Melanchleni, Bastarni, Peuci, Daci, Suedi, Normanni, Fenni (Finni), Uchri (Uncrani), Marcomanni, Quadi, Traci и Illirii.

Прапостојбина свих ових Словена јесте Скандинавија. При исељавању из Скандинавије сви су се Словени звали Gothi. Не треба заборавити да су и словенски Анти били заправо Gothi. Према томе, од Гота потичу сви потоњи Словени, који се јављају под разним именима.

Нарочито бројно и моћно готско-словенско племе јесу Vandali. Они су заузели европски појас који се, идући са севера на југ, протеже од Германског до Медитеранског мора. Вандалима припадају Moscoviti, Russi, Poloni, Boemi, Cercassi, Dalmatini, Istriani, Croati, Bosnesi, Bulgari, Rassiani и многи други. Да је доиста тако, показују и многе заједничке речи. Ево примера:

вандалски	словенски	италијански	
stal	stol	sede	
vuich	vik	perpetuo	
klicz	kgliuc	chiave	
potokh	potok	torrente	
ptach	ptich	ucello	
zumby	zuby	denti	
czysti	cisti	casto	
volk	vuk	lupo	итд.

(Наводи се близу стотину оваквих примера.)

Да су Alani словенско племе потврђује, поред осталих, и Матија Miecovita. Алани су најближи Пољацима и Чесима.

Словенски Verli (Eruli) првобитно су обитавали на реци Halvelo. Њихово право име јесте Verli, што на словенском значи „врли, поносни, окрутни".

Словенска припадност Авара потврђује се многим сведочанствима франачких и ромејских писаца. Свога краља Авари зову *какан* или *коган*, исто као и словенски Бугари.

Заједничка прадомовина Словена, после Скандинавије, била је Сарматија, која на истоку граничи Азов-

ским морем (Meotide palude), на западу Вислом, на северу Сарматским океаном, а на југу Карпатима.

Словенски Scyrri и Hyrri, стигавши у Подунавље, добише име Daci.

Бугари и Нормани потичу од словенског племена Suedi или Suevi. Тачније говорећи, прави преци Нормана јесу Marcomanni, којима су врло сродни Quadi. Да су Маркомани доиста словенског порекла потврђује се и неким очуваним натписима. Словенску припадност наведених племена јасно доказују и бројна имена која се свршавају на *-mir, -gast, -slav,* итд.

Од најстаријих времена словенски Готи познати су као ратници. Поделивши се, једни се одселе на југ и заузму Египат (спомиње их Херодот), други крену на запад, а остали на исток и заузму Скитију. Према освојеној земљи, добише име Скити. То се десило још пре тројанског рата, пошто у том рату неки Готи учествују, и то на страни Тројанаца. Доцније, у доба Римљана, Готи пустоше по Тракији, Илирику, Македонији и Грчкој. Настанивши се у римској Тракији, словенски се Готи поделише у Визиготе и Остроготе. Ту примају хришћанство, и то аријанско. Цар Валенс гине у борби са Визиготима, који после прелазе у Шпанију. Остроготи пак, истеравши Хуне из Паноније и Мезије, преселише се у Италију. Под краљевима Теодериком и Тотилом они односе многе победе. Поред Италије, освајају Кипар и Акарнанију. Ови словенски Готи су савладани тек онда када су ромејским трупама помогли други Словени.

Историја Визигота још је бурнија. Више пута они освајају Шпанију, три четири пута Галију, три пута Мезију и седам пута Тракију. Многи писци величају ратничку славу Визигота, који су равни Вандалима.

Напустивши Скандинавију, словенски Vandali стигоше на реку Vistula (Висла), која после би названа Vandalo, према имену њихове краљице Vandala. Отуда и назив Vandali. Одувек су они на гласу као ратници, још од времена Александра Великог, у чијим су фалангама заступљени. За владе Августове они продиру у Италију, али су доцније, за Тиберија, потиснути у своју земљу. Потом поново упадају на римску територију, удружени са Маркоманима. Они су страх и трепет у читавој Германији. Силазе у Панонију и држе је око 40 година. Године 382. прелазе у Италију под краљем

који се зове Mnogasila, код несловенских писаца забележен као Modigisilo и Modidisco. Године 415. продиру Вандали у Галију. Потиснути одатле од надмоћнијих Визигота, прелазе у Шпанију. Према њима доби име данашња покрајина Vandalusia. Они освајају и тридесет година у власти држе малоазијску област Битинију. Најзад, прелазе у Африку и под краљем Гензериком освајају Картагину, која се пре тога пуних 535 година налазила под римском влашћу. Нешто касније они припајају Сицилију, Сардинију и Корзику. Ускоро потом продиру у Шкотску и Британију. Године 457. Вандали освајају и страховито пљачкају Рим. Њихов последњи краљ био је Гелимир, који је побеђен од Јустинијановог војводе Велизара. Заробљени Гелимир својим држањем задивио је становнике ромејске престонице Константинопоља. Вандалска власт у Африци трајала је 200 година. Били су они веома окрутни. Траг о томе очуван је у речима литанија Римске цркве „A Vandalis libera nos Domine“ (Од Вандала ослободи нас, Господе). Као припадници аријанске јереси они су нарочито били свирепи према правоверним католицима.

Од словенских Вандала воде порекло Burgundioni, како то, поред осталих, показује и писац Miecovita. Име Burgundi или Burgundioni или Borgognoni долази од речи *brogi,* што на пољском значи „кућа“. Они упадају у Италију, али бивају потиснути и коначно се насељавају у поречју Роне, где се и данас налазе.

Verli, чије име у исквареном облику гласи Eruli и Erculi, по исељењу из Скандинавије зауставише се код језера Zabacca. Снабдевши се ту чамцима, пређоше преко неког мора и заузеше Byzantion, доцнији Константинопољ. Потом пређу у Азију и, поред осталог, поруше Илион, тројанску тврђаву која се све до њих одржала. То се дешава за римског цара Валеријана. На повратку из Азије Верли се коначно настањују крај Дунава. О њима највише приповедају Прокопије, Павле Ђакон и Херодијан. Верли су познати као свирепи ратници. Презирући непријатеља, боре се наги. За цара Анастасија продиру они у Либурнију и Далмацију, наносе пораз Лангобардима, од којих најзад бивају савладани. Њихов краљ Vidomar наредио је да се св. Максим и 40 другова погубе због исповедања хришћанства. Жене у Ерула ратују као и мушкарци. Многи њихови

обичаји сасвим су чудни. За владе Јустинијана били су покрштени.

Словенско племе Avari потиче од Гепида. Њихови посланици 577. године долазе у Цариград и од цара Маврикија постижу годишњи данак од 80 хиљада златника. Доцније аварски какан тражи допунских 100 хиљада дуката. Не добивши их, он руши Сигидон и заузима многе градове у Илирику. После тога цар Маврикије више година ратује с Аварима, који су били порушили четрдесет ромејских градова. Кад Sassoni нападоше Далмацију, Авари пружише помоћ Далматинима.

По изласку из Скандинавије, заједничке прадомовине свих Словена, Alani се поделе у две групе, од којих једни пођу у Азију и настане се, према Птоломеју, код Хиперборејских планина, а други, у заједници са Вандалима и Бургундима, продиру у Франачку. Разни писци различито називају Алане: Скити, Даки, Готи и др. Према Прокопију, Алани говоре истим језиком као и Готи. О животу и обичајима азијских Алана најопширније извештава Амијан Марцелин. У стара времена они су били продрли чак до Палестине и Египта. Доцније ратују они са Римљанима и за цара Грацијана продиру у Константинопољ. Неколико царева погибе у борби с њима. Прешавши Галију, настане се у Шпанији. По њима је названа Catalonia. Одатле продру и у Португалију.

Словенски Bastarni и Peuci или Peucini, обитавајући крај Црнога мора, упадају у Дакију и ратују с Римљанима. Доцније постају римски савезници, нарочито у борби с малоазијским краљем Митридатом. Стигавши у области Угарске, примају хришћанство.

Словенски Hirri и Scirri живе на Висли, а одатле Hirri прелазе у Истру, док Scirri стижу у Горњу Мезију.

Око 840. словенски Normanni продиру у франачку покрајину Neustria, данашњу Нормандију. Живе од ратовања и пљачке. Године 887. прелазе у Британију, али бивају сузбијени. Вративши се, харају по Галији и нешто доцније примају хришћанство. За њима нимало не заостају Квади и Маркомани. И њихова прошлост овенчана је многим славним подвизима. А сада осврт на улогу жена у словенском свету.

Пре свега, сарматски Словени одувек су се женили Амазонкама, које живе на Волги, између словенских Melanchleni и Sirbi. Амазонкама се жене и Готи, који

ратују против цара Аурелијана. У ствари, и Амазонке су словенског рода. Чувена је Marpesia, краљица Амазонки. После многих победоносних похода, Амазонке стижу на Кавказ, ту се неко време задржавају и потом својој власти подјармљују Јерменију, Галатију, Сирију, Киликију, Персију и многе друге земље. Задржавајући се у тим областима, оне подижу многе градове и тврђаве. Поред осталог, Амазонке изграђују Смирну, подижу Ефез и у њему чувени Дијанин храм. Њихова краљица Calestre, или Minutia, са три стотине хиљада Амазонки долази Александру Великом. То су последње вести о Амазонкама.

Шта да кажемо о храброј Тамири, краљици Масагета, односно Алана, која је својом руком убила краља персијског Кира? Алкида, истакнута јунакиња словенских Гота, била је прва жена-гусар. Шведском краљу Рингону словенске жене издашно помажу у рату против данског краља Аралда. Међу овим женама, као јунаци и војводе, посебно се истичу Tetta и Visna. Македонка Cinane, сестра Александра Великог и словенског рода, својом руком убија илирску краљицу Карију. Теута, супруга илирског владара Агрона, после његове смрти дуги низ година влада Далматинима и води бројне ратове. Жене илирске спасавају Салону кад је била опседнута од Октавијана. Жене Дарданаца бацају своју децу у ватру, али се не предају.

Трачани, исто као Илири и Готи, говоре истим, словенским језиком. Иначе, Thraci су потомци Тира, седмог Јафетова сина, према којему су своје име и добили.

Илири су названи према Илирију, сину Кадмовом, а неки кажу Полифемовом. Овај Illirio имао је више синова (Ахила, Дардана, Таулантија и др.), а синови ових јесу Панонније, Скордиск и Трибал.

За Агрона и Теуте Илири упадају у Албанију, Етолију и озбиљно угрожавају Грчку. Римљани траже мир преко посланика, које Теута убија. Њена војска поново продире у Грчку и наноси пораз Ахајцима и Етолцима. Том приликом паде и Крф у руке Димитрија Хварског, Теутиног војводе. Међутим, због неких интрига, Димитрије прилази Римљанима. Теута је приморана да тражи мир, а Димитрије као награду од Римљана добија на управу многе илирске градове.

Илирски Далматини названи су тако према имену града Dimala, односно Dalmio.

Римљани доцније поново нападају и за један дан опљачкају седамдесет илирских градова. Међутим, борба се наставља. Ardei и Pilarii Римљанима пружају огорчен отпор. Исто чине и Скордисци на Дрини као и Сегестани, Јаподи, Либурни, Пеони и, нарочито, Далматини.

После пропасти Римског царства Далматини, јунаци одвајкада, успешно ратују са Отоном I и Хенриком III, продиру у Калабрију итд.

Не мање чувени као ратници јесу и илирски Дарданци. У више наврата они победоносно ратују против Филипа Македонског и сина му Александра Великог, а после и са Римљанима. Они обитавају у данашњој Босни, док други мисле да је њихова земља у крајевима где су данас Serviani и Rassiani. Дарданци се само три пута у животу купају, како приповеда Страбон. Много воле музику и свирају на жичаним и дувачким инструментима.

За Дарданцима не заостају ни њихови илирски суседи Mesii или Misii. Горња Мезија то је данашња Servia, а према другима, то је Босна, док је Доња Мезија данашња Bulgaria, заправо данашње Zagorie.

На подручју Горње и Доње Мезије живе још Triballi и Bessi, од којих воде порекло Bosnesi.

Трибали су више него ико задавали муке Филипу Македонском. Једном приликом, поразивши његову војску, дочепају се силног плена. Они се успешно супротстављају и Александру Великом. Међу Трибалима, како прича Плиније, било је људи који погледом опчињавају и убијају. Захваљујући илирским одредима, посебно трибалским, Александар Велики победио је персијског краља и многе области Азије освојио.

У једној цариградској библиотеци очувана је повеља о привилегијама које је Александар Велики, дванаесте године своје владе, поделио Илирима, односно „племенитом роду Словена“. То постаје сасвим разумљиво ако узмемо у обзир да су Македонци Александра Великог били заправо Словени, говорили истим језиком којим и данас говоре становници Македоније. Уопште, Македонци, Трачани и Мези говоре истим, словенским језиком. Александра Великог многи сматрају Грком, али неоправдано. Разлог тој заблуди јесте у томе што су Грци, борећи се са народима Истока, били најпознатији народ тадашње Европе, исто као што данас Грци

и Турци верују да су сви европски католички народи Французи. Међутим, Московски анали изричито потврђују да су Руси, односно Московити, били истог језика као и антички Македонци, који су, поред осталих земаља, владали Египтом 276 година.

Што се тиче Илира, они представљају најелитније одреде у римској војци, они под Велизаром ратују у Италији против Гота. Међу овима посебно се истичу Далматини. Од њих води порекло римски цар Клаудије. О Далматинима и другим Илирима писана сведочанства доносе Тит Ливије, Велеј Патеркул, Секстије Руф, Светоније Транквил, Требелио Полион, Флавије Вописк, Плиније, Biondo и Sabellico, а од грчких писаца Полибије, Дион из Никеје, Плутарх, Апијан из Александрије, Страбон, Зосим, Георгије Кедрен, Никифор Калист, Зонара и Лаоник Калкокондил.

Неки доказују да је словенски језик уведен у Далмацију и друге илирске провинције тек из 606. године, када су дошли Словени, а пре њих да се у Далмацији говорило латинским и грчким језиком. То је погрешно. Као што се у Италији очувао, иако у искквареном облику, антички латински језик, тако исто и у Илирику одувек се говорило словенским језиком. Илири су, доласком Гота и Словена, донекле искварили свој првобитни словенски говор. Уопште, на једном земљишту одмењују се народи, али језик остаје исти. Да се у Илирику говорило латински, онда становнике те области римски писци не би називали варварима. Латински се говорило само у неким градовима од Римљана окупиране Далмације.

Још један доказ. Biondo нам казује да је св. Јероним, пронашавши словенско писмо *буквицу*, на словенски превео Свето Писмо. На том језику он је саставио и литургију, која је прихваћена и коју је доцније потврдио папа Еуген IV. Исто нам саопштава и Sabellico. Пошто је св. Јероним живео 200 година пре доласка Словена у Далмацију, јасно је да се словенски ту говорило још у античко доба. То доказују и имена места у Далмацији која спомињу антички писци. Примера ради, Ливије спомиње Bilazora, Coritta, Grapsa, итд., одреда словенске називе места.

Римски цареви Клаудије, Проб и Кар били су Илири, Диоклецијан је био Далматинац, Деције, Јовинијан, Валентијан, Валенс и Гратијан били су пореклом Па-

Et la chiurulza sta cosi.

as. buk. uiede. glagolie. dobro. ies. sciuieti. sielo. semglie.

ise. i kako. ludi. misliti. nasc. on. pokoi. arzi. slouo.

uarc. ue. fi. hir. psi. o. od. zi. ciaru. chieru. scai. stai.

нонци; цар Аурелијан потиче из Мезије; цареви Галерије, Максимин и Лициније били су Дачани; цар Максимин је из Тракије; св. Јероним је Словен из Далмације; ромејски цар Лав пореклом је Бес (Босанац); Јустинијан је такође Словен из Призрена; папе Гај и Иван IV потичу од словенских Далматинаца, а из Далмације су и хришћанске мученице Сузана, Артемија и друге.

Римски Илирик био је подељен на десет провинција: Горњи Норик, Доњи Норик, Норик, Валерија, Панонија, Горња Мезија, Доња Мезија, Дакија Приобална, Либурнија и Далмација.

Најславнији град Далмације јесте Rausa која говори словенски. Ево само неколико важнијих догађаја из историје овога града.

Град Rausa (Дубровник) настаје на рушевинама римске колоније Епидаура, где је стационирала девета легија. Основан 2606. године од стварања света, у доба Мојсија, град Епидаур одржао се све до 265. године после Христа, када су га Готи у великој мери оштетили, а 453. потпуно разорили. Према делу Константина Порфирогенита „Foedera, iura ac societates Imperii Romani", град Rausa првобитно се звала Lausa. Становници овога града од самога почетка, односно од 459, посвећују се поморској трговини. Порфирогенит греши тврдећи да су Словени разорили Епидаур. Јер од Прокопија и других писаца дознајемо да су Словени продрли у Далмацију за царева Маврикија и Фоке. У погледу датума оснивања града Rausa греши и Дукљанин. Када Неретљани 880. заратише против Венеције, Rausa им се придружује као савезник.

Некако у ово време Сарацени продиру у јадранске воде, освајају италијански град Бари, разарају Котор и друге градове далматинске. Rausa се ставља на чело отпора Сараценима.

Становници старог Епидаура и околине били су Partini, ратничко илирско племе. Победу над њима Август је сматрао својим великим подвигом. После тог пораза Партини постају римски савезници. Нетачно је тврђење неких млетачких писаца да је 998, после млетачке победе над Неретљанима, покорена и Rausa, будући да је тада Дубровник, односно Rausa, у савезу са Ромејима. И после тога Дубровник је слободан, све до 1262, када је, борећи се против тираније свога кнеза Дамјана Јуде, преваром дошао под млетачку власт. Sabellico пише да су 1208. свега четири галије млетачке биле довољне да освоје Дубровник. Међутим, то је нетачно.

И Cesare Campana нетачно говори о прошлости Дубровника. Ствари стоје сасвим друкчије него што он приказује. Бодин, краљ из Рашке (Rassia), пуних седам година, од 1075. до 1082, безуспешно опседа Дубровник. Када је Роберт Гвискард ратовао са царем Алексијем Комнином, Дубровчани су били на страни Робертовој. Нешто доцније, Дубровчани победоносно ратују с Неретљанима. Године 1148. они наносе тежак пораз војсци Мирослава, кнеза рашког, а 1160. ратују са босанским баном Барићем (Barich), док 1253. пружају помоћ Млецима у рату против Ђеновљана. Године 1320. они добијају значајне трговачке привилегије од цара Андроника. Две године касније они ратују са синовима Бранивоја, господара Стона (di Stagno); 1358. у савезу су са Лудовиком, краљем угарским. После тога воде борбу са Владиславом, кнезом di Uszic, а затим и са Николом Алтоманом.

Најкраће, историја Дубровника у XIV, XV и XVI веку испуњена је славним догађајима, протиче у успешним и победоносним борбама.

Дубровник је одувек био прибежиште невољницима свих врста, од обичних људи до кнезова и краљева. Имена прослављених дубровачких ратника веома су бројна: Bobali, Di Resti, Di Luccari и др.

Дубровник не оскудева ни онима који су се прославили као књижевници или научници: кардинал Gioanni Stoico, Elio Cervino, Gioanni di Gozza и др.

Ко жели да се у појединостима обавести о догађајима из историје Дубровника, нека чита Анале дубровачког племића Ђакома Лукарија.

II поглавље Орбинова дела (р. 205—239) носи наслов:

ИСТОРИЈА КРАЉЕВА ДАЛМАЦИЈЕ И ОСТАЛИХ СУСЕДНИХ ЗЕМАЉА ИЛИРИКА, ОД 495. ДО 1161. ГОДИНЕ

У уводној напомени (р. 204) Орбин објашњава да се анонимни писац ове „Историје" зове Дукљанин (Docleate), да потиче из Бара (Antivari), а не из Дукље (Dioclea), како многи мисле. „Историја" је првобитно била састављена на словенском па је доцније преведена на латински.

Италијански превод Дукљанинове „Историје" Орбин завршава списком владара који се у „Историји" помињу (р. 240—243)*.

Припремио Ф. *Баришић*

* Дукљанинова „Историја" различито се назива: *Kronika hrvatska XII vijeka* (Кукуљевић), *Летопис Попа Дукљанина* (Црнчић, Шишић, Мошин), *Дукљански летопис* (Станојевић), *Барски родослов* (Н. Радојчић) и др. Издање латинског текста са опширним коментаром објавио је Ф. Шишић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд 1928; најновије издање са хрватскосрпским преводом приредио је V. Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1950.

КРАЉЕВСТВО СЛОВЕНА

ДАНАС ИСКВАРЕНО ЗВАНИХ СКЈАВОНИ ИСТОРИЈА

Дон Мавра Орбина Дубровчанина опата мљетскога

У којој се огледа порекло готово свих народа који беху језика словенског, и многи и разни ратови које водише у Европи, Азији и Африци; развитак њиховог царства, стара вера, и време њиховог обраћења на хришћанство.

Посебно пак огледају се дела краљева који у стара времена владаху у ДАЛМАЦИЈИ, ХРВАТСКОЈ, БОСНИ, РАШКОЈ и БУГАРСКОЈ.

У ПЕЗАРУ
Код Ђиролама Конкордија. С допуштењем старешина.
MDCI

ДОН МАВРО ОРБИН ЧИТАОЦИМА

Нема никаква чуда (предраги читаоци) што слава словенске нације, данас искварено зване скјавонске, није сада тако јасна код писаца како би с правом морала бити, и што су њезина часна дела и знаменити подвизи завијени густом тамом, готово покопани у вечној ноћи заборава. Јер овај народ није имао учених и образованих људи како је обиловао ратоборним и изврсним у оружју, који би својим списима учинили бесмртним словенско име. Друге нације данас су слављене једино стога што су дале учене људе који су их својим списима прославили.

Јевреји (да почнемо с њима) имали су веома знамените писце Филона, Хегесипа и Јосифа, преко којих постадоше бесмртни. То би били учинили и многи други веома учени Грци да је било дозвољено показивати и откривати мистерије Истине туђинцима, како пише Лактанције у IV књ. Институција. Јер кад је Теопомп хтео да уврсти у своје Историје тајне мистерије Јевреја, беше ослепљен, а (према другима) беше мучен грозницом четрдесет дана, па пошто је био у сну упозорен, одустаде од намере, како сведочи Димитрије Птоломејски. Теодат, песник трагичар, помињући Јевреје ослепи, али упознавши грех, оздрави, како пише Еусебије у расправи о временима. Јеврејски писци.

Грчки писци.

Дела Грка беху исто тако прослављена од стране безбројних писаца међу којима беше Анаксимандер Милећанин, Хекатеј Милећанин Демокрит, Еудоксије, Дикеарх, Ефор, Ерастотен, Полибије и Посидоније.

Римски.

Дела Римљана и читаве Италије описа Аристид Милећанин, Теотим, Клитоним, Неарх, Теофил, Доротеј, Аристоклес и Хрисип.

Тебански. Писци Пелопонеза, Тускуланаца, Аркадије, Беотије.

Тебанце прослави Ктесифон, а Епирце Критолај. Писци Пелопонеза беху Хрисерм, Доситеј и Теофил. Тускуланаца Созистрат, Аркадије Деморат, Беотије Мерил. Све ове наводи Плутарх у Паралелама. Хеларик, Ктесије Книдски, Мегастен, Артемидор, Ефесије, Калистен који беше славан у време Теопомпа и многи други које наводе Страбон, Полибије, Солин и остали, прославише збивања Индије, Персије, Египта и многих других земаља.

Индије, Персије и Египта.

Галије, Тракије и Либије.

И Галија је имала такође свога писца Диафора, Тракија Сократа, а Либија Хесионаха. Теокал Хунибалд с више од тридесет својих књига, Басталд, Хелигаст, Аребалд, Ритимер, Ветан, Дорак, Карадак и Рутујко прославише нацију Франкона, сада званих Француза.

Дакле, све ове нације које набројисмо данас су на цени у свету, јер се оне, како рекосмо, намерише на образоване људе који се много знојише да би их својим списима прославили.

Словенска нација није имала својих писаца.

Међутим, словенска нација беше у томе једина слабе среће. Она се већ од почетка даде на непрекидно ратовање и извршавање дела достојних вечне успомене, не бринући се ни најмање да их неко стави на хартију. Мало аутора поменуше Словене, а уколико их поменуше, то беше више поводом ратова које водише с разним народима него да би и најмање славили ову нацију, нацију која оружјем зададе много муке готово свим нацијама света. Нападе Персију, владаше Азијом и Африком, ратоваше с Египћанима и с Александром Великим, подјарми Грчку, Македонију и Илирик; заузе

Моравску, Шлеску, Чешку, Пољску и обале Балтичког мора, пређе у Италију, где је дуго времена водила борбу с Римљанима; некад беше потучена, некад се великим покољем освети Римљанима, некад у борби оста равноправна. На крају, бацивши под ноге Римско Царство, заузе многе његове провинције, поруши град Рим, присили римске цареве на плаћање данка, што не пође за руком ниједној нацији на свету. Завлада Француском, учврсти краљевства у Шпанији, и од те крви се родише најплеменитије породице. Ово знамо из римских писаца, а они нису тако широкогруди у похвалама варвара (како их они називају) као у похвалама својих.

Стога сам ја, ради дуга који имам према својој словенској нацији, радо уложио овај напор да изложим порекло и развитак њеног царства, скупивши на једно место оно што је ту и тамо записано код разних аутора, да се с већом лакоћом упозна колико увек беше знаменита и славна ова нација. Од ње у старини проистекоше многи и веома моћни народи, наиме, Словени, Вандали, Бургунди, Готи, Остроготи, Визиготи, Гепиди, Гети, Алани, Верли или Ерули, Авари, Скири, Хири, Меланклени, Бастарни, Пеуци, Дачани, Сведи, Нормани, Фени или Фини, Укри или Ункрани, Маркомани, Квади, Трачани и Илири. Беху затим Венеди или Хенети ти који заузеше обалу Балтичког мора и беху подељени на више огранака, тј. Померанци, Вилци, Руги, Варнави, Ободрити, Полаби, Вагири, Лингони, Толензи, Редари или Риадури, Чирчипани, Кизини, Ерули или Елвелди, Леубуси, Вилини, Стодерани и Бризани и многи други. Сви ови припадаху једној истој словенској нацији, како ћемо после видети.

Да би ово дело испало што савршеније, нисам жалио никаква труда: више пута сам ишао наоколо по Италији да претражим књижнице и да нађем књиге које ми требаху. Највише сам их нашао у Пезару, у књижници пресветлог господина војводе од Урбина, која је, верујем, најбројнија и најснабдевенија од свих

осталих и коју тај кнез одржава и чува с највећом бригом и пажњом. Он се по својој изврсној обавештености у разним наукама, као и по вештини у војничким стварима, по мудрости, побожности и по безбројним другим врлинама које у њему блистају, далеко издиже над величином властитог иметка.

Пошто сам коначно сакупио најзначајније податке који су се налазили растурени по многим књигама, хтео сам их обелоданити на урес читаве словенске нације, коју молим да благонаклоно изволи примити овај мој труд као знак и сведочанство величине њених предака, као светли пример њиховог јунаштва, и на крају, као своју ствар. А ако би се нашао неко који би те напоре хтео злобно и незахвално кудити, њезина дужност ће бити да их својом разборитошћу брани, чува и одржи на цени. Онај, пак, коме се случајно учини да ово дело није сасвим потпуно, нека се сети да су паметни људи писцима који су први пут писали о било каквој материји или предмету увек опраштали и налазили за њих извињење. Можда ће доћи неко други (јер је лако додати нађеним подацима) који ће с већим обиљем чињеница и већом речитошћу писати о овом предмету. До тада, ви, предраги читаоци, примите, молим вас, спремним срцем што вам за сада поклањамо.

ПРЕСВЕТЛОМ ГОСПОДИНУ МОМ ПРЕПОШТОВАНОМ ГОСПАРУ МАРИНУ Госпара Андрије БОБАЉЕВИЋУ

Пошто сам написао ову историју Словена по налогу вашег господства, и захваљујући средствима која сте ми ви обилато ставили на располагање за све што је било потребно да је приведем крају, чини ми се да је моја дужност сада, када је треба обелоданити, посветити је вама, с једне стране, зато што је то дело које се може назвати вашим, а с друге стране, да је ставим под покровитељство под којим ће она уживати углед, и због чистоте ваше крви, и због других ваших личних својстава и због својстава ваших предака. Јер ако пажљиво размотримо порекло и развитак породице Бобаљевића, наћи ћемо да је она у време кад Готи разорише Епидавар и кад беше подигнут град Дубровник дошла с првим његовим оснивачима године господње 260. да му даде почетак, те од тог времена наовамо увек је ту без прекида била носилац првих положаја, увек у обиљу материјалних добара и бројна у људима спремним да раде за опште добро, рођеним и проистеклим из

законитог брака, племенитим и с очеве и с мајчине стране, према прастарим законима отаџбине. Ти закони, наиме, сваког племића који би се оженио другим, сем племством истога града, и све његове потомке заувек чине неспособним за државне службе.

Пошто је, дакле, ваше господство непрекидним следом више од хиљаду и три стотине година произишло од таквих предака, сигурно се може тврдити да је неисквареңо и ретко ваше племство и прастара породица. Мада су неки за њу написали да вуче порекло од Фабијеваца, некад тако уважених и славних у Риму, пустимо то по страни као ствар која услед толике старине, чини се, нема у себи много вероватноће, па кажимо да је она без сумње произишла из Епидавра, римске колоније у Илирику, из града тада веома знаменитог и старог, и да је (попут плодне биљке пренесене у повољније поднебље) дала много одличних људи који су на разне начине били на корист и славу отаџбине: час помажући њој у ратовима на копну и на мору, час њезиним пријатељима и савезницима који су више пута дуговали победе, учвршћење поседа и краљевства срећном и успешном оружју у мудрим и јуначким рукама заповедника Бобаљевића, који су попут нових Фабијеваца уједно сачували поседе отаџбине и сузбили и распршили снаге гордих непријатеља, на изглед страховитих и непобедивих. Због њихове мудрости и окретности, кад их је отаџбина користила за посланства и државне послове, њезини поузданици били су уздизани на краљевско достојанство. И исти краљеви дуговали су њиховом спремном и верном делању живот и краљевство. Људи ове заиста срећне породице били су од користи Републици делом и саветом не само код куће него исто тако и изван ње. А нарочито онда кад је, такмичећи се можда у слави с Брутом и Дионом, ослободише од насиља и вратише јој достојанство и стару слободу.

Други Бобаљевићи идући даље, као да је поље ратних и грађанских дела било уско за њихову врлину,

постадоше примерни по вери и светости живота. Један од њих, посветивши се разматрању и проучавању Св. писма, превео нам је са грчког на латински дела св. Василија, једног од највећих умова католичке цркве, други, напустивши удобности и предности властитог дома и посветивши се монашком животу, много се тим животом користио, те био подигнут до толике висине духа да је задобио (како се више пута показало) дар пророчанства.

Али предалеко би ме одвело кад бих хтео у овом тако опсежном предмету поменути све што би се могло казати, а можда би то једним делом било и сувишно, јер сам о томе расправљао у овој историји на одговарајућим местима. Додаћу радије да ваше господство није изневерило врлине својих предака. Јер наследивши у најлепшем цвету младости највећа богатства која је икад поседовао који дубровачки племић, ствар је нарочито примерна како се у тако големом благостању младић од шеснаест година, леп и љупког изгледа, усред раскоши Фиренце, Напуља и Млетака, које су обично неодољиви подстицаји и побуде да се скрене с правог пута, у свему понашао смерно, опрезно и умерено. Тако сећање на ваша прошла дела и очевидна стварност садашњих наводи добронамерне, а сили злонамерног, ако га уопште има, да хвале и часте вашу врлину која се у зрелије доба још више истиче у делима пуним озбиљности, мудрости, дарежљивости и доброчинстава према љубитељима лепих уметности. Томе су обилато сведочанство толике књиге које су у горе поменутим градовима и у Пезару и у Дубровнику обелодањене, посвећене вашем имену.

Али оно што превазилази сва остала ваша дела и што заслужује, не умем да кажем, да ли похвалу или дивљење, јесте широкогрудо сведочанство љубави и оданости према отаџбини које сте показали у вашој тешкој болести 1588. године. Пошто сте нежношћу људског срца и смиреношћу мужевног и хришћанског духа примили

вест о смрти господина Џôна, вашег брата (бог му дао рај), чијим сте наследником постали, и кад се проширио глас да се то исто десило у Фиренци с другим братом, по имену господином Михом, сматрајући да нећете одолети тежини болести (а истог су мишљења били и лекари), ви сте направили завештање и одредили баштиником вашег имања Дубровачку Републику. И поред безбројних побожних завештања, наредили сте да се сагради један колегијум оцима језуитима, знајући од колике би то користи било за млади нараштај и читав град. Изјавили сте затим да желите да се подигну домови и манастири за владике и сиромашне девојке и жене које желе да прекину с не баш часним животом, дозначујући свима домовима посебне и веома обилне приходе за исхрану, и преко њиховог редовног броја. Побринули сте се такође да се даду доличнн мирази сваке године многима од њих како би се могле удати. Нисте заборавили да пружите могућност за учење права, филозофије, медицине и теологије сваке године многим младим племићима који не би имали средстава, као и многима који би постигли докторате да се могу одржати на постигнутом степену. Хтели сте затим с другом новчаном дознаком да би се многи други могли бавити сликарством, кипарством и архитектуром. Томе сте додали друга наређења која су одговарала богољубљу и широкогрудости вашег духа.

И касније, 1594. године, кад се у Дубровнику живело у неизвесности због Чигалине флоте, показасте да се у вама није охладила љубав према отаџбини, штавише, ви јој великодушно понудисте све своје имање и свој живот. То је сенат, и властела, и град и читава држава примила с оном љубављу и с оном захвалношћу како је заслуживао дух толико спреман и тако горљив према њиховом добру.

Ја бих део овога стрпљиво прећутао, као што ћутим о многим другим стварима, да се из довољно оправданих и неминовних разлога нису тако разгласиле. Јер као

што вашој скромности можда неће бити драго да чује како се оне помињу, тако их ја нисам смео прећутати да не будем жигосан тешким именом злобника, или бар слабог зналца и млаког љубитеља општег добра.

Довољно је, дакле, очито да ово дело, из свих наведених разлога и много других преко којих намерно прелазим, није смело наћи покровитељство другде већ под сеном вашег господства, којем, како се надам, мора бити драго због његовог садржаја и због тога што је настало из оног угледа који ћете ви увек уживати код мене. Стога се надам да ћете с вашом познатом добротом наћи извињење за безбројне његове несавршености, и у стилу и у начину обраде. Једну ствар ипак знам да могу са сигурношћу и смелошћу тврдити, а то је да у погледу излагања истине знам да сам био тачан и пажљив колико год ми је више било могуће. Нека, дакле, ваше господство прими искреност моје љубави онако како вас живо од свег срца молим. На крају, управљам молбе његовом божанском величанству да вам из дана у дан даде све више среће, а мени милост да вам могу показати још сјајније изразе поштовања које гајим према вама. И љубим вам руке.

Из Пезара, првог марта 1601.

Вашег пресветлог господства
најоданији и најзахвалнији слуга
Дон Мавро Орбин

ГРБОВИ РАШКОГ КРАЉА И ЦАРА СТЕФАНА НЕМАЊЕ

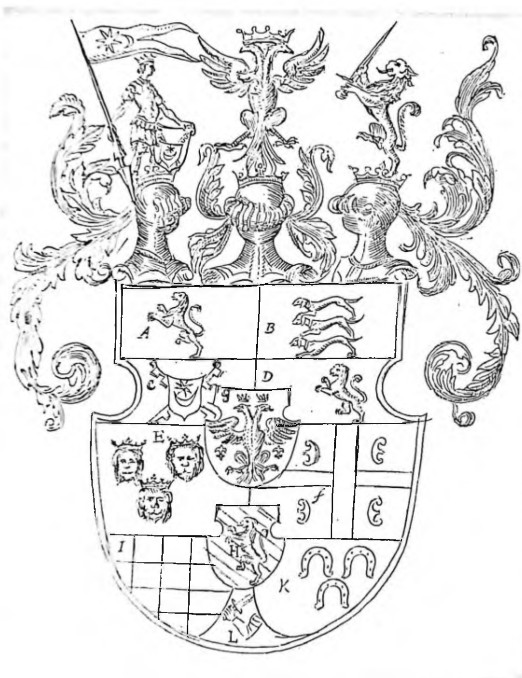

A. ГРБ БУГАРСКОГ КРАЉЕВСТВА
B. СЛАВОНИЈЕ
C. БОСНЕ
D. МАКЕДОНИЈЕ
E. ДАЛМАЦИЈЕ
F. СРБИЈЕ
G. КУЋЕ НЕМАЊИЋА
H. КОТРОМАНИЋА
I. ХРВАТСКЕ
K. РАШКЕ
L. ПРИМОРЈА

ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО КУЋЕ НЕМАЊИЋА

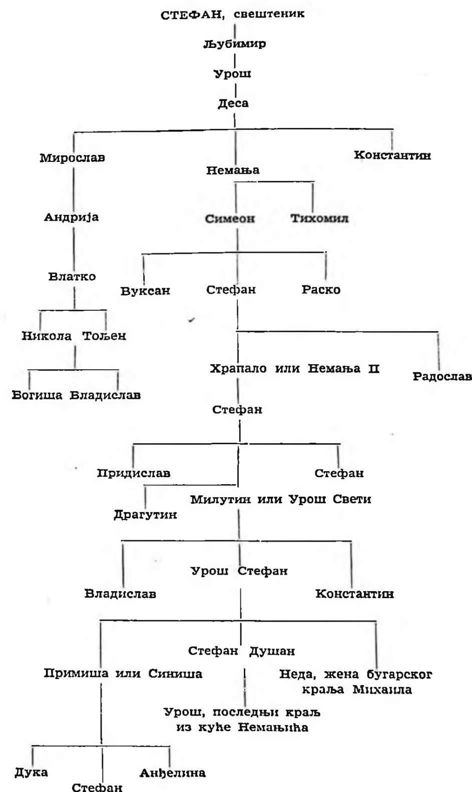

НАСТАВАК ВЕЋ ПОМЕНУТЕ ИСТОРИЈЕ КРАЉЕВА ДАЛМАЦИЈЕ 244

која садржи на првом месту порекло, развитак и крај краљева из куће Немањића који владаху у РАШКОЈ и СРБИЈИ.

На другом месту приповеда живот четири рашка великаша који после смрти Уроша, последњег краља из куће Немањића, насилнички узузеше краљевство Рашке.

И на крају говори о БОСНИ, ХУМУ, ХРВАТСКОЈ и БУГАРСКОЈ.

Од дон *МАВРА ОРБИНА*

Давид Ренеси поклисар у Дубровнику, а Михајло у Котору.

Видећи кнез Радослав да Деса постаје из дана у дан све моћнији и да настоји на сваки начин да загосподари и заузме његову државу, посла у Дубровник поклисара Давида Ренесија, тада заповедника Будве, с молбом да му дубровачка господа омогуће набавку оружја из Италије. Которанима пак упути Ми-

хајла Ренесија, човека вешта у ратним стварима, да их охрабри да устрају у старој верности коју су увек показивали према његовим прецима и да их упозори да се добро чувају празних обећања Десе и његових следбеника. Кад се Давид враћао из Дубровника, нападоше га Десине присталице код Рисна, где часно паде, осветивши претходно себе веома достојно.

Давид убијен на путу.

Деса се проглашава баном.

Узохоливши се стога, Деса владаше у Хуму, све до Котора, и у Горњој Зети називајући се баном, војводом. И за целог свог живота беше господар у реченим земљама, те му их кнез Радослав са својом браћом никада није могао одузети.

Воли католике.

245 Поменути војвода Деса волео је римокатоличку веру и био би је без даљњега прихватио да се није прибојавао да ће га његови словенски великаши лишити власти. Стога је он био први који је године господње 1151. даровао острво Мљет (које припадаше Хуму) тројици монаха, Марину, Шимуну и Ивану. Њима уступи речено острво са свим његовим земљиштем, приходима и људима, како се види из једне исправе која се пре дуго времена чувала у цркви Св. Михајла, где од почетка становаху монаси на реченом острву, а касније, током времена, уз помоћ господара Хума и Рашке, те с прилозима Дубровчана, би саграђена на језеру тога острва црква Св. Марије и манастир за боравак монаха, па ту и данас постоји. Стога бог награди Десу и његово колено, те су његови потомци у седам генерација стално били господари и краљеви Рашке, све до цара Уроша који, припадајући осмој генерацији, изгуби царство и умре без деце.

Дарује острво Мљет монасима.

Десини синови.

Десина смрт.

Војвода Деса је имао три сина, Мирослава, Немању и Константина, и они беху паметни људи и добри ратници. Кад је он умро, покопан је у Требињу, у цркви Св. Петра у Пољу. После његове смрти наставише владати у поменутим областима његови синови. И пошто су били (како је речено) веома одважни и храбри, почели су тежити за краљевством Рашке и Доње Зете. Оку-

пивши, дакле, јаку војску уз помоћ босанског бана који беше таст Немањин, пођоше у Зету против кнеза Радослава, сина краља Драгиње, који је са својим братом Иванишем држао поменуту област. Видевши тада Радослав да се не може мерити с једном таквом војском, укрца се на лађу, те из Улциња дође у Дубровник.

Кнез Радослав се склања у Дубровник.

И тако Мирослав, Немања и Константин заузеше Зету са свим градовима сем Котора, који оста под кнезом Радославом. Док је Радослав боравио у Дубровнику, Мирослав и друга његова браћа тражили су од Дубровчана да им предаду њега и његова брата Иваниша. Но Дубровчани, извињавајући се како су најбоље умели, да не би повредили неутралност своје републике, никад нису пристали на њихов захтев. Стога они послаше друге поклисаре да запрете Дубровчанима. А ови им одговорише да желе живети у пријатељству са свима, али без штете по част и слободу своје републике, за чије одржање беху спремни изгубити и сам живот, а камоли друго. 246

Похвала верности Дубровчана.

Кад су то чула поменута браћа, сакупивши знатан број војника, следеће године спустише се у Конавле с намером да плене. Пошто су Дубровчани много пре били о томе обавештени, и сами су припремили добру војску допремивши доста људства из Драча и Котора — ови градови стајаху тада уз кнеза Радослава, нарочито град Котор. Овај град им посла под вођством Ђурђа Бисантија и Марина Драга две стотине присташа који беху довезени у Цавтат дубровачким галијама. Остали део војске Дубровчани беху упутили у Конавле копном под вођством Николе Бобаљевића. Тамо се било утаборило и три хиљаде Мирослављевих војника, очекујући осталу војску како би стали потом да опседају Дубровник, мада су се правили као да су дошли само да спрече Дубровчане да не уђу у Мирослављеву земљу. Стога сенат издa наређење Бобаљевићу да настоји да што пре ступи у борбу с Радивојем Опорчићем, заповедником поменуте Мирослављеве војске. А пошто су се Дубров-

Ђурађ Бисанти и Марин Драго Которани долазе у помоћ Дубровнику.

Никола Бобаљевић, заповедник дубровачке војске.

чани правили као да беже из Конавала, овај изиђе из ровова и крене са својим људима у потеру за њима. Но Дубровчани, стигавши до једног веома повољног положаја, бацише се на непријатеље и присилише их да окрену леђа и да се врате својим кућама. Услед тога горе поменути Десини синови неко време престадоше да узнемиравају Дубровчане, премда су их ипак увек жестоко мрзели. И по наређењу цара не беше им дата ниједна област.

Дубровчани побеђују Мирослављеву војску.

У то време горе речени Немања и браћа, освојивши Зету, сакупише војску и кренуше против Рашке. Стога Владимир, други брат Радослављев, који је био у Рашкој, одупре се с Рашанима Немањи и његовој браћи, и кад дође до битке код Приштине, Владимир би поражен. Кад је он побегао у Бугарску, Немања с браћом заузе Рашку. И од тог времена, због победе коју однесоше код Приштине, хтедоше да то место буде краљевска столица и да се ту крунишу краљеви Рашке. Тада Немања узе титулу великог жупана и држаше Рашку са Горњом и Доњом Зетом. Мирослав и Константин вратише се на управу Хума, живећи у међусобној љубави и покоравајући се свом брату Немањи.

Немања заузима Рашку.

Немања узима титулу жупана.

Немања се у месецу августу 1177. године спусти с војском у Жупу, па ту похара и посече стабла и ви-
247 ногpаде. То учини из мржње коју је осећао према Дубровчанима, мада је изјављивао да то чини поводом неких спорова између дубровачког надбискупа Млечанина Трибунија и његовог суфрагана которског бискупа, којег речени надбискуп беше искључио из цркве због непослушности. Видевши тврдоглавост тога свог суфрагана, дубровачки надбискуп се пожали на њега папи Александру трећем овог имена, који је тада био у Беневенту, а которски бискуп обрати се Немањи. А он тада зарати с Дубровчанима и одузе дубровачком надбискупу све његове суфрагане који су се налазили у Немањином краљевству, наиме, бискупе Будве, Котора, Улциња, Свача, Скадра, Дриваста, Медона, Сор-

Немања похара Жупу дубровачку.

Трибуније Млечанин, дубровачки надбискуп, искључи из цркве свог суфрагана, бискупа которског.

Суфрагани дубровачког надбискупа.

бије, Босне, Требиња и Захумља. Сви су ови раније били под дукљанским надбискупом Иваном. Кад су Бугари разорили Дукљу, а Иван преузео управу дубровачке цркве, овој цркви су биле подређене и све те цркве, како се види из једног указа папе Александра другог овог имена, упућеног Виталу, другом надбискупу дубровачком, 1067. године, и касније, 1141. године, потврђеног дубровачком надбискупу Андрији Лукезе. У то време био је бискуп у Будви Силвестар, у Котору Нићифор, у Улцињу Иван, у Свачу Базилије, у Скадру Ђурађ, у Драчу Гргур, у Дривасту Петар, у Сорбији Ћирил, у Босни Владислав, у Требињу Константин и у Захумљу Шимун. Њих, како је речено, Немања ослободи потчињености дубровачком надбискупу.

Дубровчани наносе пораз Мирослављевој флоти и заробљавају је.

Седам година после тога Дубровчани, под заповедништвом Миха Бобаљевића, који је раније био поразио у Требињу босанског бана Борића, победише у поморској бици Немањина брата Мирослава у луци Пољица у Албанији, коју данас зову луком Дубровчана. Том приликом спалише неколико бродова и заробише три галије, два галиона и седам саеција. Следеће, пак, године Мирослав дође с војском од 30 хиљада коњаника и опседе град Дубровник, те га поче тући неким справама. Опсаду је држао пуних осам дана, а онда је, будући да није могао ништа учинити, спалио поменуте справе и вратио се кући.

Мирослав опседа Дубровник.

Константин удара на Корчулане.

Мало после тога Константин крене с војском против острва Корчуле, које је припадало Хуму, његовој области, али му се није покоравало. Пошто је пребацио лађама своје чете из Коношевице на острво, пљачкао је и харао по њему. Корчулани се тада удружише и отеше му лађе, тако да он остаде на острву као заробљеник. Пошто се више није могао вратити на копно, на крају закључише мир и уговорише да Корчулани пусте кући Константина и све његове људе, а да он с Мирославом и Немањом ослободи острво подређености господарима Хума. И од тог времена надаље Корчулани беху сло-

Корчулани га заробљавају и ослобађају се.

бодни, тек их ниједан господар више није узнемиравао. Мало затим умре Константин не остављајући иза себе ниједног сина. После кратког времена премину и његов брат Мирослав, који остави једног сина од десет година, по имену Андрија.

Кнез Петар, господар Хума.

Кад су, дакле, умрла ова два брата, подиже се хумска властела и изабра за свог господара кнеза Петра, родом из Хума, човека храброг и мудрог. Кад је он дошао на власт, отпусти Мирослављеву жену и поменутог његовог сина. Они пођоше Андријином стрицу Немањи. А како је тада Немања био заузет ратовима које је водио на границама Рашке и Бугарске с горе реченим Владимиром и с Грцима у вези с кнезом Радославом и његовим братом Иванишем, није се могао бавити стварима Хума. То тим пре што је цар Исак Анђео узео под посебну заштиту кнеза Радослава и његову браћу. Стога је 1190. године заметнуо битку с Немањом, како пише Никита Хонијат, на реци Чабру, данас званој Морава. Ови Немањини ратови били су разлог што је кнез Петар за читавог Немањиног живота задржао у мирном поседу Хумску област и што није за њу полагао рачуна ниједном господару, већ је владао од реке Цетине до Которског залива. Често је био у рату и водио борбу с босанским бановима и хрватским великашима. У тим ратовима имао је лепог успеха, јер је био веома паметан човек и искусан у ратним стварима.

Цар помаже кнеза Радослава, те с Немањом заметне битку.

Река Чабар, данас Морава.

Пошто је, дакле, жупан Немања (како је речено) постао велики владар благодарећи освајању Рашке и других земаља, све до граница Дунава, Саве и Босне, и пошто је увек односио победу над непријатељима, свако га је уважавао и сматрао веома искусним ратником. Стога, колико због овога толико и што је уз то био мудар човек и веома дарежљив, сви су га поштовали и волели.

Порекло куће Немањића.

Зато што ми у овом делу чешће ваља помињати Немању, биће добро да најпре изложим његово порекло и родословље, да се види како бог много пута, из њему

познатих разлога, уздиже људе ниског рода до највиших положаја и части. Треба знати, дакле, да једном живљаше у Хумској области, у пределу Луке, неки поп 249 грчког обреда, наречени Стефан, који се ожени по обичају тамошњих попова једном женом из тога краја с којом је имао, између осталих, сина по имену Љубимир. Кад је Љубимир током времена, услед своје мудрости и јунаштва, изишао на глас као добар ратник, њега је господар Хума именовао жупаном једног предела, званог Трново, који се данас по његовом имену назива Љубомир. Пошто је добро управљао тим крајем, он ускоро умре оставивши иза себе једног сина по имену Урош. Како је он наставио очевим стопама, и у руковању оружјем и разборитим поступком у свим подухватима, краљ Ђурађ га потврди на управи и власти у реченој области. Кад је касније Урош био заробљен у једном окршају који је краљ Ђурађ имао с краљем Драгињом, био је одведен у Рашку, где је остао све док краљ Ђурађ није поново (како је речено) заузео Рашку. Од Уроша се роди Деса о којем је раније било речи, а од Десе горе поменути Мирослав, Константин и Немања, по којем кућа Немањића доби име.

У време овог Немање, наиме, у годинама спаса 1189, цар Фридрих први овог имена, идући с војском против азијских Турака и пролазећи кроз Србију, стигао је у Ниш. Ту му је био изишао у сусрет Немања с великом својом свитом носећи цару много краљевских дарова. Цар га је љубазно примио, па пошто су водили преговоре о разним стварима, и он је њега краљевски даровао и потврдио у држави Србији. Ово помињу опат Арнолд у хроници Словена, монах Готфрид у хроникама Аустрије и Падованац Тагенон кад говори о овом Фридриховом походу.

Кад је Немања умро, оставио је два сина, Тихомила и Симеона. Тихомил није остао на власти дуже од године дана, јер је умро. Наследио га је брат му Симеон. Симеон је владао 1200. године и проширио власт над

Поп Стефан.

Љубимир.

Трново, сада Љубомир.

Урош.

Деса.

Мирослав, Немања и Константин.

Цар Фридрих потврђује Немању.

Тихомил.

Србијом, Далмацијом, Дукљом, Травуњом и Захумљем, а био је први који се назвао краљем Рашке. Он је често ратовао с Грчким Царством. Имао је три сина: Стефана, Вуксана и Раска. Раско је у калуђерству назван Сава, а Срби га сматрају свецем. Његове кости недавно су јавно спаљене по наређењу зликовца Синан-паше.

Симеон је умро у педесет петој години живота. Наследио га је син Стефан, који је у разборитости и јуна-
250 штву ишао очевим стопама. А како је био миробубив човек, закључио је мир с Бугарима и с Грцима. Пошто су помрли кнез Радослав и Иваниш не оставивши иза себе ниједног сина који би нешто значио, Стефан је живео у миру и са свима другима, сем што је ступио у рат с онима из Хума. Пошто је над њима владао (како је речено) кнез Петар, Стефан сакупи јаку војску и пође на њега водећи са собом свога млађег сина Радослава и свога синовца Андрију, сина Мирослављева, који је био протеран из Хума. Тада кнез Петар, као веома одважан господар, није хтео да избегне борбу већ је сакупио што је игда могао више војске и изишао да се огледа с њиме. У бици која се беше заметнула у равници Бишћа, кнез Петар је био поражен. Теран од Рашана, тргне мач, удари по једном дрвету и, засекавши га свом снагом, рече: „Довла Рашани“, тј. довде, Рашани. Сви који видеше овај снажни ударац остадоше запањени и сматраху га чудом. Затим умакне преко реке Неретве и држаше онај део Хума који је с оне стране реке. Тада рашки жупан Стефан заузе читав Хум и постави на његову управу свога млађег сина Радослава, а своме синовцу Андрији даде жупанију Попова, Приморја и Стона. Оставивши у Хуму Радослава и Андрију, врати се у Рашку. Но мало затим, кад је умро Радослав, Андрија, с пристанком жупана Стефана, заузе читаво Хумско кнештво и назва се кнезом. Како тиме нису били задовољни неки жупани и властела Невесиња и друге удаљеније велможе, побунише се и ставише се под заштиту босанског бана, тако да кнезу Андрији остаде

Симеон се први назва краљем Рашке.

Раско, касније назван Сава.

Спаљен од Турака.

Стефанова влада.

Жупан Стефан побеђује кнеза Петра.

само Приморје, Попово и Стон. То му се десило јер је по природи био мирољубив човек и није хтео ратовати ни са ким. Његово ћемо родословље дати кад будемо говорили о хумским господарима.

Жупан Стефан пријатељ Дубровчана.

Већ поменути жупан Стефан био је велики пријатељ Дубровчана и увек је живео с њима у миру. И они су њега волели и поштовали и често му слали поклисаре с даровима. Стога је врло лепо поступао према њиховим трговцима и давао им све повластице у погледу трговине. Владао је двадесет осам година, а кад је умро био је покопан у цркви Св. Петра у Рашкој. Оставио је једног сина и баштиника толиких држава, званог Немања Други, кога су сви сматрали великом поштењачином и богобојажљивим човеком. Надимак му беше Храпало.

Влада Немања Други.

Храпало.

Видећи да у свем његовом царству влада мир и 251
да га нико не узнемирава, он хтеде узети титулу и назвати се краљем Рашке, тј. Србије. Кад се о томе посаветовао са својим великашима, сви одобрише његову замисао и беху тиме врло задовољни. Видевши то, Немања позва на општи сабор у Приштину патријарха и све црквене достојанственике и велики део великаша свога краљевства, те ту би крунисан и уз опште одобравање и ликовање извикан једногласно за краља Рашке. Затим га патријарх на дан Ускрса посвети са свим обредима и свечаностима. Приликом тог освештења хтеде да му се измени име Немања у Стефан. Отуда се сви краљеви Србије, његови наследници из немањићке куће, називаху Стефан.

Крунисан за краља Рашке.

Сви рашки краљеви Србије, његови наследници називаху се Стефан.

Ускоро после тога краљ Стефан поче мислити на проширење свога царства. Сакупивши, дакле, знатну војску, крене пут Бугарске, коју, пошто је тада била поцепана, и у немирима и без краља, великим делом заузе. А затим, окренувши се на Грчку, и тамо освоји многа места. Не задовољивши се ни тиме, крену у рат против Угра и подјарми народе Срема над којима у то време владаше нека госпођа Урица која је била у крвном сродству с угарским краљевима. Кад је Урица ви-

Стефан Храпало осваја велики део Бугарске.

Побеђује Угре.

Урица Угарка, господарица Срема.

дела да својим снагама неће моћи одолети краљу Стефану, побеже у Угарску. Сакупивши ту знатан број људства, заметне битку с њиме. Али је била поражена и заробљена. Пошто се никако није могла избавити, упути молбу дубровачком сенату да посредује и да на сваки начин издејствује њено ослобођење из тога места. Дубровчани су доиста преко својих поклисара Николе Продановића и Марина Сараке успели да је краљ Стефан, желећи да угоди овој господи, коначно ослободи и закључи с њоме мир.

Тражи помоћ од Дубровчана.

Пошто је владао двадесет и две године, краљ Стефан умре, а наследи га његов син Стефан, који се крунисао одмах после очеве смрти. Он одржа власт над Грцима и Арбанасима у великој правди и миру. Оженио се Француского Јеленом, женом веома оданом хришћанству. Она је поново изградила и обновила Бар, који су после пада Римског Царства били разорили Галогрци. Обновила је затим неке друге околне тврђаве и (како каже Марин Барлеције) подигла у Епиру и у Илирику многе манастире и друга верска здања, што се још и данас може видети по неким урезаним мермерима и другим записима. Стога ју је њен муж много волео.

Краљ Стефан умире.

Францускиња Јелена, жена краља Стефана.

Бар разорен од Галогрка обнавља краљица Јелена.

У његово време дође неки војвода Јован, Грк из
252 Драча, с великом војском у Зету с намером да је заузме.
Кад је то сазнао краљ Стефан, припреми и он своју војску с којом дође у Зету и нађе Јованов табор код Скадра. Ту га нападе и порази, те га зароби живог с многим грчким племићима. Тада цариградски цар, да би избавио из тамнице поменутог Јована, који је био његов рођак, као и друге Грке, закључи мир с краљем Стефаном. Међу другим условима закљученог мира беше и тај да војвода драчки не сме убудуће узнемиравати у име Царства границе Зете ни краљ Рашке границе Драча и Албаније.

Краљ Стефан потукао и заробио војводу Јована.

Цариградски цар закључује мир с краљем Стефаном.

После тога поче краљ Стефан настојати да повећа своје приходе и царине. У ту сврху посла у Немачку људе да му доведу Немце веште у копању злата, сребра

Краљ Стефан доводи Немце ради отварања рудника.

и других ковина. И тако, благодарећи многим рудницима које му ови отворише, порасте веома његово благо и постаде врло богат. Ово нису умели његови претходници, па су живели припросто, не бринући се за сакупљање блага и стицање новца. Готово пред саму смрт подиже манастир Милешеву. После владања од осамнаест година пресели се у бољи живот. Имао је четири сина, наиме, Драгутина, Придислава, Милутина и Стефана, од којих је Придислав касније био постављен за архиепископа српског. Драгутин, пак, видећи да му је отац већ стар, а сам по природи одвећ жељан власти, подиже оружје против оца и протера га из краљевства. Тако Стефан после осамнаест година владања умре развлашћен.

Краљ Стефан подиже манастир Милешеву.

Драгутин протерује оца из краљевства.

Док је, дакле, краљевао, Драгутин је показивао велику разборитост у владању. Али осећајући ипак грижу савести због почињеног греха према оцу, одлучи да се, ради покајања, замонаши у Дебру и препусти краљевство свом брату Милутину. Док је Милутин владао, његов млађи брат Стефан није му био много покоран. Стога, да би га уклонио из своје средине и да не би имао прилике да се свађа с њиме, даде му на управу једну велику покрајину на граници Угарске, око Мачве и Св. Димитрија и на обалама Саве. Али уз све то није га могао преокренути ни савити његов дух. Јер чим дође на управу поменуте покрајине, толико се узохоли да, одметнувши се од брата, узе титулу краља и не хтеде да с њиме живи у миру. Ова покрајина од оног времена па даље зваше се Земља краља Стефана. Ни на то се не расрди краљ Милутин, који је по природи био благ и добар, већ га пусти да живи како хоће, а он се сав био предао божанској служби и био заузет изградњом цркава и манастира којих је за свога живота подигао четрдесет. И у дељењу правде беше веома правичан. Није 253
се дао поткупити ни молбама, ни новцем, ни ичим другим. Стога су га сви сматрали за светог. И због његове љубазне природе с разлогом беше назван Милутин, што

Покајнички напушта краљевство и замонашује се.

Краљује Милутин.

Земља краља Стефана.

Милутин, побожан човек, сазида 40 манастира.

значи умиљат или драг. Због тога бог допусти да још за његова живота умре његов брат Стефан, који би покопан у цркви Св. Димитрија у Срему.

Стефан умире.

Краљ Милутин, кога неки зову Урош Свети, мада је увек био пријатељ Дубровчана, ипак по наговору и пакости неких његових људи, непријатеља Дубровчана, објави им рат. Дубровчани су најпре настојали да га одобровоље потчињеношћу и покорношћу, али кад то није помогло, наоружаше се и они. И три пута се с њиме потукоше: први пут под заповедником Петром Тудишевићем и други пут под вођством Раска Рањине изгубише битку, али трећи пут, кад се непријатељска војска хтела спустити у Жупу дубровачку, дочека је Циво Гундулић и присили на повлачење. После овога, посредством цара Андроника, Урошевог таста, закључише мир. Овај је краљ много волео латинске градове и односио се према њиховим трговцима врло љубазно и лепо. Владао је тридесет и пет година, или (како други веле) четрдесет. Сада почива у цркви Св. Марије у Софији, где је његово тело још читаво с дугим длакама, нарочито густим на прсима. Раније, међутим, беше сахрањен у манастиру Св. Стефана у Звечану, који је сам подигао. И после смрти сви су га држали за свеца. Оставио је троје мушке и двоје женске деце. Један је био незаконит, по имену Стефан, а имао га је с неком племкињом; друга двојица су били законити. Владислав, кога неки зову Урош, родио се од прве његове жене, Јелисавете, кћери Стефана Четвртог, угарског краља; други се зваше Константин, рођен од друге жене, која је била Гркиња из Цариграда.

Милутина неки зову Урош Свети.

Ратује против Дубровчана.

Дубровчани побеђују војску краља Милутина.

Жена краља Милутина зваше се, како се види из которских повластица, Кир Хелена.

Јелисавета, кћи Стефана IV, краља Угарске, жена краља Милутина.

Стефан, незаконити син, дакле, као веома паметан човек, успео је да га заволе сви великаши краљевства које је наумио задобити и присвојити још за живота свога оца, или бар (ако му то не успе) после његове смрти. Кад је то приметио краљ Милутин, нареди да га ослепе и посла га у Цариград свом тасту цару Андронику, чију је кћер Теодору имао за жену, да га тамо чува заједно са његова два нејака сина, од којих је један

Теодора, кћи цара Андроника, беше друга жена краља Милутина.

ускоро умро; другог, с надимком Душан, још готово као
дечака, пре него што умре доведе из Цариграда у Србију. 254
Неки кажу да је Стефана отац ослепио пре због оптужбе његове маћехе. Међутим, није остао сасвим слеп, мада се у почетку правио да јесте.

Кад је, дакле, Владислав дошао на управу краљевства, увек се показивао великим пријатељем Дубровчана, од којих су неки, а посебно Мато Цријевић, Циво Пуцић и Вид Бобаљевић боравили неко време на његовом двору и помагали му у ратовима које је водио са својом браћом. А Бобаљевић, који је био врло богат, вративши се у Дубровник, више пута га је помогао новцем, како се види у завештању Бобаљевића из 1326. године. Ту Бобаљевић изјављује да му је овај краљ, заједно са својим оцем, био дужник не знам колике своте новца. Огроман део тога новца Владислав је утрошио на учвршћење своје власти у Рашкој. Али сви његови напори беху узалудни. Пошто је био у рату са својим братом Константином, неки великаши који нису били њиме задовољни побринуше се да дође из Цариграда његов брат за кога рекосмо да га је отац ослепио. А он, будући веома окретан (како је речено) у свим својим пословима, знао је искористити подвојеност поменутих великаша, од којих је део био на страни Владислава, а део на страни Константина. Док су ова браћа прогонила један другога, Стефан привуче к себи већи део властеле и народа. У томе му је много ишла наруку неспособност Владислава, који се показа сасвим бескорисним и неискусним у ратној вештини. Кад је Владислав ухватио свога брата Константина, нареди да га разапну на крст, прибију и претестеришу по средини.

Константин разапет и претестерисан по наређењу брата Владислава.

После овога одлучи да оде одатле и да се повуче у Срем. Тамо није уживао добар углед, премда је био рођак угарског краља. Видећи Угри да није добар ратник и, према томе, да није достојан да влада, не пружише му никакву помоћ. После кратког времена, док је боравио

у Мачви, ухватио га је његов брат Стефан и бацио у тамницу, те је ту завршио свој живот.

Владислав умире у тамници.

Пошто су, дакле, умрли (како рекосмо) Владислав и Константин, њихов брат Стефан оружаном руком покори читаво очево краљевство.

Влада Стефан Слепи.

Пре него што га је почео освајати, имајући пред очима да је његов отац Урош уживао велику благонаклоност свију, учини му се згодним, како би га људи више заволели, да промени своје име и назове се очевим.

Мења име.

И уистину, показа се достојним и очева имена и очева владања. Међу другим његовим похвалним особинама беше и та што је, где год би до-
255 шао у додир с неким трговцем, врло лепо с њим поступао. Стога су се многи Дубровчани радо задржавали и трговали у његовом краљевству. Али једном, због лажних обавештења добивених од неких злонамерника којима је поверовао, ступи у рат с Дубровчанима, тражећи да му Дубровчани (како је горе речено) уступе острво Ластово, које они беху купили од краља Храпала.

Ратује с Дубровчанима због Ластова.

Но касније, увидевши заблуду, склопи с њима чврсти мир и поче их волети и поступати с њима много боље него пре. Исто тако било му је драго да живи у пријатељству и са свом суседном господом. Управљајући врло мудро својим земљама, веома се обогатио. Стога 1319. године, која беше (како неки веле) осма година његова владања, подиже један олтар у цркви Св. Николе у Барију, у Апулији. Спомен на то још је и данас сачуван, јер у поменутој цркви овако стоји записано:

ANNO DOMINI M.CCC.XIX. MENSE IUNII, INDITIONE VI. UROSCIUS REX RASSIAE, ET DIOCLEAE, ALBANIAE, BULGARIAE, AC TOTIUS MARITIME, DE CULFO ADRIAE A MARI USQUE AD FLUMEN DANUBII MAGNI, PRESENS OPUS ALTARIS YCONAM MAGNAM ARGENTEAM, LAMPADES, ET CANDELABRA MAGNA DE ARGENTO FIERI FECIT AD HONOREM DEI ET BEATISSIMI NICOLAI; EIUS HEREDE ASTANTE DE CATERA FILIO DESIFLAVE, FIDELI ET EXPERTO A PREDICTO REGE DEPUTATO. ET NOS RUGERIUS DE INVILIA PROTHOMAGISTER, ET ROBERTUS DE BARULLO MAGISTER IN

OMNIBUS PREFATIS, OPUS DE PREDICTO MENSE IUNIO INCIPIMUS, ET PER TOTUM MENSEM MARTIUM ANNI SEQUENTIS CHRISTO FAVENTE, FIDELITER COMPLEVIMUS.

После тога запроси преко посланика за жену удовицу Евдокију, сестру цара Андроника Млађег, обећавајући трајни прекид непријатељстава и мир с Римљанима. Јер (како каже Никифор Грегора у VI књ.) био је моћан човек и непрестано је узнемиравао Римско Царство, чије је земље делом заузимао, а делом пустошио. Све то задавало је цару много невоље и страха. С једне стране, јер му је било много стало до његова пријатељства, с друге стране, јер његова сестра није хтела ни да чује глас оних који су говорили о рату. А мучила га је још једна ствар. Наиме, овај брак који је Урош желео да склопи био је већ четврти по реду. Прва његова жена била је кћи влашкога кнеза, па ју је, после дуго времена што је с њом провео у браку, отправио њеном оцу, а узео другу, и то бившу жену свога 256
брата, свукавши јој монашко одело које је била обукла. Али пошто су га због тога укорили и епископ и други црквени достојанственици, отпусти је после дуго времена и ожени се сестром бугарског краља Свендослава. Кад се већ заситио њезине љубави, потражи другу, племенитијег рода. И што га је Евдокија више одбијала, то је он бивао упорнији, прибегавајући често и претњама. Стога је цар био присиљен да му скрене пажњу на своју кћер Симониду, која је имала тек пет година. Цар је обећао да ће му је дати, али да остане у очинској кући до пунолетства, а онда да је води као жену. С тиме се сложио Стефан Урош, па је цар на пролеће дошао са својом кћери у Солун. Тамо је дошао и краљ Рашке, који је због закључења мира с царем довео са собом многе синове истакнутих великаша Рашке и Свендослављеву сестру. Њу је после кратког времена, чим је одведена у Цариград, узео за жену Михајло Котруле, који је раније имао за жену цареву сестру. Кад је цар

Урош моћан човек.

Урош је имао четири жене.

закључио мир с Рашанином, даде му кћер Симониду. Али га због тога укори патријарх Јован, раније зван Кузма. Цар му одговори да се краљевска сродства подешавају и склапају како захтевају прилике. Ово помиње Георгије Пахимер у X књ.

Жени се Симонидом, кћери цара Андроника.

Симонида, која се касније прозва Симонида Ирена, беше прекрасна девојка. Пошто је њеном оцу Андронику умрло више деце, он је по савету неке жене наредио да се изради дванаест воштаних свећа величине човека са сликом дванаест апостола. Ове свеће (како каже Пахимер), кад се приближило време порођаја његове жене, наредио је да се редом пале. И док је горела свећа на којој је била слика Симеуна, родила се ова кћи, која је стога добила име Симонида. Пошто је благодарећи њеном посредовању био склопљен мир између Грка и краља Уроша, била је названа Симонида Ирена. Њена мајка била је маркиза и синовица шпанског краља. Она је (како пише Грегора у VII књ.) даровала више пута толику своту новца свом зету Урошу да би се том своттом могла трајно издржавати стотина оружаних галија. Тако је била заслепљена љубављу према својој кћери да ју је хтела окружити свим сјајем једне праве царице. У немогућности да учини више, постави на главу свога зета шешир извезен многим бисерима и драгим камењем, како су обично носили римски цареви. Тако је наста-
257 вила после сваке године, не пропуштајући ни једне. Уз то је посебно слала својој кћери много блага. Надајући се да ће видети њезину децу, журила је да их учини богатим и великим. Али како је све то радила а да се никад није обраћала богу, сва њена нада оста узалудна.

Ирене је грчка реч, а на талијанском значи мир.

Симонидина мајка шаље велико благо свом зету Урошу.

Сва њена нада би узалудна.

Краљ Урош, наиме, кад му је било четрдесет година и још више, почео је са Симонидом да живи као са женом кад је једва имала осам година и тако озледио њену материцу да никада није могла имати деце. Због тога је њена мајка много патила, и кад је видела да се није остварило оно чему се надала, покуша једну другу ствар. Молила је свога зета Уроша, коме је у ту сврху

слала безбројне дарове, да бар пристане, кад већ није могао имати деце са Симонидом, да прогласи за баштиника и наследника краљевства Рашке једног од њених синова и Симонидине браће, Димитрија или Теодора. Једног за другим послала их је у Србију с великим богатством. Али ни то није успела остварити, јер су се речена браћа после краћег боравка у Србији код свога зета, не подносећи суровост тога краја, вратила кући не баш задовољни Урошем.

Неда, кћи краља Уроша, беше жена Михајла Бугарина.

Урош уда своју кћер Неду за Михајла који сеназва царем Бугара. Михајло ју је, пошто је с њом имао много деце, одбацио и узео Теодору Палеологу, најмлађу сестру цара Андроника. Видећи Михајло да је Урош већ стар, одлучи да заузме његово краљевство, те у ту сврху поче сакупљати војску. Али кад је то сазнао Стефан Урош, стаде и он гомилати своју војску. Зато, посредством Дубровчана, доведе из Италије хиљаду и три стотине Немаца који су раније служили у ратовима многим италијанским кнезовима. Сем тога, дођоше му у помоћ и многи други људи, извежбани ратници. И тако се краљ Стефан Урош припреми за отпор Бугарину.

Дубровчани доведе из Италије 1300 Немаца у помоћ краљу Урошу.

Кад је Бугарин дошао с јаком војском на границу Рашке и утаборио се на једном месту званом Трново, краљ Урош посла против њега свога сина Стефана, који касније би назван Душан, и Вуксана, младића од око двадесет година. Душан, имајући уза се много људства и међу осталим поменутих 1300 Немаца, од којих 300 коњаника, потуче се с Бугарином, који је имао много више људства неголи Рашани. Али кад су војске имале да заметну битку, немачки војници разредише сву вој- 258
ску, како је захтевала ратна вештина, те рекоше Стефану Душану и другим великашима Рашке: „Ми који смо римске или латинске вере и обреда, ући ћемо први у борбу, а ви ћете стајати постројени с вашим четама, и ако будете видели да ми напредујемо и да смо изазвали пометњу у непријатељској војсци, тада ћете нас

следити ударајући јуначки као прави ратници. Али ако случајно будете видели (што не дао бог) да смо ми разбијени, пазите да се не упуштате у борбу с непријатељем, већ нека се свако спасава како боље може.“ Одмах после тога, збивши се сви заједно, почеше као побеснели упадати у непријатељску војску, те снагом копаља и мачева прођоше свуда рањавајући и убијајући свакога који им се нашао на путу. Затим се вратише одакле беху кренули. Тако поновише још други и трећи пут, тукући увек и правећи покољ међу непријатељима.

Кад је то видео син краља Стефана Уроша, крене и он са својим Србима против Бугара. Нападајући их смело и одважно, разби их и натера у бекство убијајући све на које се намери. У овој бици био је рањен и оборен с коња бугарски цар Михајло. Али пошто га нису тада препознали, касније га је нашао један словенски коњаник међу онима који су се због рана били склонили у шуму, где су лежали на земљи јер се нису могли макнути с места. Кад је био доведен пред краља Стефана, који је с другима стајао ту близу, Стефан му је рекао да га је праведни суд божји довео до тога. Јер је он због велике охолости и без икаквог разлога хтео да заузме краљевство које му нипошто није припадало. На то Бугарин ништа не одговори, већ обрати поглед према њему, подигне прст према небу и рече: „Нека се испуни воља божја.“ Изрекав то, издахне. Било је предсказано овом бугарском цару да ће умрети у Новој Земљи. Стога је он веровао да ће му се то десити у Трнови, граду у Бугарској, где је било седиште бугарских царева, па је био весео и готово убеђен и сигуран да неће умрети на овом походу. Али предсказање није погрешило, јер место на које се после битке био повукао звало се Нова Земља. Краљ Стефан дозволи Бугарима да понесу његово тело у Бугарску и сахране га где су обично сахрањивали бугарске краљеве. Поменути Михајло остави иза себе једног сина по имену

Михајла Бугарина поразио Стефан Душан.

Предсказање о судбини Михајла Бугарина.

Шишман, син Михајлов.

Шишман, који је владао у Бугарској заједно с мајком све док га није протерао бугарски цар Александар, како 259
ће бити речено на свом месту.

Ова победа силно обрадова Рашане, које је био захватио велики страх да ће их Бугари потчинити. Пошто су, дакле, ствари протекле на овај начин, краљ Стефан, свестан да је много остарео, из велике љубави коју је осећао према своме сину, колико због горе поменуте победе, толико и што му је у свему био веома послушан и нада све га поштовао, даде му у власт обе Зете с градовима и тврђавама које су биле у њима.

Синиша, брат Стефана Душана.

Одлазећи, дакле, његов син Стефан на управу речених двеју покрајина, поведе са собом из Рашке много младежи и неколико рђавих саветника. Ови га даноноћно подстицаху да одузме краљевство из руку оца, који је због старости био неспособан за управљање, и да се тако обезбеди од свог брата Синише, кога је његов отац имао с другом женом. Мада је ово изгледало окрутно његовом сину, који је био врло благе и умиљате нарави, ипак је пристао на њихове наговоре и одлучио да изврши што су му саветовали. Пошто је, дакле, потајно сакупио војску у обадве Зете и извршио избор најбољих тамошњих ратника, водећи собом и Каравида Фратнута и Ђурђа Илијића као своје саветнике, отпоче усиљени марш пут Рашке, у којој се налазио његов отац. Мада је био сазнао ту ствар о сину, краљ ипак није могао да поверује. Зато га је син, кад га је затекао у лову код тврђаве Петерцо са неколико слугу, ухватио без отпора и заточио у тврђави Звечану. То веома изненади његова оца, јер никада није могао ни помислити на нешто слично. Док је, дакле, краљ тако боравио у тамници, поменути саветници стадоше наговарати сина да убије оца. То су чинили из подозрења да се не би лоше провели ако би случајно био ослобођен тамнице. Приволевши се син њиховим опаким саветима, посла неке људе спремне да изврше такво злодело, те га они удавише усред ноћи у реченој тврђави.

Краљ Урош удављен по наређењу сина Стефана Душана.

То беше хиљаду три стотине и тридесет прве године. Неки кажу да је, кад су дошли ти људи да му одузму живот, проклео сина и његове потомке. Мада се ово проклетство није испунило на сину, пало је ипак на његова унука Уроша, који је изгубио краљевство, како
260 ћемо у овој књизи рећи после. Његово тело би сахрањено у манастиру Св. Спаса Скопшне у Дечанима који је он подигао. Владао је двадесет година и оставио иза себе два поменута сина, Стефана Душана и Синишу, и неколико кћери.

Влада Стефан Душан.

Дошао је на власт његов син Стефан с надимком Душан. Он се родио од мајке Бугарке, сестре краља Светослава, а кад је почео владати имао је око двадесет година. Упркос томе што је у младости изгледао тупоглав и недовољно способан за управљање, слушајући ипак старе и мудре великаше које није пуштао од себе, постао је врло мудар владар и управљао је краљевством веома разборито. Стога су му били веома послушни његови великаши. И он је њих поштовао, али ипак ниједног од њих није држао дуго времена на управи покрајина у које их је постављао, већ их је често премештао с једног места на друго. Био је прекрасног изгледа и телесно врло лепо грађен: имао је широка рамена, снажне руке, изразита бедра, трбух увучен, јаке ноге, а стас висок, правилан и мужеван. И мада је временом много одебљао, ипак му то није сметало, јер се непрестано вежбао у свим врстама оружја, које је веома волео. Посебно га је веселило да иде у лов. Волео је и ценио ваљане људе којима је давао управу над својим покрајинама. Поред тога, био је врло достојанствен и широкогруд. Стога је својим дворјанима често даровао коње, новац, златне и сребрне опасаче, одећу од свиле и најфинијег сукна; хтео је да се лепо облаче и вежбају у оружју. Приређивао је такође често витешке турнире и пијанке, обдарујући оне који су се истицали и друге побеђивали. Зато је краљевство Рашке у његово време било врло славно и препуно ва-

Опис његове особе.

Стефан много цени ваљане људе.

љаних људи који су богатством превазилазили људе других краљевстава. Држао је такође строги ред на двору и у свом краљевству, у ценама и дажбинама, не старајући се одвише да гомила благо, јер је по природи, како је речено, био дарежљив.

Био је побожан човек.

Био је, сем тога, врло одан вери грчкога обреда, и подизао је цркве и манастире дарујући им велике милостиње и дајући велике дарове достојанственицима и свештеницима који су у њима певали свете химне. У ове манастире спадали су и они на Светој гори у Македонији. Даде за вечна времена монасима Св. Михајла Јерусалимског данак који му Дубровчани плаћаху за Стон. Управо стога беше 261
назван Душан, душеван човек.

Зашто је назван Душан.

Лепо се односио и према Латинима и онима који су били римокатоличке вере, без обзира на то што је једном на наговор своје жене Рогозне, зване и Јелена, опаке жене која је много мрзела католике, лишио свега злата и сребра и других драгоцености латинске цркве и манастире у обе Зете.

Папа прети краљу Стефану.

На то се тадашњи папа врло разљутио, те му је ставио до знања преко својих посланика које је двапут у ту сврху слао да ће, ако не поврати добра одузета поменутим црквама и манастирима, подићи крсташки рат против њега и доћи са свим хришћанима да га потражи у његовом краљевству. Престрашивши се Стефан због тога, врати им све у потпуности и поче их лепо гледати.

Краљ Стефан, пријатељ Дубровчана, потврђује им Стон и Пељешац.

С Дубровчанима је увек живео у пријатељству и потврдио им је даровницу коју им бан Стјепан бејаше дао за Стон и Пељешац. Ова подручја је Немања тражио за себе због права која је имао у Хуму и у Босанском Краљевству.

Никола Бућа, протовестијар краља Стефана, примљен међу дубровачку властелу.

Ту потврду је издао првенствено на молбу Которанина Николе Бућа, свога протовестијара, којега су Дубровчани због тога уврстили међу своју властелу. Град Дубровник, који се у време овога краља много обогатио, стално га је обасипао даровима и посланствима. И тако Рашко Краљевство и градови Далмације стајаху у његово време боље него икада раније, посебно град Дубровник и Котор. Живео је тако-

ђе у миру с бугарским краљем Александром.

Турци често поражавани од краља Стефана.

И у његово време Турци се нису усуђивали доћи на његове границе. Штавише, много су пута били потучени од његових војсковођа, а нарочито од његовог великаша

Угљеша, великаш краља Стефана.

Угљеше, који је непрестано држао против њих границе Македоније и Романије. Држао је, сем тога, у служби и нешто Турака које је настанио у Зети код Дања.

Турчин Мелек са свим својим људима прелази у хришћанство.

Никифор Грегора пише у VII књ. да је Турчин Мелек, прешавши у хришћанство с хиљаду и пет стотина својих људи, био узет у службу краља Стефана; било је хиљаду коњаника и пет стотина пешака. Па како ми се чини да је већ довољно речено о врлинама и похвалним особинама овог краља, пређимо сад даље да видимо шта је урадио на проширењу свог царства.

Стефан, дакле, као прво, настојао је да освоји делове Романије, у чему није имао много тешкоћа. Како је Романија у прошла времена живела дуго у миру, била је готово без оружја, а није имала ни ратника
262 који би је могли бранити.

Краљ Стефан заузима већи део Романије.

Стога је за кратко време загосподарио највећим њеним делом. Заузео је, наиме, све покрајине и градове који су јој припадали све до Солуна, а посебно Верију, Серез, Охрид, Костур, Трикалу, Јањину, Канину, Београд и друга места све до Негропонта. Пошто није могао заузети Солун, пустошио је непрестано његово подручје да би га бар на овај начин присилио на покорност. Мислио је такође да освоји сву земљу до Цариграда, па би без сумње остварио ову своју мисао да га није смрт спречила.

Постаје господар Албаније и Епира.

Заузео је Албанију и загосподарио свим деловима Епира све до Арте, па се нико није усуђивао да му се супротстави или да се одметне од њега. Зато 1340. године, занесен толиким победама, одлучи да узме титулу цара. Позва, дакле, на сабор патријарха, епископе, опате, свештенике и црнорисце свога краљевства и сву властелу и великаше своје земље, те уз суделовање још трију дубровачких поклисара, и то Ђурђа Геталдића, Марина Бунића и Стјепана Гучетића, које су му Дубровчани били

Стефан се проглашава царем.

послали с много дарова, уз пуно одобравање свију, крунисa се за цара. Име краља додели своме сину Урошу, мада је у то време био врло млад.

Цар Стефан уводи нове службе.

Установи нове службе по угледу на друге цареве, наиме, службу ћесара, деспота, пинцерне и друге којима су се служили цареви. И тако у толикој срећи и величанству мислио је да ниједан владар на свету није већи ни моћнији од њега. Али му убрзо поста јасно колико се у томе варао.

Угарски краљ Лудовик ратује против цара Стефана.

Јер примивши извештај да угарски краљ Лудовик спрема велику војску да удари на њ, и он сакупи што је више могао људства и упути се према Дунаву да му се одупре. Кад је, дакле, дошао на обалу поменуте реке, утабори ту читаву војску, док се на другој обали улогорила Лудовикова војска. Пошто је цар Стефан пажљиво осмотрио његову војску и видео да су Угри безбројним мноштвом шатора, чадора и непрегледним људством запремили огроман простор,

Цар Стефан губи поуздање у себе.

изгуби поуздање у себе и поче се бојати за исход овог похода. Посаветовавши се, дакле, са својим војсковођама, уз њихов пристанак напусти поменуту обалу и повуче се са свом војском у своју земљу добар дан хода, иза једне велике и веома густе

Шума Ломница.

шуме пуне огромног и дебелог дрвећа, зване Ломница и Рудник. Посекавши известан број стабала, положи их преко путева како Угри не би могли проћи да га на- 263
падну, те постави много народа да чува и брани пролазе.

После тога краљ Лудовик и цар Стефан споразумно одлучише да се састану на договор с неколицином својих људи на одређеном месту, па да ту лично разговарају о међусобним споровима. Према томе, цар је дојахао с незнатним бројем властеле на обалу Дунава, а краљ се укрцао на једну лађу и пристао уз обалу, али се није искрцао на копно.

Лудовик и Стефан преговарају.

Поздравивши један другога, почели су да разговарају, али, како се нису могли сложити, разишли су се. Преговоре су наставили преко поклисара, али ни на овај начин не дођоше до било

Лудовик захтева од Стефана четири ствари.

каквог закључка. Краљ Лудовик је, наиме, тражио од цара четири ствари: прво, да прихвати католичку веру

и буде покоран римској цркви; друго, да му уступи некадашње земље краља Стефана, које је желео припојити угарској круни; треће, да га призна за свога старешину и да му буде покоран и веран; четврто, да му даде за таоца свога сина Уроша. Али цар, поносан какав је био, не хтеде пристати ни на један од тих захтева. Стога Угри, пребацивши се са свом војском преко реке, пустошећи пређоше читаву земљу Рашана све до поменуте шуме Ломнице и Рудника.

Стефан поставља замку Угрима.

Но једног дана, пошто Угри нису били довољно опрезни и пошто су се сувише поуздавали у властите снаге, цар Стефан посла неке своје истакнуте ратнике да ударе на један део војске који се био оделио од других. Они га потуку и заплене више од 500 коња и много опреме, али мало људи заробе.

Угри враћају Рашанима истом мером.

А кад Угри приметише да цареви људи изнад свега иду за пленом, много својих коња предадоше на чување неким пастирима, а они се сакрише у једну шуму. Намамљени ранијим пленом, Рашани дођоше у великом броју да покупе поменуте коње. Кад су то учинили и већ били на повратку у логор, Угри изиђоше из заседе, па не само што су им одузели плен, већ су многе поубијали, на велику жалост цара Стефана, јер су ту изгинули многи племићи. Тако се Угри осветише за увреде које су им Словени нанели.

После овога, упознавши дрскост и лукавство Угра, царева војска није се усуђивала изићи у равницу, већ се држала иза шуме. Кад је краљ Лудовик видео да у таквим околностима неће моћи ништа учинити, одлучи
264 да се са свом војском врати у Угарску.

Лудовик подиже Београд.

Међутим, да Словени не би могли упадати у његово краљевство, сагради на обали Дунава, са рашке стране, на месту где се Дунав спаја са Савом, утврђење и назове га Београд, оставивши у њему посаду од много војника и једног кастелана. То беше 1343. године. Две године после тога дође још једном с огромном војском против цара, али не учини ништа значајно. Јер кад су његови људи по-

чели у великом броју умирати због поквареног ваздуха који се дизао из баруштина преко којих су пролазили, био је присиљен да се врати у своју земљу. У то време разболео се млађи брат краља Лудовика, Стефан, па кад је стигао у Угарску, умро је од те болести.

Лудовиков брат Стефан умире.

У поменуто време држао је Босну бан Стјепан, син кнеза Стјепана, врло паметан човек, како ћемо после казати. Пошто је он постао господаром Хумске области, његови људи су непрестано нарушавали границе цара Стефана, а нарочито су причињавали велику штету у пределима Требиња, Конавала, Гацка, Рудина и других места све до Которског залива. А како је цар био заузет освајањем Романије, није се могао старати око одбране граница Босне и Хума. Али кад је коначно заузео велики део Романије и успоставио потпуни мир у тим странама, поче мислити на освету за увреде и погрде нанете му од стране реченог бана Стјепана и његових подложника. Кренувши на пут с царицом, дође на границу Босне, код реке Дрине, с педесет хиљада коњаника и тридесет хиљада пешака.

Цар Стефан се наоружава против босанског бана.

Кад је о томе био обавештен бан Стјепан, припреми и он добру војску. Али увидевши на крају да неће моћи одолети непријатељској војсци, посече много великих стабала помоћу којих закрчи пролазе, те оста повучен у шумама и планинама као у некаквим тврђавама, бранећи с много људи све пролазе кроз које се могло продрети с војском у Босну. И тог пута, с обзиром на поменуте предузете мере, као и на пролазе који су по својој природи били утврђени, спречио би царевим људима улазак у Босну да су му великаши били верни и да нису били у тајном договору с царем. Стога одлучи да се повуче у планине с малим бројем својих људи, које је и даље, ипак, мењао како га неко од њих не би издао.

Босанског бана издају његови људи.

Приметивши то, цар уђе са свом војском у Босну 265
без икакве препреке и стаде уништавати и палити све, не штедећи ни банове дворе. Ово у почетку цар није

Цар продире у Босну и пали све.

хтео радити, али касније учини по наговору своје супруге, жене уистину спремне на свако зло. Баци се још на освајање утврђења Бобовца, у које се била склонила Јелисавета, јединица кћи бана Стјепана, која је тада била девојчица, а касније жена Лудовика, угарског краља, и мајка Марије, жене цара Жигмунда. Пошто је, дакле, Стефан више дана нападао речено утврђење без икаква успеха, напусти подухват, те поче крстарити по свој Босни све до Долмна или Дувна. Утаборивши се ту, посла део војске да плени према реци Цетини и оној другој реци, Крки, према Хрватској, а он с осталим делом војске скрену према Хумској области. Заузевши Имотски и Нови, остави у њима добру посаду својих људи.

Заузима тврђаве Имотски и Нови.

У то време приступила су к њему многа босанска и хумска властела признавајући се његовим поданицима. Потом су многи од њих отишли с њим у Рашку, а посебно Богиша и Владислав Николић, сестрићи бана Стјепана и синови његове сестре Катарине, који су били из рода хумскога кнеза Андрије, о којему је већ било речи, а биће још и касније, те, према томе, рођаци цара Стефана. Они донеше једну такву одлуку, јер су чврсто веровали да ће њима уступити Хумску област као њихову баштину која им је по праву припадала, али на крају нису имали никакве користи, јер су били људи без икакве вредности.

Док је цар боравио у Босни, млетачка влада и Дубровчани упутише му свечане поклисаре да преговарају с њим и изгладе спорове између њега и бана Стјепана, али нису могли ништа постићи, јер је цар хтео да бан даде своју кћер Јелисавету за жену његовом сину краљу Урошу и да у мираз донесе Хумску област, као нешто што припадаше самом цару преко Немање и његове браће, ранијих господара Хума, од којих је сам цар вукао лозу. Но речени бан, надајући се да је може боље удати (како се касније и збило), није нипошто хтео пристати да му даде ни Хумску област, а ни кћер и без

Дубровчани настоје да измире цара и бана.

Хума. Јер да је хтео дати само кћер, био би склопљен 266
мир, а како то није уследило, ова два владара живела су непрестано у раздору.

Поље Бишће између Благаја и Мостара.

Кад је цар Стефан намеравао да се врати у Рашку и пролазио преко Хума, стигао је до Бишћа, једног великог поља између Благаја и Мостара. Ту је затекао дубровачке поклисаре који су дошли да га замоле нека изволи доћи у њихов град, који је желео да га угости и почасти. Цар се у почетку мало опирао, али је на крају пристао, пошто је изнео ствар пред своје веће и пошто су му сви његови најприснији саветници, а посебно Никола Бућа, которски властелин и пријатељ Дубровчана, а његов протовестијар, казивали да слободно и без икаква страха пође у Дубровник, јер ће му бити врло пријатно. Отпустивши, дакле, војску, цар и царица са три стотине људи, међу којима је био највећи део великаша и властеле његова краљевства, пређоше преко Конавала до Цавтата. Ту су се укрцали на галије којима су заповедали Ционо Соркочевић и Циво Менчетић, а које су Дубровчани послали да их прихвате. На тим галијама су допловили у Дубровник, где је цар био примљен с великим почастима и смештен у Кнежев двор. Царица и други из његове пратње били су смештени такође у удобне станове и свратишта. Задржавши се овде пуна три дана на веселим забавама, плесовима и свечаностима, био је с царицом, великашима и другом властелом почашћен и краљевски дариван скупоценим свиленим и сукненим тканинама. Затим је на истим галијама превезен у свој град Котор, где је такође примљен с много почасти. После се из Котора, преко Зете, вратио у Рашку.

Протовестијар беше главни ризничар.

Цар Стефан долази у Дубровник.

На дубровачким галијама превезен у Котор 1350.

Никола Бућа, поклисар цара Стефана код француског краља.

Царев долазак у Дубровник био је хиљаду три стотине и педесете године. А следеће године посла у Француску поменутог Николу Бућу, свога протовестијара, да запроси кћер тога краља за жену своме сину Урошу. Француз му, међутим, одговори да би то више него радо учинио кад би он, Стефан, и његов син били римског

обреда. Тамо се поклисар Бућа, човек уистину сјајан и по вредности и по свим врлинама које је поседовао, толико допаде француском краљу у овом посланству, те му овај поклони један љиљан да га постави у свој грб. Зато од оног времена Буће имају на грбу љиљан над
267 једном гредом, док су раније имали бундеву с погачом.

Прима од француског краља љиљан.

Кад се, дакле, Бућа вратио кући и изложио свом господару како су текли преговори с Французом, Стефан се наруга одговору француског краља, те запроси кћер влашког кнеза по имену Јелена, коју му овај одмах даде. После тога баци се на освајање Романије. Колико је сјајних подухвата извршио и часних победа однео у тим и многим другим местима, кратко приповеда Лаоник Халкокондил у II књ., говорећи: „Град Скопље био је краљевско седиште Стефана Немање. Кренувши одатле, у пратњи одважних и рату вичних људи, с јаком војском уђе у места близу Костура и загосподари свима. Подигавши затим војску против Македоније, покори све сем Солуна, те пређе до реке Саве. Пошто се храбро борио око Дунава, заузео је читаву ону покрајину. После, постављајући на управу својих земаља у Европи људе које је познавао као веома верне, успе се до велике моћи. Напао је и Грке да би срушио њихово царство. Ушавши с коњицом у места близу Цариграда, потпуно их опустоши. Грци су се стога били много престрашили и бојали су се потпуне пропасти, јер су видели да им је царство у крајњој опасности због небриге и неспособности цара Андроника Старијег, који је био огрезао у свом неуредном животу. Међутим, нису видели могућност да му се војнички одупру или супротставе, па су сву своју наду и спас полагали у одбрану градских зидина. Кренувши затим пут Етолије, придружи свом царству Јоанију или Јоанину, град који се раније зваше Касиопа. Македонију која се граничила с реком Вардаром предаде на управу Жарку, човеку хваљеном због доброте, којега је цар највише ценио. Онај део земље који се простире од

Стефанов син Урош жени се Јеленом из Влашке.

Скопље, краљевско седиште цара Стефана.

Места која је заузео Стефан.

Управитељи Стефанових покрајина.

Жарко.

Богдан.
Кралес и Угљеша.
Овде се под Кралес подразумева краљ Вукашин.
Вулко.
Жупан Никола.
Прељуб.
Пладика.

Фере до реке Вардара даде Богдану, човеку правичном и веома вештом у ратним пословима. Крај који се простире од Фере до реке Дунава уступи браћи Кралесу и Угљеши, од којих Кралес беше његов пехарник, а Угљеша главни коњушар. Предео уз Дунав даде на управу Вулку, сину Бранкову. Трикалу и Костур добио је жупан Никола, а Етолију Прељуб. Охрид с крајем званим Прилисбеа даде на управу властелину Пладики. 268
Ове, дакле, које смо навели поставио је краљ Стефан на управу европских покрајина. Кад је он умро, сваки од њих задржа за себе оне покрајине које су му биле дате на управу."

Цар Стефан умире. 1354.

Довде говори Лаоник о цару Стефану Немањи који је био (како кажу аутори који га помињу) најбољи војник свога времена и изврсни заповедник који је још као дете био жељан славе. Његов дух је жудио и тежио ка узвишеним и часним подухватима. Али док се налазио у Ђаволопоти, у Романији, нападе га грозница које се није могао ослободити упркос свим лечењима која је био предузео. И тако 1354. године, у доба од 45 година, пресели се у бољи живот. Његово тело би пренесено с тога места с великим погребним сјајем у манастир Св. Аранђела код Призрена који је сам сазидао. Владао је као краљ и цар усве двадесет и пет година. Неки веле да га је смрт затекла док се налазио у Неродимљу. Први његови саветници беху: Грегорије ћесар и Војихна ћесар, Брајко, Раосав, Бранко Расисаљић, Тома и његов брат Војислав Војновић, Милош и његов брат Раосав Леденић, кнез Братко, Обрад чеоник, Вукашин чеоник и његов брат Угљеша, Бранко Младијеновић и војвода Мирко. Ови су готово увек стајали уз реченог цара, који је имао са својом женом једног јединог сина, поменутог Уроша.

Цар Урош.

Кад је Урош наследио оца у царству, и сам се назове царем, при чему није наишао ни на какав отпор код кнезова и других велможа свога краљевства. Био је, наиме, прекрасног изгледа и од његова владања на-

даху се сваком добру. И мада је имао једва двадесет година, у почетку је ипак показивао велику разборитост и памет у свим својим делима, али током времена показа да не вреди много. Управо због своје ограничености изгубио је царство, како ћемо овде одмах рећи.

Вукашин и Угљеша, хумска властела.

У то време неки великаши Рашке, користећи смрт цара Стефана, настојали су да постану већи него што су били. Међу њима је био деспот Вукашин и његов брат Угљеша, који су били хумска властела, и кнез Војислав, син Војнов, од којих је свако био на управи најважнијих земаља краљевства. Стога су неки Урошеви људи који су му били веома верни саветовали цару да затвори у тамницу деспота Вукашина, и кнеза
269 Војислава и неке друге који су у свим својим делима показивали велику охолост и били преко мере поносити. Ти људи су такође подстицали цара да њихове покрајине преда на управу сиромашној властели која га је волела и била му верна, доказујући му исправно да ако то не учини на почетку, док поменути, не сумњајући нимало у њега, слободно долазе на двор, касније, кад се они буду учврстили и кад постану јаки, неће моћи то извршити без великих тешкоћа и опасности.

Урош не прима добре савете.

Међутим, Урош не само да није хтео слушати ове савете него их је открио, и тиме упозорио те људе да се добро пазе, па су они ретко долазили на двор. Зато они који су давали добре савете Урошу, видећи да су откривени, убудуће се оканише тога да не би навукли на себе зловољу и мржњу великаша. Штавише, цар, као да му ни то није било довољно, уздизао је оптужене на још веће части и положаје. Припојивши, наиме, деспоту Вукашину многе покрајине, даде му такође титулу краља.

Вукашину даје титулу краља.

Тим поводом Вукашин поче угњетавати многе личности тога краљевства, иступајући као да то чини по упутству цара и ради учвршћења његова царства. Још је на веће достојанство уздигао кнеза Војислава Војнова кад је узео једну његову кћер за жену, а отпустио прву жену, кћер влашког војводе Влајка. Мада је горко осе-

Отпушта прву, а узима другу жену.

тила ову неправду, не желећи да непрестано има пред очима своју супарницу, она својевољно напусти двор и врати се у дом свога оца.

Због тога је био велики метеж у Урошевом краљевству. Наиме, свако од властеле поче настојати и трудити се да се дочепа већих положаја и предузимати све како се не би покорио себи равнима. Међу овима је био први кнез Лазар, који је присвојио сву земљу на границама Угарске која се звала, како је речено, Земља краља Стефана. Исто тако Никола Алтомановић заузео је земљу коју је држао његов стриц кнез Војислав, који је нешто пре тога био умро. Да би боље осигурао свој положај, он баци у тамницу жену истог кнеза Војислава с два сина, који су му били браћа од стрица, те нареди да се отрују.

Кнез Лазар присваја земље краља Уроша на граници према Угарској.

Никола Алтомановић трује своју браћу од стрица.

Идући њиховим стопама, Балшини синови, Страцимир, Ђурађ и Балша, зетска властела, али сиромашна, заузеше обе Зете. А ћесар Војихна са својим зетом Угљешом загосподари читавим крајем на граници Романије. И све су то радили као да им је цар наредио,
а у ствари радили су на своју руку. 270
На тај начин за мање од десет година читаво Рашко Краљевство беше подељено између четири горе речена великаша и свако им је, још за живота царева, био покоран и признавао их за своје господаре.

Ћесар Војихна заузима границе Романије.

Краљ Вукашин одредио је Приштину као престони град и држао сву околну земљу. А његов брат Угљеша држао је сву Романију до Солуна, и Верију и друге градове. Балшићи Горњу и Доњу Зету до Албаније, те од граница Босне и Срема до Котора. Лазар, пак, са својим зетом Вуком Бранковићем имао је Земљу краља Стефана и све оно што се граничило с Дунавом. Живот и крај који су дочекала ова четворица великаша приповедаћемо мало после.

Приштина, престони град краља Вукашина.

Места која су заузели Угљеша и Балшићи.

Вук Бранковић, зет кнеза Лазара.

Иза смрти краља Уроша Слепог била су остала два сина, један (како рекосмо) Стефан Душан, који доцније узе титулу цара, други Синиша, којему је његов

брат Стефан, с једне стране, због велике љубави коју је гајио према њему, с друге стране, пошто је видео да га је његова жена настојала отровати, био дао још као дечаку град Јањину у Романији са свим подручјем све до Арте, као и многе друге тврђаве и градове у оним пределима. Стефан га је уз то био упозорио да води бригу о своме животу, а посебно да се пази царичиних замки. Кад је, дакле, Синиша видео да сви великаши заузимају подручја поменутог његовог брата, сакупивши и сам нешто војске, коју су сачињавали Грци и Арбанаси, дође с њом у Зету и поче да напада скадарску тврђаву. Али није могао ништа постићи, било што је речена тврђава била по природи тешко освојива, а уз то брањена од добрих ратника, било што га ниједан зетски и рашки великаш, видећи га онако јадна и невољна, није хтео следити. Стога се вратио кући и мало после тога умро, остављајући два сина и једну кћер. Синови се зваху Дука и Стефан, а кћи Анђелина. Дука је, дошавши у доба да може руковати оружјем, у свим подухватима показивао велике успехе, а нада све је био честит човек. Хлапен, који је био моћни великаш у Грчкој, дао му је за жену једну своју кћер, али кад је видео да га сви воле, поче смишљати да га на неки начин уклони с пута, јер се бојао да му, ако постане господар Рашке (како је било опште мишљење), не одузме из руку оно што је имао. Кад се Дука тога досетио, поче губити поверење у таста и избегавао је сваку
271 прилику да му не допадне шака.
Али Хлапен (који је био лукав човек) превари га служећи се неким тамошњим епископима и монасима којима се заклео да Дуки неће нанети никаквога зла. Њиховим посредством доведе га у Костур, где га на веру ухвати, ископа му очи, па га посла у оне крајеве Влашке који су према Мореји и Негропонту, у којима је боравио његов брат Стефан.

Синиша, брат цара Стефана, труди се да заузме краљевство.

Дука и Стефан, синови Синишини.

Анђелина, њихова сестра.

Дуку ослепљује таст Хлапен.

Кад је Стефан одрастао и развио се у прелепог младића, узео је за жену кћер Франческа, господара Месаре и многих других градова и места која су била

Франческо, господар Месаре.

Анђелина се удаје за Тому, Прељубова сина.

с оне стране у Романији, од Негропонта до обале. А Анђелину, пошто се развила у љупку девојку, узе за жену Тома, син Прељуба, деспота и господара Јањине и других околних подручја. Тома је с њом рђаво поступао, како због љубоморе коју је према њој осећао тако и што је био рђав човек. Он је раније био заробио у рату Иника Даулова и васпитао га на свом двору. Док је Иник боравио на двору, склопио је пријатељство с Томином женом Анђелином, па да би с њом могао боље уживати, убио је Тому, зацело уз суделовање саме Анђелине. Кад је то видео Томин син, обрати се Турчину, који му поможе да ухвати Иника, те га ослепи. Али како Томин син није још био способан да управља, Анђелина, по савету своје властеле, узе другог мужа, наиме, Исаију из Науплије, који је тада био господар Кефалоније. Пошто је овај управљао својом земљом и земљом своје жене с великом разборитошћу, остао је на власти и Турци га за живота нису узнемиравали, јер их је непрестано даривао.

Иник убија Тому.

Анђелина се поново удаје за Исаију Науплијца.

Кукавни цар, који је за свога живота пустио да великаши заузму царство, боравио је неко време код краља Вукашина, који му је био доделио једну малу област за издржавање. После боравка код њега, пође ка кнезу Лазару. Кад је овај на сличан начин рђаво с њим поступао, поново се врати краљу Вукашину. Али коначно, видећи да с њим поступа као пре, одлучи да побегне у Дубровник. Кад је о томе неки слуга обавестио краља Вукашина, Вукашин га удари буздованом по глави тако да на месту оста мртав. Замотавши га затим у један ћилим, даде га покопати у Шаренику, у области Скопља.

Вукашин убија цара Уроша.

Живот овога владара може заиста да послужи као прави пример судбине: она га је неком варљивом добротом још као младића здравог и веома поштованог, а да се сам није ознојио, уздигла тако високо да се по богатству, моћи и величанству могао мерити с највећим 272
владарима; скинувши одједаред лажну образину, та

иста судбина сасвим га је дотукла без неког насиља спољњих непријатеља и довела до такве беде да је готово био присиљен да моли и проси у име божје код својих људи корицу хлеба и комад одела. Дубровчани су му за живота сваке године слали шест стотина дуката, како су били уговорили с његовим прецима, те се тим новцем издржавао.

Дубровчани су слали Урошу за живота 600 дуката.

Његова мајка Јелена, после мужевљеве смрти, живела је у великом незадовољству. Наиме, није хтела да се појављује пред великашима царства, па се дружила с монасима попут неке монахиње, те је била увек тужна. Пошто великаши зато нису могли на време свршавати своје послове (јер је она у почетку управљала краљевством), врло се разгневише. И то је био главни разлог рушења и пропасти царства њезина сина. Кад је видела да је њен син притиснут толиким патњама и невољама, проводила је монашки живот у једном селу и умрла у очајању три године после смрти свога сина, цара Уроша, која је уследила 1371 године.

Мајка Урошева умире у очајању.

ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО СРПСКОГ КРАЉА ВУКАШИНА

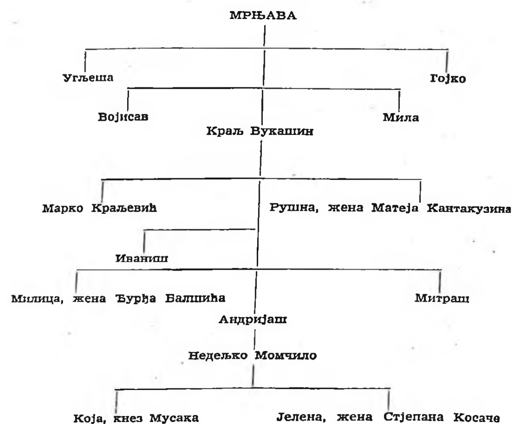

ГРБ СРПСКОГ КРАЉА ВУКАШИНА

Пошто се угасило (како смо казали) царство немањићке куће у Рашкој, сада ћемо наставити казивање о делима четворице велможа који су још за живота Уроша, последњег краља и цара ове куће, били заузели Рашко Царство.

Почећемо најпре с краљем Вукашином и његовим братом Угљешом. Они су се родили у Ливну, од оца Мрњаве, који је у почетку био сиромашни властелин, али га је касније, с његовим синовима, цар Стефан много уздигао. Кад је цар Стефан касно једне вечери

Краљ Вукашин и Угљеша родише се у Ливну.

Град Солун плаћа данак Угљеши.

Угљеша је често наносио пораз Турцима.

дошао под Благај и није хтео ући у град, Мрњава га љубазно прими у своју кућу. Видевши ту цар његово отмено понашање, узе га, заједно са женом, три сина и две кћери на свој двор. Синови се зваху Вукашин, 275 Угљеша и Гојко. Браћа Вукашин и Угљеша били су јачи и извежбанији у оружју од других великаша, посебно Угљеша, који је водио рат с градом Солуном и дотерао га дотле да му је морао плаћати данак; и да га није смрт омела, њиме би потпуно загосподарио. Био је затим у непрекидном рату с Турцима који су били на граници његове области, и сваки пут кад се потукао с њима, увек је остао победник. Турци су стога били изгубили сву снагу и одважност коју су раније показивали у рату. Личне успехе Вукашина и Угљеше нису могли да трпе кнез Лазар и жупан Никола Алтомановић, после њих први великаши у Рашкој. Зато одлучише међу собом да их понизе и подрежу крила њиховој охолости. С тим циљем приђоше цару Урошу подстичући га на све могуће начине против поменуте браће. И на крају га убедише да уђе с њима у савез против речене браће, обећавајући да ће све што им одузму припасти цару Урошу, за кога ће се они заложити да поново добије очинско краљевство.

Краљ Вукашин и Никола Алтомановић замећу битку.

Никола поражен.

Никола Бућа гине на Косову пољу.

Припремивши, дакле, моћну војску, пођоше да нападну краља Вукашина и Угљешу. Ови распоредише своју војску и сусретоше се с непријатељем на Косову пољу. Кад се ту заметнула битка, кнез Лазар се повуче са својим четама и побеже. Никола Алтомановић пак, који се хтео борити, беше поражен, његови људи поубијани, те се и сам једва успео спасти. Цар Урош беше ухваћен жив с неколицином властеле свога двора док су други били поубијани. Међу њима беше Никола Бућа, протовестијар цара Стефана Душана, који славно паде бранећи свога господара.

Бућа остави једног сина по имену Петар, од којег су потекли племићи куће Бућа који су данас у Дубровнику, и три кћери, од којих једна, по имену Биоча,

беше удата за Марина Гучетића, друга у кућу Гундулића, а трећа је имала за мужа Луку Бунића.

Рушна, кћи краља Вукашина, жена Матеја Кантакузина.

Али да се вратимо на ствар. Кад је био потучен цар Урош и ухваћен у бици, краљ Вукашин га је одвео у Рашку, где је завршио своје дане на већ описани начин. У овом рату није суделовала кућа Балшића, јер је Ђурађ Балша био зет краља Вукашина. И док су се речена господа борила између себе, Балша се старао о својим пословима и заузимао подручја уза своју гра-
276 ницу. Једну другу кћер краља Вукашина, по имену Рушна, њен отац удаде за Матеја, сина Јована Кантакузина, цариградског цара. Пошто је овај био у рату са својим зетом Јованом Палеологом и веома желео да још боље учврсти царски положај и све своје послове, запросио је за жену своме сину речену Рушну, коју му њен отац Вукашин одмах даде и дозначи у мираз сва подручја која је поседовао у Албанији.

Јерина, жена деспота Ђурђа, била је унука краља Вукашина.

Овај цар је ратовао с Палеологом двадесет година, а то је био разлог што су Млечани ушли у тешки рат с Ђеновљанима. Ђеновљани су били на страни Кантакузина, а Млечани на страни Палеолога. Деси се тада да је срећа — пошто је Млечанима ишло наопако, те су кривицом једног њиховог капетана били потучени од Ђеновљана — и Кантакузину била несклона. У тој бици, наиме, погине његов син Матеј. Матеј остави једног сина по имену Ђурађ, и две кћери, Јелену, која је била царица Трапезунта, и Јерину, која је била удата за српског деспота Ђурђа. Јерина, дакле, како вели Јован Леунклавије, беше унука краља Вукашина. Овај је са својим братом Угљешом био одлучио да лиши власти кнеза Лазара и Николу Алтомановића и да их потпуно уништи како их не би могли спречавати при другим подухватима које су желели да остваре. Али у то време не хтедоше ништа предузимати, јер су Турци који су се граничили с њима приликом овога рата били опустошили њихову земљу и нанели јој велику штету.

Зато су се најпре хтели осветити Турцима, а тада ударити свом снагом на жупана Николу и кнеза Лазара.

Краљ Вукашин и Угљеша пале турску земљу у Тракији.

Припремивши, дакле, војску од двадесет хиљада бораца, кренуше у потрагу за Турцима све до Тракије, коју су великим делом били заузели. Пошто их нису нашли, похаравши и попаливши њихову земљу, вратише се у Рашку не водећи рачуна путем о било каквом војничком реду. Турци, који су се били повукли у планине и пажљиво пратили њихово кретање, изабраше три хиљаде својих најодважнијих људи, који упадоше у позадину непријатељске војске састављене од Угљешиних људи, те их у бесном нападу разбише. Лаоник пише да је Сулејман трећи по реду и први овог имена ноћу напао људе краља Вукашина и његовог брата Угљеше, који су се тада налазили нешто мало удаљени с другим делом војске. Стога прискочише са свим својим 277 људством да помогну својима који су пуштених узди бежали пред Турцима не успевајући да среде своје редове како су били дужни, тако да су се у гужви сударали с Турцима. Кад су Турци видели издалека да Вукашинова и Угљешина војска иде против њих, сачекаше их и поново збише редове. Одупреше се, дакле, одважно и борише се јуначки, тако да се створила велика пометња у војсци Рашана, који у борби нису одржавали никакав ред нити су знали како ни с ким имају да се боре. Турци су ову околност веома добро искористили те ударили на њих. Пошто су то извели с великом жестином, разбише их и натераше у бекство и поред тога што су краљ Вукашин и Угљеша уложили све напоре да осујете бекство. Али кад нису могли ништа учинити, и они се, да би спасли живот, дадоше у бекство. Гоњени од Турака и натерани до реке Хебра, сада Марице, бацише се у њу с коњима да не би пали у руке непријатељу. То исто учинише и многе друге истакнуте личности, од којих се већи број удави у поменутој реци. Ту се удави такође и Угљеша и његов брат Гојко, који је заповедао војском. Кад је краљ

Вукашин и Угљеша потучени од Сулејмана III.

Угљеша и Гојко удавише се у реци Марици.

Вукашин прешао реку, осетивши велику жеђ, поче пити на једном извору, не силазећи с коња. Док је тако нагнут пио, уби га његов паж Никола Хрсојевић због огрлице која му је висила о врату. То се десило код села Караманли близу града Черномена у Тракији, где су Рашани заметнули битку с Турцима. Одатле касније његово тело би пренесено у цркву Св. Димитрија у Сушици, која је у Рашкој. Тело Угљеше и Гојка никада се није нашло. Друге личности које не погибоше у бици беху заробљене живе и одведене у ропство. То се збило 26. септембра 1371. године.

Краља Вукашина убија његов паж Никола Хрсојевић.

1371.

Такав је био крај краља Вукашина, који се за читавог живота показивао пријатељ Дубровчана, сем што се 1369. године расрдио на њих због цара Уроша, верујући да су га они подстакли да дигне оружје против њега. Стога припреми јаку војску да пође против Дубровчана. Мада су Дубровчани покушали све путеве и начине да га одобровоље, он се ипак није оканио овога подухвата све док није дошао к њему Влахо Вука Бобаљевића, изаслан од стране Дубровчана. Бобаљевић је остао на његовом двору више од месец дана, јер није 278 могао добити аудијенцију. Али је најзад постигао својом познатом разборитошћу да краљ Вукашин, рекло би се, дирнут његовом вредношћу, каже у присуству неких својих великаша да није долично наносити зла једној таквој земљи која рађа личности ове врсте, украшене свим врлинама и добротом. Пошто је испунио што је Бобаљевић тражио, отпустио га је даровавши му коња најплеменитије пасмине, два пара соколова и два пара хртова. Бобаљевић је све то, како је обичај код дубровачких поклисара, предао својој господи, која су даровала соколове и коња неком немачком племићу приликом повратка из Свете Земље.

Краљ Вукашин, пријатељ Дубровчана.

Влахо Вука Бобаљевића, поклисар код краља Вукашина.

Сада, дакле, да се вратимо на ствар. Кад је умро краљ Вукашин, много опаде моћ господе Рашке, а порасте моћ Турака. Јер они, узохоливши се овом победом, почеше да продиру без икакве препреке у све де-

Турци после смрти краља Вукашина добијају савезнике у Рашкој.

лове Рашке и да их харају. Због тога многи великаши онога краљевства, у немогућности да им се друкчије одупру, склапали су с њима мир и служили им у ратовима против хришћана. Међу овима су били Драгаш и Константин, синови Жарка Дејановића, и многа друга властела која пре бејаху поданици краља Вукашина и његовог брата Угљеше. Од њих Константин (како пише Лаоник у II књ.) превазилажаше све у војничкој вештини, а по разборитости сматраху га једним од првих. Он је напао Бугаре и Арбанасе, којима је одузео многа места; а кад је умро његов брат Драгаш, наследео га је у држави, те је и сам био присиљен да често посећује двор Турчина.

Драгаш и Константин, синови Жарка Дејановића.

Четири сина краља Вукашина.

После смрти краља Вукашина остадоше четири његова сина, и то Марко, Иваниш, Андријаш и Митраш. И поред тога што су почели владати својом државом на велико задовољство поданика, њихови непријатељи их ипак нису пустили да дуго уживају. Јер им је кнез Лазар узео Приштину и Ново Брдо, као и многа друга оближња места. Никола Алтомановић, с друге стране, заузео је читаву област која се граничила с његовим земљама. Балшини, пак, синови, мада су им били рођаци, отеше им из руку Призрен и многе друге суседне крајеве. Ни Турци нису пропустили прилику да загосподаре великим делом земље коју су држали у Романији. Због тога горе речена браћа, да би задржала бар нешто, пристадоше да плаћају данак Турцима, па су им служили и у ратовима. Али Иваниш није могао да дуго издржи под њиховом тиранијом, те се повукао с неколицином својих људи код Балшиних синова у Зету. Они су их радо примили и дали им нешто земље
да су могли животарити. Други његов брат, Марко, кога 279
неки зову Краљевић, отишав с Бајазитом, првим турским царем овога имена, против влашког кнеза Мирче, би потучен у бици код Краљева, града у Влашкој, те побеже у једну шуму, где је био погођен у грло стрелом коју избаци неки Влах, верујући да се ради о каквој

Ко је заузео државу краља Вукашина.

Марка Краљевића убија неки Влах.

звери. Његово тело би покопано у манастиру Блачани крај Скопља. Митраш паде исто тако у једном окршају с Турцима, а не остави ниједног сина. Од Андријаша, њиховог четвртог брата, роди се Недељко Момчило, који је био отац Које, кнеза Мусака, и Јелене, жене Стјепана Косаче, војводе од Св. Саве, и не оста више нико други из куће краља Вукашина. А он, заједно са својом браћом, дочека тако бедан крај, што није било без допуштења божанског величанства, које им није дозволило да уживају краљевство које неправедно отеше из руку њиховог господара који их из ниска рода учини племенитим и тако великим.

ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО НИКОЛЕ АЛТОМАНОВИЋА, КНЕЗА УЖИЧКОГ

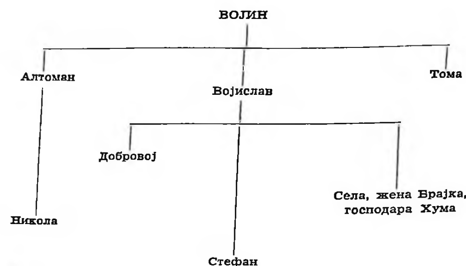

ГРБ НИКОЛЕ АЛТОМАНОВИЋА

Сада долази на ред да покажемо крај Николе Алтомановића, једног другог отимача Рашког Краљевства. Пре него што пређемо на излагање тих чињеница, читаоци треба да знају да је у време краља Уроша Слепог, међу осталим његовим великашима, био један који се звао Војин. Тај је уживао велики углед код овога краља и био добио од њега на управу, штавише у баштину, Хумску област која се са свих страна граничила с Дубровчанима. Под разним изговорима Војин је за свога живота нанео Дубровчанима велике штете.

Војин, великаш краља Уроша.

Нанесе велике штете Дубровчанима.

Од Војина се родише три сина: Тома, Војисав или
Војислав и Алтоман. Они после очеве смрти разделише 282
између себе Хумску област. Војиславу допаде онај крај
који се граничио с Дубровчанима. С њима је за живота
водио непрекидни рат, током којега је похарао и попалио читаву њихову територију и побио много њихових трговаца који су, ослањајући се на његове гарантије, пословали у његовој земљи. И то је радио, казиваше, по упутствима свога господара краља. Но и њему су Дубровчани понекад узвраћали мило за драго.

Територију Дубровчана похара кнез Војислав.

Кад је Војислав умро, његов синовац Никола, син Алтомана, који је умро за живота Војислављева, превазилазећи у сваком злу и деда и стрица, незадовољан делом који је приликом деобе припао његовом оцу, заузе оружјем и део свога стрица Војислава. И да не би око тога убудуће имао каквих сукоба или ратова, ухвати Војислављеве синове Добровоја и Стефана и њихову мајку, те их баци у тамницу, у којој су после пуних седам година бедно завршили живот. Други веле (како је горе речено) да их је након кратког времена отровао. Од Томе пак не оста ниједан син.

Добровој и Стефан отровани по наређењу Николе.

Поменути Никола као момак беше велика јуначина и држаше ону покрајину Хума коју је држао његов отац Алтоман за живота цара Стефана. Касније, кад је умро његов стриц чија се област простирала од Дубровачког приморја до Ужица, заузе (како рекосмо) и његове земље; доби и неке друге крајеве, све до Срема, и владаше до границе Босне на Дрини. Био је велики јунак на оружју и спретан, али дрзак, непостојан у свим својим делима и вероломан; врло лако се лаћао оружја и започињао рат са свим владарима својим суседима. Верујући, дакле, да нема на свету храбријег и моћнијег од њега, поче ратовати и харати границе Босне према Дрини, причињавајући велике штете босанском бану Твртку. Између осталог дође једаред, по наговору и за љубав Милтенова сина Санка, у Хумску
земљу; удари у Бишћу на околину *подградија* (lo Tor-

no di podgradie) и заузе је, а затим оде до Лопорина и
његових села. Поменути Санко био је великаш бана
Твртка и држао је сву Хумску земљу од Приморја до
Коњица и Невесиње са Горњим и Доњим Власима. Видећи већ речени бан како га Санко напада, крене, с војском против њега и протера га. Он тада пође к Николи
Алтомановићу, с којим је заједнички пљачкао Хумску
283 земљу.

Санкова земља.

Санко Милтенов хара по Хуму.

Никола Алтомановић (како смо горе казали) ратовао је и са градом Дубровником. Тако 1371. године, кад је ухватио неке дубровачке трговце и племиће, ставио их је на муке вадећи им зубе, те им је на крају силом изнудио четири хиљаде фјорина. Те исте године, кад је долазио с великим бројем људства да хара по Жупи дубровачкој, сачекао га је Паско Мартинусић између Требиња и Жупе дубровачке. У насталој бици Никола би поражен и изгуби много своје властеле. Боравећи и на границама Угарске, није престајао харати околна места. А да не би било ниједног злодела којега се не би латио, одлучи да убије кнеза Лазара и заузме његове области. У том циљу позва га на разговор. Кнез Лазар, који је добро познавао његову злобу, није се поуздавао у њ много. И мада међу њима није било отвореног рата, ипак су мрзели један другога. Но упркос томе уговорише састанак на одређеном месту како би се међусобно разговорили. Кнез Лазар је дошао само са петорицом људи и Никола са исто толико. Ни један ни други није носио уза се оружје. Али Никола, који је био дошао само зато да одузме живот кнезу Лазару, пре него што се састаше, послао је неке своје поузданике да сакрију оружје под пањеве дрвећа и у снег којега је било на томе месту. Кад су, дакле, обојица стигли и расправили што су имали расправити, Никола извади сакривено оружје и један од његових људи рани у груди кнеза Лазара. Ударац је био тако јак да је Лазар пао на земљу као мртав. Али рана, у ствари, није била смртоносна, јер железо не продре скроз, по-

Рат између Дубровчана и Николе Алтомановића.

Никола Алтомановић хоће мучки да убије кнеза Лазара.

што се његов врх сударио са златним крстом који је кнезу Лазару висио о врату. Никола и његови људи, верујући да је Лазар сигурно мртав, навалише на његову пратњу. Том приликом су били убијени Михајло Давидовић и Жарко Мерешић, властела рашка. Како се све више подизала граја, паж који је држао Лазарева коња потрча тамо где је лежао његов господар. Кад је Лазар угледао коња, сместа се подиже и узјахавши побеже. Ово није приметио ни Никола ни ико од његових људи, јер су, како рекосмо, поуздано веровали да је мртав, па су се бацили да поубијају остале. Касније, пак, кад су то приметили, нису се усудили да пођу за њим у потеру, јер су људи кнеза Лазара били у близини и већ су му долазили у помоћ. Стога је Никола био присиљен да бежи, а кнез Лазар је због ране остао

Лазар шаље поклисаре краљу Лудовику.

много дана у кревету. Кад је потпуно оздравио, послао 284 је поклисаре угарском краљу, молећи га да му помогне како би осветио увреду коју му је нанео подмукли Никола, уз обећање да ће му дати десет хиљада фунти сребра и да ће му убудуће бити покоран и веран слуга. Лазар је преговарао такође с босанским баном Твртком, који је био непријатељ Николин, и молио га да му помогне у овом подухвату.

Угарски краљ му је одмах послао хиљаду копљаника под заповедништвом Николе Горјанског, који је тада био бан Срема, а бан Твртко је лично дошао са својом војском. Здружени тако, сви заједно уђоше с кнезом Лазаром у Николину земљу и ставише све под огањ и мач. Видећи Никола да им се неће моћи одупрети ни супротставити, поче се повлачити према Приморју. Мада је дошао најпре под тврди град Клобук, који је био предао на чување некој властели званој Зорке, и поред многих доброчинстава која је био учинио тој властели, није био примљен у утврђење. Пошто је видео да је издан, продужи према Требињу и Конавлима, али ни тамо није био радо примљен. Поставши свестан положаја у којем се налазио, замисли

Николу Алтомановића нападају Босанци и Рашани.

се мало куда би се кренуо да потражи спаса. У Дубровник није хтео да оде, јер се није поуздавао у тај град због немилосрдног рата који је с њим водио, мада је тада владао мир међу њима, већ се поврати натраг и уђе у свој тврди град Ужице. Кад је о томе био обавештен кнез Лазар, сместа похита тамо са својом војском и опседне га. Пошто је на разне начине јуришао на град, а нарочито ватром, његови се браниоци, кад више нису могли одолевати, предадоше.

Кнез Лазар хвата и ослепљује Николу Алтомановића.

И тако пакосни Никола би заробљен са свом својом имовином. Као заробљеник био је предан на чување некој властели, смртним својим непријатељима. Њихов поглавица је био Стефан Мусић, који му је, по тајном одобрењу кнеза Лазара, дао ископати очи. Тако слеп, боравио је неко време у једном манастиру; касније, идући од места до места, на крају се повуче у Зету код Балшиних синова да би код њих некако животарио. Ту је завршио своје дане 1374. године. На тај начин Никола Алтомановић, који никада није хтео живети у миру и пријатељству било с ким, беше кажњен за своја зла дела. Од земаља и крајева које је он држао сваки савезник узе оно што је било на његовим границама, сем Требиња, Конавала и Драчевице, које заузеше Балшини синови, мада не узеше учешћа у овоме рату.

ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО БАЛШЕ, ГОСПОДАРА ЗЕТЕ

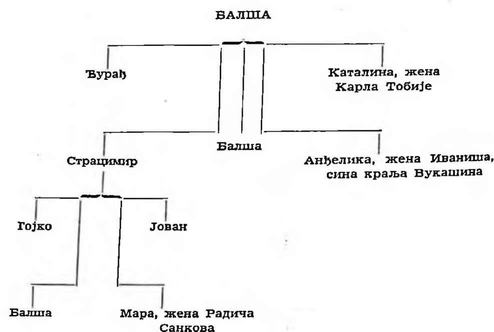

ГРБ БАЛШИЋА

Овај Балша на словенском језику је зван Баоша Зећанин.

Балша о којем ћемо сада говорити беше веома сиромашан зетски властелин и за живота цара Стефана држао је само једно село. Али кад је умро цар, а како његов син Урош није био ваљан владар, почео је с неколико својих пријатеља и са својим синовима Страцимиром, Ђурђем и Балшом да заузима Доњу Зету. Од Балшиних синова Страцимир је био и по доброти и по верности бољи од других. Ђурађ је био мудар, веома оштроуман и вешт у оружју. Балша је био добричина и врстан коњаник, али није био велике па-

мети. Њихов отац држао је најпре град Скадар, који
су му предали неки од његових бранилаца, а затим 287
освоји сву Зету до Котора. После тога кренуо је са својим људима на освајање Горње Зете, коју је држао Ђураш Илијић и његови рођаци. Ђураша убише Балшини синови, неке његове рођаке заробише, а остали напустише земљу. И тако су Балшини синови загосподарили и Горњом Зетом. Исто тако пали су у њихове руке Дукађини који су имали много поседа у Зети. Неке су поубијали, а друге бацили у тамницу. При освајању ових и других покрајина више су се служили лукавством и преварама него силом оружја.

Балша осваја Зету.

Ђураш Илијић, господар Горње Зете.

С краљем Вукашином су живели у миру, јер је Ђурађ имао за жену његову кћер Милицу, коју је после смрти краља Вукашина отпустио да би узео Теодору, паметну и лепу жену, ранију супругу Жарка Мркшића и сестру Дејанових синова Драгаша и Константина.

Ђурађ Балшић отпушта прву жену и жени се Теодором.

Дође тада у оне крајеве неки човек врло ниског рода, по имену Никола Цапина, који је у својој младости био слуга код неких Дубровчана. Говорило се да је рођен у Зети од неког сиромашног човека и да је ту неко време живео. Али касније, поставши врло превејан и препреден, поче се издавати за Шишмана, сина бугарског цара Михајла који је заробљен у бици и (како рекосмо горе) био убијен од Рашана, те да је, кад је умро његов отац, остао трогодишње дете са својом мајком. На темељу неких доказа које је наводио, неки су му веровали, а неки се нису дали уверити.

Никола Цапина.

Пошто је, дакле, сакупио нешто људи, пређе с њима у војничком оделу у Напуљско Краљевство, у којем је тада владао краљ Роберт или, како неки веле, Лудвиг, бивши владар Таранта. Јер, како пише Сципион Амират, пошто је Јована I, краљица Напуља, убила свога мужа Андрију, поново се удала за поменутог Лудвига, тада владара Таранта, прелепог младића, сина покојног Филипа, Робертова брата.

Тражећи да га зову краљем Бугарске, Цапина је удесио своје ствари с оним краљем што је боље могао. Добивши од краља много задатака, а посебно да похвата неке његове одметнике, тако је добро обавио посао да је задобио краљеву наклоност, те му је овај дао за жену једну своју незакониту сестру удовицу, мајку Карла Тобије, албанског великаша којега други зову Карло Токија, Тофија и Топија. Овај се родио (како
288 вели Марин Барлеције) у Беневенту.

Тражи да га зову бугарским царем.

Жени се сестром напуљског краља.

Пошто је напуљски краљ послао Топију у Грчку, овај је најпре заузео за рачун краља острва архипелага, али их је доцније задржао за себе. Ухватио је у лову и Мусакија, тј. Исака, и убио га, како пише Лаоник. Заузео је такође Акарнанију, Арту, Етолију и земљу Ахела заједно с Елидом, те сазидао град Кроју.

Заузео је отоке архипелага.

Карло Топија подигао Кроју.

Али да се вратимо на наш предмет. Кад је Лудвиг приметио велику способност Цапине, послао га је на Сицилију, па како је тамо веома добро успео у свим добивеним задацима, краљ га је за свога живота волео и много поштовао, те га држао на положају који је одговарао једној таквој личности. Али кад је краљ Лудвиг умро, Цапина, свестан да има много непријатеља у краљевству, напусти га с неколицином војника. Кад је дошао у Скадар, тамошњи грађани су га радо примили, јер им је обећавао да ће их учинити господарима Зете и Албаније, која је тада била у рукама Балшиних синова. Пошто су то Балшићи предосетили, дошли су с много наоружаног људства под Драч. Кад су отпочели напад, Цапина је изишао из града са својим војницима и прихватио битку. Мада се у тој бици добро борио — чак је један од његових људи збацио с коња Ђурђа Балшића, не знајући да је то он — ипак, видећи велико мноштво непријатеља (јер их се двадесет борило против једнога), био је присиљен да се повуче под град. Но они унутра, видећи како се одвија ствар, затворише врата, те не пустише у град ни Цапину ни икога другога. Зато су многи пали у руке непријатељу, а други

Цапина се бори с Балшићима.

били поубијани. Цапина се због тога разљутио и напустио Драч. Лутајући свуда по свету у војничком оделу и тражећи срећу, на крају се повуче у Бугарску. Пошто се и тамо стално издавао за Шишмана, сина цара Михајла, поче уз помоћ неких Турака и Бугара да заузима земљу и осваја градове Бугарског Краљевства.

Улази у Бугарску и труди се да заузме то краљевство.

Кад је то видео Шишман, Александров син, који је тада владао у Бугарској, намисли да га некако макне с пута. Сазнавши да се Цапина забавља с неком лепом Бугарком по имену Дунава, изишао је пред њу с великим обећањима и на крају успео да га она отрује. Такав је био крај бедног Цапине.

Цапину отровала Бугарка Дунава.

То је било 1373. године, а у исто време умро је и Страцимир, старији Балшин син, остављајући иза себе једног нејаког сина по имену Ђурађ.

После овога дође у Апулију један од краљевске 289
Наварске породице, по имену Алојзије, веома искусан владар и добар ратник. Оженивши се војвоткињом краљевске крви, науми лично да крене у поменути град (Драч), а доцније да одатле заузме не само област Зете и Албаније, за коју казиваше да припада његовој жени, већ и Рашко Краљевство, уколико га срећа послужи.

Алојзије од Наваре настоји да заузме Рашко Краљевство.

Посла, дакле, испред себе у Драч шест стотина најхрабријих војника које је био довео са собом из Гаскоње, али, док је још био у Апулији, тешко се разболи и умре. Војници који су били у Драчу, оставши без вође, свакодневно су ратовали с Карлом Топијом и с другом албанском господом, и нико се није могао мерити с њима, јер је њих стотину вредело више него хиљаду Арбанаса или Зећана. Кад је то видео Ђурађ Балшић, доведе против њих под Драч најбоље војнике који су се могли наћи у Зети и Албанији, верујући да ће их тако победити, али му то не пође за руком. У борбама, наиме, које је с њима више пута водио, никад није остао победник. Кад је, дакле, Ђурађ постао свестан њихове снаге и увидео да би му они, ако се с њима некако не нагоди, могли довести у питање све области

Француски војници побеђују Ђурђа Балшића.

које је имао у оним крајевима, није се хтео више с њима оружано борити, већ одлучи да покуша не би ли их новцем склонио да оду из Драча. Пошто им је, дакле, у ту сврху понудио шест хиљада фјорина, они сместа прихватише понуду, па, укрцавши се на бродове, отпловише пут Романије, где су заузели више тврђава и покрајина, које су потом држали у свом поседу дуго времена.

Сада, пошто је умро (како је речено) краљ Вукашин, браћа Ђурађ и Балша заузеше један део његове земље. Не задовољивши се ни тиме, кренули су у рат против Блажа Матаранга, господара Мусака, а кад га нису могли оружано победити, склопили су с њиме мир и почели се правити као да су му пријатељи. Једнога дана позвали су га, давши му веру, у посету и засужњили га заједно с једним нејаким сином, те су га тако држали у тамници све до смрти. Његов син је био пуштен након Балшине смрти, после седамнаест година сужањства.

Блаж Матаранго, господар Мусака.

Заробљавају га Балшићи.

Пошто је, дакле, на горе речени начин био ухваћен Матаранго, Балшићи су освојили готово читав онај део Албаније који се простирао до Валоне, а уз то су у Романији заузели Канину и Београд. Заузели би и зе-
290 мљу према Драчу коју је држао Карло Топија да нису имали обзира према својој сестри Каталини, која је била Карлова жена. Мада с њим нису ратовали, ипак међу њима није владала права љубав. Јер час су били пријатељи, а час непријатељи. И тако су живели док Карло није на веру ухватио Ђурђа и заточио га. Док је Ђурађ био у заточеништву, повели су преговоре о вечном миру и кад је мир уследио, Ђурађ је био ослобођен, али под условом да убудуће увек живи у пријатељству с Карлом. Карло је у тајности затражио од Дубровчана да посредују у закључењу поменутог мира. У ту сврху, дакле, био је послан из Дубровника Матеј Будачић, који их је међусобно измирио. И тако су доцније увек, све до смрти, живели у пријатељству и често се лично

Дубровчани измирују Балшу и Карла Топију.

посећивали без икаквог подозрења, верујући један другоме као да их је иста мајка родила.

Град Марка Краљевића.

После смрти краља Вукашина његов син Марко држао је Костур, Охрид и Арг у Мореји. С Турцима је, пак, удешавао своје односе непрекидно их частећи и придобијајући поклонима. Како то није могао трпети Балшин син Балша, пође с војском под Костур с намером да му га одузме. У то време била је у граду Маркова жена Јелена, која је била кћи Клапена, првог великаша у Грчкој. А како се она понекад љубакала с другим људима, њен муж Марко ју је мрзео. Стога, пошто је Балша дошао с намером да је превари, поче с њом преговарати као да ће је узети за жену, а отпустити своју прву жену, кћер београдског деспота, ако му преда град. Она је на то пристала и пустила га у град с читавом војском, тако да је загосподарио градом. Кад је то сазнао Марко, сместа је дошао с много Турака и својих поданика под Костур и опсео град, пошто га није могао заузети на јуриш. Обавештен о томе, Балшин брат Ђурађ сакупи што је више могао војске, те крене пут Костура у помоћ брату. Видећи, дакле, Марко да се с оно мало људи што је имао са собом неће моћи одупрети, скине опсаду и оде. Тако је био ослобођен Балша, који је повео собом у Зету нову жену. Али пошто није могао подносити њен нечастан живот, најпре је баци у тамницу, а затим отпусти на велику срамоту.

Марка издаје жена Јелена.

Балшићи заузимају Костур.

Балшићи се труде да загосподаре Котором.

Поменути Балшићи граничили су се с градом Котором и много су желели да загосподаре тим градом. А како им то није полазило за руком, јер је град био утврђен и добро брањен, свакодневно су харали по његовом подручју и на све могуће начине кињили његове грађане који би им падали у руке, не би ли их приволели да им се потчине и да им плаћају данак. Али, и поред свега, то никако не успеше остварити. Јер су Которани, који су увек, и у најнеповољнијим приликама, показивали велику одважност, били одлучили да радије трпе све муке него да се потчине њиховој власти или их признају у било којем погледу за господаре. Зато су готово увек били у непрекидном рату с њима, па мада су се понекад у нечему споразумевали, мало касније би поново кршили склопљене споразуме и постајали гори непријатељи него пре.

Которани веома одважни.

И тако, дакле, живећи у оваквом непрекидном међусобном непријатељству, деси се да је Николи Алтомановићу (како је речено) била одузета сва земља коју је држао. Пошто су у њу биле укључене три покрајине, тј. Требиње, Конавли и Драчевица, које су биле на границама Балшића, те покрајине су заузели они и сматрали су да их је много оштетио босански бан Твртко, који је био заузео друге Николине покрајине. Јер, како су ове покрајине биле зависне од Рашког Краљевства, говораху да с више права припадају њима, који су били великаши онога краљевства и рођаци краљева који су поседовали то краљевство, неголи Твртку, који није имао с њима никакве везе. Њима је Твртко одговарао да њему припадају и поменуте покрајине и читаво краљевство, јер је он потекао по женској лози од рашких краљева. Но како се нису могли сложити, договорише се да се састану с малом пратњом на неком сигурном месту не би ли пронашли неки начин да изгладе несугласице и не уђу у рат. Изабрали су, дакле, град Дубровник, да пред дубровачком господом реше међусобне спорове.

Дубровник, место решавања спорова.

Ђурађ Балшић се укрцао под Улцињем у галију коју је добро наоружао и сакрио у њезину утробу много људи, намеравајући да ухвати бана Твртка. Наиме, он је знао да ће се састати на острву Локруму, које се налази пред градом Дубровником. Али се не оствари овај његов наум, јер дубровачка господа, било да су о томе била обавештена, било да су нешто тако слутила, и сама су добро наоружала једну своју галију која је довела Твртка на то острво. Ту су у манастиру, у присуству многих дубровачких племића, преговарали о сво-

Бан Твртко и Ђурађ Балшић долазе у Дубровник.

јим пословима. Но будући да се никако нису могли нагодити због горе наведених разлога, вратили су се и један и други кући.

Бан Твртко узима титулу краља Рашке.

Нешто касније Требиње, Конавли и Драчевица од-
метнуше се од Балшића и потчинише бану Твртку. Ви- 292
дећи Твртко да је изумрла кућа Немањића у Рашкој
те да њему припада то краљевство, узе наслов и краља
Рашке, о чему ћемо у овој књизи после опширније
расправљати кад будемо говорили о босанским владарима.

Ђурађ Балшић умире.

Границе између Зете и Рашке.

Кад су Балшићи чули за ово одметништво, сакупивши војску од десет хиљада људи, прођоше с Карлом Топијом преко Оногошта и продреше све до Невесиња, уништавајући огњем и мачем сву Тврткову земљу, а затим се вратише у Зету носећи плен. Три месеца после тога, 13. јануара 1379. године, умре у Скадру Ђурађ Балшић. Његова смрт озбиљно је допринела пропасти Зете, чије су границе у стара времена биле на планинама Великих Алпа.

Балша заузима Драч.

Дакле, после смрти Страцимира и Ђурђа дође на власт њихов млађи брат Балша. Он није био велике памети, али се својим личним јунаштвом и искуством своје браће одржао на власти неко време. Понекад је боравио у Зети, а понекад у Романији, око Београда. Пошто се Апулијско Краљевство нашло у тешким неприликама доласком француског војводе од Анжуа, и кад је тај војвода умро у Барију, а краљ Карло био убијен у Угарској, поменути Балша заузе град Драч и његове тврђаве.

У то време дође велика турска војска до Београда у Романији и навали на Балшину земљу, те похара један њен део. Кад је то дознао Балша, одмах крене из Драча не чекајући да сакупи много људства, па са хиљаду коњаника даде се у потеру за Турцима. Будући да су они били далеко бројнији од Зећана, Балшу је његова властела саветовала да избегава битку док не сакупи јачу војску. Но он, како је био веома одважан,

није хтео послушати добар савет који су му давали ни водити рачуна о опасности којој се излагао, него је донео одлуку да удари на непријатеља. Заметнувши, дакле, битку код реке Војуше, у покрајини званој Грекот и на Поповом пољу које се налази у поменутој покрајини, би поражен од Турака и убијен у борби. У тој бици борио се веома храбро заједно с неким својим људима и замало да није издржао напад непријатеља, чији се број пео на пет хиљада и од којих су многи ту

Балшу, Ђурђа Крвавчића и Иваниша, сина краља Вукашина, убијају Турци.

1383.

изгинули. И с Балшине стране пало их је много, а неки
су били заробљени. Међу осталим био је убијен његов
војвода Ђурађ Крвавчић, врстан ратник, и Иваниш, син
краља Вукашина. Балши Турци одсекоше главу и од-
293 несоше је Каријатину, Турчину који је држао оне кра-
јеве Македоније и Романије у име турског султана
Мурата. То је било 1383. године.

Балша и Страцимир примљени међу дубровачку властелу.

Балшу о коме је реч и његова брата Страцимира Дубровчани, због многих доброчинстава која су од њих примили, увврстише међу властелу своје републике, а из Дубровника је био послан поклисар Марин Цријевић да им то саопшти и честита. Балшина жена по имену Канина, која се налазила у Београду, нагодила се после смрти свога мужа с Турцима, које је непрекидно даровала.

Ђурађ Страцимиров ослобођен, те постао господар Зете.

Балшина смрт била је разлог што је тада био пуштен Страцимиров син Ђурађ, који је био затворен у драчкој тврђави због неке своје непокорности коју је био испољио у Зети, а и због тога што су се бојали да би могао заузети државу Зете, јер је био веома паметан младић и много настран. Отишавши Ђурађ у Зету, био је примљен за господара, мада му се неки из Горње Зете и од Црнојевића нису покорили, правећи се да признају за свога господара босанског бана Твртка. Ђурађ тада није хтео водити о томе много рачуна. Али предосетивши да му Никола и Андрија Сакет, зетска властела и врло паметни и оштроумни људи, желе одузети државу, саопшти ствар Дукађинима, те их по њи-

Ђурађ ослепио Николу и Андрију Сакета.

ховом савету ухвати и нареди да им се ископају очи. Нешто касније дође до несугласица и са Дукађинима. Како их се много бојао, узео је за жену кћер рашког кнеза Лазара по имену Деспина, која је раније била жена молдавског кнеза Шишмана, па је тако постао моћнији. Но упркос томе није се усуђивао да се одупре Турцима. Јер кад их је дошло пет хиљада, прегазили су читаву Албанију и Мусаке све до Драча; прошли су и преко Зете и преко подручја Будве, Бара и Скадра, а неки од њих стигоше све до Острога, близу Оногошта

Зета похарана од Турака.

у Горњој Зети. Ту су заробили велико мноштво Арбанаса и Словена једног и другог пола и одвели их у ропство, а оне које нису могли водити собом окрутно су поубијали, јер није било никога који би се усудио да им се одупре. Чак и сам Ђурађ, да би избегао њихов бес, видевши да се не може с њима мерити, снабдео је своје градове посадама и другим потребним стварима, те је побегао у Улцињ. Одатле честим посланствима и многим даровима ублажи Турке и закључи с њима мир.

1386.

То беше 1386. године.

Смрт Ђурђа Страцимирова.

Влада Балша.

Не дуго после тога, и Ђурађ се пресели с овог света. 294
Након његове смрти владао је у Зети његов син Балша, пошто су Гојко и Иваниш умрли још за очева живота. Поменути Балша после непуну годину дана заузе Скадар, али без тврђаве, а освоји и читаво подручје Зете, сем речене тврђаве, која је остала Млечанима. Њима је његов отац био дао поменути град Скадар и један део своје земље, јер сам није више могао одолевати нападима Турака, с којима су Млечани често ратовали, али су ипак увек остајали победници. Кад је, дакле, Балша на овај начин заузео Зету, млетачка влада посла неколико галија под заповедништвом Марина Каравела. Делом новцем, а делом широким обећањима, он удеси

Балша са својом мајком бежи из Зете.

ствари Млечана тако да је Балша са својом мајком имао једва један дан времена да побегне из Зете. И тако су

Млечани заузимају Јужну Зету.

Млечани загосподарили читавом Јужном Зетом са свим њеним градовима.

Доцније, 1413. године, Балша је повратио највећи део Зете који су држали Млечани. То им се све десило због неопрезности једног њиховог капетана којега су држали у Скадру, неког Бенедета Контаринија, дрског човека, који је био наредио да се побију неки недужни Зећани. Млетачка се влада ипак нагодила с Балшом и вратила му читаво оно подручје које је пре држао његов отац. Али поново 1419. године у месецу марту, подстакнут од једног свог рођака, Стефана Марамонтеа

Стефан Марамонте, господар Црне Горе.

из Апулије, који је доцније постао господар Црне Горе и од којега су проистекли Црнојевићи, Балша дође с војском под Скадар. Али не учини ништа сем што је опљачкао неке дубровачке трговце који су долазили из Рашке. То није пропуштао ни доцније кад год би се намерио на неког Дубровчанина. Млечани су га били тако ослабили и оружано и њега лично, да је 1421. године закључио с њима примирје.

Из Зете је отишао у Рашку своме ујаку деспоту, оставивши уместо себе реченог Стефана Марамонтеа. Но будући је кренуо из Зете с грозницом, чим је стигао у Рашку преселио се у вечност, месеца априла поме-

Балшина смрт.

нуте године. Кад је Марамонте чуо за његову смрт, сместа је прешао у Апулију. Том приликом Млечани одмах заузеше читаву Зету, али кратко време остаде у њиховим рукама. Наиме, деспот Стефан, син кнеза

Деспот Стефан улази с војском у Зету.

Лазара, исте године кад је умро Балша ушао је с много
295 војске у Зету, па ју је одмах заузео са свим оним што јој је припадало. Под влашћу Млечана су остали само градови Скадар, без околног подручја, и Улцињ с Будвом. Но на крају је закључио примирје с Млечанима. Кад је примирје доцније, крајем 1422. године, истекло, поново отпочеше ратовати. Због тога је деспот Стефан

Масарак, војвода деспота Стефана.

послао у Зету, под заповедништвом војводе Масарака, своју војску, која је била већ довела у крајњу опасност одбрану Скадра. Међутим, Млечани су отклонили ове тешкоће захваљујући новцу којим су поткупили неке из Зете и Рашке, те је поменута војска деспота Сте-

фана у месецу децембру била разбијена. Та војска се намерно разбежала кућама пошто се већи део Паштровића и Памалиота одметнуо.

Следеће, пак, године у месецу мају пошао је у Зету Ђурађ са својом војском и с војском свога ујака деспота, те се зауставио између Скадра и Св. Срђа. Млечани су са неколико својих галија искрцали у Зету војску која се, направивши нека упоришта и заклоне, утаборила у Св. Срђу и ту остала неко време без нарочитог успеха. Кад је то видео млетачки сенат, одлучи да закључи мир с деспотом и деспотовим сестрићем Ђурђем, и поред тога што су Паштровићи, који су били на млетачкој страни, настојали да до њега не дође. Доцније, 1425. године, деспот се одрече читаве Зете која је била под његовом влашћу у корист сестрића Ђурђа. Ђурађ је упутио поклисара млетачкој влади, те је она следеће године преко својих поклисара закључила с њиме мир уз обавезу да ће му годишње давати хиљаду дуката за град Скадар. Исте године у месецу августу Ђурађ је са својом женом и децом кренуо из Рашке и дошао у Зету, у коју је био дошао и Стефан Марамонте, позван од неких из Зете да би у њој преузео власт. Допловивши из Апулије једним дубровачким бродом, искрцао се под Паштровићима. Приликом овога његова доласка, неки од његових присталица, нарочито Рашани, учинише код Ђурђа рђаву услугу Дубровчанима, тако да се он био разјарио на њих. Но Дубровчани су га непрестано смиривали и обасипали љубазношћу и услугама, јер је он и заслуживао да га лепо гледају и поштују. Наиме, и он и његов отац увек су били пријатељи града Дубровника и увек су лепо поступали с дубровачким трговцима. И више пута су Дубровчани желели да Ђурађ дође у Дубровник, а то је желео и сам Ђурађ. Пошто је, дакле, у то време Ђурађ био господар 296 Зете, а сем тога савладар у Рашкој и деспотов наследник, Дубровчани му послаше поклисаре Марина Шимунова Растића и Марина Јакобова Гундулића. Ђурађ их

Млечани шаљу поклисаре Ђурђу Вуковићу.

Дубровчани шаљу поклисаре Ђурђу.

је радо примио и дао им срдачну аудијенцију. И мада је пре био узнемирен доласком реченог Стефана Марамонтеа, као и извештајем неких Рашана и других непријатеља Дубровчана који су оптуживали Дубровчане да су на једној својој галији довезли из Апулије Марамонтеа, ипак му је био мио долазак речених поклисара. Он се тада сам понудио да са својом женом и децом посети Дубровник, и поред тога што су му људи мало наклоњени Дубровчанима набрајали многе опасности којима се (ако пође у Дубровник) извргавао или могао изврћи. Дубровачка влада одмах му је послала галију с једном фустом и неколико лађа под заповедништвом Џора Палмотића у пратњи многих других племића одређених да се нађу Ђурђу на располагању. Још пре доласка дубровачке галије Ђурађ је поделио salvum conductum Стефану Марамонтеу. Кад је допловила галија, Ђурађ се укрцао на њу са женом, децом и свим члановима породице.

Кад је, дакле, стигао у Дубровник, примише га с великим почастима, како њега тако и његову жену, коју су сачекале многе владике и пратиле је за све време док је била у Дубровнику. Ђурађ је посетио главне цркве тога града и био дариван многим богатим даровима и од државе и од појединаца. За све време његовог боравка ту, приређиване су велике свечаности. Затим су га Дубровчани превезли натраг у Зету, па кад се искрцао над Улцињем код Огирана, краљевски је даровао све који су га били допратили из Дубровника.

Ђурађ долази у Дубровник.

Из Зете се вратио у Рашку, у коју је повео са собом неке из Дриваста, тј. бискупа и неке друге који су се дрзнули да се побуне против њега.

Дриваст је између Скадра и Медуна.

Коначно 1442. године војвода Стефан одузео је Млечанима Зету с Баром, али није остала под његовом влашћу дуже од године дана, јер су је поново заузели Млечани. Они су били главни разлог пропасти куће Балшића. Кад се та кућа сасвим угасила, град Котор се ослободио великих угњетавања која је непрекидно

трпео од поменутих Балшића. Мада су им Которани више пута делили многе и богате дарове, ипак никад нису успели деловати на њих да коначно одустану од напада на њихов град. Пошто је то веома стари град 297
и како смо га много пута поменули, хтео сам да овде укратко изнесем његово порекло и развој.

Порекло Котора.

Дакле, први град Котор, зван Аскривиј, чије се рушевине и сада виде не много далеко од овога другога који је настао из тих рушевина, био је смештен у дну Рисанског залива, сада званог Которски. Према Плинију, то је био врло стари римски град који су (како пише Балтазар Сплићанин) Римљани звали Аскривиј, а ондашњи сељаци Гудрово. Марио Нигро у VI књ. Георг., држећи се Плинија, назива га Дегуртo. Верујем да ово име потиче од једне оближње реке која се још и данас зове Гурдић.

Разна имена Котора.

О постанку овог града нема ничег поузданог, мада извесни кажу да га је основао неки народ са Сицилије зван Аскри, или (како други веле) неки народ који је побегао из Азије пред навалом Грка приликом пустошења Троје и који се, после много пустоловина по мору, ту сместио. Овај град је у време Михајла, сина цариградског цара Теодора, 860. године био заузет и великим делом спаљен од Агарена из Картаге. Ови су, изабравши за заповеднике Содана, Саба и Калфуза, људе највичније међу свима ратној вештини, ушли у Јадранско море с флотом од тридесет и шест великих лађа и ту заузели неке градове, а међу осталим (како пише Георгије Кедрен у Епитоми његових историја) Будву, Росе, тј. тврђаву на улазу у Которски залив, коју су сравнили са земљом, и Аскривиј, који су опљачкали, те кренули пут Дубровника.

Аскривиј спаљују Сарацени.

Росе тврђава порушена од Сарацена.

У то време неки од првака Аскривија, који нису били присутни при рушењу свог града, повукли су се више према западу и подигли једну тврђаву на неком стрмом, по природи врло утврђеном положају, да би се ту склонили од беса варвара, пошто Аскривиј није био

добро утврђен. Током времена настаниле су се ту и друге породице. Није прошло дуго времена кад су они из Аскривија дознали да је нека јака војска ушла у Босанско Краљевство наносећи му велике штете, као и да се спушта доле у приморска места. Пошто их је обузео страх, они који су могли стати унутар нове тврђаве склонили су се тамо, а други (како каже Балтазар Сплићанин) укрцали су се на своје лађе и удаљили мало од копна, чекајући што ће бити с поменутом војском. Та војска нашавши Аскривиј напуштен и без икакве страже, спалила га је. Кад су то видели гра-
298 ђани Аскривија, напустише га и сви сем малог броја сагласно одлучише да подигну други, нови и чвршћи град. Пошто им се учинило да је онај положај где су њихови суграђани били сазидали нову тврђаву врло погодан за подизање града, заузеше простор од мора све до поменуте тврђаве, обухвативши тако део подножја брда Кловко, сада званог Ловћен.

Аскривиј поново спаљен.

Случај је хтео да су у то време Угри често упадали у Босанско Краљевство и да су више пута похарали територију босанског града Котора, који Герард Рудингер у II књ. своје *Географије* назива Весекатро, а налази се близу Бање Луке. Племићи овога града по имену Недор, Мирослав и Вуксан, као и још неки други, чувши да се зида овај нови град, кренуше са свом својом имовином која је представљала велику вредност у злату и сребру — пошто је Босанско Краљевство богато овим рудама — и дођоше у Рисан (како пише Михајло Солињанин у опису Далмације), разгласивши да су дошли да ту подигну тврђаву у којој ће моћи сигурно боравити. Кад су то дознали грађани Аскривија, позваше их и замолише да онај трошак који су намеравали учинити радије уложе у изградњу већ започетог њиховог града, те да здружени живе као прави пријатељи и грађани. Босанци, који су то иначе желели, не прихватише одмах овај предлог већ после неколико дана одговорише да су спремни удовољити њи-

Котор у Босни.

Аскривиј мења име и назива се Котор.

ховом тражењу, али под условом да се нови град назове именом њихове отаџбине, Котор. Ово нису прихватили Аскривљани, али се доцније (каже Солињанин), по наговору свог бискупа, сложише да баце жреб, те да тако одлуче којим именом да се град назове. И жреб испаде у прилог Которана Босанаца. Тако се од оног времена зове Котор, напустивши старо име Аскривиј и Гурдово. И тако, помоћу имовине поменутих Босанаца, они утврдише дебелим зидинама овај нови град који са истока запљускује река Гурдић, с југа море, а са запада река Парило.

Аскривиј спаљују Бугари.

Теута, далматинска краљица.

Котор расте рушењем Рисна.

Самуило Бугарин опустошио је око 999. године читаву Далмацију. Међу осталим злоделима која је извршио, спалио је (како каже Диоклећанин) Котор, тј., стари Аскривиј, који је тада био настањен неким земљорадницима, те га потпуно разорио заједно с Рисном, прастарим градом у који се била склонила далматинска краљица Теута бежећи пред Римљанима 315. године пре Христа. Они који су се спасли из ње- 299
гових рушевина дошли су да се настане у новом граду Котору који је рушењем Рисна много порастао.

Которани склапају нагодбу с Источним Царством.

Симеун Немања настоји да загосподари Котором.

Иако су се Которани у почетку трудили да живе независни и слободни, ипак су их непрекидне најезде рашких краљева присилиле да остану у покорности према њима све до 1178. године. Видећи Которани у то време да су их Рашани готово сасвим потчинили својој власти, нагодише се с Грчким Царством, које их је доцније снажно бранило. Тако кад је око 1179. године дошао близу Будве Симеун Немања, краљ Рашке, којега грчки историчари називају Стефан, и покушавао на све начине да се домогне града Котора, цариградски цар Манојло Комнен сместа је послао (како пише Никита Хонијат у V књ.) с великом војском Теодора Падијата да обузда Немањину смелост. Кад је Немања сазнао да долазе Грци, одмах је напустио подухват и затражио извињење од грчког цара. Пошто је њихово царство био заузео фландријски кнез Балдуин око 1215. године,

Докле је Котор био под Рашанима.

Цар Стјепан.

рашки краљ Стефан, и син Симеуна Немање, жељан изнад свега да потчини својој власти град Котор јер лежи на морској обали, позва Которане да се приклоне Рашанима обавезујући се да ће поштовати њихову слободу и бранити их од свих непријатеља. Ова широкогрудост Рашана навела је Которане да пристану уз њих. И тако су остали све до 1360. године, све до времена Уроша, последњег краља и цара из куће Немањића, и сина цара Стефана, којега се још и данас Которани сећају и називају на свом језику ЦАР СТЈЕПАН.

Млечани заузимају Котор.

Пошто је краљ Урош (како рекосмо) због своје лудости изгубио царство, те оно било подељено између четири великаша, град Котор је ступио у савез с Угрима. А пошто су Угри за време свог краља Лудовика Мартела били у рату с Млечанима због Далмације (како извештавају Бионло у X књ. дек. 2 и Сабелико у IX књ. ене. 9), Ветор Пизано, генерал млетачке флоте, опљачкао га је и спалио. То је било 1368. године. Но Пјетро Ђустиниано, такође млетачки писац, не каже да га је спалио ни сасвим оробио, јер у I књизи *Млетачке историје* овако каже: „Пошавши Ветор Пизано са двадесет и шест галија под град Котор, тада под вла-
300 шћу угарског краља Лудовика, који је држао у њему јаку посаду, стао је испитивати расположење његових становника, али му они одговорише поносно уз псовке и претње. Расрдивши се због тога, искрца војску и изврши неколико жестоких напада. На крају га заузе и делом поробе. После тога се предала и тврђава, те је њена посада и мноштво људи из града пошло у Калабрију.“ То исто пише Ђулио Фаролдо у млетачким аналима. Тада су Дубровчани, на молбу угарског краља Лудовика, под чијом заштитом је био и њихов град, послали потајно Петра Гизду Малобраћанина, рођеног Которанина, да наговори Которане на поновну верност према угарској круни, обећавајући сваком Которанину

који би хтео да се настани у Дубровнику пуну слободу и повластице, те да ће бити у свему изједначен с осталим дубровачким грађанима. На то су Которани одговорили да би то врло радо учинили да не морају водити рачуна о Млечанима и да их се не боје. Чим би их неко тога ослободио, они би се потрудили да удовоље краљу Лудовику.

Антонио Фјаски долази у Которски залив.

Кад је угарски краљ примио овај одговор, позове 1369. године у Которски залив Антонија Фјаскија са четири ђеновешке галије пуне војске и друге опскрбе, сматрајући поуздано да ће Которани поступити према датом обећању. Али они, било да нису видели довољну помоћ, или да су били можда задржани неким другим оправданим разлогом, ипак се не предадоше. Стога су Дубровчани по наређењу тадашњег бана Далмације и Хрватске Николе Сеча послали поново у Котор једног свога грађанина, коме су Которани при мучењу осакатили руку. То је много увредило Дубровчане, па су послали неколико својих галија и похарали читаво подручје Которана. Ништа им нису помогле претње које су Дубровчанима упућивали Млечани, који су склопили мир с Угром и повратили му град Котор, који је остао у оваквом односу према Угрима све до 1384. године.

Дубровчани пустоше територију Котора.

Котор поново добија слободу.

Наиме, кад је смрћу краља Лудовика у Угарском Краљевству настао велики метеж, босански краљ Твртко I, више него жељан да добије под своју власт Котор, толико је радио код краљице Јелисавете и њене кћери Марије, да је на крају постигао свој циљ, али ипак с приволом и пристанком самих Которана, које је Твртко био привукао к себи пре свега многим даровима и великим обећањима. Котор, дакле, остаде под босанском круном све до краља Остоје. Кад је Остоја био у рату с Хрвојем Вукчићем, херцегом сплитским и 301
трију отока, тј. Брача, Хвара и Корчуле, Которани су се држали радије на страни Хрвоја. Остоја се због тога увредио и настојао да загосподари тим градом. Међутим, како је он био у савезу с Ладиславом, краљем Апулије, којега неки зову Ланзилаг, а против Жигмунда и Хрвоја, доплoвило је неколико Ладислављевих галија у Цавтат да се ту састану са Сандаљем Хранићем, капетаном краља Остоје. Ова су два краља, наиме, била одлучила да пођу на освајање Котора: босански краљ с копна, а Ладислав с мора. Пошто је Хрвоје био обавештен о овом њиховом ковању завере, продро је с војском у Остојину земљу. А пошто је Остоја био приморан да позове натраг свога капетана Сандаља, паде у воду сав њихов план који су били створили у погледу града Котора.

Водио је дуги рат с Балшићима.

Остоја је водио дуги рат с Балшићима, али је много већи и тежи био онај рат који је водио с градом Дубровником. Јер мада су у стара времена Дубровник, Котор, Бар и Улцињ били у савезу, а нарочито Котор и Дубровник, 1361. године, међутим, дошло је до тешких размирица између ова два града, и поред њихових бројних родбинских веза, с обзиром да су се орођавали као да се ради о једном граду. Штавише, у Дубровнику је било, па и сада има више властеоских породица које потичу из Котора него из иједног другог града; а то су ове: Бенешић, Бућа, Басиљевић, Баска, Бичићи, Катена, Цревић, Калисти, Дабро, Држић, Гуленико, Голиебо, Ђорђић, Мекша, Пецања, Пуцић, Соренте, Волпели и Зријевић. Од тих данас живе у Дубровнику: Бенешић, Бућа, Басиљевић, Цревић, Ђорђић и Пуцић. Бичићи и Држићи су изгубили племство услед непослушности њихових предака.

Дубровачке властеоске породице које потичу из Котора.

Али све то (како рекосмо) мало је помогло и нипошто није одвратило ова два града од толиких међусобних ратова, вођених почев од 1361. до 1420. године, кад је Котор дошао под млетачку власт. Узрок и порекло њихових непријатељстава био је Војисав Војновић, кнез ужички, који је владао на подручју око Дубровника. Он, сем што је био шизматик, био је уједно наопак

Узрок непријатељстава између Дубровчана и Которана.

човек. Тај је 1360. године због неке ситнице повео рат против Дубровчана. И пошто није престајао да их свим силама прогони, они су се наоружали и спремили да му одговоре истом мером. Стога су Дубровчани следеће године замолили Которане да их помогну против овога непријатеља и не дозволе извоз соли у његову земљу. Али су се Которани извинили да то не могу учинити без велике штете по њих. Тада су Дубровчани послали

Дубровчани руше которске солане.

неколико својих галија да униште которске солане. 302
Ови су се због тога јако увредили и из освете су се придружили Војисаву, а затим његовом синовцу Николи Алтомановићу. Па пошто су их снабдели оружјем из Италије, Војисав и Никола пустошили су земљу Дубровчана, који се ускоро осветише за ову неправду. Дубровчани, наиме, замолише Страцимира и Балшу да за освету упадну и оплене подручје Котора. У томе им Балшићи сместа изиђоше у сусрет.

Млечани настоје да искористе непријатељства између Дубровчана и Которана.

Кад су Млечани дознали за ове размирице и непријатељства међу њима, замолише Балшиће и Николу Алтомановића да у савезу с њима пођу на освајање Котора и Дубровника, ови с копнене стране, а Млечани ће ударити с флотом с мора, уз обећање да ће, ако ствар успе, Балшићима дати град Котор и Драч, а Николи Алтомановићу Стон и Пељешац. Сазнавши то Дубровчани, одмах су обавестили угарског краља Лудовика. Овај поручи Балшићима и Николи да ће он лично доћи са својом војском да их нападне у њиховој кући ако буду нападали његове градове. Ове Лудовикове претње деловаше тако да су речена господа одустала од тога подухвата и да је свако ковање завере Млечана постало узалудно: Дубровчани су закључили мир с Которанима. Али 1371. године поново уђоше у рат који је избио (као и раније) због соли коју су Которани продавали у земљи њиховог непријатеља Николе Алтомановића. Зато су Дубровчани често рушили њихове солане и при томе је било много мртвих. Овај рат је трајао неколико

година, па су Которани, по природи склони на освету, 1379. године послали Трифуна Бућа и Николу Драгова босанском бану Твртку с молбом да их помогне против Дубровчана, обећавајући да ће предати свој град и кулу под његову власт. Пошто је Босанац у прошлости покушавао да му Которани предаду град, не водећи сада више никаква рачуна о обзиру који је морао имати према Дубровчанима због услуга које су му учинили, забрани под најстрожим казнама извоз из свога краљевства у Дубровник било каквих намирница. Ово распали духове Дубровчана тако да су сместа наговорили Ђурђа Балшића против Которана. А кад он дође са својом војском, уништи огњем и мачем читаву њихову земљу.

Которски поклисари иду краљу Твртку.

Краљ Твртко показује се незахвалним према Дубровчанима.

Балшићи похарали територију Котора.

Которски пук протерује градски магистрат.

Которски пук био је због тога врло незадовољан и свестан да све ове њихове невоље проистичу из лоше управе њиховога магистрата, па се побунио и протерао
303 из града поменути магистрат и већи део властеле. Протерани магистрат и властела, не знајући шта да раде, обратише се Дубровчанима с молбом да их не напусте у овој њиховој невољи, а они ће им убудуће бити добри пријатељи. Ствар је била изнета и расправљана у сенату, у коме је било закључено да им се пружи највећа могућа помоћ. Дубровчани су се, наиме, бојали да се њихови поданици, поводећи се за примером которског пука, не одваже да приреде нешто слично свом магистрату.

Дубровчани пружају помоћ которској властели.

Пошто се Дубровник тада налазио (како је више пута речено) у савезу с угарском круном, замолили су Николу Сеча, који је био добио од краља Лудовика банат Далмације и Хрватске, да он својим угледом сузбије дрскост Которана. Овај им је написао неколико веома претећих писама и та писма предао у руке Дубровчана. Они су позвали у Дубровник вође побуне, Которане Медоја и Матеја, с којима су водили преговоре па их на крају наговорили да се измире са својим магистратом

Медоје и Матеј вође устанка.

и другом властелом, те да их приме у град. Да би што боље извели ову ствар, послали су у Котор с бановим писмима једног свог поклисара, и то Матеја Ђурђевића, речитог човека и доброг ратника. С њиме су пошли поменути Медоје и Матеј.

Матеј Ђурђевић, поклисар у Котору.

Кад је Ђурђевић стигао у Котор, учинио је све како би средио и смирио овај устанак пука. После малог опирања, народ је пристао да учини оно што тражи од њега дубровачки поклисар, само ако му пружи гаранцију да убудуће неће због тога имати никакве непријатности. Поменути поклисар им тада у име своје републике даде тражену гаранцију, и тако се народ смирио.

Пераштани су били веома незадовољни овим миром и даље су продужавали устанак, говорећи да су они због гордости которске властеле били први који су трпели све недаће и рушења својих кућа. Али је и њих на крају смирио поменути Медоје, који је у то време био врло моћан и уживао велики углед у граду Котору, у коме се није могао мерити с њим у богатству не само ниједан пучанин, него ниједан властелин. Он је имао, међу осталом децом, сина Никшу, од којега су се родили Франко и Клара која се доцније удала за Матеја Лукаревића, властелина дубровачкога и бана Далмације и Хрватске. Њега Бонфиније помиње на више места с много поштовања.

Клара Которка, жена бана Далмације и Хрватске.

Пошто су се Дубровчани и Которани били овако измирили, године 1383. поново уђоше у рат, још жешћи и крвавији од претходних. Тај рат изазваше Которани 304 ни због чега, не мислећи да је започети рат често лудо смела ствар, а завршити га у своју корист, ствар не само среће него и јунаштва. Био је дошао, наиме, у Дубровник један которски властелин који је био дужан велику своту новаца једном Дубровчанину, па га је овај дао затворити у тамницу. Которани су замолили Дубровчане да га пусте, тврдећи да га они шаљу у Италију

Дубровчани поново улазе у рат с Которанима.

ради послова свога града, а ако је он некоме нешто дужан, да се повериоцу може исплатити из његових некретнина којих он има много на територији Котора. Али, и поред свега, Дубровчани га нису хтели пустити без пристанка повериоца. На то се Которани тако расрдише да су одмах наоружали две галије и послали их да заплене једну дубровачку лађу која је долазила са Истока пуна трговачке робе, а случајно била примећена у луци Росе. То исто су урадили и после неколико дана с једном другом лађом која је долазила из Барија у Апулији, на којој се налазио велики иметак Дубровчана.

Которани шаљу галије да заплене дубровачке лађе.

Дубровчани су послали поклисаре у Котор како би им се вратиле и ослободиле поменуте лађе. Кад то Которани нису хтели учинити, Дубровчани упутише у Которски залив три галије, које су, услед капетанове неопрезности, непријатељи напали ноћу. Затекавши их без страже, једну заробише, док друге две умакоше. И у тој гужви погинуо је капетан заробљене галије. Туберон пише да је ова галија била заробљена пре издајом посаде него храброшћу непријатеља. Божидар из Неретве, наиме, као вођа палубе на реченој галији, није читав дан ништа друго радио већ викао, дрско претио и псовао готово све редом. Кад је то коначно додијало капетану галије, позвао га је једног дана преда се и упитао где се родио и чиме се најпре бавио. Он му је одговорио да се родио на Неретви и да је син калафата, те да је најпре обављао занат свога оца. Капетан тада рече: „Заиста, друкчије није могло ни бити него да сте сумњива порода, а исто тако и простачког одгоја. И ја се од сада нећу више чудити кад вас чујем како вичете и псујете остале. Јер како су вам се већ од детињства уши навикле на непрекидну буку чекића, а ваша уста на смрад смрдљиве паклине, неће бити необично слушати вас непрекидно како галамите и изговарате непристојне и увредљиве речи вашим друго-

вима.“ Настојећи тада да оправда свој језик, који је псовао и изговарао гадне речи, вођа палубе одговори 305 да је његово звање да хвали крепосне, а псује опаке. На то капетан додаде говорећи: „То није истина и ви лажете као хуља. Јер кад је ваш живот пун мана и злочина, како је могућно да ви мрзите лопове и вама сличне, а волите добре.“ Капетан га је одмах сменио са дужности вође палубе и поставио да обавља свој пређашњи, најпростији занат калафата. Десило се тако да је он једне ноћи био на стражи на галији, па иако је приметио да се приближавају непријатељи, није обавестио капетана, те су Которани изненадним нападом заробили галију.

Готово је немогуће да опаки људи лепо говоре о крепоснима.

Калафат, издајица Дубровчана.

Дубровачку галију заробљавају Которани.

Кад је о томе стигла вест у Дубровник, сенат је прими с великом жалошћу. Не часећи ни часа, сенат је наоружао још две галије и послао свих пет на опседање Котора, под заповедништвом Миха Волчића Бобаљевића, човека уистину великог, и по јунаштву, и по племенитости крви и по свим врлинама које је поседовао. Њему је градски кнез у сенату овако проговорио: „Ваша ретка мудрост, несаломљиви и великодушни дух, величина ваших дела и на крају ваша велика, и још одраније позната љубав према овој вашој отаџбини у чијој сте служби више пута ставили на коцку властити живот, подстакла нас је у овим тешким временима да вас изаберемо за генерала наших ратних лађа. Сада, кад имате исловити с њима, сетите се овог поуздања и наде коју ми, чак читав град и ваша отаџбина, полажемо у вас.“ Отпловивши, дакле, Бобаљевић из Дубровника и стигавши у Которски залив, искрцао је много људи на гребен Св. Габријела да одатле право упадне на територију Которана. У борби која је настала између његове војске и Которана недалеко од поменутог гребена, Бобаљевић је остао победник. Затим је отишао на састанак с господаром Зете, од којега је добио помоћ од три хиљаде храбрих бораца, те је с њима

Михо Бобаљевић, генерал дубровачких галија.

Победник у бици.

почео опседати Котор. Али кад је приметио да непријатељ мало за то мари, реши се да изврши напад на град. Подигавши у ту сврху један бедем са западне стране, отпоче с нападом. Кад су Которани видели да при одбрани имају велике губитке у људству, сабравши се на збор једногласно решише да упуте Бобаљевићу поклисара Јера Драгија с понудом да ће вратити и галију и све што се код њих налази као власништво Дубровчана. Кад је, дакле, дошао Драги и изложио Бобаљевићу дату му поруку, овај му је одговорио да не може ништа одлучити пре него што обавести дубровачки се-
306 нат. Чим је сенат примио вест о томе, одлучи да Бобаљевић не сме да напусти оно место све док Которани не врате Дубровчанима што су им били одузели. Пошто су ови удовољили захтеву Дубровчана, дошло је до закључења мира.

Котор под опсадом и нападом Дубровчана.

У овом рату нису учествовали Пераштани, који су пре него што је отпочео, наговарали и молили Которане да се не упуштају у рат са својим суседима, кад могу мирним путем решити спор, јер ако друкчије учине, они се, изјављиваху, неће приклонити ни једној ни другој страни. На то су им Которани одговорили да им не треба ни њихов савет ни њихова помоћ. Међутим, при томе су Которани показали мало разборитости. Јер у сличним приликама свака помоћ и потпора је добра, а нарочито таквих људи какви су Пераштани. Они су увек били ратници и јунаци на оружју, о чему су често пружали и још увек пружају доказе. То долази до изражаја не само код мушкараца него и код њихових жена, које (сем што се могу дичити честитошћу у којој нимало не заостају за најчаснијим матронама, па ни за самом Римљанком Лукрецијом, ретким примером чистоте) у свим својим делима подсећају на праве амазонке. Ја сам више пута видео њих две или три како иду дању или ноћу у лађици и како, ако сусретну Турке из Херцег-Новога, не обраћају на њих никакву пажњу.

Пераштани су увек били ратници.

Пераштанке су веома честите.

Штавише, ако би се десило да би неко од њих изговорио коју не баш пристојну реч (што бива веома ретко), оне су их нападале одважно, попут Марпесије или Пентезилеје амазонке, ужасним и најувредљивијим речима.

Пераштани се раније зваху Пертани.

Пераштани се пре зваху Пертани, и најстарији су становници оних места где данас обитавају, како сведочи Балтазар Сплићанин. Они су, наиме, ту обитавали још у време кад је Рисан цветао. Када су Римљани, ради одбране Рисна, подигли једну тврђаву на гребену данас званом Св. Ђурађ, предали су је на чување Пераштанима. Како су се истакли при одбрани тога града у борби с неким гусарима, добили су од цара Диоклецијана све повластице и широке слободе које су уживали градови под Римским Царством у Италији. То је било око године господње 292, па су увек живели слободни. Истина је да су признавали за господара цара Рашке или краља Босне. Хиљаду три стотине шездесет четврте године, кад је умро Површко, властелин дубровачки и господар Будве, коју је сам био купио, или (како неки веле) примио на дар од Балшића за неке 307
учињене им услуге, Дубровчани су послали једну своју галију да укрца Површкову породицу и доведе је у Дубровник. Уједно су издали наређење заповеднику галије да настоји, уколико би Которани покушали да заузму Будву или присвоје галију коју је раније држао Површко, да спали и галију и тврђаву у Будви. Которани нису тада ништа предузели, те су се Дубровчани, укрцавши породицу Поврошкову, а оставивши посаду у Будви, вратили кући. Међутим, због неких неугодности које су имали с Поврошком, Пераштани су ноћу изненада напали Будву и заузели је. Али су је доцније, закључивши споразум с господом Балшићима, предали њима. Поменута, пак, господа, сем других услуга, обавезала се да ће бранити Пераштане од свих њихових непријатеља. И заиста, док је трајала власт Балшића у Зети, Пераст је уживао у миру. Ту

Добијају велике повластице од цара Диоклецијана.

Поврошко, властелин дубровачки, господар Будве.

Пераштани постају господари Будве.

се родио Остоја који је, боравећи на двору Радосава Павловића, господара Конавала, Попова и других оближњих места, био ванредно успео. Кад је, наиме, Радосав био у рату с Дубровчанима због Конавала, био је послао Остоју као поклисара на турски двор. Док је тамо боравио, много је јада задао Дубровчанима, а својим Пераштанима приредио велику непријатност. Кад су Пераштани видели да се коначно неће моћи дуго одржати независни, с обзиром на Турке, потчинише се Млечанима.

Остоја Пераштанин, поклисар Радосава Павловића.

Рат између Дубровчана и Радосава Павловића беше 1450. године.

Млечани, који су познавали велико јунаштво и верност овога народа, доделили су им велике повластице и широке слободе, а посебно да могу између себе изабирати управу и главаре. И тако су они изабрали садашњега свог капетана Стефана Ђуричина, наследника Стевана Раскова, који су, и један и други, људи великог јунаштва и доброте.

Но вратимо се сад опет на излагање о Которанима. Кад су Которани видели да турске снаге и даље постижу успехе у Европи, а, напротив, да слабе снаге хришћана, посебно пак владара и господе њихових суседа, те немајући никаквог изгледа да ће се дуже времена одржати независни, решили су да се својевољно потчине млетачкој влади. Та је влада била послала Пјетра Лоредана, генерала своје флоте, да заузме Сплит и Трогир. Он је ускоро заузео те градове, јер је у то време у Сплиту владала зараза, а Трогирани су изгубили слободу због своје поцепаности. То је био главни разлог што су ова два града пала под власт Млечана. Сем тога, један од трогирске властеле, по имену Микач Витури, гусарио је по мору с једном галијом и с једном
308 фустом, па пленио млетачке бродове.

Которани се својевољно предају Млечанима.

Млечани освојили Сплит и Трогир.

Микач Витури, гусар.

Када су Млечани, како рекосмо, заузели Сплит и Трогир, Лоредано је допловио с поменутом флотом под Котор. Ту су му Которани изишли у сусрет и предали му на сребрној чинији кључеве града. Овај је град у

Котор је дао много угледних личности.

прошлости одгојио заиста много часних личности које су га својом вредношћу прославиле. Међу њима су била два брата близанца реда проповедника, Виченцо и Доминик Бућа, који су својим списима објаснили многе тајне. Али надасве је проширио његову славу монсињор Алберто Дујми, крчки бискуп, великодостојник достојан уистину вечне успомене. Дивећи се његовом великом образовању, римски папа Пије IV више пута је говорио да у цркви божјој не постоји тако високи положај који он по својој вредности и знању не би заслуживао. Овај град дао је такође много славних људи у оружју којим су прославили своје име. Међу њима били су Петар Болица и Ђурађ Бизанти, обојица паметни и мудри људи што се тиче ратне вештине. Никад се пак неће моћи изрећи довољно хвале врлини и јунаштву Николе Буће и његовог сина Петра, који су били протовестијари цара Стефана и његовог сина Уроша Немање и капетани рашких одреда. После њих, у време Твртка првог овог имена, краља Босне, био је Никола Драгов угледна личност и врло искусан у државничким пословима. Уследили су после њега у време Селима и његовог сина Сулејмана, Коркут-паша и Мустафа-паша, од којих је један био гувернер Дамаска и често победник великих арапских војски; други је био паша у Каиру. Њих помињу Kyriak Spangeberg и Herman Scholdel у турским аналима. Кад помиње Мустафу, Константин Спандуђин овако говори: „Мустафа-паша (каже он) послан од Сулејмана да управља Каиром, родио се у Котору, па мада је по крви био ниска рода, поседовао је ипак све могуће врлине и био је веома леп; жена му је била Сулејманова сестра, раније жена Бостанџи-паше, коме је Сулејман одрубио главу.“ На крају, овековечио је своје име, као и име своје отаџбине, Јеролим Бизанти. Кад се као заповедник которске галије нашао с другим хришћанима у бици против Турака 1571. године, тако се јуначки и храбро борио с читавом својом дружином да непријатељ, мада је његова

галија била нападнута од четири турске галије, није успео да је зароби докле год није на њој изгинуо и по-
309 следњи Которанин. Пошто су направили покољ међу непријатељима, тако да је по седам и осам отпратило у смрт једног Которанина, падоше сви на вечну славу своју и града Котора.

ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО СРПСКОГ КНЕЗА ЛАЗАРА 310

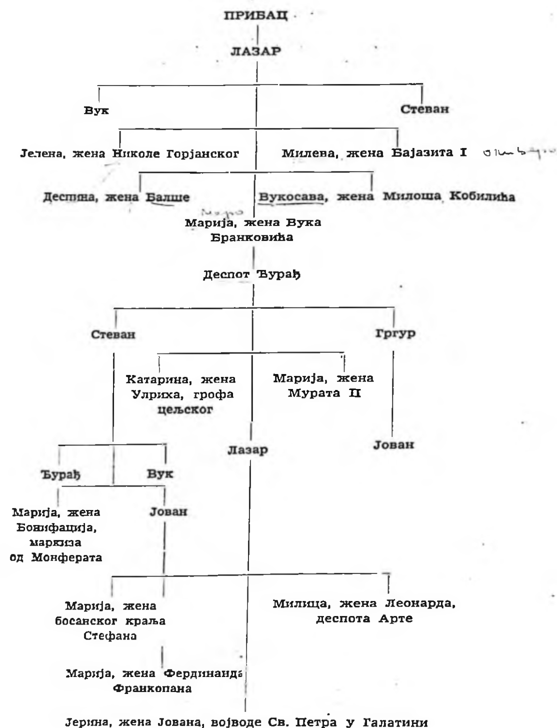

ГРБ КНЕЗА ЛАЗАРА

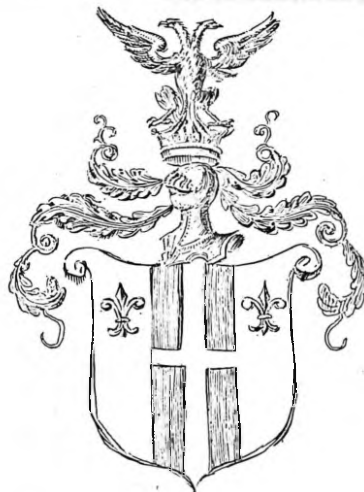

311 Кнез Лазар био је син Прибца Хребељановића, властелина и великаша у време цара Стефана. Он је у младости био дворјанин поменутог цара, а после је (како рекосмо) заузео Земљу краља Стефана све до Дунава, покоривши Расиславића и другу властелу која је држала речене покрајине: једне је затворио у тамницу, друге протерао, а неке путем разних уговора потчинио својој власти. Кад је умро краљ Вукашин, одузео је велики део његове земље, тј. Приштину, Ново Брдо и друге жупе, чиме се он много узвеличао. Сем тога

Приштину и Ново Брдо заузео кнез Лазар.

учинио је ствар достојну успомене кад се осветио (како смо казали) Николи Алтомановићу, човеку немирна духа. 312

Имао је једног сина по имену Стефана и пет кћери: Милеву, Мару, Јелену (или Хелену), Деспину и Вукосаву. Милева је (како пише Леунклавије) била жена Бајазита Првог, турског цара. Њу је заједно с мужем заробио Тамерлан. Мара је била удата за рашкога властелина Вука, сина Бранка Младенова, врло ваљаног ратника, мудрог човека и веома послушног према свом тасту Лазару, који је заједно с овим својим зетом живео у миру са свим својим суседима, тј. с краљем Босне и с Балшићима, задовољавајући се својим поседима и не тражећи путем рата туђе. Тако је поступао највише из страха који га је био обузео пред Турцима. Знао је, такође, да одржава врло добре односе с угарским краљем Лудовиком, показујући да је његов слуга и да му је покоран, као и поклањајући му више пута велике дарове у злату и сребру. Тако је исто поступао и са својим великашима, а посебно с Николом Горјанским, који је раније био сремски бан, а затим кнез палатин Угарске. Његовом сину даде за жену своју кћер Јелену. Био је, поред тога, окретан, па кад је краљ Лудовик више пута слао војску на његове границе, он би се увек тако снашао да никада није страдао. Поступајући на овај начин, није престајао да обдарује краљевске министре, односећи се према њима с великом скромношћу и смерношћу. Али кад је умро краљ Лудовик, одмах је заузео београдску тврђаву коју је поменути краљ подигао на Дунаву у време цара Стефана, па ју је порушио до темеља. Освојио је такође Мачву на граници Угарске и читав крај који се граничи с реком Савом и Св. Димитријем у Срему.

Милева, кћи кнеза Лазара, жена турског цара Бајазита.

Београд долази под власт кнеза Лазара.

У то време био је дошао из Анатолије турски цар, султан Мурат. Водећи са собом тридесет хиљада бораца, био је продро у покрајине које су биле под влашћу кнеза Лазара и његова зета Вука. И Лазар и Вук сакупили су такође много пешака и коњаника да му се супротставе. Али увидевши после да се не могу с њиме огледати, нису се усудили изићи на бојно поље, већ су ишли надомак непријатељске војске по брдовитим и сигурним местима. Кад је, дакле, Мурат видео да их не може победити, дошао је под Приштину. Пошто је није могао заузети на јуриш, задржао се у тим странама отприлике месец дана без веће штете за онај крај. Затим се вратио у своје покрајине. То је било месеца априла 1385. године.

После тога су се кнез Лазар и његов зет Вук преко
313 поклисара нагодили с Муратом. Пристали су да Мурату дају известан данак, а у случају потребе и хиљаду оружаних људи. И тако су после увек живели у миру и без икаквог узнемиравања на својим подручјима, на којима су се, а нарочито у Новом Брду, за живота Лазара и његовога зета Вука, задржавали многи дубровачки трговци. Ова су господа не само лепо с њима поступала, већ су много волела и град Дубровник, излазећи му радо у сусрет у свакој прилици. Лазар је био, што се тиче имовине, веома богат господин, јер је држао све руднике сребра у Рашкој и из њих је извлачио велико благо којим је увек сузбијао разјареност Угра, плаћао данак Турцима и одржавао се на власти, коју је настојао сачувати радије на овај начин него оружјем. А да би се осигурао са свих страна и још више ојачао, успостави родбинске везе са сином Страцимира Балшића, Ђурђем, који је после смрти поменутог Балше, којега су (како рекосмо) убили Турци, наследио власт у обе Зете, и даде му за жену своју трећу кћер, Деспину, која је пре тога била жена молдавског кнеза Шишмана.

Лазар и Вук плаћају данак Мурату.

Пријатељи су Дубровчана.

Кад су Турци довели на престо место Орхана његовога сина Сулејмана, Сулејман је закључио мир са својим суседима у Азији, па са свом војском коју је могао сакупити прешао Хелеспонт, данас зван Галипољски теснац, да би ратовао с Грцима. Мада је с њима

Сулејман прелази у Европу.

дуго водио борбу, ипак је чешће био победник него побеђен. Непрекидним пљачкашким походима већ је био изнурио снаге Грка и Трачана, а и нико се од суседних народа није могао огледати с њим у оружју. Сматрајући, дакле, да је довољно спреман да узнемирава, штавише да напада суседне хришћане, који су већ тада били сасвим слаби, опседе град Једрене и за кратко време загосподари њиме. Па како му се његов лепи положај и врло плодан крај који се налази између реке Хебра и Меланте изнад свега свидео, пренесе своје седиште из Брусе на ово место.

Осваја град Једрене.

Преноси своје седиште из Брусе.

После Сулејманове смрти преузео је власт његов брат Мурат, први овог имена. Желећи да прошири границе царства у Европи, он је прешао поменуту реку и дошао до реке Струмице с намером да нападне земље кнеза Лазара, јер је Лазар (како извештава Јован Леунклавије) помагао Угрима и подстицао их да ударе на Турке. Кад је то дознао Лазар и други кнезови и господа рашка и босанска, без икаквог одлагања средише своје војске и пођоше у сусрет Турцима који су 314 већ били прешли реку Струмицу, па се утаборише недалеко од Турака. Кнез Лазар је био врховни заповедник хришћанског табора. Он је био удао (како је речено) своју кћер Мару за Вука Бранковића, а Вукосаву за Милоша Кобилића, који се родио у Тјентишту близу Новога Пазара и био одгојен на Лазаревом двору. Између ове две сестре дошло је једном до свађе. Вукосава је, наиме, хвалила и претпостављала вредност свога мужа Вуку Бранковићу, а то је Вукову жену Мару јако увредило, па је ошамарила своју сестру. Кад је она то испричала своме мужу, он је сместа потражио Вука и сасуо на њега много увреда, те га позвао на мегдан, да се види је ли истина оно што је била казала његова жена Вукосава. И мада је Лазар покушао да их измири, ипак није успео спречити да се међусобно потуку како би и један и други показали своју вредност. Кад је Милош у двобоју збацио Вука с коња, великаши који су

Стримон који Словени зову Струмица.

Милош Кобилић, зет кнеза Лазара. Родио се у Тјентишту.

Излази на мегдан с Вуком Бранковићем.

стајали унаоколо нису дозволили да га даље удара. После тога су их кнез Лазар и други великаши измирили, но то измирење беше више лажно него од срца. Зато Вук није пропуштао ниједну прилику да Милоша оцрни код таста.

Пошто је тада Лазар имао ударити на Турке, његов зет Вук га је упозорио да пази на Милоша, јер треба да зна да он у тајности шурује с Турцима како би га издао. Желећи да то провери, Лазар позва на вечеру известан број великаша и капетане војске у намери да у току вечере прекори Милоша за ту издају како би га, ако се увери о злоделу, могао казнити (јер Словени имају обичај вином, а не мучењем откривати тајне), или, ако нађе да је невин, да се сам ослободи сумње која га је већ била почела мучити. Дакле, за време вечере кнез Лазар се окрене према Милошу, па држећи у десној руци пун пехар вина, рече: „Вама, Милошу, дарујем ово вино заједно с пехаром, и поред тога што сте код мене окривљени за издајство.“ Милош, међутим, не показа на лицу никаквога знака који би одавао такав грех и испи примљени пехар. Затим уставши поче овако беседити: „Није сада време, кнеже и господару мој Лазаре, да се препиремо, јер је непри-
315 јатељ већ у бојном реду. Сутра ујутро показаћу делом да је мој тужитељ клеветник и лажов и да сам ја увек био веран своме господару.“ Лазар му ништа не одговори, него га позва да поново седне. Но Милош читаву ту ноћ није уопште заспао, па у освит зоре, а да то нико није приметио, узјаха коња и с копљем окренутим уназад (што је код Словена знак бегунца) дође у табор Турака, код којих је био на великој цени. Стога је сместа био уведен под шатор турског цара, који се јако обрадовао његовом доласку. И ту, бацивши се на земљу (како је обичај код Турака) клања се цару, и док стоји пригнуте главе да му пољуби руку, крадимице извлачи бодеж који је држао скривен у недрима, и забија га Мурату у трбух. И док из петних жила настоји да по-

Како Словени откривају тајне.

Милошев одговор кнезу Лазару.

Милош бежи у турски табор.

Милош убија Мурата.

бегне из шатора, рани га, на несрећу, царева телесна стража, и ту најпосле погибе.

Овде Лаоник изражава малу сумњу како је Милош дохватио копље да смртно рани Мурата а да није био задржан од јаничара. Међутим, како је речено, Милош није носио копље да њиме убије Турчина, већ да покаже да се одметнуо од хришћана, нити је копљем (како неки верују) смртно ранио варварина, већ бодежом. Стога од оног времена (како извештавају Лаоник и Леунклавије) код Турака важи закон кад неко долази да пољуби руку њиховом владару, да тога двојица од стражара држе за руке како не би могао нанети какво зло његовој личности, како је то учинио Милош Мурату.

Хришћански заповедници губе поуздање у себе.

Пошто је, дакле, Милош на поменути начин побегао и вест се проширила у хришћанском табору, не знајући још увек шта се десило с Турчином, неки заповедници се почеше бојати за исход ствари и говорити да не виде могућности за спасење. Они су наговарали остале да би најбоље било избећи борбу и положити оружје, те се покорити непријатељу.

Кнез Лазар говори својим војницима.

Кад је то видео кнез Лазар, позва к себи све своје људе, те им стаде овако говорити: „Куда, куда су ишчезле, храбри другови моји, оне ваше ретке врлине, чврстина и одважност с презиром саме смрти, врлине које су вас до данас, на огромну славу читаве Србије, уздигле изнад звезда? Шта можемо учинити? Можемо умрети, али као људи. Можемо изгубити живот, али себи на част, а на штету противника. Можемо учинити 316
да нам пре дође онај коначни крај до којега сви рођени долазе, али на нашу корист, а на пропаст непријатеља. Зар није много боље славно умрети него срамотно живети? Зар се икад може боље умрети него пре но што се жели смрт? Кажите ми, ако пристанете да будете њихови робови, зар нећете умрети као и други, кад сви морају умрети? Умрећете свакако, али уз бескрајно мучење, прекор, стид и срамоту не само вашу него чи-

таве ваше земље. Ох, зар није боље, кад се већ једном мора умрети, умрети наоружан и као частан човек него умрети и гô, и у ланцима, и преклан као животиња? Ако сте уверени да свакако морате умрети, каква је то наивност ваша бојати се нечега што нико не може избећи. Смрт се не избегава одлагањем, али се зато много умањује слава кад се настоји да се избегне. Зар је смрт друго него свршетак и крај свих зала? Она, колико нам разум каже, не може бити тешка, јер бива у једном часу; ни горка, јер с њом престају све муке и патње; а зацело ни бедна ни досадна, јер бива само једном. Ако је, дакле, смрт таква, зашто је се толико бојимо? Зашто да избегнемо једну смрт, мислимо ли умирати хиљаду пута на час? Нека бежи, нека бежи из ваше памети, из непобедиве словенске крви помисао на предају и ропство. Ако се даље не може живети, умримо међу својим непријатељима, и то умримо наоружани против наоружаних. Други народи умиру на перју, обрвани годинама, истрошени временом, мучени грозницом и хиљадама разних невоља: једино Словени умиру од мача, од мача умиру једино Словени. Али убијајући део непријатеља и осветујући себе тако да и сами непријатељи, па макар били победници, увек оплакују њихову смрт. А ко зна, ако се одлучимо да будемо Словени, то значи славни и победници до сада у борби за сва места која газимо ми и која су газили наши преци, или да бар будемо људи који могу руковати мачем и знају храбро убијати и бити убијени, ко зна, рекох, да ми нећемо убијати њих исто тако добро као и они нас? Срећа помаже смеле, а не доноси победу број, већ храброст војника и мудрост заповедника. На нашој је страни сва правда, јер је непријатељ ушао у нашу земљу и заузео многа места. У нужди смо која
317 обично чини смелим и највеће кукавице; имамо толико оружја да ће нам, ако га будемо храбро употребили, или отворити пут свуда, или створити тако велико друштво да ће сами непријатељи и остали оплакивати нашу

Смрт, свршетак свих зала.

Срећа помаже смеле.

смрт. Ако, дакле, ми ставимо све на коцку и, готово у очајању за свој спас, супротставимо се и храбро нападнемо непријатеља, уверићете се како очајање увек извлачи човека из невоља и доводи најчешће до највишег ступња задовољства о којем је једва и сањао.“ Не пустише га да настави, нити сачекаше друге разлоге када их поново захвати пређашњи занос, па сви без разлике и са свих страна, распаљени древним словенским бесом, повикаше: „У бој, у бој!“

Турци су веома постојани у чувању тајни.

Паше и други турски заповедници, мада су смрћу свога господара били веома ражалошћени, ипак се не предадоше тузи, већ су с много разборитости држали у тајности његову смрт, како пред непријатељима тако и пред Турцима којима још није био познат случај. Овај је народ веома постојан у ћутању и у чувању тајни које су за њих неповољне, те им је немогуће ни застрашивањем ни обећањима извући из уста реч којом би наговестили оно што њихови господари желе да остане у тајности. Стога пре него што се проширила вест која би за њих могла бити веома опасна, турски заповедници су постројили војску, па оно што је требало радити за славу свога господара, свако је радио за властити спас. Тако с великом срчаношћу нападају непријатеља, а ни хришћани им се не опиру с мањом храброшћу. Борба се, дакле, води жестоко с обе стране: свуда падају, овде хришћани, тамо Турци, који су једва одолевали жестини Рашана и других Словена. Неки су од Турака били напустили положај и повукли се натраг у намери да побегну. Тада турски заповедници стадоше у сав глас викати: „Куда бежите, муслимани? Позади река Струмица, здесна непријатељ, а слева Јегејско море спречавају нам бекство. Зар није часније умрети у борби као људи него бежећи пред непријатељем утопити се у валовима попут стоке? Куда се део, о, Турци, онај дух и она храброст којом сте, прелазећи Хелеспонт, жудели за царством у Европи? Или сте можда дошли довде само зато да из наше срамоте произиђе већа слава

Турке спремне да беже задржавају паше.

и углед словенског народа?“ Не само ова бодрења и речи заповедника већ и (како често бива) очајничка помисао на властити спас распалили су духове Турака
318 тако да, повративши храброст и снагу, почињу са још већом жестином да нападају поново, па уз покличе и буку да јуришају на непријатеља.

Кнез Лазар узрок поразу хришћана на Косову пољу.

Кад је то видео кнез Лазар, који се нештедимице борио, и кад је приметио да му је коњ преморен, пошто је борба трајала од изласка сунца до после осам часова, остави тога коња, а узјаха другога, одморног. Његови људи, међутим, који су га видели како се смело бори у првим редовима свега умрљаног крвљу, и својом и непријатељском, изгубивши га из вида у оно кратко време док је променио коња, помислише да је пао мртав на земљу, те сви узнемирени почеше узмицати и растројавати се. Па и поред тога што се Лазар показивао и настојао да их повеже и сакупи, они су и даље бежали. Стога је и он био присиљен да крене за главнином војске и да бежи како би се спасао. Избегавајући главни друм да не би набасао на непријатеља, упаде заједно с коњем у једну невидљиву рупу покривену земљом и грањем коју су сељаци били ископали да би ухватили неку звер. Ту га сустигоше и убише непријатељи који су га гонили. Но према казивању Филипа Леоницера у I књ. и како пише у турским аналима, Лазар је био ухваћен жив, те му је у непријатељском табору одрубљена глава. Затим је покопан у Раваници, у једној врло лепој цркви, која је сва сазидана од мешаног мермера, и ту се још и данас види његово тело у једном златом извезеном покрову који је, кажу, извезла његова жена Милица.

Разна мишљења о смрти кнеза Лазара.

Лазар почива у Ресави.

Косово поље.

Место где се одиграла ова битка зове се Косово поље. Оно се (како пише Бонфиније) налази на границама Рашке и Бугарске. Угри га зову Rigomezev, а Латини Campo Merulo. Франческо Сансовино га зове искварено Campo Cassovino. Средином овога поља протиче река Ситница, која извире из илирских планина а утиче

Муратови гробови.

Милошева рука обешена на Муратову гробу.

у Дунав. На том месту беше распорено Муратово тело, извађена утроба и ту покопана. Тако се још и данас види онде једна кула коју називају Муратовим гробом и пирамидом. Потом је његово тело пренето, не у Софију (како неки рекоше), већ у Брусу, па ту положено у гроб његових предака који се налази близу Бање Брусе, а за успомену, на гроб је обешена Милошева рука окована у сребро.

Влатко Вуковић, заповедник Босанаца.

Лазара је издао зет Вук.

У овој бици пале су многе личности из Рашке и Босне. Како је босански бан Твртко био у савезу с кнезом Лазаром, беше му послао у помоћ своју војску под заповедништвом војводе Влатка Вуковића. Вуковић је 310
с мало својих људи побегао после поменуте битке, која се збила на Косову 15. јуна 1389. године. Међутим, зет кнеза Лазара Вук Бранковић спасао се готово са свим својим људима, пошто је (како неки кажу) имао тајне преговоре с Муратом да изда (како је и учинио) свога таста да би се докопао његове државе. Тако је после његове смрти и остао господарем једног дела Рашке, док је други део добила Лазарева жена Милица и Лазарева два нејака сина, Стефан и Вук. Нешто касније међу њима је дошло до великих и тешких размирица.

Турци помажу Лазареву жену Милицу против њеног зета Вука.

Разна мишљења о смрти Вука Бранковића.

Милица се стога обратила Турчину, па је он одузео земљу Вуку Бранковићу и предао је његовим шурацима, синовима кнеза Лазара, рушећи уједно градове и тврђаве које је Вук држао у Рашкој. Његовој пак жени Мари и његовим синовима, тј. Гргуру, Ђурђу и Лазару, било је одвојено толико земље да су могли некако живети. Турци су задржали за себе два утврђена града. А Вук Бранковић, кога је турски цар био бацио у тамницу, ускоро је био пуштен, те готово одмах после тога се и упокојио. Сумњало се да га је отровала ташта. Други веле да га је затворио у тамницу у Пловдиву Бајазитов син Муса, који је касније убио његовог сина Лазара, па да је Вук поткупио новцем тамничке стражаре те одатле побегао. Кад се вратио кући, пошао је у земљу Ђурђа Балшића, другог зета кнеза Лазара.

Ђурађ га је позвао преда се и прекорио због издаје таста, а затим је наредио да му одрубе главу. О томе није ништа знала његова ташта Милица.

Самоубиство Турчина Бајазита.

Да би што боље средила своје односе с Турцима, Милица је дала за жену Бајазиту Првом, цару турском, своју кћер Милеву, како пише Јован Леунклавије у *Историји Турака*. Њу је после заједно с мужем заробио Тамерлан. Кад се Тамерлан вратио у Скитију, приредио је раскошну гозбу свој господи и кнезовима Скитије. На ту гозбу је био допремљен кавез у којем је био затворен Бајазит. Тамерлан је наредио да доведу и Бајазитову жену, те да јој одсеку хаљине све до пупка, тако да су јој се видели стидни делови, па да таква разноси јела званицима на гозби. Гледајући то, њен муж Бајазит је био бескрајно тужан због њене гадне коби. Стога одлучи да се убије, но како није имао чиме да то изведе, ударао је главом о пречке кавеза док се на
320 крају невољно и бедно није убио. Његова жена Милева упокојила се други дан после његове смрти.

Звечан и Јелеч је држао Вук Бранковић.

Дакле, пошто је Лазарева држава била подељена (како рекосмо) на више делова, није прошло много а Вукова жена Мара је заједно са својим синовима повратила земље свога мужа, сем оних двају утврђених градова Звечана и Јелеча, које су држали Турци.

Дубровчани благодарни и верни Вуку Бранковићу

Дубровчани су се у то време показали веома благодарни и верни Вуку, јер су повратили његовој жени велике вредности које је он био оставио код њих на чување. Остало пак, што се налазило код других, никад није добила. Вук Бранковић, о коме је реч, био је беспрекоран и праведно поступао, а према Дубровчанима се увек односио као прави пријатељ и веома човечно поступао према њиховим трговцима у својој земљи, у којој је више пута указао почаст неким дубровачким племићима. Кад је његова жена Мара повратила његову државу (како је речено), почела је да шаље своје синове с војском у службу Турчину, задржавајући увек код себе најмлађег ради управљања др-

жавом. Међутим, како су се Стефан и Вук, синови кнеза Лазара, нашли са своја два сестрића, синовима Вука Бранковића, тј. с Гргуром и Ђурђем, код Бајазита приликом његове битке с Тамерланом, после Бајазитова пораза сви побегоше у Цариград, изузев Гргура, кога су Татари били заробили, али се после откупио. Док су се они, дакле, налазили у Цариграду, Ђурађ Бранковић је на захтев својих ујака Стефана и Вука био бачен у тамницу, јер су они међусобно били непријатељи. Ова су се, наиме, два брата прибојавала да он не оде у Романију Мусломану Челебији, сину турског цара, па да не стигне пре њих у њихову покрајину.

Гргур Бранковић заробљен.

Док је раније поменути Стефан боравио у Цариграду, добио је титулу деспота. Он се са својим братом укрцао на једну митиленску галију и допловио најпре под Улцињ, а затим се искрцао близу Бара. Нагодио се са својим зетом Ђурђем Страцимира Балшића, господаром Зете, који му је дао много људи с којима је дошао у Рашку. У међувремену је њихов сестрић Ђурађ лежао у тамници у Цариграду. Деспот га је тамо био поверио неком свом властелину који га је, привучен, можда, каквим великим обећањем, ослободио, пронашавши кључеве тамнице. Кад је Ђурађ дошао турском цару, овај га је лепо примио и одмах му дао да обуче своје владарско одело, те га даровао многим вредним стварима. Између осталог даровао му је своје оружје у знак велике љубави и поверења које је имао у њега. Затим му је дао своју војску, чијим је једним делом командовао Ђурађ, а другим турски заповедници. 321

Лазарев син Стефан, боравећи у Цариграду, доби титулу деспота.

Ослобођеног Ђурђа дарује Турчин.

С друге стране, ни деспот Стефан није пропустио да спреми добру војску, па ју је поделио на два дела: једним делом је заповедао он сам, а другим делом његов брат Вук. Кад је дошло до борбе између Вука и Ђурђа, Вук се јуначки борио као прави капетан, али је ипак био поражен и спасао се с мало војника. То је било 25. новембра 1402. године. Заметнувши битку с турским капетанима, његов брат Стефан их је поразио и извојевао победу пре стратегијом него храброшћу својих војника. Био је, наиме, неки властелин по имену Угљешица, вазал и савезник турски, који се тада налазио у турској војсци. Кад је управо требало да отпочне битка, он је уверио Турке да не прихвате борбу, пошто неће моћи издржати први налет и напад хришћана. Стога, чим је настала битка, Турци се скоро одмах дадоше у бекство. То је био разлог што су их деспотови људи многе поубијали. Деспот се вратио пут Триполља, поуздано верујући да ће затећи свога брата као победника, но било је сасвим супротно. Сусрео га је, наиме, путем у пратњи од једва двадесетак коњаника. Стефан се због тога веома престрашио и сместа скренуо према Новом Брду, а одатле продужио у своју земљу, чији му је велики део Ђурађ заузео после кратког времена. Али ни деспот, са своје стране, није пропустио да му се за то делимично не освети. Ушавши, наиме, с Угрима у Ђурђеву земљу, тешко је опустоши. И тако је Рашка за неко време била изложена многим разарањима. На крају је деспот закључио с Турцима примирје како је њима било по вољи. Вук пак, видећи да деспот не поступа с њим као прави брат и да му не да део очеве државе, крене с много властеле која је била у његовој служби право на двор турског цара. Цар му укаже велике почасти и уступи добар комад земље у Романији како би могао удобно живети с поменутом својом властелом.

Ђурађ наноси пораз Вуку.

Стефан побеђује Турке.

Угри пустоше Рашку.

Кад је прошло неко време, Вук је упорно молио и кумио од брата свој део покрајине, али му је овај ни по какву цену није хтео уступити. Због тога је Вук, добивши од Турчина војску од око тридесет хиљада бораца под заповедништвом Авраноза, у пратњи Ђурђа Вуковића дошао у Рашку, месеца марта 1409. године и пуних шест месеци остао у Рашкој, пустошећи и пленећи она места која му се нису хтела предати. На крају, 322
после многог страдања Рашке, речена господа су се нагодила, те је деспот дао део државе свом брату задр-

жавши за себе земљу према Дунаву и Новом Брду. Поред тога, давао је половину прихода ове земље свом брату Вуку, који је остао господар другог дела земље, од Мораве на запад.

У рату који су међусобно водили Бајазитови синови Муса и Мусломан, деспот је пристао уз новог цара Мусу, па пошао к њему у Романију са својим братом Вуком. Пре њиховог доласка пао је у Мусине руке Вуков сестрић Лазар, који је био заточен у Галипољу, а касније пуштен. Увече, уочи дана када ће се заметнути битка, сва словенска господа била су код Мусе и заклела му се на верност. Али, упркос томе, пре почетка битке Вук и његов сестрић Лазар побегоше од Мусе и пређоше на страну Мусломана. У бици између ова два брата оста победник Мусломан, а Мусина војска беше разбијена и поражена. Кад је то видео деспот, побегао је у Цариград (ова битка одиграла се близу реченога града 1410. године), а одатле после оде на Велико море. Дошавши на Дунав, пређе у Влашку како би стигао у своју област. Вук са својим сестрићем Лазарем опрости се од Мусломана да би се вратио кући и предухитрио долазак деспота, чију је област Мусломан предао њима. Међутим, путем су набасали на Турке Мусине присталице. Ови их заробе и приведу Муси, који сместа нареди да Вуку одрубе главу у једној шуми, а да Лазара поштеде. То је учинио у нади да ће на тај начин привући на своју страну Лазарева брата Ђурђа, који се је тада налазио код Мусломана. Али Ђурађ никад не пређе на Мусину страну. Стога, кад се исте године одиграла друга битка између ова два брата пред градом Једреном, Мусломан је поново поразио Мусу, па је овај наредио да се без икаква одлагања одруби глава и Лазару, што је било и извршено. Но кад је хиљаду четири стотине и једанаесте године умро Мусломан, Муса је остао једини турски господар у Романији.

Мусу поразио брат Мусломан.

Муса убија деспотовог брата Вука.

Муса нарећује да се Лазару одруби глава.

Док је Муса опседао Силиврију, град у Романији, Ђурађ, који се с њиме био измирио и боравио код њега,

био је обавештен да ће га Турчин у првој прилици погубити. Стога се он почео претварати да жели заједно с Турцима да удари на поменути град, па, пошто
323 се претходно био договорио с онима унутра, ушао је у град и тако се спасао. Ови догађаји били су разлог што се Ђурађ споразумео с деспотом и што су доцније живели као пријатељи. Ђурађ је поштовао ујака као оца.

Ђурађ се мири са својим ујаком деспотом.

Сада, дакле, пошто је (како је речено) Муса остао на власти код Турака, дошао је 1415. године с војском у Рашку, где је заузео неке утврђене градове и показао велику окрутност у деспотовој земљи. Деспоту је дошао у помоћ из Босне Сандаљ Хранић и војвода Петар с много војника, а из Угарске му је исто тако дошао у помоћ бан Иваниш Моровић. Но мада је деспот имао уза се толику војску, ипак се није усудио заметнути битку с Мусом, кога је његов брат Кириџи Челебија, навалившн изненада с нешто Татара, присилио да напусти Рашку. Те исте године, 14. јула, ова су два брата заметнула битку у Бугарској на месту званом Искра, и ту је Муса био поражен и ухваћен жив, те је сместа уморен гадном смрћу. Ђурађ, који је био отишао у помоћ Кириџи Челебији, вратио се кући са својим и деспотовим људима. Ипак су ова два господара остала турски вазали. Сандаљ и војвода Петар с Угрима беху отишли кући много раније, не заложивши се у рату између Мусе и Мусломана ни за једнога ни за другога.

Сандаљ Хранић долази у помоћ деспоту.

Мусу поразио и убио брат.

Године 1419. деспот Стеван је послао на управу Сребренице једног свог властелина по имену Владислав. А како је он преко сваке мере тлачио тамошњи народ, људи су се једног дана, пошто више нису могли подносити његово насиље, побунили и убили га. Да би осветио његову смрт, деспот је дошао 1420. године с великом војском у Сребреницу, па је ту похватао неке Владислављеве убице и наредио да их побију, мучећи их на разне начине. Многим, пак, трговцима и властели дубровачкој који су се тада нашли у Сребреници оду-

Владислав, намесник у Сребреници, убијен од својих људи.

Деспот Стефан поступа веома окрутно према Дубровчанима.

зео је сву имовину, штавише, бацио их је у тамницу. Некима је ископао по једно око, а другима одсекао по једну руку, и све то зато што је био посумњао да су они били умешани у заверу и убиство поменутог Владислава. Због тога му је дубровачка влада сместа послала поклисара Паска Растића. И поред тога што се за њ заложио деспотов синовац Ђурађ, и што је лично излагао и с прекором стављао пред очи деспоту многа доброчинства која су му Дубровчани учинили, а нарочито напоре које су издржали при одбрани тврђаве Сребренице кад је на њу јуришао босански краљ Твртко, Растић ипак није издејствовао да деспот ослободи поменуте Дубровчане. Стога по праведној божјој осуди,

Умире изненадном смрћу.

док је једног дана јахао на коњу близу Сребренице, 324
ударила га је кап и ту је пао мртав. Био је покопан у Раваници 1421. године. Кад је његов сестрић Ђурађ чуо за његову смрт, истог часа је кренуо с неколицином својих људи према Београду и сместа наредио да се ослободе сви Дубровчани који су били у тамници.

Наслеђује га његов сестрић Ђурађ.

Рашани су га прихватили као господара. Зато му Дубровчани 1428. године упутише два поклисара, Марина Растића и Цива Гундулића, да потврди њихове повластице, што је он радо учинио.

Сазнавши за смрт деспота Стефана, турски цар је дошао поменуте године с војском у Рашку под Крушевац. Исто тако дошао је угарски краљ под Београд. Долазак угарског краља био је од велике користи, јер да он тада није прискочио у помоћ Рашкој, Турчин би заузео сву ону област која је била под деспотом. Кад

Турчин заузима Крушевац.

је Турчин заузео град Крушевац и неке друге земље, дошао је с великом војском под Ново Брдо. Тамо је био стигао пре њега, 3. септембра, Исак-паша. Удруживши своје људство с његовим, почео је с читавом војском да напада Ново Брдо. И тако је пуних 48 дана јуришао на речено место, чије је зидине тукао веома тешким артиљеријским оруђима. Напослетку, кад га није могао освојити, повуче се с читавом војском. Међу

Вук Бобаљевић и неки други Дубровчани бране Ново Брдо од Турчина.

осталима који су тада бранили овај град било је много Дубровчана, поред осталих Вук Влаха Бобаљевић, који, као искуснији од других у војним стварима, није престајао даноноћно да се залаже као прави војник и изврстан капетан. Он је често подстицао своје земљаке да бране овај град и говорио им да се сете да су Дубровчани и да су, као такви, увек показивали пуну верност своме господару. Стога је то место (како је сам Ђурађ често знао казивати) остало у рукама хришћана захваљујући једино Бобаљевићевој верности и јунаштву.

Ђурађ постаје турски вазал.

После тога Ђурађ је настојао да се нагоди с Турчином. Постао му је вазал и обавезао се да ће му плаћати харач и давати људе за рат ако буде тражио, као што је било већ у време деспота Стефана; само што је плаћао онолико мање харача колико су му земље били одузели Турци. Средивши то, Ђурађ је удао своју кћер

Удаје кћер за цељског грофа Улриха.

Катарину за Улриха II, цељског грофа, кога су доцније убили синови Јанка Хуњадија, Владислав и Матија. Но, иако је на горе изнет начин био постигнут мир
325 између Турака и деспота Ђурђа, Мурат је ипак, видећи да Ђурађ не извршава дато обећање, поново заратио с њиме 1435. године, те упутио војску да му поруши земљу. Да би га умилостивио и с њиме се измирио, Ђурађ му је послао поклисара с обећањем да ће му дати харач колики буде хтео и да ће извршити све што му нареди. На то Мурат посла Ђурђу Сараџи-пашу са свога двора да тражи редован харач, као и султану

Мурат тражи за жену кћер деспота Ђурђа.

за жену деспотову кћер Марију. То је јако ражалостило Ђурђа: није му било криво да плати харач, али му је било веома тешко да му даде кћер за жену. На крају, свладан речима своје жене Јерине, или (како је други зову) Ирене, даде му је у нади да ће се тим сродством сасвим помирити с Муратом, али испаде друкчије, како ћемо овде даље рећи.

Кад је, дакле, Мурат примио Ђурђев одговор, послао је Халила, свог врло поверљивог човека, да му

доведе кући поменуту његову заручницу. Према томе, варају се они који веле да је ова деспотова кћи била заробљена у време заузимања Смедерева, јер је Мурат заузео Смедерево три године после склапања овога брака. Такође, она није имала ниједно дете с Муратом, иако неки, међу њима Рајнерије Рајнеке, веле да је Ђурђева кћи Марија родила Мехмеда II. То је нетачно, како јасно произлази из турских анала и прерачунавања година. Мехмед се, наиме, родио исламске године 833, а Мурат се оженио деспотицом Маријом пет година доцније (како пише Леунклавије), тј. исламске године 838. Према томе, Мехмед није могао бити њезин син. Сем тога, да га је родила Марија, он би када је ступио на престо имао једва 15 година, а ипак је поуздано да је почео владати с 21 годином. Халкокондил изричито каже да је Ђурђева кћи Мехмедова маћеха. И Спандућин врло убедљивим чињеницама доказује да Мурат није имао ниједног сина с деспотицом Маријом, коју неки називају Ирена. Међу њима је Антоан Жефроа, за ким се поводи и Рајнеке. Он је зове Ирена и даје јој презиме Кантакузина, али се они варају. Јер је добро написао Теодор Спандућин да се она звала Марија, а да није била рођена Кантакузина, већ да јој је отац био деспот Ђурађ, а мајка Ирена Кантакузина, сестра Ђурђа Кантакузина. А Ђурађ је био (што је пропустио да каже Спандућин) синовац цара Јована Кантакузина, рођени син Матеја, кнеза Албаније. Пре- 326
ма томе, и ова Марија била је унука цара Јована. С њом је њен муж Мурат провео мирно само три године не узнемиравајући земљу свога таста деспота Ђурђа. Али 1439. године, кад је Мурат видео да је угарски краљ Алберт заузет ратовањем с Пољском, силно се осмелио, па не обазирући се на родбинске везе, реши се да нападне Ђурђеву државу, у нади да ће брзо загосподарити њом. Пошто је Ђурађ схватио да његове снаге нису довољне да се одупре зету, наоружа добро град Смедерево, оставивши у њему за одбрану једног свог

Заблуда Рајнерија Рајнекеа.

Докази да Ђурђева кћи није имала деце са својим мужем Муратом.

Мурат напао Рашку.

Ђурађ бежи у Угарску.

сина, а сам пређе Угрима са својим другим, млађим сином и са целом породицом, водећи са собом много свештеника. Кад су Угри чули да је Турчин већ стигао на границу јужне Паноније, те да га само река Сава дели од њих, слали су често посланства краљу Алберту, молећи га да не дозволи да његово краљевство постане пленом непријатеља и да не остави на цедилу своје пријатеље и савезнике које је Турчин притиснуо опсадом. Подстакнут овом узбуном, Алберт крене што је брже могао с војском пут Угарске. Кад је дошао између река Тисе и Дунава, ту се утаборио очекујући друге чете које су му биле обећане.

Кад су Турци сазнали за Албертов долазак, још су се упорније бацили на освајање Смедерева, па нису престајали ни дању ни ноћу како би непрекидним нападима изнурили његове браниоце. Кад су ови увидели да се више не могу одупирати (пошто је овај град био лоше снабдевен намирницама услед тврдичлука Ђурђеве жене Ирене, која је, да би дошла до новца, била продала све жито), решише да се својевољно предаду Турчину. Видећи то деспотов син Гргур, у немогућности да ишта учини, и он пристаде уз мишљење осталих.

Пошто је, дакле, Мурат заузео Смедерево, поклонио је Гргуру већи део земље коју је раније поседовао његов дед Вук Бранковић, али под условом да му постане вазал и да му буде веран. Али, и поред тога, задржао га је код себе заједно с другим његовим братом, Стефаном, који је већ од почетка, тј. откада је Мурат склопио брак с његовом сестром, живео код њега. И док су они тако боравили код свога зета, Мурат је био обавештен о припремама које је предузимао Ђурађ, као и о томе да га његови синови потајно обавештавају о свему што су радили Турци. Због тога их
327 обојицу ослепи помоћу некакве ужарене чиније а да то није знао њихов отац Ђурађ.

После одласка у Угарску, Ђурађ се задржао неко време у својим земљама које је имао у оном краљев-

Ђурђева жена Јерина узрок паду Смедерева.

Зашто је Мурат ослепио Ђурђеве синове.

ству. Наиме, он је био заменио с краљем Албертом град Београд за неке друге земље у Угарском Краљевству, како извештава Лаоник, који каже овако: „Ђурађ је имао у Угарском Краљевству једну покрајину извесног значаја с врло богатим градовима које је био добио Елеазар, извршивши замену са Жигмундом за град Београд. Овај се град, наиме, изнад свега допадао краљу због прикладности своје луке и свог положаја на двема рекама. С једне стране запљускује га Дунав, а с друге Сава која се ту улива у Дунав." У овом казивању треба подразумевати Ђурђа уместо Лазара, а Алберта уместо Жигмунда, на основу писања Волфанга Лазија као и Томе Ебендорфера Хаселбаха, који је живео у оно време и оставио записано у аналима Аустрије да ова замена није обављена између Жигмунда и Лазара већ између Алберта II аустријскога и српског владара Ђурђа, кога је он познавао са двора цара Фридриха IV, где се према њему, као прогнанику из отаџбине, поступало с много поштовања. Бонфиниje чак набраја места која је Ђурађ био добио у замену за Београд, а то су: тврди град Сланкамен који је смештен поврх Београда на обали Дунава према ушћу Тисе, која ту утиче у Дунав, и Бећен, Келпен који Угри зову Керпен и Вилагошвар. Градови су: Затмар, Безермен, Дебрецен, Тур,Варшањ и други, а у Будиму су му биле дате неколике тако величанствене зграде да су се могле мерити с краљевским палатама. Ту се, дакле, Ђурађ задржао неко време, а затим је отишао у Загреб.

Кад је Београд дошао под Угре.

Места која је деспот Ђурађ поседовао у Угарском Краљевству.

Док је Ђурађ боравио у Загребу, дознао је да су после смрти краља Алберта настали велики немири у његовом краљевству. Скоро очајавајући због тога за свој положај, усмери своја настојања не би ли се некако нагодио с Турчином. Упути, дакле, молбу у Млетке да би му на његов трошак дали једну галију да га превезе у Бар, једини град у његовој држави који му је остао потчињен. Млечани му сместа удовољише молби, те је он прешао с целом породицом у то место. Кад

Ђурађ долази у Бар.

је то дознао Мурат, послао је сместа своје људе да тајно преговарају с Баранима да би му га изручили, нудећи им брда и долине. Између осталог обећавао је да ће им град остати слободан и да ће га он држати под својом заштитом. Кад је Мурат изишао с оваквим
328 једним предлогом, Барани су били у недоумици и неодлучни: с једне стране, велика обећања мамила су их да пристану, с друге стране, верност коју су дуговали властитом господару позивала их је на обрнути поступак. Али Ђурађ, кад су га неки његови пријатељи упознали с овом ствари, схвати да је паметније да не чека на неизвесну одлуку Барана. Стога сместа посла у Дубровник једног гласника молећи тамошњи сенат да му пружи помоћ, с обзиром на опасност у којој се налази. У ту сврху Дубровчани исте ноћи упутише под Бар једну добро наоружану галију. Други кажу да су Дубровчани на деспотову молбу много раније били послали једну своју галију под заповедништвом Паска Соркочевића и да је она имала налог да се за сваку сигурност задржи у водама Бара.

Мурат преговара с Баранима о изручењу Ђурђа.

Дубровчани пружају помоћ Ђурђу.

Дакле, под изговором да жели да иде у лов, Ђурађ изађе рано ујутро са свима својима и с читавим својим иметком изван града, спусти се на море, па се укрца на горе поменуту галију и отплови у Будву. Ту се повукао у тврђаву, верујући да ће у њој бити безбедан, али му се деси сасвим обрнуто. Црнојевићи, наиме, навикнути да играју на карту двоструког издајства, већ би га готово били ухватили да се он, опазивши да је у крајњој опасности, није онако брзо укрцао на једну дубровачку лађу. Предосетивши тај случај, Дубровчани су сместа упутили једну своју галију под заповедништвом Џора Гучетића, те га је он сусрео на путу и довео у Дубровник. То је било месеца априла 1441. године. Ђурађ је остао у Дубровнику готово до краја месеца јула. И мада је Мурат, пред којим је у то време дрхтала читава Европа, слао више посланика, учинио више понуда, обећавајући Дубровчанима, између оста-

Ђурађ долази у Дубровник.

лог, да ће им предати многе тврде градове у Босни и целу област близу Дубровника, као и све благо које је Ђурађ држао код њих на чувању, и мада је више пута запретио дубровачком сенату да одустане од пружања заштите деспоту и да му га изручи, Дубровчани се ипак нипошто нису хтели изневерити поменутом владару ни ускратити му заштиту. Због оваквог држања Дубровчана и сам Мурат је, готово запањен великом њиховом постојаношћу, рекао (како приповеда Бонфиније у V. кн. 3. дек.) да град Дубровник не може никада пропасти кад се у њему толико цени дата вера и помагање ближњега.

Мурат тражи изручење Ђурђа.

Мурат се диви постојаности Дубровчана.

Кад су Дубровчани приметили да је Ђурађ, сазнав шта је Мурат тражио, клонуо духом, одмах су га позвали у сенат, храбрећи га да буде расположен и да се ничега не боји. После су му саветовали да се обрати Угрима и да настоји благом које је држао код Дубровчана да поврати државу које је неправедно био 329 лишен. Опоравивши се захваљујући њиховом храбрењу, Ђурађ одговори и обећа да ће што пре отићи како Турчин због њега не би заратио на њих. Вративши се кући, посаветовао се са својом женом шта треба да ради. Она га је наговарала да се повуче код цариградског цара. Али је Ђурађ одлучио да се радије обрати Угрима, у чију се верност био већ осведочио.

Излазећи у сусрет Ђурђу, Дубровчани су га укрцали на своје властите галије под заповедништвом Николе Ђурђевића и одвезли га до Скрадина, града у Далмацији. Одатле је затим отпутовао у Угарску на поседе које је (како рекосмо) имао у томе краљевству. Уједно је послао поклисара да честита Владиславу ступање на престо Угарског Краљевства, нудећи му уз то своје пријатељство и услуге. То се Владиславу веома допало. После неколико дана, кад је Ђурађ стигао у Будим, примио га је љубазно и ту су склопили између себе вечни савез. Зато је ускоро после тога, залагањем Јанка Хуњадија (оца краља Матије), човека кога су у

Дубровчани превозе Ђурђа до Скрадина.

Ђурађ је помоћу Јанка Хуњадија повратио државу.

то време сматрали једним од првих војсковођа у Европи, који је често победио санџаке и друге турске капетане, и помоћу блага које су му Дубровчани верно сачували, Ђурађ повратио већи део своје државе. Хуњади му, наиме, није повратио све, јер је део даровао својим капетанима, а део задржао за себе. То му се учинило сасвим правично, јер оно што је Ђурађ добио, добио је његовом заслугом и храброшћу. Сем тога, Хуњади је врло добро познавао слабу деспотову веру, веру човека који је мало више ценио хришћанску религију него исламску. Налазећи се између Угра и Турчина, шурујући сад с једним сад с другим, Ђурађ је често преварио и једног и другог, тако да с њим нису били задовољни ни Угри ни Турци. Па ипак Ђурађ се тада правио да не води о томе рачуна, а никад није заборавио услуге које су му Дубровчани учинили. Штавише, увек се трудио и настојао да призна и награди њихову велику љубазност. Тако је (међу осталим услугама које им је учинио) наредио да сваки Дубровчанин који би у целој његовој држави имао дужника који не одговара својим обавезама може сам без икаквог призивања на суд и јавну правду да затвори таквог дужника у властиту кућу и ту да га држи све док му не исплати дуг. Због тога су се многи Дубровчани обогатили, а њихов град стекао врло велики иметак и углед. Исто тако,
330 деспот је био захвалан појединим дубровачким племићима који су после његова одласка из Дубровника увек били с њиме. Међу тима су били Дамјан Ђурђевић и Паско Џона Сорчочевић, звани Бјеља. Овима је Ђурађ дао високе положаје у својој држави, а посебно Сорчочевићу, који је код њега заузимао положај првог саветника. Зато се још и данас види на смедеревској кули Сорчочевићев грб који је Ђурађ тамо поставио да би показао оданост коју је према њему осећао; даровао му је затим земље у Топлици, у старо време званој Трикорнесиј (како вели Ђакомо Касталдо). Та места је Сорчочевић, кад се хтео вратити у отаџбину,

Ђурађ се увек показивао захвалан према Дубровчанима.

Дамјан Ђурђевић и Паско Сорчочевић, Ђурђеви саветници.

Топлица дата као поклон Сорчочевићу.

продао за велику своту новаца неком рашком великашу. Кад је то видео Дамјан Ђурђевић, прекорио га је говорећи да тиме показује како није довољно паметан, јер ће Турчин ускоро напасти град Дубровник. Али му је он (као прави грађанин и родољуб) одговорио да отаџбину треба помоћи особито онда кад јој прети пропаст, као и да он сматра највећом чашћу умрети бранећи своју отаџбину. Опроставши се, дакле, од свог господара, дошао је у Дубровник носећи са собом велико благо, док је Дамјан остао у Рашкој код деспота.

Одговор достојан правог грађанина.

Пошто је деспот био у савезу с Угрима, краљ Владислав, Јанко Хуњади и он заједнички су напали романијског беглербега Хасан-пашу и Турахан-бега, па их до ногу потукли у подножју брда Хема. Овај догађај је страховито уплашио Мурата. Јер Караман, сазнавши за овај пораз, сместа је подигао оружје против азијских покрајина Понта и Битиније које су држали Турци. То је испунило ужасом Мурата, који је много желео да закључи мир с Угром. Ову околност је искористио Ђурађ и поручио Мурату да ће он издејствовати мир с Угрима и дати му још харача у висини половине прихода свога краљевства, да ће му уз то бити вечни пријатељ и савезник, ако пристане да му поврати све земље које му је био заузео и ослободи синове, које је држао код себе у заробљеништву.

Пораз нанесен Турцима на брду Хему.

Кад је Ђурђев поклисар ово изложио Мурату, овај је сместа прихватио понуду и обећао да ће удовољити свим Ђурђевим тражењима. Примивши о томе обавештење, Ђурађ је одмах прешао у Угарску, ступио пред Владислава и овако му проговорио: „Пресветли краљу, цар Мурат те наговара и моли да закључиш с њим примирје. Ако се то оствари, он обећава да ће ми вратити сву моју земљу коју држи и да ће ми ослободити синове. Стога, ако ћеш мене послушати, сигурно ћеш
учинити што варварин тражи. На тај начин, наиме, твој 331
ратни положај биће далеко бољи. И ако доцније будеш хтео ударити на њега, много лакше ћеш га победити."

Ђурађ измирује Угре и Мурата.

Кад је Владислав чуо ове Ђурђеве речи, обећа му да ће радо прихватити примирје, те по Ђурђеву савету посла по турског поклисара пред којим је требало закључити поменуто примирје и уједно повраћај Ђурђеве земље. Мурат, са своје стране, сместа упути поклисара с овлашћењем за склапање примирја и других ствари што су били међусобно уговорили. Тако се (између осталог) забрањивало Угрима да пустоше турску земљу, а Турцима да прелазе Дунав и пљачкају Угарско Краљевство. Примирје је било потписано с обе стране, а Ђурђу су били враћени његови синови.

Мурат враћа Ђурђу синове.

Кад је Ђурађ угледао слепе синове, обузела га је таква туга да је (како пише у турским аналима) скоро хтео да се сруши на земљу да га нису придржали. Овде, дакле, треба одбацити Куреуса, писца шлеских хроника, који пише да је Ђурађ, помиривши се с Муратом после битке код Варне, добио натраг државу, треће године после Владислављеве победе над Хасан-пашом. Јер очито је да је краљ Владислав 1443. године, пошто је у интересу хришћанства прекинуо мир с Турчином, тражио од Ђурђа да уђе у савез с другим хришћанима, као и да он то никако није хтео, наводећи многе привидне разлоге који су га од тога одвраћали. Ђурађ се, на крају, надао да ће Владиславу накнадити новцем то што није с њим отишао у овај поход. Он му је уз то често поручивао да пази добро шта ради, јер да није лако кренути у рат против Турчина, чије су снаге готово непобедиве. Али кад је Ђурађ видео да Владислав упркос свему остаје при својој намери, пређе на турску страну, колико из љубави према кћери, толико из мржње према Јанку Хуњадију зато што је задржао за себе његова утврђења у Србији.

Заблуда Куреуса.

Ђурађ прилази Турчину против хришћана.

Сазнавши, дакле, за припреме које су предузимали Угри и за долазак Скендербега у циљу пружања помоћи Владиславу, Ђурађ им са свих страна затвори пролазе како би им препречио пут. И узалуд се Скендербег трудио да га упозорава преко поклисара и да га

Брани пролаз Скендербегу.

моли љубазним речима да му не прави тешкоће, јер нема за то никаква разлога; нека не постане од пријатеља и суседа непријатељ, нека не изазове против себе оружје читаве Угарске и Албаније и не створи себи 332
непријатеље и спреда и страга, ако га сада случајно не пусти да слободно прође са својим одредима да се здружи с Владислављевом војском; нека не дозволи да Скендербегова војска претрпи каква тешка страдања, што би, на крају, било на штету и његову и целог његовог краљевства; да је он у пријатељству с Муратом једино због љубави према кћери, а да је предобро осетио зетову неверу, те да не заборави услуге које су му учинили Угри. Кад то код Ђурђа није имало никаква дејства, и кад Кастриоту није остала друга нада сем наде у оружје, иако му је то било неугодно и изгледало опасно да ту отпочну ратни напори — јер је чувао свеже снаге својих војника за борбу против турске војске — ипак му се учини часним да покуша, уколико би успео, да прокрчи себи пут оружјем.

Али док је Арбанас каснио на границу Мезије, и док деспот пре задржава него спречава Скендербегово кретање (пошто би упорна храброст капетана на крају прокрчила себи пут и без крви војника и савладала све препреке), Владислав, делимично обесхрабрен Скендербеговим писмима, делимично вођен својом неодољивом судбином, прошавши Влашку и прешавши Дунав, био је стигао с хришћанском војском до Варне да би одатле кроз равнице и лакшим путем с ратним одредима прешао у Романију. То место представља велико поље с оне стране Мезије, већ одавна славно по пропасти многих војски. То је земља коју су омрзли и највећи борци.

Владислав поражен код Варне.

Ту је хришћанска војска, заметнувши битку с непријатељским Муратовим одредима, била бедно поражена и уништена.

Кад је то сазнао Скендербег, који се још налазио у Мезији, осетио је голем бол. Ипак, кад је боље раз-

мислио, одлучио је да се врати натраг са својим одредима. А да му жалост не би била сасвим неосвећена и да би бар делимично казнио Ђурђеву пакост, одмах се лати оружја, па ушавши у деспотову земљу, похара све уздуж и попреко. У томе су га следили и остали хришћани, његови савезници.

Скендербег похарао Ђурђеву земљу.

Ђурађ тражи помоћ од зета.

Ђурађ, међутим, налазећи се на великој муци, затражи помоћ од зета Мурата, говорећи како он није никада пропустио да укаже помоћ Турцима, чак и у безнадежним приликама; он им је уз властиту опасност и својом крвљу притекао у помоћ у време кад су једино
333 богови могли помоћи; он је телом своје државе спречио пропаст која је претила Османовој држави; он је уз највеће неприлике својих земљака дуго задржао арбанашке одреде преносећи на себе рат, како се ти одреди не би здружили с угарским који су били с оне стране Мезије и који су их с највећом жељом очекивали; он је поставио телеса својих људи уместо бедема против Скендербега; Мурат би морао промислити како би изгледао његов положај да он није уложио све напоре и тако спречио да се арбанашка војска здружи с угарском, јер треба да зна да је он однео онако крваву победу само над војском Владислава; он је, настављаше даље Ђурађ, из самилости према његовој судбини изазвао против себе мржњу Угра и стара непријатељства Скендербега, па и оружје свих суседа, те сада, због тога што му је учинио услугу, мора испаштати казну; да се, по Скендербегу, не би рекло да је Мурат остао победник у бици против Угра, јер са својим сређеним одредима упада час у његову земљу, а час у земљу његових пријатеља, тако да је са свих страна окружен непријатељским оружјем, с једне стране угарским, с друге стране арбанашким, те да он неће моћи даље да се одупире, пошто су његове снаге преслабе у поређењу с непријатељским, ако му зет, коме је он кад је био у невољи учинио толике услуге, не пружи заштиту.

Ове деспотове јадиковке, а нарочито његова последња услуга, гануле су Мурата, који је иначе био склон ратовању, те би он одмах мобилисао људство и припремио оружје да није у рату с Угрима већ изгубио огроман број војника, а исто тако и у недавном рату с Арбанасима, као и да није већ био остарео, па је желео да у миру проживи остатак живота. Но ипак није пропустио да утеши Ђурђа. Обећао му је да ће лично доћи и осветити срамоту коју су му нанели његови непријатељи. Али, на крају, није ништа предузео.

Јанко Хуњади хоће да се освети Турцима.

Јанко Хуњади, са своје стране, да би се осветио Турцима због пораза хришћанске војске код Варне, сакупио је нову војску, с којом је стигао до града Северина. Зауставивши се на обали Дунава, послао је своје поклисаре Ђурђу, наговарајући га и молећи (како је и раније више пута чинио) да му се придружи у овом часном и светом походу. Стављао му је пред очи какве је све услуге примио од Угра и како би било страховито 334
непоштено кад би се показао незахвалним према њима. Уверавао га је да рат може бити само успешан, јер има довољно и новца и људства; он је имао у својој војсци двадесет хиљада војника, не рачунајући ту влашке одреде; да се, према томе, за овај поход тражи и да недостаје само он, владар Рашке; ако он својим саветом и својом моћи помогне овај подухват, ништа се више не може пожелети. Стога га је усрдно молио да построји своје одреде лаке коњице и да крене за њим.

Ђурађ се показује незахвалним према Угрима.

Али како Ђурађ није био ни склон, а камоли одушевљен да учествује у овоме рату, извињавао се на све могуће начине, наводећи пре свега мировни уговор који га је обавезивао према Мурату, којега ни по какву цену не би хтео озловољити, те да га лично поново не снађе ранија невоља. Ове и многе друге разлоге истицао је Ђурађ како не би ушао у савез с Јанком, коме је, у ствари, много завидео. Наиме, Ђурађ није могао поднети што му је Јанко био претпостављен у

Завиди Хуњадију на јунаштву.

управи Угарског Краљевства, а, сем тога, стидео се да као деспот и владар Мезије, потомак царске лозе, ратује под заставом Хуњадија. Кад је Хуњади то сазнао, много се увредио и расрдио. Претио је да ће он лично, ако му бог даде победу у рату, својим рукама (како је обичај код Индијанаца) заврнути шију неверном и незахвалном Ђурђу, па његово краљевство предати другоме, достојнијем од њега.

Хуњади прети Ђурђу.

Хуњади, дакле, крене сместа пут Бугарске. Пролазећи кроз Рашку похарао ју је као да је то била непријатељска земља. Чим је Хуњади кренуо, Ђурађ је преко више гласника обавестио Мурата о походу Угра и броју његове војске. То је чинио делом због зависти коју је (како је речено) осећао према Јанку, а делом да би угодио Мурату, надајући се да ће на тај начин дуго времена остати с њим у пријатељству. Ђурађ га је обавестио затим да је Хуњади прешао Дунав с незнатном војском и да не треба уопште да га се боји, већ нека га пусти да прође даље, а онда нека му позади затвори пролазе, јер ако тако учини, нико од њих неће моћи да умакне. Мурат је радо послушао овај деспотов савет и није одмах ударио на непријатеља, већ га је пустио да прође даље следећи га два и три дана хода позади, те му је с леђа затворио пролазе како се не би могао повући натраг. И већ су
335 обадве војске биле стигле на Косово поље, које се (како рекосмо) налази на граници Рашке и Бугарске, где је Хуњади очекивао Скендербегове чете. Турчин, који је о томе био обавештен, присилио га је да прихвати битку у којој су Угри, мада су се јуначки и храбро борили, на крају ипак били поражени, не толико храброшћу, колико бројном надмоћношћу непријатеља. Ту је пало само осам хиљада хришћана, а Турака тридесет и четири хиљаде.

Ђурађ обавештава Мурата о хришћанској војсци.

Хуњадијев пораз на Косову пољу.

Приметивши Хуњади да је Јован Зекер, син једне његове сестре, погинуо у бици, да су заробљене многе

Хуњади бежи сам по пустарама.

ратне заставе, да је војска натерана у бекство напустила све, и он стаде бежати и лутати сам на коњу по пустарама, и без јела и без пића. Кад је видео да му је коњ већ сустао, напусти га и идући тако сам дође до једнога брежуљка. Опазивши ту да неки Турчин трчи за њим с копљем у руци, побеже и склони се у једну мочвару. Изашавши после из мочваре, уђе у земљу деспота Ђурђа. Тамо је сусрео два Рашанина које је уз велика обећања молио да га поведу у Београд. Они су га најпре нахранили, а затим, обећавши му да ће га одвести куда је желео, кренуше с њим на пут у чврстој намери да га уз пут убију. Пошто су, дакле,

Нападнут од Рашана.

превалили мали део пута, насрнуше на њ да виде има ли што уза се. Нашавши један златни крст који му је висио о врату, отеше му га. Међутим, док су се они свађали око крста, Јанко угледа у близини један њихов мач, зграби га хитро и једнога од њих смртно рани, док се други спасе бекством.

Ђурађ настоји да ухвати Хуњадија.

Кад је деспот Ђурађ чуо за пораз хришћана, послао је телала по читавој својој држави и написао управницима својих земаља да не смеју пропустити ниједнога Угра кроз његову земљу пре него што испитају ко је и откуда је, а да све остале припаднике других нација слободно пропусте. У случају, пак, да пронађу Јанка Хуњадија, да га доведу преда њ. Поглавари покрајина, са своје стране, издадоше проглас свим својим поданицима да сваког Угра кога нађу сместа приведу к њима. Ко год би се огрешио о ово наређење, морао је умрети на мукама.

Хуњади, сав изгладнео, није знао шта да ради.
Стигавши у једно место у Рашкој где су неки сељаци 336
радили на пољу, упути се к њима и замоли да му даду мало хлеба. Кад су ови разабрали да је Угрин и да тражи хлеба, одговорише: „Пријатељу наш, хлеба имамо и даћемо вам колико год хоћете, али пропис тражи и сили нас наређење владара да вас свакако морамо

привести градској управи да се види ко сте. Кад управа утврди ко сте, сместа ће вас и без икаквих сметњи пустити у вашу земљу. Јер траже (како мислимо) само Јанка Хуњадија.“ Рекавши то, поменути сељаци га не

Рашани везују Хуњадија.

пустише да оде, већ га чврсто везаше и присилише да каже и призна најстаријем између њих да је он Хуњади. Хуњади им је много обећавао ако га одведу у Београд, а не приведу пред градску управу. Онај, дакле, најстарији међу њима познао га је и обећао да му се неће ништа догодити и да ће га повести кући. Он је открио својој браћи да је то Хуњади, и наредио им да ствар држе у тајности. Касно у ноћ одведоше га у једну појату где су држали сено и стоку, очекујући јутро да с њиме крену пут Београда. Но следећег дана поменута браћа се посвађаше и један од њих, расрдивши се, пође да открије ствар градској управи. Ова упути своје судске чиновнике, који су ухватили Хуњадија и везаног отпремили деспоту уз обавештење где је био пронађен.

Приведен Ђурђу.

Кад је Ђурађ добио у руке Хуњадија, задржао га је неко време као заробљеника у кули. Док је Хуњади ту боравио, наговорио је капетана куле и осталу посаду да се здруже с њим и да заједнички нападну лично деспота, те заузму град. Али ствар, на крају, не успе, јер је један од завереника открио Ђурђу ову заверу. Ђурађ је наредио да се погубе сви завереници, а после неколико дана је пустио Хуњадија под условом да се његов син Матија ожени једном његовом унуком, кћери цељског грофа Улриха, и још да му мора вратити све тврђаве које је Хуњади држао у Рашкој. Да би, пак, био сигуран за оно што је уговорио с Хуњадијем, Ђурађ је затражио да му даде за таоца

Ђурађ пушта на слободу Хуњадија.

свога сина Ладислава. Кад је то постигао, пустио је Хуњадија да оде у Угарску.

Хуњади се у Угарској неко време одмарао и опорављао од толиких напора, а онда је решио да се освети

Ђурђу, чију је незахвалност теже подносио неголи мржњу Турака, а нада све му је било мучно сећање

Хуњади напао Ђурђеву земљу.

на ропство проведено у Рашкој. Стога је сакупио војску 337
и напао Ђурђеве земље. Попалио је села, похарао поља, заузео градове и, коначно, за кратко време освојио што је Ђурађ поседовао у оном краљевству. Кад је хтео прећи преко да руши Рашку, изиђоше му у сусрет Ђурђеви поклисари, те му сами добровољно повратише сина Ладислава, којега је Ђурађ краљевски даровао. Затим су га замолили да одустане од даљег уништавања и опрости нанете му увреде, јер је Ђурађ спреман да убудуће ради према његовим жељама. Хуњади је застао часак да промисли што ће урадити, али је, на крају, био свладан молбама својих угарских великаша који су се били заложили да га измире с Ђурђем. Одо-

Хуњади и Ђурађ закључују мир.

бровољио се и закључио повољан мир с Ђурђем, те се вратио у Угарску. То је било 1448. године, а четврте године Хуњадијева владања.

Мурат креће у рат против Ђурђа.

Следеће године Мурат поново поведе рат против Ђурђа. Кад је, наиме, дознао да је имао у рукама Хуњадија и да га је пустио на слободу, веома се расрдио и одлучио да га за то казни. Послао је Фриђибега с војском од четрдесет седам хиљада бораца на границу Рашке и наредио му да настоји да што пре поново изгради Крушевац, град који је лежао на реци Морави, и раније био порушен у великом рату, а затим да с тог места изврши напад на Ђурђеву земљу, те похара поља и све уништи огњем и мачем. Фриђибег је извршио што му је било наређено. На првом месту, наредио је да се доведе из суседних места велики број зидара и других занатлија ради поновне изградње и утврђивања Кру-

Мурат обнавља Крушевац.

шевца. Поред тога, издао је забрану да у то време нико од његових људи не сме на било који начин нападати суседе, како Рашани не би помрсили његове планове. Пошто је осигурао овај град насипима, јарцима и кулама, тако да је његова посада лако могла одолети

Фриђибег напада Ђурђа.

сваком нападу непријатеља, почео је робити и пљачкати уздуж и попреко по Ђурђевој земљи. Ђурађ се због тога веома уплашио и није знао шта да ради: помирити се с Турчином није могао сем по цену великих злочина и огромну своју штету, а ако се хтео одупрети, није нипошто могао рачунати на помоћ Хуњадија, којега је, знао је добро, увредио, док другога, пак, није било коме би се могао обратити. Но и поред тога, био је пре спреман да трпи све невоље него да се покори окрутном робовању Турчину. Коначно, ипак се

Хуњади помаже Рашку.

обрати за помоћ Хуњадију, мада је то учинио с много обзира. Јанко му тада веома радо понуди своју помоћ, јер је увиђао да ће Угри, ако варварин заузме Рашку, имати тога варварина непрекидно на праговима својих
338 домова.

Хуњади је, дакле, сместа сакупио знатну војску и спустио се у Рашку. Заборавио је и опростио у интересу хришћанства све неправде и увреде, па није послао друге капетане, већ је лично дошао да помогне незахвалном деспоту. Прешао је Дунав код Смедерева, и кад је ушао у Рашку, придружио је своје чете Ђурђевим четама, те кренуо усиљеним маршем како би изненада напао непријатеља. Четврти дан приближили су се Турцима, и управо се разданило кад су улазили у подручје. Ту се између две војске подигоше (како се обично дешава) облаци који заклонише поглед једној на другу. Но на крају сунчеви зраци разагнаше облаке, те пред непријатељем засјаше наоружане чете у којима су се издалека могле распознати Хуњадијеве заставе. Турци се услед овог изненадног наиласка хришћана толико обесхрабрише да више нису помишљали ни на наоружавање чета, ни на распоређивање стража, ни на прихватање битке с непријатељем, већ је свако настојао да потражи спас у бекству. Створивши, дакле, одмах у почетку пометњу, сви су стали бежати. За њима је пошла у потеру лака коњица, која је многе поуби-

јала, а знатан број заробила. Кад је, међутим, наступила ноћ, хришћани су се вратили натраг, а Турци су се посакривали по шумама. Фриђибег и многе друге личности били су заробљени.

Фриђибег поражен и заробљен.

Хуњади спаљује Видин.

Одневши ову победу, Хуњади пође у Видин, град у Бугарској, који се налази на Дунаву, те га спали као град који је више пута био узрок многих ратова. Одатле се сместа врати у Рашку, поклони деспоту робље, те тријумфално уђе у Београд.

Ђурађ је живео под угарском заштитом веома мирно. Ни Турци се нису усуђивали да га тако често нападају. Тек Мехмед, који је наследио свога оца Мурата, после освајања града Цариграда кренуо је у рат против државе Рашке. Почео је да опседа Ново Брдо, које је тукао артиљеријом, и кугле су у параболама падале у град. Овај начин пуцања из артиљерије први је (пише Лаоник у VII књ.) пронашао Мехмед. Запрепашћени браниоци предадоше се. То исто су учинили после и они у Трепчи и Призрену. Ово је било 1454. године, како пише Бонфиније у VIII књ. 3. декаде.

Мехмед напада Ђурђеву земљу.

Мехмед пронашао начин пуцања из артиљерије у параболи.

Ново Брдо, Трепча и Призрен падају у руке Турчину.

Из Новог Брда Мехмед је однео најдрагоценије ствари и повео са собом најугледније личности, а остале је оставио ту ради искоришћавања многобројних мај- 339
дана из којих је деспот Ђурађ црпео велике приходе.

Кад је Ђурађ сазнао за припреме које је Турчин предузимао, уплашио се за своју државу и за своју личност. Стога је наоружао своје земље и прешао поново у Угарску да тражи помоћ. Како тамо није било Ладислава, пошао је к њему у Беч. Тамо је био такође фратар Иван Капистран из Реда светога Фрање. То је био човек света живота и веома ревностан проповедник. Пошто је много желео да разговара с деспотом, поручио му је да би се радо с њиме састао, уколико му то не би било непријатно. Деспот је одговорио да пристаје да се једног дана састану. Кад су били у разговору, Капистран је почео уверљивим разлозима доказивати

Иван Капистран и деспот Ђурађ воде разговор.

да је становиште католичке цркве у погледу религије најсветије, и његовим разлозима није се могло ништа приговорити. Због тога је наговарао и молио деспота да се са свим својим народом сједини с римокатоличком црквом. Ђурађ му одговори: „Ја сам деведесет година живео у овом уверењу које су ми улили у душу моји преци, те сам ја код свог народа (мада несрећан) увек био сматран паметним. Сада би ти хтео да помисле — кад би ме видели да сам се изменио — да сам због старости излапео и да сам (како прост пук вели) подетињио. Ја бих пре пристао да умрем него да изневерим предања својих предака.“ Прекинувши тим речима разговор с Капистраном, а и како није могао ништа испословати код краља Ладислава, који се страховито био на њега расрдио кад је видео толику његову неверу, опрости се и врати незадовољан у Рашку, пруживши очити доказ колико је опасна ствар сраживети се с лажним уверењима тако да то постане друга нарав.

Ђурђев одговор Капистрану.

Кад се, дакле, Ђурађ вратио кући, и чуо да Михаило Силађи, чију је сестру Хуњади имао за жену и који је тада био одређен за одбрану града Албе, новим именом званог Београд, са својим братом Ладиславом пролази на колима близу његове границе, послао је према њима известан број наоружаних људи са задатком да му их доведу живе или мртве. Кад је Михаило видео да ће га Рашани напасти, баци се сместа с кола и узјаха већ спремног коња, те се спасе бекством, прокрчивши себи пут оружјем у руци. Међутим, његов брат Ладислав, кога су Рашани затекли на колима, био је рањен на више места и ту је умро. Михаило одлучи
340 да освети нанесену неправду и братовљеву смрт, те зато постави Ђурђу много ухода преко којих је с највећом пажњом пратио његово кретање. И кад му је било саопштено да ће Ђурађ кроз кратко време морати, ради прегледа тврђава, да прође горе обалом Дунава,

Рашани напали и убили Ладислава Силађија.

поставио му је на пут којим је имао проћи заседу састављену од знатног броја наоружаних људи. Чим је Ђурађ стигао на то место и изишао на чистину пред Михаила, Михаило је силовито насрнуо на њега. Одсекавши му у борби два прста десне руке, на крају га је заробио. Ђурађ се откупио из његових руку великим светом новца и повукао се кући, али како никако није могао зауставити крв која је непрекидно текла из расечене руке, после кратког времена, 1457. године, умре.

Ђурђа је заробио Михаило Силађи.

Умире.

Такав је био крај рашког деспота Ђурђа. Био је стасит и лепа и достојанствена изгледа. Истицао се речитошћу и озбиљношћу у говору, што не бисмо очекивали ни од некога из прастаре племићке породице. Но, није био много постојан у свом деловању.

Био је непостојан у својим делимс.

После његове смрти наследио га је на престолу син Лазар, који се на захтев своје мајке, још за живота оца Ђурђа, био оженио кћери Томе Палеолога, и поред тога што је његова мајка Јерина била више на страни његовог старијег брата Гргура. Видећи Гргур да је неправедно лишен престола, обратио се, заједно с братом Стефаном, султану Мехмеду нудећи му знатну своту новца. Мехмед им је доделио један мали део земље како би пристојно могли живети. С Лазаром, пак, који му се обавезао на плаћање годишњег данка од двадесет хиљада талира, закључио је мир.

Наслеђује га на престолу син Лазар.

Лазар се жени кћери Томе Палеолога.

Постаје турски харачар.

Ђурађ је у завештању одредио да његова жена Јерина управља државом његових синова. Али Лазар, незадовољан тиме, желећи да постане потпуни господар, не марећи за страх божји, отровао је мајку отровом усутим у салату. Чим се прочуло за овај Лазарев злочин, толико су га омрзли његови вазали и други суседи да је Мехмед донео одлуку да заузме Рашку. Кад је за то сазнао Лазар, а како се бојао Мехмедове војске, разболео се од јада и ускоро умро без мушког потомка. Оставио је само три кћери: Марију, Ерињу и Милицу. Марија је још за очева живота била удата

Трује своју мајку, деспотицу Јерину.

Лазар умире од јада.

за Стефана, последњег босанског краља. Друге две дошле су у Дубровник заједно с мајком кад је она била протерана из свога краљевства. Ерињу је мајка удала за Јована, војводу Светога Петра у Галатини, а другу је дала за жену Леонарду, деспоту од Арте. Поменута
341 Лазарева жена звала се Јелена и она је остала на власти после мужевљеве смрти. Ђурђев син Гргур настојао је да је протера из државе. Но она се обратила за помоћ Угрима, који су јој пружили моћну заштиту. Рашани, подстакнути, можда, мржњом коју су према њој осећали, изабрали су за свога владара Мехмеда, брата Михајла Турчина, који је неко време боравио на двору рашког деспота. Њему су предали такође управу над градом Смедеревом.

Лазарева жена долази у Дубровник с две кћери.

Угри је помажу против Гргура.

Мехмед, владалац Рашке.

Лазарева удовица, која се била повукла у кулу, видевши такву побуну својих људи коју није била у стању да угуши властитим снагама, смисли некако изговор којим би намамила у замку тог новог владара. Једног дана позва га пријатељски на ручак у кулу, куда је он, не помишљајући ни на крај памети да је посреди превара, радо дошао. Али она, чим је ступио у кулу, нареди да га вежу, те га онако свезана посла у Угарску, где је био бачен у тамницу. Тада турски цар Мехмед, видевши до каквог је стања дошло у Рашкој и Србији, пође с војском против Смедерева. Сазнавши то, грађани Смедерева изиђоше из града, пођоше му у сусрет и предадоше му кључеве града. Мехмед им подели много поклона, неком даде новаца, а неком посед. Лазареву жену је пустио да иде куда жели и да носи собом све своје благо. Отишла је у Угарску. Други веле да је овај град предао Турчину босански краљ Стефан, који је, као Лазарев зет и наследник Рашког Краљевства, после смрти таста водио сву управу у том краљевству.

Заробљен од Лазареве Јелене.

Мехмед осваја Смедерево.

Лазарев брат Гргур, видевши да Мурат ради на томе да сасвим заузме Рашку, вероватно уплашен, по-

Гргур умире. беже у Угарску, где је умро без законитих синова. Међутим, оставио је Јована и неке друге своје незаконите синове. Тако Стефан побеже у Албанију, где је по наговору својих узео за жену Анђелину, или, како други веле, Теодору, крепосну жену, кћер Скендербегова таста Арианита, да кућа не би остала без наследника. Он је оставио после своје смрти троје мушке деце, и то: *Ђурђев унук Вук, велики ратник.* Вука, Ђурђа и Јована, као и једну кћер по имену Марија, која се касније удала за Бонифација Палеолога V, маркиза од Монферата. Вук је постао велики ратник, о чему је често пружио уверљиве доказе. Међу осталим, кад је 1484. године седам хиљада Турака ушло у Хрватску, Крањску и Корушку да поробе нека трговачка места, па кад су сакупили велики плен и око десет хиљада робова, он их је, с Бернардином Франкопаном и баном Геребом, напао на реци Унац, отео им 342
сав плен и до ногу потукао. Кад је краљ Матија био у рату с Чесима, поменути Вук (како извештавају Бонфиније у X књ. 3. дек. и Јован Леунклавије) тако се *Краљ Матија му дарује дворац.* храбро борио у тој војни да му је краљ Матија дао на поклон један племићки дворац зван Фејецко. Јован је оставио само једну кћер, по имену Марија, која је доцније била жена Фердинанда Франкопана и мајка модрушког кнеза Стјепана и Катарине, жене бана Николе Зрињског.

Рашку подјармљује Мехмед. Кад је, дакле (како рекосмо), Мехмед ушао у Рашку, заузео је све што је раније поседовао Лазар. Неке од тих земаља предале су му се договорно, а неке је заузео силом, јер су сви напори Угра, који су више пута покушавали да спрече Мехмеду улаз у Рашку, остали узалудни. Стога Карвахал, кардинал Св. Анђела, који се у то време налазио у Немачкој, куда га је био упутио папа Каликст да буде при руци Угрима, ушао је, на подстицај Угра, са знатном војском у Рашку да види не би ли својим угледом успео да поврати тај народ под угарску власт. Али је утврдио да су Турци

већ загосподарили, јер су им се Рашани (како је речено) делом својевољно предали, а делом на силу. Кад се хтео вратити натраг, замало што није био заробљен. Рашком, међутим, сасвим је загосподарио Турчин.

ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО КОТРОМАНА КОЈИ ЈЕ ВЛАДАО У БОСНИ 343

Крунисани краљеви Босне:

1. Твртко, први крунисани краљ Босне. Његова жена Јелица.
2. Дабиша. Његова жена Цвијетица.
3. Остоја. Прва жена му је била Груба, а друга Јелица, Хрвојева удовица.
4. Стефан. Није био ожењен.
5. Твртко II. Његова жена Јелина.
6. Томаш. Његова жена Катарина.
7. Стефан II и последњи краљ. Његова жена Марија.

ГРБ БОСАНСКОГ КРАЉЕВСТВА

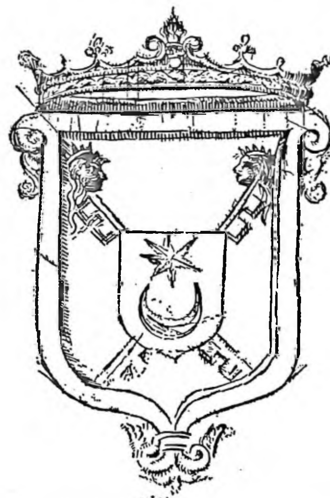

344 Довде смо расправљали о делима господе и краљева који су владали у стара времена у Рашком Краљевству и у Зетама, дотакнувши се такође породице Немањића, која је дуго времена господарила у поменутим покрајинама. Сада ћемо говорити о господи, бановима и краљевима Босне. Но пре него што пређемо даље, биће потребно да кажемо нешто о пореклу Босанаца. Босанци (према казивању Карла од Вагрије у III књ. *О Хенетима Словенима*) потичу од трачких народа Беса, који су (како пишу Солин и Херодот) били настањени уз реку

Босанци потичу од трачких народа Беса.

Стара постојбина Беса.

Нест коју Турци зову (како вели Пјер Белон) Карасов, а Грци Местро. Ливије и Страбон смештају Бесе близу планине Хемо, а њихов град је био (пише Евтропије) 345
Ушкудама, који је Хадријан прозвао Адријанополис. Према Овидију пак, седишта ових племена била су близу Дунава и Гета. Одатле су непрестано оружјем узнемиравали не само суседне већ и најудаљеније народе.

Римљани су често водили ратове с Бесима.

Међу осталим, Римљани су се често борили с њима. Евтропије, у II књ. *Римске историје* и Јорданес Алански пишу да се Лукул први борио у Тракији с Бесима, који су предњачили снагом, храброшћу и добрим гласом, те да их је у страшном рату победио на планини Хему и заузео њихов град Ушкудаму. Светоније Транквил у животу Октавијана приповеда да се овај цар борио с Бесима и с њима водио многе ратове. Дион, пак, у XLV књ. пише да је Брут, поставши намесником Македоније и Грчке, ушао у земљу Беса, с једне стране, да их казни за почињена злодела, а с друге стране, да добије титулу цара (како би се лакше могао борити с Цезарем и Антонијем). То му је изврсно пошло за руком захваљујући великом залагању и једног и другог господара Расциполиде. У LI и LIV књ. каже: „Беси су били у Тракији и с њима је ратовао М. Крас, а после њега К. Луције 739. године од оснивања Рима. Напао их је такође и Марко Лукул, који је наследио у Македонији Куриона, и М. Лолије."

Беси одлазе из Тракије и заузимају Горњу Мезију.

Од ове, дакле, толико храбре нације потекли су Босанци, како тврде Лудовик Цријевић у делу о пореклу Турака, као и Себастијан Минстер, који у IV књ. своје *Космографије* каже: „Беси, протерани од Бугара с којима су живели у свађи у Тракији, дођоше у Горњу Мезију и заузеше подручје које лежи између реке Саве, Вардара, Дрима и Јадранског мора. Међутим, током времена дошло је до промене у имену народа: слово Е замењено је словом О. И тако од Беси поста Боси, а одатле Босна. Према томе, варају се они који веле да су Босанци добили своје име по реци Босни. Пре ће

Река Босна добила име по Босанцима.

бити да је ова река добила име по поменутом народу, који се морао и те како борити пре него што је покорио Мезију. Межани су били ратоборни, поносни, и надасве охоли, како се може видети код Јорданеса Аланског, који каже да је један од мезијских капетана, када је у време цара Августа био дошао римски заповедник Марције да поведе рат против овог народа, у часу кад су војске имале да ступе у борбу, дао знак својим војницима да ућуте, те повикао из свега гласа позива-
346 јући војнике из римске војске и питајући их ко су. Кад су му одговорили да су они Римљани, владари и господари народа̂, он примети: „Биће тако ако нас победите."

Межани увек ратоборни.

Охоли одговор Межана.

Међутим, Беси су ипак загосподарили оним подручјем које данас зовемо Босна. Одатле су често нападали суседе, нарочито Угре, како пише Јован Туроци у угарској хроници, називајући их Бесима, а не Босанцима. Ови Босанци (како пише Вагриезе у III књ.) извели су после многа друга часна дела на која је код нас готово сасвим нестало успомене, јер код Босанаца (као, уосталом, и код других Словена) није било писма, ни писмених људи који би знали пренети на хартију дела свога народа.

Ово краљевство Босне, као и краљевство Рашке, област Хума и Зете, бити су некад под само једним господаром, а некад под разним господарима. Када је, дакле, како је речено, био господар у Хрватској и у Босни краљ Крешимир, син краља Тјешимира, и синовац краља Беле, и зет Чудомира или хрватскога бана Зелимира, који је (како извештава Павле Скалигер) живео 1009. године и владао не само у Хрватској већ се његова власт протезала и над Далмацијом. После његове смрти, Трибелије, син Бота од Скале, узео је за жену његову кћер Маду, преко које је добио такође власт у Хрватској и Далмацији. Наследио га је у краљевству његов син Стефан.

Чудомир, бан Хрватске и Далмације.

Дубровчани и Босанци ратују међусобно три године.

Изумиру многе куће дубровачке властеле.

Град Дубровник у време пре поменутог краља Крешимира, око 1035. године, ратовао је готово пуне три године с Босанцима. За време овога рата с Босанцима Дубровник је изгубио много својих поданика и грађана племића, а неке су се дубровачке породице тада истребиле. Над Босанцима је (како рекосмо) владао краљ Стефан, но он је после краћег времена умро. Наследио га је његов син Вукмир, после којега је владао његов млађи брат Крешимир. Животе Вукмира и Крешимира нећу описивати, јер ни ја нисам могао о њима ништа дознати, ни из старих списа ни из извештаја било кога. Знам само то да краљ Крешимир II није имао друге деце сем једне кћери коју је удао за угарског краља. Она је имала више синова који су доцније били угарски краљеви. Сем ње и њезиних синова није било никога из куће пре поменутих босанских краљева.

Дубровчани су (како неки веле) добили на поклон од поменутог краља Крешимира долину Жупе дубровачке, реке Дубровачке и Затон, мада други кажу да су ова места пре од њега купили. Кад је Крешимир умро, његова жена Маргарита дошла је у Дубровник и 347
толико су јој омилели тишина и лепи верски живот у овом граду да је напустила властито краљевство и изабрала за своје боравиште ово место. Ту је и завршила светачки свој живот и покопана је у цркви Светога Стјепана, како се о томе још и данас прича.

Босанска краљица Маргарита умире у Дубровнику.

Пошто је, дакле, краљ Крешимир умро без мушке деце, угарски су се краљеви, због поменуте женидбе, почели називати господарима Хрватске, па и Босне, и постављати захтеве да ова краљевства припадну њима. Али Хрвати и Босанци, не хотећи их признати за господаре, изабрали су између себе своје владаре и банове. Понекад је владао целом Босном само један владар, а понекад је власт била подељена на много владара од којих је сваки владао за себе. Некад се такође дешавало да се Босна удруживала с Рашким Краљевством, и с Хрватском и с облашћу Хума. У то време били су бан Твртко, Кулин бан, бан Борић и многи други. Њихов рад и дела нису стигли до нас, изузев што знамо да је бан Борић, загосподаривши Хумском облашћу, повео рат против града Дубровника због неких спорова између босанскога бискупа и дубровачког надбискупа. Борић је 1154. године дошао с војском и похарао дубровачку земљу, а нарочито места у Жупи дубровачкој. Не задовољивши се тиме, спремао се да дође и следеће године, држећи за сигурно да ће му поћи за руком да заузме град Дубровник и сасвим избрише дубровачко име. Кад су Дубровчани добили вести о томе, нису остали скрштених руку, већ су и они сакупили војску да му се одупру. Град Улцињ им је послао у помоћ 200 војника под заповедништвом Николе Кервића; из Котора је дошао Петар Болица с 400 људи, а 150 врсних ратника Пераштана довео је Милош Шестокрилић. Тада Дубровчани, уз помоћ ових и неких других, сакупише војску од шест хиљада бораца, све по избору војника. Ту војску дубровачки сенат је ставио под заповедништво Миха Доминика Бобаљевића, човека који се, уистину, у једнакој мери одликовао ревношћу за добро државе, љубављу према отаџбини, снагом духа и познавањем ратне вештине.

Због чега се угарски краљеви називају господарима Хрватске и Босне.

Кулин је био бан 1199. године.

Бан Борић хара дубровачко подручје.

Которани и Пераштани помажу град Дубровник.

Кад је, дакле, Бобаљевић примио овај задатак и био обавештен да се бан Борић већ приближава дубровачкој граници, крене с војском у сусрет Борићевој војсци у област Требиња. Ту се утаборише обадве војске. Како је следећег дана требало ступити у борбу, Бобаљевић стаде усред својих војника, те им одржа овакав говор: „Ево вам, храбри другови, ваших непријатеља на бојном пољу где нема ни јарака, ни ограда,
348 ни насипа, где вреди само јунаштво. Ево, ако сте ви такви за какве вас ја и други држимо, тј. словенски народ, лако се можемо ослободити толиких невоља и угњетавања. Борите се срчано, покажите оружјем да сте ви нешто више него што су они. Сетите се да ствари, жене, деца и, коначно, слобода зависе од ваше храбрости,

Говор Миха Бобаљевића његовим војницима.

као и да у снази ваших руку стоји или ропство и вечна срамота или слава и вечна част ваше дубровачке отаџбине." Овим и многим другим сличним речима, мудри и храбри Бобаљевић подстицао је своје војнике.

Следећег јутра Бобаљевић је распоредио своје чете. Лево крило, на којем су се налазили Никола Улцињанин и Милош Шестокрилић са својим Пераштанима предао је свом заменику Циву Мата Цревића, а сам је задржао десно крило, узевши са собом Петра Болицу. Бан, који се налазио недалеко од Дубровчана, кренуо је табор који је бројао више од десет тисућа бораца. Пошто се заметнула битка, развила се велика и крвава борба. Лево крило Босанаца држао је Томаш Вукмирић, брат банове жене Лавице, човек високог стаса и прекаљен у ратовима. Њему допаде да се бори с Цревићем, који се неопрезно био мало удаљио од својих војника и који је, побивши много непријатеља и ранивши самог Томаша, пао мртав. Кад му је Никола Улцињанин хтео помоћи, ранио га је стрелом неки Босанац, па се морао повући натраг. Приметивши то, Шестокрилић се сјури на Томаша, који га, верујући да је већ победник, радо сачека. Ту га разјарени Пераштани, не водећи рачуна о животној опасности, нападоше, па мада их је ту много пало, наставише да се боре све док нису срушили с коња Вукмирића, чију одсечену главу предаше Бобаљевићу. Бобаљевић се тада налазио у великој тешкоћи, јер је бан, који је с њим водио борбу на десном крилу, био задржао уза се готово сав цвет својих чета, нарочито коњанике, међу којима је било много Угра прекаљених у ратовима. Међутим, кад је видео пред собом главу Босанца, постао је одважнији и свуда је трчао око својих војника, бодрио их и говорио: „Сада, сада је време да се борите, браћо Дубровчани, јер у вашим рукама је победа којом ћемо ослободити нашу отаџбину и нас саме од толиких угњетавања, штавише, вечне потлачености и робовања једном тако окрутном господару." На то Дубровчани по- 349

Циво Цревић пада у борби.

Томаша Вукмирића убијају Пераштани.

стају одважнији и решавају се или да сви изгину у борби или да се победоносно врате кући. Већом силином, дакле, јуришају на непријатеље, настојећи у првом реду да их растроје. Кад је то приметио бан, супротстави им угарску коњицу, али све беше узалудно, јер је место где се водила борба било брдовито и неприкладно за коњицу. Стога је бан био приморан да се повуче или, боље рећи, да побегне онамо близу једног брда с оно мало својих војника који су се с њиме били спасли. Но како није видео могућности да се ту дуже времена у безбедности задржи, или да се лако врати кући, трећег дана је послао свога поклисара у личности требињског бискупа да преговара о миру са заповедником Бобаљевићем. Овај је сместа о томе обавестио дубровачки сенат, који је препустио Бобаљевићу да реши ту ствар према свом нахођењу. Бобаљевић је, на велику своју славу, обавио преговоре с баном тако да га је скоро учинио дубровачким вазалом. Бан се обавезао да надокнади Дубровчанима све трошкове и претрпљене штете у рату и да им доживотно даје сваке године два коња најплеменитије пасмине и један пар белих хртова. Ту је обавезу бан неповредиво извршавао и доцније је био велики пријатељ града Дубровника, који је, можемо са сигурношћу тврдити, тада био спасен само храброшћу и умешношћу Бобаљевића. Дубровачки сенат, желећи да покаже своју благодарност према онима који су му у тако тешка времена помогли, даде велике поклоне Николи Улцињанину, Петру Болици и Милошу Шестокрилићу, као и њиховим војницима.

Бана Борића поразили Дубровчани.

Плаћа данак Дубровчанима.

Дубровчани благодарни према својим доброчинитељима.

Мало после њихова повратка кући, Шестокрилић је на некој свечаности у Котору изјавио да су његови Пераштани храбрији од Которана и зато је добио неколико шамара од Петра Болице. То је изазвало узбуну и веома велике штете. Јер сместа су се подигли сви Пераштани и ухватили Боличина брата који се случајно у то време затекао изван града на једном свом имању,

Пераштани се свете Болици.

те су решили да му одсеку нос и уши, али га је избавио неки човек из Рисна којем је ухваћени Болица једном спасао живот. Ипак су га привезали за једно стабло и страховито ишибали. После тога су посекли све Боличине винограде. У одбрану Болице подигао се читав Котор, па су за освету запалили ноћу неке пераштанске лађе, али су се ускоро за то покајали. Јер су Пераштани, који су држали под својом влашћу Рисан, дошли ноћу и спалили две которске галије које су биле усидрене близу градских зидина, тако да је сва њихова

Пераштани спаљују две которске галије.

стража морала поскакати у воду. Кад су Дубровчани 350
чули за ове немире, иступише као посредници не би ли их измирили. У ту сврху, дакле, послали су поклисара Николу Будачића, који је уложио много труда да их измири. На крају су се измирили.

Све се ово десило у време бана Борића. Кад је он умро, наследио га је Кулин бан, који је владао у Босни 36 година. У његово време било је (кажу) у изобиљу свега блага божјега, тако да и данас обичан пук, кад има великог обиља, обично каже: „Вратила су се времена Кулина бана.“ Кулин је био побожан човек и врло религиозан, а и привржен папи. Тако је босански бискуп Радингост 1171. године, кад је дошао у Дубровник да буде посвећен, донео са собом много поклона које је послао папи поменути бан. Те поклоне је исте године предао папи дубровачки надбискуп Бернард. Овај надбискуп после 1194. године отишао је, на захтев жупана Јурка, у Захумље да освети цркву Светог Кузмана и Дамјана. Кад се враћао преко Босанског Краљевства, позвао га је Кулин бан, коме је такође осветио две цркве, па се, краљевски дарован од Кулина, вратио кући.

У време Кулина бана било је свега у изобиљу.

Кулин бан, побожан човек, шаље папи много поклона.

Радингост, босански бискуп.

Захумље се налази између Албаније и Хума.

Сада, кад је умро поменути Кулин бан, краљ који је у то време био у Угарској одлучи, из раније наведених разлога, да заузме Босанско Краљевство. Због тога је послао с војском једног свог великаша по имену Котроман Немац, на гласу ратника. Кад је Котроман

Котроман Немац.

дошао у Босну и нашао је без господара, лако ју је заузео. Да би га за то наградио, краљ га је именовао баном Босне и хтео да се његови потомци вечно смењују на том положају. Пошто је породица Котромана током времена добила велико потомство, сви су се по Котроману називали Котроманићи. И њихова је породица готово увек владала у Босни. Некад су то били банови, а некад кнежеви. У њиховој владавини било је добро то што су они одржавали у Босни слободу са старим обичајима. Јер је тада у овом краљевству било много врло угледних великаша, а ти нису дозвољавали никоме од управљача да тиранише било кога и захтевали су да се поштује положај и баштина свакога. Друго не налазим записано о поменутим Котроманићима који су у стара времена владали у Босни, док власт није дошла у руке бана Стјепана из исте куће. Он је управљао
351 Босном на горе речени начин и био добар и паметан владар. Кад је 1310. године умро, оставио је три сина, Стјепана, Нинослава и Владислава, о чијим ћемо делима говорити мало даље. Упозоравамо најпре читаоца да је граница између Босне и Рашке река Дрина.

Заузима Босанско Краљевство.

Граница између Босне и Рашке.

Када је, дакле, после смрти поменутог бана Стјепана његов најстарији син Стјепан, сагласно са својом браћом, хтео преузети управу у Босни, устали су против њега сви најистакнутији великаши тога краљевства и нису га прихватили. На ово их није навело ништа друго сем то што су видели да су он и његова браћа веома паметни и везани између себе, па су се јако побојали да не би којим путем уништили слободу и укинули законе Босне. Кад је Стјепан видео разјареност великаша, сматрао је да је у том часу најпаметније да им попусти и да се прилагоди времену, те да чека да му бог пошаље неку другу прилику да поврати очинску државу. Зато се повукао са својом мајком Јелисаветом у Дубровник. Док је ту неко време боравио, велику част му је указивала дубровачка влада, а и приватне особе. Свако се трудио да му помогне у његовим невољама.

Стјепан Котроманић, протеран из државе, повлачи се у Дубровник.

Два друга његова брата, тј. Нинослав или (како га неки зову) Мирослав, и Владислав, одоше у Хрватску, а једна њихова сестра, по имену Даница, отишла је из побожности у Рим, па се ту разболела од грознице и упокојила. Би покопана у Минерви, а на њеном гробу беше написано (како се још види) HIC IACET DIANA ILLIRICA.

Дубровчани му помажу да поврати државу.

За време свога боравка у Дубровнику Стјепан је непрестано преговарао с босанским великашима да би повратио очинско краљевство. У томе су му Дубровчани ишли наруку што су више могли, те су на крају издејствовали да се с браћом врати у Босну. Како су, међутим, Стјепана сматрали паметнијим од друге браће, он је уз сагласност свих великаша преузео управљање над тим краљевством, па му је додељена титула бана. Кад је, дакле, Стјепан преузео управу, прва му је брига била да осигура све границе Босне, Усоре и Хума, а затим да живи у миру са свим суседима, а посебно с угарским краљем Карлом. Оваквим својим поступком постао је веома јак и страх и трепет за све своје поданике. Међу њима су били синови хумског властелина Бранивоја, који су били заузели Хум и тамо вршили велика насиља. Пошто Стјепан то није могао трпети, сакупио је војску, заробио два Бранивојева сина и погубио их. И тако је оружјем освојио ту област и задржао је у својој власти за целога живота, а после њега држао је његов синовац Твртко, који га је наследио.

Стјепан узима титулу бана.

Беше веома привржен Дубровчанима.

Поменути бан Стјепан био је много привржен граду 352
Дубровнику, чији су трговци, којих је било много у његовој земљи, слободно трговали по целом његовом краљевству. Дубровник га је, са своје стране, почаствовао честим посланствима и поклонима. Зато је он, колико због овога толико и због многих служби и услуга, продао Дубровчанима хиљаду три стотине и тридесет и треће године Стон с Пељешцем, што, говораше, припада њему као кнезу Хума, а они су се обавезали да ће му давати годишње стотину и педесет дуката. Но следеће

Бан Стјепан продаје Дубровчанима Стон и Пељешац.

године, због лажног обавештења пренетог му од неких дубровачких непријатеља који су говорили да Дубровчани неће моћи одржати ни бранити та места, послао је своје људе у Дубровник да их траже натраг. Међутим, Дубровчани су повели босанске поклисаре на једној својој галији у Стон и показали им тврђаву и зидине које су подигли. Кад су се, дакле, поменути поклисари повратили у Босну, изложили су бану шта су видели. Бан после тога посла Дубровчанима стотину литара злата и исто толико сребра као помоћ за поменуту изградњу утврђења.

У време овога бана угарски краљ Лудовик био је у великом рату с Млечанима због Задра, који је био под његовом влашћу, а око којега су Млечани били ударили опсаду у намери да га заузму. Стога му је Лудовик хиљаду три стотине и четрдесет и шесте године лично притекао у помоћ, водећи собом бана Стјепана. Али како су Млечани били опколили Задар с веома јаким справама и с много војске, и с копна и с мора, краљ му није могао пружити помоћ. Зато се морао повући натраг. Од тог времена Стјепан се није усуђивао да изађе пред Лудовика, било зато што је био свестан да се при пружању помоћи поменутом граду није понео како је краљ очекивао, било можда (како неки веле) зато што је, на молбу Млечана и заједно с неким угарским и хрватским великашима, ковао заверу против самог Лудовика. Лудовик се доцније није показивао нарочито наклон поменутом бану.

Млечани опседају Задар.

За владавине овога бана било је у Босни много јеретика, а посебно патарена. Због тога је папа Клемент VI хиљаду три стотине и четрдесет и девете године послао у Босанско Краљевство неколико малобраћана, људи света живота, међу њима брата Пелегрина и брата Ивана из Арагонског Краљевства, да искорене заразу толиких јереси. Ко је те јереси први увео у ово краљевство, биће добро да се каже на овом месту.

Кад су малобраћани први пут дошли у Босну.

Јеретици патарени потичу од Патерна.

Неки се заустављају у Босни.

Други прелазе у Тракију и зову се павлићани.

Постају католици.

Заблуда неких Грка у погледу порекла јеретика павлићана.

Дакле, јерес босанских патарена дошла је тамо 353 (како пише Пјетро Ливио Веронезе) преко Римљанина Патерна, који је био протеран из Рима са свим својим следбеницима, а затим редом из целе Италије. Протерани тако и не налазећи места где би их примили и где би се склонили, прешли су преко Фурландије овамо у Босну, па су се ту неки зауставили, а други су пошли даље у Тракију и настанили се око Истра, недалеко од Никопоља. Они су живели без светих тајни, без жртве и без свештеничког реда, а ипак су се називали хришћанима; постили су петком, светковали су недељу и све хришћанске празнике, нарочито Успење нашег господа; нису се крштавали, зазирали су од крста и називали су се *павлићани*. Они су устрајали у овим својим заблудама све до почетка овога последњег рата између цара, Трансилванца и Турчина. Али кад су видели да их нападају хришћани и да их одводе у ропство као да су Турци, решили су се да прихвате прави храшћански култ. У том подручју било је четрнаест села у којима су били настањени павлићани. Неки Грци, обманути именом, верују да су то били следбеници Павла из Самосате, али се варају. Јер су они били далеко од заблуда Павла Самосаћанина. Верујем, као што су се они у Босни називали патаренима доводећи у везу своје име с именом св. Петра, да су се тако и ови називали павлићанима по св. Павлу, по именима, дакле, апостола и заштитника Рима. Али да се вратимо сада на наше излагање о Босни.

Малобраћани проповедају против босанских патарена.

Бан Стјепан био је грчког обреда.

Кад су горе поменути малобраћани стигли у ово краљевство, успели су преко очекивања. Они су се, наиме, бојали да ће им се бан Стјепан одупрети, јер је био грчког обреда, али он је поступио сасвим супротно. Врло лепо их је примио, дозволио им да слободно проповедају против поменутих јеретика и да успостављају римску веру, јер је сматрао да је боље имати у свом краљевству поданике римокатоличке вере, која се незнатно разликовала од грчког обреда, него јеретике

Домања Бобаљевић, први секретар бана Стјепана.

Показује пуну верност свом господару.

Настоји да искорени босанске јеретике.

Манастир Мале браће подигнут у Стону.

Босанска викарија.

чије се учење противило и грчком и латинском. У томе је поменуту браћу много помогао дубровачки каноник Домања Волча Бобаљевић, веома учен човек и врло примерног живота. Док се он налазио код реченог бана у својству првог секретара, убедио га је да треба да напусти грчко празноверје и прихвати римски обред. Пошто је овај бан био у рату (како је речено) с царем Сте-
354 фаном Немањом, а како је Немања хтео да га добије у своје руке, повео је тајне преговоре о томе с Домањом и с неким другим босанским великашима, нудећи им новац и области у свом краљевству и у Босни, ако му у овој ствари иду наруку. Али је Домања сместа одбио сваку понуду, говорећи да му обавеза коју има према свом господару и љубав коју гаји према својој отаџбини, као и слава породице Бобаљевића у којој је рођен, нипошто не дозвољавају да тако нешто учини. Стога је Домања одмах обавестио свога господара о овом Немањином ковању завере. Због тога га је бан још више заволео и поделио му много повеља, које се још и данас чувају у кући Бобаљевића у Дубровнику. За целог свог живота бан га није пустио да оде од њега и често је изјављивао пред својим великашима (како се види у поменутим повељама) да му је Домања спасао краљевство, штавише, и сам живот. Његова је великим делом (како рекосмо) била заслуга што су поменути фратри добили приступ у Босанско Краљевство. Расправљајући с оним јеретицима с великим унутарњим жаром, и уверавајући их непрестано, фратри су привукли себи целу Босну, у којој су, помоћу оних који су примали римску веру, подигли много великих и малих манастира. Исто тако подигли су манастире и у Усори, Хуму и, коначно, у Стону, разуме се, уз сагласност Дубровчана, који су (како је речено) постали господари тога места. Фратри су обраћали и крштавали много јеретика, па су из свих оних крајева, на глас о њиховој доброти и добрим делима која су чинили, свакодневно хрлиле многе особе света живота у босанску викарију,

како се називало главно њихово седиште. Горе поменути брат Пелегрин био је именован босанским бискупом, пошто је обратио јеретике патарене. У Босни је била и једна друга њихова секта, звана манихејци. Манихејци су (како извештавају Волатеран и Сабелик) становали у манастирима смештеним у долинама и на другим усамљеним местима у која су обично ишле матроне које би оздравиле од неке болести као за завет, те тамо служиле извесно време. И тако су становале с поменутим монасима или, боље рећи, јеретицима. Овај обичај се одржао све до 1520. године. Опата који је био у тим манастирима звали су *дед*, а приора *стројник*. Када је улазио у цркву, свештеник је узимао у руку један хлеб, окретао се према пуку и гласно говорио: „Благословићу га." А пук му је одговарао: „Благословите га." Затим је даље говорио: „Преломићу га." А пук је одговарао: „Преломите га." После тога пук се тим хлебом причешћивао.

Босански јеретици манихејци и њихова седишта.

Али кад је рашки владар Стефан Немања дознао за поменуто обраћање Босанаца, било зато што га је на то
подстицала његова жена, која је много мрзела като- 355
лике, било, можда, зато што је Немања сматрао да му припада банат Босне, сакупио је врло јаку војску, састављену од пешака и коњаника, па дошао у Босну. Кад није могао ухватити бана, јер се био повукао у планине и утврђења, ни заузети главне босанске тврђаве, вратио се натраг, како смо у опису његовог живота казали. Тако је бан Стјепан, ослободивши се страха који га је био обузео, остао господар Босне. Због способности коју је показао у овом рату, бан је стекао велики углед код својих људи, и казнио је многе који су у овим његовим невољама помагали непријатељу.

Бан Стјепан помаже Угрима против Татара.

Када су Татари пљачкали по Трансилванији, бан је пружио велику помоћ (како пише Минстер) краљу Лудовику да казни њихову дрскост и да их протера из оних места. Лудовик је овом бановом помоћи био веома задовољан.

Када је Лудовикова мајка чула да бан Стјепан има једну кћер од 15 година по имену Јелисавета, врло лепу и паметну девојчицу, замолила је бана да јој је пошаље, обећавајући му да ће је држати код себе као своју кћер. Пошто Стјепан није на то хтео пристати, краљица је кренула из Угарске с великом пратњом и дошла на реку Саву у Усори. Ту је позвала бана Стјепана и ступила с њим у преговоре. У почетку Стјепан је још увек нерадо пристајао на краљичино тражење. Она је, међутим, и даље била упорна, обећавајући и заклињући се да ће је врло отмено удати, како иначе и доликује једној девојчици као што је она, као и да ће и он том удајом бити презадовољан. На крају, свладан овим њеним обећањима и заклетвама, бан јој је дао кћер. Краљица ју је повела са собом у Угарску и држала код себе три године. Како се она у то време много пролепшала, а и како се у свим својим поступцима паметно владала, краљица мајка почела је настојати код свога сина Лудовика, коме је била умрла прва жена, Маргарита, кћи пољског краља Казимира, да је узме за жену. Пошто се Јелисавети у међувремену Лудовик свидео, она је сместа обавестила о томе свога оца и позвала га да дође у Угарску на њену свадбу. Али док се спремао на пут, разболео се од неке тешке болести, од које је и умро 1357. године. Беше покопан у цркви Мале браће, наиме, у цркви Св. Николе у Милешеву у Босни, коју
356 је он за свога живота подигао.

Угарски краљ Лудовик жени се Босанком Јелисаветом.

Пошто није оставио ниједно мушко дете, наследили су га у држави његови синовци, односно синови његовог брата Владислава, Твртко и Вукић, јер његов други брат Нинослав није уопште имао ниједног законитог сина и био је умро, као и Вукић, још за Стјепанова живота. Приликом преузимања власти Владислављеви синови нису имали никаквих тешкоћа, јер их је поменути њихов стриц увек држао уза се и отмено их одгојио. Стога их је цела Босна сматрала достојним да буду наследници тога краљевства. Тако је био устоличен Твр-

Наслеђује га његов синовац Твртко.

тко, младић од двадесет и две године, великих способности, а још већих нада. Мада га у почетку нису много слушали, јер је био млад, ипак, касније, кад су видели да је паметан и добре нарави, свако га је поштовао и настојао да му угоди. Његова је мајка била веома паметна жена и син ју је много поштовао и у свим стварима се с њом саветовао. Зато је неки великаши нису волели, а нарочито је није волео Павле Кулишић, који је био из исте котроманићке породице и Твртков рођак. Како Кулишић није могао трпети да буде потчињен једном неискусном младићу и да му заповеда једна жена, отишао је у Усору, заузео је и прогласио се баном, иступајући јавно и отворено као Твртков противник. Тврткo је сакупио нешто војске и кренуо да савлада поменутог Павла. Пошто му је то пошло за руком, заробио га је и приморао да му врати усорске градове, а онда га бацио у тамницу, где је завршио живот.

Павле Кулишић се одмеће од Тврткa.

Умире у тамници.

Чим је за то сазнао угарски краљ Лудовик, позвао је Тврткa у Угарску. Кад је приспео тамо, љубазно су га примили краљ и краљица, његова рођака, и сва господа и великаши тога краљевства. После дужег и врло пријатног боравка у Угарској, Тврткo се спремао за повратак у Босну. Но Лудовик га је задржавао преко његова очекивања, стављајући му до знања да га неће пустити све док му не поврати Хумску област, за коју је говорио да је баштина његове жене Јелисавете. Дакле, да би избавио и себе и ону господу која су била дошла с њим из Босне, Тврткo је уговорио с краљем да ће му дати у Хуму трг Неретве и цео онај крај који се налази између реке Неретве и Цетине с тврђавама Имотицом и Новим. Кад је то испунио, краљ му је дозволио да се врати у Босну, пошто га је претходно краљевски даровао и писмено потврдио као владара у Босни. 357
То је био разлог што су му убудуће великаши и друга босанска господа били потпуно покорни и што су имали страха пред њим, па га много више ценили.

Тврткo иде у Угарску.

Места у Хуму која је Тврткo дао Угрима.

Нешто касније Тврткo је поново отишао у Угарску, остављајући уместо себе на управи своју мајку. Тиме су страховито били незадовољни Дабишини синови Владислав, Пурћија и Вук, који су држали много земље на реци Дрини, и у Босни, и у Усори; био је незадовољан и Санко, Младенов син, који је био у Загорју и држао целу хумску земљу, почео од Приморја до Невесиња и Коњица с Власима; такође је био незадовољан незаконити син Нинослава (брата бана Стјепана), Дабиша, који је био господар Неретве, па су они заједнички извикали за господара Босне Вукића, млађег брата бана Тврткa, а његову мајку су протерали из Босне и недостојно заточили у неко село у Неретви.

Земља Младенова сина Санка.

Босански великаши устају против Тврткa и протерују из Босне његову мајку.

Кад је вест о овом устанку великаша допрла до ушију бана Тврткa у Угарској, он је сместа узјахао на коња и долетео у Усору. Ту је сакупио војску, те је с много господе и великаша који су остали уз њега кренуо против свога брата Вукића. Како Вукић није располагао довољним снагама да би му се могао одупрети, на време је узмакао и побегао у Угарску. Ту се често задржавао на двору краља Лудовика и служио му. Стога је Лудовик више пута тражио од Тврткa да се измири с братом и да му додели неки комад земље. Али Тврткo никако није хтео на то пристати. Због тога је угарска војска више пута долазила на границу Усоре и чинила велике штете. Но, упркос томе, Тврткo се јуначки бранио и није дозволио да продру дубље у земљу, захваљујући природно утврђеним пролазима који су штитили сва места у Босни. Вратио је такође на двор своју мајку, коју је много поштовао и с којом се саветовао у свим својим делима. Мало после тога ухватио је горе поменутог Владислава Дабишића и његова брата Вука. Наредио је да се Владиславу ископају очи, а Вука је, с много његових следбеника, бацио у тамницу. Затим је сакупио војску и пошао против Дабише, незаконитог сина (како је речено) његова стрица Нинослава, те га протерао из оних места која је поседовао. Прешавши

Тврткo ослепљује Владислава Дабишића.

Санко се склања у Дубровник.

у Хумско Кнештво, опустошио је и похарао целу Санкову земљу, као и земљу његових следбеника. Како му се Санко није могао одупрети, а и бојао се да му не допадне руку, побегао је у Дубровник. Кад је то чуо Твртко, крене с војском према Дубровнику, не би ли га ухватио. Али је Санко, обавештен претходно о томе, умакао пре него што је Твртко стигао, па отишао жупану Николи Алтомановићу с којим је (како смо горе 358
казали) пустошио Хумско Кнештво.

Бан Твртко долази у Дубровник.

Дубровчани прискачу у помоћ кнезу Лазару.

Санка убијају Требињци.

Кад је, дакле, Твртко дошао с војском на дубровачко подручје, Дубровчани су га (као пријатеља) позвали да дође у њихов град, и ту су га примили с великом срдачношћу, сјајем и почастима. То беше године господње 1386. У Дубровнику је остао десет дана. Када се вратио у Босну, Санко се, напустивши Алтомановића и његово пријатељство, измирио са њим и замолио за опроштај. Твртко га је тада послао у Хумско Кнештво и доделио му мало земље код Невесиња, док је остатак тог кнештва поделио босанској и хумској властели. После извесног времена Твртко је, на тражење кнеза Лазара, послао своју војску против Николе Алтомановића. С овом војском и с оном коју су слали Дубровчани у помоћ под заповедништвом Ђурђа Мартинушића упутио је Санка. Харајући по Николиној земљи, Санко је дошао у Требиње и у једном кланцу, због свог неопрезног наступања и слабе бриге за властити живот, био је убијен од тамошњих брђана.

Никола Алтомановић изгубио је у овом рату државу и пао (како смо казали) у ропство кнеза Лазара, а целу његову земљу која се граничила с Босном добио је Твртко. После Ђурђеве и Балшине смрти Твртко је заузео такође многа места која су припадала Рашком Краљевству, од дубровачког и которског приморја до Милешева. Уједно је покорио Влахе којих је било у преко сто катуна.

Сада, будући да се Твртко због освајања толиких земаља јако уздигао, пало му је на памет да се кру-

Твртко крунисан и узима титулу рашког краља.

Прозва се Стефан.

нише и узме титулу рашког краља. Он је своју одлуку саопштио угарском краљу Лудовику, који му је ту одлуку врло радо одобрио, те је 1376. године био крунисан од стране митрополита манастира Милешеве и његових монаха у цркви поменутог места, прозвавши се Стефан Мирче. После тога владао је у великом миру и срећи, и сви његови великаши и властела били су му врло покорни и нису се усуђивали да му било у чему противрече. Стога је он радио у Босни што год је хтео, не саветујући се ни с једним великашем, што је било сасвим у супротности с установама и обичајима Босне и с њеном слободом.

Жени се Бугарком Доротејом.

Мири се са својим братом Вукићем.

Пре него што је узео краљевску титулу, оженио са Доротејом, кћери видинскога цара Страцимира, која је живела код угарске краљице и била њена дворкиња. Он је то учинио на молбу краља Лудовика, који је с мајком водио бригу о њој и много је волео, јер је била врло
359 крепосна девојка. Доротеја је проживела кратко време са својим мужем и није уопште имала деце. Умрла је готово у исто време кад и мајка краља Твртка. Твртко је узео другу жену, једну племениту босанску матрону по имену Јелица. На наговор и молбе своје мајке позвао је натраг из Угарске свога брата Вукића, који је тамо дуго боравио и видео много јада. Његов брат Твртко за целог свог живота с поштовањем се према њему односио, мада он то није заслуживао, јер је био човек мале вредности.

Настоји да добије град Котор.

Пошто је отприлике у то време умро краљ Лудовик, те је у Угарском Краљевству владала његова жена Јелисавета заједно са својом кћери Маријом, Твртко је повео преговоре с њима да му уступе град Котор, који је припадао Угарском Краљевству и у то време био у њиховим рукама. Тврдио је да ће он лакше моћи да га брани од словенских великаша који су на њ још увек вребали. Користећи се у томе помоћу которских грађана, које је великим поклонима и још већим обећањима био привукао на своју страну, на крају га је до-

био. Но ни то му није било доста. Видећи, наиме, да је у Угарској Лудовиковом смрћу дошло до великог метежа, искористио је ту прилику, те је заузео цело Хумско Кнештво, све до реке Цетине; заузео је такође тврђаве које су ту биле, опустошио је трг Неретве који је био код Норина, врло старог града у оном крају, а подигао је једну тврђаву на реци Неретви, на врло погодном месту, и назвао је Брштаник. Ову је тврђаву, међутим, после кратког времена, порушио на захтев Дубровчана. Заузео је уједно целу земљу до границе Угарске и допро све до Билена и реке Саве. Подигао је и једну другу тврђаву уз море у Которском заливу коју данас зову Каштел Нови.

Заузима Хумско Кнештво.

Тврђава Брштаник порушена на захтев Дубровчана.

Краљ Твртко подигао Каштел Нови у Которском заливу.

Кад је била ослобођена краљица Марија, кћи бившег угарског краља Лудовика, коју су бан Иваниш и његова браћа и приор Вране, одметници и издајице угарске круне, били стрпали у тамницу, син и рођаци угарског палатина Николе Горјанског стали су прогонити поменуте одметнике, колико због мука нанесених Марији, толико због убиства њезине мајке Јелисавете. Видећи тада Иваниш да им се неће моћи одупрети, побегао је у Босну краљу Твртку. Како је био врло препреден човек, успео је да издејствује код Твртка — обећавајући му да ће га учинити господаром Угарске — да га прими на свој двор и да га пошаље с јаком војском у Хрватску. Пошто је целу поробио све до Задра, вратио се у Босну с великим пленом. Краљ Твртко га 360 је стога заволео и дао му нека места у Усори да се ту задржава док се не пружи нека друга прилика у којој ће се Твртко њиме користити. То је било 1387. године. После тога краљ Твртко га је упутио са знатном војском пут Срема. Пошто се превезао преко реке Саве и ступио у борбу с угарским заповедницима који су бранили Срем и Вуку, а били су обавештени о његовом доласку, била је разбијена и поражена његова војска. У тој бици Угри су заробили многе из Усоре. Сам Иваниш је једва умакао с нешто својих војника и дошао

Хрватска поробљена од Босанаца.

Угри наносе пораз Босанцима.

у Босну у месецу марту 1388. године. Али кад је Жигмунд заузео власт у Угарском Краљевству, дао се је у потеру за издајником Иванишем по целом краљевству. На крају га је заробио и наредио да га вежу коњу за реп, па да га вуку наоколо; затим да му се клештима кида месо, а најпосле да га рашчерече и обесе на четвора врата града Пеленгера. Тако му је мало користила сва Твртковa заштита.

Окрутна смрт бана Иваниша.

Како је Твртко био у савезу с напуљским краљем Карлом против угарске краљице Марије, Далмација је претрпела огромне штете. У првом реду град Сплит, чија је цела територија била уништена огњем и мачем. То му се десило због његове велике верности угарској круни. Сплићани су, наиме, увек били верни свом владару, те је тај град већ од почетка дао многе, да не кажемо безбројне, чувене људе на перу и у оружју. Али кад су, напослетку, видели да им не стиже никаква помоћ, Шибеник и Сплит су пристали да плаћају Твртку данак. Поменути град Шибеник, који Латини зову Сико, основали су (према казивању Конрада Свенкфелда у II књ. *Позорнице градова*) далматински Солињани, године од стварања света 4649, а пре Христова рођења 550. године. У то време појавила се куманска Сибила која је прорекла многе ствари о Христовом рођењу. Исто тако, после кратког времена предао се Твртку и град Трогир. Овај град су основали (како пише Сабелик у II књ. ен. 9) Вишани. Плиније га зове римским градом, знаменитим по мермеру. Он је године спаса 991. примио с великом верношћу свога владара, хрватскога краља Сурођу. Кад је овај био протеран из краљевства од свог брата Мутимира, он се склонио у овај град, и, склопивши пријатељство с Млечанима, оженио је свога сина Стјепана Хицелом, кћери млетачкога дужда Петра Орсеола. Стога је Мутимир покушавао честим нападима не би ли заузео град Трогир, али узалуд. 361 Трогир је, са Шибеником и Сплитом, поново дошао под угарску власт у време угарског цара и краља Жигмун-

Сплићани веома верни свом владару.

Шибеник и Сплит предају се краљу Твртку.

Оснивачи града Трогира.

Хрватски краљ Сурођа склања се у Трогир.

да, а за владавине у Босни Твртковог наследника Дабише.

Влатко Вуковић наноси пораз Турцима.

Кад је у време поменутог Твртка ушао у Босну турски капетан Шаин с осамнаест хиљада својих војника и почео палити целу земљу, дигоше се против њега војводе или, боље речено, капетани Тврткови, Влатко Вуковић и Радич Санковић. У првом окршају на Рудинама, а затим у Билећи, Турци су били разбијени, поражени и сасечени, а Босанци, којих је било око седам хиљада, имали су само незнатне губитке. Овај пораз је опаметио Турке, па су они убудуће били опрезнији, те нису тако лако упадали у ово краљевство или у друге крајеве под влашћу краља Твртка.

Смрт краља Твртка.

Ни с другом женом, Босанком Јелицом, Твртко није имао ниједно дете. Имао је само једног незаконитог сина с босанском племкињом Вукосавом. Том детету је било такође име Твртко, па ће о њему бити говора на свом месту. Већ изнурен многим годинама, Твртко се преселио у вечност 1391. године.

Наслеђује га Дабиша.

Дабиша настоји да завлада градом Дубровником.

Те исте године постао је краљ Дабиша, ванбрачно дете, брат поменутог Стјепана, бившег босанског бана. Дабиша је настојао и много желео да завлада и градом Дубровником, али је то хтео постићи путем издаје. С тим циљем послао је у Дубровник Сандаља Хранића, који је требало да пронађе могућност за остварење поменуте Дабишине намере. Кад је Сандаљ дошао у Дубровник и видео да је ствар неизводљива, није ништа ни предузео, већ се вратио у Босну, на велико незадовољство свога краља.

Жени се Хрватицом Цвијетицом.

Дабиша је био ожењен Цвијетицом Хрватицом из племените куће кнезова Нелипића. Његови шураци, пошто су их прогонили Гргур и Владислав Куријаковићи, стари непријатељи куће Нелипића, склонили су се у Босну. На наговор своје жене, краљ Дабиша је сакупио јаку војску и отишао у Хрватску, али пошто није нашао никога од непријатеља својих шурака, пору-

шивши неке њихове тврђаве, вратио се у Босну, болујући од грознице, па се после мало дана преселио у живот вечни. Није оставио ниједног сина. Његова жена готово одмах после мужевљеве смрти повукла се у један манастир као калуђерица, те је ту завршила живот.

Умире, а његова жена иде у калуђерице.

У време поменутог краља Дабише први великаши и саветници Босанског Краљевства били су: Влатко
362 Павловић, војвода Горњих страна Босне, и Хрвоје Вукчић, Доњих страна, Влатко Твртковић, војвода Усоре, војвода Вук, Павле Раденовић, бан Далмације и Хрватске, Мирко Радојевић, Брајко Вукота, Радосав Прибињић, Крпе Хрватинић и Прибац Масновић. Све ове помиње Дабиша у једној повељи коју је издао породици Чубрановића.

Сплитска властела протерана из града.

Дубровчани јој помажу.

За време Дабишиног владања у Босни, сплитски пук је, помоћ неких босанских великаша, протерао властелу из града. Дубровчани су послали неколико својих галија у помоћ поменутој властели и повратили јој власт. То је било од 1388. до 1389. године.

Твртко Сури наслеђује Дабишу.

Остоја Христић га протерује.

Кад је умро краљ Дабиша, завладао је Твртко Сури, незаконити син првог краља Твртка. Но после кратког времена протерао га је Остоја Христић, који је тврдио за њега да уопште није син краља Твртка већ само подметнути пород. Због тога се Твртко обратио турском цару, те му је он помогао и повратио му власт у једном делу краљевства. Остоја је, наиме, био заузео готово све градове и у њих поставио своје посаде. Те посаде су с великом упорношћу тражиле од њега да им плати старе дугове, а како он није имао одакле да им плати, на наговор Боровине Вукашиновића, Михајла Милашевића, Владислава, Стевана и Вука Златоносовића, људи блиских дубровачком сенату, продао је Дубровчанима Приморје. Када је доцније хтео да им та места узме натраг и истргне из њихових руку ради неких људи у Приморју који су се звали властеличићи, међу којима су били Доброслав, кнез Сланске Луке и

Влада Остоја и продаје Дубровчанима Приморје.

Жупе Приморја, Миљко, кнез Чепикућа, Радич, кнез Трнове, Станислав и Грдељ, кнезови Мајкова и Влатковића, Бутко и Твртко Павловић, кнезови Слана, Дубровчани му поменута места нису хтели дати. Стога је

Рат између Остоје и Дубровчана.

Остоја повео рат против њих и у више наврата страховито уништио и похарао дубровачку територију. Дубровчани су се стога обратили угарском цару и краљу Жигмунду, с којим је тада краљ Остоја (како пише Јакоб Мејер у XIV књ.) био у савезу. Но све је било узалудно, јер је Остоја 1403. године упутио осам хиљада својих војника под заповедништвом Радича Санковића. Кад је овај стигао близу Дубровника, у место Бргат, настојао је свим силама да уништи дубровачку државу. Дубровчани су му послали поклисара да га моле нека то не ради, подсећајући га да су он и брат му Бјелак и отац Санко били примљени међу дубровачку вла-
стелу, којој су Бјелак и његов отац увек били привр- 363
жени и служили јој као прави грађани. Са своје стране Дубровчани су им непрестано пружали помоћ у свим њиховим потребама, а посебно поменутом Радичу кад га је босански краљ био бацио у тамницу и кад су сви великаши тога краљевства радили на томе да буде ослепљен, тада су му једино Дубровчани помогли, те су, за цело оно време док је био у тамници, помагали његову жену Мару, кћер Ђурђа Балшића. И онда кад су видели да је босански краљ донео коначну одлуку да га ослепи, послали су поклисара преко којега су га ослободили тамнице и свих других невоља. Но незахвални Радич им је одговорио да не може одустати од напада на Дубровник, пошто му је његов краљ тако наредио.

На такав одговор дубровачки је сенат сместа наоружао своје људе које је у ту сврху био већ сакупио. Ту војску је предао својим заповедницима Марину Гучетићу и Јакову Гундулићу, ваљаним и мудрим људима. Они су, примивши обавештење да се непријатељ

сматра сувише сигурним и да не држи никакве страже унаоколо, дигли војску у поноћ како би нападом изненадили непријатеља. Али им то није успело, јер је извесни Раско из Приморја, побегавши из дубровачког табора, обавестио о свему Босанца, који је сместа наредио да засвирају трубе како би се свако припремио за борбу. Кад су дубровачки заповедници видели да су издани, решише да ништа не предузимају до следећег јутра, те остадоше мирни у табору удаљеном око једне миље од непријатеља. Али у свануће предузеше неке чарке које су се продужиле све до подне уз знатне губитке и с једне и с друге стране. Видећи Радич да неће моћи остварити свој наум, после претходног саветовања са својим људима, у три сата ноћи подиже табор. Дубровчани се нису ни макнули с места, а камоли пошли у потеру, знајући врло добро да непријатељу који бежи треба направити златни мост.

Босанска војска бежи.

Међутим, дубровачки сенат је послао пет галија под заповедништвом Вука Влаха Бобаљевића, па је он спалио трг Неретве и сва друга места која су била уз обалу краља Остоје. Била је упућена такође једна галија и једна фуста у Которски залив у циљу спречавања превоза соли у Остојино краљевство.

Вук Бобаљевић руши трг Неретве.

Горе поменути заповедници Гучетић и Гундулић продрли су у Босанско Краљевство с четири хиљаде пешака, па, идући даље од Раме, нанели су огромне штете тамошњим местима. Да би се осветио за то, краљ Остоја нареди да се сакупе нове чете како би лично
364 ударио на Дубровчане. Пошто су Дубровчани видели да се неће моћи с њиме огледати (јер су дознали да је Остоја био припремио петнаест хиљада војника), хитно затражише помоћ од Хрвоја Вукчића, господара Јајца (главне тврђаве Босанскога Краљевства) и војводе сплитскога, који је тада био у рату с краљем Остојом. Привукли су на своју страну и Угре, који су кренули против Остоје с једне стране, а Хрвоје с друге стра-

Дубровчани у савезу с војводом Хрвојем и с Угрима.

Места у Босни заузета од Угра.

не. Тако је угарски краљ Жигмунд, месеца августа 1406. године, ушао с војском у Босну и без борбе заузео многе тврђаве које му је Хрвоје предао; између осталих добио је Сребреницу и освојио један врло јаки град зван Клишевац, у којем је нашао много артиљерије.

Сандаљ Хранић ратује с Угрима.

Следеће године Угри су поново провалили у Босну под заповедништвом Жигмунда Лошонција, који је у бици с босанским војсковођом Сандаљем Хранићем остао победник. У тој бици пало је много босанске властеле.

Дубровчани се мире с Остојом.

Видећи толику пустош у свом краљевству, Остоја се измири с Дубровчанима, а затим преко њих и с Угрима, али с Хрвојем остаде и даље у рату.

Порекло војводе Хрвоја.

Поменути Хрвоје родио се (како произлази из повеља које је краљ Твртко издао Которанима) од Вукца Хрватинића и једне дубровачке владике из куће Лукаревића. Био је намесник Босне и господар Јајца, а Омиш је добио преко своје жене Јелице. Пошто су Сплићани били поцепани међу собом, поступили су попут оног коња који се, да би се осветио свом непријатељу јелену, предао у вечно ропство човеку и од слободњака постао роб. Тако су се и Сплићани, да би се осветили један другоме, покорили туђинцу Хрвоју. Кад је, наиме, напуљски краљ Ладислав, којега неки зову Ланцилаг, био у рату с царем Жигмундом због Угарског Краљевства, Сплићани су се, живећи тада у непрекидним немирима и својим грађанским ратовима, предали Ладиславу. Сматрајући да је цела Далмација његова баштина, Ладислав је продао Сплит и четири острва, тј. Брач, Хвар, Корчулу и Вис, Хрвоју, који се после тога прогласио херцегом илити војводом. На управу поменутих места Хрвоје је постављао своје људе.

Порекло непријатељства између Хрвоја и цара Жигмунда.

Био је Жигмундов пријатељ, али после извесног времена, због неке незнатне ствари, од пријатеља постао је непријатељ. Он је, наиме (како извештава Давид Хитреј у III књ.), као човек и по спољашњем изгледу и по ћуди личио на бика, па кад се једном налазио

на Жигмундовом двору, угарски бан Павле Чупор по-
365 здравио га је рикањем. Кад се то (како обично бива) разгласило на двору и постало предметом смеха на свим гозбама и за самом царевом трпезом, Хрвоју је то било страшно. Још више се осетио увређеним кад је приметио да се и Жигмунд томе смеје, те је решио да се одметне од Угра. Да би постао јачи, позвао је у помоћ турску војску, те је заједно с њом нанео велике и тешке штете Босанцима, који су сарађивали с Угрима.

Хрвоје опустошио Босну.

Због дуге краљеве одсутности — краљ је присуствовао концилу у Констанци, где је радио на искорењењу хуситске јереси — Хрвоје се веома осилио.

Кад су, дакле, великаши и друга угарска господа, којима је била поверена управа краљевства, чули за ова Хрвојева пустошења, упутили су против њега у Босну цвет угарске војске под заповедништвом Ивана Горјанског, Ивана Моровића, Павла Чупора од Монозла и многих других храбрих људи. Хрвоје је тада, наоружавши добро своју и турску војску, ступио с Угрима у свирепу и крваву борбу. Босанци који су били у Хрвојевој војсци, видећи да су слабији, прибегоше свом старом лукавству. Када је, наиме, победа (како се чита у угарској хроници) већ скоро била на угарској страни, неки Босанци су се хитро попели на једно брдо и стали на сав глас викати да Угри беже. То је изазвало велику пометњу међу Угрима. И мада су се лавовски борили, ипак, кад су чули те гласове, и сами су у њих поверовали, и већина их је почела бежати.

Босанци наносе пораз Угрима.

Због тога је Босанцима успело да направе међу њима велики покољ и да се врате кући с великим пленом. И сами заповедници су се нашли у опасности. Неке су ухватили и заробили Турци; међу њима бана Мартина, и Ласла и Ивана Горјанског. Овај се после неког времена проведеног у оковима ослободио и понео поменуте претешке окове за завет у манастир Бату. Иван Моровић откупио се великом свотом новца. Са своје стране, Хр-

воје је задржао код себе Ивана, брата Миклеуша Надерплана, као и Павла Чупора. Наредио је да се Чупор зашије у говеђу кожу, те му се стао подругивати и говорити: „Ви који сте у људској подоби подражавали глас говеда дозволите сада да тај глас добије свој прави лик.“ И тако зашивеног удавио га је у реци.

Хрвоје убија Павла Чупора.

Када су Турци први пут дошли у Босну.

Никола Словен убио Исак-бега.

То је био први пут што су Турци (како каже Хитреј) ступили на тло Босанског Краљевства. Том је приликом, наиме, Мехмед најпре поставио свога санџака
у Горњој Босни у личности Исака. Пошто је Никола 366
Словен убио поменутог Исака у време владања цара Жигмунда, Босанско Краљевство остало је у рукама хришћана све до краља Стефана, зета рашког деспота Лазара. Међутим, кад је Хрвоје видео да су га Турци издали, после кратког времена преселио се сав очајан из овога живота. Тада краљ Остоја, да му се освети мртвом, напусти властиту жену Грубу и узе Хрвојеву жену Јелицу.

Хрвојева смрт.

Остоја се жени Хрвојевом женом.

Сплићани се у то време ослободише, протеравши из града Хрвојеву посаду. Дубровчани, који су тада били у савезу с угарском круном, добили су на поклон од цара Жигмунда три острва која је раније држао Хрвоје, Брач, Хвар и Корчулу. У циљу примања у посед тих острва Дубровчани су упутили Марина Растића с неколико галија. Али поменута острва, због злобе Јакше Неретванца, нису остала под дубровачком влашћу дуже од три године дана. Наиме, поменути Јакша, господар неких места у Неретви, био је непријатељ Дубровчана. Он је отишао у Угарску Жигмундовој жени Барбари, за коју је знао да га много воли (био је дворјанин и врло леп младић), а ни краљица (мада је била већ стара) није била напустила женске пороке, те је преко ње оптужио пред царем Дубровчане као тврдице, као и да постављају на управу поменутих острва људе који су пре спремни да отимају него да деле правду. То је доказивао сведочанствима неких пр-

Брач, Хвар и Корчула долазе под власт Дубровчана.

Јакша Неретванац, непријатељ Дубровчана.

вака са острва који су се побунили против Дубровчана и били призвани на угарски двор. Кад је за те ствари сазнао Жигмунд, написао је дубровачком сенату да се убудуће не мора трудити око управе трију острва. Та острва су, по царевом наређењу, предали његовом витезу Владиславу Аросалу Циво Менчетић и Гавђа Гучетић 1417. године.

Но вратимо се, коначно, на излагање о краљу Остоји. Он је 1415. године покушавао на све могуће начине да загосподари далматинским градом Шибеником, али су сви његови напори остали узалудни. Овај град је у то време био под Угрима, али се, услед похлепе чиновника који су у њему деловали, одметнуо од Угра и прешао под Млечане. Исте године сазван је у Босни сабор најистакнутијих великаша тога краљевства на којем је мучки убијен Павле Раденовић од Вука Златоносовића и Вукмира Хранића. Краљ је, заједно с Петром Павловићем, побегао и склонио се у тврђаву Бобовац, оставивши на цедилу своје пријатеље. То је учинио како би преко поменутога Петра уредио своје односе
367 с Турцима. Пошто је Остоја почео да се влада сувише разуздано, не презајући ни од силовања племенитих матрона, народ се стао бунити и на крају га је протерао из краљевства, те изабрао за краља уместо њега Стевана Јаблановића. Јаблановић је за свој избор великим делом морао бити благодаран Дубровчанима. Кад су, наиме, Дубровчани видели да при избору новог краља постоји велика поцепаност међу босанским великашима, послали су им поклисара Вука Андрије Бобаљевића, изврсног говорника. Овај је, делом поклонима, а делом својом краљевском одором, привукао на своју страну добар део великаша и успео да готово сви гласају за поменутог Јаблановића, који је за то увек био благодаран Дубровчанима. Тако је доцније, на њихов захтев, бацио у тамницу Радича Санковића, бившег војсковођу краља Остоје. Њему је (Радичу) Сандаљ Хранић, да би угодио Дубровчанима, одсекао гла-

Краљ Остоја настоји да загосподари Шибеником.

Павле Раденовић мучки убијен.

Краљ Остоја протеран из краљевства, а изабран за краља Стеван Јаблановић.

Вук Бобаљевић, врстан говорник.

Радич Санковић уморен на захтев Дубровчана.

ву. Зато су Дубровчани поклонили Сандаљу једну кућу у Дубровнику, коју су раније били поклонили неблагодарном Радичу. Радич је (како неки веле) био ослепљен у време краља Твртка Сурога.

Међутим, кад је Остоја видео да је лишен краљевства, обратио се Турчину, па пошто му је обећао двадесет хиљада годишњег харача и за таоца свога сина Радивоја, Турчин му је ставио на располагање знатну војску састављену од Турака. Дошавши у Босну, нашао је у логору војску краља Стефана и Твртка Сурога, који су тада били у савезу против њега. У заметнутој бици водила се неко време тако упорна борба да су људи гинули без броја, и с једне и с друге стране. Како се победа није приклонила ни једној страни, на крају су одустали од даље борбе. Тада су се босански великаши, да би спречили тако тешка пустошења краљевства, заложили да измире између себе ову господу. Благодарећи томе, Твртко, Остоја и краљ Стефан нагодили су се да подједнако учествују у краљевању Босном, задржавајући сваки од њих титулу краља. То је било хиљаду четири стотине двадесет и друге године. Али убрзо после тога Стефан се, не оженивши се никада, пресели из овога у живот вечни. За њим је дошао на ред краљ Остоја хиљаду четири стотине тридесет и пете године. Он је умро од грознице коју је навукао на себе својим раскалашним животом. Његов син Радивој, који је тада боравио на турском двору, добио је од Турчина моћну војску с којом је провалио у Босну. Заметнувши битку с Твртковом војском, Турци су били поражени, а Радивој је побегао у Дубровник, где је био примљен међу властелу, која му је више пута прискочила у помоћ у његовим невољама. Али се на крају повукао у Босну и признао краља Твртка, који га је примио као пријатеља и великаша и доделио му многа поља у Киселој Води. Умро је млад од тролетне грознице коју је добио зато што је пио много вина расхлађеног ледом.

Босанске војске боре се између себе.

Три краља владају у Босни.

Смрт краља Стефана и Остоје.

Радивој, син краља Остоје, бори се с Твртком Сурим.

Бежи у Дубровник.

368

Док је, дакле, сам Твртко владао у Босни, често је долазило до размирица између њега и Сандаља Хранића, чију је земљу Твртко некад опустошио. А ни с Дубровчанима није био у добрим односима. Исто тако ни с деспотом Стефаном, чија је војска освојила и заузела град Зворник у Усори. Тај град је тада, 1436. године, опустошила поменута деспотова војска. Те исте године упокојио се и Сандаљ Хранић. Како није имао деце, оставио је своју државу свом синовцу Стјепану Косачи. Косачу су тада прогонили краљ Твртко и неке друге рашке велможе, али Дубровчани га никад нису напустили, штавише, благодарећи готово само њима одржао се на власти. Но, на крају крајева, услуга је била учињена једном неблагодарном човеку који је за целог живота готово био и деловао као непријатељ Дубровчана. То им је већ раније више пута рекао краљ Твртко. Твртко се већ у годинама оженио Јелином из куће Јаблановића. Пошто с њом није имао ниједно дете, умро је без наследника 1443. године.

Одмах после Твртковe смрти босански великаши изабрали су за краља Томаша, сина босанског великаша Павла Христића. У томе су му много помогли Јаблановићи, који су спадали у ред првих великаша тога краљевства. Мада је у другим стварима следио хришћански обред, ипак је дуго времена оклевао да прими свети крст, па изгледа да је био заражен манихејском јереси, пошто је после свог избора за краља (како пише Волатеран) примио крст од Ђованија Карвахала, кардинала Св. Анђела. Поред тога, у хроници Мале браће, у VI књ. 3. делу, чита се да је овога краља привео у крило католичке цркве фра Ђакомо из Марке.

Томаш се оженио Катарином, кћери Стјепана Косаче, војводе Светога Саве. Одржавао је тесно пријатељство с Дубровчанима. Кад је његов таст Стјепан водио с њима рат, он га је више пута наговарао и молио да одустане од тога. На наговор поменутог кардинала

Твртко опустошио Сандаљеву земљу.

Смрт Сандаља Хранића.

Наслеђује га Стјепан Косача.

Непријатељ Дубровчана.

Смрт краља Твртка.

Влада Томаш Христић.

Жени се Катарином Косачом.

Ђованија, отишао је у Угарску, где је, посредовањем овога прелата, склопио савез с Угрима, којима је обећао да ће предузети велике походе против Турака, али је после учинио све супротно. Да би задовољио и тадашњег папу Пија II, послао му је своје поклисаре, наиме, чедадског и сењског бискупа. С њима је био хрватски кнез Степан из породице Франкопана, која је у стара времена дала украс цркве, папу Гргура Првога Великог, и једног тревизанског доктора којега је после папа Пије именовао бискупом у Далмацији. Поменути поклисари затекли су тада папу у Мантови. Он их је радо саслушао и они су се опростили са њим веома задовољни. Кренули су из Италије пре него што је тамо допрла вест о издаји коју је краљ Томаш извршио према хришћанима. Њега латински писци називају Стефан; као што су у прошлости Римљани називали своје владаре цезарима или Августима, а Египћани фараонима или Птоломејима, тако су Босанци (каже Ђовани Гобелин у коментарима Пија II у књ. III) називали своје краљеве Стефанима.

Шаље папи поклисаре.

Св. Гргур родио се у породици Франкопана.

Босанци називају све своје краљеве Стефанима.

Међу босанским краљевима Томаш је био лукав, превртљив и непостојан у својим делима. Године хиљаду четири стотине педесет и девете, да би се показао католиком, а и да би само споља пружио доказ своје религије или, можда (што многи верују), подстакнут похлепом, издао је проглас да сви јеретици манихејци, којих је било много у Босни, морају напустити земљу тако да њихова имања припадну држави, уколико неће да приме крштење и римокатоличку веру. Тада је било крштено око две хиљаде поменутих јеретика, но њих четрдесетак, тврдоглаво лутајући тамо-амо, доспели су код Стјепана, херцега од Св. Саве, поклоника (како неки веле) исте јереси. Тројицу главних представника међу овим јеретицима, који су били врло утицајни на двору босанског краља, повео је свезане у Рим нински бискуп. Њих је папа Пије II затворио у манастире. Ту

Краљ Томаш беше непостојан човек.

Протерује манихејце из Босне.

их је Ђовани, кардинал Св. Сикста, подучавао у католичкој вери и уверавао да напусте заблуду безбожних манихејаца, те да прихвате науку римске цркве која не може ни преварити ни бити преварена. И тако, пошто их је измирио с црквом, упутио их је њиховом краљу.
369 Двојица од њих су истрајали у католичкој вери, док се трећи, попут псета, повратио на бљувотину. Наиме, он је при повратку побегао горе поменутом херцегу а да се није ни појавио пред краљем Томашем.

Када је Томашев син од неких четрнаест година отишао због завета да посети мљетску Богородицу (пра-
370 стару слику и у прошлости веома поштовану, а нарочито од Босанаца), која се налази у цркви отаца Реда св. Бенедикта, тамо се разболео од грознице која га је у мало дана довела до гроба. Сахрањен је у поменутој цркви, а на гробу му стоји записано: HIC IACET FILIUS TOMASCI REGIS BOSNAE. Зато сам врло склон да верујем да је то био незаконити син краља Томаша и брат Стефана, којега је Томаш имао са својом наложницом Војачом, а који га је наследио у краљевству, јер са својом женом Катарином Косачом није имао деце, иако је то много желео. Томаш се показивао на изглед да је у савезу с хришћанима, а у ствари је био више на страни Турака. То је на крају био разлог што је изгубио и живот и краљевство. Турски цар Мехмед II био је, наиме, дошао прерушен у Босну да види и покупи податке о утврђењима. У Јајцу га је познао краљ Томаш, с њим се побратимио (како је обичај код тог народа) и пустио га да слободно оде. Када је то доцније допрло до ушију угарског краља Матије, Матија је настојао на све могуће начине да се дочепа Томаша. Али видећи да се он јако пази, дао је потајно наговорити његова сина Стефана и Томашева брата Радивоја да, у интересу хришћанства, макну с пута тог вероломног краља, обећавајући да ће им, ако то учине, помоћи да постану господари Босанског Краљевства. Ове речи и обећања

Син краља Томаша умире на Мљету.

Краљ Томаш хвата Турчина Мехмеда.

Угра распалише срце младића који је по природи био частољубив, тако да је одмах прихватио предлог.

Краљ Томаш је управо био отишао у Хрватску да удари на земљу Бјелај, па док је лежао у кревету због неког лаког обољења, ноћу су га напали његов син Стефан и брат Радивој. Пошто су га удавили, разгласили су да се угушио услед неке своје старе болести. У то се

Краља Томаша уморио рођени син.

неко време веровало док један Радивојев паж није открио ствар краљевој удовици Катарини. Она је одмах о томе обавестила Мехмеда и замолила га да дође с војском и протера оцеубицу из краљевства, а њој преда краљевство само док она буде жива. Мехмеду је било врло жао чути ту вест и одговорио јој је да му је много на срцу неправедно и свирепо уморство њеног мужа, али да јој сада не може помоћи јер је заузет врло важним пословима. Обећавао јој је, међутим, да ће првом приликом испунити њену молбу. Кад се, дакле, 371

Мехмед опустошио Босну.

Мехмед решио послова, провалио је с војском у Босну и тога пута само је опустошио земљу и одвео у ропство много људи. Видевши то Катарина и уверивши се да

Краљица Катарина долази у Стон.

Умире у Риму.

је варварин преварио, озлојеђена напусти Босну. Најпре је дошла у Стон, где је остала неколико дана, а одатле је наставила за Рим. Ту је напослетку и умрла. Сахрањена је у цркви Арачели, по жељи коју је (како пише у хроници Мале браће) на часу смрти сама изразила. Папа Сикст IV наредио је да се смести пред ограду великог олтара и да се на мермерној плочи гроба уклеше њен лик и надгробни натпис на латинском и словенском језику, који овако гласи:

CATHARINI CHRAGLIZI BOSANSCOI HERZEGA SVETOGA SAVE S PORODA IELLINE I CUCCHIE ZARA STIEPANA ROIENI TOMASCIA CHRAGLIA BOSANSCOGA SCENI COLICO SCIVI GODINI. LIV. PRIMINV V RIMI NA LITA GOSPODINA. M. CCCCLXXIV. NA XXV. DNI OCTOBRA. SPOMINAK GNE PISMOM POSTAVGLIEN.

А на латинском:

CATARINAE REGINAE BOSNENSI STEPHANI DUCIS SANTI SABBAE, EX GENERE HELENAE, ET DOMO PRINCIPIS STEPHANI NATAE, THOMAE REGIS BOSSNIAE VXORI. QUANTUM VIXERIT ANNORUM. LIIII. ET OBIIT ROMAE ANNO DOMINI M. CCCCLXXIV. XXV. DIE OCTOBRIS. MONUMENTUM IPSIUS SCRIPTIS POSITUM.

Када је, дакле, краљ Стефан видео пустошења која је Мехмед учинио у његовом краљевству, по наговору модрушког бискупа Николе, који је тада био папски

Краљ Стефан ускраћује Турчину харач.

легат у Босанском Краљевству, прекинуо је мир с Мехмедом и ускратио му редовни харач. На то је одмах дошао к њему турски поклисар који му је у име свога господара затражио поменути харач. Тада је краљ Стефан наредио да се донесе харач, показао га је поклисару и рекао: „Видиш, овде је припремљен харач, но ипак не чини ми се паметно да се лишим толике своте новца и предам је твом господару, којем ћу се с тим истим новцем, ако случајно удари на мене, моћи лакше одупрети и одбранити се од њега. Па ако и будем приморан да пођем и да се повучем у друге земље, с толиким
372 богатством моћи ћу се лепше провести.“ Кад је то чуо

Одговор турског поклисара краљу Стефану.

турски поклисар, овако му је одговорио: „Нема никакве сумње, врло је лепа и поштена ствар да тај новац остане код тебе, кад се то не би косило с утаначеним уговорима које си својом заклетвом потврдио. Али, ако из похлепе за новцем будеш и даље кршио поменуте уговоре у нади да ће ти тај новац донети неку срећу, бојим се, заиста, да ти се не деси супротно. Јер не мислим нипошто да је зло поседовати новац, кад бог то хоће, ни лишити се њега, кад се њему тако свиђа. Штавише, сматрам да је далеко поштеније и похвалније лишити се новца него увредити онога који нам је омогућио да га стечемо.“ Рекавши то, оде од краља. Кад се вратио кући и изложио своме господару ток разговора

Беседа босанских поклисара римском папи.

с Босанцем, Мехмед реши да га нападне одмах у пролеће. Обавештен о томе, краљ Стефан је упутио своје поклисаре у Рим Пију II. Поклисари су били два веома стасита старца који су својим изгледом уливали поштовање. Један од њих овако је проговорио папи: „Свети оче, босански краљ Стефан, ваш син, послао нас је к вама да вам у његово име изложимо ово: Имам сигурну вест (каже он) да ће Мехмед овога лета повести рат против мене и да је припремио све потребно за то. Моје снаге нису довољне да му се одупрем. Замолио сам Угре, Млечане и Ђурђа Арбанаса да ми у овој нужди помогну. Сада то молим и од вас. Не тражим и не желим брда злата, само нека непријатељ и мој поданик зна да могу рачунати на вашу помоћ. Јер ако Босанци буду видели да ја нећу остати сам у овом рату, већ да ће ме и други помоћи, онда ће се и они радије борити, а Турци се неће тако лако усудити да продру у моје краљевство, које има много непроходних кланаца и готово неосвојивих утврђења на многим местима, тако да није баш лако продрети у моју земљу.

Ваш претходник Евгеније понудио је мом оцу да ће му дати круну и подићи у Босни катедралне цркве. То је тада мој отац одбио да не би изазвао против себе мржњу Турчина. Он је, наиме, био још млад хришћанин и није био протерао из свога краљевства јеретике манихејце. Ја сам крштен још као дете, па пошто сам научио латинска писмена, чврсто исповедам католичку веру, те се не бојим онога чега се бојао мој отац. Међутим, изнад свега желим да ми пошаљете круну и свете 373
бискупе. Јер то ће бити очити знак да ме нећете напустити у мојим невољама. Мом поданику, кад види да ме ви помажете, порашће нада, а непријатељу ући ће страх у кости. Ово, дакле, молим од вас. Поред тога, што пре пошаљите свога легата Угрима да им препоручи моју ствар и да их наговори да придруже своју војску босанској војсци, јер ће тако лако моћи да се

спасе Босанско Краљевство. Ако пак друкчије ураде, пропашће сасвим. Турци су у мом краљевству подигли неколико тврђава, улагују се сељацима, показују се према њима веома љубазни и добри, па обећавају велику слободу свакоме који пређе к њима. Схватање тих сељака је врло ограничено и они не докучују лукавство и превару Турака, верујући да ће слобода коју им обећавају вечно трајати. Стога ће се пук, привучен овим обећањима, лако од мене одметнути, а властела, видећи да је напуштена од својих вазала, неће моћи дуго издржати у својим тврђавама. Кад би се Мехмед задовољио само мојим краљевством и не би отишао даље, можда би се могло прећи преко ове моје несреће, те не би требало ради моје одбране мучити остало хришћанство Али незасита похлепа за владањем нема никакве одређене границе. Због тога, кад савлада мене, окренуће своје оружје против Угра и Далматинаца, млетачких поданика, па ће преко земље Крањаца и Истрана настојати да пређе у Италију, којом толико жуди овладати. И о Риму често говори и према њему је управљена његова мисао. А ако случајно (сложе ли се с тиме хришћани) заузме моје краљевство, зацело ће располагати врло погодном покрајином и врло прикладним местом за остварење свога наума. Ја сам први на кога ће се сручити ова олуја. После мене ће доћи на ред Угри, Млечани и други народи. Ни Италија неће остати дуго на миру, јер је тако непријатељ решио у својој памети. Ове вам, дакле, ствари тако сигурне и очите поручујем да не бисте могли казати доцније да нисте били обавештени, као и да ме не бисте могли прекорети за немар. Мој отац је изнео много раније вашем претходнику Николи и Млечанима тешке невоље које ће задесити град Цариград, па му нису поверовали. Тако је хришћанство изгубило, на велику своју штету, краљевски град, патријаршко седиште и ослонац Грчке. Сада ја, са своје стране, кажем да ћу се спасти од не-

пријатеља ако ми (верујући мојим речима) пружите помоћ, иначе ћу пропасти, а моја пропаст повући ће за 374 собом многе. Ово је, дакле, оно што нам је Стефан наложио да вам кажемо. А ви, који сте отац хришћанске религије, пружите нам помоћ и савет.“ На то је папа

Папин одговор Босанцима.

овако одговорио: „Ми верујемо да је тачно што нам је сада преко вас поручио краљ Стефан, јер смо то исто чули и са других страна. Мехмед тражи Западно Царство пошто већ има Источно, а за тај његов план врло је погодно Босанско Краљевство. Према томе, врло је вероватно да ће он уложити напор да провали најпре та врата. Али му то неће поћи за руком, само ако му се краљ беспоштедно и непоколебиво одупре. Прилази у Босну су веома тешки и мало људи може да их брани. Угри и Млечани придружиће своје чете босанским четама, јер ћемо у ту сврху послати своје легате обојици владара који ће заједнички бранити ствар Босне. Ми ћемо, према нашим могућностима, пружити помоћ и издаћемо наређење да се у Босни подигну катедралне цркве за које ћемо истовремено именовати бискупе. Али круну не можемо послати а да не повредимо угарског краља, коме припада право да крунише босанске краљеве. Међутим, настојаћемо да испитамо и сазнамо његово мишљење, па ако се уверимо да се он тиме неће осетити повређеним, послаћемо круну по нашем легату, јер она је већ спремна. Међутим, против воље поменутог угарског краља не желимо ништа предузети. Наиме, не би било паметно замерати се ономе од кога се очекује помоћ. Ако Стефан буде иоле паметан, настојаће да придобије за себе угарског краља Матију, јер ако буде удружен с њиме, тешко ће га Мехмед моћи надвладати.“ И тако, после ових речи, папа отпусти Босанце.

Но Турчин изиђе у пролеће с војском и пређе реку Доробицу, која дели Босну од Бугарске. Кренувши одатле, дошао је на реку Илирис, која је пловна, те је ла-

ђама које је дао ту саградити превезао на другу обалу пешадију. Коњицу је задржао на реци док је пролазила остала војска. У тој војсци, поред страних чета, нарочито азапа који су били појачање пешадији и који су га пратили у овом рату, било је стотину и педесет хиљада коњаника. Сем тога, било је у тој војсци много другог људства које је служило само као послуга. Сада, кад је Турчин прешао Илирис, напао је Стефанову земљу. Јуришајући на град Бобовац, почео га је тући на више начина. Овај град је подигнут на једној високој планини и врло је утврђен по свом природном поло-
375 жају. Али Турчин, гађајући непрестано из артиљерије чије су кугле падале у град, створио је панику међу његовим браниоцима. Поред тога, на челу овога града налазио се Радич, који је раније био манихејац, а доцније се почео претварати да је католик. Он је био поткупљен од Турчина, те му је предао град. Затим је тај исти Радич почео наговарати и посаду куле да прекине с пружањем отпора и да се преда тако моћном господару. На крају, била је предана Турчину та толико важна тврђава која се, како је била снабдевена свим потребама, лако могла бранити и одолевати непријатељу две године дана.

Град Бобовац издаје манихејац Радич.

Један део људства које је Мехмед затекао у граду поклонио је својим војсковођама, један део оставио на месту, а остале је пребацио у Цариград. После тога је наредио Мехмед-паши да изабере европску војску и да што пре крене пут онога места где се према обавештењима налазио босански краљ. Извршавајући хитно наређења свога господара, Мехмед-паша је прешао реку. Кад је дошао близу Јајца, добио је обавештење да се краљ, прешавши реку, склонио у тврђаву Кључ, јер није имао смелости да бежи и пође даље да га не би појурила коњица. Кад је, дакле, паша стигао на реку близу Кључа, стао је бодрити своје војнике да весело пређу реку и ухвате босанског краља, те тиме приреде огромно задовољство своме господару. Али приметивши

да се људи устежу да уђу у воду, стаде говорити: „О, Турци, сада је време да свако од вас покаже своје јунаштво и без устручавања пређе ову реку. Нема никакве сумње да ће онај који је први пређе примити од свог господара велику награду.“ Тада се Омар, син Турахана и намесник Тесалије, први баци у воду са својим људима, а за њим и остала војска. Чим су изишли из воде на другу страну, почели су пустошити околна места.

Док се краљ Стефан налазио у Кључу под опсадом, Турци су довукли велике количине трске коју су нашли у пресушеним околним мочварама и наслагали је заједно с другим запаљивим материјалом, те све запалили како би уплашили браниоце града. Бојећи се да неће моћи да дуго издрже опсаду, они су поручили Мехмед-паши да ће се предати, али да им обећа да ће

Краљ Стефан, с градом Кључем, у рукама Турчина.

поштовати њихову слободу, као и да се под заклетвом обавеже да ће пустити на слободу босанског краља, који је био решен да му се под тим условом преда. Мехмед је одмах прихватио овај предлог и свечано се 376
заклео босанском краљу. Кад је краљ изишао из Кључа, Мехмед-паша је заузео то место, а с људством које се ту нашло десило се исто што и са оним у Бобовцу.

Турчин уморио Радивоја, брата краља Томаша.

У Мехмедове руке пао је такође брат краља Томаша, којем је одсечена глава под градом Кључем. Стефанова жена Марија, кћи другог деспота Србије Лазара, понevши са собом много блага, повукла се у Далмацију,

Бан Павле баца у тамницу босанску краљицу Марију.

но на путу је ухватио славонски бан Павле. Овај је вероломно бацио у тамницу, отео јој све што је са собом носила и већ се спремао да је преда Мехмеду. Међутим, Мехмед је, по праведном суду божјем, упутио своје људе да опустоше Павлову земљу, тако да је Павле био приморан да изиђе са својим људима на бојно поље. Том приликом Марија је побегла из тамнице и кренула

Дубровчани пружају краљици помоћ.

у Приморје. Одатле је на једној лађи коју јој је ставио на располагање дубровачки сенат отпловила у Истру, а из Истре је наставила својој мајци у Угарску.

Турски цар је био страховито љут на Мехмед-пашу што се тако непромишљено заклео и обећао босанском краљу да ће му спасти живот. Цар је, водећи са собом Мехмед-пашу, заузимао неке околне градове тога краљевства. У међувремену, издао је наређење Омару, сину Турахана, да продре дубље у Босну и настоји да заузме друге градове који су били под влашћу краља Стефана. Кад је Стефан доведен у табор цара Мехмеда, овај га једног јутра позва к себи. Али Стефан, досетивши се зашто га позива, узе у руку писмо које му је паша био издао под заклетвом, псујући и проклињући турско вероломство. Но варварин се бранио говорећи да Мехмед-паша, који је био његов роб, није могао обавезати њега. Стога га је предао свом учитељу, неком Персијанцу, да га даде смакнути. И тако је краљу Сте-

Краљ Стефан уморен под Благајем.

фану, који се налазио под градом Благајем, била одсечена глава. Други кажу (међу њима су Леунклавије и Бонфиније) да је наредио да га жива одеру. Матија Меховита, кога се држи Јован Ботеро, у првој књизи пише да га је привезао за колац и поставио за циљ стрелцима.

После тога је Турчин прокрстарио пустошећи земљу Стјепана Косаче и нанео јој велику штету. Али су и домаћи непрестано наносили губитке непријатељу. Држећи се, наиме, повучени у планине, чим би видели одреде који се крећу у колони, нагло би избијали напоље и нападали их.

377 Док је Мехмед био још у Босни, издао је јавни проглас да сви великаши тога краљевства који желе добити

Покољ босанских великаша који је извршио Мехмед.

своје земље и имања морају доћи преда њ. Неки, који нису били довољно опрезни и који нису прозрели лукавство Турчина, дошли су. Он је наредио да их сместа поубијају, али је тиме упозорио остале да убудуће не верују речима варварина. Мехмед је у року од осам дана заузео више од седамдесет градова и утврђења, врло јаких, и по градњи и по свом природном положају. Што се тиче новца, добио је више од милиона златника

које су толики босански краљеви нагомилали за свога живота. Тада су биле обешчашћене матроне, силоване девице, порушене цркве, свештена лица изложена сваковрсном понижавању, а скоро сва властела одведена у ропство у Азију. То је било према хришћанском рачунању времена 1463. године, а према турском рачунању 1464. године. Јер хришћани (како пише Леунклавије) обично броје године од почетка рата, а Турци од краја. Неки кажу да је, после заузимања овога краљевства од Турака, Мехмед одговорио неком јаничарском аги који се нашао пред њим и славио јунаштво које су показали његови јаничари у овом рату како

Шта је упропастило Босанско Краљевство.

Босанско Краљевство не би тако лако пало да су великаши тога краљевства били јединствени и сложни, као и да је до његове пропасти дошло због њиховог раздора и неслоге.

То исто су казали и многи хришћански писци. Босанци су, наиме, били ратници, али несложни међу собом. Међу свим народима који говоре словенски, они имају најчистији и најлепши језик, а поносе се што они једини данас чувају чистоту словенског језика. Овај

Кнезови изборници дужни су да подучавају своје синове у словенском језику.

језик су увек много ценили хришћански владари. Кнезови изборници, краљ чешки, палатински рајнски кнез, војвода саксонски и маркиз брандебуршки, дужни су (како произлази из *Златне буле цара Карла IV*) да подучавају своје синове од шесте године живота у латинском, словенском и талијанском језику, тако да у четрнаестој години живота добро овладају тим језиком или говором. Ту лепо долази до изражаја величина и достојанство словенског говора који су једини, остављајући по страни све друге језике света, стари цареви изједначили са два главна језика које дан-данас свет цени. Сам

Цар Карло IV дао је исписати златним словима привилегију Александра Великог издану Словенима.

цар Карло (како сам чуо од краковског каноника Врше- 378
вића, једне веома учене особе и од неких других угледних Пољака) дао је исписати златним словима горе поменуту повељу коју је Александар Велики дао словенском народу, у једној цркви у Прагу која се и данас

зове Словенска црква. Ово нисам казао на месту где сам посебно говорио о овој повељи, јер о томе раније нисам знао ништа. То ми је (како рекох) приповедао Вршевић кад сам са штампањем дела био стигао до овог места.

379 ## ГЕНЕАЛОШКО СТАБЛО КУЋЕ КОСАЧА

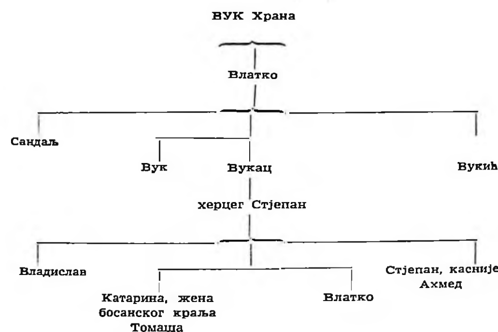

ГРБ ВОЈВОДА СВЕТОГ САВЕ

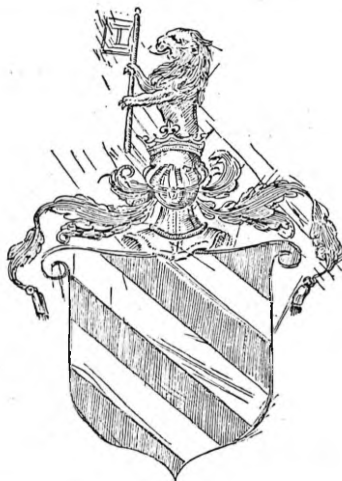

380 Породица Косача, која је држала Војводство Светога Саве у Босанском Краљевству, потекла је (како вели Лудовик Туберон) од Вука Хране, сина неког рудинског кнеза, рођеног 1317. године. Пошто се Вук претерано одавао лову, готово је целу своју младост провео бавећи се тиме. Нашавши се једног дана, заједно с Владиславом, синовцем Бранка Расисалића, на некој ливади гонећи звер, један Бранков слуга разбио је главу једном Вуковом хрту. Вук се због тога најпре споречкао с Бранком, а после је дошло и до
381 туче. Ранивши смртно Бранка у слабине, Вук је побе-

Вук Храна убија Бранка Расисалића.

бегао у Угарску, и ту је остао неко време. Доцније, кад је изгладио ту ствар с рођацима убијеног Бранка, дошао је на двор српског цара Стефана Немање. Пошто је цар упознао у њему ваљаног човека, добио је на његовом двору високе положаје и постигао ванредне успехе на бојном пољу. А како је учинио много услуга поменутој круни, цар му је уз област Рудина дао још много земље. Кад је отишао тамо, једног дана 1359. године, мучки га је убио један Расисалић.

Вука убили Бранкови рођаци.

Влатко Храна, војсковођа краља Тврткa.

Вук Храна оставио је једног сина по имену Влатко, који се такође прославио у оружју и био војвода или војсковођа првог овенчаног босанског краља, Тврткa. Тврткo га је 1398 (!) године упутио с војском у помоћ кнезу Лазару кад је заметнуо битку с Турцима на Косову пољу. Пошто је била поражена хришћанска војска, Влатко се с мало Босанаца спасао и вратио кући. Престројивши своју војску, скоро одмах је прешао на границу Угра, који су пустошили Твртков у земљу, и потукао их у две битке. Затим се окренуо против Балшића, господара Зете и непријатеља босанског краља. Кад је краљ Тврткo видео да су Турци, под заповедништвом капетана Шаина, продрли у Босанско Краљевство пустошећи и палећи земљу, сместа је сакупио седам тисућа Босанаца и упутио их против њих, под заповедништвом Влатка и Радича Санковића. Ови су најпре на Рудинама, а затим код Билеће, поразили Турке, којих је било до осамнаест хиљада.

Турци потучени од Босанаца.

Од тих је највећи број погинуо у борби, неки су били заробљени, а мало их је избегло. Хотећи да награди за толике услуге овог свог верног војводу Влатка, босански краљ му је поклонио готово целу ону земљу која се доцније прозвала Војводство Светога Саве.

Босански краљ поклања Влатку Храни Војводство Светога Саве.

Отишавши Влатко тамо да се одмори од толиког труда и напора и оставивши на босанском двору свога сина Сандаља, после кратког времена умро је услед неке старе ране.

Влатко умире.

Иза себе је оставио четири сина, Сандаља, Вукца, Вука и Вукића. Међу овима, Сандаљ је постигао лепе успехе на бојном пољу,

Влатков син Сандаљ, први војсковођа Босне.

па су га босански краљеви много користили у својим подухватима, именујући га за главног војсковођу.

Сандаљ је 1415. године отишао (како рекосмо) с босанском војском у помоћ српском деспоту Стефану против Мусе, сина турскога цара Бајазита. Кад је угарски краљ Жигмунд био у рату с босанским краљем Остојом, Сандаљ је кренуо са својим Босанцима против Жигмунда Лошонција, заповедника угарских трупа.
382 У насталој бици био је поражен, и ту је изгинуло много угледних Босанаца.

Поражен од Угра.

То је било 1410. године. Затим, следеће године, отишао је на границу Мачве против угарског заповедника Јана Соколија. Ступивши с њим у борбу, поразио га је и заробио много угарских племића.

Победник над Угрима.

То је био главни разлог што је стекао велики углед у Босанском Краљевству и добио на поклон још доста земље. У томе су га много помогли краљ Остоја и Тврткo. Посумњавши доцније у њ, Тврткo, не знам због чега, кренуо је у рат против њега и више пута му је опустошио земљу. После његове смрти Сандаљ се смирио и повукао у своју државу.

Био је увек пријатељ Дубровчана.

Увек је био пријатељ Дубровчана и на њихово тражење одрубио је главу Радичу Санковићу, заповеднику бившег краља Остоје. Због тога су му Дубровчани (како рекосмо) поклонили кућу у Дубровнику, коју су раније били поклонили Радичу. Године 1419. продао је Дубровчанима половину Конавала.

Продаје им половину Конавала.

Рат између Дубровчана и Радослава Павловића.

Када је, пак, Радослав Павловић 1430. године повео рат против Дубровчана због друге половине Конавала која је њему припадала, а коју им је био продао 1427. године, Сандаљ је пружио помоћ Дубровчанима. Кад је дошао у Конавле, угушио је побуну неке властеле која није хтела признати Дубровчане за господаре. Тада је заузео такође утврђење Сокол које је припадало Радославу Павловићу и предао га Дубровчанима.

Утврђење Сокол у Конавлима било је раније у својини Радослава Павловића.

Ово утврђење с другом половином Конавала припадало је Петру Павловићу, а после његове смрти припало је његовом брату Радославу. Четири године после тога, Сандаљ је умро под извесном

Сандаљ умире.

[illegible] за ње- [illegible] Стје- [illegible]

сумњом да је био отрован. Његова жена, по имену Марија, синовица Константина Масерека, умрла је скоро одмах после њега. Како није оставио ниједног сина, његова је држава припала његовом синовцу Стјепану, сину Вукчеву. Његова друга два брата, тј. Вук и Вукић, умрли су пре њега, јер су их убили присталице Павла Раденовића, угледне босанске личности, који је раније био уморен у Босни од поменутог Вука и Вукмира Златоносовића.

Војводство Светога Саве раније се звало Кудуергија.

Дубровчани по- Стјепану

Када је, дакле, Стјепан дошао на власт, изменио је презиме Хранић у Косача. Не зна се зашто, мада неки веле да се тако прозвао зато што се родио у једном месту званом Косач. И својој држави је дао друго, ново име, прозвавши је Војводство Светога Саве, док су се становници тих места (како пише Лаоник Халкокондил у V књ.) називали Кудуерги. У почетку му је босански краљ задао много јада, те да му тада Дубровчани нису помогли, изгубио би и државу и живот. Уза све то, показао се неблагодаран према њима. Он је, наиме, 1450. године повео рат против њих због царина на со и доцније је наставио да их узнемирава. Други веле да је до непријатељства дошло због бекства његове же- 383
не. Наиме, Лаоник пише у V књ. да је с неким фирентинским трговцима који су боравили у Стјепановој земљи (коју он зове Сандаљевом) дошла и нека распусна жена. Па како су Стјепану много причали о њезиној лепоти, он је позвао к себи и толико се њоме занео да ју је сместа задржао на свом двору. Стјепанова жена, озлојеђена због тога, више пута га је опомињала да ту жену макне из куће, а кад он то није хтео учинити, побегла је с једним својим сином у Дубровник. Стјепан је упутио тамо своје људе да је моле да се врати кући и да га не озлоглашава тако по страним земљама. Али је она одговарала да се неће вратити све док не види да је наложница напустила кућу. После тога је Стјепан замолио Дубровчане да је силом врате. Они му нису испунили молбу, па се стога латио оружја против њих. Али,

Порекло непријатељства између Стјепана Косаче и Дубровчана.

у ствари, није постојао други разлог непријатељства између Дубровчана и Косаче сем царине на со.

Био је, наиме, обичај све до Сандаљева времена да Дубровчани закупе тргове Неретве и Дриваста, те да их они снабдевају сољу, плаћајући државној благајни 33⅓ % царине. Али кад је Стјепан преузео власт, он је повисио царину на 50%. Због тога су се Дубровчани много жалили и слали му поклисаре Николу Гундулића и Марина Рестића не би ли га одобровољили. Кад га они ни даровима ни молбама нису успели одвратити од његових захтева, вратили су се кући. Стјепан је, међутим, упутио своје људе да похарају конавоска села, па је настојао да путем издаје заузме утврђење Сокол. Дубровчани су, са своје стране, послали против њега Марина Цревића с нешто војске, коју је непријатељ опколио и поразио. Кад су Дубровчани били о томе обавештени, упутили су људе да осигурају кланце и спрече непријатељу да се спусти у Жупу дубровачку. Истовремено хитно су наоружали више галија, па изненада банули на острво Крк, које је било под Стјепановом влашћу. Мердевинама попели су се на утврђење, заробили управника и заузели кулу. Оставивши ту на управи Николу Гучетића, кренули су да заузму Омиш. Али како је Омиш бранила јака посада, а с друге стране, како је утврђен реком Цетином која тече с хрватских планина, нису га могли заузети. Тада су се дали на освајање утврђења Осиња, смештених насупрот ушћу реке Неретве. Пошто су их порушили, заузели су договорно утврђење Брштаник, и загосподарили колони-
384 јом Неретве. То се десило 1450. године.

Косача опустошио Конавле.

Дубровчани изненада нападају острво Крк и заузимају га.

Нападају Омиш.

Заузимају утврђења Осиња и Неретве.

У то време Стјепан је ушао у рат и са својим сином Владиславом, који се, да би избегао очева злостављања, учврстио у кули Благаја, која је смештена на веома погодној клисури и окружена водом. Име Благај добила је по томе што су словенски владари у њој чували своје благо. Одатле је Владислав после прешао у Мостар, град који је насред реке Неретве подигао Ра-

Благај прозван по благу.

Мостар подигао Радин Гост.

Владислав Косача бежи од оца и оптужује га у дубровачком сенату због злодела.

Марин Марцијан, кнез Русана.

Стјепан Косача отима сину невесту.

Дубровчани обећавају помоћ Владиславу и одвраћају га од Турчина.

Стјепан пустоши дубровачку територију. Поштеђује само летњиковац Цора, протовестијара краља Дабише.

Босански краљ Томаш беше из породице Павловића.

дин Гост, мајордом Стјепана Косаче, 144[illegible] године. А отатле, прешавши реку Буну, Брегаву и Крупу, дошао је у Стон, и на крају у Дубровник. Ту је пред сенатом оптужио оца да му је из пожуде бесрамно отео жену, кћер Марина Марцијана, кнеза Русана (јер је била врло лепа), чим ју је опремљену довео Влатко, син Ивана катунара из Чаваљине (ово место је у Попову). Онима пак који су га корели због таквог злодела, одговарао је да је цариградски цар Јован Палеолог исто тако поступио с кћери трапезунтског цара, женом његовог сина Манојла. После тога Владислав је говорио толико рђаво о очевом понашању да је сенат остао запањен. Затим се обратио на сенат, који је више пута другима пружио помоћ против насилника, да и њему помогне у тако тешко време и да га препоручи на турском двору, преко којег се хтео осветити оцу. Дубровчани су му тада обећали да ће му помоћи што више буду могли, али су га одвратили од намисли да се обрати Турчину, заједничком непријатељу хришћанског имена. Даровавши му две хиљаде златних дуката и четрдесет печа сукна од шпанске вуне, упутили су га у Благај да сакупи војску.

Али кад је то чуо његов отац Стјепан, да би покварио дубровачке планове, у тили час сакупи велику војску и провали на њихово подручје, наносећи велике штете. Поштедео је само летњиковац Цора Бокшића, протовестијара бившег босанског краља Дабише. То је први летњиковац који је саграђен у Гружу од глатког камена. Да би спречили та пустошења, Дубровчани су упутили људе да осигурају кланце и да моле Владислава да хитро дође у Херцеговину. Уједно су упутили једног поклисара босанском краљу Томашу, сину Павла Христића, из породице Павловића и Косачином зету. Томаш је саслушао поклисара и одмах послао свога брата војводу Радивоја у табор свога таста молећи га да положи оружје и препусти њему све своје спорове, да их он — као син војводе Павла и синовац требињског кнеза Петра Јаблановића, које су Дубровчани при-

Примљен међу дубровачку властелу.

Стјепан Косача шаље заповедника Врапца Млечанима против Дубровчана.

Марушко Марушић из Бара долази у помоћ Дубровнику.

мили међу властелу своје републике 1423. године, и као муж његове кћери Катарине — реши и сврши. Али није могао ништа постићи, јер Стјепан није имао поверења у краља Томаша, који ће, говорио је, као дубровачки властелин радије заступати њему противно гледиште. Зато је краљ решио да лично пође своме тасту, али се у међувремену, услед непрекидног бављења ловом, у Високом разболео од грознице. Косача, пак, сав је био заузет пустошењем дубровачког подручја.

Међутим, кад је видео да му његови протовестијари не стављају на располагање новац за рат, послао је заповедника тврђаве Врабац у Млетке и преко њега је наговорио млетачки сенат да ступи с њиме у савез против Дубровника под условом да, после заузимања града, плен припадне Стјепану, а да град остане под млетачком влашћу. Чим су Дубровчани сазнали за то, одмах су упутили у Рим папи Николи V неког калуђера Василија коме су доцније, после добро обављеног овог посла, издејствовали именовање за требињског бискупа. Том приликом Дубровчани су се жалили његовој светости да Млечани намеравају да поведу рат против њих, а у корист шизматика Стјепана Косаче. Чувши то, папа је упутио писмо млетачком сенату и наредио, под претњом искључења, да сместа одустане од савеза и удруживања с Косачом. Томе су се Млечани покорили.

У међувремену Дубровчани су послали Владислава Косачу да нападне Почитељ, Вргорац и Љубушки. Располажући с пет стотина копљаника које им је Барска општина послала у помоћ под заповедништвом Марушка Марушића, напали су непријатељску земљу и жестоко је опустошили. Док је Марушко боравио у Дубровнику, неки кнез са двора Стјепана Косаче позвао га је на двобој. Он је одмах прихватио изазов, изишао ван града и у двобоју који се одиграо пред вратима од Плоча убио га је скоро одмах на почетку борбе. Зато су му Дубровчани указали велике почасти и доделили

му много поклона. Поменута породица Марушића већ је изумрла у Бару, тако да данас нема никога од ове породице сем Ветора Бесалија, који по мајци потиче од Марушића, а сада се налази у Дубровнику у својству канцелара ове републике.

Дубровчани уцењују Стјепана.

Кад је Република видела да се рат никако не развија у њену корист, решила је да оконча спор на начин 386 како ћу казати. Објавила је уцену за Стјепана, обећавајући да ће онога који буде донео у Дубровник његову главу учинити својим властелином и да ће му дати десет хиљада дуката и један посед на дубровачкој територији, у вредности од три хиљаде дуката. А кад је видела да од тога нема ништа, ступила је у тајне преговоре са синовима Влатка, сина хумског господара Ђурђа, с Иванишем, Жарком, Тадијом, Агустином, Бартулом, Марком и Радивојем, као и с Петром Павловим, њиховим крвним рођаком, али је ова њихова завера била откривена. Међутим, Дубровчани су ставили до знања турском цару Мехмеду штете које им наноси његов вазал. Зато је 1452. године послан с турског двора један гласник који је строго наредио Стјепану да не прогони Дубровчане и да им поврати конавоска села, надокнади нанесене штете у поменутом рату и дозволи њиховим чиновницима да продају со у Неретви и Дривасту. Тако исто је учинио и угарски краљ Владислав, који је, као чувар мира у Славонији, више пута запретио Стјепану. Размотривши Стјепан прилике у којима се налазио, закључио је мир с Дубровчанима, те испунио га према њима како му је било наређено. После тога Дубровчани су уврстили међу своју властелу поменуту браћу Влатковиће, како се види у књизи одлука сената хиљаду четири стотине педесет и друге године.

Жале се на њега Мехмеду Турчину.

Уплашен претњама Турчина и Угра, Стјепан закључује мир с Дубровчанима.

Дубровчани враћају Стјепану острво Крк.

Стјепан Косача дошао је у Дубровник, и ту је био љубазно примљен. Дубровчани су му повратили острво Крк, а он се измирио са својим сином Владиславом. Кад се Владислав измирио с оцем, позвао је у Дубровник катунара Управду из Дабра, свог старог слугу, с којим је отишао кући. Отац му је дао на управу Доње Влахе, а мало доцније припојио му је и Полимце. Поставши Стјепан (како рекосмо) дубровачки властелин, више пута је молио да га бар једном изаберу за кнеза Републике. Кад се препоручивао појединим племићима тога града, сваки му је обећавао да ће га радо подржати. Али доцније, кад од тога није ништа бивало и кад су се поменути племићи извињавали да су са своје стране учинили све да добије то достојанство, он је одговарао: „Кад сте сваки за себе, помози вас боже, али кад се нађете скупа, нека вас носи ђаво све." На крају, кад је хтео отпутовати кући, оставио је дубровачком сенату грб на којем је стајао кристални крст на средини црвене греде с три попречне црте, на руменом пољу. Поред тога, оставио је свога сина Стјепана, дечака од два-
387 наест година, на одгоју код Андрије Соркочевића да би се посветио учењу хуманистичких наука и да би се одгојио са синовима дубровачке властеле. То је онај Стјепан којега је отац, када је Мехмед ударио на Херцеговину, тј. на државу Косача, дао Турчину као таоца за нови харач, а он се доцније одрекао вере и прозвао Ахмед. Оженио се Фатом, кћери турског цара Бајазита, и с њом је родио Махмета и Ахмета и две кћери, Хуму и Камеру. Није тачно оно што су написали Јовије и Туберон, наиме, да се Владислав одрекао хришћанске вере да би се осветио оцу за нанесене му увреде.

Стјепан са својим синовима уврштен међу дубровачку властелу.

Настоји да постане кнез у Дубровнику.

Оставља свој грб Дубровчанима.

Предаје свога сина Стјепана на одгој Андрији Сокорчевићу.

Стјепан, син Косачин, одриче се вере и назива Ахмед.

Заблуда Павла Јовија и Лудовика Туберона.

После измирења с Дубровчанима на горе описани начин, Стјепан је доцније увек, све до смрти, живео с њима у пријатељству. Као човек био је непостојан у својим делима, и у срџби је правио велике грешке. Тако су Пераштани 1458. године, због тога што су их неки Херцегновљани узнемиравали и непрекидно правили штете на неким њиховим поседима, упутили Стјепану два поклисара, наиме, Ђурђа Црнића и Николу Богојевића. Кад су ови дошли у Херцег-Нови, никако нису могли добити аудијенцију. Зато су почели да пре-

Поклисари Пераштана убијени путем.

те, па су кренули кући. Али су при повратку били убијени. Како Пераштани нису могли да пређу преко тога, решили су да освете њихову смрт која је, чврсто су веровали, уследила по Стјепановом наређењу. Пошто су били обавештени да ће једног јутра Стјепан отићи у лов, ноћу су пребацили породице на школь св. Ђурђа, а њих стотинак, добро распоређени и наоружани, поставише заседу близу села Драчевице. Кад је туда наишао Стјепан с неколико својих племића и с мало слугу, а како му није било ни на крај памети

Пераштани нападају Стјепана Косачу.

да се нешто слично може десити, Пераштани га опколе, па, искочивши из жбуња, бануше преда њ чврсто решени да га убију. Видећи то, Стјепан се изненадио и престравио. У том часу неки дубровачки племићи који су се налазили у његовом друштву почели су молити и преклињати Пераштане да се малко смире и приповеде узрок овог оваквог подухвата. Пераштани тада почеше сви у један глас викати, говорећи: „Дошли смо да убијемо тог издајника који је против сваког закона и права наредио да се убију наши поклисари.“ Чувши то, Стјепан сјаха с коња, па, окренувши се према њима, поче говорити: „Да нико од вас Пераштана не би помислио да сам изгубио одважност или да се бојим смрти, 388
ево ме ту без коња и без оружја међу вама наоружаним. Али вам се кунем девицом и мајком божјом да ја нисам крив за смрт ваших поклисара, штавише, мени је то било жао више неголи икоме од вас.“ Кад је он то рекао, сви присутни племићи почели су исто говорити и заклетвом потврђивати. Ове речи и заклетве сасвим

Моле за извињење и мире се.

су смириле Пераштане, па су молили Стјепана за извињење, а он их је све редом изгрлио. Док се спремао да узјаши, заповедник Перашана држао му је стремен.

Чим се Стјепан вратио кући, расписао је окрутну уцену за убице перашких поклисара. Жени Црнића, пак, која није имала деце, послао је две хиљаде дуката, а свакој кћери Николе Богојевића дао је по хиљаду дуката за мираз, те их је удао за неке племиће са свога

Стјепан Косача умире у Драчевици.

двора. После тога разболео се у Драчевици и позвао дубровачке лекаре, али му ништа нису помогли, јер је после мало дана умро. То беше 1466. године. Радин Гост, калуђер Св. Василија и Стјепанов исповедник, понео је његову опоруку у Дубровник, пошто му је, говорио је, тако Стјепан наредио. Та опорука била је јавно прочитана у дворани Великога већа.

Стјепан је имао три жене.

Оставио је после смрти три сина, Владислава, Влатка и Стјепана, и једну кћер, Катарину, која се још за његова живота удала за босанског краља Томаша. Ову децу је имао с првом женом Аном, кћери Ђурђа Кантакузина, после чије смрти је узео Јелену или, како неки веле, Барбару, по роду Немицу, а најпосле се оженио Целијом. Неки кажу да је имао за жену Воисаву, кћер Ђурђа Кастриота, али се варају, јер ова Воисава није била жена Стјепана Косаче, већ Стевана, војводе Црне Горе, с којом је он имао синове Ивана и Ђурђа и кћер Воисаву, која је после била жена Леке Дукађина.

Владислав и Влатко деле очевину.

Протерани су од санџака Хеси-бега.

Влатко умире на Рабу.

Владислав прелази у Угарску.

Синови Стјепана Косаче, Владислав и Влатко, поделили су после очеве смрти државу: Владиславу је припао део Горњих Влаха, а Влатку Доњих с Херцег-Новим. Одатле су доцније, 1483. године, били протерани од Хеси-бега, санџака турског цара Бајазита II. Бежећи дошли су у Дубровник, а онда су се повукли на острво Раб, у кућу Црнотића, где је Влатко напослетку умро. Владислав је, пак, прешао у Угарску, носећи са собом права и титулу Херцеговине или Војводства Светога Саве, које се своде на ове речи: војвода
389 приморски, господар Хума и чувар гроба светога Саве.

Ово војводство је било веома велико, јер се на истоку граничило с Новим Пазаром, а на западу с реком Цетином, према југоистоку је сезало до Доброполља, а према југозападу до дубровачке земље. У дужини је имало око дванаест дана хода, а у ширини око четири дана.

ГРБ ХУМСКОГ КНЕШТВА

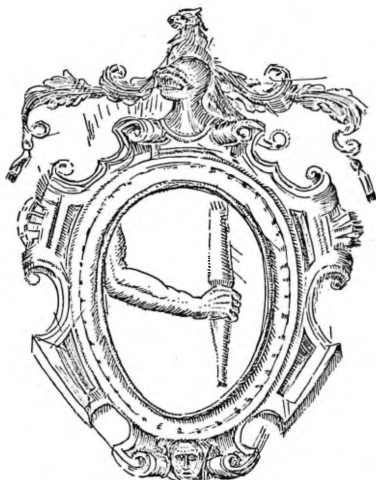

390 Хумско Кнештво о коме ћемо сада говорити имало је у стара времена много господара. Једно време доспело је под власт кнеза Андрије, Мирослављевог сина и Немањиног синовца. Андрија је био веома доброћудан и миран владар и било му је много стало до тога да живи у миру са свима. Стога су његови савременици управљачи у Босни заузели све крајеве под планинама, тј. Невесиње, Дабар, Гацко и друге. Кнез Петар је држао док је био жив, а после њега хрватска господа, онај

део Хума који је био с оне стране Неретве, све до реке
Цетине, а поред тога Бишће и Луку, тако да је под
влашћу кнеза Андрије остало само Попово с Примор- 391
јем и с градом Стоном. Стон је постао од Стео, а овај се
развио из врло старог града Марфи.

Барби Крусић, зет кнеза Андрије.

Поменути кнез Андрија живео је у добрим односима с Дубровчанима. Дао је за жену Барби Крусићу, дубровачком племићу, своју унуку Вукосаву, кћер једног свог сина, којој је дао у мираз нека земљишта у Затону, у месту званом Оброво. Имао је више синова, који нису били много вредни, сем једног по имену Влатко. То је био веома вредан младић и великих нада. Он се мало после смрти свога оца Андрије, који је био сахрањен у цркви Св. Марије стонског манастира, преселио у вечност. Друга његова браћа и синовци, као људи мале вредности, држали су у Хуму само Попово с Приморјем. У то време дошао је из Хрватске Иђиније, брат кнеза Нелипића, и заузео Бишће и Луку с другим околним крајевима; заузео је такође и Стон с Пељешцем.

Стон заузима Хрват Иђиније.

После смрти поменутог Иђинија, Хумско Кнештво остало је без господара, па је сваки властелин (којих је било много у Хуму) био господар своје баштине. Тада су моћнији угњетавали слабије.

Бргат у Хуму.

У то време живео је на Бргату у Хуму неки сиромашни властелин по имену Бранивој, који је имао четири сина, Михајла, Добровоја, Бранка и Брајка. Кад су одрасли, постали су велики и веома одважни ратници, па су решили да загосподаре свиме што им пође за руком да заузму оружјем. И тако су за кратко време покорили, делом силом делом милом, готово цело Хумско Кнештво.

Бранивојеви синови заузимају Хум.

Њихова власт се протезала од реке Цетине све до Которског залива. Због тога је кнез Петар, син кнеза Андрије, са својим синовима Николом и Тољеном, који је држао Попово с Приморјем, постао њихов вазал. Ова четири брата изабрала су за седиште Стон и сместила су свој двор под тврђавом Св. Михајла, у подножју брда поред воде, где је живела и њихова

Узимају Стон за седиште.

мајка, жена великога духа. Одатле су водили рат и пустошили друге земље.

У њихово време био је у Требињу, Гацком и Рудинама неки жупан по имену Цреп, храбар човек, који је владао у тим местима као намесник рашког краља. Поменута браћа пошла су против њега, па, затекавши га у Требињу, поразили су га у бици и погубили, те заузели све што је држао под својом влашћу, не марећи

Поражавају и убијају рашког жупана Црепа.

392 ни за рашког краља ни за босанског бана, јер су били
веома осиони људи. Они су узнемиравали и Дубровчане, те мада с њима нису водили отворени рат, ипак су (сем што су увек рђаво поступали с дубровачким трговцима који су стизали у њихову земљу) више пута пустошили дубровачке границе и дубровачку територију.

Пустоше дубровачке границе.

Пошто су владали, дакле, на овај начин и наносили многе неправде хумском народу и односили се рђаво према свим суседним господарима, босански бан Стефан није могао даље трпети њихову осионост. Стога је сакупио војску и поделио је у два дела; један део је предао војводи Познану Пурчићу и упутио га да заузме Загорје и Невесиње; другим делом је заповедао војвода Ружир, коме је наредио да пође и пронађе поменуту браћу ма где они били у Хуму, те да с њима заметне битку.

Познан Пурчић, босански војвода.

Кренувши, дакле, с војском, Ружир је нашао Михајла и Добровоја у Хуму с незнатним бројем људства, у месту званом Бриест. И мада су могли избећи битку с Ружировом војском, то нису учинили, већ су се — пошто су били срчани и нису водили рачуна о снази непријатеља — јуначки с њима потукли, али су ипак били поражени и убијени у бици.

Михајло и Добровој потучени од војводе Ружира.

Војвода Ружир поче тада да преузима власт у Хуму који су они били заузели и да прогони Бранка и Брајка. Да не би пао у руке непријатељу, Бранко је отишао у Рашку краљу Стефану Слепом. Пошто му је приповедио како је босански бан убио два његова брата и како наставља да заузима Хум, стао га је молити да му даде војску да поврати Хум, који по праву припада Рашком Краљевству, обећавајући му да

ће га држати у његово име и да ће му бити увек веран и покоран. Краљ му је на то (као паметан владар) одговорио: „Ви сте се, док сте били четири брата и док вам је све полазило за руком, узохолили, те вам није падало на памет да дођете к мени; а што је још горе, ви сте убили мог верног жупана Црепа и насилнички заузели моје земље, не водећи о мени никаква рачуна. Сада, притешњени невољом, постали сте смерни и тражите помоћ коју, зацело, никада нећете добити.“ Нато га је сместа дао свезати и отпремити у тамницу у град Котор.

Други његов брат, Брајко, видећи да је остао сам, повукао се у Стон, у који је стигла банова војска, с намером да га ухвати. Не знајући шта да ради, побегао је са женом, Војиновом кћери, на мало острво Олипу, недалеко од Стона. Кад су то сазнали Дубровчани, упутили су тамо једну своју галију да га ухвати. На тој галији је доведен у Дубровник, и ту је затворен у 393
тамницу. Његову жену су пустили да иде својој браћи, Војиновим синовима. Када је рашки краљ наредио да се убије Бранко у Котору, Дубровчани исто тако уморише Брајка глађу у тамници. Таква је судбина затекла Бранивојеве синове због њихових опаких дела. И нико није остао од њихова рода.

Бранко уморен у Котору, а Брајко у Дубровнику.

Од тог времена босански бан је владао у Хумском Кнештву у миру и без икаквог отпора, сем што му Петар Тољеновић, праунук кнеза Андрије, човек великога духа и вешт у оружју, који је држао Попово с Приморјем, није био покоран, не хотећи да призна над собом босанску власт. Да би му стао на крај, бан Стефан је послао против њега војску. Пошто је био потучен и заробљен у бици, банови људи су га повели на коњу с оковима на ногама, скопчаним испод коњског трбуха. Али по наређењу бана, пре него што је дошао преда њ, био је с коњем сурван низ једну стрму обалу реке. Котрљајући се налетео је на једно дрво, и задржао се добар један сат држећи се за његове гране и одржавајући

Обрати пажњу на снагу Петра Тољеновића.

снагом својих мишица и себе и коња. Тада су га засули камењем и тако је мртав пао у реку.

После овога бан Стефан дао је за жену своју кћер Катарину Николи, стрицу поменутог Петра и унуку кнеза Андрије, јер је био племените крви, мада није много вредео; дао му је такође његову баштину, Попово. Никола је имао с овом женом два сина, Богишу и Владислава, који нису успели. Кад је умро бан Стефан, Хум је држао у мирном поседу његов синовац Твртко, који га је наследио.

Граница између Хума и Зете је град Дубровник. Од великог камена у Дубровачкој реци на којем је уклесан крст, и једног места код реке Требишњице званог Хончилас, где је велики камен са знаком, иде пут Рудина, и у Гацко, и све до Сутјеске. С истока остаје Рашка, народ Требиња, Рудина и Гацка. Са запада границу Хума чине Попово, Љубиње, Љубомир, Ветница и Невесиње.

Граница између Хума и Зете.

Границу између Хума и Босне чини извор реке Неретве у Вишеви и ток те реке према Коњицу.

ГРБ ХРВАТСКОГ КРАЉЕВСТВА

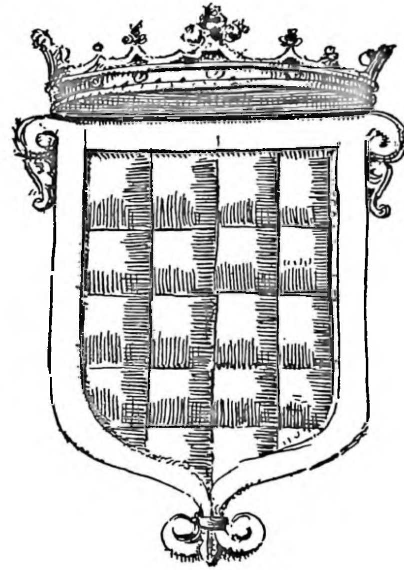

394 У Хрватској је у прошлости било много господара који су се (како већ рекосмо) смењивали један за другим све до времена бана Звонимира и краља Крешимира, његовог зета и наследника. Затим је дошао краљ Стјепан, после њега Вукмир, а онда краљ Крешимир II. Сви су они владали у Хрватској и Рашкој. Пошто је краљ Крешимир умро без мушког потомка, једна његова кћи се удала за угарскога краља. Пози-

Када су угарски краљеви почели узимати титулу хрватских владара.

вајући се на овај брак, Угри су почели полагати право на Хрватску. Али Хрвати нису хтели угарске банове ни угарску управу, већ су изабирали управљаче између себе. Тако су понекад имали једног господара, а по- 395
некад их је било више, до бана Павла. Како је Павао био веома паметан и храбар човек, покорио је целу Хрватску, а онда је наумио да заузме Хумско Кнештво, као и Рашко Краљевство. Дошавши, дакле, с великом војском у Хум, заузео је целу ову област, јер је Хум тада био без властитог господара. Затим је отишао у Оногошт да би се пребацио у Зету, а одатле у Рашку, у којој је владао велики метеж услед неслоге и раздора између браће и синова краља Уроша Светога: Стефана Слепог, Владислава и Константина. Из Оногошта је послао поклисара Дубровчанима, молећи их да уђу с њиме у савез. Да би их боље привукао себи, почео их је подсећати како су рашки краљеви, као суседи њихова града, увек водили рат против њих, а нарочито краљ Урош Свети. Уједно их је упозоравао да ће им се исто десити ако Рашко Краљевство дође у руке његових синова, те да неће никада имати мира с њима. „А ја ћу (говорио је он) бити ваш пријатељ и поштоваћу вашу слободу, указиваћу вам свако поштовање и проширићу вашу државу, под условом да се удружите са мном и ударите заједно са мном на Котор, ви с мора с вашом морнарицом, а ја с копна. Кад заузмемо Котор, лако ћемо заузети и Зету, а онда и читаво Рашко Краљевство које је отворено и без утврђења."

Бан Павао покорио Хрватску.

Бан Павао шаље поклисара Дубровчанима.

Ово посланство свидело се многима који нису мислили на опасности које оно у себи скрива, па су пошто-пото хтели да се о том посланству расправља у Већу умољених. Кад је ту била претресена ствар, они који су зрелије просуђивали одлучно су се супротставили, говорећи да никако не може бити од користи једној слабој држави, као што је њихова, то што ће ступити у савез с моћним господарима, а нарочито не

с баном Павлом, који је дошао из врло далеке земље да заузме Рашко Краљевство, ослањајући се само на неслогу тројице браће, тако да би се могло десити да му ствар не успе. „А ако би он био приморан да се врати натраг, рашки краљеви би нас вечно мрзели, а он, будући да је од нас врло далеко, нити ће моћи нити ће хтети да нас брани." Зато је сенат решио да одустане од тог опасног корака. Доцније се показало да је то било врло паметно. Јер кад је бан Павао видео да Стефан Слепи скупља велику војску да удари на њ, као и да му ствари полазе за руком, пошто га је народ јако во-
396 лео, није се усудио да пође даље, већ се вратио натраг. То беше 1315. године.

После смрти поменутог бана Павла, власт у Хрватској дошла је у руке бана Младена. После њега владале су неке властеоске породице, којих је била пуна Хрватска, свака у својој покрајини. Међу њима био је и кнез Нелипић са својом браћом, Куријаковићи, и Чубрановићи, и многи други, чија дела нећу описивати јер нису била значајна.

Младен, хрватски бан.

У то време поменута господа нису дозвољавала Угрима да дођу у Хрватску ни да у њој имају било какву власт. Али, током времена, пошто су била изумрла готово сва истакнута хрватска господа, а пошто је Угарско Краљевство дошло у руке краља Лудовика, тај краљ је хтео да загосподари и Хрватском. Сакупивши, дакле, војску и пошавши у Хрватску, заробио је неке из породице Куријаковића, док су други чланови те породице побегли. Заробио је такође Нелипићева сина Ивана, великаша велике вредности. У први час га је бацио у тамницу, али га је доцније, кад је видео да му обећава и да му се куне на верност и покорност, пустио на слободу. Поменути Иван и остала властела пристали су да им Лудовик пошаље за бана великаша кога он жели. И тако им је послао бана Николу Сеча, који је држао у краљево име сва утврђења и тврђаве које су биле од

Угри заузимају Хрватску.

Угрин Никола Сеч, хрватски бан.

некох значаја, док је друге оставио поменутом Ивану Нелипићу и Куријаковићима. После тих освајања, краљ Лудовик је загосподарио и Далмацијом, коју је истргнуо из млетачких руку. Тако су тада Далмација и Хрватска биле уједињене и стављене под управу једног бана.

Далмација долази под Угре.

Граница између Хрватске и Хума је река Цетина, тако да с истока остаје Хум, а са запада Хрватска.

Граница између Хрватске и Хума.

397

УПОЗОРЕЊЕ ЧИТАОЦУ

У овој расправи о Бугарима биће потребно често помињати име Римљана. Читалац треба да зна да се ту под именом Римљана не смеју разумети Латини, већ Грци. Јер када је Константин Велики пренео царство у Цариград, Грци су се прозвали Римљанима. С њима је овај ратнички бугарски народ био у непрекидној борби и толико је јада задао Источном Царству да му је то царство, на крају, морало плаћати данак. Ову ратничку одлику показао је и у доцнија времена. Стога Бјондо, Сабелик и Платина су с правом рекли да је то био најмоћнији народ, који је био у стању да скрши турску силу.

Аутори из којих су повађени подаци за ову расправу били су већином Грци, с којима су Бугари (како је речено) често били у борби, пустошећи свуда по њиховом царству. Према томе, лако је закључити да су поменути аутори с мало веродостојности описивали дела Бугара, те да су прећутали многе племените и херојске подвиге које су ови у дугом низу година извршили против њихових царева.

ГРБ БУГАРСКОГ КРАЉЕВСТВА

Словенски народ, Бугари су дошли из Скандинавије (како извештавају Методије Мученик, Јорданес Алански и Франческо Иреник у VI књ. погл. 32) и зауставили су се кратко време на оном крајњем делу Немачке који запљускује Померанско море, друкчије звано Балтичко море. Кренувши доцније одатле, пустошећи и палећи све, заузели су пространа поља око велике реке Волге, по којој су се прозвали Вулгари, а после Бугари. Током времена један њихов део кренуо

Бугари, словенски народ.

По Волги су се прозвали Бугари.

је са Волге и дошао на Дунав, а одатле је на крају продро у Тракију.

Различита су мишљења писаца о времену када се то збило: неки веле да се тај народ спустио на Дунав 399
и заузео његове обале први пут у време папе Агатона који је био Сицилијанац, 679. године. Други то стављају у годину 700. Али се у томе варају. Јер Марко Аурелије Касиодор пише да су се Бугари борили с Римљанима кад је Теодосије I држао то царство. И после дугог рата, око 390. године, Бугари су били побеђени, а Италија је заузела Срем.

Кад су Бугари продрли у Тракију.

Павле Ђакон у I књ. у погл. 16, Готфрид Витербски у 17. делу, Алберт Кранције у VIII књ. и Павле Емилије пишу да су Бугари, који су тада живели близу Дунава, напали лангобардског краља Агелмонда, убили га у боју и однели победу над Лангобардима. То беше 450. године. Зонара и Кедрен приповедају у животу цара Анастасија Дикора да је овај народ у почетку понтификата папе Симаха, 495. године, напао не само Тракију, него је продро у Илирик. То су поновили више пута. Зонара, наиме, на поменутом месту каже овако: „Бугари су поново напали Илирик, где су им се супротставили неки римски трибуни, али су били срамно побеђени и готово сви сасечени. Овај пораз Римљана предсказала је једна комета и неке вране које су пред њима и над њима летеле, као и трубе које су, уместо звука који се обично чује у биткама, испуштале и давале неки други жалобни и веома тужни звук. Мало после тога, дванаесте године владања Јустинијана I, Бугари су прокрстарили (каже он) Илириком, те, опустошивши ову покрајину, побили војнике. Кад је то чуо илирски краљ Акум, изишавши на бојно поље, придружио је своје чете римским четама и направио велики покољ међу Бугарима. Али видећи други бугарски војници да је Акумова будност мало попустила, напали су га, побили много Илира, заробили самог Акума и вратили се кући.

Бугари побеђују и убијају лангобардског краља Агелмонда.

Бугари продиру у Илирик.

Бугари пустоше Илирик.

Бугари нападају илирског краља Акума и заробљавају га.

Следеће године придружио се Римљанима и Гепид Мундо, син Гесме, владара Срема. Њега и његова сина цар је веома срдачно примио. Предао му је на управу Илирик и опростио се с њиме на његово велико задовољство. Међутим, док се враћао у Илирик, напало га је мноштво Бугара. После победе над њима, послао је најбоље робове у Цариград, а цар их је расподе-
400 лио по Јерменији, Лазики и другим покрајинама. Бугари су у тим местима остали дуго времена.“ Они су (како извештава Бонфиније у III књ. дек.) напали остроготског краља Теодориха кад је одлазио у Италију, те му задали много јада.

Гепид Мундо, господар Срема.

Побеђује Бугаре.

Бугари узнемиравају Теодориха, краља Острогота.

Бугари су тада боравили на Дунаву, а вођа им је био њихов краљ Борис, којега неки латински писци називају Бурсаре. Регинон Примски у II књ. и монах Анониjе у IV књ. пишу да су се Бугари, који су насељавали Панонију с Аварима, пошто су и једни и други припадали истом словенском народу, кад је умро њихов краљ и кад је свако од њих хтео да изабере краља из својих редова, потукли с Аварима. Но како су Авари били бројно далеко надмоћнији, Бугари су изгубили битку. И тако су сви који су преживели били протерани из Паноније. Њих девет хиљада са женама и децом пошли су франачком краљу Дагоберту молећи га да им даде неко место у његовом краљевству где би се могли настанити. Дагоберт је наредио да се сместе код Хејмонда и у Баварској. Пошто су били расподељени по кућама, наредио је једне ноћи да их све погубе заједно са женама и децом. То се збило (како извештава монах Анониjе у IV књизи франачких анала) тринаесте године Дагобертова владања. Због тога су га писци много прекоревали. Као што се Дагоберт тако рђаво понео према овом народу који му није био ништа нажао учинио, тако се, с друге стране, лепо понео лангобардски краљ Гримуалд. Павле Ђакон у IV књ. 29. *Историје Лангобарда*, наиме, пише да је око 650. године један од бугарских вођа, по имену Алцек, оделивши се,

Historiae Langobardorum

Борис, краљ Бугара.

Бугари и Авари, исти народ.

Бугари мучки побијени по наређењу франачкога краља Дагоберта.

Бугарски војвода Алцек прелази са својим људима у Италију.

не знам зашто, од свога народа и ушавши с целом војском мирно у Италију, дошао Гримуалду и обећао му да ће му служити са свим својим људима и живети у његовом краљевству. Краљ га је послао свом сину Ромуалду у Беневент и наредио му да даде Алцеку и његовим људима погодна места за боравак. Ромуалд га је лепо примио и сачекао, те му доделио веома широке и простране крајеве који су до тога времена били необрађени и ненастањени, Сепијан, Бовијан, Изермију и друге градове с њиховим подручјима. Уједно је наредио да се Алцек, уместо војводом, назива гасталдом. Поменути Бугари (како пише исти Ђакон) насељавали су та места још у његово време, па мада су

Мења име војводе у гасталд.

говорили латински језик, ипак нису били напустили 401
свој властити говор.

Овај народ, под вођством Вукића и Драгића, које Ђакон у животу цара Јустинијана, у XVI књ., назива именима Волгер и Драгон, напао је Скитију и Мезију у време када је у Мезији био магистер Јустин, а у Скитији Бландарије. Ови су изишли на бојно поље и заметнули битку с Бугарима, и у њој је погинуо већ поменути Јустин. На његово место дошао је Константин из Фиренце којега је цар држао на крштењу. Пошто се Константин потукао с њима, остао је победник и одузео им сав сакупљени плен. Ту су пали у бици поменути бугарски заповедници Вукић и Драгић, побивши, међутим, пре него што су пали, много непријатеља.

Бугарски заповедници Вукић и Драгић гину у борби.

Дакле, из ових навода толиких озбиљних аутора, сасвим је очито да су Бугари, кренувши с Волге под разним заповедницима и дошавши на Дунав, напали Тракију у време пре папе Агатона. Говорећи о њиховој старини, Павле Ђакон у XII књ. пише овако: „Биће (каже он) веома корисно да проговоримо о старини Бугара Оногудура и Кутригура. У северне делове Црног мора које је пловно и у Меотидску мочвару улива се једна огромна река која протиче кроз Сарматију, а име

Порекло Бугара Оногудура.

јој је Аtel. С Ателом се спаја река Танај. Танај извире тамо у крајевима Иберије који су (како кажу) у планинама Кавказа, па текући наниже, улази у реку Ател која је над мочваром Меотидом. Где се Ател рачва, улива се у Меотидску мочвару река по имену Еуктис и враћа се у Понтско море близу Никропила и рта званог Криометопон, тј. Чело овна. Из пре поменуте мочваре излива се у море једна слична река и долази до Црног мора кроз предео Кимеријског Босфора. Из ове реке вади се оно што се назива мурзилин и друге сличне ствари. У суседним крајевима према истоку, све тамо од Фанагорије или Ибера, који су такође ту, живе многи народи. Од тих крајева све до реке Кубана у којој се хвата риба ксисто, коју зову бугарском рибом, простире се Велика и Стара Бугарска. Ту живе они који се називају противницима истога племена којега су и они сами.

Где је Стара и Велика Бугарска.

У време Константина, који је владао на западу, умро је Кубрат, господар области зване Бугарска или област Кутригура. Кубрат је оставио пет синова, којима је у завештању наредио да се ни по какву цену не одвајају један од другога и да никада не буду слуге
402 другом народу. Али кратко време после његове смрти дошло је до свађе између петорице браће, те су се они оделили један од другога с народом који је сваки од њих био потчинио својој власти. Међутим, први син, по имену Батај, веран наређењу свога оца, истрајао је све до дана данашњега живећи у земљи својих предака. Други син, по имену Котраг, прешавши Тану, настанио се први пут преко пута свога брата. Пети, прешавши Дунав, зауставио се са својим снагама у аварској Панонији, покоривши се Кагану. Четврти је доспео у Пентаполис, недалеко од Равене и признао је власт хришћанског цара. Трећи син по реду, по имену Аспарух, прешао је Дњепар и Дњестар, па идући у Онгл, настанио се између Дона и Дунава, приметивши да је то место сигурно и да му се тешко може прићи било с које

Кубрат, господар Бугара званих Кутригури.

Кубратови синови деле баштину.

Батај.

Котраг.

Бугари се настањују близу Равене.

Аспарух.

стране, јер лежи међу мочварама и окружено је и с једне и с друге стране рекама. Аспарух је успевао, захваљујући својој скромности, да му народ остане у потпуном миру, јер је одржавао добре везе с непријатељима.

Кад су, дакле, били тако подељени на пет страна и постали малобројни, појавио се велики народ Хазара из најудаљенијег краја Барзилије, раније Сарматије, те је завладао целом земљом што се простирала до Црног мора. Хазари су поставили Батаја, првог од петорице браће, за кнеза Бугарске и наметнули му данак који до данас плаћа.

Али кад је цар чуо да је један прљави народ из Трипла подигао своје колибе с оне стране Дунава, близу Онгла, као и да се приближио Дунаву, те да пустоши земљу коју је отео тамошњим хришћанима, било му је јако жао, па је наредио да цела његова војска пређе у Тракију. Изградивши флоту, крене у рат против њих, и против Онгла и Дунава, водом и копном, упућујући чете на бојно поље преко Албаније. У случају да се непријатељ приближи обали, наредио је да стоје лађе. Кад су Бугари видели иза леђа тако велико мноштво, у очајању за свој спас хитро прибегоше горе поменутој одбрани и утврдише се са свих страна. Бугари се за три или четири дана нису усудили да изађу ван својих утврђења, а ни Римљани, са своје стране, нису предузимали никакав напад с обзиром на оближње мочваре. Кад су Бугари приметили да су Римљани утучени и да су изгубили самопоуздање, сами су се охрабрили и добили више полета. А како је цар имао јаке болове проузроковане подагром, те је био приморан да се у подне врати ради купања, напустио је, с пет лађа и 403
с породицом, и заповеднике и војнике, издавши им наређење да се вежбају у руковању копљем и да непрестано нападају непријатеље ако би случајно покушали изићи напоље; иначе да их држе под опсадом и затворе

рововима и другим утврђењима. Међутим, коњаници, говорећи наоколо како је цар из страха побегао, напустили су своје положаје, иако их непријатељ на то није присилио.

Бугари побеђују Римљане.

Кад су то видели Бугари, дадоше се у потеру за њима, те су многе побили, а многе ранили и стерали све до Дунава. Када су прешли Дунав и дошли до Варне, близу Одесоса, угледали су комад копна које је било веома сигурно зато што му је позади био Дунав, а напред веома тесни пролази, затворени Црним морем. Бугари су се осећали сигурнима нарочито стога што су владали над словенским народима, којих је, говорило се, било седам. Севери су се сместили с предње стране, према истоку, где је теснац Верегава. С југа пак и према западу, све до аварске земље, било је других седам племена која су признавала бугарску власт, али под уговором.

Седам словенских народа.

Севери, Словени.

Пошто су, дакле, Бугари проширили своју власт на ова места, јако су се узохолили, те су почели пустошити и пљачкати тврђаве и поседе који су били под Римским Царством. Због тога је цар био приморан да закључи с њима мир уз обавезу да ће им давати одређени годишњи данак, на велику срамоту и запрепашћење Римљана. Јер чудили су се на све стране кад су чули да је онај коме је читав свет, од истока до запада и од севера до југа, плаћао данак, сада сам морао плаћати данак и био побеђен од једног народа као што је бугарски.“ Довде говори Павле Ђакон. Али Ламберт Шафнабуршки и Ђовани Авентински веле да је Батај поразио Константина и присилио га да му плаћа данак, те да је с њим започела бугарска власт у Тракији. Пошто је, дакле, Батај нанео цару тако значајан пораз на подручју између Паноније и Горње Мезије, сем што му се цар обавезао на плаћање данка, уступио му је такође и једну и другу Мезију. После тога живели су у потпуном миру и никад нису ратовали један против другога.

Римски цар плаћа данак Бугарима.

Батај је био први Бугарин који је владао у Тракији и присилио цара Константина на плаћање данка.

Римљани уступају Бугарима обе Мезије.

Цар Јустинијан одбија да плаћа данак Бугарима.

Када је Константинов син Јустинијан дошао на власт у шеснаестој години живота, те почео да управља како му се свидело, довео је државу у веома несрећно стање. Раскинуо је утаначени мир с Бугарима и избрисао тачке уговора које је његов отац тако пажљиво саставио, те је одбио да им плаћа данак. Прихвативши се новог подухвата у западним крајевима, наредио је 404
коњици да продре у Тракију, с намером да поноби и Бугаре и Словене. И тако, треће године свога владања (како вели Кедрен), кренуо је са својом војском против Србије и Бугарске. Крстарећи све до Солуна, побио је много Словена. Многи од тих Словена покорили су му се, делом силом, а делом милом. То им се, међутим, не би десило да нису били изненада нападнути. Али су га при повратку зауставили у кланцима Бугари, те се једва извукао, уз велике губитке својих људи. После оваквог пустошења словенске земље, седме године свога владања, сакупио је нове чете, изабравши тридесет хиљада најснажнијих словенским младића. Њих је назвао посебним именом — драги народ. Поуздавајући се у њих, Јустинијан је раскинуо савез и с Арапима, наводећи као разлог то што новац харача те године није имао римски, већ неки други, нови, арапски отисак. Њима, наиме, није било допуштено да на златни новац, који се давао за харач, отисну други лик сем лика римског цара. Повео је, дакле, рат против њих, не поуздавајући се толико у римске легије, колико у ове изабране чете Словена.

Одабира тридесет хиљада словенских младића.

Двадесет хиљада Словена напушта Јустинијана и прелази Арапима.

Арапи наносе пораз Римљанима.

Обесивши на копље исправу у којој су биле тачке мировног уговора, па носећи је пред војском попут заставе, Арапи су ступили у борбу с Римљанима. Но пре него што је дошло до окршаја међу војскама, одабрани словенски младићи, памтећи добро увреде које им је цар био нанео, одмах су га напустили, те је њих двадесет хиљада прешло Арапима. То је обесхрабрило Римљане и било разлог за њихов пораз, а охрабрило непријатеље и донело им победу. Дакле, док су Римљани

Јустинијан врши покољ над Словенима.

бежали, Арапи су их у стопу гонили, убијајући све које су стигли, те су скоро безбројне легије биле до ногу потучене. Цар је умакао с мало људи, на велику своју срамоту. Стигавши у Левкадију, наредио је да се побију преостали Словени заједно са женама и децом и да се стрмоглаве у море с брда Левкација у Никомедији.

Словени с Арапима пустоше Римско Царство.

Арапски владар Мухамед, упознавши велико јунаштво Словена, исте године је продро с њима у римску земљу, жестоко је похарао и сакупио велики плен.

Јустинијан напао Бугарску.

Чим се Јустинијан вратио у Цариград, саставио је другу велику војску коју је повео у Бугарску пле-
405 нећи и палећи све редом. Бугари су, наиме, били изненађени овим нападом, јер су веровали да су Јустинијанове ратне припреме биле намењене пре против Арапа неголи против њиховог народа. У недоумици шта да раде, повукли су се у Мезију и Тракију. Ту се за кратко време сакупило велико мноштво људи, брињући више дана једино о спасавању својих жена, деце и ствари које су могли носити собом, а остављајући градове, вароши и друга места на милост и немилост бесном цару. Но кад су после Бугари приметили да се Јустинијанова војска, сматрајући да је потпуно безбедна, креће без икаквог бојног реда, реше се да је нападну. Скупивши поново снагу и одважност, пре свега су се побринули да затворе све пролазе којима се римска војска морала вратити у Тракију и у Цариград.

Јустинијан опкољен од Бугара моли за мир.

Кад је то недовољно паметни цар увидео, затражио је од Бугара мир. Бугари су на крају пристали на мир под условом да пусти све заробљенике и преда плен, као и да лично дође да заклетвом потврди мир на који су пристали на велике молбе и богорађење, те да исто то учине војсковође и друге личности које су биле с њим. После тога Бугари су одмах почели да утврђују градове и друга места која су Римљани били порушили.

Бугарски краљ Батај умире.

Њихов краљ Батај, овековечивши оружјем своје име, разболео се од грозница и умро кунући и оптужујући

судбину што му није дозволила да умре с мачем у руци, како је доликовало човеку као што је био он.

Наслеђује га Тервел.

На престолу га је наследио Тервел, којег Грци и Римљани зову Тербеле, врстан војсковођа и човек великога духа. О њему Свида у поглављу о Бугарима овако говори: „Бугари су раније опустошили аварску земљу и потпуно уништили Аваре. У то време, тј. у време Јустинијана који је, као и Хераклијев син Константин, плаћао данак Бугарима, у Бугарској је владао Тервел. Кад су Бугари однели победу над Аварима, Тервел је питао заробљенике за разлог те њихове потпуне пропасти. Авари су му одговорили да им се то десило делом због међусобних оптужби и њихове грађанске неслоге, а делом зато што су поубијали најпаметније и најврсније људе међу собом и предали власт и правду у руке лопова и зликоваца, напослетку, и због великих поклона и ствари за којима су били похлепни, па су постављали замке један другом, а уз то и што су били одани пићу. 406 Кад је то чуо Тервел, сазвао је своје Бугаре и обнародовао закон да се сместа поведе истрага ако би неко био оптужен, па ако би се доказало да је извршио крађу или неки други преступ, да му без одлагања буде одсечена глава. И то је био први закон који је Тервел издао за своје Бугаре.“

Бугари уништавају Аваре.

Узрок пропасти Авара.

За време Тервелова владања, Асимара је протерао с царског престола Јустинијана III. Јустинијан је отишао Тервелу, којем је, између осталог, даровао краљевски намештај. Уз то му је обећао да ће узети за жену његову кћер и уступити у мирни посед крај зван Загорје, само ако му помогне да поврати изгубљено царство. Бугарин је у ту сврху сакупио војску и лично кренуо у напад на град Цариград. Поставивши табор уза зидине, испитивао је у разговору расположење грађана који су вирили кроз отворе круништа. Али они не само да га нису позивали већ су га обасули тешким погрдама. Међутим, он се ноћу преко једног водовода увукао у град и заузео га. Но Јустинијан, мало је рећи

Бугари враћају Јустинијана на власт.

неблагодаран, заборавивши на доброчинство које му је учинио Бугарин, повео је рат против њега, наступајући с коњицом, пешадијом и флотом до Анхијала. Бугари су се, најпре престрашени, повукли у планине, а затим, кад су се Римљани утаборили без икаква реда и кад су се као без главе разлетели да грабе плен, осмелели су се и напали их, те су их многе побили и заробили, а поред тога пало им је у руке много коња. Цар се с остацима војске затворио у једно утврђење. Доцније, покидавши коњима ножне тетиве, како се непријатељ не би могао њима користити, укрцао се на лађе и вратио у Цариград, на велику своју срамоту.

Неблагодарни Јустинијан иде у рат против Бугара.

Побеђују га Бугари.

Прве године владања Лава Исауријског, који је ступио на престо после Јустинијана, арапски владар Масалда, пролазећи с јаком војском из Абидоса у Тракији, опустошио је целу ту покрајину. Затим се одатле окренуо против града Цариграда, утаборио се близу његових зидина с копнене стране и отпочео тешку опсаду. Ту је дошао такође Сулејман, којег други зову Зулемон, генерал једне јаке флоте. Тај је с другом арапском војском прешао из Азије у Тракију са три хиљаде лађа (како веле неки аутори), а према другим ауторима, с не више од три стотине. Уздајући се у те своје снаге, вар- 407 вари су напали Цариград с копна и мора. И да тада нису били сувише похлепни за пленом, већ да су истрајали у опсади, овај град би, без икакве сумње, пао у њихове руке. Оделивши се, наиме, од војске, велики број војника је отишао да пљачка по Тракији, те, пустошећи села, продро је у Бугарску. Тада бугарски краљ Тервел, подстакнут делом хришћанским осећањем, а делом љубављу према својој отаџбини, латио се оружја и напао непријатеља заузетог грабљењем плена, те је направио међу њима такав покољ да је у самој Бугарској пало око тридесет и две хиљаде Арапа, како пише Јован Куспинијан у животу поменутог Лава.

Бугарин Тервел побио тридесет хиљада Арапа.

Неки аутори су мишљења да је речени Тервел био први бугарски краљ који је прихватио хришћанску ве-

Тервел иде у калуђере.

Обрати пажњу на велику Тервелову побожност.

ру. Тервел се није задовољио само крштењем, већ је препустио краљевство свом прворођенцу под условом да одржи Бугаре у вери коју су били прихватили, а сам се добровољно закалуђерио. Али кад је чуо да његов син враћа Бугаре у паганство, остави калуђерску ризу и поново преузе краљевство. Кад је потчинио сина својој власти, немилосрдно је наредио да му ископају очи. Затим га је бацио у тешку тамницу, а краљевство је предао другорођеном сину под истим условом, упозоравајући га нека се учи на примеру свога брата. И тако, обукавши поново калуђерску ризу, светачки је завршио свој живот. Ако је то тачно, онда је очито да су се Бугари поново вратили у паганство. Зонара, наиме, у животу цара Михајла Балба каже како се уопште сматра да су Бугари упознали Христа под краљем Мартином, којег грчки писци зову Муртаг, а Ђовани Авентински у IV књ. Ормортаг.

Влада Асен Велики.

Поразио и сасекао двадесет хиљада Арапа.

Готово одмах после Тервелове смрти умро је његов син који је управљао краљевством. Тада су Бугари изабрали за свога краља Асена Великог, којег Грци искварено зову Асан и Касан. Он је кренуо против арапског калифе Гвалда II, те га је потукао и сасекао двадесет хиљада Арапа. Пошто је повратио Царству Јерменију и Медију, цар Лав му је као награду доделио титулу краља.

По краљу Добри прозвана покрајина Добруџа.

Пустоши Тракију.

Побеђује Римљане.

Асена је наследио Добре, по коме се земља која се налази с ове стране Дунава прозвала Добруџа. Добре је често ратовао с Римљанима с промењљивом срећом. Тринаесте године владања цара Константина V, затражио је од цара нове уговоре и споразуме за нека утврђења која је сазидао. А како је цар с недовољно поштовања поступао с бугарским поклисаром, дошло је међу 408 њима до непријатељстава. И тако је Добре продро до Дугих зидова, одакле се вратио кући с великим пленом. Кад је то чуо Константин, кренуо је против Бугарске. Кад је дошао до Врбањске клисуре, Добре је са својим Бугарима ступио у борбу против њега, те побио и заробио много Римљана. Међу њима су били Лав, патриције и претор Тракије, као и Лав ризничар тог похода, те им је одузео оружје и опрему. Тако су се Римљани срамно повукли. Али после овога, било што је Добре водио какве тајне преговоре о миру с Римљанима, било што су ту ствар измислили његови такмаци како би га омразили код његових људи који су били незадовољни таквим миром, побуњени Бугари, како пише Зонара, побили су све чланове краљевског рода који су се затекли код њих, те су поставили на управу краљевства Телеуција или Телеца, младића од тридесет година. Том приликом предали су се цару многи Словени које је он населио над Артаном.

Бугари истребљују краљевски род.

Влада Телеуције.

Поражен од Римљана, бежи.

Цар је изишао у Тракију, упућујући горе, преко Црног мора, флоту од осамдесетак бродова од којих је сваки превозио по дванаест коња. Но кад је Телец сазнао за покрет против њега и с мора и с копна, појачао је своју војску са двадесет хиљада бораца узетих од суседних народа, те је, захваљујући њима, постао толико јак да се није уопште бојао. Кад је тамо стигао цар, поставио је табор у равници Анхијала. Последњег дана месеца јуна Телеуције је видео пред собом мноштво ратника. Ступивши у борбу, дуго су се тукли, од пет сати изјутра до ноћи. На крају, Бугарин је окренуо леђа и побегао. Ту је изгинуло безброј Бугара, многи су били заробљени, а многи су се предали цару.

Цар се том великом победом веома понео, те је хтео да за њу сазна цео град. Стога је ушао у град с војницима у пуној ратној опреми, уз клицање одушевљеног народа, водећи са собом у кочије упрегнуте Бугаре, наредивши да им се одрубе главе ван Златних врата.

Бугари убијају краља Телеуција, а на његово место постављају Сабина, кога они зову Суботин.

У побуни која је после тога избила Бугари су убили Телеца, а на његово место поставили су Сабина, зета Комерсија, свог бившег владара. Кад је Сабин доцније затражио мир од цара, Бугари су се сакупили на збор и жестоко су му се супротставили, говорећи: „Бугар-

Бугари и Словени не трпе ропство.

ска због тебе (како видимо) пада у ропство Римљана, што не може трпети словенски или бугарски народ.“ Тада је Сабин, видећи да је изазвао против себе мржњу 409 својих народа, побегао у утврђење Месембрију, а одатле цару. Јован Куспинијан у животу цара Константина V пише да је Сабин протеран од својих људи јер је пристао на Константиново безбоштво, одбацивши поштовање икона.

Влада Паган.

Бугари су зато изабрали другог владара, по имену Паган. Овај је поручио цару да жели да разговара с њим лицем у лице. Пошто је цар пристао, састао се с њиме у присуству својих бољара, или (како их зове Зонара) боиалда. Цар је примио Бугарина с његовом пратњом седећи у Сабиновом друштву, те их је прекорио због узбуне и безразложне мржње према Сабину. Том приликом, како се сматрало, закључили су мир. Но цар, пославши потајно људе у Бугарску, ухватио је поглавицу Севера, који је био Словен и који је у Тракији био починио много зла. Али је био ухваћен неки хришћанин, припадник секте маргарићана, који је био један од првака Скавра. Пошто су му близу Св. Томе одсекли руке и ноге, позвали су лекаре да га исеку, те су га они жива распорили од груди до полних органа да би видели како је грађена човекова унутрашњост, па су га тако, на крају, бацили у ватру.

Бугари протерују Пагана и доводе на власт Телериха.

Телерих, готско име.

Ова флота, према Куспинијану, имала је око две хиљаде лађа.

Цар је нагло изишао из града, па, пошто је затекао Бугарску без одбране (јер су Бугари веровали у мир који је био само варка), продро је у њу кроз клисуре све до Зита, те се, попаливши насеља, вратио без нарочитог успеха. Бугари су због тога подигли устанак и протерали Пагана, а краљевство предали ратнику Телериху. Телерих се без оклевања супротставио царевим нападима, и то с успехом. Кад је цар видео толику дрскост Бугарина, кренуо је с великом флотом до Анхијала. Али у великој олуји која је настала настрадале су готово све лађе ударајући једна о другу, те је изгинуло мноштво морнара, савезника и војника. Зато се

цар вратио кући без икаква успеха. После тога, тридесете године свога владања, у месецу марту, испловио је против Бугарске са својом флотом од две хиљаде келандија (паландра и травата) за превоз коња и људства. Он се сам укрцао на црвене келандије и отпловио према Дунаву да би продро горе, оставивши заповеднике коњичких одреда на пролазима, не би ли им случајно пошло за руком да продру у Бугарску док се Бугари буду усмеравали према њему. Али кад је стигао до Варне, обузео га је велики страх и већ је помишљао да се врати. Међутим, како су и Бугари једнако били
410 у страху и бојали се за свој положај, упутили су цару поклисаре Хоила и Зигатона да моле за мир. Кад их је цар угледао, много се обрадовао и закључио мир на који су се заклели један другоме; наиме, Бугари да неће више нападати Романију, а цар, са своје стране, да неће упадати у Бугарску. Пошто су о томе биле израђене између странака исправе и списи, цар се вратио у град.

Бугарски поклисари Хоило и Зигатон закључују мир с царем.

Али у месецу октобру цар је примио вест од неких својих поверљивих људи у Бугарској да бугарски краљ шаље дванаест хиљада својих земљака и једног бољара да заузму Брзитију и да доведу као сужње у Бугарску све тамошње становнике. Бугарски поклисари били су већ стигли код цара. Док су још били у Цариграду, цар се правио као да иде са спремном војском против Арапа; прошле су и заставе, и комора и царска послуга. Пошто је цар претходно разаслао гласнике у разна места и преко ухода сазнао да су Бугари кренули у поход, средио је војску и одмах се упутио. С Тасатима и Трачанима, као и с одредима властеле, царева војска је бројала осамдесет хиљада бораца. Марширајући без звука труба, цар је напао Бугаре на месту званом Лусторија, те их натерао у бекство. Однevши над њима велику победу, вратио се кући с много заробљеника и големим пленом. Због тога су Бугари, притешњени нуждом, затражили мир. Међутим, Константин је тај мир, тридесет и четврте године своје владавине, без

Бугари изненада нападнути и поражени од Римљана.

икаквог разлога погазио и припремио поново јаку флоту. На њу је укрцао дванаест хиљада војника и све своје војсковође. Сам, из страха, није хтео отићи, већ је остао с коњицом. Кад су већ били стигли до Месембрије и зашли унутра, дунуо је јак северозападни ветар. У том олујном ветру страдало је и било разбијено готово све бродовље, изгинуло је много људи, и цар се вратио са овог похода од којег није било никакве користи.

Бугарски краљ Телерих, знајући да је цар, преко својих поверљивих Бугара, обавештаван о свему што је он намеравао предузети, писао је цару овако: „Хтео бих побећи и доћи к вама, па ми пошаљите пропусницу и назначите ми пријатеље које имате овде, како бих им могао без опасности открити свој наум." Цар је био лаковеран, па му је послао списак својих пријатеља у Бугарској. А кад је Телерих сазнао за њих, наредио је да се сви посеку и рашчерече. Кад је затим то дошло до ушију цару, за тренутак је стао чупкати браду, па је још једанпут кренуо против Бугара. Но то је био последњи пут, јер му се на нози појавио црни пришт,
те је услед њега умро. Не дуго после тога неки бугар- 411
ски великаши, подјарујући пук против Телериха, присилили су га да побегне цару Лаву Копрониму, Константинову сину, који га је лепо примио и учинио властелином, давши му уз то за жену Ирену, рођаку своје жене; он га је покрстио и сам га је држао на крштењу; исказао му је краљевске почасти и заволео га од срца. Бугари су на његово место изабрали Кардама, већ стара човека. Уредивши своју војску, он је сместа прешао у Тракију и започео борбу с Римљанима. Тада је цар Константин VI, Иренин син, пошао против њега и дошао до једног утврђења званог Пробат, на обали Св. Гргура. Сукобивши се с Кардамом, увече је дошло до малог чаркања. Они који су били с Римљанима, из страха су побегли ноћу, те су се не-

Краљ Телерих бежи цару.

Лавова мајка била је Бугарка и, како пише Куспинијан, веома побожна жена.

Краљ Кардам.

славно вратили натраг. Тако су исто и Бугари из страха окренули кући.

Доцније, у месецу јулу исте године, Константин је кренуо с војском против Бугара и подигао утврђење Маркеле. Двадесет и другог поменутог месеца, Кардам је изишао у борбу са свим својим снагама. Уздајући се у своју велику смелост, а заведен од лажних гатара који су му прорицали да ће победа бити на његовој страни, цар је без икаквог премишљања и без реда кренуо у напад на непријатеља. Зато су га Бугари јуначки одбацили и натерали у бекство, те се вратио у Цариград уз велики губитак не само обичних пешака већ и своје прве властеле. Међу њима су били: магистер Михајло, драгон Лахана, патриције Барда и протоспатар Стефан, затим Никета и Теогност, именовани раније за преторе, као и знатан број других личности са царског двора; пред њих, лажни пророк и звездочатац Панкрацније који је прорекао да ће цар бити победник. Бугари су у овој бици заробили пртљаг, новац, коње, ћилимове и сву царску опрему.

Бугари поразили цара Константина.

Шесте године Константинова владања, Кардам је затражио од цара редовни данак, под претњом да ће, ако му га не пошаље, лично доћи и опустошити целу Тракију све до Златних врата. Цар му је послао коњску балегу и одговорио да се — будући да је већ немоћни старац — не мора толико трудити да долази у Цариград, него да ће га радије он посетити у Бугарској. Помињући ово бугарско посланство, Георгије Кедрен не каже да је цар послао Бугарину балегу, него да му је само отписао како му је дао све што му је по уговору био дужан
412 дати.

Припремивши, дакле, и једна и друга страна јаку војску, изишле су једна другој на видик. Међутим, кад је Бугарин видео да је присиљен да се бори на веома неповољном месту, није хтео прихватити борбу, већ се повукао и нанео много штете Римљанима. Кад је сти-

Смрт краља Кардама.

гао кући, разболео се од грознице која га је после мало дана послала на други свет.

Влада Крум.

Кардама је наследио Крум, одважан човек, који се (како пише Павле Емилије у III књ.), у грађанском рату између Кадалоха и Словена Људевита и управљача Паноније, придружио Људевиту. Имајући Људевит на својој страни Крума, напао је Борну, достојног заповедника западног цара у Далмацији, па га протерао из већег дела те области. Бугари су после овога покренули спор с Францима о границама Паноније. У почетку су мирно преговарали преко својих поклисара, а доцније су прешли на претње. Али кад су видели да цар, уместо речима, одговара снажном војском, закључили су мир. Крум, међутим, није престајао, по обичају својих претходника, да и даље пустоши тракијске области и да пљачка Римљане.

Помаже Словену Људевиту.

Кад је цар Нићифор, седме године свога владања, наредио да се подели плата римским војницима близу реке Струмице, дошли су Бугари те су му одузели хиљаду и сто фунти злата. Том приликом побили су многе Римљане с њиховим војсковођом и другим личностима које су се ту затекле. Поред тога, Бугари су ту заробили сав пртљаг војника и вратили се кући. Исте године, пред празник Васкрсења, Крум је изишао са својим четама, освојио Сардику и побио у њој шест хиљада римских војника, поред мноштва других људи. Нићифор се на то страховито расрдио, готово побеснео. Зато је са својим сином Ставракијем наредио да се припреми све што је потребно за рат против Бугара. Кренувши из Цариграда месеца јула, повео је са собом војнике не само из Тракије већ и из других удаљенијих крајева. Поход против Бугара отпочео је деветнаестог дана поменутог месеца. Али пре него што је ушао у Бугарску, његов љубимац, слуга Бисанције, побегао је из Маркела Круму и понео са собом царску одору и стотину фунти злата. Многи сматрају да је ово бекство морало нанети Нићифору велико зло, јер три дана после

Бугари потукли и побили римске заповеднике.

првих окршаја, мислећи да га прати срећа, није своју срећну победу приписивао богу, већ је непрестано го-
413 ворио о доброј срећи и паметном вођењу борбе Ставракија; претио је кнезовима који су му пречили улазак; издао је наређење да се убијају и стока и деца без обзира на узраст, без икакве милости; није дозволио да се сахрањују лешеви људи његове области, заузет једино скупљањем плена; наредио је да се добро закључа Крумово спремиште робе, чувајући је као своју личну ствар; секао је уши и друге удове бедним хришћанима ако би му дирнули и најнезнатнију ствар из тога плена; спалио је дворану која се звала Крумов двор, мада се Крум био пред њим много понизио и говорио му: „Ево победио си, узми, дакле, што ти се свиђа и пођи у миру." Али како је Нићифор био непријатељ мира, није га хтео прихватити. На такву окрутност Крум се разгневио, и наредио да се постави на улаз и излаз из тога краја много балвана од којих је направио чврст зид, а утврдио је све пролазе. Кад је Нићифор примио ту вест, запрепастио се и лутао тамо-амо по земљи, не знајући шта да ради. Онима пак који су били уза њ, предсказивао је скору пропаст, говорећи им: „И кад бисмо имали крила, не би било наде да ће се ико спасти." Ове припреме су биле извршене у року од два дана, у четвртак и петак, а у суботу у ноћи пред Нићифором су се нашли бројни и бесни наоружани одреди. Приметивши непријатељске одреде, сви који су били око Нићифора страховито су се уплашили. Бугари су их убијали без икаква милосрђа; међу њима су били: патрицији Ецније Петар и Сисиније Трифил, патрицие Теодосије Салибара који је нанео много непријатности и зла бившој царици Ирени; ту је био такође епарх, патриције и гувернер Левантинаца, многи протоспатари и спатари, дворска стража, заповедник царске телесне страже или друнгарије, затим претор Тракије и многи заповедници разних одреда с безбројним људством.

Нићифор спалио Крумов двор.

Бугари наносе пораз Римљанима.

У овој бици која је вођена код Славмира, недалеко од Никопоља, рђаво су прошли сви Римљани: пропало је такође све оружје и царево покућство са свом његовом сребрнаријом. Бугари су овде показали такву окрутност да је Павле Ђакон, приповедајући овај ратни окршај, казао: „Бог сачувао да хришћани икада више виде тако срамне ствари као у овој бици, која превазилази све страхоте које су се икад десиле. Наиме, пошто је одсекао главу Нићифору, Крум ју је држао неко време на вешалима као невиђен призор и знак победе, на запрепашћење свих Грка. Доцније пак, престругавши вратну кост и одстранивши ланац, направио је од 414
лобање пехар окован златом, па пошто је усуо у њега вино, пио је из њега и он, и његови великаши и други словенски кнезови.“ Крум се затим окренуо на освајање града Топира, данас званог утврђење Русијон.

Битка за велико жаљење.

Цара Нићифора убили Бугари.

Крум од Нићифорове лобање прави пехар и из њега пије.

Видећи, дакле, Римљани да се њихов положај све више погоршава, протерали су Нићифоровог сина Ставракија, који се, више пута рањен, једва спасао из бугарског рата, а подигли су на престо Михаила Куропалата, друкчије званог Рангаб. Рангаб је пошао у рат против Бугара, али није учинио ништа вредно помена, јер како је Бугарин опсадом заузео Девелт и одвео оне које је тамо затекао, заједно с епископом, цар је био приморан да се врати натраг.

Друге године своје владавине, нарочито жељан да се дочепа неког од својих који су били пребегли Римљанима, Крум је упутио цару поклисара Драгомира, једног од својих бољара, да тражи мир под оним условима под којим је био закључен мир за време Теодосија Адрамитскога и патријарха Германа с тадашњим бугарским владаром који је боравио у трачкоме Милеону; затим, да му цар даде одеће или црвеног крзна у вредности до педесет фунти злата; поврх тога, да се морају изручити и вратити натраг они који су пребегли с једне и с друге стране, као и они који би убудуће издали свога господара; даље, да трговци и једне и друге стране

Бољари.

буду снабдевени исправама с печатом свога господара. У случају да се неки трговац затекне без таквих исправа, да некажњено може бити оробљен, и његова роба заплењена. Уједно је написао цару: „Ако брзо не пристанеш на мир, ја ћу ударити на Месемврију.“ Но цар, на наговор рђавих саветника, није пристао на мир. Рђави саветници, наиме, под видом неког лажног милосрђа и самилости, а и да царство не би изгубило углед, говораху да не доликује изручити и предати бегунце који су се склонили под крила царства, наводећи речи јеванђеља које каже: „Онога који дође к мени, нећу бацити напоље.“ Међутим, средином октобра, Крум усмери своје одреде са опсадним справама, овновима и другим оруђем за рушење зидина пут Месемврије. Те справе он је научио да прави захваљујући недовољној разборитости цара Нићифора, што је значило пропаст за Римско Царство. Наиме, неки Арапин који се обратио у хришћанство у време Нићифора био је веома вешт у прављењу тих справа. Њега је Нићи-
415 фор био сместио у Једрене и није му давао никакву награду, штавише, непрестано му је смањивао плату, а кад се против тога бунио, наредио је да га добро избатинају. То је Арапина много заболело, па је побегао Бугарину и научио га како се праве све врсте опсадних справа. И тако, пошто се Крум користио непрестано таквим справама, нико се није усуђивао да му се супротстави и он је у року од месец дана освојио Месемврију. Ова вест тешко је погодила цара, па је одмах, првог новембра, позвао патријарха, с којим се посаветовао о миру. Присутни су били такође митрополити никејски и кизички. Патријарх и митрополити, заједно с царем, били су за прихватање мира, али рђави саветници, с ректором школе Теодосијем, били су против, говорећи да нико не сме прихватити мир бацајући под ноге божанске заповести.

Бугари освајају Месемврију.

Ствари су се десиле овако: првог новембра појавила се једна комета у облику двеју веома сјајних ме-

сечевих лопти које су се спајале и растављале у разне облике, тако да се чинило да стварају лик човека без главе. Следећег дана стигла је немила вест о пропасти Месемврије. Та вест испунила је све страховитим ужасом, јер су после тога очекивали још већа зла. Непријатељи су нашли у Месемврији свега што редовно служи удобности становника и грађана једног таквог града. Заузели су је с Девелтом, где су нашли тридесет и шест топова од бронзе за бацање запаљиве течности и вештачке ватре на непријатеља, као и велику количину злата и сребра. Затим, у месецу фебруару, бежећи пред Бугарима, Римљани су донели вест цару да Крум иде журно да опустоши Тракију. Петнаестога поменутог месеца, цар је изишао из града у војни поход, а вратио се без икаква успеха. После заузимања Месемврије, цар је одрекао мир Круму и наредио да изабрани војници из свих чета пре пролећа пређу у Тракију. То је било врло непријатно свима, а нарочито онима из Кападокије и Јерменије. Кад је цар у месецу мају отишао у поход, у његовом друштву изишла је и његова жена Прокопија до водовода код Хераклеје. Тиме су били врло незадовољни војници, па су псовали и грдили Михаила. Затим, дванаестог дана месеца маја, уследило је помрачење сунца у дванаестом степену Бика, према часовнику при изласку сунца, што је код Крума изазвало големи страх. Цар је ишао около по Тракији са
заповедницима и војницима, а није ишао у Месемврију 416
нити је радио ишта што се мора радити да би се нанела штета непријатељу. Цар је радио оно на шта су га празним речима наговарали његови саветници, који су били без икаквога ратног искуства, па су стога непрестано говорили да се непријатељ не усуђује да му изиђе на мегдан. Но Бугарин је почетком месеца јуна изишао у борбу са својим четама. Међутим, како се бојао да је царска војска многобројна, био је управио војску против Версиникије, готово тридесет миља далеко од

Бугари побеђују цара.

царева табора. Кад је после дошло до битке, Римљани су је изгубили, а Бугари су се вратили кући пуни плена.

Зонара баца кривицу за овај пораз Римљана на Лава Јерменина, заповедника источних одреда, који је наследио Михаила у царству. Пошто је Јерменин био сувише похлепан за царством, почео је у почетку битке да оговара цара и да га клевета пред војском, тврдећи да је мекушац и да се слабо разуме у ратним стварима. После тога наредио је својим легијама да пођу за њим не обзирући се на царева наређења, па је он био узрок пораза Римљана, као и тога што се цар с мало људи спасао, остављајући у рукама непријатеља ровове и шаторе са свом њиховом опремом.

Опседају град Цариград

Због овог пораза Римљани су одузели царску власт Михаилу, а предали је Лаву Јерменину. Шест дана после његова ступања на царски престо, Крум је, оставивши брата с његовом војском да туче Једрене, кренуо сам с бугарском коњицом и стао опседати Цариград на положају од близу зидина Влахерне до Златних врата. Ту је Крум показао све своје јунаштво. Али кад је добро осмотрио градске зидине и видео добро распоређене царске одреде, изгубио је наду да ће га на тај начин заузети. После је прешао на преговоре, па пре него што је дошло до мира, настојао је лепим речима не би ли како добио град Цариград. Користећи прилику, цар Лав је покушао да постави замку Круму, али му није пошло за руком да то изведе до краја услед недовољне пажње оних којима је био поверен тај задатак. Они су га, истина, ранили, али рана није била смртоносна. Због тога се Крум толико ражестио да је попут лудака отрчао у Свети Мамај и спалио једну тамошњу палату, а затим утоварио у кола лава од бронзе с медведом и малим змајем, као и камење и прворазредне мермере, па се вратио натраг. Поред тога, заузео је оп-

Освајају Једрене.

417 седнути град Једрене. Одатле је повео у Бугарску много
хришћана, међу којима су били епископ Манојло, отац и мајка Василија који је доцније постао цар под именом

Проповеда се јеванђеље Бугарима.

Македонац, и сам Василије, који је тада био дете. Док су ови хришћани боравили тамо, обратили су у Христову веру много Бугара, те су расејали свуда по Бугарској хришћанску науку.

Умире краљ Крум, кога Грци зову Друне.

Наслеђује га брат Муртаг.

Кад је умро Крум, кога грчки писци зову Друне, наследио га је његов брат Муртаг, од других зван Ормортаг, а од Кедрена Критаг, још окрутнији од свога брата. Кад је Муртаг видео да Бугари мало-помало прелазе у хришћанство, разбеснео се, те је позвао к себи епископа Манојла и његове главне помагаче. Најпре их је слатким речима стао наговарати да напусте хришћанску веру и прихвате веру Бугара. Али кад они то нису хтели да учине, ни на његова обећања ни на његове претње, на крају их је погубио, мучећи их на разне начине. А како су га касније више пута Римљани поразили, те је био у немогућности да им се више супротстављa, закључио је с њима примирје на тридесет година и вратио им све заробљенике. Кад су се заробљеници сакупили да крену у своју отаџбину, угледао је међу њима поменутог Василија, који је већ био ушао у године младости, веома љупког изгледа, како се нарочито отмено понаша у друштву, смеје се и плеше. Позвао га је к себи, па, ухвативши га за руке, пољубио и поклонио му једну необично велику јабуку. Василије ју је, наслонивши се на колена Бугарина, радо примио.

Поступа као непријатељ хришћанске религије.

Често ратује с војском цара Лудовика.

После закључења примирја с Римљанима (како рекосмо), Муртаг је имао често окршаје с војском коју је западни цар Лудовик, син Карла Великога, држао на његовим границама. Дакле, због тих њихових међусобних спорова, Муртаг је послао своје поклисаре Лудовику. Кад их је овај саслушао и прочитао писмо које му је слао Бугарин, било му је веома чудно и (како пише Анонидје у IV књ.) остао је изненађен. Да би сазнао о чему је ту реч, послао је бугарском краљу, с његовим поклисарима, неког Махелина из Баварске, којем је наредио да испита зашто му је упућено бугарско

посланство. Али мало после, док се Лудовик налазио у Ахену, примио је обавештење да се бугарски поклисари налазе у Баварској. Наложио је да се ту зауставе до даљег његовог наређења. Кад је пак чуо да и по-
418 клисари Абодрита, обично званих Преденечентима, који су живели на границама Бугарске у Дакији уз Дунав, траже аудијенцију код њега, сместа их је примио. Чим су ови ступили преда њ, почели су се жалити на Бугаре како им непрестано, потпуно бесправно, пустоше земљу. Пошто су затражили помоћ против Бугара, цар им је наредио да се врате кући и тамо чекају док дођу бугарски поклисари. Њих је доцније, у месецу мају, примио у аудијенцију у Ахену, где се одржавао сабор за одређивање граница између Бугара и Франака. Пошто их је саслушао, вратио их је у Бугарску краљу Муртагу са својим писмом. Кад је Муртаг чуо извештај својих поклисара, наредио им је да се сместа поново врате цару и замоле га да без икаквог одлагања обнародује поменуте међе и границе или бар да пусти да их свако слободно, и како најбоље уме, брани.

Лудовик му није тако брзо одговорио, јер се била проширила вест да је Муртаг умро. Да би се о томе обавестио, упутио је свог дворског кнеза Бертриха Балдриху и Геролду, кнезовима и чуварима границе према Аварима у покрајини Карантанији. Кад се Бертрих вратио с извештајем да вест о Муртаговој смрти није тачна, цар је позвао к себи бугарске поклисаре и вратио их њиховом господару без икаквог писма. Гневан због тога, Бугарин је и даље непрестано пустошио Лудовикове границе. Прешавши у Горњу Панонију, сву ју је изложио огњу и мачу. Лудовик се осетио веома увређен тиме. Сматрајући да је за све то крива блесавост фурландског војводе Балдриха, сменио га је са положаја у тој провинцији, те је предао на управљање четворици кнезова, људима вештим у ратним стварима, упозоравајући их да убудуће не дозволе Бугарину да продре у земљу.

Горњу Панонију похарали Бугари.

Како је Бугарин био у миру с источним царем, својевољно је прискочио у помоћ цару Михаилу Балду против Томе који је на све начине настојао да заузме царство. Кад је Тома стигао с војском до Чедота, био је веома узнемирен, јер му се учинило да не може водити борбу истовремено с градом и Бугарима. Стога је окренуо целу војску против Муртага. Ступивши с њиме у борбу, Муртаг је остао победник, пошто је побио и заробио много непријатеља. И тако су се Бугари, веома

Бугари потукли Римљане.

поносни, вратили кући пуни плена. 419

После овога, кад је царство дошло у руке Теодоре, бивше жене цара Теофила, Муртаг јој је уз претње поручио да хоће да раскине уговоре и примирје које су били закључили. Царица му је одговорила да ће му се свим средствима супротставити и пружити отпор и одбрану колико год буде у њезиној могућности, па ако бог даде да она остане победница, нека добро промисли каква ће то срамота бити за њега, а ако случајно он победи, да ће му бити мала или никаква част. Кад је то саопштено Бугарину, одустао је од ратног похода и одлучио (како је и учинио) да обнови уговоре које је раније закључио с Римљанима, те је кренуо с великом војском против Словена који су насељавали Панонију, а упадали су у Бугарску правећи велике штете. Кад је Муртаг с њима заметнуо битку, неко време се водила огорчена борба, јер један другоме није хтео нипошто уступити славу или јунаштво у рату. Али како су Бугари (како извештава Анонције у IV књ.) довели безброј пешака и коњаника и непрестано убацивали свеже војнике на место уморних и погинулих, Словени су били поражени. Но главни разлог овог пораза Словена био је што су у почетку потценили снаге Бугара. Пошто су Бугари протерали из тих крајева словенске кнезове, Муртаг је поставио уместо њих бугарске кнезове.

Словени из Паноније пустоше Бугарску.

Потучени од Бугара.

Муртагова сестра била је једном приликом заробљена и одведена у Цариград. Боравећи тамо на царевом двору, била је крштена и школована. Када је био

закључен мир с Муртагом, враћена му је, а он је уместо ње изручио Римљанима Теодора Куфара, који је био његов заробљеник. Сада, кад је она дошла у Бугарску, настојала је на све начине да привуче брата хришћанској вери, о којој је с њим више пута расправљала и славила је што је боље умела њене мистерије као божанске ствари. Али, мада је он већ раније чуо те ствари од Куфара, ипак није хтео напустити своју веру пре него што га је нужда приморала да то учини заједно са својим народом. Наиме, кад је цело његово краљевство било мучено кугом и глађу, он је био веома снужден и није знао шта да ради. Тада се обратио ономе кога му је више пута помињала његова сестра, тј. Исусу Христу. Њега је стао призивати да га избави од толиких невоља, и та његова молитва била је тако успешна да ју је господ одмах услишио. Кад је он то видео, поручио је да му пошаљу неку прикладну особу
420 да га поучи у стварима вере и да га крсти. Сместа су му послали једног епископа који је изврсно извршио тај задатак. Била је још једна ствар (како пише Кедрен) која је утврдила овог краља у хришћанској вери. Он је, наиме, изнад свега уживао у лову. А пошто је желео да у њему има забаву и кад изиђе ван и док борави у кући, сазидао је једну нову палату и наредио да калуђер Методије, рођен у Риму, врстан сликар, украси целу ту палату сликама многих и разноврсних животиња. Десило се, с божанским допуштењем, да краљ није посебице именовао животиње које је требало насликати, већ је то оставио на вољу сликару, рекавши само да животиње буду страшног изгледа. Тако, добри калуђер, не знајући да наслика страшнију ствар, насликао је Други долазак Христов. Кад је Бугарин ту видео приказано, с једне стране, мноштво изабраних, а с друге, муке припремљене осуђенима, потпуно се решио да напусти свако сујеверје својих предака. Но због тога су се побунили први великаши његовог краљевства и хтели су да га протерају. Међутим, он их је, наредивши

Муртаг постаје хришћанин.

да се напред носи крст, с незнатном војском савладао и присилио да сви постану хришћани. Платина у животу папе Николе I пише да су Бугари под овим папом упознали Христа и да им је Хадријан II послао три епископа да их поуче у хришћанској вери, Силвестра, Леопарда и Доминика Тревизанца. Али Луполд Бамбершки, приближавајући се више од других бугарским аналима и грчким ауторима, то пориче и каже да су Бугари — поставши много раније хришћани, а затим упавши у шизму — прихватили католичку веру у време далматинског краља Сверопила. Ово исто тврди и аутор хроника и каже да је папа Никола I послао Бугарима епископе и свештенике да протерају из тога краљевства јеретика Фотина, који је то краљевство својом лажном науком био заразио, те да су после кратког времена сами Бугари, побуњени и поткупљени многим поклонима, а још већим обећањима од стране цариградских свештеника, протерали латинске свештенике и примили грчке, што је доцније изазвало многе распре и свађе између Латина и Грка. 421

Проповедници у Бугарској.

Јеретик Фотин заразио Бугарско Краљевство.

Бугари протерују латинске свештенике и прихватају грчки обред.

Али вратимо се већ на краља Муртага. Пошто је Муртаг довео Бугаре до поменутог стања, написао је цариградској царици писмо у којем је молио да буде добра, те његовом народу, који је био тако скучен и затворен на мало земље, прошири обитавалиште и поклони још мало земље, јер ће тим путем привезати уза се Бугаре и учинити вечни мир с њима. Царица је радо услишила његову молбу и уступила му читав појас провинције Ферејe која је раније делила Бугаре од Римљана. Овај крај су Бугари на свом језику прозвали Загорје. Његову је епископију цар Лав Филозоф потчинио једренском архиепископу планине Хема. После овога Бугари су дуго времена били у пријатељству с Римљанима, све до Симеона Лабаса, који је наследио у краљевству Муртага или, како Бугари веле, до бугарског краља Бориса I.

Царица поклања Бугарима Загорје.

Симеон је подигао Велики Преслав, зван раније Оћиће, смештен под планином Хемом, коју су Бугари држали дуго времена. Бугари су под Симеоном, поводом неких неправедних намета које су Римљани ударали бугарским трговцима, повели рат против Римљана. Пошто су и једна и друга војска кренуле у рат, заметнули су битку у Тракији, и ту су Римљани били поражени и убијен њихов заповедник. А Бугарин је најпре наредио да се заробљеницима одсече нос, а онда их је послао у Цариград. То је толико разбеснело цара да је сместа послао поклисара Угрима који су били настањени уз Дунав, молећи их да провале у Бугарску. У међувремену он је сам припремио велику копнену и поморску војску. Али пре него што ће започети рат, тадашњи цар Фока послао је поклисара Бугарину да би закључио мир, до кога, уосталом, није дошло. Но како је Симеон сумњао да је тај поклисар дошао пре да уходи и да види шта он ради, наредио је да га затворе, а онда се окренуо против Фоке. Док је Симеон био заузет на овој страни, Угри су провалили у његову земљу, правећи огромне штете. Зато је Симеон био приморан да напусти поход против Фоке и да се одупре Угрима. Кад се с њима потукао, био је поражен и много његових људи је поубијано и заробљено. Сам се једва спасао бекством у Доростол, тј. Дристу. Цар је откупио од Угра све бугарске заробљенике.

Бугарски краљ подиже Велики Преслав.

Бугари побеђују Римљане.

Цар Фока тражи мир од Бугара.

Угри наносе пораз Бугарима.

После овога пораза Симеон је послао поклисара да
422 преговара о миру с тадашњим царем Лавом Филозофом. Овај је поверовао посланству Бугарина и упутио Керосфата да закључи поменути мир. Али је Бугарин задржао Керосфата и ударио на Угре. Пошто им је нанео пораз и натерао их у бекство, опустошио је њихову земљу. Цару је пак одговорио да никада неће закључити с њим мир ако му што пре не изручи све Бугаре који се налазе у његовом заробљеништву. Тада се цар наоружао против њега, те, сакупивши сву војску с истока и са запада, заметнуо је битку с Бугарима. Сећајући

Бугари побеђују Угре и пустоше њихову земљу.

Побеђују и цара.

се јунаштва и славе коју су њихови преци стекли на ратном пољу, ови су се добро борили и остали победници. Стога су непрестано пустошили римске области. Када цар није могао више то подносити, закључио је с њима мир који је очувао за целог свог живота. Кад је он умро и оставио царство свом брату Александру, Симеон му је послао поклисара да потврди ранији мир закључен с Лавом. Али како Александар није примио тог његовог поклисара с дужном почашћу, поново је ушао у рат. Пустошио је земљу Римљана, и ништа га није могло спречити да изврши оно што је хтео и да се врати богат кући. У то време се Александар разболео, па како му је услед претераног јела и пића прсла једна унутрашња жила, умро је, оставивши за управљаче царства и наместнике деветогодишњем синовцу Константину VII, сину Лава и Зоје, патријарха Николу, магистра Стефана, магистра Јована Еладу, ректора и двојицу других. Ове је био уздигао на достојанство патриција. Док су, дакле, ови управљали царством, ствари Римљана ишле су све горе, услед неслагања и недостатка поштовања према цару, још голобрадом момку.

Пустоше царске земље.

Овај Александар је владао 905. године.

Верујући да ће због тих њихових неслагања моћи да се лако домогне Цариграда, Бугарин је дошао с много војске под његове зидине и извршио више напада. Али кад је установио да је његова одбрана јака, изгубивши наду да ће га освојити, подигао је војску и дошао у Хебдом, где се решио да закључи мир. Стога су патријарх и други наместници повели цара у палату Влахерне, у коју је дошао и Симеон с два своја сина, с врачем Бајаном који је претварао људе у звери, као и с Петром који га је доцније наследио у краљевству. И мада је ту Бугарин био почашћен преко сваког очекивања, а нарочито поклонима, ипак се није могао решити да закључи мир ни да се нагоди с царем, јер је хтео да све буде како се њему свиђа. Будући да такав мир није био нимало частан, Грци га нису хтели прихватити. Пошто је, дакле, био благословљен од патри-

Ударају на град Цариград.

Овога Бајана помиње Генблачезан у немачким хроникама.

423

јарха и погошћен од Константина, вратио се после ручка својим четама. Прошавши кроз целу Тракију пленећи и изазивајући страховите пожаре, коначно се утаборио код града Једрена, стародревног Тримонцијa и Ушкудаме, који се звао тако док га цар Хадријан није проширио и назвао по своме имену Адријанополис, што на грчком значи Хадријанов град. Овај је град потпуно у равници, али унаоколо има много брежуљака, а лежи на обали реке Ебра која се данас зове Марица, и то на месту где се у ту реку улива Тунс. Види се да је овај град био веома велик, јер и данас, кад је готово већи део зидина оштећен и порушен, обухвата 15 миља. Лабас се утаборио код њега, па пошто га није могао заузети силом (што је изнад свега желео), заузео га је, коначно, новцем, купивши га потајно од неких војника који су му га ноћу предали, на велику несрећу бедних грађана који су изгубили и живот и све што су имали.

Сурово пустоше Тракију.

Положај Једрена.

Бугарин Симеон заузео Једрене.

Кад је Константин видео такав развој ствари код Бугарина, мада је имао поверења у вредност наместника, још је више имао поверења у љубав своје мајке Зоје, и у врлину и мудрост коју је она увек показивала. Позвао ју је, дакле, поново на двор, одакле ју је био протерао Александар по наговору рђавих саветника, те указавши јој све почасти, поделио је с њом царство, што је било, зацело, не од мале користи. Јер када се Зоја вратила на свој положај и довела са собом на двор Константина и другу браћу, њих за коморнике, а Константина за магистра царске коморе, најурила је патријарха Николу, Басилицу, Габриопола и сву другу Александрову послугу. Тада је упрла све снаге да поврати изгубљено: наредила је да се поново заузме Једрене и да се врати под стари јарам. Не задовољивши се само тиме, закључила је најпре примирје на истоку с Арапима и с другим непријатељским народима; затим је сакупила велику војску и с истока и са запада, те је ту војску под вођством Фоке, доместика школе и веома вештог ратника, упутила против Бугарина. Кад је Фока

Царицу Зоју враћа на двор син.

стигао до непријатеља, поразио их је и победио, на-
невши им огромне губитке. И већ су, не окрећући се,
бежале на све стране разбијене чете Бугарина, кад је
Фока, исцрпен од напора и врућине, желећи да се осве-
жи отишао до једног извора. Ту му се док је или пио 424
воду или прао лице од прашине, истргнуо из руку коњ
и вратио галопом у табор. Кад су то видели многи вој-
ници и одмах препознали коња, закључили су да је
заповедник погинуо. Погођени тиме, престали су да се
даље боре и прогоне Бугаре у бекству. Кад је то при-
метио Симеон са једног брда на које је био побегао, по-
звавши натраг оно мало војске што је могао дозвати
и попунивши добро прве редове, насрне на непријатеље
који су се, немајући вође, сместа дали у бекство. Про-
гонећи их, Бугари су их многе побили, те је и сам Фока
с мало људи једва имао времена да се склони у царски
град Месемврију, смештен на Великом мору. Чувши за
овај пораз, царица је места послала Јована Богу да са-
купи нове чете и наредила Роману Лакапину, друнга-
рију, тј. адмиралу мора, да их на бродовљу превезе у
Месемврију у помоћ генералу, како би уништили не-
пријатеља.

Бугари поразили Римљане.

Али како је дошло до тешког неслагања између Боге и адмирала, нове чете су се расуле, а адмирал се вратио у Цариград у намери, сумњало се, да заузме царство. Тамо се вратио и Бога. Кад су и један и други изложили своје разлоге, било је пресуђено да се адмиралу, зато што је напустио војску, ископају очи. Но пресуда није била извршена, јер се за њега много заузео код царице неки човек који је код ње био веома утицајан.

Бугарин, понесен победом, дошао је до Цариграда да га опседа. Али га је Фока, кренувши поново против њега и заметнувши нову битку, победио и натерао у бекство, уз тако велике губитке да се мало ко спасао. Међутим, пошто Бугарин није хтео мировати све док не загосподари Цариградом и Римским Царством, по-

Фока потукао Бугаре.

Бугари шаљу поклисаре туниском владару.

слао је поклисара, како пише Кедрен, туниском вла-
дару Фатлуму, наговарајући га да са својим Сараце-
нима дође морем, а он ће доћи копном с моћном војском
ради заузимања Цариграда: кад то буде остварено, плен
и пљачка биће заједнички, а кад се Сарацени врате ку-
ћи, град ће остати у рукама Бугара. Али су на путу
били ухваћени од Калабрежана и доведени у Цариград
425 цару. Цар је одмах ослободио Сарацене и вратио их
кући с много поклона, а задржао је Бугаре. И поред
свега, Лабас је поново опустошио и поробио Грчку, те
се, опленивши и похаравши земљу до миле воље, бу-
дући да није било никога да му се одупре, вратио кући
с огромним богатством.

Бугари поробили Грчку.

Стога је тадашњи цар Роман Лакапин припремио јаку војску и упутио је против Бугара под вођством Пото Аргира. Док су Римљани били у Термополију, Пото је послао да уходи Бугаре Мdroлеонова сина Михаила, патриција и префекта једног војничког одреда, који је несмотрено упао у заседу коју су му непријатељи били поставили. Немајући другог излаза, крчећи себи пут оружјем у руци, побио је много непријатеља, али је и сам ту погинуо.

После тога Лабас је повео војску под Цариград. Да не би оставио своје области сасвим на милост и немилост непријатељу, упутио је своје чете да му се одупру. Кад је дошло до битке с Римљанима, Бугари су однели победу и ту је пало много истакнутих римских заповедника и војника. Остали, који су се бацили у воду да би се спасли, како би допливали до галија које су биле близу, били су делом побијени, а делом заробљени. Пошто је, дакле, на тај начин врло рђаво прошла царска војска, Бугари су спалили тамошњу палату са свим осталим што се налазило на овим обалама насупрот граду. У поновном нападу, међутим, допрли су до палате царице Теодоре и спалили је. Тада је цар Лакапин наредио да се припреми раскошна гозба и позвао на њу заповеднике своје војске, међу којима је био Сантикије,

Бугари побеђују цареву војску. Зонара пише у животу Лакапина да се ова битка одиграла код Пига.

префект страже. За време гозбе повео се разговор о питању Бугара. После бројних царевих речи усмерених на то да дирне срца својих људи и да их подстакне да оживе старо јунаштво и малаксалу снагу против Бугара у одбрану своје отаџбине, није се нашао ни један који се није спремно понудио да брани ствар Римљана.

Следећег дана, када је изишао наоружан Сантикије с много војске да удари на непријатеља, десило се да је набасао на неке Бугаре који су били кренули у пљачку. Ступивши у борбу с том неколицином, имао је муке (како пише Зонара) да их свлада, јер да не би изгубили своју стару славу стечену у ратовима већ од давнина, ови су више волели да умру с мачем у руци него да падну живи у руке непријатеља. И тако су го-
тово сви, направивши претходно велики покољ међу 426
непријатељима и убивши самог Сантикија, пали у борби. Гневан због тога, Лабас је поново стао опседати Једрене. Али, поред свега тога, не би био ништа постигао да му се грађани Једрена, приморани глађу, нису сами предали. Не задовољивши се ни тиме, Бугарин је жестоко похарао још и Македонију и Тракију. Затим је кренуо с моћном војском пут Цариграда и утаборио се код Влахерне. Одатле је поручио цару да жели да разговара с њиме. Кад је цар дошао на обалу Комисдија, куда је стигао и Симеон са својим људима, ту су доста дуго разговарали. Али ништа нису закључили, већ су се вратили кући, уза све то што је цар предао Симеону много богатих дарова. То су предсказала (каже Зонара) два орла која су раније људи видели како лете изнад њих, и како је, кад су се састали један с другим уз велику буку и крештање, један одлетео пут Тракије, а други узео правац Цариграда.

Једрене долази поново у руке Бугара.

Цар даје много поклона Бугарину.

Вративши се, дакле, Симеон кући, кренуо је против Хрватске — неки је зову Рашка — која је у то време била у савезу с Римским Царством. Али кад је наишао на Хрвате и с њима заметнуо битку, био је поражен и изгубио је војску у планинским кланцима.

Хрвати, које други зову Рашани, наносе пораз Бугарину Симеону.

У међувремену дошао је неки човек и донео цару вест да се кип који се налазио на врху свода, изнад врата Ксерофила према западу, претворио у лик Бугарина Симеона, и да ће се ускоро, ако се томе кипу случајно одвоји глава од трупа, чути за Симеонову смрт. И доиста, после кратког времена, Бугарин је добио јаке болове у трбуху, те је од тога умро.

Симеон Лабас умире, а наслеђује га син Петар.

Симеона је наследио његов син Петар, којега је имао с другом женом. Када је овај видео да је његово краљевство у великој невољи због свеопште глади, те се побојао да ће Римљани можда искористити ту прилику и доћи да нападну његове земље, послао је поклисаре цару Роману да закључи с њиме мир, и успостави и родбинске везе. И једно и друго свидело се цару.

Бугарин Петар жени се царевом унуком.

Петар је, међутим, сместа дошао у Цариград, потписао мир и оженио се царевом унуком, кћери његовог старијег сина Кристофана. Док се Петар враћао кући, његов брат Јован, с неким другим великашима тога краљевства, био му је поставио заседе, али је ствар била откривена, па су завереници похватани. Јован је јавно избатинан, а затим бачен у тамницу, док је свим оста-
427 лима одрубљена глава. Кад је то чуо цар, послао је калуђера Јована, бившег ректора, под изговором да потврди уговор с Бугарином, те му наредио да на сваки начин настоји да ослободи Јована и да га доведе са собом у Цариград. Он је то врло вешто извршио, па, извукавши га из тамнице, укрцао на једну галију у Месемврији, на којој је затим допловио у Цариград. У то исто време, други Петров брат, Михаило, такође из похлепе за влашћу, заузео је у Бугарској једно јако утврђење, у коме је нашао много својих присталица. Они (како је после кратког времена Михаило умро), да би избегли Петров гнев, напали су римска места, па пустошећи и робећи Македонију, Стримон и Грчку, на крају су освојили и заузели Никопоље и ту су се зауставили. Али током времена, приликом разних ратова вођених с Римљанима, готово су сви изгинули. Пошто је Петру

Борис и Роман наслеђују оца у краљевству.

умрла жена, хтео је да обнови уговоре с царем. У ту сврху послао је у Цариград као таоце своје синове Бориса и Романа. Њима је после смрти њихова оца било допуштено да оду у Бугарску и преузму очево краљевство, јер су браћа Давид, Мојсије, Арон и Самуило, синови Комитопула, врло уваженог човека код Бугара, подстицали тај народ на устанак.

После кратког времена провалили су у Бугарску Угри с великом војском, па је Борис затражио од цара Нићифора помоћ против ових својих непријатеља. Али је Нићифор, не држећи много до Борисових речи, одговорио да због угледа царства то не сме учинити. Мало

Угри пустоше Тракију.

после тога, ти исти Угри, провалившп у Тракију, показали су се веома сурови. Стога је цар, не знајући шта да ради, послао поклисара с много поклона Бугарину, молећи га да се са својим људима одупре Угрима. Али је он одбио поклоне и одговорио да му се не исплати да то учини ради части и интереса бугарске круне. Јер, пошто је био закључио мир с Угрима, сматрао је да није право да га раскине без изазова с њихове стране. Цара је то увредило, па је послао Керсонова сина Калокира руском кнезу Свјатославу да га побуни против

Руски кнез Свјатослав провалио у Бугарску и поробио је.

Бугара. Калокир је у томе успео. Свјатослав је доиста провалио у Бугарску, поробио је и однео велики плен
у Русију. То исто учинио је и следеће године. Пошто је
на тај начин покорио готово целу Бугарску, као и краља Бориса и Романа, дошао је на мисао да пренесе своје
седиште у Бугарску, привучен делом пријатношћу ме- 428
ста, а делом позивањем Калокира, који му је обећавао
(ако се случајно домогне царства) да ће му уступити
сместа цело бугарско краљевство.

Међутим, тадашњи цар Јован Цимискије, наследник Нићифора, досетивши се да је посреди заверенички план Калокиров, жестоко се супротставио Свјатославу,

Изгубио је битку с Римљанима.

па, наневши му пораз у бици, присилио га је да се повуче у своју земљу. Како се краљ Борис са својом војском нашао у овом рату на страни Руса, када је пао

у цареве руке, цар је лепо с њиме поступао и пустио га на слободу, изјављујући да он није водио рат против Бугара, већ против Свјатослава. На такву изјаву, Борис је сместа наредио да се разоружају Бугари, којих је било двадесет хиљада, и да се ставе под стражу како се не би побунили против Римљана. Но мало после била им је скинута стража. Краља Бориса, пак, цар је одвео

Обележја бугарских краљева.

у Цариград, где је наредио да му се скину обележја његова краљевства, тј. златна круна, капица од фине тканине и ципеле од црвеног скарлата, те му је поделио част магистра. Но Борис, незадовољан тиме, кренуо је из Цариграда у римском оделу. И док је прола-

Један Бугарин убија Бориса.

зио кроз једну шуму, био је убијен (како каже Кедрен) од једног Бугарина који је веровао да је он заиста Римљанин.

Влада Селевкије.

Кад су то сазнали Бугари, предали су краљевство Селевкију, човеку ратнику и великог духа. Пошто се он није задовољио Железном провинцијом, тј. Загор-

Осваја земљу Трикорнежана и Средицу.

јем, заузео је и земљу Трикорнежана, данас звану Топлица; добио је такође Средицу (Средец), коју Грци погрешно називају Сардика. Док се враћао у Бугарску,

Умире Селевкије, а влада Сабин.

уз пут је добио količне нападе услед којих се, пре него што је стигао кући, упокојио. Наследио га је Суботин, од Грка зван Сабин II, о коме код писаца нема никаква помена, сем да су Римљани после његове смрти скоро потлачили и подјармили Бугарско Краљевство.

Међутим, такво стање није потрајало дуго, јер су се у време цара Василија Порфирогенита, који је на-

Четири Комитопулова сина владају у Бугарској.

следио Цимискија, Бугари почели бунити, те су предали управу свога краљевства браћи Давиду, Мојсију,
Арону и Самуилу, синовима (како је речено) Комитопуловим. Краљевски се род, наиме, био већ затро, и од
њега је остао само један Петров син, Роман, који је био
евнух. Од поменуте браће, Давид је ускоро умро, Мој-
сије је погинуо при освајању Сереза од ударца каме-
429 ном, а Арон је био убијен по наређењу свога брата Са-
муила са целом својом породицом, сем једног сина који

је носио два имена, Јован Светослав. То му се десило или зато што је радио на томе да постане апсолутни господар Бугарске или пак зато што се показивао склон Римљанима. Говорило се и једно и друго.

Самуило влада сам у Бугарској.

Поставши, дакле, Самуило једини господар Бугарске, док су Римљани били заузети својим грађанским свађама, провалио је у њихове западне области, па не само да их је поробио већ их је и заузео. Прошао је харајући целу Далмацију, у којој је, поред других почињених зала, спалио предграђе Дубровника и први град Котор, који је том приликом био скоро разорен.

Осваја многа римска места.

Спаљује предграђе Дубровника.

Георгије Кедрен, приповедајући тадашња Самуилова пустошења по Римском Царству, овако говори: „Бугарин Самуило био је ратоборан човек и никад није могао мировати. Узнемиравао је цели Запад својим пљачкашким походима; опустошио је не само Тракију и Македонију с местима око Солуна већ је уништио и Тесалију, Грчку и Пелопонез; поред тога, заузео је много градова и утврђења, међу којима је био најзнаменитији град Лариса; и више пута је нанео пораз Римљанима, потукавши до ногу њихове војске.“ Довде говори Кедрен.

Пустоши Тракију и Македонију, уништава Тесалију, Грчку и Пелопонез.

До ногу поражава римске војске.

Хотећи цар да казни толику Самуилову осионост, повео је војску у Бугарску, па, оставивши магистра Лава Мелисенског да чува тешко проходне кланце, пошао је напред и опсео Сардику. Док је цар био заузет тиме, примио је вест да се Мелисенац већ био упутио Цариграду, у намери да насилно заузме царство. Ово је порушило све цареве планове и приморало га да скине опсаду Сардике и да се с читавом војском врати у Цариград. Како се није усуђивао да ступи у борбу с непријатељем, Бугарин се био повукао у планине. Видећи одатле ову наглу промену код цара, и верујући да је до тога дошло из страха, напао га је, поразио и потукао римску војску, те заробио шаторе и царске знаке. Цар је једва умакао и склонио се у Пловдив. Поневши се због тога, Бугарин је опљачкао не само Тракију, Македонију, Грчку и Мореју већ је продро и у Илирик, робећи и палећи све редом.

Цара потукли Бугари.

Самуило пустоши Илирик.

Кад је цар угушио и смирио грађанске ратове и немире, стао је радити на томе да се освети Бугарину. Послао је у Тракију свога префекта Григорија Тароните да се супротстави Самуиловим снагама. Поставивши себи за циљ Солун, Самуило је распоредио део својих људи у заседе, а неколицини је наредио да праве
430 препаде до Солуна. Кад је о томе био обавештен префект Григорије, послао је свога сина Ашота да се обавести о броју непријатеља. Али, залетевши се неопрезно до места где су му биле разапете замке, Ашот је био заробљен. Сазнавши за то његов отац, одмах му је похитао у помоћ, али је био опкољен од Бугара, те је веома часно пао, борећи се јуначки.

Побеђује Римљане.

Примивши вест о префектовој смрти, цар је сместа упутио префекта целог Запада, магистра Нићифора Врану. Чим је овај стигао у Солун, био је обавештен да је Самуило, због тога што је убио горе поменутог Григорија, постао веома горд и да је сад већ био прошао Солунске Бање и реку Пенеј, да пустоши редом Тесалију, Беотију и Атику, да продире чак преко Коринтског теснаца, као и да у Мореји чини огромне штете. Зато је Нићифор подигао војску и пошао подножјем брда Олимпа у Ларису. Ту је оставио кола са својим пртљагом и усиљеним маршем прешао у Тесалију. Прошавши такође Фарсалијска поља и реку Епидам, ударио је логор на обали реке Сперхеја, насупрот Самуилу. Али, како је ова река услед великих киша била тада толико набујала да се излила из свога корита, Бугарин се уопште није бојао неког изненадног напада. Нићифор је, међутим, ноћу наредио да се испита не би ли се та река могла прећи газом, па пошто је нашао за то једно веома погодно место, пребацио је војску на другу обалу, те је ноћу напао Бугаре, који су, готово сасвим сигурни, били на спавању. Много их је побио, јер толико је била мркла ноћ да нико није успео дохва-

Бугари нападнути изненада од Римљана, гину у великом броју.

тити оружје. Ту је био тешко рањен Самуило и његов син Роман, а били би и заробљени да се нису сакрили између телеса побијених. Следеће пак ноћи побегли су у планине Етолије, преко чијих врхова су стигли на планину Пинд, а касније одатле у Бугарску. У међувремену Врана је ослободио заробљене Римљане, опљачкао мртве Бугаре те, сакупивши огромни плен у непријатељском логору, вратио се у Солун.

Самуило удаје своју кћер за Ашота Тарониту.

По повратку кући, Самуило је пустио на слободу Таронитовог сина Ашота и дао му за жену једну своју кћер. Како је била заљубљена у Ашота, запретила је свом оцу и рекла му да ће се убити ако је не уда за њега. После свадбе, послао је зета са својом кћери у Драч и предао му на управу ту област. Кад је Ашот
стигао тамо и придобио жену за свој наум, укрцао се 431
с њом на римске галије које су ради одбране тамошњих граница крстариле у близини. Кад су доспловили на њима у Цариград, њему је била подељена част магистра, а његовој жени част зосте.

Цар продире у Бугарску и наноси велике штете.

После овога цар је продро у Бугарску преко Никопоља, поверивши одбрану овога града патрицију Теодокрану, па пошто је сравнио са земљом многа утврђења Тријадице, вратио се у Мосинопољ. Следеће пак године послао је поменутог Теодокрана и Нићифора, ксифијанског протоспатара, с моћном војском да освоје утврђења с оне стране планине Хема. Пошто су тамо заузели Велики и Мали Преслав и Плискову, вратили су се кући.

Цар поново продире у Бугарску и осваја многа места.

Годину дана после тога, цар је поново продро у Бугарску преко Солуна. Ту му се предао, с градом Верејом, Добромир, којем је цар доделио част проконзула. Али Николица — тако се звао, јер је био малог раста — стојећи на одбрани Сервије, пружио је жестоки отпор цару кад је нападао ту тврђаву. Кад ју је на крају заузео, поставио је у њу римску посаду, а Бугаре је пребацио у друге крајеве. Пао му је у руке и Николица, којега је повео са собом у Цариград и учинио патрицијем. Но, и поред тога, он је кришом побегао и

дошао Самуилу, те су сместа обојица кренули да заузму Сервију. Али како јој је цар на време притекао у помоћ, одустали су од тога подухвата. При бекству Николица је поново пао у заробљеништво Римљана, па су га окованог послали у Цариград. Кренувши из Сервије, цар је обновио многе тврђаве које је Самуило био порушио, а друге које су држали непријатељи заузео је силом. Бугаре које је тамо затекао послао је у место звано Волера. Поставивши посаде у својим тврђавама, дошао је у Воден, једну тврђаву смештену на обали, одвојену са свих страна, кроз коју испод земље неприметно улази мочвара Острова, а одатле поново излази напоље. И мада је цар више пута настојао да делује на браниоце не би ли се својевољно предали, никада није успео да их на то наговори. Стога их је почео изнуривати непрекидним нападима, и при том је изгубио велики део своје војске, али ју је на крају ипак освојио.

Цар заузео тврђаву Воден.

Уклонивши из ње бугарску посаду, коју је послао у Волеру, поставио је гарнизон својих Римљана, па се пребацио у Солун. Ова тврђава била је предана на управу
432 Дракшану, који је измолио од цара да може седети у Солуну. Ту је добио за жену кћер првог прибатара цркве Св. Димитрија, с којом је имао два сина. Доцније, кад је хтео побећи, био је ухваћен, али је на тастове молбе био ослобођен. То је покушао и други пут, па је опет био ослобођен. Али трећи пут није прошао тако добро, јер је после покушаја бекства сместа био набијен на колац.

Самуило освојио и поробио Једрене.

Следеће године цар је ударио опсаду Видину и после осам месеци загосподарио тим градом. У међувремену је Бугарин ударио на Једрене, и изненадним нападом, на дан Успења нашег господа, заузео га и поробио. Цар се, пак, пошто је снажно утврдио Видин, вратио кући.

Река Аксио данас се зове Вардар.

Док се приближавао граду Скопљу, добио је вест да се Самуило утврдио с оне стране реке Аксија, сада зване Вардар. Пошто је та река услед великих пљускова била јако набујала, Бугари нису посвећивали

довољно пажње одбрани, верујући да их непријатељ
не може изненадити, али су се преварили. Наиме, цар
је нашао начина да пређе реку и да их нападне ноћу.
Пошто је ту било посечено много Бугара, Самуило је
побегао с неколицином својих војника. Град Скопље
предао је цару Роман, син бившег бугарског краља Пе-
тра, којега неки зову именом његова деда, Симеон, а
којега је Самуило био поставио да брани то место. Цар
је због тога произвео Романа за патриција и именовао
га префектом Абидоса. Из Скопља цар је дошао у Пер-
ник, који је тада бранио Кракра, одважни и врсни
ратник. Пошто је утрошио много времена и изгубио
много својих људи при опсади тога места, а и видео да
не може освојити утврђење силом ни поткупити бра-
ниоце, прешао је у Пловдив, а одатле се вратио у Ца-
риград.

Град Скопље пада у цареве руке.

Бугарин Кракра, ратник.

После је цар сваке године водио војске у Бугарску,
те робио и палио све редом. Упркос томе, Самуило се
никад није усудио да прихвати борбу с њиме. Видећи
да је постао много слабији, решио је да јарковима и
оградама спречи цару улазак у Бугарску. Како је знао
да цар обично улази преко Чимбалонга и Клеидија,
утврдио је те тесне пролазе оградама и добром стра-
жом, па је тако чекао цара. Кад је овај дошао на то
место и упињао се да прође, био је жестоко одбачен од
тамошњих стража. Кад је цар већ почео губити наду 433
да ће се моћи пробити, наговорио га је Нићифор Кси-
фија, префект Пловдива, да се задржи на тим местима
и да их држи под непрекидним нападом, а он ће отићи
на другу страну да нешто предузме. После тога Ксифија
је усиљеним маршем заобишао планину Беласицу, која
је стајала с јужне стране, насупрот бугарској стражи,
и 29. јула попео се на њен врх. Одатле се с великом
буком сјурио на Бугаре. Изненађени нападом, они се
дадоше у бекство, а цар, пошто је пронашао једно ме-
сто које је стража била напустила, порушио је ограде
и дао се употеру за бегунцима. Тада је било заробљено

Проваливши у Бугарску, цар иде у потеру за Самуилом.

много Бугара, а још више побијено. Самуило се једва
спасао уз помоћ свога сина, који је храбро одбацивао
оне који су их нападали. Он је поставио оца на коња
и довео га у тврђаву Прилеп или Прилуп. Зонара у жи-
воту овога цара каже да је у поменутој бици Самуило
имао педесет хиљада бораца, а цар двадесет и четири.
Ту су Римљани остали победници, а било је заробљено
око петнаест хиљада Бугара, којима је цар дао иско-
пати очи. Сваком стотом оставио је по једно око да
може водити остале, и наредио им да се тако сви пред-
ставе свом господару Самуилу. Кад их је Самуило угле-
дао, сместа је пао на земљу као мртав. Пошто се мало
опоравио, затражио је свеже воде. Био је, наиме, на-
паднут од болести коју Грци зову кардиагма, услед које
се после кратког времена упокојио.

Цар заробио и ослепио петнаест хиљада Бугара.

Самуила је наследио у краљевству његов син Ра-
домир, друкчије зван Роман и Гаврило, још крупнији
и снажнији од свог оца, али не тако паметан. Њега је
Самуило имао с једном робињом из Ларисе. Преузео
је власт петнаестог септембра. Није владао ни целу го-
дину дана, јер га је мучки убио у лову Аронов син Јо-
ван Владислав, коме је он спасао живот кад је Самуило
побио другу његову браћу. Али пре него што се то
збило, Самуило је послао са знатним бројем војске Не-
сторицу, једног од првака Бугарске, против Теофи-
лакта Вотанијата, који је после Давида био префект
Солуна. Заметнувши с њима битку, Бугари су били
поражени и много њих заробљено. Њих је с другим пле-
ном Теофилакт повео цару, који се тада налазио у клан-
цима Клеидија. Пошто је кроз те кланце римска вој-
ска прешла у Бугарску, цар се приближио Струмици
и освојио утврђење Мацукијон, а Теофилакту је наре-
434 дио да пређе брежуљке уз реку Струмицу и настоји,
палећи све редом, да уклони све препреке које би му
могле стајати на путу за Солун. Бугари су га најпре
пустили да то изведе, али после, кад се хтео вратити
цару, напали су га у неким кланцима одакле није мо-

Самуило умире, а наслеђује га његов син Радомир, кога неки зову Роман.

Радомира убио брат од стрица Владислав.

То исто пише и Дукљанин.

Бугаре потукла царска војска.

Бугари убили Теофилакта Вотанијата и све његове људе.

гао ни напред ни натраг, те је ту погинуо с великим делом војске. Кад је цар примио ову вест, било му је веома тешко. Није се усудио да пође даље, већ се повукао натраг у Загорје, где је била веома утврђена тврђава Мелник, смештена на високој стени, окружена са свих страна врло дубоким јарковима, у коју су се, као на сигурно место, били склонили многи из околних места. Њима је цар послао евнуха Сергија, једног од својих тајних коморника, паметног и речитог човека, који је тако лепо знао говорити и обећавати да их је на крају наговорио, те су положили оружје и предали се цару. Овај их је лепо примио, па пошто је оставио у тврђави добру посаду, вратио се у Мосинопољ. Док је ту боравио, добио је 24. октобра вест о Самуиловој смрти. Стога је одмах кренуо из Мосинопоља у Солун, а оданде је прешао у Пелагонију, не правећи никакве штете земљи, сем што је Радомиру спалио Бутелијанску палату. Пославши доцније неколико војника, заузео је утврђења Прилеп и Штип. После је дошао на Црну реку, коју је прешао на сплавовима и безбројним мешинама, те је стигао у Воден. Кренувши одатле, 9. јануара био је у Солуну. Радомир, пак, гневан због очеве смрти, страховито је похарао Тракију и продро с коњицом све до цариградских зидина, уливајући велики страх целом Римском Царству.

Тврђава Мелник предаје се цару.

Црна река.

Бугари пустоше све до Цариграда и уливају страх целом царству.

Видећи то цар и бојећи се за свој положај, послао је људе да потајно наговоре Јована Владислава нека освети смрт свога оца, којега је Самуило с једним другим његовим братом убио, уз обећање да ће му, ако то учини, уступити цело Бугарско Краљевство и још град Драч. Од тада није прошло дуго времена, а Владислав је мучки убио Радомира, с којим је био у лову. Док се то збивало, цар је упутио у Могленску област Ксифију и Константина Диогена, који је у префектури Солуна био наследио Вотанијата. Пошто су поробили ту област и поставили опсаду граду, наишао је цар. Он је скренуо ток реке, која је текла наоколо, на другу страну и

Бугарски цар Радомир мучки убијен.

поткопао градске зидине. Кад су то видели житељи, престрашили су се, те су се предали цару и предали му и кулу. Ту је био заробљен Домитијан Кавхан, моћни
435 човек и саветник Гаврилов, као и кнез Моглене Илице с другим великашима и много војника. Оне који су били способни за војску пребацио је у Апстраканију, осталу пак чељад, неспособну за војску, оставио је на милост и немилост својих војника, док је дворац зван Нотија, близу Моглене, потпуно спалио.

Град Моглену Софијан зове Воден.

Петог дана после царева доласка овамо, дошао је Хеиротмет Роман водећи собом служинчад Ароновог сина Јована Владислава, који га је обавештавао да је лишио живота и краљевства свога брата од стрица Гаврила, те му је обећавао да ће бити његов савезник и пријатељ. Кад је цар видео и прочитао Владислављево писмо, послао му је потврду за све што му је био обећао у повељи запечаћеној својим печатом. Али доцније, кад је приметио да се Владислав уопште не придржава обећања, вратио се у Бугарску, па пошто је био поробио Острово с облихњим крајем Соска и Пелагонско поље, наредио је да се ископају очи свим Бугарима које је био заробио. Тако је стигао до Охрида, краљевске престонице бугарских краљева. Пошто је заузео Охрид и средио све своје ствари, решио је да пође у Драч, за чији је спас и одржање био веома потребан његов долазак тамо. Јер док је Трималија с оближњим српским местима била под влашћу краља Владимира, Самуилова зета, човека праведна и љубитеља мира и сваке врлине, Драч је (како пише Кедрен) живео у потпуном миру. Али доцније, пошто је Владислав убио Гаврила, а затим његовог зета Владимира, којем је, кад му је пао шака путем лажне заклетве бугарског архиепископа Давида, одрубио главу, територија Драча била је више пута похарана, некад од Владислава, а некад од његових заповедника.

Охрид, престоница бугарских краљева.

Ово пише и Дукљанин.

Међутим, овај царев пут у Драч био је, с друге стране, и од штете. Кад је он, наиме, отишао у Охрид.

оставио је иза себе један одред коњице с Георгијем Гоницијатом и протоспатаром Орестом са задатком да пустоше и робе Пелагонско поље. Али су их Бугари,

Бугарски заповедник Иванча до ногу потукао Римљане.

под вођством Иванче, којега Грци зову Ивац, опколили и све посекли. Дирнут болом који је осећао због њихове смрти, цар се вратио у Пелагонију, па прогонећи Иванчу, стигао је у Солун, а одатле у Мосинопољ. На освајање Струмице послао је с војском Давида Ари-

Многа бугарска места падају у цареве руке.

јаниту. Овај је сместа и с великом жестином напао та места и заузео утврђење Термицу. Против утврђења Тријадице цар је упутио Ксифију с другом војском. 436
Заузевши сва утврђења која су била у равници, освојио је и тврђаву звану Бојон. Исте године цар је изишао из Цариграда у месецу фебруару и дошао у Тријадицу, те опсео тврђаву Перник. Ту је осамдесет и осам дана непрекидно нападао то утврђење. Али како се одбрана добро држала, цар је, изгубивши велики број људи, дигао табор и отишао у Мосинопољ, без икаква успеха. Обновивши ту војску, почетком пролећа провалио је у Бугарску, и опсадом заузео утврђење звано Лонго. Затим је упутио Давида Аријаниту и Константина Диогена у Пелагонско поље, одакле су довели много заробљеника и коња. Горе поменуто утврђење Лонго цар је спалио, а заробљенике је поделио у три дела: један део је дао својим савезницима Русима, други Римљанима, а трећи је задржао за себе. Одатле је кренуо у Костур. Пошто је више пута покушао да заузме тај град и извршио на њ више напада, кад је видео да му ствар не полази за руком, повукао се. Био је, наиме, обавештен писмом од префекта Доростола Тиција, сина патриција Теодата Иберца, да је Бугарин Кракра припремио јаку војску и да је сјединио с Јовановом војском, те да се спремају, пошто су привукли на своју страну Печењеге, да ударе на римске области. Чувши то, цар је сместа променио смер свога пута и у пролазу заузео и спалио београдску тврђаву, а обновио Вереју. Порушивши утврђење Острово и Молиско, није

пошао даље, јер је добио вест да су Кракра и Јован, видећи да су их издали Печењези, одустали од похода против Римљана. Међутим, на повратку цар је заузео

Сетена, Самуилова тврђава.

град Сетену, где је била Самуилова кула, у коју је био склонио велику количину жита. Цар је то жито поделио својим војницима, а остало је све спалио. Нешто касније, кад је сазнао да се Јован са својим четама не налази много далеко, упутио је напред западне одреде и одреде из Солуна под вођством Константина Диогена. Војсци која је кренула на пут, Јован је био поставио заседе. Веома страхујући за живот својих људи, цар је узјахао на коња, иступио пред целу војску и рекао само ово: „Ако међу вама има ко храбар, нека крене за мном“, и одмах је полетео напред.

Кад су то виделе Јованове уходе, вратише се пре-
437 страшене Бугарима вичући само (како пише Кедрен): „Бежите, ево цара!“ На то Јован Владислав са свим својим људима стаде без икаквог бојног реда бежати пред Римљанима који су га прогонили и отели му много коња и властите опреме, и заробили његова рођака. После тога цар се вратио у Воден, деветог јануара. Но Јован Владислав непрестано је наносио Римљанима што је могао више зла. Сакупивши, дакле, добру вој-

Дукљанин каже да га је убио анђео господњи.

ску, пошао је у Драч, где је по доласку био убијен, не зна се (како каже Кедрен) од чије руке, после две године и пет месеци владања.

Обавештен о његовој смрти преко патриција Нићифора Пегонита, префекта Драча, цар је сместа дигао

Цару се предаје тридесет и пет тврђава.

Бугари на свом језику зову сву тврђаву Перник.

табор. На путу за Једрене срео је Кракрова брата и сина, који су носили цару веома радосну вест да му се предало тридесет и пет тврђава. Зато их је цар достојно наградио и Кракру произвео за патриција, пошто су му предали ону толико чувену тврђаву Перник.

Драгомуш издаје Струмицу.

Док је цар био у Мосинопољу, дошли су к њему и поклисари Пелагоније, Морозвизда и Липеније, предајући под његову власт све градове. Одатле је пошао у Сер, где му је дошао још Драгомуш. Он је предао цару

Струмицу и довео са собом Јована, префекта Калдине, којега је Самуило био заробио и држао у тамници двадесет и две године. Драгомуш је за то добио чин патриција. Чим се цар приближио Струмици, дошао је к њему бугарски архиепископ Давид носећи писмо од Марије, жене Јована Владислава, у којем је обећавала да ће уступити целу Бугарску, али ако он удовољи њезиним захтевима. Ту се цар састао и с Богданом, господаром тврђавâ смештених дубље у унутрашњости Бугарске. Тако је и он био произведен за патриција, јер је већ раније показао да је на царевој страни када је убио свога таста. После тога, цар је из Струмице отишао у Скопље. Тај град је предао на управу патрицију Давиду Аријаниту, па се вратио преко тврђава Штипа и Просека, где су га непрестано сусретали његови поданици одобравањем, песмама и честиткама за однете победе. Скренувши одатле на десну страну, ушао је у Охрид и ту се утаборио.

Положај Охрида.

Град Охрид лежи на једном високом брежуљку, близу великог језера, одакле отиче река Дрим према северу, затим, скрећући према западу, утиче у Јонско 438
море код тврђаве Илиса. Овај град био је престоница целе Бугарске и ту су биле смештене њихове ризнице које је цар тада отворио. У њима је нашао велике своте новца и златне круне с драгуљима, и стотину центенара злата. Од тога је поделио поклоне својим војницима, а град је предао на управу патрицију Евстатију Дафномилу, оставивши још и јаку посаду. Затим је изишао ван града, где је љубазно примио жену Јована Владислава, која је дошла к њему с три сина и шест кћери, водећи собом и незаконитог Самуилова сина, као и две кћери и пет синова Самуилова сина Радомира. Од тих је једног Владислав био ослепио кад је убио његова оца Радомира са женом и његова зета Владимира. Марија је имала још три сина с Владиславом, али они су били побегли у планину Тмор, једну од највиших Кераунских планина, јер нипошто нису хтели доћи пред цара.

Владислављева жена и деца предају се цару.

Планина Тмор.

Цар је наредио да поменутој Марији сви искажу дужно поштовање.

Многе бугарске личности предају се цару.

То је био разлог што су к њему дошле и многе друге бугарске личности, међу којима су били: Несторица, Царицо и млади Добромир, сваки са својим одредима пешака. Цар их је радо примио и исказао им почасти према њиховом положају. Дошао је такође Владислављев син Просијан с браћом која су се (како рекосмо) била повукла на планину Тмор, одакле су били приморани да оду услед непрекидне опсаде под којом их је цар држао. Добивши од њега salvum conductum, својевољно су му се предали. Пошто их је охрабрио лепим речима и удовољио њиховим молбама, напустио је Охрид. Кад је стигао на Преспанско језеро, подигао је два утврђења, једно на средишњој планини, које је прозвао Василида, а друго на поменутој мочвари или, боље, језеру. Из Преспе је дошао у Девол, па успоставивши ту судиште, поново је примио у аудијенцију Просијана и његову браћу, који редом обећаше верност цару, те је он произвео Просијана за магистра, а остале за патриције. Ту је био доведен и слепи Иванча. Како је он изгубио очи, неће бити сувишно казати овде, јер ће то бити (чини ми се) исто толико занимљиво колико и необично.

Цар Василије подиже утврђење Василиду.

Дакле, после Владислављеве смрти, његова жена Марија и друге бугарске личности, како рекосмо, предале су се цару. Само је овај Иванча побегао и заузео
439 једну готово неприступачну планину. Он је држао краљевску кулу с вртовима и другим раскошима, коју су неки звали Брохот, а други Проништа. Одупирући се цару, Иванча је настојао да загосподари Бугарским Краљевством. То је помрсило и разбило многе цареве планове. Скренувши с главног друма према југу, цар је дошао у Девол да испита хоће ли Иванча положити оружје и покорити му се или ће морати против њега да употреби оружје. Док је ту неко време боравио, настојао је путем писама да убеди Иванчу да одустане од

Брохот, раскоши бугарских краљева.

пружања отпора који му може донети на крају само пропаст. Иванча му је тако вешто одговорио да је цар био у неизвесности више од педесет и шест дана.

Како су Римљани ослепили Иванчу.

Кад је Евстатије, префект Охрида, видео да је цар јако замишљен и у великој бризи с обзиром на Иванчу, поверивши ствар само двојици слугу у чију је верност био унапред сигуран, и изабравши погодно време, овако је извео ствар. Био је дан Богородичиног успења, када је Иванча позивао на гозбу своје људе (како је обичај код словенских народа). Ту су долазили не само суседи и познаници већ и из далеких места, као и странци. На ову свечаност Евстатије је пошао без позива. Пошто га је ухватила стража, замолио је да обавесте Иванчу и да му рекну да Евстатије жели да с њиме разговара. Чувши то Иванча, било му је чудно што је тако сам од себе дошао у непријатељске руке. Дозволио му је да дође к њему и весело га је примио. После, кад се завршила јутарња литургија и кад је свако отишао кући, Евстатије је рекао Иванчи да жели с њиме да разговара насамо. Верујући да се без сумње одметнуо од Римљана и да жели да разговара с њим о стварима важним за обојицу, Иванча га је узео под руку и наредио послузи да се мало удаљи. Тако су се шетали по неком мрачном месту где је било много јабукових стабала, толико густих да се ни глас није могао одатле чути. Кад су се, дакле, нашли сами, Евстатије, који је био крупан и стажан човек, одмах је зграбио Иванчу, бацио га на земљу, па му је коленима стао на прса, не дозвољавајући му ни да дише. У том часу дао је знак двојици својих слугу да дотрче. Чим су ови стигли, запушили су му уста једним убрусом како не би могао викати ни звати у помоћ. Затим су му ископали очи и повели га у његову палату. А они, попевши се на последњи спрат куће, с истргнутим мачевима очекиваху напад непријатеља. Кад су ови сазнали за толику њихову смелост,
дотрчали су сместа у палату, ко наоружан мачем, ко 440
копљем и луком, а ко камењем; други су се могли ви-

дети како носе дрва и упаљене бакље, вичући: „Убијмо их, спалимо их, сасецимо их, каменујмо их, и нека се не нађе нико који би хтео поштедети живот овим нитковима и зликовцима.“ Кад је Евстатије видео ову трку и бес Бугара, мада је био сигуран да ту мора погинути, ипак је непрестано соколио своје другове да буду ведри и да не дозволе да као страшљиве жене падну у руке непријатеља од којих су могли очекивати само смрт, и то веома бедну и окрутну смрт. Затим, појавивши се на једном прозору и давши знак руком Бугарима да се мало смире, овако им је проговорио: „Бугарски народе, ви знате врло добро да ја лично нисам никада имао ништа против вашега владара, јер он је Бугарин, а ја Римљанин. Штавише, нисам ни Римљанин из Тракије или Македоније, већ из Мале Азије, а колико је она удаљена од ваше отаџбине, то знају људи школовани. Стога ће сви они који имају имало памети лако поверовати да се ја нисам тако непромишљено, већ из нужде прихватио овога посла, јер, иначе, морао бих бити више него луд да се тако изложим очитој опасности по живот. Знаћете, дакле, да све то што сам ја учинио, учинио сам по наређењу и заповести свога цара. Међутим, ако ви хоћете да нас убијете, у вашим смо рукама, али нећемо тако брзо пасти, ни положити оружје. Пре ћемо осветити своју смрт, борећи се до последње капи крви. Па ако паднемо, што је готово сигурно, штавише нужно, пошто је нас мало, а вас огромно мноштво, сматраћемо врло лаком своју смрт, јер смо сигурни да ће онај коме се ви желите дуго опирати осветити нашу крв.“

Евстатијев говор Бугарима.

Чувши Бугари ове речи и видевши да су остали без вође, а да је цар с војском близу, примирили су се, те старији међу њима одговорише да ће признати за господара римског цара и да ће му бити потпуно верни. Тада је Евстатије без икаквог отпора повео Иванчу цару. Цар је за тако велико дело у звезде ковао Евстатија

и дао му префектуру Драча и сва покретна добра Иванче, којега је цар задржао под стражом.

Бугарин Николица долази под цареву власт.

У исто време дошао је и Николица, који је неколико пута био ухваћен, па пуштен. Док је Николица био под опсадом у планинама куда је био побегао, неки 441
су његови другови били заробљени, а други су се својевољно предали. Кад је он ноћу дошао у табор, цар га није пустио преда се, већ га је послао у Солун и наредио да га ту држе под стражом.

После тога цар је потпуно средио стање у колонији Драча и Једрена, па пошто је оставио у својим областима војнике и старешине, дозволио је римским робовима, онима који то желе, да слободно остану, а други да пођу за њим. Кад је стигао у Костур, довели су му две

Две Самуилове кћери нападају Владислављеву жену.

кћери Бугарина Самуила. Приметивши ове уз цара Марију, жену бившег бугарског краља Владислава, бесно су насрнуле на њу, као да је хоће убити. Али цар је пригушио и ублажио њихов бес обећањем да ће им дати велико благо и да ће их краљевски удати. Марији је доделио достојанство зосте и послао је с њеним синовима у Цариград. Затим је преко Ксифије порушио

Цар руши тврђаве у Србији.

све тврђаве у Србији и у Соску, а после је пошао у тврђаву звану Стаго, где га је посетио Елемаг, београдски кнез, с осталим својим друговима, одевен као слуга. Кренувши одатле и пролазећи Цетуниј, цар је стао проматрати кости Бугара који су пали у бици када је Ни-

Цар задивљено гледа кости у рату погинулих Бугара.

кифор поразио Самуила, те је био веома задивљен, али много више га је задивио зид зван Сцелос, који је ради застрашивања Бугара био подигнут у Термополију код Рупена. Чим је стигао у Атину, ушао је у Богородичину цркву и јавно захвалио матери божјој на победи, те је тој цркви оставио много богатих поклона.

Из Атине се затим вратио у Цариград, у који је

Уведен је победнички кроз Златна врата.

био тријумфално уведен кроз Златна врата, са златном, на врху нарезаном, круном на глави, водећи испред себе Марију, Самуилове кћери и друге Бугаре. Тако су, да-

Римљани су држали Бугарско Краљевство 35 година.

кле, Римљани подјармили Бугарско Краљевство, које су задржали под собом тридесет и пет година.

Међутим, Бугари читаво то време нису никада мировали имајући у виду да никада пре нису робовали другима, већ да су њихови преци били скоро покорили Римско Царство и присилили га на плаћање данка. А било је међу њима и оних који су, да би их пробудили, приповедали славна дела словенске нације која је увек била победник и навикла да влада над другима. Стога су у време цара Михаила Пафлагонца Бугари зграбили

Бугари се поново ослобађају са Дељаном.

оружје својом старом снагом, и збацили римски јарам, захваљујући једном свом Бугарину, који се звао Дељан.

Дељан је био ниског рода, али врло паметан у сво-
442 јим делима. Као роб побегао је из Цариграда и дошао у Бугарску, где је почео ширити глас међу светом да је незаконити син бившег бугарског владара Арона. И није требало дуго да побуни читав тај народ да се одметне од Римљана и да нападне Тракију. Међутим, цар је послао једног свог заповедника да му се одупре. Но пошто је тај заповедник рђаво поступао с војницима, ови су га напали, те да бежећи није убрзао кораке, сигурно би га убили. Ова војска, сада без вође, изабрала је за свога заповедника једнога између себе, по имену

Бугарин Тихомир изабран за римског заповедника и бугарског краља.

Тихомир, бугарске народности, прогласивши га и краљем Бугара. Тако је то краљевство било подељено: једни су били за Дељана, а други уз Тихомира. Видећи да једино путем преваре може макнути с пута противника, Дељан је једног дана позвао Тихомира, дајући му на знање да ће га узети за друга у краљевству и у ратовима против Римљана. Тихомир је поверовао овим његовим речима и дошао у Бугарску. Дељан је, међутим, сазвао на збор читав народ, подигао на средини

Дељанов говор Бугарима.

судиште, те упутио народу ове речи: „Глас и величина Бугарског Царства заиста није смела допустити да слава и углед бугарског народа, који је током векова покорио многа краљевства и царства, буду замрачени, нећу рећи од Римљана, него ни од иједног другог владара света.

Ипак, пошто због наших грехова бог тако хоће, нема никаква зла да смирено примимо и прихватимо све што нам небо одреди. Међутим, сада се (како видите) налазимо готово у старој слободи, те нас ништа друго не спречава да срећно крочимо напред, сем неслоге која је између мене и Тихомира, јер (како се обично каже) краљевство не трпи друга. Дакле, ако желите себи добро, изаберите једног од нас двојице за свога краља. Ако увиђате да сам ја Самуилова рода, издигните ме изнад Тихомира, или, ако изаберете њега, протерајте ме ван краљевства." Тада су сви у један глас поздравили Дељана као краља Бугарске, а Тихомир је завршио под гомилом камења.

Краљевство не трпи друга.

Побуњени Бугари убијају Тихомира.

Дељан улази у Грчку и осваја град Никопољ.

После тога Дељан је сместа кренуо против Драча. Заузевши га, ушао је у Грчку и освојио Никопољ с околним подручјем. Кад је цар сазнао за ову побуну Бугара, реши да се освети њеном зачетнику. И док је вршио припреме за рат, дошао је један човек који га је од тога одвратио. Наиме, Алусијан, син Бугарина Арона, који је био произведен за патриција за време свога боравка код Римљана, урадио је нешто против цара. Цар му је због тога забранио да улази у царску палату, па ни да се шета по Цариграду и уопште да напушта 443
кућу. Сада, кад је Алусијан чуо за ову побуну Бугара, дошао је у Бугарску прерушен у Јерменина. У поверљивим разговорима које је тамо водио, почео је намерно помињати Арона, говорећи Бугарима: „Кад би случајно дошао овамо неки законити Аронов син, зар вам се не чини да би њему требало дати предност пред незаконитим?" На то су сви одговарали да би изнад свега желели имати за свога краља правог и законитог Ароновог сина. Тада је Алусијан открио тајну једноме који је боље од осталих познавао Аронову породицу. Овај, упревши очи у његово лице, рече да жели видети други, још сигурнији знак, у који не може посумњати. Радило се о црном младежу, обраслом црним длакама, на једној руци. Кад је то видео, схватио је да је Алусијан прави Аронов син. Стога се сместа бацио на колена пред њим, обухватио његове ноге и разгласио другима да је ту пред њима човек краљевског рода. То је био разлог што су многи напустили Дељана и пришли Алусијану. Али видећи да услед њихове подвојености Бугарско Краљевство не може дуго опстати, нагодили су се да заједнички и сложно њим управљају.

Дељан ослепљен. Влада Аронов син Алусијан.

Међутим, како је Алусијан био способнији и спремнији за преваре, надмудрио је Дељана. Он је, наиме, припремио раскошну гозбу на коју је поред осталих позвао и Дељана, па га је за време гозбе свезао, а затим ослепио. И тако, пошто је постао једини господар Бугарске, поручио је цару да је спреман да поново потчини Бугарско Краљевство Римском Царству, само ако му цар даде гаранцију да ће га лепо примити и наградити према његовим заслугама. Цар му је одговорио да ће му Римско Царство, без сваке сумње, испунити све жеље.

Издани од Алусијана, Бугари долазе под Царство.

Поново се ослобађају. Влада Недељко.

Мучки убијен, а Бугарска потчињена Римљанима.

У међувремену Алусијан је дошао у Цариград, где је одмах био произведен за магистра. Издани на тај начин, Бугари су поново лако пали у ропство Римљана. Но није прошла ни година дана када је Недељко, један од бугарских великаша, подигао народ на устанак. Пошто су убили царева префекта, кренули су у рат, наносећи по обичају претешке штете Римљанима. Како ови нису били у могућности да ишта учине ни да спрече толика зла, поткупили су великом свотом новца неке Бугаре који су на једној гозби мучки убили Недељка.
444 И од тога времена, а то беше (како неки веле) 1175. године, па до владања Исака Анђела, око 1185. године, Бугари су били под Римским Царством.

Мада је Царство за све то време слало своје управљаче у ово краљевство, Бугари су ипак мало држали до њихових наређења, те су захтевали да управљају више по вољи Бугара него њихових Римљана. И сваки пут кад не би тако било, сви су се почињали бунити. Како се често дешавало да Римљани ратују и на истоку и на западу, није било ниједног похода (како пише

Георгије Кедрен) у којем Бугари нису суделовали са својом коњицом. Стога, док је овај словенски народ био с Римљанима, то царство је лепо напредовало.

Петар и Асен подстичу Бугаре против Римског Царства.

Али у време цара Исака Анђела, приликом неких пљачки стоке и намета којима су били оптерећени, Бугари, који су увек мало ценили Римљане, отворено су се одметнули од Римског Царства. Зачетници ове побуне била су два брата, бугарски великаши, Петар и Асен, којега су Грци звали Асане. Ова браћа, да не би изгледало као да су то учинили без разлога, отишли су к цару у Кипселе и молили га да их уврсти и уброји у римске легије, те да им после додели неки мали посед на планини Хему. Кад ни један ни други то нису добили, почели су прикривено гунђати да им не само није дато оно што су молили већ да су били и презрени. При томе им је намерно излетела нека реч из које би се дало наслутити да ће се побунити кад се буду вратили кући. То вреди нарочито за Асена, смелог и веома окрутног човека који је по наређењу севастократора Јована, због свог непристојног говора, добио шамар.

Бугари, пропаст Римског Царства.

Вративши се, дакле, кући незадовољни, осветили су се после Римском Царству тако да (како пише Никита Хонијат у животу Исака Анђела) нема језика који би могао изрећи или изразити све освете које су извршили против Римског Царства, и пустошења која су за собом оставили у римским провинцијама. Међутим, како Бугаре није било баш лако наговорити да се лате оружја против Римљана, имајући у виду многе тешкоће

Како су Петар и Асен покренули духове Бугара.

које су биле посреди, ова два брата саградише о свом трошку цркву Св. Димитрија Мученика, па у њу сакупише велики број опседнутих ђаволом, једног и другог пола. Међу те су умешали неке да између осталог 445
— правећи се да су и они опседнути ђаволом — вичу да је дошло од бога одређено време да се Бугари врате у своју стару слободу, и да је зато св. Димитрије, Христов мученик, напустио Солунску митрополију, те дошао к њима да им помогне. Кад су то чули Бугари, као да их је бог надахнуо, постали су одважни и јаки, па су стали викати да се не сме више одлагати, већ треба зграбити оружје и напасти Римљане; одмах побити заробљенике, не освркући се на молбе и одбијајући сваку врсту цене или поклона који би они нудили, и у том бити тврђи од дијаманта. Тако, дакле, распаљена, цела бугарска нација латила се оружја.

Поставивши на главу круну, Петар напада земље Римљана.

Том приликом горе поменути Петар ставио је на главу златну круну, а на ноге ципеле од црвене коже (какав је био обичај код бугарских краљева), признавајући и свом брату Асену титулу краља. После извршеног напада на Велики Преслав, задржао се ту неколико дана, али кад је видео да не може ништа учинити, напустио је то место. Невероватном брзином бацио се на освајање неких градова и римских утврђења, па је одатле однео силан плен и заробио много римских личности.

Цар је стога кренуо са свом војском против њега, али се он са својим Бугарима повукао у одбрану у тешко проходне кланце. Ту су се неко време јуначки борили и одбацили цара. Но, десило се, преко сваког очекивања, да на та места падне веома густа магла, која је много помогла Римљанима, јер су изненада напали непријатеље и присилили их да беже и напусте своје положаје. Тада се Асен у друштву свога брата и неких великаша, прешавши Дунав, обратио за помоћ оближњим Власима. У међувремену цар је могао опустошити целу Бугарску и поставити посаде у градове којих је било много на Хему, већим делом, заправо готово сви, на стрмим обалама и на високим и неприступачним бреговима, али није учинио ни једно ни друго. Попалио је само неке усеве и вратио се натраг, остављајући тако ствари више заоштрене него сређене, јер су Бугари постали још смелији према Римљанима.

Када се, дакле, цар вратио у Цариград, хвалио се наоколо као да је сатро непријатеља. Тада је неки судија (по имену Лав Монастериот) оштроумно говорио

Указ цара Василија против Бугара.

да мора бити немиран дух Василија Бугароубице који је, пошто је до ногу потукао Бугаре, издао указ, ако би се случајно икада више Бугари подигли на оружје, да треба следити његов пример, те да свако ко би се борио с њима, пре свега мора настојати да се утабори у њиховој земљи, па да опустоши и попали све. Овај указ против Бугара он је после прикуцао на врата Сотенског манастира.

Пошто је бугарски краљ Асен припремио војску састављену подједнако од Бугара и од Влаха, и вратио се у отаџбину, нашао ју је потпуно слободну, па је постао још смелији. Незадовољан само Бугарском и својим мирним поседом, опет се дао на пустошење Римског Царства, решен да придружи Бугарском Краљевству и Српско Краљевство, како је било раније. Упркос томе, цар није хтео изићи лично да му се одупре, већ је уместо себе послао свога стрица, севастократора Јована, који се врло добро носио с непријатељима. Али, како је доцније био оптужен као да тежи да завлада Царством, био је опозван, а на његово место је био упућен ћесар Јован Кантакузин, који је имао за жену цареву сестру. Јован је био човек високог стаса, великодушан, имао је звонак глас и био је веома вешт у ратним стварима, али, због своје превелике смелости, био је (како пише Никита у I књ.) несрећан, и на крају га је Андроник ослепио.

Јован Кантакузин ослепљен.

Кад је, дакле, Јован видео да су се Бугари повукли у планине, није проценио да су то учинили ради одмора од толиких напора или да се склоне на безбедније место, већ је то приписивао више страху и њиховом кукавичлуку. Зато се без икаквих мера предострожности утаборио у равници, не водећи рачуна да се утврди опкопима и да држи у близини добре страже. Приметивши то Бугари, напали су га ноћу те је једва умакао, док је његова војска била поражена и страховито мучена. Некима је, наиме, била одсечена глава, други су били заробљени, а према онима који су бежали у ће-

Римљане потукли Бугари.

саров шатор ћесар је окрутније поступао него сами непријатељи, те није престајао да их ружи и назива издајицама Царства. Да би опрао са себе толику срамоту
446 и стид, узјахао је под ратном опремом арапског коња, па, држећи штит у руци, полетео је према непријатељу, вичући из свег гласа: „За мном!" а да није ни видео ни знао куда иде или шта се дешава у његовом табору. Кад је цар чуо за такве његове неприличне поступке, опозвао га је, а на његово место поставио Врану Алексија, човека ниског раста, али ретке памети и не мање разборитости, човека којега су у оно време сматрали једним од првих војсковођа.

Врана Алексије, ратник.

447 Кад је Врана дигао војску, врло опрезно је постављао табор. А кад је војска марширала, захтевао је да увек буде у реду, као да тога часа мора водити борбу. Главни му је циљ био да нанесе штете и да се освети непријатељу, али без опасности по своје људе. Пошто је, дакле, издржао многе напоре пута и пролажења кроз тешко проходне кланце, коначно је стигао до једног места званог Мало црно брдо. После постављања табора на том месту, сви су се понадали да ће се искупити неким значајним подухватом. Али како је Врана увек желео да се домогне царства, сада је то отворено показао, те пружио велику помоћ Бугарима. Но, то је нешто касније тешко платио, јер је, ступивши у борбу с ћесаром Конрадом, маркизом од Монферата, био убијен у окршају.

Убијен у борби с ћесаром Конрадом.

Међутим, Бугари су настојали и да даље наносе штете Римљанима. Како то цар није могао трпети, решио је да још једном лично пође против Бугара. Тим пре се на то решио кад је чуо да непријатељ има много скитских легија и да се не држи више у планинама, већ да се утаборио на подручју Агатополиса, те да роби и руши та места. Пошто цар тада није могао саставити потпуну војску, кренуо је с мало војника, па је, стигавши у Тавроком, место близу Једрена, ту чекао остале чете. Био је, наиме, издао наређење ћесару Конраду да

Ћесар Конрад повратио Јопу.

Касијци и њихова оданост.

без одлагања пође за њим. То је он раније био обећао, али после, с обзиром да су његове наде код цара остале неостварене, променио је мишљење, па се укрцао на једну нову и чврсту лађу, те отпловио у Тир. Ту су га његови сународници примили као божанство. Доцније је пружио отпор Сараценима и повратио Јопу (Јафу), друкчије звану Аце, и друге градове. Али мало после тога изгинуло је много истакнутих хришћанских личности које су о свом трошку пошле за Конрадом, а Конрада, који још није био ни показао своје јунаштво, убио је један Касијац. Ови Касијци веома поштују и одају част своме господару, а увек су спремни да га послушају, те на сам његов миг бацају се одмах са стрмих обала, насрћу на оштрице мачева, бацају се у валове и у разбукталу ватру; кад пак хоће да убију неког непријатеља њихова господара, приближе му се пријатељски, или се праве да су поклисари, а онда га нападну мачем који носе скривено, не марећи и не размишљајући шта ће с њима бити и какву ће казну или 448
муке за то поднети.

Бугари пустоше Лардеју.

Али да се вратим на цара. Кад је видео у какав положај је дошао, као и да Бугари још увек робе римске области, изабрао је хиљаду људи, дао им најбрже коње и кренуо из Таврокома да потражи непријатеља. Уједно је наредио да кола и људство неспособно за рат пођу у Једрене. У тај час стижу уходе с вестима да Бугари пустоше места близу Лардеје, и да се, пошто су побили и заробили много људи, пуни плена спремају на повратак кући. Тада је цар наредио да затрубе бојне трубе и узјахао на коња. Кад је стигао у Бастерну, пошто се нигде није могао видети непријатељ, мало је одморио војску. После три дана кренуо је одатле пут Бероја. Пре него што се упутио, појавио се један човек носећи цару рђаву вест да се непријатељ налази у близини и да креће спорим кораком, било зато што се не боји непријатеља, било пак зато што је пун плена. Цар је тада сместа поделио војску међу капетане, па се упу-

Асен (!) бодри своје људе.

Бугари потукли римску војску и натерали цара у бекство.

Цара поново потукли Бугари.

тио на ону страну са које је чуо да долазе непријатељи. Кад су ови дошли на видик Римљана, предали су плен на чување неким бугарским и скитским одредима и наредили им да најкраћим путем настоје да се дохвате планина, а они су неустрашиво сачекали римску коњицу. Тада је Асенов брат Петар, хотећи да охрабри своје људе, из свега гласа повикао: „Сада је време, јуначки војници моји, да повратимо слободу, углед и изгубљени добар глас. Сада морате показати Римљанима да имају посла са синовима и потомцима оних који су их једном натерали на плаћање данка.“ На то су Бугари с таквом жестином напали непријатеља да се овај при првом налету разбежао. Цар, пак, видећи да је напуштен, и сам се дао у бекство, те је стигао у Једрене. После, кад је видео да Бугари и даље напредују робећи и палећи све, добро је обновио војску и отишао против непријатеља у Бероj. Ту је заметнуо веома крваву битку и изгубио је. Упркос томе, још једном је хитро обновио војску и повео је у Агатополис против непријатеља који су палили места око Пловдива. Док је хтео да помогне тим местима, Бугари су му се у трен ока нашли за леђима, харајући места одакле је кренуо.

Свим тим руководио је (како каже Никита Хонијат) Асен, човек одважан и јако сналажљив у неизве-
449 сним ситуацијама. Зато је цар био веома снужден и није знао шта да ради. Учинило му се ипак најпаметније да уђе у Загорје и испита расположење Бугара, не би ли успео да се одметну од Асена. Али видећи, на крају, да су веома постојани, готово очајан, напустио је подухват.

Срби нападају Бугарско Краљевство.

У то време (како пише Зонара у животу Михаила, сина цара Дуке) Хрвати, друкчије звани Срби, напали су Бугарско Краљевство и заузели нека места, али су после много крвавих битака били приморани да се повуку у своју земљу. Бугари, дакле, безбедни са свих страна, још су више настојали да поврате остали део краљевства и да пустоше Римско Царство. То је под-

стакло цара да употреби већи број људи него што је икад раније употребио, те да коначно продре у Бугарску. Пошто је прошао Анхијал, ударио је најкраћим путем преко планине Хема, па мада је тамо остао два месеца, ипак није учинио ништа вредно помена, јер је нашао градове много боље утврђене него што су били раније. А кад је хтео да се врати натраг, затворили су му све пролазе тако да му је готово читава војска била потучена. Он се спасао с мало људи, изгубивши у том нападу шлем који је носио на глави.

Бугари су потукли цара и сасекли његову војску.

Ове победе биле су разлог што су се Бугари много понели, и што су однели кућама велика римска богатства и оружје свих врста. После тога нико није могао спречити њихова упадања. Пљачкали су, наиме, и робили разуздано не само села и вароши, већ су почели заузимати велике и утврђене градове. Један од тих, Анхијал, разорили су, Варну заузели, а већи део Тријадице, пре зване Сардика, порушили. Из Ступиона су протерали становнике, а из Ниша су одвезли огроман плен.

Руше римске градове.

Истовремено је српски жупан провалио у римске области и немило их похарао, трудећи се, уз то, да пошто-пото загосподари градом Скопљем. Против њега је цар послао једног свог заповедника по имену Калоком, с тридесет хиљада бораца. Када се Калоком састао са жупаном на реци Морави, заметнута је битка у којој су Римљани били поражени, а жупан се вратио кући пун плена.

Српски жупан побеђује Римљане.

У међувремену су Бугари и даље пустошили царство и више пута поробили територију Пловдива и Бероја. Против њих је пошао Константин Анђео, али је сав његов напор, на крају, био узалудан. После њега 450
је био послан Василије Ватац с тридесет седам хиљада људи који су, прихвативши битку с непријатељем, били поражени тако да нико није изнео живу главу. Пошто су, дакле, Бугари, после толиких и таквих победа, постали готово несносни, Алексије Анђео, поставши цар,

Бугари побили у борби тридесет седам хиљада Римљана.

покушао је не би ли их некако смирио, па је послао поклисара браћи Петру и Асену да закључи с њима мир. Но све је било узалуд због охолог одговора и неправедних услова које су Бугари постављали цару. Стога је цар био приморан да пошаље војску у Бугарску код Сера. Ова је војска у сукобу с Бугарима била разбијена и до ногу потучена, а био је заробљен Дука Алексије Аспијат.

Цар шаље поклисара Бугарима и тражи мир.

Бугари потукли и посекли римску војску.

Скоро одмах после тога Бугари су заузели многа утврђења, у којима су оставили јаке посаде, те су се вратили кући пуни плена. Да би некако казнио ову претерану дрскост Бугара, цар је послао против њих севастократора Јована с јаком војском. Затекавши Јован три хиљаде Бугара који су робили по Тракији, напао их је и посекао. Стога су неки бугарски великаши који су боравили у Цариграду упозорили Бугаре да се убудуће не упуштају тако лако у борбу с Римљанима, јер морају знати да је сада на челу Царства велики ратник. Кад су то после Бугари саопштили Асену, он је помало дрско одговорио „да не треба увек веровати гласу, нити се према ономе кога тај глас слави као јаку и вредну особу мора без даљега (као да је он такав) имати поштовање или страх. Нити се, обрнуто, ако је неко озлоглашен као плашљивац или кукавица, мора презрети и одбацити. Ипак, глас се не сме сасвим презрети, као да је сасвим без основа, нарочито кад је толико раширен, него радије треба тражити и испитати дела оних који су хваљени или куђени, исто као што се ради са златом у лидијском камену. Често се мора препустити понешто суду ока, јер уши не виде ништа, већ само хватају звук туђих и често непријатељских језика. А око је поузданији и искренији судија о стварима, те се више мора водити рачуна о једном судији који је видео (како каже Корник) него о десеторици који су чули, јер он се не ослања на туђе сведочанство, већ на властито искуство. Ово је већ познато читавом
451 свету. Стога се не морате престрашити кад се каже да

Разлагање Бугариново о гласу.

је римски цар ваљан, већ се мора просудити да ли је такав из његова прошлог живота. Међутим, ако пажљиво размотримо, нећемо наћи ништа што је тај цар учинио а што би било хвале вредно. Он, наиме, није никад суделовао у ратовима и биткама вођеним за римску државу нити је помагао свога брата у напорима и опасностима рата, колико се могу сетити ја, који сам непрестано робио непријатељску земљу и низао победу за победом, тријумф за тријумфом. Па ни пурпур, ни царска круна није му дата као награда за његове напоре, већ се то десило пре игром судбине. Према томе, стварно не знам како и због чега се мора човек бојати онога кога нисмо видели да је нанео икакву штету Бугарима, делом или саветом.

Да бих вам (колико могу) описао и јасно предочио овога човека и његове особине, погледајте ове траке које висе са мога копља како су разних боја, мада су од истог платна: оне су направљене од исте материје, а израдио их је исти ткач. Али, како се разликују по бојама, изгледа да су од друге материје и другог занатлије, а ипак није тако. Управо тако браћа Исак и Алексије, од којих је један протеран с власти, а други је сада заогрнут царским гримизом, имали су једног те истог оца и изишли су из једне те исте утробе, а родили су се у истој земљи и постигли су исте ствари, мада је Алексије старији по годинама. Стога, по мом суду, ни у ратним стварима нема међу њима никакве разлике, и у то ће се — неће проћи дуго времена — сви уверити. Сматрам, стога, да и сада морамо следити онај начин и систем ратовања који смо већ раније примењивали, јер морамо да се боримо против оних истих које смо више пута напали и у боју победили, а пошто су примили од нас много удараца и готово безброј пораза, сад су већ постали кукавице и подлаци. Поред тога, бодри нас помисао да су они већ изазвали против себе срџбу божју одузевши царство Исаку, који га је законито држао и који их је ослободио од тешког Андрониковог

насиља. Јер они који су се показали толико незахвални према ономе који им је спасао живот, зацело ће пасти у првом окршају од руке њихових непријатеља, као вероломници и незахвалници".

452 Видећи, дакле, Асен да је ово разлагање силно распалило духове његових људи, с већом жестином је напао области близу Стримона и Амфипоља. Тада севастократор, млад човек који је постао помало горд због већ однесене победе, чувши да непријатељи пустоше подручје Сера, није повео рачуна да сазна њихов број и снагу, већ је сместа дао знак трубама, узјахао први на коња и заковитлао копљем као да ће поћи у неки припремљени лов на јелене или другу дивљач. Пошто је тако прешао око три и по миље, изморио је коњицу и пешадију тако да су у време битке биле бескорисне. Када су се приближили непријатељском табору, већи и главни део Асенове војске био је распоређен у заседама које је Асен поставио севастократору. Како се севастократор није досетио да је посреди превара и стратегија Бугарина, с неком празном надом коју је био створио из однете победе, лудачки се бацио на непријатеље. Бугари су тада искочили из заседа, опколили Римљане, многе их побили и заробили самог севастократора.

Бугари нападају римске области.

Бугари потукли Римљане.

Бугари заробили севастократора.

Бугари су се после тога још више осмелили, па су слободно харали свуда, јер није било никога који би им се одупро. Пошто су они који нису погинули у борби брзим корацима побегли у Сер, Скићанин који је био заробио севастократора трудио се на све начине да га сакрије како за њега не би сазнао Асен, надајући се да ће за његов откуп, кад га доведе у Скитију, добити много новаца. Али, како се било разгласило да је војсковођа ухваћен, пажљиво су га тражили, па пошто су га пронашли, довели су га Асену.

У овој бици (поред осталих) био је ухваћен неки римски свештеник који је знао изврсно бугарски језик. Док су га водили пут Хема, усрдно је молио и

заклињао Асена да га пусти. Али он то ни по какву цену није хтео, говорећи да ће радије побити све Римљане неголи поштедити живот иједноме. Тада га јадни свештеник поче проклињати говорећи: „Не смиловао се ни господ бог вашим гресима и дао вам кобну смрт према вашим злочинима!“ То му се не много после десило. Кад се, наиме, вратио у Бугарску, убио га је неки његов дворјанин. Како се то догодило, исприповедаћу овде укратко.

Како је убијен краљ Асен.

У Бугарској је живео неки великаш по имену Иванко, који је био веома близак Асену. Он је био у тесном пријатељству с Асеновом сестром. Кад је Асен то приметио, бацао је кривицу на своју жену, пребацу- 453
јући јој да је заслужила да јој за то одсече главу. Она је, напротив, кривила њега, јер мада је више пута био обавештен о томе, до тада је увек ћутао. Због тога је после искалио сву своју срџбу и гнев на Иванку, којега је ноћу позвао да сместа дође к њему. Како је Иванку то било сумњиво, извињавао се да не може доћи до јутра, но Асен је захтевао да одмах дође. Међутим, један од оних који су дошли по Иванка обавестио га је зашто је позван. Иванко је ипак пошао, али је хтео да се претходно посаветује с родбином и пријатељима шта има да ради. Рекли су му да без даљега пође, али да свакако понесе са собом под оделом дуги мач. Ако види да Асен почиње да галами, те да ће се ствар свршити само на претњама, нека настоји на све начине да га смири и да га моли за извињење. Али ако се Асен буде хтео тући, нека настоји да га предусретне и смртно рани.

Бугарин Иванко убио краља Асена.

Дакле, кад је Иванко дошао пред Асена, овај је одмах стао викати да му донесу мач да убије издајицу. Али не беше на време, јер је Иванко сместа притрчао и ранио га у слабине, па је умакао и повукао се код својих. Исприповедио им је шта се десило и договорио се с њима како да се одметне, јер је добро знао да ће браћа и родбина убијеног Асена тражити да освете ње-

гову смрт. Том приликом решише да затраже заштиту и помоћ од Римљана. Исте ноћи кад су то уговорили, привукли су на своју страну још много других. Пошто су освојили Трново (најутврђенији и најлепши град на планини Хему, смештен на једном брежуљку, опасан дебелим и јаким зидинама), одупрли су се Петру, брату погинулог Асена, чија се смрт, кад је свануло, нагло разгласила не само по Трнову него и по другим местима.

Трново, јако утврђени град на планини Хему.

Али, пошто Петар није могао ухватити Иванка, а ни Иванко лако одолети Петру, Петар је решио да га савлада опсадом, а Иванко да се обрати за помоћ Римљанима. Кад је, дакле, Иванко дошао пред цара, наговарао га је да упути војску ради освајања и заузимања Трнова, јер кад то оствари, он ће му помоћи да освоји осталу Бугарску. У томе би тада сигурно, без већих тешкоћа, и успео, да није оклевао. Али како је мало закаснио, послао је после протостратора Манојла Камица. Кренувши из Пловдива, протостратор је једва био дошао на границу Бугарске кад су се његови вој-
454 ници почели бунити, захтевајући да им каже куда их води и с ким имају да се боре. Викали су из свега гласа и говорили: „Да нису, можда, то оне планине у које смо више пута полазили без икакве користи, штавише, на нашу крајњу пропаст и срамоту? Врати се, дакле, врати, и води нас кући, јер иначе нећеш дуго живети!“ Стога је Манојло био приморан да се врати цару, који је саставио другу изабрану војску и појавио се на граници Бугарске. Али се ипак није усуђивао заметнути битку с непријатељем, већ се и он вратио натраг а да није ништа учинио.

Римљани не желе да се туку с Бугарима.

Видећи ту малодушност Римљана, Иванко се вратио цару, пошто је крадимице побегао из Трнова. Тако је Петар постао готово апсолутни господар Бугарског Краљевства. Али је и он, не дуго после тога, био мучки убијен од неког Бугарина. На тај начин Бугарско Краљевство је припало његовом брату Јовану, којега је Петар био узео за друга у ратовима и у краљевању.

Асенов брат Петар мучки убијен.

Влада његов брат Јован.

Он је био неко време у Цариграду као талац Исака Анђела, одакле је после побегао и дошао кући. Кад је добио краљевство, испољио је исту суровост у робљењу и пустошењу Римског Царства као и његов брат Асен. И није било никога у римској војсци који би му се усудио супротставити. У међувремену је однео много победа над Римљанима и над царем.

Бугарин Иванко много је користио Римљанима.

Цар је љубазно примио Иванка, који је био (каже Зонара) у многим подухватима од велике користи Римљанима; био је то човек висока стаса и изврсна ума, и веома кршно грађен. Но превелика срџба и његова тврдоглавост често су га бацале у многе грешке, па мада је био у непрестаном додиру с Римљанима, ипак није ништа изгубио од своје дивљине и своје урођене суровости. Цар је на сваки начин хтео одржати обећање да му да за жену кћер севастократора којега су Бугари раније били убили. Али како она није још била пунолетна, Иванку је било жао толико чекати. Видећи пак

Жени се севастократоровом женом.

да је њена мајка, удовица Ана, прекрасна жена, почео је у себи говорити: „Шта да радим с јагњетом које још сише? Боље је да склопим брак с њеном мајком Аном." Пошто је то ставио до знања цару, постигао је свој циљ, и касније је непрекидно живео у крајевима близу Пловдива. Ту се више пута одупро својим Бугарима, али ипак није успео да спречи њихово упадање у области Царства. Колико су над тим царством победа извојевали, и како су зверски пустошили његове области, то
(како пише Зонара) не може изразити људски језик. 455
Саме рушевине у крајевима близу Хема, у Македонији и Тракији то најбоље показују, и можда боље од иједне слике или људског језика.

Хреза Бугари на свом језику зову Хрезоје, што означава празна човека.

Царска управа, дакле, у Тракији и у другим областима била је рђава, а одбрана још гора када је цар Алексије Анђео, подстакнут пре срамотом него икаквом надом у победу, кренуо против Бугара. Сакупивши добру војску у Кипсели, хтео је у првом реду да освети увреде које му је нанео Бугарин Хрез, човек веома ни-

ска стаса, али вешт у ратним стварима. Њега је цар, пошто се био одметнуо од Бугара, оставио да брани Струмицу, али се кроз кратко време одметнуо и од цара, те настојао да заузме Бугарско Краљевство. Међутим, кад је цар почео да се свети, ствар му је испала тако рђаво да се вратио кући с великим губицима, и с још већом срамотом.

Мало после Бугари су, прешавши Истар на Св. Ђурђа Мученика, изненада напали тракијске градове близу Месене и Зерла. Робећи и друге крајеве, били су сакупили велики плен. Кад су се с њим враћали кући, напали су их Римљани у неким кланцима и одузели им читав плен, а многе их побили. Тада је цар, обновивши војску с Римљанима и Персијанцима, пошао на освајање места заузетих од Хреза, који се био повукао у Просек, куда је дошла римска војска и остала неколико дана. Али, како цар није слушао добре савете својих људи, скинуо је započету опсаду. И мада су Персијанци, ушавши у Бугарску, били сакупили нешто плена, он се ипак вратио с великим губицима. Кад је видео у каквом се положају налази, решио је да закључи мир с Хрезом, коме је уступио Струмицу, Просек и оближње области. И мада је Хрез био ожењен, ипак је цар обећао да ће му дати једну другу жену, своју рођаку и кћер протостраторову, коју му је после послао у Раден по севасту Константину.

Цар уступа Хрезу Струмицу.

Сада, пошто је (како рекосмо) Иванко постао царев зет и био послан за префекта у Пловдив против упада Бугара, он је тако спретно удесио ствари да је постао апсолутни господар у тим местима, те се одметнуо од цара. Цар је одмах показао своје велико незадовољство због таквог Иванковог поступка. Стога је, као прво, послао једног свог врло поузданог евнуха да наговори Иванка нека прекине свој устанак и нека се радије сети доброте коју су према њему показали Римљани, а затим
456 му је одмах послао с војском његове рођаке. Да је поменути евнух био веран цару, Иванко би, без сумње,

Иванко се одмеће од цара и постаје апсолутни господар подручја око Пловдива.

тада пао у руке Римљана, али како га је евнух обавестио о царевој завери, он је најпре утврдио нека места на Хему, а онда се повукао у планине. Римљани су настојали најпре да заузму градове и тврђаве на планини Хему, и већим су их делом, уз велике губитке, заузели. Том приликом је погинуо и један ваљани заповедник, Георгије Палеолог. Другим градовима и тврђавама загосподарили су а да се нису ни латили оружја.

Наноси пораз Римљанима.

Иванко заробио Манојла Камицу.

Иванко, који се био повукао у планине, као паметан човек и вешт у ратним стварима, мислио је само на то да се освети Римљанима, које је на крају поразио и једним вештим маневром заробио протостратора Манојла Камицу. Кад је Иванко видео да се срећа приклања Римљанима, решио је (јер се није усуђивао ући у борбу) да покуша са заседама, које је овако поставио Римљанима. Он је знао добро да у римском табору има веома мало животних намирница, да су Римљани веома похлепни и склони на грабеж, као и да изнад свега воле своје Римљане, те је стога наредио да се доведе у равницу много стоке коју су пратили неки Римљани, његови заробљеници, правећи се да то шаље на поклон у планину Хемо кнезу Загорја Јовану, с којим је био у савезу против Римљана.

Јован, кнез Загорја.

Иванко направио покољ међу Римљанима.

Кад су Римљани видели толику стоку, обавестили су протостратора, који је попут лава или бесне тигрице излетео напоље са својим људима. И како није посумњао да је посреди превара Бугарина, слободно је изашао у равницу, јашући на једном коњу који није био бојни. Док су Римљани били забављени пленом, Иванко је искочио из заседа, опколио их, већи део посекао, и зоробио протостратора. Узохоливши се, дакле, овом победом, Бугарин је почео сувише бахато да пустоши цареве области. Цар је тада припремио јаку војску састављену од разних народа и лично кренуо против њега. Пошто је одржао смотру војске у Кипсели, ударио је пут Једрена. Боравећи ту неко време, био је много замишљен и није се могао решити шта да ради. Схватао је, наиме, да је савладати непријатеља била више него тешка ствар, јер је војска била тако престрашена да је скоро умирала чим би само чула да долази не-

457 пријатељ. Стога реши да поново закључи мир с Иванком. Иванко је одлучно одбијао да пристане на мир, док му цар белоданим исправама не уступи све градове и крајеве које је раније био заузео, и док му уз то не пошаље његову жену Ану с царским обележјима.

Цар закључује мир с Иванком.

На ове Иванкове захтеве цар је тешка срца пристао. И готово одмах је донео другу одлуку, недоличну и за једног владара варварина, а камоли за хришћанског цара. Чим је, наиме, био закључен поменути мир, цар је поручио Иванку да свакако жели да с њим разговара. И да би га лакше успео уверити, послао му је по свом зету Алексију Христово јеванђеље, с тим да се Алексије у његово име закуне на њ да га неће повредити ни нанети му било какву неугодност, већ да ће разговарати с њим о врло важним стварима. Осигуран овим његовим заклетвама, Иванко је пошао к њему, а овај га је сместа бацио у тамницу, користећи и криво примењујући ону изреку пророка: „Cum sancto, sanctus eris, etc." (Са светим бићеш свет, итд.).

Цар на превару ухватио Иванка и бацио га у тамницу.

После овога злочина цар се лако домогао Иванковних градова и места, пославши у прогонство његовог брата Мица. Али следеће године Бугари су провалили у Тракију, спалили многа важна места, те се вратили кући пуни плена. И тада би, без сваке сумње, били допрли све до цариградских врата да их Руси, као пријатељи Римљана, нису у томе спречили. Међутим, бугарски краљ Јован (Калојан) одупро се Русима, и заметнувши с њима веома крваву битку, поразио их и протерао из своје земље.

Бугари пустоше Тракију.

Руси помажу Римљанима против Бугара.

Потучени од бугарског краља Јована.

Тада се је окренуо против Римљана и с лакоћом је заузео Костанцу, веома знаменити град на родопском подручју. Пошто је порушио његове зидине, шестог дана Велике недеље, пошао је пут Варне. Али видећи да су њени браниоци већим делом Латини, веома хра-

Јован освојио град Костанцу.

бри људи, као и да се јуначки одупиру, направио је једну дрвену справу на четири точка, која је досезала до врха зидина, догурао је испод зидина и стао нападати, те је трећи дан заузео град. Све које је ту заробио живе је закопао, а онда се, срушивши до темеља градске бедеме, вратио кући пун плена.

Јованова окрутност при освајању Варне.

Пошто је (како је речено) протостратор Манојло Камица био Иванков заробљеник, и како Манојло није могао наговорити цара да за његов откуп исплату Хрезу две стотине златних дуката, скоро у очајању, нагодио се с Хрезом, који је у пратњи Камице провалио у земље близу Просека, те је за кратко време потчинио Пелагонију и без већих тешкоћа освојио Прилеп. Затим су редом напали друге земље: преко Темпе продиру у Тесалију, заузимају села, дижу на побуну Грчку и, на 458
крају, успевају да се Мореја одметне од Римљана.

Хрез постаје господар Пелагоније и Прилепа.

Кад је то видео цар, да би смирио Хреза, дао му је за жену Ану, бившу жену Бугарина Иванка. Тиме је добио натраг Пелагонију и Прилеп. Тесалију је истргао доцније из руку Камице, којега је више пута поразио у борби. Затим је заузео Струмицу, где је скоро на превару ухватио Хреза, те закључио мир с бугарским краљем Јованом. Овај је после почео да се свети другим народима који су му правили неприлике док је био у рату с Римљанима.

Цар закључује мир Бугарином Јованом.

Пошто је Римско Царство освојио Балдуин, много Грка је побегло Бугарину, настојећи да побуне народ против цара. Балдуин је запретио Бугарину да ће ударити на њега ако не протера Римљане из своје земље. Али је то Јована још више разбеснело. Зато је с изабраним четама тих Римљана, и с неким Власима, провалио у Тракију робећи и палећи све редом. Кад је Балдуин био о томе обавештен, сакупио је војску, коју је био поразделио на разна места, и повео је пут града Једрена. Кад се заметнула битка на подручју Једрена, Бугарин, који је био поставио у заседе много Влаха, почео се намерно повлачити. Кад су Латини пошли на-

Балдуин прети Бугарину.

Бугари пустоше Тракију.

пред, били су ухваћени у клопку и већим делом побијени. Цар Балдуин је био заробљен, а Делојко (Луј гроф од Блоа), кнез Пелеа, пао је у борби, док је Хенрик Дандоло, млетачки дужд, побегао с неколицином својих људи. Како је том приликом био тешко рањен, после кратког времена је умро.

Бугари потукли цара Балдуина.

Млетачки дужд Дандоло умире рањен од Бугара.

Осиливши се сада Бугари више него икад пре, јер су окусили раскоши и богатства Латина и заузели нека њихова места, одмах су кренули напред, не наилазећи ни на кога ко би им се супротставио. Тако су заузели, а да се скоро нису ни латили оружја, неке трачке градове, а друге су, пошто су их силом заузели, поробили и до темеља разрушили. И тако, пошто је Бугарин прошао пустошећи све до Солуна и Македоније, порушио је многа села, утврђења и градове и претворио све у скитску пустињу, како се обично каже. Заузео је такође град Сер, после веома крваве битке с тамошњим Латинима. Ови су, уздајући се у своју ратну вештину, радо ступили с њима у борбу, и многе су их побили, али су на крају били савладани. Оне, пак, који су били побегли, док су настојали да се склоне у Сер, стигли су Бугари пре него што су успели да затворе градска врата, па су провалили унутра, ставили све под огањ и мач,
459 те сравнили са земљом градске зидине. После тога Бугарин је освојио град Верију и многа друга места. Затим је напао Пловдив, где је поробио и порушио све. И јер су га некад били увредили тамошњи горштаци, понео се према њима крајње окрутно. Тако исто је радио и по целој Тракији, у којој су Бугари направили толико штете колико (како пише Никета) око људско није видело ни ухо чуло.

Бугарин Јован заузима многа царска места у Тракији.

Победно у бици Латине.

Заузео је Верију и Пловдив.

Пустош коју су Бугари направили у Тракији.

Наиме, градови који су раније били тако знаменити и с великим бројем житеља, утврђена места, дивне ливаде, дивни вртови натапани потоцима, куће и високе мермерне палате украшене разним сликаријама, виногради крцати грожђем и поља пуна жита, све је то изгледало празно и пусто, па је више личило на јаз-

бину јежа и дивљих звери него на људска пребивалишта. И да не би остало ништа где ова ратоборна нација не би показала своју урођену суровост, кад би ухватили неког Римљанина који је у борби убио неког њиховог Бугарина, закопали би га живог с лешевима мртвих. Понекад, пак, кад би ухватили у рату неку истакнуту личност, закопали би је живу, а онда би узјахали њена коња и наоружали се њеним оружјем. Ту њихову суровост окусио је на властитој кожи, између осталих, цар Балдуин.

Велика окрутност Бугара.

Кад је био поражен (како рекосмо) у једном окршају, задржан је неко време у тамници у Трнову с тешким оковима на ногама. У то време побегао је Аспјет, који је био сужањ у Бугарској. То је било толико криво Јовану Бугарину да је одмах извукао из тамнице Балдуина и наредио да му се секиром одсеку ноге и руке, а затим га је бацио у једну долину где је, као храна птица и звери, трећи дан умро. То исто је учинио с неким римским заробљеницима, које је с истом окрутношћу, без обзира и без ганућа на њихов плач и на њихове малбе, дао све побити. Међу осталим и Константина Торникија, логотета дрома, који је после освајања Цариграда служио (мада против своје воље) Балдуину, с којим се није затекао кад је био заробљен у бици. Он се одважио да пође Бугарину, верујући да ће довољно ценити његов углед због многих посланстава која је раније обавио у Бугарској у име Римљана. Али сва та његова нада беше узалудна, јер од њега је дочекао само то да га је најпре водио у лаким оковима по многим местима, а онда га је жива закопао.

Окрутна смрт коју је Бугарин Јован задао цару Балдуину.

Бугарин уморио Константина Торникија.

Видевши бугарски краљ Јован да Теодор Анђео, 460
који је био заузео многе земље Римског Царства у Тракији и Македонији, с градом Солуном, највећим и најчувенијим од свих градова у Македонији, још увек пустоши и његове земље, позвао је у помоћ неке Влахе, те га је поразио и заробио. Пошто је наредио да му се ископају очи, задржао га је као сужња.

Теодора Анђела потукли и заробили Бугари.

Кад су, дакле, Римљани (како рекосмо) заузели град Цариград, на збору у Никеји изабрали су за цара Теодора Ласкара, а после њега Јована Дуку, његовог зета, и од тада су непрестано ратовали против Латина. Док је Јован Дука био заузет у овим ратовима, дошли су поклисари Бугарина с понудом за мир, а уједно с молбом да његов син Теодор узме за жену Јелину, кћер бившег бугарског краља Асена. То се толико свидело цару, који је тада био нападнут од више непријатеља, да је одмах пристао на предлог Бугарина. С њим се састао на договор у Херсонезу, где је била обављена свадба Теодора и Јелине. Тада је епископ Трнова, који је до тога времена био подређен архиепископу Јустинијане Приме, био ослобођен те подређености.

Јелина, кћи Бугарина Асена, удаје се за царева сина.

Пошто је после неког времена умро цар Јован, Бугарин је, чувши за његову смрт, одмах кренуо у рат, пустошећи непрестаним препадима градове и утврђења која су држали Римљани у Тракији, тако да је освојио многе тврђаве у близини Хема. То је исто радио и вероломни Михаило у Тесалији са суседним римским областима и градовима.

Бугари пустоше Тракију и освајају многа места на Хему.

У толиким тешкоћама и невољама, тадашњи цар Теодор, Јованов син, да би осигурао источне границе, обновио је и потврдио уговоре које је његов отац раније био закључио с Турцима. После тога, у пролеће, прешао је Хелеспонт, располажући већим бројем људства него што је икад његов отац располагао, пошто је за овај рат сакупио не само оне који су били способни за војску већ и оне који су били одређени за лов. Овима је наредио да пусте псе и соколове, те да га прате у овом походу. Кад је Бугарин чуо за ове цареве припреме, клонуо је духом. Видећи да се неће моћи огледати с непријатељем, с једне стране, зато што нема толико и тако добро наоружане војске, а с друге, зато што је цар тада био у цвету младости, пун жеље за
461 славом и упоран у остваривању онога што је једанпут себи ставио у задатак, помислио је да је најбоље да

Цар Теодор позива у помоћ Турке.

закључи с њиме мир и обнови старе уговоре. Веровао је да ће се цар лако измирити с њиме, било зато што му је био зет, било зато што је цар желео да што пре пође против вероломника Михаила Тесалца, пре него што он заузме све.

Закључен мир између цара и Бугара.

Стога је послао поклисара цару, па још лакше него што је веровао закључио је и утврдио мир, вративши претходно све тврђаве одузете Римљанима.

Смрт краља Јована.

Нешто касније Бугарин се упокојио услед једне ране на десној руци коју је задобио у неком окршају.

Наслеђује га његов зет Мицо.

Међутим, како није оставио мушког потомства, било је мало гужве међу Бугарима око избора новога краља. Али су се на крају сложили и предали власт Мицу, који је имао за жену сестру покојног краља Асена. Мицо се одмах показао као нератоборан и лош ратник, па су га, мало-помало, његови људи почели презирати.

У то време живео је међу Бугарима један веома истакнут и племенит човек по имену Константин Тих, човек веома паметан, а снагом тела био је далеко пред осталима. Видећи да бугарске ствари иду све горе, он је привукао на своју страну неке великаше и пук, те је био проглашен за краља Бугарске.

Трново, седиште бугарских краљева.

Прва ствар коју је предузео било је ударање опсаде око Трнова, седишта бугарских владара. Пошто није могао одолети Константину, Мицо је био приморан да оде са женом и децом и да се повуче у Месемврију, веома утврђени град на обали Црног мора, а одатле се после преселио к цару у Никеју. Он је предао цару Месемврију, а у замену је добио од њега много имања близу Троје са Скамандром, поред других годишњих прихода.

Константин Тих протерао Мица и заузео Бугарско Краљевство.

Пошто је, дакле, Константин заузео Бугарско Краљевство, послао је поклисара цару, обећавајући да ће му убудуће бити пријатељ и вечни савезник, али ако је вољан да му даде за жену једну од својих кћери. То је тражио не зато што му је требала жена (имао је још прву у кући и с њом много деце), већ је то тражио пре да не би изгледао нижи од својих претходника, који су имали у том краљевству неко веће право или зато што

су били краљевског рода, или, можда, зато што су се ородили с краљевима и страним царевима.

Жени се царевом кћери.

Постигавши од цара што је тражио, дошао је у Ме-
462 семврију и ту се оженио царевом кћери Теодором. Прву жену отпремио је Римљанима у Никеју да буде као талац његове пуне верности, а уједно залог његове постојане љубави према другој жени.

Дакле, док је Константин владао у Бугарској, умро је римски цар, а његова сина Јована ослепио је Михаило Палеолог, који је после заузео то царство. Константинова жена и Јованова сестра због тога је стално подстицала свог мужа да освети неправду учињену њеном брату.

Султан Азедин шаље поклисара Константину.

И у том часу, док је Бугарин сав у недоумици тражио прилику да удовољи жени, стижу поклисари султана Азедина, молећи га за помоћ против Римљана и обећавајући му велику своту новца ако буде учествовао у овом рату. То посланство веома је обрадовало Константина. Сакупио је голему војску, позвавши у помоћ још двадесет хиљада Влаха, па је с њима провалио у Тракију да руши римска места. И како се цар такође налазио у Тракији против Тесалије, Бугарин се надао да ће га лако добити у руке. Али, мада су му све друге ствари добро пошле за руком, ова га је нада изневерила, јер је цар, пошто је био обавештен о доласку Бугара,

Римски цар бежи сам у планине близу Ганија.

побегао сам потајно у планине близу Ганија. Одатле се затим спустио на море и ту случајно затекао две латинске галије које су, на путу за Цариград, биле пристале да се снабдеју водом, те је на њима за два дана стигао у Цариград.

Бугари ослобађају султана Азедина.

Приметивши да је цар умакао, Бугари усиљеним маршем кренуше пут Еноса да одатле ослободе султана Азедина, који је у одсутности цара ту био заточен. Енос им је пао у руке а да нису употребили оружје, јер су им га предали тамошњи становници из страха да не буду уништени с градом ако пруже какав отпор. У овом рату Бугари су опустошили Тракију тако да се тада у њој једва могао видети во или орач.

Константин, после смрти прве жене, поново се жени, Маријом, сестричином цара Михаила.

Али, пошто је нешто касније Константину умрла жена Теодора, цар Михаило Палеолог да би га привукао себи дао му је другу жену, Марију, кћер своје сестре Еулогије. Ова се доцније разљутила на свога ујака и побунила против њега мужа, Византинце и једренског патријарха Грегорија, једно, стога што јој није дао њен мираз, друго, што се, отишавши на Лионски концил у време папе Гргура X, био сложио с Латинима

Цар Михаило Палеолог сагласава се с Латинима у погледу догми.

у погледу верских догми. Стога, кад је умро, није му 463
био приређен (каже Рафаел Волатеран) одговарајући погреб нити су грчки свештеници дозволили да се сахрани по обреду. Свему томе била је крива горе поменута Константинова жена Марија.

Грчки свештеници ускраћују му сахрану по обреду.

За Константинова владања у Бугарској подигао је устанак Лахана, којега су (према Георгију Пахимеру) Бугари на свом језику звали Кордуква. Он се родио од оца пастира, а био је веома паметан човек. Окупивши, наиме, око себе неке лопове и друге зликовце, проводио је дане с њима живећи од грабежи. За кратко време сакупио је велика богатства и саставио праву војску с којом је робио Константинове области. Константин није нипошто хтео трпети толика пустошења, па је решио да се за то освети. Припремио је, дакле, све потребно за рат и заметнуо с њиме битку у којој је изгубио не само краљевство него и живот. Добивши Лахана, преко сваког очекивања, поред краљевства, и Константинову жену, према њој је, због њеног претерано удобног живота, рђаво поступао.

Бугарин Лахана поразио и убио у борби Константина и заузео краљевство.

После, кад је минула јесен, решио је да из заседа нападне неке римске тврђаве, како би, слабећи римске снаге, сам постао јачи. Кад је то чуо цар, био је много утучен, јер му то није изгледала безазлена ствар. Није га се бојао зато што је тада сматрао да га се треба бојати, већ зато што је видео да је веома брз и упоран у спровођењу онога што је себи ставио у задатак, па је говорио: „Ако тај случајно тако и даље повећава снаге, на крају га ни Римљани неће моћи савладати. Зато тре-

Зло треба спречити у почетку.

ба да они који желе живети без опасности предусретну зла која виде како им прете. И ако се сад лако може посећи корен биљке коју видимо да брзо расте, не сме се одлагати, нити треба чекати да се осветимо уз властиту погибељ кад се у почетку може уништити план непријатеља.“ Зато, будући да је иза Мица, потомка (како је речено) краља Асена који је умро у Троји из горе наведених разлога, остао један син, по имену Јован Асен, цар га је одмах позвао да протера из Бугарске насилника Лахану, те да преузме краљевство које му је по праву припадало. Пошто га је претходно оженио својом кћери Иреном, упутио га је с јаком војском у Бугарску. Видећи тада Лахана да његове снаге нису довољне да му се одупре, обратио се за помоћ татарском господару Ногају. Међутим, Ногај га је, на царев захтев, убио на једној гозби.

Јован Асен се жени царевом кћери.

Лахану уморио татарски кан Ногај.

Влада Јован Асен.

Добивши лако, уз сагласност Бугара, краљевство,
464 Јован Асен је протерао из тога краљевства цареву сестричину и њеног сина Михаила, као и једну кћер, која је отишла у Цариград. Но, како се често дешава да многа и велика весеља прате исто толике боли и жалости, тако се тада десило и Асену. Био је, наиме, међу Бугарима неки племенити човек, и по својој мудрости и реткој храбрости веома славан, по имену Тертер. Желећи да живи с њим у миру и да га привуче себи, како би постао моћнији, Асен му је дао за жену једну своју сестру, пославши његову прву жену с децом у Никеју, а после тога почаствовао га је и дао му достојанство деспота. Али све то није било довољно да га одржи у чврстом пријатељству с Асеном, јер кад је Тертер приметио Асенову простодушност и лакоумност, за кратко време придобио је за себе целу војску и многе великаше. Све је то радио како би постао апсолутни господар тога краљевства.

Обавештен о томе, Асен се причинио као да жели да посети свога таста, и поневши собом кришом сав накит и богатства бугарских краљева, провео је с тастом

Тертер заузима Бугарско Краљевство.

остали део живота. А Тертер је, како није било никога који би му се супротставио, заузео Бугарско Краљевство. Али не задуго! Био је приморан да уступи другима оно што је неправедно држао. Видећи, наиме, Ногај како му послови веома срећно иду за руком, окренуо се и против Бугарске. Проценивши тада Тертер да му се не може одупрети, било зато што је Ногај располагао великом војском, било такође зато што је видео да га његови Бугари не воле, напустио је подухват и побегао у Једрене, где се после мало дана разболео од грознице и упокојио. Бугари су се, међутим, припремили да се врло срчано одупру Татарину, који се, сазнавши за ту њихову одлуку, повукао.

Умире у Једрену.

Али, после Тертерове смрти, још увек је међу Бугарима било метежа. Стога им је цар упутио једног поклисара позивајући их да изаберу за свога краља Михаила, сина Марије и Константина, бившег бугарског краља. Обећао је, ако то учине, да ће им убудуће бити још наклоњенији. Но Бугари се нису могли никако сложити, јер једни су пристајали уз цара, а други уз Светислава, првог великаша тога краљевства и човека веома искусног у ратовима. На крају, Марија се решила да посини Светислава, и то је учинила јавно у цркви, заогрнувши једним делом свога плашта Светислава, а другим свога сина Михаила. 465

Бугари после многих свађа предају краљевство Светиславу.

Добивши, дакле, Светислав краљевство, није могао стајати ни часа мирно. Увек је мислио на неки велики подухват. А да би што боље учврстио свој положај, оженио се Теодором, кћери цара Михаила, а дао за жену једну своју сестру Чаки, сину Татарина Ногаја. Кад је овај касније хтео да заузме Бугарско Краљевство, Светислав му је поставио замке, ухватио га и предао Јеврејима да га удаве у тамници.

Светислав се жени царевом кћери.

Светислав уморио татарског кана Чаку.

У то време су Персијанци пустошили Римско Царство на истоку. Стога је Светислав, на захтев и молбу цара, саставио војску од двадесет хиљада коњаника и шест хиљада пешака и упутио је под вођством свога

Бугарина, Јована Херобоска Мацуката. Потукавши се овај с Персијанцима, поразио их је и однео веома часну победу. Али кад се враћао кући пун плена, сударио се с непријатељима у неким тешко проходним кланцима, где је, после јуначке борбе и покоља који је направио међу непријатељима, пао на вечну своју славу. Чим се за ово сазнало у Бугарској, почели су се бунити против Светислава и говорити да је он крив за смрт толиких ваљаних ратника који су готово сами били довољни да бране Бугарску од било каквог напада туђинаца. Тада Светислав, посумњавши на патријарха Јоакима, наредио је да га стрмоглаве с неке стене. Али бог, који се увек брине за своје слуге, није дозволио да дуго остане некажњена ова Светислављева осионост и неваљалство. Наиме, кад су Бугари, који су попут осталих Словена много поштовали свештена лица, видели толику безбожност свога краља, отворено су се стали одметати од њега.

Бугари побеђују Персијанце.

Нападнути у кланцима, изгинуше у великом броју.

Патријарх Јоаким стрмоглављен с једне стене.

Константинова жена Марија, која је увек тражила прилику — која је (како се обично каже) душа људског деловања — да подигне на краљевски престо сина Михаила, искористила је тада ту побуну Бугара. Она је после кратког времена мучки убила Светислава захваљујући кнезу Кефалоније, и уједно деспоту Етолије и Акарнаније, Светислављевом крвном рођаку.

Прилика је душа деловања.

Краљ Светислав мучки убијен.

После тога Маријин син Михаило био је уз сагласност Бугара проглашен за бугарског краља. Овај, мада је имао код куће жену, кћер српског краља Стефана Немање, по имену Неда или Недељка, желео је ипак да има још једну, која би била царског рода. И тако, отпу-
466 стивши прву жену, узео је Теодору, бившу Светислављеву жену и сестру Андроника Палеолога Млађег, веома лепу жену, која је тада боравила у Трнову.

Наслеђује га Михаило.

Неда, кћи Стефана Немање, Михаилова жена.

Како је Андронику било криво што тако дуго живи његов стриц, Андроник Старији (јер је желео да што пре постане апсолутни господар царства), послао је поклисару Бугарину Михаилу да га придобије за себе и

учини вечним пријатељем. На то се решио тим пре што му је било познато да Стефан Немања иде много наруку његовом стрицу Андронику против Михаила, којега је помагао Андроник Млађи, чију је сестру (како рекосмо) Бугарин имао за жену. Биле су прошле 23 године откако ову нису били видели њена мајка и њен брат. Стога су замолили њеног мужа да је доведе на неко место где би је могли видети. Удовољавајући њиховој жељи, Михаило је довео своју жену у Димотику, где су били, и од стране цара и од стране његове мајке, краљевски сачекани и даровани многим и богатим поклонима. Ту су се договорили и закључили да цар помогне Михаилу против српског краља, а он цару против његова стрица Андроника, а када потпуно савладају непријатеља, да Бугарин, као награду за своје напоре, добије неке градове у Романији. С таквом, дакле, одлуком Михаило се са женом вратио кући. Али упркос томе, није одржао обећање ни уговор закључен с Андроником.

Бугарин Михаило и цар Андроник закључују уговор против српског краља.

Док се Андроник непрестано борио са својим стрицем, Михаило, подстакнут, можда, неком великом надом коју је био себи створио у глави, потајно је поручио Андронику Старијем да ће му доћи у помоћ ако пристане да закључи с њим пријатељство. Андроник Старији је сместа прихватио овај предлог који му је изгледао управо као с неба дошао. Зато су се непрестано могли видети поклисари које су измењала ова два владара, а који су долазили да утаначе мир. Пошто је Бугарин послао у помоћ Андронику добру војску, открило се, не знам како, да Бугари који су дошли у Цариград намеравају да заузму тај град. Због тога није било дозвољено никоме од њих, сем њиховом заповеднику, да уђе у град, па се војска утаборила десет миља далеко од Цариграда. Кад је, дакле, Андроник Млађи био о томе обавештен, истог часа је упутио једног свог поклисара с много поклона и с још више обећања заповеднику Бугара, молећи га да оде и врати се кући, што је Бугарин одмах и учинио. 467

Није прошло ни тридесет дана од када је Андроник протерао стрица и сам заузео цело Римско Царство, а Бугарин Михаило је провалио у Тракију да се бори против Римљана, јер је Михаило био решио да уз помоћ Влаха што пре удари на Димотику и Једрене. Сазнавши за то, цар је кренуо у Једрене, а затим је послао свога поклисара Бугарину да га пита зашто то ради. Он му је одговорио да тражи да му цар даде све оно што му је раније било обећано, јер (говораше) да је он хтео пружити помоћ његовом стрицу, Андроник Млађи не би успео да се домогне Римског Царства. Видећи ове њихове размирице и спорове, царева мајка и Бугаринова ташта посредовала је међу њима да би их помирила, а једном знатном свотом новца коју је поклонила зету ускладила је све.

Бугарин Михаило пустоши Тракију.

Следеће године српски краљ Стефан Немања припремио је своје чете да освети увреду коју је Бугарин Михаило нанео његовој кћери коју је био отпустио пошто је с њом имао децу. Кад је Бугарин био обавештен о тим припремама, упутио је молбу цару да с једне стране провали у Србију са својим четама, а он ће доћи са својим Бугарима с друге стране, тако да Немања не буде у стању да се одупре обојици. И тако, цар је припремио своје чете и све потребно за рат, те је у пролеће отишао у војни поход. Али видећи да се његова војска не може мерити с војском српског краља, утаборио се у Пелагонији и решио да ту чека да види шта ће урадити Бугарин, који је располагао већим бројем људи неголи он, јер је био сакупио дванаест хиљада Бугара и три хиљаде Влаха. С том војском провалио је у Србију преко северних делова планине Хема и стигао скоро до извора реке Струмице. Како му се нико није одупирао, четири је дана непрекидно пустошио све огњем и мачем. Али петог дана, са сунчевим зрацима, појавио се Немања с много људи, чије оружје се тако сијало да је готово засенило поглед. Кад су, дакле, војске заметнуле битку, Немања, праћен једним одредом својих

коњаника и с хиљаду и три стотине Немаца, храбрих 468
и у оружју извежбаних људи, најпре је насрнуо на Михаилову заставу. Пошто ју је одузео без великих тешкоћа, окренуо се онда пут коњичког одреда где је био Михаило. У великом покољу који је ту направио, заробио је Михаила. Од осталог пак дела војске већина је ту изгинула, а они који су побегли, вратили су се кући напола голи. Смртно рањени Михаило остао је пуна три дана у потпуној несвести, а четвртог дана, дошавши мало к себи, испустио је душу.

Срби побеђују Бугаре.

После примљене вести о томе, цар се вратио кући, не пруживши помоћ ни једној страни и не претрпевши икакву штету. Следеће године, сазнавши да су код Бугара немири и да хоће да одузму краљевство жени и рођацима покојног Михаила, сакупио је војску и одмах напао неке градове и утврђења близу Хема. Заузео их је све скоро без тешкоћа, јер су му се становници сами предавали. Ту је између осталих градова заузео град Месемврију, која је у то време била у рукама Бугара. Како су у Бугарској били велики метежи и раздори, на крају, на захтев Стефана Немање, који је после пораза нанесеног Бугарима био постао готово господар у Бугарској, то краљевство је било предано Михаиловом рођеном брату Александру.

Александар наслеђује у краљевству Михаила.

Кад је, дакле, Александар преузео управу краљевства, саставио је јаку војску од Бугара и Влаха и провалио у суседне земље Римљана. Продро је све до Једрена, покорио многа места, освојио затим нека утврђења и вратио се кући весео и пун плена.

Александар пустоши и осваја римска места.

Јован Кантакузин, који је наследио у царству Андроника, није могао трпети таква пустошења својих земаља, па је сакупио војску од Римљана, те изненада напао бугарску земљу да би повратио утврђења на Хему која су се налазила у Александровим рукама. Наглим упадом у Бугарску све је похарао и заузео многа утврђења и из њих протерао посаде које је Александар оставио. Обавештен о томе, Александар је настојао путем

Цар улази у Бугарску и наноси велике штете.

поклисара да закључи мир с царем, говорећи да не доликује једном хришћанину да буде тако окрутан према припадницима исте вере кад се може бити и без тога и живети у миру, те окренути оружје против заједничког непријатеља. Цар му је одговорио да је право да они градови које су основали њихови преци буду потчињени Римљанима. С тим речима отпустио је Александ-
469 дровог поклисара.

Што је брже могао, Александар је сакупио војску од осам хиљада Бугара и две хиљаде Влаха, па је с њом кренуо из Трнова. Петог дана стигао је у Русо Кастро, те се ту утаборио, јер је добио вест да се цар још налази у том месту. Мада је цар био уплашен доласком Бугара, који су располагали већим бројем ратника неголи он, ипак није сасвим клонуо духом, већ је сакупио војску на једно место и овакву јој беседу одржао: „Ево видите, браћо и непобедиви војници моји, морамо се борити у туђој земљи. Налазећи се далеко од отаџбине, не можемо се надати да ће нам стићи било каква помоћ. Стога, боримо се као да имамо одмах умрети и заћи као ово сунце. О нашим племенитим и великодушним делима остављамо за сведока ову непријатељску земљу у којој ћемо се данас борити на живот и смрт; нека очи истих непријатеља сведоче о нашем јунаштву. Множина непријатеља не сме вас престрашити, јер знамо добро да су често велике војске биле побеђене од мање војске. И ми морамо гајити ову наду и упирати поглед у божанску доброту која је, између осталог, омогућила да Атињанин Темистокле с малом флотом потопи у Саламини готово све снаге Персијанаца. После њега Тебанац Епаминонда с незнатном војском задао је пораз великим и јаким војскама Лакедемоњана, најпре код Аликарта, а после код Леутре. У то време Спарта је изгубила такође Лисандра, а примила на велику срамоту оног великог Агесилаја који је бежао.“ Охрабрени, дакле, овим говором, Римљани с великим одушевљењем ступише у борбу с Бугарима. Ту се (међу осталим) хра-

Говор Јована Кантакузина његовим војницима.

бро борио велики доместик Кантакузин, син ћесара и синовац Порфирогенита. Али како ни Бугари нису ништа заостајали у јунаштву, Римљани су почели бежати и склањати се у Русо Кастро. Пошто су живели под опсадом, почели су оскудевати у свему, а нарочито им је понестало зоби за коње, који су услед тога непрестано скапавали.

Цар бежи побеђен од Бугара.

Притиснут тако тешким невољама, цар је почео молитвом тражити божанску помоћ, јер у толикој његовој беди другог лека није било. То што су се Месемврија и многи други градови и утврђења (видевши пораз Римљана) прикључили Бугарима, деловало је на цара толико да је изгубио сваку наду у помоћ; тражити, пак, мир од Александра није се усуђивао, свестан колико је 470
зла и штете нанео његовој земљи. Док је, дакле, био заокупљен таквим мислима, Александар се смиловао и понудио му мир, те га пустио слободна кући. При томе га је опоменуо да убудуће буде умеренији у својим делима, те да се сети да постоје четири годишња доба, као и да су понекад државе у једном часу доживљавале велике промене.

Закључује мир с Бугарином.

После повратка кући, цар је настојао да закључи поменути мир с Бугарином. У ту сврху поклисари су уговорили да се успоставе родбинске везе, те да цар даде своју кћер за жену Александровом сину. Пошто су обојица били задовољни тиме, цар је повео деветогодишњу кћер у Једрене и удао је за поменутог Александровог сина, којем је било петнаест година.

Удаје своју кћер за Александрова сина.

Александар се после повратка кући дао на посао око учвршћења свога краљевства. Као прво, протерао је из Бугарске Теодору Палеолог, жену бившег бугарског краља Михаила, с једним њеним сином од три године по имену Шишман. Кад је Теодора видела да му се не може одупрети, кренула је са својим сином копном у Дубровник. После кратког задржавања ту, прешла је у Апулију, а одатле се пребацила у Цариград, где је,

Теодора Палеолог, протерана од Александра, склања се у Дубровник са својим сином Шишманом.

са својим сином, који је (како неки кажу) имао надимак Цапина, завршила остали део живота.

Ослобођен, дакле, мисли на Теодору и њена сина, Александар је управљао краљевством уз највећу мудрост и смиреност, делећи правду својим поданицима на велико њихово задовољство. С првом женом је имао два сина, Страцимира и једног другог. Мајка ове деце није се слагала са својим мужем, јер није била довољно паметна, и то је био разлог што је Александар узео другу, и то неку Јеврејку. Кад је ова једног дана дошла преда њ поводом неког спора, толико се свидела Бугарину да ју је по сваку цену хтео узети за жену. Зато ју је најпре покрстио и увео у палату, а затим је послао у једно место удаљено од њега, где ју је држао под добром стражом. С овом другом женом имао је два сина, Шишмана и Асена или Јасена. Да би осигурала својим синовима Бугарско Краљевство, њихова мајка вешто је отровала једног од својих пасторака. Кад је то видео његов отац Александар, а како није могао поуздано установити да ли је она проузроковала његову смрт, да би заштитио другог његовог брата, Страцимира, послао га је с његовом мајком у Видин и предао му на управу тај град. Преузевши, дакле, управу у
471 поменутом месту, Страцимир је почео ускраћивати послушност своме оцу. Али пошто га је отац сувише нежно волео, никада није ударио на њ, већ га је пуштао да ради шта хоће, трпећи чак да се назива царем.

Александар, протеравши прву жену, жени се једном Јеврејком.

У то време, беше то 1351. године, да би казнио неке бунтовнике, угарски краљ Лудовик послао је с јаком војском у Босну палатинског кнеза Николу и Николу стригонског архиепископа. Проваливши у Босанско Краљевство, напали су утврђење Сребрник. Пошто га нису могли освојити, повукли су се с великим губицима. Ту је неко ноћу украо печат стригонског архиепископа, канцелара краља Лудовика, а онда га продао неким златарима.

Угри нападају утврђење Сребрник.

Александров син Страцимир заробљен и одведен у Угарску.

После кратког времена Лудовик је спремио знатну војску, па пошао и копном и водом против Страцимира, који га је био увредио. Пошто га је лако победио и заробио, повео га је са собом у Угарску. Неко време га је задржавао у тамници, у утврђењу Загребачке архиепископије, званом Гомнек, оставивши на управи Видина једног свог великаша с неколицином угарских војника да бране поменути град. Тада је влашки војвода Влајко, или зато што су поменути угарски војници харали његову земљу, или из неког другог разлога, дошао с много

Видин спалили Власи.

војске под Видин, заузео га и спалио (јер су се Угри били повукли у неке оближње тврђаве). Преселивши у своју земљу, с оне стране Дунава, сав народ који је затекао у Видину, дао се на освајање двеју тврђава у којима су били Угри. Но кад није могао ништа да уради, пошто су по свом положају били утврђени и пошто их је бранило четири стотине војника, међу којима је било шездесет ђеновљанских стрелаца, ставио их је под опсаду, и ту је остао док краљ Лудовик није лично дошао из Угарске да га нападне. Кад је Влајко видео да неће моћи одолети, вратио се у своју земљу. Али после су закључили мир, па је Влајко вратио у Видин све оне које је био преселио из тога места. У исто време Лудо-

Страцимир ослобођен и враћен на свој посед.

вик је пустио из тамнице Страцимира и повратио му Видин. Али је претходно тражио да му се закуне на верност, а за сваку сигурност задржао код себе готово као таоце две његове кћери, од којих је једна ускоро умрла, а друга, по имену Доротеја, удала се за тадашњег босанског бана Твртка, који је (како рекосмо) после узео титулу и краља Рашке.

Кад се, дакле, Страцимир, после дванаест година сужањства у Угарској, вратио у Видин, тај је град за непуних пет година имао исто толико становника колико и раније. Управљао је својом државом с великом 472
мудрошћу, а с Дубровчанима који су долазили у његову земљу поступао је веома љубазно.

Мало после, 1363. године, умро је његов отац Александар. Како је он имао једну прекрасну кћер из брака с Браидом, њу је био дао (како пише Лаоник у II књ.) за жену Турчину Мурату. Оставио је иза себе три сина

Турчин Мурат, Страцимиров зет.

које је имао из брака с Јеврејком, тј. Шишмана, Асена и једног другог, с којима је њихов брат Страцимир водио рат. У то време дошли су у Бугарску и Турци, па кад су се Шишман и његова браћа с њима потукли, Асен

Асен пао у бици.

је убијен у бици. После те битке Шишман је закључио мир с Турцима, признао их и пристао да им плаћа данак. Одатле су Турци више пута правили препаде све

Шишман постаје турски вазал.

до Видина, робећи и пустошећи земљу, али нису могли освојити град. Кад су после прешли с оне стране Дунава, продрли су на подручје Влашке. Тада им је влашки војвода одузео лађе на којима су били прешли реку, ударио на њих и потукао их. Они, пак, који нису погинули у бици, како нису нашли лађе на којима су веровали да ће се моћи спасти, скакали су у воду да не падну у руке непријатељу, те су тако сви изгинули.

Пошто су (како је речено) Александрови синови Страцимир и Шишман били у свађи због очеве баштине, не хотећи млађи да попусти старијем, Шишман је, кад је видео да се не може мерити са својим братом, позвао у помоћ турског султана Мурата, понудивши му

Турчин Мурат, позван од Александрових синова, прелази у Грчку.

велику своту новца. Мурат је с дванаест хиљада бораца сместа прешао у Грчку и намерно продужавао рат што је више могао. И кад је видео да су два брата ослабила, да је очево благо потрошено, земља похарана, те да се неће више моћи користити летином, наједном је окренуо оружје против обојице и ускоро заузео град Галипољ, место као створено за турску државу, јер се на-

Заузима град Галипољ.

лази на Пропонтиди, на морској обали, близу Хелеспонтског мореуза. А пошто је био створио план да заузме Грчку, наставио је да удара на њу, сматрајући да нема те силе која би му се могла одупрети. Ускоро, од 1363. до 1364. године, загосподарио је и градом Једреном и великим делом Романије.

Осваја Једрене.

До када је Тракија имала свога краља.

Старе границе Тракије.

Романија је део Тракије и имала је свога краља све до године господње 48. После су је покорили Римљани и претворили у једну од својих провинција. Према старим писцима, имала је врло широке границе. С истока се, наиме, граничила Црним морем и сезала до Пропонтиде; с југа је била опасана Јегејским морем и реком Стримоном; са севера јој је била граница Истар, а са запада планине Пеоније с провинцијом данас званом Угарска, и река Сава. Људи веле да је у Тракију укључена једна и друга Мезија, што одговара данашњој Србији и Бугарском Краљевству.

Мурат лишава Шишмана живота и царства.

Турци освајају Бугарско Краљевство.

Турци су (како је речено) продрли све до Видина. Град нису могли освојити, али су одвукли велики плен. И кад је, на крају, Мурат лишио краља Шишмана царства, а уједно и живота, сасвим се угасило краљевство Бугара и прешло у руке Мурата. Учврстивши се овај у Једрену, правио је многе пљачкашке препаде по свим суседним местима.

Обрати пажњу на последице грађанске неслоге.

Овде имамо, заиста, најбољи пример до чега могу да доведу неслоге и грађански ратови. Бугаре, наиме, који су (према наводима Бјонда, Сабелика и Платине) били најмоћнија нација, способна да скрши турску силу, док су живели сложно, није никада могао победити не један, него сви непријатељи заједно. Али, када су се услед неслоге својих владара поделили, сасвим је пропало њихово царство које је некада тако цветало.

Загосподаривши, дакле, Мурат Бугарском 1370. године, освојио је град Притур у Романији, те убио његовог војводу или, како су га звали, деспота, Момчила Дена, некадашњег заповедника цара Стефана Немање, после чије смрти је био заузео нека места у Романији. Момчило се у свим својим делима показао као паметан човек и добар ратник. Кад је отишао у помоћ Бугарима, на крају је био од њих издан и убијен од Мурата, који је више пута с дивљењем говорио о његовом јунаштву.

КОМЕНТАРИ И ИЗВОРИ МАВРА ОРБИНА

КОМЕНТАРИ

Писати коментаре уз такво дело као што је *Краљевство Словена* Мавра Орбина врло је незахвалан посао. Обимни и садржајем богати текст намеће читаоцима многобројна и разнолика питања. Пажљиви читаоци ће одговоре на та питања потражити у коментару и цениће га по томе колико је задовољио њихове потребе и погодио њихова интересовања. Састављач коментара, међутим, тешко може унапред погодити која ће места из Орбиновог списа побудити радозналост, а сасвим сигурно неће моћи да пружи сва обавештења која ће заинтересовани читаоци затражити. Због тога се састављачу чинило да треба да изабере одређене врсте објашњења, која ће давати доследно кроз читав Орбинов текст, разуме се, у оквиру граница које постављају расположиви простор и ауторова обавештеност.

Читаоци који нису историчари по струци наићи ће у Орбиновом делу на лична имена, географске термине, па и на казивања о збивањима за која се не може претпоставити да су позната, чак и кад се располаже довољно широком општом културом. Уз таква места Орбиновог списа дају се кратка обавештења која имају за циљ да олакшају читање и разумевање *Краљевства Словена*.

На многим местима Орбиновог дела могло би се застати и указати да се данас о предмету о коме текст прича зна много више и да је слика о збивањима другојачија. Таква места ипак нису била повод да се излажу резултати читавог једног столећа детаљних историјских истраживања. Коментар једног историјског дела с почетка XVII века заиста не може да испуњава задатке једног модерног научног приручника. Казивања Орбинова су „исправљена" само у случајевима где је ред догађаја испреметан, где су личности помешане или где је дошло до друге какве збрке која би могла довести читаоца у недоумицу. Састављач је, на пример, сматрао за своју дужност да покуша да објасни какав неспоразум лежи иза Орбинове тврдње да је Немања оставио два сина: Тихомила и Симеона, али није сматрао да је потребно да саопштава шта се све данас зна о Немањиној породици.

Састављач коментара се много трудио око једне друге врсте објашњења која имају за циљ да, колико год је могућно, осветле Орбинов рад са изворима. Добро је познато да је Орбин приликом писања свога дела употребио велики број извора. Навео их је у пространом списку који ће читалац наћи репродукован на стр 382—384 и коментарисан на стр. 384—420 ове књиге. Орбин је, међутим, ређе, у неким деловима списа само изузетно, наводио на кога се ослања у своме казивању. За онај део читалаца који ће *Краљевство Словена* читати очима стручњака и којима су Орбинови подаци потребни за студијске и сличне сврхе, веома је важно знати одакле потичу Орбинове вести. Утолико више што нам неки од Орбинових извора нису сачувани па *Краљевство Словена* има местимично вредност примарног извора. Колико се смемо ослонити на Орбинова причања на основу данас изгубљених извора, проценићемо тек онда кад упознамо Орбинов начин поступања са изворима. Трагање за Орбиновим изворима наметало је различите задатке, сасвим неједнаке по тежини и по сигурности резултата. Понегде је сам Орбин поменуо извор из кога црпи податке, понегде га није поменуо али су истраживачи већ одавно разабрали на кога се ослања, док је понегде, нарочито кад се Орбин служи истовремено већим бројем извора, требало размрсити нити и открити куда која води. Понегде се не може открити ни име ни наслов списа који Орбин препричава, али се могу наслутити његове одлике, итд. Проблеми Орбинових извора се, наравно, не могу решити једним коментаром, али ће користан прилог бити већ и стварање колико-толико чврсте и равне подлоге на којој се може даље радити и градити. Рад на решавању задатака ове врсте у значајној мери су олакшавали ранији радови од којих треба посебно споменути Н. Радојчића, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1951, а отежавала га је околност што се у нашим библиотекама налази само мали број књига XVI века које је Орбин читао и користио.

Стр. 14(1)—15(7)* Почетак главе о Немањићима непосредно се наставља на крај причања *Летописа Попа Дукљанина* (Барског родослова), који је Орбин превео на италијански и штампао у оквиру свога дела на стр. 205—239. У овом издању није прештампан превод *Летописа*. Заинтересовани читалац ће наћи српскохрватски превод у књизи: *Љетопис Попа Дукљанина*, приредио В. Мошин, Загреб 1950.

Радослав, који се спомиње већ у првом реду текста, наследио је, по *Летопису Попа Дукљанина*, свога оца краља Градихну. Био је од цара Манојла I Комнина потврђен као владалац дукљанске краљевине. Против Радослава су, међутим, устали његови непријатељи и довели Десу, сина Уроша I из рашке династије. Деса је успео да освоји Зету и Травунију (Требињски крај са Конавлима), док је Радослав успео да задржи приморску област од Котора до Скадра. Причањем о рату између њих двојице прекида се *Летопис Попа Дукљанина*. Орбин је морао да направи један мост од тога места до Немањине владавине, о којој је, опет, имао више података. Орбин је Десу учинио оцем Немањиним и на тај начин спојио историју Немањића и дукљанских краљева. Због тога историја Немањића отпочиње излагањем о Деси.

* Бројеви у загради означавају редове, бројане одозго.

Епизода о два брата Ренесија потиче из неке локалне или породичне традиције. За Давида Ренесија governatore di Budua зна и Лукаревић, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Ragusa 1790,[2] 36, који га такође везује за борбе између Радослава и Десе (Dessan).

Орбин приписује Деси, у ствари, већу територију него што је овај имао по Попу Дукљанину. „Хум све до Котора" је више него Травунија. Уз то, он анахронистички употребљава назив Горња Зета, који се јавља тек од краја XIV века. Тобожња титула бана је преузета из Дукљанинове слике државног уређења, касније Орбин назива Десу „duca" — у нашем преводу: војвода. Стр. 15 (8—12)

Податке о даровању Мљета Орбин је узео из познатог фалсификата тобожње Десине повеље из 1151. год., о коме се доста дискутовало у нашој науци. И она је била међу мљетским исправама за које је дубровачка влада сведочила 1387. год. да су „копија аутентичних копија" (copia copiarum autenticarum). Име једног монаха Guielmus Орбин је претворио у Gioanni). На овом месту он Десино даровање не везује за опатију свете Марије, као на стр. 201 (оригинала), већ саопштава да је монаштво на Мљету почело у манастиру Светог Михајла, а да је манастир Свете Марије на језеру основан тек касније. Недавно је указано да була папе Александра III из 1177. год. међу црквама и манастирима пулсанског реда свете Марије помиње само ecclesiam Sancti Michaelis in Meleta. Уп. М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, Прилози КЈИФ 28(1962) 5—16. Поред „Десине повеље" Орбин је имао у рукама и неке друге исправе о најстаријој историји манастира коме је био опат. Стр. 15 (13—26)

Податак о седам генерација Немањиних потомака Орбин је морао преузети из неког нама непознатог извора, иначе његово побркано родословље даје осам генерација. Већ податак о Немањиној браћи открива да је Орбин био прилично беспомоћан кад је покушавао да реконструише Немањине родбинске везе. Он не зна за два Немањина брата, Тихомира и Страцимира, али зато има Константина, који иначе није познат. Уосталом, ни српски родослови не дају тачне податке о Немањином оцу и браћи. Уп. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд—Ср. Карловци 1927, 14—17, 46, 53, 57. Тек модерна наука је упознала Немањину браћу, док о Немањином оцу ни данас нема сагласности међу истраживачима. Стр. 15 (26—32)

Црква Светог Петра у Пољу, у оригиналу: S. Pietro del Campo, спомиње се у *Летопису Попа Дукљанина* (Барском родослову) као манастир у коме је сахрањен „краљ Радослав", тобожњи претходник Бодинов. Остаци цркве се налазе код села Чичева. Стр. 15 (33—34)

Десини синови, по Орбину, нису првобитно владали у Рашкој, већ су морали да је освоје, а пре тога би освојили Зету. Из савремених извора знамо, међутим, да је Немања освојио краљевство Далмације и Дукље између 1183. и 1186. године, пошто је већ скоро две деценије владао Рашком. Последњи дукљански владар није био Радослав, него кнез Михаило (knesius Michahel). Он се заиста склонио у Дубровник, јер из Стр. 16 (1—19)

једне исправе из 1189. год. видимо да је његова жена Десислава предала дубровачкој општини две лађе. До Орбина је, очигледно, допрла нека традиција о тешкоћама Дубровника због пружања уточишта дукљанском владару, па је он ту традицију спојио с личностима које је прихватио из *Летописа Попа Дукљанина:* Радославом и његовим братом Иванишем. (Већ у своме преводу *Летописа* Орбин даје за Ioannes овај облик: Ivanisc.)

Стр. 16 (20)—17 (9) Прича о ратовању Дубровчана и Которана против кнеза Мирослава, брата Немањиног, одаје касно порекло, вероватно из породичне традиције Бобаљевића или которске властеле Бизанти или Драго, чији се тобожњи преци овде спомињу. Конавли би као у XV в. били под влашћу Дубровника заједно са Цавтатом; затим спомиње се „сенат" тј. дубровачко Веће умољених, настало тек око средине XIII века, чак се и ратује из ровова (trincee). Уосталом, и породице су наведене анахронистички. Најстарији познати Бобаљевић Bocinus Bubalii, јавља се истина већ 1237—1242. год., али се родословље породице може пратити тек од краја XIII века. Поменуте которске породице су познате тек у XIV веку. Родовска имена код градског патрицијата устаљују се и учвршћују тек у XIV веку. Уп. И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку,* Београд 1960, 9—16, 117. Већ због тога треба бити опрезан према причама о подвизима истакнутих Дубровчана XII и XIII века. Изгледа да је баш у породици Бобаљевића, Орбинових заштитника, традиција била врло јака и протезана је у далеку прошлост. Поред Николе Бобаљевића, споменутог у овом пасусу, у ово доба истицао се и Вита Бобаљевић, за кога се Luccari, *Copioso ristretto* 42, позива на Michele Salonitano (види о њему стр. 409) и на Орбина; и Михо Бобаљевић, који је ратовао против Борића и потукао бродове кнеза Мирослава (в. коментар уз стр. 18 и 137). Последња реченица у овом пасусу стоји сасвим за себе, узета по свој прилици из византијског извора.

Стр. 17 (10—22) Доследан својој конструкцији, Орбин пушта да Немања после Зете освоји Рашку, где се у међувремену однекуд учврстио Владимир, по *Летопису Попа Дукљанина* Радослављев брат и трећи син краља Градихне. Прича о бици код Приштине и Приштини као тобожњој престоници потиче из неког врло касног извора. Орбину овде није засметао груб анахронизам: браћа су одредила место где ће се крунисати краљеви, а после тога је Немања узео титулу великог жупана.

Стр. 17 (23)—18(14) Орбиново излагање у овом пасусу комбиновано је из података старијих дубровачких анала о Немањином нападу на Дубровник на молбу которског бискупа и података о историји дубровачке цркве. У Аналима Николе Рањине, *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina,* ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, 218, причају се исти детаљи само под годином 1172 (али је то вероватно погрешка рукописа). Овај извор Орбин напушта кад говори о суфраганима и правима дубровачких надбискупа. Списак суфрагана најближи је ономе који налазимо у *Летопису Попа Дукљанина,* али није идентичан са њим. У *Летопису* на месту Медуна стоји Пилот, а на почетку Бар, који Орбин на овом месту не наводи. Из Орбинове стилизације би излазило да је списак састављен на основу папских була дубровачким надбискупима из 1067. и 1141. године, али се види да се и од њих још више разликује. Ово место Орбиновог излагања зависно је од Анала Наколе Рањине (*Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina,* ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883, 214), где први пут налазимо традицију о дукљанском надбискупу Ивану, који се тобоже преселио из Дукље у Дубровник. Списак бискупа из 1141. године не слаже се с пописом бискупија из *Летописа Попа Дукљанина* и папских була. Код Рањине налазимо само име которског бискупа Нићифора док су остали бискупи наведени само по имену седишта. Њихов списак се опет не слаже с низом имена и бискупских седишта код Орбина. Иначе се була папе Александра II (1061—1073) дубровачком надбискупу Виталу II не сусреће у списку була које су Дубровчани подносили за време парнице пред папом 1251. године. Уп. *Acta et diplomata res Albaniae medie aetatis illustrantia* I, Vindobonae 1913, 62 № 208, и С. Станојевић, *Борба за самосталност католичке цркве у немањићкој држави,* Београд 1912, 37—38, 46—72, 165.

И ово причање се ослања на Рањинине анале (ed. S. Nodilo 218—219), који Немањин напад стављају у 1184. год., што се лепо слаже с Орбиновим „седам година после тога", тј. после напада из 1177. Већ од Рањине почиње заблуда да је поморска битка између Немање и Дубровчана била у Албанији. Збрка је настала услед мешања топонима Пољица код Затона (спомиње се у вези с овим догађајима у каснијим Гундулићевим аналима) и места Пали (Cavo Pali) на албанској обали, које је тобоже добило име Porto Raguseo. Постојала је лука Porto Raguseo, али много јужније од рта Пали. Саеције су врста бродова. Стр. 18 (15—26)

И о нападу Немањиног брата на Корчулу и његовом заробљавању сачувана је била у Дубровнику традиција. Нема је у Рањининим аналима, које је Орбин у претходном пасусу скоро дословно преписао, али је зато сусрећемо код млађег Гундулића (*Chronica Ragusina Junii Resti item Joannis Gondolae,* ed. S. Nodilo, Zagreb 1893, 60) који зна и за име Страцимира брата Немањиног. Стр. 18 (27)—19(5)

Неприродни прекид излагања и скретање на збивања у Хуму треба свакако приписати чињеници да је Орбин имао податке о кнезу Петру (о њему говори још два пута: кад прича о Немањином сину и на почетку главе о Хуму) и да је осетио потребу да их повеже с Немањином историјом како је он схватао. Тако су се у овом пасусу стекле вести из Никите Хонијата, којега је Орбин могао читати у латинском и италијанском преводу (в. опширније у коментару извора стр. 409), о бици на Морави, вести непознатог извора о Хуму и Орбинова конструкција о тобожњој борби Немање са синовима краља Градихне. „Чабар" (Ciabro) као тобожње старо име Мораве Орбин није нашао код Хонијата, како би по стилизацији могло изгледати, већ код латинских писаца XVI века. Како ме је упозорио проф. М. Динић, идентификација Ciabrum = Морава налази се код дубровачког писца Лудовика Цријевића Туберона, код Феликса Петанчића и Вранчића. О кнезу Петру в. ниже коментар уз стр. 21. Стр. 19 (6—26)

Стр. 19 (27—34) Доста стереотипна Орбинова оцена владаоца, која се с малим разликама понавља и код других личности. Ово место иначе открива да се у Орбиновим представама Немањина држава простирала до Саве и Дунава.

Стр. 19 (35)—20(22) Орбин доста невешто завршава одељак о Немањи његовим родословљем, неоспорно независним од српских родослова. Ипак између Орбиновог родословља, у коме се осећа напор да се доведе у склад с *Летописом Попа Дукљанина*, и приче о Немањином пореклу у српском родослову има неких додирних тачака. Код Орбина генеалогија почиње *попом* Стефаном, у родословима је један предак *поп* Техомиљ, код Орбина је тај Стефан био у жупи *Луки*, у српском родослову Техомиљ и брат Чудомиљ подигли су цркву Св. Стефана у суседним *Дријевима*, затим се и код Орбина јавља Тихомил, али као син Немањин. Орбин је, свакако, у неком свом извору нашао раније забележену традицију о Немањином пореклу сачувану, вероватно, у данашњој Херцеговини, како показује етиолошка легенда о настанку жупе Љубомир. И српски родослов је настао у западним крајевима, као што је утврдио Ђ. Сп. Радојичић, *Доба постанка и развоја старих српских родослова, Историски гласник* 2(1948) 26—27.

Оно што је речено о Урошу и Деси ослања се непосредно на *Летопис Попа Дукљанина*.

Стр. 20 (23—33) Једно од ређих места где Орбин изричито наводи своје изворе. Податке о проласку цара Фридриха Барбаросе кроз Србију црпио би из три извора: Арнолда Либечког, Тагенона Пасавског и монаха Готфрида. (О њима уп. коментар уз списак извора.) Упознавши Орбинов начин поступања са изворима, можемо с много поуздања тврдити да он није нашао вести у три разна извора, већ је у једном нашао друга два цитирана.

Стр. 20 (34—36) Тобожњи Немањини синови Тихомил и Симеон су плод крупне забуне Орбинове. Немањин брат Тихомил постао је син услед погрешке у латинском преводу историје Никите Хонијата, како је то показао Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1951, 27. Симеон је свакако настао од монашког имена Немањиног.

Стр. 20 (36)—21(6) Оно што Орбин овде говори о Симеону односи се у ствари на Стефана Немањића (осим податка о три сина у којима је лако препознати Стефана, Вукана и Растка). Списак земаља којима је „Симеон“ владао као да је извађен из краљевске титуле првих Немањића. Те земље истим редом сусрећемо у Стефановим повељама за Жичу и за манастир на Мљету, али исто тако и у одељку о Стефану Првовенчаном у српским летописима. Податак о спаљивању моштију светог Саве показује да је Орбин ову главу свога дела писао после 1595. године.

Стр. 21 (7) Реченица „Симеон је умро у педесет петој години живота“ мора да потиче из неког српског извора. У уводним деловима српских летописа налазе се кратки одељци о владарима са подацима о томе колико година су владали и кад су умрли. Број 55 се не сусреће у очуваним текстовима.

Стр. 21 (8—13) Орбин говори овде заиста о Стефану Немањићу. Приметне су његове личне комбинације: рат са Бугарима и Грцима, поменут у излагању о Немањи, и нестанак дукљанске династије тихом смрћу Радослава и Иваниша.

Стр. 21 (14)—22(4) О Стефану Орбин је знао веома мало, па и то што прича ограничено је на Хум. Опет се јавља кнез Петар, кога је Орбин извео на историјску позорницу још за време Немање, и који би за неко време прекинуо немањићку власт у Хуму. Овде се сасвим јасно осећа да Орбин користи један изгубљени домаћи извор из кога чак и цитира узвик „довла Рашани“. У том извору су причања анегдотског карактера, са истицањем подвига у којима се испољава диновска снага и велика одважност. И касније се у Орбиновом тексту срећу места која говоре о Хуму с таквим карактером излагања, која по свој прилици потичу из истог извора.

Бишће је данашње Мостарско поље, равница с обе стране Неретве јужно од Мостара. Уп. и коментар уз стр. 58.

За кнеза Петра се, упркос Орбиновим подацима, мисли да је био такође син кнеза Мирослава. Уп. М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 5. Орбин га је, вероватно, нашао у извору без података о вези с Мирослављевим потомством, па је протеривањем из Хума објаснио појаву кнеза Андрије и његових наследника. О њима в. опширније у коментару поводом главе о Хуму на стр. 190.

Орбин није имао никакве податке о краљу Радославу па га пушта да умре још за живота очева.

Стр. 22 (6—13) Орбин код већег броја владара говори о њиховим односима према Дубровнику. Заједно с карактеристикама владалаца овакви одељци спадају у схему Орбиновог излагања. Често су казивања о односима према Дубровнику неодређена и нису заснована на изворима. Податак о годинама владања је, вероватно, из неког српског извора. Српски родослови кажу да је Стефан владао 42 године и не говоре о месту где је сахрањен. Једино тзв. Бранковићев летопис даје Стефану 29 година владе. Али, колико год да овај Орбинов податак, као и неки које смо раније споменули, по типу личи на податке српских родослова, тешко је поверовати да их је он непосредно користио, јер се иначе не дају објаснити тешке генеалошке збрке.

Стр. 22 (11—28) Овде опет срећемо једну крупну Орбинову заблуду. Прескочивши Радослава (1228—1234) и Владислава (1234—1243), које је могао упознати из родослова ако се њима непосредно служио, он као Стефановог наследника представља Немању Другог с надимком који одговара Урошу I а са догађајима који се односе несумњиво на Првовенчаног. Надимак Храпало (Crapalo) без сваке сумње потиче од надимка „храпави краљ“ који српски родослови придају Стефановом сину Урошу I (1243—1276).

Прича о крунисању ослања се на неки касни слабо обавештени извор, који је морао знати нешто о Душановом крунисању (патријарх врши обред на Ускрс). Приштина је тобоже место крунисања, у складу с тврђењем изнетим на једној од претходних страница. Тобожња промена имена приликом крунисања је у ствари комбинација Орбина или његовог извора, која треба да објасни понављање имена Стефан код краљева из династије Немањића.

Стр. 22(29)—23(10) Не може се утврдити откуда Орбину подаци о Стефановим ратовима против Бугара и Грка, али се може донекле објаснити казивање о Урици, господарици Срема. Место је већ пре више од три деценије коментарисао М. Динић, *Урица „од Срима баница"*, *Гласник Историјског друштва* у Новом Саду 5(1932) 63—65. Њено историјско језгро је ратовање Уроша I око Мачванске бановине. Име Урица (Uriza) долази од мађарске речи úr = господин, која је у почетку била резервисана за престолонаследника, а касније за велику господу. Уп. G. Ostrogorsky, *Urum-Despotes. Die Anfänge der Despotenwürde in Byzanz, Byzantinische Zeitschrift* 44(1951) 448 — и Н. Радојчић, *О једном наслову великог војводе босанског Хрвоја Вукчића, Историски часопис* 1(1948) 13—18. Урица је, вероватно, била Ана, жена Ростислава Михајловића, првог бана Мачве, а кћи угарског краља Беле IV.

Орбин је причу о Урици преузео из неког извора на словенском језику, насталог у Дубровнику, највероватније крајем средњег века. Тај исти извор је нешто опширније искористио и Лукаревић, *Copioso ristretto*[2] 52—53. Из његове верзије се види да су Урица и Стефан били савременици бана Кулина, који је подржавао господарицу Срема. Дубровачко порекло одаје улога која се приписује граду, а касни настанак откривају легендарни елементи, анахронизми (спомен сената) и називање Срба Скитима (у изјави Урице како је преноси Лукаревић).

Стр. 23 (11—22) Стефана Крапала би наследио син опет по имену Стефан, у коме се лако може препознати краљ Урош I. Казивање о Јелени, жени Урошевој, ослања се, како сам Орбин истиче, на Марина Барлеција, чувеног биографа Скендербеговог. Уп. објашњење уз списак аутора под Marino Barlezio.

Стр. 23 (23—35) Вести о Јовану, дуки драчком, и његовом неуспелом ратовању против Уроша I, није се дало утврдити порекло. Ако се подаци узму дословно, та збивања би морала пасти у период 1261 (обнова Византијског Царства) —1272 (освајање Драча од јужноиталијанских Анжујаца).

Стр. 23 (36)—24(3) Ни овој другој вести о позивању Саса у Србију није се могло ући у траг, али је запажено да су подаци о Сасима у Србији у складу с Орбиновим казивањем. Уп. М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* I, Београд 1955, 1—3, 23—25.

Стр. 24 (7—8) Податак о томе да је Урош I подигао манастир Милешеву сигурно је нетачан. Српски родослови приписују овај манастир краљу Владиславу.

Стр. 24 (7—10) У родословљу Немањића Орбин је и овде направио збрку. Уместо два, Урош I код њега има четири сина: Драгутина, Придислава, Милутина и Стефана. Од њих је Предислав, за којега се тачно каже да је постао архиепископ (Сава II), био у ствари син Стефана Првовенчаног и према томе брат краља Уроша I. Последњи међу синовима (Стефан) није уопште постојао. Оно што се о њему говори односи се на краља Драгутина, којега многи извори називају само Стефан. Орбин није знао да податке о краљу Стефану треба везати за Драгутина.

Стр. 24 (10—14) Не види се одакле је Орбин узео тачну вест о томе да је Драгутин збацио свога оца с престола. Осамнаест година Урошевог владања се по други пут наводи, али податак није тачан. Родослови дају, такође нетачно, 25 и 30 година. Па ипак, избор и тип података упућују да се њихово порекло тражи у српским изворима.

Стр. 24 (15—19) То још више важи за податке о Драгутину, где неспоразум са Дебром (Debari), местом где се краљ замонашио, показује да Орбин није препознавао име Дебрц, које је прочитао у свом извору. Тако је од Дебрца на Сави, где је Драгутин имао двор, дошло до Дебра у Македонији.

Стр. 24 (20—29) Одломак је врло занимљив за Орбинов начин рада. Идући за родословима он је о Драгутину умео да наведе само кајање због поступка према оцу и монашење. На тај начин га је одстранио из политичког живота одмах после уступања престола Милутину. Наилазио је, међутим, за време владе Милутина на вести о краљу Стефану чија је земља лежала уз обалу Саве. Тога Стефана је онда учинио трећим братом Милутиновим. Знао је чак нешто и о сукобима између Драгутина и Милутина.

Назив „Земља краља Стефана" налази се код флорентинског хроничара Матеа Виланија, који у један мах говори о догађајима у Србији. У списку Орбинових аутора наведен је Ђовани Вилани, Матејев брат, писац првог дела хронике.

Стр. 24 (30)—25(3) Карактеристика Милутинова је садржајнија од оних које смо до сада срели. Ослања се свакако на неки српски извор, јер је само у српској православној средини Милутин био „свети краљ". Облици имена Милутин и Драгутин показују да је Орбин црпио своја знања из српских наративних извора, јер су српски дипломатички извори ове владаре називали Стефан и Стефан Урош, као, уосталом, и дубровачки документи.

Краљ Драгутин није сахрањен у цркви Светог Димитрија, већ у манастиру Ђурђеви Ступови. Орбин је, вероватно, сахрану у Митровици конструисао на основу области којом је краљ „Стефан" владао. Он није имао тачне представе о средњовековном Срему, није осетио из својих извора да се Срем простирао и јужно од Саве. Уп. М. Динић, *Средњовековни Срем, Гласник Историјског друштва* у Новом Саду 4(1931) 1—12.

Стр. 25 (4—14) Појединости које Орбин прича о Милутиновом рату с Дубровником не могу се контролисати савременим изворима. Милутин је у периоду кад је био зет цара Андроника (тј. после 1299) у два маха ратовао с Дубровником: 1301. и 1317—1318. Код Орбина изгледа да је реч о три похода у току једнога рата. Лукаревић, *Copioso ristretto*[2] 63, прича исте ствари позивајући се при томе на croniche di Servia, у којима је, наводно, прочитао да се Милутину два пута ноћу јавио дух брата Драгутина наговарајући га да склопи мир с Дубровчанима. По томе би се ово морало односити на рат 1317—1318, кад је Драгутин већ био мртав. О рату с Милутином Орбин је имао и друге податке, које је употребио у поглављу о Хрватској на месту где говори о бану Младену (уп. стр. 196—197). Иначе је у време кад се водио рат с Милутином патрицијски род Рањина био разгранат и врло утицајан. У првим деценијама XIV века оставила су трага два Паска Рањине: Паско син Доброслава и његов синовац Паско, син Нићифора Рањине. Из сачуваних података се не види да је било који од двојице заповедао дубровачком војском. Петар Тудишевић (Tudisio), којега Орбин овде спомиње, не јавља

се у сачуваним документима тога доба. Исто се тако не спомиње ни Циво Гундулић. Властелин тога имена активан је био 1330—1372, а 1358. је био capitaneus guerre. О свима њима, уп. И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 263—264, 269—270, 378—379, 432—435. Судећи по томе Орбинове вести потичу из доста каснијих породичних традиција.

Стр. 25 (17—23) Орбин овде показује да је имао пред собом најмање два извора у којима се говорило о дужини Милутиновог владања (35 и 40 година). Родословне белешке у српским летописима дају 47 година. Подаци о моштима Милутиновим и његовом култу ипак потичу из српских извора. Свети Стефан у Звечану је последица бркања Светог Стефана (Бањске) и тврђаве Звечан.

Стр. 25 (23—29) У ових неколико редака крије се већи број грешака. Пре свега, Владислав није био Милутинов него Драгутинов син. Није се он називао Урош, него Стефан Дечански. К. Јиречек, *Историја Срба* I,[2] 198 н. 53, мислио је да је Орбин стопио уједно Владислава и Урошица, Драгутинове синове. Међу Милутиновим женама „Гркиња из Цариграда" је била једино Симонида, кћи цара Андроника II Палеолога, али са њом Милутин није имао деце. Није јасно откуда је Орбин могао сазнати да је жена Милутинова била Јелисавета, кћи угарског краља Стефана V (код Орбина IV). Пахимера, који спомиње Јелисавету, Орбин је читао само у одломцима (уп. коментар о писцима). Стефан је важио као ванбрачни син Милутинов у католичким круговима. Вероватно је и Орбин тај податак нашао у неком извору насталом у приморским градовима.

Стр. 25 (30)—26(5) Кћи цара Андроника удата за Милутина звала се Симонида, док се Теодора звала прва жена Стефана Дечанског. Два сина, од којих је један умро „в царствујуштому граду", знају и српски родослови. Уп. И. Руварац, *Прилошци*. б. *О имену и називу првога српскога цара, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 293—296. Од извора који су до нас дошли само Сплићанин Миха Мадијев де Барбезанис (ed. J. Lucius и Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum* III, Vindobonae 1748, 643) и барски надбискуп Гијом Адам говоре да је Стефан ослепљен под утицајем маћехе. Ниједан од два списа Орбин, међутим, не цитира.

Стр. 26 (6—17) Орбин је из својих извора разумео да је Владислав (који је за њега, као што је речено, Милутинов син) једно време владао српском државом. Владислав је заиста имао у својој околини Дубровчане. Вид (Vita) Бобаљевић заиста спомиње у своме тестаменту дугове краља Драгутина и његовог сина. Ово место се обично узимало као доказ да је Орбин вршио архивске студије, иако би о многим стварима више и друкчије знао да је имао приступа до архива Републике. Тестаменат Бобаљевића је могао у препису или изводу читати са породичним хартијама својих заштитника Бобаљевића. О друга два властелина, Мату Цријевићу и Циву Пуцићу, није остало трага у сачуваним архивским документима тога времена.

Стр. 26 (18)—27(2) Историју рата између Владислава, Константина и Стефана Орбин прича по неком нама данас непознатом извору, који није био прецизно обавештен. Стефан није касније дошао кад се распламтела борба у Србији, него је био ту још пред крај Милутинова живота. Уз казивање о страшној смрти Константиновој може се приметити да Гијом Адам, савременик ових догађаја, каже да је Константин убијен „нечувено свирепо" (inaudito crudelitatis genere). Уп. M. Šufflay, *Pseudobrocardus. Rehabilitacija važnog izvora za povijest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka*, *Vjesnik Zemaljskog arhiva* 13(1911) 148. Податак да је Стефан ухватио и затворио Владислава неће бити тачан. Генеалогије Немањића у српским летописима кажу да је Владислав изгнан од Дечанског „на Угре" и да је тамо завршио живот. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд—Ср. Карловци 1927, 72—73.

Стр. 27 (3—23) Орбин и овде има одељак о односима према Дубровнику, као и увек не много садржајан. Оно што каже о имену Дечанског је произвољна комбинација. Званично име Дечанског било је Стефан Урош трећи, али је у историјској традицији преовладало име Стефан. Односи Дечанског с Дубровником били су сложенији. Једну тешку кризу су изазвали Дубровчани подржавајући Владислава у тврђави Островици код Рудника. О томе има података у записницима дубровачких Већа, али то Орбин није знао. Не види се како је он дошао до вести да је Стефан захтевао Ластово, које би краљ Урош I даровао Дубровчанима.

Стр. 27 (23—28(4) Олтар дарован цркви Светог Николе у Барију потицао би по Орбину од Стефана Дечанског, иако се из натписа види да је реч о Милутину. Орбин је мислио да је Милутин умро још 1312. и да је Стефан Дечански био 1319. у осмој години владања. И у модерној науци је изнесена теза да се у Барију налази икона Дечанског. Уп. Ђ. Бошковић, *Икона Дечанског у Барију, Старинар*, трећа серија 12 (1937) 55—58. Изгледа да Орбин није сасвим тачно пренео натпис са поменуте иконе. Текст који доноси нешто млађи Беатило (1649) (уп. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 4 (1857) 350) наводи и име Милутиновог сина Константина.

Стр. 28, 29, 30(1—9) Овај цео дуги одломак из Орбиновог списа ослања се непосредно на византијске писце Нићифора Григору и Георгија Пахимера, који је био познат само у одломцима преведеним од стране познатог хуманисте Јеронима Волфа. (Уп. коментар уз списак писаца под Giorgio Pachimero.) Орбин није приметио да се излагање грчких историчара односи на Милутина, те га је погрешно везао за Дечанског.

Јевдокија (стр. 28, 2—22) није била сестра цара Андроника III („Млађег") већ Андроника II („Старијег"). „Римљани" су Византинци према грчком Ромеји. „Влашки кнез" (стр. 28, 13) је плод забуне. Реч је о познатом господару Тесалије (у византијским изворима често Влахија) с краја XIII века севастократору Јовану, који је заиста неко време био таст Милутинов. „Бугарски краљ Свендослав" је цар Теодор Светослав (1300—1322), савременик Милутинов.

Двоструко име Симонидино: Симонида Ирена је настало мешањем имена мајке и кћери. Ирена се звала друга жена цара Андроника II, раније Јоланта Монфератска. Орбин доста прича о Симонидиној мајци по Нићифору Григори, али је никад не назива по имену. О необичном имену Симонида уп. М. Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији*, Београд 1926, 58—59.

Текст на стр. 28 од краја натписа до почетка последње реченице репродукује, понегде скраћено, излагање из гл. 9 књ. VI историјског дела Нићифора Григоре (*Nicephori Gregorae Byzantina historia* ed. L. Schopen I, Bonnae 1829, 202—204). Први пасус на стр. 29, где се спомиње Пахимер, представља прилично слободну парафразу на текст Георгија Пахимера. (Уп. коментар уз писце.) Од реда 17. на тој страни па све до краја првог пасуса на стр. 30. Орбин се врло верно држи Григоре (стр. 242—244 бонског издања).

Стр. 30 (10—15)

Овде Орбин прво говори о Милутину, а касније о Дечанском. По српским изворима се Милутинова кћи удата за Михаила звала Ана. Из већ споменутог Нићифора Григоре свакако је сазнао да је Михаило отерао Милутинову кћер и узео сестру цара Андроника. Тобожњи мотив за Михаилов напад на Србију не може стојати, јер је он отерао Ану (Неду) 1324, дакле, после смрти Милутинове.

Стр. 30 (15)—32(3)

Ово опширно излагање се односи на битку код Велбужда 28. јула 1330, иако се код Орбина не наводе ни место ни датум. Читаво причање представља заокружену целину с тежиштима на подвигу најамника и судбини цара Михаила. Орбинова верзија се не ослања ни на један данас познати извор о велбушкој бици. Он је своје информације црпао из неког текста на латинском језику насталог у католичкој средини. То се може закључити на основу улоге која се приписује најамницима, затим на основу израза „словенски витез“ (un Caualier Slauo), који је Орбин механички пренео и на основу игре речима Ternovo и Terra Nova у причи о смрти Михаиловој. У преводу се поента приче сасвим изгубила: пророчанство је гласило да ће умрети „in terra nova“, а он је схватио да се то односи на „Ternouo sua città in Bulgaria“. Али, и место на које се повукао после битке звало се „Terra noua“. Иначе појединости из приче не делују уверљиво, као што је истакао М. Динић, *Шпански најамници у српској служби, Зборник радова Византолошког института* 6 (1960) 21. Српски извори уопште не спомињу стране најамнике, док Нићифор Григора каже да су управо они јуришали на бугарског цара.

Стр. 32 (5—11)

Поред Орбиновог резоновања овде сусрећемо податак да је Дечански уступио Душану Зету (код Орбина као и увек „обе Зете“) на управу. То је у основи тачно, али није сигурно да пада у време после битке на Велбужду.

Стр. 32 (12—37)

Нису познати Орбинови извори за излагање о борби између Душана и Дечанског. Догађаји су изнети сувише уопштено, тако да се не осећа да су борбе дуже трајале, да је Дечански долазио у Зету итд. На другој страни има детаља који се потпуно уклапају у оно што знамо о томе времену: Ђурађ Илијић је доиста био блиски сарадник младога краља, а Каравида је историјска личност из овог времена посведочена дубровачким архивским документима. Био је то таст Оливера Гркинића. Уп. К. Јиречек, *Историја Срба* I^2, Београд 1952, 222. Тачна је и година збацивања Дечанског коју Орбин наводи. Прича о заробљавању се у крупним цртама слаже са оном код биографа Дечанског у Даниловом зборнику. Место заробљавања је ту град Петрич, што се код Орбина искварило у Peterzo, а место заточења такође Звечан. Орбинов извор, међутим, одлучно припи-

сује убиство Дечанског људима послатим од Душана. И нека родословља Немањића кажу за Дечанског: „постизајет кончину от сина својега“.

Стр. 33 (1—6)

Прича о проклетству потиче свакако из истог извора, док истицање његових последица припада Орбиновим резоновањима.

Стр. 33 (6—10)

Не види се како је Орбин дошао до имена San Saluatore di Scosna за дечански манастир. Црква је заиста посвећена св. Спасу док се у оном Scosna вероватно крије име Хвостна. Податак о годинама владања је као и до сада увек нетачан, али је овога пута близак броју 19, који дају родослови (ed. Љ. Стојановић стр. 180). Орбин није много пазио на усклађеност података које даје. Овде говори о „два поменута сина“ Дечанског, иако Синишу није споменуо, већ само Душана и његовог брата који је умро у Цариграду у време док је Дечански живео тамо у изгнанству.

Стр. 33 (11)—34(10)

Опширна и садржајна карактеристика Душанова представља праву загонетку, јер ничег сличног немамо у читавој нашој историјској литератури до Орбина. Иако анализа његовог текста показује да се готово без изузетка у излагању држао извора, овде се чини да је са̂м оцртавао лик славног владаоца по представама које је створио на основу старих текстова.

Стр. 34 (10—12)

Карактеристично за Орбинов начин рада је да податак о стонском дохотку употребљава овде, иако десетак редака касније тек говори о уступању Стона, кад је тај трибут установљен.

Стр. 34 (13—26)

Име Душанове жене Рогозна није добило објашњење. Већ је И. Руварац, *Краљице и царице српске, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 26, приметио да подсећа „на царицу Роксанду у народним песмама“. Историјско језгро приче о сукобу Душана и папе биће свакако у папским писмима Душану из 1346. године у којима се наводи шта је све изгубила которска бискупија и тражи да јој се поврате цркве и имања. Не могу, међутим, ни да наслутим како је Орбин дошао до тих вести, вероватно из неког которског извора.

Стр. 34 (26—33)

Уступање Стона Орбин описује по старијим дубровачким аналима (ed. S. Nodilo 35, 225), али врши и неке битне измене. У аналима су сви српски владаоци краљеви Босне, па је и Душан „re Stiepan de Bosna“, а код Рањине се спомиње да се пола трибута за Стон плаћало цару а пола босанском бану. Орбин је на основу тога исконструисао да је Душан потврдио даровницу коју је бан Стјепан издао Дубровчанима. У ствари Душанова повеља о Стону издата је 2. јануара, а банова тек 15. марта 1333.

Стр. 35 (2—6)

Оно што се каже о Угљеши не може се никако односити на време цара Душана, јер је Угљеша постао господар једне области у суседству Турака тек десет година после Душанове смрти. Вероватно је податак нашао код много каснијег византијског писца Лаоника Халкокондила.

Стр. 35 (7—12)

Вест о Турчину Мелеку Орбин је заиста нашао код Нићифора Григоре (ed. Bonn. 254), али је погрешно везао за Душана, пошто се она односи на краља Милутина.

Стр. 35 (15—30)

Занимљиво је да у врло опширној историји Душановој коју пружа Орбин ратови с Византијом заузимају врло мало

места. Овде даје сажет преглед освајања као да су била на почетку владе (пре крунисања), а нешто касније (на стр. 41—42 ове књиге) опширно цитира већ споменутог Лаоника Халкокондила, који је о овим збивањима имао доста мутне представе. Вести Нићифора Григоре, којега је иначе употребљавао, овде није могао користити пошто тај део није био преведен. Градови који су на овом месту набројани поклапају се, с малим изузетком, са онима које спомиње ниже Халкокондил. Због тога се не може искључити ни могућност да је ово место самостална Орбинова творевина на основу Халкокондилових података. Објашњење византијске слабости показује да Орбин није имао представу о византијским грађанским ратовима у Душаново доба.

Стр. 35 (31)—36(2) Година крунисања није тачна, уколико није резултат штампарске грешке (1340. уместо 1346). Набрајање оних који су били позвани на крунисање подсећа на састав државног сабора како га описују српски извори. Изненађује чињеница да имена дубровачких посланика нису тачно наведена. У Дубровачком архиву је сачувана одлука о упућивању овог посланства, која садржи друга имена. Осим Марина Бунића (1314—1364), који је заиста био активан у ово доба и одлазио као посланик српским владарима, остала наведена властела уопште не припада овом времену. (Ђурађ Геталдић се уопште не спомиње у Архиву током XIV века.) То значи да се Орбин није служио архивским књигама Републике чак ни у оваквим случајевима кад се могло знати да подаци постоје и кад их је лако било наћи. Његов списак властеле се вероватно ослања на неку позниjу породичну традицију.

Стр. 36 (8)—38(5) Опширно излагање о рату краља Лудовика I Анжујског (1342—1382) и цара Душана представља заокружену и повезану целину преузету из неког до данас изгубљеног извора. Из текста се осећа да је извештач посматрао ствари са угарске стране. У биографији краља Лудовика I од Ивана, архиђакона од Кикилеа, нема ових података. Иначе Орбиново причање има у себи хронолошке елементе који се не дају довести у склад. Изричито се каже да је велики поход Лудовиков био 1343, а да је нови поход био две године касније. У том другом походу разболели су се многи угарски војници па и краљев брат Стефан, који је по повратку у Угарску умро. Случајно знамо да је Стефан умро 9. августа 1354, а српски и угарски извори показују да је те године заиста било српско-угарског ратовања. Састанак између цара и краља би, према томе, требало ставити две године раније (1352), када немамо вести о рату на овој страни. Орбинов извор је неке ствари знао сасвим прецизно, као нпр. да је смрт херцега Стефана била у исто време кад и рат са Србијом, док је био несигуран у одмеравању интервала између два похода. Састанак владара на граници био је у средњем веку доста уобичајена прилика за преговоре и изглађивање сукоба. Исто тако нису нимало невероватни захтеви које би, по Орбиновом извору, постављао краљ Лудовик. Онај о препуштању земље краља Стефана (le terre, che furono del Rè Stefano) открива чак добро познавање ситуације. Вест о подизању Београда не треба буквално схватити. Орбин је, вероватно, у своме извору читао нешто о дизању утврђења. Уосталом, Лу-

каревић, *Copioso ristretto*[2] 97, који преноси исту причу, говори о „Castello Taurino (oggi detto Belgrado)", дакле о Земуну. Уп. Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 72—76, 362—363.

И за историју Душановог рата с Босном се може рећи да Орбин репродукује неки данас непознати извор. Тај извор је био добро обавештен, али ипак није потицао из Душановог времена. Док се подаци о односима Србије и Босне уочи рата врло лако уклапају у оно што је познато из документарних извора, вести о јачини Душанове војске су свакако претеране. Овај извор има заједничку антипатију према Душановој жени са извором који говори о односима папе и Душана. В. коментар уз стр. 34. Стр. 38 (6)—39(14)

Бобовац је град који се много спомиње почетком XV века. У њему се чувала круна босанских краљева. Његов спомен у ово доба је, вероватно, анахронизам изазван знањем о каснијем периоду босанске историје. Дуго се мислило без разлога да се место односи на Травник. Уп. И. Руварац, *Историско-географско иверје. Бобовац = Травник, Зборник Илариона Руварца*, Београд 1934, 257—264. Изненађује, такође, податак да је Јелисавета, кћи бана Стјепана II Котроманића, у време Душановог рата, дакле, 1350. године, била девојчица. Она се 1353. године удала за краља Лудовика I, а по причању самога Орбина, односно његовог извора, правиле су се комбинације да се Урош ожени Јелисаветом. Подаци о операцијама Душанове војске веома су занимљиви. С једне стране, облици имена: Dolmna over Dumno и Dachercha ò Dacherea (за Крку) показују да је Орбинов извор имао искварене словенске облике које мљетски опат није лако препознао, док, с друге стране, ти подаци откривају да је извор Орбинов био добро обавештен. Из савремених докумената знамо да су Трогирани и Шибенчани спремили дарове да их предају Душану кад дође до Крке, а исто тако поуздано знамо да је српска војска освојила град Нови у Хуму, који се у Орбиновом тексту спомиње.

И подаци о Николићима показују да је Орбин имао добар извор из кога се обавештавао. Из података Дубровачког архива се види не само да су Богиша и Владислав били сестрићи бана Стјепана и да им се мајка заиста звала Катарина (*Chatalena*), него и да су 1349. године били у сукобу с босанским баном. Уп. М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 6—7. Стр. 39 (15—26)

Вести о преговорима за време рата не могу се контролисати. Има података из Млетачког и Дубровачког архива из којих се види да су Венецијанци и Дубровчани посредовали између српског цара и босанског бана, али то је било у периоду пре овога рата. Уп. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 118—119. Стр. 39 (27)—40(3)

О посети цара Душана Дубровнику 1350. год. очувала се у Дубровнику веома развијена традиција. Када је 1455. Владислав, син херцега Стјепана, посетио Дубровник, властела у његовој пратњи подсећала га је да ће ући на капију кроз коју су у град ушли цар Душан, краљ Твртко, Сандаљ Хранић и деспот Ђурађ Бранковић. О посети Душановој говорило се, дакле, и после једног века. Нису, на жалост, сачуване архивске Стр. 40 (4—33)

књиге из времена посете, тако да се Орбинова верзија не може контролисати. Види се да је сасвим независна од старијих дубровачких анала. За остале вести о Душановој посети уп. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, 44—46.

Стр. 40 (34)—41(6) Мисија Николе Буће није позната с друге стране. Орбин се о њој обавестио преко неког которског извора. Прича о грбу упућује на породичну традицију Бућа. Уколико је ова мисија заиста била 1351. год., реч би била о кћери Жана од Валоа (1350—1364).

Стр. 41 (9—11) Урош је заиста био ожењен једном влашком принцезом. Касније, на стр. 43 ове књиге, Орбин још додаје да је била кћи војводе Влајка. Урошева жена, међутим, није била кћи овога Влајка, него његова полусестра, кћи војводе Александра Басарабе, и није се звала Јелена, него Анка или Анча. Уп. И. Руварац, *Краљице и царице српске, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 28—30. У Дечанском поменику наводе се „Цар Урош и Јелена монахиња". Ово монашко име (уколико није у питању друга личност) дало је свакако повода за Орбинову забуну.

Стр. 41 (11)—42(12) Последње године Душанове активности Орбин описује доста неспретно цитирајући буквално византијског историчара XV века Лаоника Халкокондила, који му је био приступачан у латинском и италијанском преводу. Као што је раније истакнуто, Халкокондил није познавао Душаново време, јер је писао пун век доцније. Због тога његово казивање нема већу вредност. Вреди се задржати на великашима којима је Душан, по Халкокондилу, поверио поједине области свога царства на управу. Жарко је личност позната из докумената с почетка владе цара Уроша, али се није налазио у Македонији, него у области око Бојане. „Кралес" је, како је то већ Орбин уочио, краљ Вукашин, а Угљеша његов брат. Богдан је у великој мери мистериозна личност око које су се истраживачи доста мучили. Уп. Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 20—21. Вук, син Бранков, који је тобоже добио „предео уз Дунав", неће бити Вук Бранковић, него неки потомак Бранка Растислалића, уколико забуна није настала бркањем Растислалића и Бранковића. Уп. М. Динић, *Растислалићи. Прилог историји распадања српског царства, Зборник радова Византолошког института* 2 (1953) 143—144. Жупан Никола, намесник у Трикали и Костуру, био је Никола Багаш познат из савремених докумената. Уп. M. Lascaris, *Deux chartes de Jean Uroš, dernier Némanide, Byzantion* 25—27 (1955—57) 321—322. Прељуб је заиста био властелин Душанов и намесник у Тесалији. Пладина ће бити Младен, родоначелник Бранковића, који је заиста био намесник у Охриду. Prilisbea је вероватно искварено име Прилепа.

Стр. 42 (15—25) О смрти Душановој Орбин је имао најмање два извора. По једном је цар умро у „Diauolopota in Romania", што ће свакако бити река Девол (данас Семени), док је по другом место смрти Душанове Неродимља, познати двор Немањића. Орбин даје нетачну годину Душанове смрти, али то је грешка за 1 годину, доста честа код њега и изазвана вероватно прерачунавањем године наведене по византијској ери. Душанову старост је Орбин могао израчунати полазећи од податка Григоре да је са

22 године ступио на власт. Рођен би био 1309. и у тренутку смрти, 1355, имао би заиста 45 година. Дужина владања (25 година) је приближно тачна (1331—1355).

Списак наводних саветника Душанових узет је из фалсификованих или веома интерполисаних повеља за град Котор. Те повеље су сачуване у више верзија (уп. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XXV О фалсификованим повељама, Глас* 169 (1935) 26—32), Орбинов списак се не слаже ни са једном очуваном повељом. Стр. 42 (26—33)

Личности су већином познате из савремених извора: ћесар Гргур Голубић; ћесар Војихна, таст деспота Угљеше; Брајко ће вероватно бити Брајан, Душанов војсковођа којега спомиње Кантакузин; Раосав није иначе познат; Бранко Расисалић је каснији обласни господар из североисточне Србије; Тома, брат Војислава Војиновића може бити само Алтоман, отац Николе Алтомановића; Милош и Раосав Ледевићи нису иначе познати; исто важи и за кнеза Братка и чоника Обрада; Вукашин и Угљеша су каснији краљ и деспот, Бранко Младеновић је севастократор, син раније споменутог Младена, војвода Мирко је непознат.

Излагање о Урошу је задавало велике тешкоће Орбину. Он је имао различите податке и традиције о појединим областима и њиховим господарима, а није могао да у њима утврди синхрона збивања и да их склопи у целину. Због тога је одељак о Урошу без икакве хронологије. Због тога што има поред ове историје Уроша још и поглавља о „четири барона" Орбин је присиљен да се поново враћа на Уроша, што доводи до понављања и неусклађености, на које ћемо још имати прилике да укажемо. Стр. 42 (34—43(5)

Почетак излагања о Урошу изгледа да се ослања на српске летописе, где такође налазимо комплименте Урошу и податак да је Урош при ступању на престо имао 19 година.

Излагање о ситуацији после Душанове смрти и свемоћи Војислава Војиновића и Вукашина представља заокружену целину и вероватно је преузето из неког непознатог извора, а није резултат Орбиновог домишљања. Не може се наслутити какав би то извор био. Он је свакако под утицајем каснијих догађаја пошто ставља на почетак збивања после Душанове смрти личности које су постале главни протагонисти тек неколико година касније. Иначе, у овом излагању има детаља који заслужују пажњу. Тако је тврдња да је Урош дао Вукашину титулу краља у пуној мери оснажена анализама Г. Острогорског, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 7—13. Орбинов извор је знао како су текле ствари и још није био пао под утицај легенди о Вукашиновој узурпацији власти и титуле, насталој сразмерно рано (у XV в.) и жилаво одржаваној до краја XIX века. Прича о томе да је цар Урош узео за жену кћер Војислава Војиновића не може се, на жалост, контролисати. Уз оно што је речено о Урошевој жени поводом стр. 41(9—11) може се додати да познато папско писмо из 1370, у коме се Урбан V радује што је Клара, удовица војводе Александра, обратила у католичку веру своју кћер, која је бугарска царица, и позива да обрати и другу кћер „videlicet Ancham, reginam Serviae illustrem", сугерише да је Анка под непосредним утицајем мајке, дакле, изван Србије. Већ је истакнуто да се у Стр. 43 (6)—44(3)

Дечанском поменику уз цара Уроша наводи „Јелена монахиња". Уп. И. Руварац, *Краљице и царице српске, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 28—31.

Стр. 44 (4—31) Овде Орбин оцртава „четири великаша", којима ће посветити посебне главе свога списа. Њихова дела и историја њихових потомака описани су касније подробније, док су овде само кратко наведене њихове области и најопштије наговештен пут њиховог успона. Било би веома интересантно знати да ли је Орбин негде нашао ову поделу на „четири барона" или ју је сам конструисао покушавајући да унесе ред у збивања која је хтео да изложи. Једино се још у преводу тзв. Бранковићевог летописа налази податак да је српско царство било подељено „in 4 partes". Али он је просто прилепљен уз вести наших старих родослова и здружен с причом да је Вукашин убио Уроша. Порекло тога додатка није познато, а не да се искључити могућност да је настао под утицајем Орбиновим. Уп. Р. Новаковић, *Бранковићев летопис*, Београд 1960, 47.

Поставља се питање по каквом принципу селекције су из мноштва феудалних господара издвојени управо Вукашин, Лазар, Никола Алтомановић и Балшићи? Из ког угла посматрања управо они изгледају најважнији? С Лазаром почиње читава историја српске деспотовине (Орбин и историју Бранковића прича у поглављу о Лазару); Балшићи су кроз више генерација били самостални господари једне значајне области, а Вукашин је са својим потомством оставио изванредно значајне трагове у писаној и усменој традицији. Најтеже је, међутим, питање откуда у том друштву Никола Алтомановић, појава сасвим ефемерна и без одјека у каснијој традицији, чија је област, уз то, нестала сасвим без трага. Никола је могао изгледати као личност истог ранга с Вукашином, Лазаром и Ђуром Балшићем само неком ко је догађаје познавао изблиза и ко је о збивањима имао тачне представе. То нас доводи до закључка да је Орбин морао читати неки домаћи извор у коме су догађаји шездесетих и седамдесетих година XIV века доста поуздано испричани. Потврде за тај закључак наћи ћемо, чини се, и у анализи појединих Орбинових казивања.

Тај изгубљени извор је користио и чувени биограф Скендербегов Марин Барлеције. У спису о опсади Скадра (објављеном први пут у Венецији 1504) налази се одељак у коме се прича старија историја града по неком извору. Сâм Барлеције каже да су то били „више фрагменти него анали". Ту су спомињани „цар Немања", његов син Урош Слепи, који је, опет, имао сина Стефана иза кога је остао јединац син по имену Урош. Кад је он умро без наследника, i baroni si divisero tra loro la Signoria, percioche la Misia inferiore toccò al conte Lazaro: quella di sopra à Nicolo Zupano: la Romania a tre fratelli: cioè a Uncassione, che acquisto il titolo de Rè; ad Andrea, et ad Essico e Moncino Deno, governò la città marittima. Барлеције посебно и опширно говори о Балши и његовим потомцима. Сасвим је јасно да Орбин није препричао ово место из Барлеција, али је исто тако јасно да његова подела на четири барона стоји у вези с причањем Барлецијевог извора. Орбин је испустио Момчила (споменут је само у глави о Вукашину), а задржао Лазара, Николу Алтомановића, Вукашина и Балшиће.

Орбин није кроз своје изворе осетио сву величину и озбиљност Синишиног одметања, али је био обавештен о појединостима, које делом нису тачне. Стр. 45 (6—16)

То се нарочито опажа у овом одломку, који су у новије време коментарисала два учена византолога. Орбинов податак да је Синиша имао два сина налази потврде у старим српским летописима, једној повељи из метеорских манастира из 1386. и у Јањинској хроници. Уп. M. Lascaris, *Byzantinoserbica saeculi XIV: Deux chartes de Jean Uroš, dernier Némanide, Byzantion* 25—27 (1955—57) 310—314. Под именом Дука крије се Јован Урош Палеолог, који је као монах добио име Јоасаф; његова сестра се звала Марија Анђелина Дукина, а њихов брат се зове Стефан и у Јањинској хроници. Хлапен је познати великаш Душановог и Урошевог времена. Нема података о томе да је он био таст Јована Уроша, а сасвим је невероватно тврђење да је он ослепио свога зета. Део Тесалије којим је господарио Стефан, други син Симеона Уроша Палеолога, препознао је R. J. Loenertz, *Une page de Jérôme Zurita relative aux duchés catalans de Grèce, Revue des Études byzantines* 14 (1956) 164. Била је то чувена Фарсала са околином. Стефанов таст „Франческо, господар Месаре и многих других градова", био је, по наведеном аутору, Франческо Ђорђи, маркграф Бодонице, кнежевине код Термопила. То је, уосталом, мислио већ К. Јиречек, *Историја Срба* I[2], 317, само што је он држао да је Стефан био Хлапенов син. Синишина кћи је заиста била удата за Тому Прељубовића, сина Душановог ћесара Прељуба, и заиста се као удовица преудала за Исава Буонделмонтија. О њему уп. K. Jireček, *Die Witwe und die Söhne des Despoten Esau von Epirus, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 2 (1921) 1—6. Оно што Орбин прича о односима Томе и Марије и о загонетном Инику Даулову (Inico di Daulo) није лако разјаснити. У Јањинској хроници се описује убиство Томе Прељубовића, али нема ни алузије на догађаје које налазимо код Орбина. Подаци свакако потичу из неког западног извора који је читао и шпански хроничар Зурита и преводилац Халкокондила на латински немачки хуманиста Конрад Клаузер. Из маргиналних бележака Клаузерових сазнајемо за дон Алонса д'Авалос, феудалног господара у Грчкој под крај XIV века. Клаузер је помешао Давалоса са Исавом Буонделмонтијем. Inichus de Davalos је, међутим, личност из средине XV века, која је оставила трага у документима. Уп. N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croissades au XVe siècle* IV, Bucarest 1915, 156—157. Орбин је, по својој прилици, погрешно везао податке које је прочитао за српске великаше у Грчкој. Стр. 45(16)—46(19)

Опис краја Урошеве владе и његовог потуцања није потпуно у складу с подацима о Урошу који се узгред саопштавају говорећи о Вукашину, кнезу Лазару или Николи Алтомановићу. Податак да је Вукашин убио Уроша је касног порекла, млађи је свакако од старијих родослова који дају као датум Урошеве смрти 4. децембар, дакле, време после Вукашинове смрти (26. септембар 1371). Он потиче из локалне легенде из околине Петрича и Неродимље, која је доспела до Дубровника. И Орбин и Лукаревић наводе као место убиства Шареник у области Скопља (код Лукаревића, *Copioso ristretto*[2] 107: in Sciarenik vil- Стр. 46 (20—31)

laggio di Scopie) пошто нису знали где је то место заправо лежало. Патријарх Пајсије говори такође о манастиру у коме је Урош био сахрањен, спомиње покрај њега село Шареник, али каже да се налазио „у поткриљу града Петрича више Неродимље". Питање о положају Шареника било је врло актуелно у време када се полемисало о томе да ли је Вукашин убио Уроша или је Урош надживео Вукашина. Уп. И. Руварац, *Г. Панта Срећковић и Шареник у Скопској нахији, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 245—256. Овај легендарни податак је иначе бацио сенку на читаво Орбиново причање о Урошевом времену.

Стр. 46 (32)—47(7) Поред сопствених рефлексија о судбини, Орбин овде доноси податак о плаћању 600 дуката (код Лукаревића је тачан износ у сребру: 2000 перпера) српског дохотка Урошу у време кад је био лишен власти. У старим дубровачким аналима није остало о томе трага, али су Дубровчани у своме практичном политичком делању касније истицали да је код њих остало сачувано оно једино што је Урошу преостало и да су се излагали опасностима и штетама да му то очувају. Тако да је, без сумње, остала усмена традиција о томе све до Орбиновог времена. Отуда је и бедни положај Урошев онолико преувеличан. Уп. К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани, Зборник Константина Јиречека* I, Београд 1959, 384—385.

Стр. 47 (8—19) Орбиново причање о Урошевој мајци Јелени није у складу са оним што о њој сазнајемо из савремених византијских извора. Ни податак о смрти није тачан: била је жива још почетком 1375, а умрла је 7. новембра 1376. Уп. о Јелениној активности Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 6—7.

Стр. 49 (6)—50(5) Прича о пореклу Вукашина и Угљеше из Ливна заиста је „налик на скаску", како је истицао К. Јиречек. Не види се повод због кога се традиција о браћи, развијена свакако већ у то време, везала за Ливно. Овде се среће трећи брат, Гојко, за кога зна народна песма. Ипак, на овом месту Орбиновог дела почива презиме Мрњавчевићи које се и данас у литератури употребљава.

Стр. 50 (7—14) Другог су порекла вести о Угљешиним успешним ратовима са Солуном и Турцима. Оне потичу из неког каснијег текста који је ово имао као увод у маричку битку.

Стр. 50 (14)—51(10) Прича о савезу између цара Уроша, кнеза Лазара и Николе Алтомановића против Вукашина и Угљеше није узета озбиљно у нашој науци. К. Јиречек, *Српски цар Урош, краљ Вукашин и Дубровчани, Зборник Константина Јиречека* I, Београд 1959, 375, је истицао да није познато „одакле је Орбини узео ову своју причу" и да она нема историјске подлоге у делу који говори о тобожњој погибији Николе Буће, некадашњег Душановог протовестијара. Никола је био умро још за живота цара Душана. Тачан је, међутим, Орбинов податак да је једна кћи Петра, сина Николе Буће, била удата за Луку Бунића. Уп. И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку, Генеалошке табле*, Београд 1960, под Bona и Buchia. Није искључено да се вест о погибији једнога Буће у царској служби везала за Николу Бућу који је умро много раније. То не би био једини такав случај код Орбина. Код цара Уроша у служби био је Трипун Михаилов Бућа, о коме се иначе ништа не зна.

Хронологија овог великог сукоба у Србији даје се утврдити на основу каснијег Орбиновог податка (на стр. 53 ове књиге), према коме се Вукашин 1369. расрдио на Дубровчане „због цара Уроша". (В. коментар уз стр. 53.) Тим поводом треба подсетити на озбиљне моменте због којих се Орбиново казивање не може олако одбити: Вукашин издаје почетком 1370. повељу Дубровчанима не помињући уопште Уроша, Никола Алтомановић је и касније непријатељ Вукашинов, а почиње да захтева светодмитарски доходак управо од краја 1369, а те исте године Ђура Балшић важи као одметник цара Уроша. Старији летописи говоре, уза све то, да је Урош био збачен с престола. Из свега тога проистиче да је Орбин за догађаје овога времена имао један домаћи прилично поуздани извор. Свакако то није онај што прича о убиству Урошеву.

Балшићи су овде узгред споменути због везе с Вукашином и држања у унутрашњим борбама. Ђурађ Балшић је заиста био зет краља Вукашина. Његова жена била је Oliveria filia regis Volcassini, која је у Зети подигла цркву својим новцем пошто је довела мајсторе из земље свога оца и обдарила је од свога мираза с мужевљом дозволом.

Ово је уметак за који је дала повода судбина друге Вукашинове кћери, Рушне. Преко ње Орбин је отишао врло далеко и уплео у излагање једну побркану причу о унутрашњим ратовима у Византији. Уједно је повезана породица Ђурђа Бранковића с краљем Вукашином. Подаци су нетачни и ослањају се на коментар Леунклавија, *Annales sultanorum* 155. Стр. 51(10—29)

Вукашин је заиста хтео да нападне Николу Алтомановића у лето 1371. Са сином Марком и Ђурђем Балшићем стојао је под Скадром и намеравао да крене на Оногошт (данас Никшић). Од Дубровчана се очекивало да ће превести војску Ђурђа Балшића. Од похода није било ништа, највероватније због одласка Вукашина у рат с Турцима. Из савремених извора се не види да је и кнез Лазар у ово време био непријатељ Вукашинов. Стр. 51 (29—33)

Орбинов опис маричке битке не поклапа се ни са једном познатом верзијом. Иако цитира Лаоника Халкокондила, Орбин од њега узима веома мало. Код њега је нашао нетачну информацију да је „Сулејман трећи по реду и први овог имена" био противник Вукашина и Угљеше, мада је владар Османлија био тада Мурат I. Нисам могао да утврдим одакле је Орбин црпао остале информације о Вукашиновом и Угљешином ратовању. Стр. 52 (3—37)

Овде Орбин даје податке о маричкој бици које је нашао на другој страни, а које није уплео у излагање историје битке. Место *Караманли* ће свакако бити Харманли, које спомиње и патријарх Пајсије. Код њега је, додуше, ту обележено место где је био гроб Угљешин, док Орбин не зна за тела Угљеше и Гојка. Црква Светог Димитрија у *Сушици* је познати Марков манастир. Датум битке је тачан и Орбин га је вероватно нашао Стр. 53 (1—11)

у српским летописима. Ту се није држао старијих дубровачких анала, који погрешно дају 26. новембар 1371. Убиство Вукашина је свакако из усмене народне традиције. Тим питањем се посебно бавио Ј. Томић, *Мотиви у предању о смрти краља Вукашина, Стаťи по славјановједенију* I, Санктпетербург 1904, 170—183.

Стр. 53 (12—33) По устаљеној схеми Орбин се и код Вукашина у посебном одељку осврће на односе с Дубровником. Бобаљевићева мисија би срећивала односе који су се покварили услед унутрашњих сукоба у српској држави. Занимљиво је да су се у породици Бобаљевића сачували подаци о несумњиво тачним детаљима док су крупне ствари изневерене. Тако нпр., несхватљива је замена личности услед које Орбин говори о Влаху Вука Бобаљевића ствари које се односе на његовог брата Мише Бобаљевића. Исто је тако остало непримећено да је резултат Бобаљевићеве мисије било издавање повеље за Дубровник. То је још један врло поучан пример који показује да се Орбин није служио документима Архива Дубровачке Републике. Архивски подаци иначе потврђују Орбиново казивање о Бобаљевићевој мисији. Случајно је сачувано једно писмо дубровачке владе од 20. децембра 1369, којим се тражи од Јакете Соркочевића да заједно са Мишом Бобаљевићем иде краљу Вукашину „да поправе и уреде послове посланства" у коме су њих двојица били. То су очигледно тешкоће о којима зна нешто и Орбин. Имена Соркочевића и Бобаљевића се јављају и у Вукашиновој повељи за Дубровник од 5. априла 1370. Уп. Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935, 201, и Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I, Београд—Ср. Карловци 1929, 116—117. Оно што се прича о поклонима слаже се потпуно с дубровачким обичајима.

Стр. 54 (1—13) Последице Маричке битке Орбин овде излаже по Лаонику Халкокондилу. Од њега је механички преузео и збрку два властелина: Жарка и Дејана, из које је настао Жарко Дејановић. Оно што је речено односи се на Дејана.

Стр. 54 (14—18) Синови Вукашинови су тачно наведени и сви су оставили трага у савременим историјским изворима. Уп. Л. Мирковић, *Мрњавчевићи, Старинар* н. с. 3 (1924—1925) 33—40.

Стр. 54 (18—31) Од података о комадању Вукашинове државе може се контролисати једино онај да су Балшићи заузели Призрен (1372). Из других извора није ништа познато о одласку Иваниша у Зету. Овде је Орбин опет користио неки извор који до нас није дошао.

Стр. 54 (32)—55(2) Вредно је запазити колико је мало Орбин умео рећи о Марку, који је већ до његовог времена добио епско име Краљевић. По томе примеру би се дало закључити да је мање користио народну традицију него што се мисли. Епизода о Марковој погибији је, по свој прилици, легендарног карактера, док је податак о бици против Мирче, поразу Бајазитовом и граду Краљеву у Влашкој заснован на неком писаном извору. Место битке се иначе у српским изворима означава као Ровине. Л. Мирковић, *Мрњавчевићи, Старинар* н. с. 3 (1924—1925) 34—35, је упозорио да се село Блачани налази у близини манастира Матејич, те је за њега, вероватно, везана традиција о гробу Марковом.

Митраш је свакако Дмитар, који је крај живота провео у Угарској у служби краља Жигмунда Луксембуршког. Није познато да ли је он погинуо баш у борби с Турцима. Стр. 55 (2)

Генеалогија Андријашева, која води до породице Мусаки, потиче из породичне хронике Мусакија. Стр. 55 (3—7)

Историја Николе Алтомановића, другог од „четири барона", врло је кратка, али занимљива због тога што су детаљна истраживања показала да је низ Орбинових података тачан. Стр. 57 (1—2)

Војвода Војин је заиста у доба Стефана Дечанског управљао крајевима у суседству Дубровника. У време дубровачко-босанског рата против Бранивојевића (в. коментар уз стр. 192) били су његови односи према граду врло затегнути: његова кћи, жена Брајка Бранивојевића, била је неко време затворена у граду, а зет је ту изгубио живот. До Орбина је дошао далеки одјек ових догађаја у прилично претераном облику. Стр. 57 (4—10)

До нас није дошао ниједан извор који би давао повезану генеалогију Војинових потомака. Она се даје реконструисати из фрагмената. Орбин је, међутим, имао повезане податке о породици, али их није сасвим разумео. То се опажа већ код синова Војинових где је „из Алтомана истерао и Алтомана и Тому", како је приметио И. Руварац, *О кнезу Лазару* 127. Није тачно да је Војислав непрекидно водио рат против Дубровника. Непријатељства су трајала 1360—1362 и о њима је остало много података у Дубровачком архиву. Орбин их очигледно није користио, иако једна реченица изгледа као да је узета из дубровачког писма угарском краљу Лудовику I. Код Орбина читамо да је Војислав тврдио да је нападао Дубровник „по упутствима свога господара краља", а у једном савременом писму угарском краљу Дубровчани су преносили о Војиславу: dicens se a rege Raxie hoc in mandatis habere. Стр. 58 (1—10)

Орбин је, како сам каже, о страдању и смрти жене и синова Војислава Војиновића имао две верзије (В. и стр. 44). Ни једна ни друга, међутим, неће бити тачне, јер се из савремених архивских података види да се Гоислава, удовица кнеза Војислава, уз помоћ Дубровчана склонила у Албанију. Уп. М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 10. М. Динић је на истом месту упозорио да се имена Војислављевих синова, како их доноси Орбин, морају примити с резервом. Два брата Радича Црнојевића звала су се Добровој и Стефан, а по неким родословима су синови Лазареви били: Стефан, Вук и Добривој. Вероватније је, дакле, да је Орбин направио неку збрку, него да је постојао још један пар Добровој-Стефан. Стр. 58 (11—21)

Овде Орбин очигледно започиње излагање по једном другом извору па због тога долази до понављања. И кроз Орбинов ексцерпт се може разазнати да је то онај исти извор који говори о Хуму и који воли да карактерише људе и прича о јунаштву. Тај извор схвата Срем још увек у старом смислу. Његова карактеристика Николе Алтомановића се поклапа с оном коју дају модерни истраживачи. Стр. 58 (22)—59(8)

Казивање о Николиној сарадњи са Санком Милтеновићем и сукобу с баном Твртком је тачно и даје се потврдити савре-

меним архивским подацима. Уп. Ј. Мијушковић, *Хумска властеоска породица Санковићи, Историјски часопис* 11 (1961) 27—29.

Део текста о Подградију није сасвим ситуран. Можда је у питању штампарска грешка тако да стоји lo Torno di podgradie уместо lo Torre (= кула) di podgradie. У сваком случају знамо на шта се то односи. Краљ Твртко је 1382. издао Дубровчанима повељу „у Бишћу у подградију". *Подградије* је на месту данашњег села Благаја, под градом Благајем. „Loporin" је настао од спајања члана са именом *Порим*, познатим из докумената овог времена. То је брдо на путу из Мостара у Зијемље. У дубровачким документима служи за обележавање границе докле иду посланици и сл.

О Сенку (= Санку Милтеновићу) Орбин говори и касније, у поглављу о Босни. (В. коментар уз стр. 149.) Он употребљава анахронистички назив Горњи и Доњи Власи, који се усталио тек у турско доба. Означавао је делове средишње и западне Херцеговине.

Стр. 59 (9—18) После уметка о Санку Орбин прелази на рат Николе Алтомановића против Дубровника. Ово излагање представља проблем јер се Орбин ту не ослања на старије дубровачке анале који рат бележе сасвим кратко без икаквих појединости, а ни на архивске документе, јер би иначе знао много више. Упадљиво је да су се Дубровчани у току рата тужили да је Никола злостављао заробљене Дубровчане и да им је изнудио управо 4 000 дуката. Орбин је до тога архивског податка дошао посредним путем, јер би иначе морао видети да је у то време мачвански бан био у пријатељству с Николом, па не би писао да је жупан и на границама Угарске харао многа места. О Паску Мартинусићу није остало никаквог трага у Дубровачком архиву.

Стр. 59 (18)—60(23) Прича пуна подробности о Николином покушају да убије кнеза Лазара узета је свакако из неког извора који није дошао до нас. К. Јиречек, *Историја Срба* I², 320, је одлучно тврдио да „Орбинијеве приче о томе потичу свакако из неке епске народне песме", али се мора истаћи да по типу описивања Орбиново излагање не личи на народну песму. Радња је усредсређена на врло кратак период и није изложена континуирано; казивање садржи и нека психолошка резоновања, каквих у народним песама нема. Имена властеле која се овде наводе нису позната с друге стране. Презиме Мерешић (Meresich) подсећа на Мркшић. Властелин Жарко је имао сина Мркшу Жарковића, али се не види како би овај великаш са ушћа Бојане из 1357. доспео у пратњу кнеза Лазара негде 1372—73. Завршни део Орбиновог излагања, који је иначе непосредно везан са историјом о нападу и рањавању кнеза Лазара, узима се у модерној науци као тачан. Учествовање бана Твртка у деоби Николиних земаља и Лазареви односи с Горјанским посредно га потврђују.

Стр. 60 (24)—61(8) Опис Николине пропасти не садржи у себи ничега невероватног. Појединост о породици *Зорке* се утолико потврђује савременим изворима што је познато да је Обрад Зорка био Николин кефалија у Требињу и Конавлима. У његовим рукама је онда сигурно био град Клобук, који је лежао у жупи Врму (данас Корјенићи). Орбинов извор је био несумњиво добро обавештен.

Стр. 61 (9—17) Немамо у другим изворима потврде за податак о ослепљењу Николе Алтомановића. Вероватно је том суровом казном довршено „расутије" немирног жупана. Стефан Мусић је заиста био Лазарев властелин и савременик догађаја. Посредна и прилично несигурна потврда податка да је ослепљени Никола провео неко време у манастиру могла би се наћи у једном дубровачком документу из 1376. из кога се види да су један калуђер и један мађер (кувар) продали део одеће жупана Николе који је био у покладу код дубровачке властелинке Филипе Менчетић и обавезали се да ће новац однети Николи. Уп. М. Динић, *О Николи Алтомановићу* 29.

Датум Николине смрти који даје Орбин свакако је нетачан. То је важан датум који Орбин није схватио. Данас је утврђено да је Никола живео све до краја XIV века. Најпоузданији српски летописи бележе пропаст Николину под годином 6882. по византијској ери, којој одговара период од 1. септембра 1373. до 31. августа 1374. Орбин је очигледно ту годину прерачунао у 1374, како се, уосталом, чинило и у модерној науци све до цитиране монографије М. Динића. Никола је „расут" пре 30. новембра, дакле, у оном делу 6882. године који одговара 1373. То је извор карактеристичне грешке од једне године, какву ћемо још срести у Орбиновом спису. Из свега се намеће закључак да Орбин годину Николине пропасти представља као годину његове смрти.

Стр. 61 (21—25) Показало се да је тачан Орбинов податак да су Балшићи заузели Требиње, Конавле и Драчевицу. Уп. М. Динић, *О Николи Алтомановићу* 26—28. Уп. и коментар уз стр. 69.

Стр. 63 Имена Балшиних синова су тачно наведена, док се податак о његовом скромном положају у време цара Душана не може контролисати другим изворима. Фрагменти „анала" које је читао Марин Барлеције причали су да је Балша био од рода „цара Немање" и да је господарио облашћу Бојане у суседству Скадра. Тек су Балшини синови Ђурађ, Страцимир и Балша заузели Скадар.

Стр. 64 (1—12) Ђураш Илијић био је истакнути властелин Душановог времена, син Илије, „ћефалије Зете" из времена краља Милутина. Породица је, дакле, кроз две генерације утицајна, те је могла доиста бити супарник Балшића. Ђураш се последњи пут спомиње 1362, управо у време кад се Балшићи уздижу. Одвајање Горње и Доње Зете почиње нешто доцније. Дукађини су арбанашка властеоска породица, која се уздиже управо у овом периоду. И Барлецијев извор је знао о томе да су Балшићи ратовали против Дукађина.

Стр. 64 (13—18) Већ је раније (уз стр. 50) речено да је у Зети живела једна кћи краља Вукашина, али она се звала *Оливера*. Ђура Балшић се доцније заиста оженио Теодором из породице Дејановића, раније женом властелина Жарка, чија је област у првим годинама владе цара Уроша била око ушћа Бојане. Једино код Орбина налазимо да се презивао Мркшић, али по-

што му се син звао Мркша Жарковић, вероватно по деди Мркши, нема разлога да се сумња у Орбинов податак.

Стр. 64 (19—29) Историја о Цапини, самозваном бугарском царевићу Шишману, није у науци никад узета озбиљно иако је очигледно да је Орбин, као, уосталом, и његов савременик Лукаревић, о Цапини читао у неким изворима, којима се није ушло у траг. Орбин, додуше, у пасусима у којима прича о Цапини цитира три извора (Шипионе Амирато, Марин Барлеције и Лаоник Халкокондил), али у њима није нашао Цапину. Код Лукаревића прича о Цапини, који се ту зове Сапина, има исте елементе, тако да је, без сумње, узета из истог извора. Тај извор би по Лукаревићу био Микеле Ричо (Niccolò Sapina cittadino Raguseo, conosciuto nell'istoria di Michele Riccio), који се јавља и у Орбиновом списку аутора. (В. коментар списка 409.) Осим тога Лукаревић је имао другу верзију о смрти Цапине (према којој га је убио његов секретар), коју је прочитао код „Манојла". Ma Emmanuello scrive sche il Sapina fu ucciso dal suo segretario... То ће свакако бити Манојло Грк, хроничар херцега Хрвоја, више пута ексцерпиран од стране Лукаревића. Уп. о њему V. Mažuranić, *Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića*, *Narodna starina* (1924) 121—153. Ово је било вредно истаћи због тога што Орбин не доноси ову другу верзију.

Стр. 64 (30—37) Овде је Орбин прекинуо ексцерпт о Цапини да би у једном уметку дао опште податке о владару Јужне Италије. Спис Шипиона Амирата (види о њему коментар уз списак аутора на стр. 415) није ми био приступачан, те не могу контролисати како га је Орбин искористио. Краљ Роберт није иста личност с Лудовиком, како би могло произаћи из Орбинове формулације; он је владао од 1309. до 1343, а Лудовик је био муж Робертове унуке Јоване (1343—1381), која је 1345. дала убити свога првог мужа краља Андрију, брата угарског краља Лудовика I. Лудовик Напуљски владао је до 1362, те и Цапинина каријера у јужноиталијанској краљевини мора падати у то време. Пошто се издавао за сина Михаила Шишманића и био наводно трогодишње дете кад му је отац погинуо, 1330. год., могао је заиста свој пут успона проћи под Лудовиком Напуљским.

Стр. 65 (1—15) Овде је у причу умешана арбанашка породица Топија, чији први представник Карло Топија делује од 1363. до 1388. Према родословним подацима које Орбин преноси Карло би био потомак Карла I Анжујског и далеки сродник француске краљевске куће, јер му је мајка била незаконита кћи Филипа Тарентског. На Барлеција се Орбин позива само за податак да је Карло Топија рођен у Беневенту.

Екскурс о Топији у Грчкој и његовим тобожњим освајањима нема готово никакве везе с осталим излагањем. Халкокондил ту није јемац за све што се прича, као што би се могло помислити.

Стр. 65 (16)—66(2) Као што је горе речено, краљ Лудовик је умро 1362, па би долазак Цапине „у Скадар" требало ставити у ту или следећу годину. У причи има један тешко схватљив моменат: Цапина је дошао у *Скадар* и грађанима обећао „да ће их учинити господарима Зете и Албаније", а Балшићи су дошли „под *Драч*" да се боре с њим. Цапина је изашао из града, био присиљен да се врати у њега, али га грађани нису примили. Он се због тога наљутио и „напустио *Драч*". Очигледно је реч увек о истом граду, а једно од имена је погрешно. Чини се да је Скадар доспео овамо омашком. У очуваним млетачким и дубровачким подацима нема трага о овим догађајима.

Авантуре Цапине у Бугарској нису промакле бугарским истраживачима, али они нису Орбинове и Лукаревићеве вести узели озбиљно. А. Бурмов, *Историја на Булгарија през времето на Шишмановци* (1323—1396 г.), свезка втора, *Годишник на Софийскија университет Историко-филологически факултет* 43 (1946/47) 3—20, који је пажљиво пратио судбину чланова династије и вести о боравку царице Ане у Дубровнику, сматра да су вести о Цапини „легендарног карактера" и да „не заслужују никакво поверење". К. Јиречек је у своје време ова казивања назвао „роман о Псеудо-Шишману код Лукаревића" (*Историја на Булгарите, поправки и добавки от самија автор*, София 1939, 215). Вреди ипак запазити да легендарни извори немају тако поуздану хронологију какву срећемо у историји о Шишману Самозванцу. Уосталом, Лукаревић је наговестио пут по коме треба трагати за верзијом коју су он и Орбин читали. Тек кад будемо њу упознали, моћи ћемо да судимо поузданије. Стр. 66 (2—12)

О години Цапинине смрти не можемо рећи ништа ближе, а исто тако ни о смрти Страцимира Балшића. Он је свакако умро пре 30. новембра 1373, кад је Ђурађ Балшић издао повељу Дубровчанима у којој спомиње брата Балшу и „синовца младог Ђурђа", док се раније у повељама јављао и Страцимир. Стр. 66 (13—15)

Овај Алојзије је Ludovicus de Navara, муж Јованке, херцежице Драча, који је заиста још од 1365. тежио да освоји Албанију. Сачуван је његов уговор са Ингерамом од Кусија, вођом ратничке дружине, склопљен у пролеће 1372. с циљем да се освоји Албанија. У том уговору су Ђура Балшић и Карло Топија споменути као „стари непријатељи господина херцега" и за њих је била одређена откупнина од 1 000 дуката за случај да падну у руке Ингерамових ратника. Уп. *Acta Albaniae* II № 286. Већ је Јиречек, *Историја Срба* I,[2] 317, истицао да ови документарни извори потврђују Орбиново причање. Сличне податке доноси и арагонски хроничар XVI в. Јероним Зурита, чији текст ми је остао неприступачан. По свој прилици су он и Орбин црпли из истог извора. Причање би се односило на догађаје 1372. и 1373 (тада је умро Луј), што значи да Орбин није поштовао хронолошки ред, јер касније говори о догађајима шездесетих година. Стр. 66 (16)—67(8)

Балшићи су заиста учествовали у комадању Вукашинових земаља, али Блажа Матаранга, господара области око реке Врего (Шкумба), су могли затворити једино пре тога, јер се Блаж у документима спомиње 1358—1367. Његов син Johannes се појављује у изворима тек 1386, заиста после смрти Балше II. Ако је он провео у сужањству 17 година, морао је бити заробљен 1369. Мусакија је била област између река Војуше и Семени. Стр. 67 (9—19)

Историја односа Балшића и Топија испричана од Орбина има солидну изворну подлогу, али је хронолошки погрешно укључена у излагање. Ђура Балшић је био заробљен од Карла Стр. 67 (20)—68(2)

Топије у лето или јесен 1364. а ослобођен је свакако током 1365. или прве половине 1366. Орбин спомиње мисију Матеја Будачића, али се преварио у погледу њене садржине. Будачић је средином 1366, по жељи Карла Топије и дубровачке владе, упознао садржину уговора који је већ био склопљен. Код Топије је посредовао и молио за ослобођење Ђуре Балшића октобра 1364. Ловре Менчетић.

Стр. 68 (3—27) Историја односа Балшића према Марку Краљевићу потпуно је непозната. Орбин је појединости морао узети из неког сразмерно добро обавештеног извора. Један савремени српски запис потврђује да је „благочестиви Марко" имао за жену Јелену кћер Радослава Хлапена, а исто тако и да тај брак није сасвим успео. Марко је живео неко време с Теодором, кћерју Гргуровом, па је њу предао Хлапену и поново узео Јелену. С друге стране, тачан је податак да је жена Балше II била „кћи београдског деспота". Била је то Комнина, наследница деспота Јована, Душановог шурака, која му је донела Валону, Берат (Београд) и Химару. Нема, међутим, никакве потврде за крај приче: растављање Балшино од Комнине и довођење Јелене Хлапенове у Зету. К. Јиречек, *Историја Срба* I,[2] 315, је мислио да Орбин преноси млађе „песме и скаске" о Марку.

Вреди се задржати и на тешко схватљивом податку да је Марко држао „Арг у Мореји". Не види се како би Марко могао имати везе с чувеним античким градом. Поред овог Арга име Аргос носило је више градова (неколико их бележи и Стефан Византијски, којега налазимо на Орбиновом списку аутора). И средњовековни Костур, који игра улогу у Марковој биографији, звао се у античко доба Аргос. Можда је Орбин код неког хуманистичког писца нашао ово старо име па га је погрешно идентификовао с Аргом у Мореји, који је њему једино био познат.

Стр. 68 (28)—69(6) Причање о непријатељству Балшића и Котора је сасвим неодређено, без иједног конкретног податка, али одговара ономе што знамо из савремених документарних извора.

Стр. 69 (7—22) Већ раније је указано да је податак о заузимању Конавала, Требиња и Драчевице тачан. О полемици између Балшића и Твртка не знамо ништа с друге стране, али је упадљиво да је за Твртка начињен први родослов, у коме је подвлачена његова веза с Немањићима по женској линији. Уп. Ђ. Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, *Историски гласник* 2 (1948) 23—28. Орбинов извор је читао и Марин Барлеције, како сведочи одломак из описа опсаде Скадра. Балшићи су, по њему, победили „Stefano re della Misia di Sopra" и прогонили га до Дубровника. Ту су га опсели у граду и, најзад, посредством Дубровчана склопили с њим мир, по коме је граница била на реци Неретви.

Стр. 69 (22)—70(3) Овим деловима Орбиновог причања бавио се М. Динић у студији *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 34—37. Он је упозорио да о састанку на Локруму говори и млађи хроничар Растић (*Chronica Ragusina Junii Restii... item Joannis Gundulae*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1893, 162—163), који је писао на основу старије хронике Гундулића и архивског материјала.

Стр. 70 (4—10) У наведеној студији М. Динић је показао да један савремени архивски податак потврђује Орбиново причање: Конавли су се одметнули од Ђуре Балшића и ставили под власт бана Твртка. То се десило „у јануару или првој половини фебруара 1377", а у јесен те исте године Твртко се крунисао за краља. Очигледно су крунисање и заузимање Требиња, Конавала и Драчевице у Орбиновом извору испричани једно за другим, па је тако епизода из босанске историје ушла овамо у главу о Балшићима.

Стр. 70 (11—19) О експедицији у Твртково земљу не знамо ништа с друге стране, осим индиције код Барлеција споменуте уз претходну страну. Смрт Ђурђа Балшића је прецизно датирана, али опет с карактеристичном погрешком од једне године. Два савремена записа (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, бр. 150, VI, бр. 10019, дају такође 13. јануар, али се то односи на 1378. годину. Под Великим Алпама се подразумевају планине које се пружају од Проклетија до Пинда.

Стр. 70 (20—29) Анжујски војвода, које се овде спомиње, био је Луј I, херцег од Анжуа, син француског краља Жана II Доброг, а „краљ Карло" је Карло II Драчки, владар јужноиталијанске краљевине и Угарске у току неколико месеци 1385—1386. Балша II је заиста узео Драч и називао се „дука драчки", али то је било само кратко време у току 1385. године. Балшино освајање Драча није никако могло бити последица смрти краља Карла II, јер је овај убијен после Балшине смрти, а још мање последица смрти анжујског херцега, јер је он живео још 1391. *Београд* који се овде спомиње је, наравно, *Belgrado di Romania*, тј. Берат у данашњој Албанији.

Стр. 70 (30)—71(16) О пропасти Балше II на Саурском пољу код Берата, 18. септембра 1385, доноси Орбин једну верзију која садржи појединости које се тешко могу контролисати. Раније је говорио како је Иваниш, син краља Вукашина, отишао у Зету, а овде бележи његов крај. Ђурађ Крвавчић није познат из савремених извора, „Каријатин" је свакако турско име Хајредин, како се звао један војсковођа Мурата I. Година битке свакако није тачна. Уместо 1383. треба да стоји 1385. Место битке није сасвим тачно забележено. Код Марина Барлеција, који се служио истим извором којим и Орбин, читамо да је битка била in una certa pianura, che chiamata da i paesani Saura, vicina al fiume Aou, apresso Alba Greca, terra del'Epiro. (Цитирано по италијанском преводу објављеном у XVII веку.) „Грекот" је могао настати услед неспоразума, али за Попово поље немам никаквог објашњења. И код Барлеција читамо да је Балша пошао на Турке не сачекавши сву војску и да није послушао савете јер је био веома храбар. Турски заповедник је код Барлеција Jewrenesio, а његова војска је имала 40 000 људи. Због ове важне разлике верујем да Орбин није црпао податке непосредно из Барлеција, него из старијег извора који је био познат и Барлецију.

Стр. 71 (17—24) Податак о додељивању дубровачког грађанства Балшићима није тачан. Неприродна је већ комбинација по којој су најстарији и најмлађи брат, без најактивнијег и најспособнијег међу њима, Ђурђа, били привилегисани од Дубровчана, а онда је нетачно да је Балшићима додељено дубровачко племство. Орбин или његов извор су, под утицајем доцније дубровачке

праксе, замишљали да су Балшићи постали cives de consilio, иако су они само примљени за грађане. Уп. Ј. Мијушковић, *Додељивање дубровачког грађанства у средњем веку, Глас САН* 246 (1961) 104. Даље, није тачан ни податак да је Марин Цријевић ишао у посланство Балшићима у време кад су примљени за грађане (1361). У Дубровачком архиву су остали сачувани подаци из којих се види да је посланик тада био Климе Држић. Један Марин Цријевић се истицао у политичким пословима тек деведесетих година XIV века.

У овом пасусу је Орбин начинио још једну омашку: уместо имена Балшине жене *Комнине* донео је име валонске тврђаве *Канине.*

Стр. 71 (25—33) Овде Орбин није био тачно информисан: Ђурађ Страцимировић је био слободан и оштетио је неке дубровачке трговце још почетком 1381. С њим Дубровчани саобраћају и јануара 1385, дакле, још за живота Балше II. Он је могао бити неко време затворен од стрица, али свакако није морао сачекати стричеву смрт да би се ослободио. У савременим документима се Црнојевићи заиста јављају као противници Ђурђа Страцимировића, али тек после неколико година.

Стр. 71 (33)—72(6) Никола Сакат (Zachat) био је господар Будве у време Балше II. Не знамо да ли је био ослепљен. Јавља се и касније под млетачком влашћу. Андрија Сакат се јавља у једном документу из 1383. Био је свакако властелин, јер видимо да је запленио неку робу дубровачким трговцима због туче с Балшиним људима у Светом Срђу. Уп. *Acta Albaniae* II, № 384. Име су носили по месту Сакат, из кога су потицали, а били су, изгледа, у сродству с породицом Закарија. Дукађини су арбанашка властеоска породица, која се управо уздиже после смрти Балше II. Уп. И. Божић, *О Дукађинима, Зборник Филозофског факултета у Београду* VIII—1 (1964), 385—427.

У причању о браку Ђурђа Страцимировића с кћерју кнеза Лазара има неке збрке. Ђурђева жена се звала Јелена, а Деспином су звали њену сестру Оливеру, која је неколико година била жена султана Бајазита. Треба даље приметити да Шишман није био „молдавски кнез“ већ бугарски цар, за њега је била удата једна друга Лазарева кћи.

Стр. 72 (6—20) О турском нападу који Орбин овде описује остало је нешто трага у дубровачким споменицима. Из њих се види да је октобра 1386. у дубровачком залеђу владала паника, људи су бежали на дубровачку територију „terrore Teucrorum partes discurentium“ (М. Динић, *Одлуке Већа Дубровачке Републике* II, Београд 1964, 298). Нападнуте су биле земље краља Твртка, а само неколико дана раније Дубровчани су закључили да „у област река“ (тј. равнице северне Албаније) упуте барке за набавку жита, што свакако не би чинили да су и те области пустошене од Турака. Из тога се може закључити да је Орбин имао пред собом податке о турском нападу на источне делове босанске државе и да их је неспретно повезао с Ђурђем Страцимировићем. Сачувани су поуздани подаци да је Ђурађ 1388. био у добрим односима с Турцима. Уп. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе,* Београд 1964, 158.

Мусаки који се овде спомињу су арбанашка властеоска породица по којој је добила име област северно од Валоне. *Оногошт* је данашњи Никшић.

Овде Орбин није био добро обавештен, јер знамо да је Ђурађ Страцимировић умро тек априла 1403, дакле, дуго после 1386. Гојко и Иваниш би били Ђурђеви старији синови, али о њима нема трага у очуваним изворима. Стр. 72 (21—23)

Ови подаци су свакако преузети из једне од млетачких хроника које је Орбин користио. У некој врсти осврта испричани су догађаји из дужег периода: уступање Скадра Венецији 1396, преотимање Скадра 1405, акција заповедника јадранске флоте Марина Каравела, такође 1405. У хроници Зорзи Долфина се прича о бекству Јелене и Балше из Зете. Стр. 72 (24—37)

Вести ће бити свакако истога порекла као и оне претходне. Године 1413. заиста је склопљен мир између Венеције и Балше после вишегодишњих натезања, преговарања и непријатељских акција. Бенедето Контарено био је заиста кнез и капетан Скадра. Како ме је упозорио проф. И. Божић, спомиње се у документима 1409. и 1410. када је средином године смењен. Упадљива је прецизност Орбиновог извора у неким појединостима: Балша је заиста *у марту 1419.* почео рат против Венеције, а тада се први пут уз њега јавља и Стефан Марамонте, који је доиста дошао из Апулије, али није био ни у каквој вези с Црнојевићима. Он је вероватно био син Константина Балшића и Јелене Топије, одрастао у Апулији код мајчиних рођака из породице Марамонте. Уп. М. Šuflaj, *Povjest severnih Arbanasa, Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju* II—2 (1924) 204. Балша је заиста још пре смрти склопио с Венецијанцима примирје. Стр. 73 (1—17)

Датум Балшине смрти је тачан. Српски летописи дају 28. април 1421. године. Стр. 73 (18—22)

И овај пасус је свакако преузет из неке млетачке хронике. Подаци су тачни. Мазарак је војвода деспота Стефана, познат из савремених архивских докумената. Стр. 73 (18)—74(3)

Ђурађ Бранковић је заиста био на ратишту у Зети 1423. Те године је закључен мир између деспота и Венеције. Стр. 74 (4—13)

Из других извора није познато да се деспот Стефан одрекао Зете у корист Ђурђа Бранковића, али се види да је Ђурађ заиста живео последњих година Стефанове владе у Зети. Ту га је затекла и вест о смрти Стефана Лазаревића. Марамонте се заиста поново појављује 1426, али немамо потврде да су га Дубровчани довезли својим бродом. Тачно је да су Венецијанци и Ђурађ Бранковић 1426. потврдили и допунили ранији мировни уговор. Стр. 74 (13—24)

Опширно излагање о првој посети Ђурђа Бранковића Дубровнику показује добру обавештеност и тачно познавање детаља. У старијим дубровачким аналима је ова Ђурђева посета прошла неопажено. Чак и каснији Растић, који је обилно користио Архив Републике не говори о дочеку Ђурђа. С друге стране на тексту се примећује да збивања посматра из деспотове близине. Угао из кога је гледао, ако се тако сме рећи, није у Дубровнику него у деспотовој пратњи. Тачна су имена дубровачких посланика упућених Ђурђу с позивом, и име заповедника дубровачких бродова. Место где су искрцали Ђурђа и пратњу sopra Dolcigno apresso Oghiran, биће свакако данашњи Ђеран, рт јужно од Улциња. Стр. 74 (25)—75(31)

Стр. 75 (32—36) Ове речи немају готово никакву везу са осталим текстом. У поглављу о Косачама нема овог податка, који је, по свој прилици, преузет, као и неки ранији, из неке млетачке хронике. Изумирање Балшића споменуто овде у вези с Венецијанцима послужило је као доста неспретни прелаз на излагање историје Котора на следећих неколико страна. Стефан Вукчић је заиста освојио Бар, али не 1442. него 1443. године.

Стр. 76 (7—16) Орбин цитира у причању о почецима Котора ауторе на које се ослањао. Један би био Балтазар Сплићанин, чије дело није сачувано (уп. коментар уз изворе), а други Марио Нигро. Из његове стилизације излази да је Плинија користио само посредно.

Стр. 76 (17—21) Нисам успео да уђем у траг овој верзији о народу Аскри на Сицилији.

Стр. 76 (28—38) То је добро позната прича из дела Константина VII Порфирогенита (913—959). По спомињању цара Михајла може се закључити да је ово верзија из списа *De thematibus*, мада се чини да је Орбину приступачнија она из *Vita Basilii*. Иако има Константина Порфирогенита у своме списку аутора, Орбин овде цитира Георгија Кедрина (в. коментар о изворима), који је у своју Хронику унео и Константинов текст.

Росе је место на улазу у Боку Которску тачно преко пута Херцег-Новог.

Стр. 76 (39)—77(18) Прича преузета из Балтазара Сплићанина, неоспорно касног писца, с тешким анахронизмима: у вези са збивањима IX века спомиње се „Босанско краљевство“.

Стр. 77 (19)—78(11) Овај део најстарије которске историје није ништа бољи, иако га је Орбин преузео од једног другог писца, такође изгубљеног, Михаила Солињанина. Герард Ридингер је цитиран само због облика *Весекастро*. Његово дело ми је остало неприступачно. Цела прича је конструкција створена зато да објасни име Котора помоћу босанског Котора. *Парило* река крај Котора је свакако Шкурда на супротној страни од Гурдића.

Стр. 78 (12—21) Податак о Самуилу Орбин је узео из Дукљанина (ed. Шишић, стр. 333) али му је додао и Рисан са причом о Теути, коју је познавао из Полибија, свакако посредно. Изненађује датум Самуиловог рата у Далмацији, који није могао наћи код Дукљанина, необично прецизан и близак датовању у данашњој науци.

Стр. 78 (22—36) Подаци о односима Котора према Србији за време Немање и наследника нису ни у каквом складу с онима у поглављу о Немањи (уп. стр. 16—20 ове књиге). Одломак из Историје Никите Хонијата, који Орбин овде репродукује, односи се на сам почетак Немањине владе и нема никакве везе с Котором или Будвом. Није јасно откуда Орбину оне прецизно наведене године.

Стр. 79 (1—11) Врло је тешко рећи било шта о пореклу овог пасуса. Можда га је саставио сам Орбин на основу појединачних података узетих с разних страна. Види се да је Орбин нешто знао о паду Византије, али га је везивао за 1215. и Балдвина Фландријског. Котор се није потчинио Немањићима тек за време Стефана Првовенчаног, него још за време Немање, свакако пре 1186. Исто тако није тачан ни податак да је немањићка власт над Котором трајала до 1360. Душаново име је цитирано

у италијанском тексту lo chiamano nella propria lingua ZAR STIEPAN.

У овим не много садржајним речима цитирају се два историчара XVI века, Флавио Бјондо и Марко Антонио Сабелико (о њима уп. коментар уз списак аутора). Обојица су потегнута за једну сасвим општу информацију о рату Венеције и Угарске. Стр. 79 (12—17)

Заузимање Котора је дословно преузето из Пјетра Ђустинијана, као што сам Орбин каже. Иначе, он је о овом догађају читао и неки други текст, који свакако није био млетачког порекла, јер је говорио да су Венецијанци спалили и опљачкали Котор. У Аналима Николе Рањине (ed. Nodilo стр. 236—237) је млетачко поступање са Котором приказано у рђавој светлости, али са другим појединостима. Година је погрешна, вероватно због штампарске омашке: уместо 1368. треба да стоји *1378*. Поводом Ђустинијановог податка о одласку Которана у Калабрију вреди упозорити на дубровачке анале тзв. Анонима (ed. Nodilo стр. 41), где се под 1370. говори да су Дубровчани хтели да напусте свој град и да се иселе у Калабрију. Нисам могао да контролишем да ли је излагање Фаролда истоветно с Ђустинијановим. Стр. 79 (17—30)

О мисији фра Петра Гизде остало је података у Дубровачком архиву, али није остало ништа о одговору Которана. О томе нема вести ни у дубровачким аналима, тако да се мора закључити да је Орбин користио неки нама непознати извор, који је био добро обавештен о збивањима у Котору у ово доба. Нешто ниже ћемо наићи поново на њега. Стр. 79 (31)—80(7)

Овде опет срећемо погрешну годину 1369, која је у нескладу са садржајем података. Ту се, наиме, спомиње мир Венеције и Угарске који је склопљен 1381, а из причања је јасно да између доласка ђеновљанских галија и дубровачко-которског ратовања није могло протећи 12 година. Орбин није осетио да су збивања о којима овде прича истовремена с онима које описује две стране касније. Антонио Фјаски (у дубровачким архивским документима Antonio de Fischo, Flischo) био је заповедник ђеновљанских галија које су почетком 1379. боравиле у Дубровнику. Никола Сеч је познати хрватско-далматински бан из тих година. Стр. 80 (8—23)

Вести о мисији фра Петра Гизде и о доласку ђеновљанских галија у Дубровник налазе се у једној дубровачкој инструкцији посланику код хрватско-далматинског бана. Уп. Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935, 382—383.

Краљ Твртко је добио Котор од угарских краљица 1385, а не 1384, како стоји код Орбина. Опет карактеристична грешка од једне године, али се овога пута не може објаснити прерачунавањем године по византијској ери, јер податак може потицати само из извора који је употребљавао године од Христовог рођења. Можда је Орбин нашао забележену годину 1384. „more veneto“, која траје све до последњег дана фебруара 1385. по нашем рачунању. Стр. 80 (24—31)

Овде се Орбин у своме излагању залетео далеко напред. Стварн које овде прича могу се односити једино на догађаје из 1409. Тада су напуљске галије биле у Цавтату и тражиле Сандаља Хранића, тада је Хрвоје био непријатељ Сандаља Стр. 80 (31)—81(12)

и тек поврађеног у Босну краља Остоје. Уп. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 211—212. Орбин је имао пред собом повезани опис догађаја од којих су до нас дошли само фрагменти.

Стр. 81 (13—15) Рат Остоје с Дубровником је овде само додирнут. Орбин о њему опширно пише у поглављу о Босни.

Стр. 81 (15—29) Спискови властеоских породица са назнаком порекла постојали су у Дубровнику још крајем XV века. Унети су и у најстарије дубровачке анале Анонимове и Рањинине (ed. Nodilo, стр. 147—163 и 181—186). Орбин је свакако отуда преузео имена породица пореклом из Котора. Све породице у његовом списку налазе се у споменута два списка са назнаком да су из Котора сем породице Мекша, која је позната у Котору. У тим списковима је назначено и које су породице изумрле или изгубиле племство. Држићи су забележени да су изгубили племство, јер нису дошли у град у време куге, док су Бичићи забележени у оба списка као изумрли.

Родбинске и пријатељске везе су послужиле као полазна тачка за излагање непријатељстава између Котора и Дубровника. Почетак је стављен у 1361, када је, по Анонимовим аналима, почео рат Дубровника и Војислава Војиновића.

Стр. 81 (30)—82(17) Излагање о непријатељствима између Дубровника и Котора је веома уопштено и у том уопштеном облику тачно. Немогуће је једино удруживање кнеза Војислава Војиновића и његовог синовца Николе Алтомановића. Спојене су заједно личности које су с Дубровником водиле два посебна рата у размаку од десет година. Орбин је то могао видети из поглавља о Николи Алтомановићу.

Стр. 82 (18—36) Подаци о покушају склапања савеза између Венеције, Николе Алтомановића и Балшића ослањају се у крајњој линији на једно писмо дубровачке владе угарском краљу из маја 1373. Уп. Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике*, 274. Орбин га није директно користио јер иначе не би га хронолошки погрешно уврстио у догађаје из 1370—1371. Растић (ed. Nodilo, стр. 158—159) користи податке писма под правом годином. Занимљиво је да и Орбин и Растић знају о одговору краља Лудовика, а о томе нема трага у архивској грађи која је дошла до нас. Тобожњи нови рат 1371. мора бити резултат неког неспоразума. Орбин је догађаје из периода млетачко-угарског рата 1378—1381. механички спојио с онима из времена рата с Николом Алтомановићем.

Стр. 82 (36)—83(14) Которска понуда града и тврђаве краљу Твртку са свим појединостима налази се у упутству дубровачке владе Николи Гундулићу, посланику код хрватско-далматинског бана, од 20. јуна 1379. Једина озбиљна разлика је у томе што се у писму наводи само један которски посланик, док Орбин има два, од којих је један свакако погрешан. У савременом дубровачком писму тај посланик је Marin de Micho de Buchia, а код Орбина су Трифун Бућа и Никола Драго. Већ из тога се може закључити да Орбин није читао оригинални дубровачки архивски документ, већ неки каснији небрижљиви испис или текст који је искористио дубровачко писмо. На такав закључак упућује и грешка с Ђурђем Балшићем, којега Дубровчани нису могли наговарати против Котора из простог разлога што је

био мртав већ од јануара 1378. Неколико страна раније Орбин је забележио његову смрт под 13. јануаром 1379.

Стр. 83 (15)—84(13) Устанак пучана у Котору у мају 1381. је догађај познат из једног дубровачког упутства посланику и неких одлука дубровачких Већа. Један број података које Орбин доноси толико се слаже с поменутим упутством Матеју Ђорђићу (Ђурђевићу) да се мора помислити да из тога упутства потиче. Уп. Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935, 426—427. Орбин је знао, међутим, осетно више, нарочито о вођи побуне Медоју. Он је знао и како су се ствари свршиле, а то се није могло прочитати у поменутом упутству. О Медоју и Матеју се не може рећи више него што стоји код Орбина. Они су се заиста налазили у Дубровнику кад је Матеј Ђорђић полазио у Котор и он их је повео са собом.

Стр. 84 (14—26) Мешање Пераштана у ове догађаје упућује на мисао да је Орбин овде морао имати и неки локални или пераштански извор. Утолико пре што се трудио да кратко оцрта и историју Пераста. Говорећи о потомству Которанина Медоја Орбин је учинио омашку која открива да није потпуно разумео свој извор. Матеј Лукаревић (Mateo di Luccari) хрватско-далматински бан, којега Антоније Бонфини заиста више пута спомиње „с много поштовања", није био из дубровачке властеоске породице Лукаревића. Био је то познати бан Матко Таловац, истакнути феудалац прве половине XV века, из корчуланске породице de Luca. Збрка је настала мешањем тога презимена с дубровачким презименом Luccari.

Стр. 84 (27)—85(14) Ова врло опширно испричана епизода је у приличној мери загонетна. Орбин врло прецизно каже да је которско-дубровачки рат избио 1383, а из одлука дубровачких Већа се види да су односи Дубровника с Котором били сасвим нормални. У један мах је наоружана галија, али не да ратује против Котора него да спречава довоз соли у Твртков град Нови (Херцег-Нови). Њен заповедник је био један Бобаљевић, али не Михо, него Волчо (Volçio). У јануару 1384. имали су Дубровчани као плен неке которске ствари, али то ће бити да је ослобођено приликом хватања анжујских витезова, који су раније нападали неке бродове. Уп. J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, 220—223. О непријатељству и рату с Котором нема ни трага. Други ослонац би могло да буде име Миха Волчића Бобаљевића, заповедника дубровачке флоте. Помоћу њега би се могла хронолошки уврстити читава епизода у време кад је заиста било рата између Дубровника и Котора. На жалост, одлуке дубровачких Већа сачуване су из шездесетих и седамдесетих година XIV века прилично фрагментарно. Тако из очуваних докумената видимо да је Михо Бобаљевић био генерални капетан рата у другој половини године 1379. и да је заповедао дубровачком флотом у априлу те године. Бродови су тада слани да похватају неке Драчане који су одлазили са сољу у Котор. Кроз одлуке Већа се не да назрети ниједна од појединости које наводи Орбин. У једном делу причања он цитира свога земљака Туберона. У објављеним Цријевићевим делима ипак се није могла наћи епизода коју Орбин прича.

Стр. 87 (17)—88(4) Читав овај обимни пасус служи као прелаз на кратку историју Пераста, који је по традицији познатој у Орбиново доба изгледао у XIV в. много важнији него што је стварно био. У пасусима о Перасту Орбин се више него на другим местима ослања на оно што је сам видео или чуо. Поред података који су изнети у следећим пасусима о јакој пераштанској традицији говоре и нека места у излагању историје Србије или Босне.

Стр. 88 (5—8) Изгледа да је Балтазар Сплићанин наведен само као сведок за име и старост Пераштана.

Стр. 88 (6—15) Помињање повластица од цара Диоклецијана подсећа на познате паштровске привилегије. Изгледало би да су и Пераштани почетке својих права пребацивали у фантастично далеку прошлост. Не може се, међутим, искључити ни могућност да је Орбин овде спојио Пераштане и Паштровиће уједно, као што је учинио нешто доцније говорећи о Остоји Паштровићу.

Стр. 88 (15—32) Један део онога што је овде испричано налази се у упутству дубровачке владе заповеднику галије која је ишла да прихвати породицу поменутог Површка од 30. новембра 1364. Уп. Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935, 134—136. Нема сумње да тај део потиче из архивског документа, али није искључено да је Орбин нашао његов извод у неком другом тексту. Властелин Површко се иначе јавља у документима 1361—1364. као господар Будве. О нападу Пераштана и даљим догађајима нема података у очуваним изворима. Не чини се вероватно да је Орбин све то исконструисао да би довео до краја оно што је знао из дубровачког документа.

Стр. 88 (33)—89(10) Остоја о коме се овде говори је познати Остоја Паштровић, властелин војводе Радослава Павловића. Он је заиста био Радослављев посланик код султана у време рата с Дубровником. Уп. И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 51—53.

Стр. 89 (11—17) Овде је Орбин користан извор за историју Пераста у последњим годинама XVI века. Стефан Ђуричин је био капетан после 1594, јер је Орбин, као што смо видели, своје дело писао после спаљивања моштију светог Саве. Стефан Расков и Стефан Ђуричин су, вероватно, први капетани пераштанске општине. Уп. *Enciklopedija Jugoslavije* 6, Zagreb 1965, s. v. Пераст.

Стр. 89 (18—36) Млетачко освајање Котора, Сплита и Шибеника испричано је врло уопштено и нетачно. Потчињавање Котора Венецији било је резултат дугих преговора, пошто се град и пре 1420. више пута нудио да пређе под млетачку власт.

Стр. 90 (1)—91(3) Попис великих синова которских Орбин је саставио скупљајући брижљиво материјал. О Јерониму Бизантију и његовом подвигу у бици код Лепанта се морало још увелико говорити у време кад је Орбин писао своје дело. Истакнуте потурчењаке је нашао у делима Спандуђина, Шпангеберга и Шолдела, како сам наводи. О Бућама протовестијарима писао је сâм у своме делу, а исто тако и о Ђорђу Бизантију, који би се тобоже истицао у време Немање. Доминика и Виђенца Бућу познавао је као теолошке писце, а Ивана Алберта Дујмија је морао знати као савременика истакнутог црквеног старешину.

Стр. 93 (1—10) Име Лазаревог оца није познато из других извора. Земља краља Стефана је у ствари територија државе краља Драгутина, као што је већ једном истакнуто. Растислалићи су познати и из савремених архивских докумената. Уп. М. Динић, *Растислалићи. Прилог историји распадања српског царства, Зборник радова Византолошког института* 2 (1953) 139—144. Орбиново причање о потчињавању „Расиславића" добија потврду у подацима српских летописа по којима је кнез Лазар „расуо" Радича Бранковића. Уп. И. Руварац, *О кнезу Лазару*, Нови Сад 1887, 196. О заузимању Приштине и Новог Брда Орбин је говорио већ у поглављу о Вукашину ослањајући се на Лаоника Халкокондила.

Стр. 94 (4—14) Лазарево потомство је овде нетачно набројано. Неколико страна касније (стр. 102 овога издања) Орбин ће поменути „Лазарева два нејака *сина*" Стефана и Вука. Име Лазареве кћери која је удата за Бајазита Орбин није нашао код Леунклавија, већ само податак да је Лазарева кћи дата Бајазиту. Уп. Joannes Leunclavius, *Annales sultanorum Othmanidarum*, Francofurti 1596^2, 139. По начину како бележи име Вуково може се закључити да је Орбин ту користио српски извор.

Стр. 94 (15—33) Податке о Лазаревим односима према Угарској Орбин је преузео, по свој прилици, из оног истог извора из кога се обавестио о сарадњи Горјанског с кнезом Лазаром против Николе Алтомановића. Пријатељство с Горјанским потврђују савремене повеље, док о освајању Мачве и Београда нема података у сачуваним изворима. Занимљиво је да Орбин већ раније спомиње освајање „земље краља Стефана", а сада говори посебно о Мачви, која је такође била у саставу Драгутинове државе.

Стр. 94 (34)—95(10) Није јасно одакле је Орбин могао узети ове податке. У српским летописима се, додуше, бележи под 1385/86. да „побеже цар Мурат от кнеза Лазара от Плочника ис Топлице", Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд—Ср. Карловци 1927, 215.

Стр. 95 (11—14) Овај податак је Орбин нашао у другом Леунклавијевом делу *Historiae musulmanae Turcorum*, Francofurti 1591, 244 у латинском преводу турског хроничара Нешрија.

Стр. 95 (16—32) Пасус о односима кнеза Лазара и Вука према Дубровнику и о богатству Лазаревом могао је Орбин саставити сам на основу информација које је на другим местима употребио. Нема ниједног конкретног податка који није раније наведен. Понавља се и тврђење да је Шишман био „молдавски кнез".

Стр. 95 (33)—96(11) Овде се Орбин у своме излагању вратио уназад све до времена преласка Османлија у Европу, изгледа због тога што је почео да ексцерпира други текст. Може се са сигурношћу утврдити да је Орбинов текст овде зависан од Лудовика Цријевића Туберона, мада има разлика које није лако објаснити. Пре свега, Туберон у својим *Коментарима* читаву причу о кнезу Лазару и косовском боју ставља у време Мусе, наследника Бајазита I и његовог тобожњег сина Бајазита II. Орбин је вероватно осетио из других текстова да је оваква хронологија немогућа, па је на место имена Мусе ставио Сулејмана, којега је нашао код Лаоника Халкокондила. Исто је тако испустио Туберонов податак о ратовању краља Вукашина око Једрена.

Melante је свакако град Melantias на обали Мраморног мора, а река Hebro је антички Hebrus, данас Марица.

Стр. 96 (12—15) Ових неколико редака преузето је такође из Цријевићевог списа, само је име Bajazetes Secundus Орбин правилно заменио именом Мурата. Иначе је Орбинов текст овде искварен. Оно место где читамо „он је прешао *поменуту* реку" (traghettando il fiume stesco (!), гласи код Цријевића Туберона: transgressus Neston amnem usque ad Stymonem processit. Реч је, дакле, о реци Мести (Nestus). Овде као и на другим местима цитирам Цријевића према касном дубровачком издању: Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusini ac abbatis congregationis Melitensis *Commentaria suorum temporum* I—II, Rhacusii 1784. Орбин је, међутим, могао читати посебно објављени део овога списа где се говори о Турцима: *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius*, Florentiae 1590.

Стр. 96 (15—22) Орбинова историја косовског боја састављена је од разних елемената. Од Леунклавија, који је овде изричито цитиран, преузет је податак о томе да је Лазар помагао Угре и подстицао их против Турака. Остало потиче из Туберона, који је одговоран због мешања Струмице и Ситнице. Тек после описа битке, кад расправља о месту судара, Орбин спомиње Ситницу.

Стр. 96 (22)—97(5) Овај одељак је сасвим друкчијег порекла. Он је свакако под утицајем народне традиције. Ту се први пут наилази на мотив свађе међу Лазаревим зетовима. Уп. А. Шмаус, *Курипешићев извештај о Косовском боју, Прилози КЈИФ* 18 (1938) 509—518. Милош је, наравно, Кобиловић, али је већ уздигнут толико да је зет кнеза Лазара. Тјентиште је познато насеље на трговачком путу из горњег Подриња у Дубровник, док је спомен Новог Пазара анахронизам, јер се то име јавља тек у периоду турске власти.

Стр. 97 (6—27) Веома се лако уочава слагање Орбиновог причања с познатом народном песмом *Кнежева вечера*. И то је једно од ретких места у Орбиновом спису за које се поуздано може рећи да се ослања на народну песму. Најчешће се заборавља да Орбин овде не користи непосредно народну традицију, него да преписује Лудовика Цријевића Туберона. Код њега је нашао и тврдњу да Illyrici atque Macedones вином *и* мукама откривају тајне, али је то изменио у тврђење да Словени откривају тајне вином, *а не* мучењем.

Стр. 97 (27)—98(2) Опис Милошевог подвига преузет је готово дословно из дела дубровачког писца Лудовика Цријевића Туберона.

Стр. 98 (3—12) Примедба о сумњи Лаоника Халкокондила изазвана је не текстом грчког писца, који Муратову погибију описује сасвим друкчије, него примедбом Леунклавија, *Annales sultanorum* 1591[2], 134, о Халкокондиловој сумњи у „грчку" верзију о убиству Муратовом. Ту је Орбин нашао и податак о турском обичају (код њега „закон") да двојица стражара држе за руке сваког који хоће да пољуби руку султану.

Стр. 98 (13—19) Узнемиреност у хришћанском табору представља погодну позадину за велики Лазарев говор.

Стр. 98 (21)—100(9) Већ је Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1951, 35—36, изразио уверење да је Орбин при састављању Лазареве беседе имао узоре у хуманистичкој књижевности. Те узоре нисам успео да откријем. Опажа се да је

говор искоришћен за глорификацију Словена и да одише духом којим је прожет Орбинов предговор. (Уп. стр. 3—6 ове књиге.)

Стр. 100 (10)—101(6) Збивања у турском табору описана су код Лудовика Цријевића Туберона. Орбин је дословно преузео његов опис у свој текст.

Стр. 101 (7—18) Прича о страдању кнеза Лазара преузета је такође од Цријевића Туберона.

Стр. 101 (18—21) Филип Леоницер, којега Орбин овде цитира, писац је једне турске хронике из XVI века. У неким издањима Леоницеровог списа била је и гравира која је илустровала погубљење Лазарево. Уп. J. Matasović, *Dvije šablonske ilustracije, Narodna starina* 11 (1925) 350—355.

Стр. 101 (21—25) Орбин није знао ништа о преносу Лазаревог тела, па је уз Лазареву погибију додао и оно што је знао по чувењу о Раваници и кнежевом телу. Белешка у маргини показује да је бркао Ресаву и Раваницу.

Стр. 101 (26—31) На једном месту поређане облике имена Косова поља могао је Орбин наћи у издањима XVI века, где је био обичај да се у маргини упозори на податке из других писаца о личности или месту споменутом у тексту. Слично набрајање са истом замерком Сансовину налази се и код Леунклавија, *Annales sultanorum* 1591[2], 135.

Стр. 102 (1—8) Одатле су узети подаци и о гробу Муратовом и преносу у Брусу. Орбин је задржао исте изразе „кула" и „пирамида", али је Леунклавијев текст у малој мери престилизовао. Милошева рука се не налази код Леунклавија, него код Туберона.

Стр. 102 (9—18) Тачан датум битке дају дубровачки анали тзв. Анонима, где се једино налази споменут (пре Орбина) војвода Влатко Вуковић као учесник у боју на Косову (ed. S. Nodilo стр. 48). Због тога је вероватно да се Орбин послужио информацијама из дубровачких анала, али их је самостално уградио у овај део излагања. О издаји Вука Бранковића нема вести у сачуваним изворима старијим од Орбина, мада његова стилизација јасно показује да је располагао изворима који су о томе говорили. Орбин је имао и више верзија о смрти Вука Бранковића, док су за нас ти догађаји у потпуној тами.

Стр. 102 (18—36) Не може се ни наслутити одакле Орбину подаци о односима између Вука Бранковића и Лазаревих наследника после косовске битке, али је већ одавно запажено да су појединости тачне. Турци су после протеривања Вука Бранковића, 1396, његове земље уступили Лазаревим наследницима, а „два утврђена града" — били су то заиста Звечан и Јелеч, као што Орбин нешто касније каже — задржали су за себе. Приче о смрти Вуковој се не могу контролисати. Уп. С. Новаковић, *Срби и Турци*, Београд 1960[3], 269—271; М. Динић, *Област Бранковића, Прилози КЈИФ* 26 (1960) 14—18.

Стр. 103 (4—19) Позивање на Леунклавија важи само за податак о удаји Милеве за Бајазита. Прича о поступању Тамерлановом са Бајазитом и његовом женом узета је из другог текста, из *Discorso di Teodoro Spandugino Cantacusino gentilhuomo Constantinopolitano dell' origine de' principi Turchi*, ed. F. Sansovino, *Dell'Historia universale dell'origine et imperio de Turchi*, Venetia (1573) c. 50. Прича је иначе легендарна, јер знамо да је Оливера Сте-

фановим залагањем ослобођена од Тамерлана и да је живела у Србији и после смрти свога брата.

Стр. 103 (20—24) Ова вест потиче свакако из оног истог извора који је Орбин користио на претходној страни. Вест је у основи тачна, али се односи на време пре 1402. јер се види да су и Вукови синови учествовали у бици код Ангоре као Бајазитови вазали. Уп. М. Динић, *Област Бранковића, Прилози КЈИФ* 26 (1960) 18—21.

Стр. 103 (25—37) Вест о Вуковом покладу мора да се ослања на дубровачке архивске податке, у којима је о томе остало доста трага.

Стр. 104 (1—5) О првим годинама XV века и збивањима око деспота Стефана Орбин је изванредно добро обавештен. Његова казивања се дају контролисати, али се појављује заплетено питање о пореклу његових информација. Немамо с друге стране података да је Гргур, син Вука Бранковића, био заробљен од Тамерлана и тек касније ослобођен.

Стр. 104 (6—13) Податак о затварању Ђурђа Бранковића налазимо и у српским летописима, али тамо нема мотива који наводи Орбин. Уп. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд—Ср. Карловци 1927, 22.

Стр. 104 (14—20) О добијању деспотске титуле извештава исто тако кратко и Константин Филозоф, који, опет, много више говори о боравку на Лезбосу (Митилена), а нема прецизну појединост о доласку галије под Улцињ и искрцавању у Бару. Иначе, о томе путовању има савремених података Млечанина Сагреда. Уп. И. Руварац, *Стефан Лазаревић на повратку из Ангоре у Србију, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 79—87.

Стр. 104 (20—30) Ослобођење Ђурђево из тамнице у Цариграду бележе и српски летописи (ed. Љ. Стојановић 221), који дају и име властелина: Родоп. Не знамо, међутим, где је Орбин нашао податке о састанку Ђурђа Бранковића и Бајазитовог сина Сулејмана (Мусулман код Орбина и Константина Филозофа). Вредно је истаћи да је тај текст са симпатијама и уважењем описивао Вуковог сина, док Константин Филозоф преко тога прелази ћутке или објашњава да су Бранковићи тада морали да се боре заједно с Турцима „јер друкчије не беше могуће".

Стр. 104(31)—105(15) Поделу војске на два дела, од којих онај под Вуком трпи неуспех, срећемо и код Константина Филозофа (ed. В. Јагић 282), али код њега нема датума. Веома блиски датум: 20. или 21. новембар 1402, дају српски летописи (ed. Љ. Стојановић 221). У тим летописима се каже да је „деспотов бој" са „Ђурђем Вуковићем" био „на Трипољу", а код Орбина се деспот Стефан „вратио пут Трипоља". По њему изгледа да се Вук борио код Трипоља, а Стефан негде даље. По Константину Филозофу, „после ове велике грачаничке битке" Стефан и Вук су отишли у Ново Брдо. Карактеристични детаљ о кесару Угљеши налазимо и код Орбина и код Константина са извесним разликама. Орбин има облик „Угљешица", који показује да је ексцерпирао неки српски извор. Он приказује Угљешину улогу мање увијено него што то чини Константин Филозоф.

Већ овај одломак показује, а то ће се доцније још потврдити, да Орбинов извор није независан од Константина Филозофа, али показује исто тако да се он не поклапа ни са једном познатом верзијом биографије Стефана Лазаревића, ни

са изводима из ње употребљеним у хронографу. Он садржи у исто време и много мање и понешто више од Константиновог текста какав нам је сачуван. Из анализе Орбиновог казивања могу се извући нови елементи за расправљање иначе сложеног питања о текстовима и верзијама биографије Стефана Лазаревића. Уп. С. П. Розанов, *Житие сербскаго деспота Стефана Лазаревича и рускиј хронограф, Известија отделенија русскаго јазика и словесности ИАН* XI (1906) 62—97.

Из других извора не знамо да је убрзо после битке код Грачанице Ђурађ Бранковић заузео „велики део" Лазареве земље. Други податак који каже да је деспот с Угрима пленио Ђурђеву земљу има потврду у српским летописима који бележе под 1403/4. „плени деспот Ситницу", која је била у власти Бранковића. Измирење деспотово с угарским краљем Жигмундом зајамчено је деспотовом биографијом и једним Жигмундовим писмом од 16. априла 1404. Уп. М. Динић, *Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу, Зборник Матице српске* серије друштвених наука 13—14 (1956) 93—98. Стр. 105 (15—18)

Свађу између Вука и Стефана описује и Константин Филозоф, који баца кривицу на Вука, озлојеђеног због братовљевих прекора после претрпљеног пораза. Код Орбина је кривац Стефан јер не поступа „као прави брат". Тешко је замислити верзију биографије Стефана Лазаревића у којој би он макар и на тренутке био сликан у неповољној светлости, али није лако ни претпоставити да би Орбин из свога извора узимао само језгро информације да би га у своме тексту друкчије обојио. Стр. 105 (18)—106(4)

Вредно је истаћи да Орбин од бекства Вуковог па до његове провале у Србију 1409. нема никакве вести, а да је код Константина Филозофа између та два догађаја излагање о унутрашњем уређењу, градњи цркава, смрти кнегиње Милице итд.

Напад Вука Лазаревића са Ђурђем Бранковићем и Евреносом спомиње се код Константина Филозофа и у летописима. Код Константина се не јавља Ђурађ Бранковић, датум и број војника, али има Евреноса (*Авранез* код Орбина и Константина), измирење и поделу земље. Орбин изричито каже да је Стефан добио северни део, док из Константиновог текста произлази да се Стефан морао преселити из дотадање области. Орбин није разумео оно што је прочитао о подели па је Стефану приписао немогућу територију „према Дунаву и Новом Брду", а Вуку „од Мораве на запад". Годину 1409. потврђују савремени извори, али месец неће бити тачан: Дубровчани знају већ крајем фебруара 1409. за Вуков напад, а марта се жале због штета које је починила угарска војска која је помагала деспота у Приштини. Занимљиво је да ни Орбинов извор, ни Константин ни српски летописи не бележе ове деспотове акције.

О овим догађајима прича и Константин Филозоф, али са другим појединостима, тако да се чини да се Орбин овде не ослања на њега. Константин нема датума нити назива Велико море, иако прича опширније о деспотовој пловидби у Влашку. Стр. 106 (5—20)

Стр. 106 (20—33) У овом пасусу, међутим, опажа се јасно да је Орбин зависан од Константина. У краткој верзији Орбиновој су сви детаљи из Константина: Вук и Лазар иду да претекну Стефана и приме земљу добијену од Сулејмана, обојица наилазе на Мусине људе и падају у њихове руке, прво је погубљен Вук, док је Лазара Муса водио собом да би уценио Ђурђа Бранковића; била је друга битка, и то под Једреном, Муса је поражен, а тада је погубљен и Лазар. При оваквом низу појединости, испричаних чак истим редом, не може бити ни најмање сумње у везу Орбиновог текста с Константиновом. Поставља се питање да ли је скраћивање вршио Орбин или се служио већ скраћеним текстом.

Стр. 106 (33—35) Година је тачна, али Константин и српски летописи изричито кажу да је Сулејман био удављен. Овај податак је Орбин свакако узео из неког западног извора, који даје уопштене податке по годинама.

Стр. 106(36)—107(8) И код овог одломка је јасно да се ослања на Константина Философа. Све појединости које наводи Орбин налазе се и у биографији деспота Стефана. Силиврија (Selymbria) је град на обали Мраморног мора у близини Цариграда.

Стр. 107 (9—27) Овај одломак је врло заплетен и тежак. Одмах на почетку Орбин даје 1415. као датум збивања о којима прича, иако се на први поглед види да се она односе на 1413. То је година у којој је убијен Муса. Рекао бих да је Орбин и овде имао епитоматора Константиновог пред очима, и то по спомену „војводе Петра" као савезника деспотовог. Из савремених дубровачких писама се види да су у Србију ишли заиста војвода Сандаљ Хранић и Иваниш Моровић, док о војводи Петру нема помена, нити се међу савременицима види која би то личност могла бити. Код Константина Философа се не појављује Сандаљ нити се наводе појединци, већ „угарски великаши и босански" у вези с ратом против Мусе, али се зато нешто касније јављају као великаши које је деспот Стефан откупио из турског робља: Петар Мировијски Иваниш. Ту опет срећемо карактеристичну комбинацију имена Петар и Иваниш. Овај Иваниш је свакако Моровић, који је доиста био заробљен 1415. у бици јужно од Добоја, а Петар „de Zapes" је угарски властелин познат из повеља тога времена. Иваниш је ратовао у Србији 1413, био заробљен у Босни 1415. и доцније откупљен, тако да је Орбинов побркани податак испао случајно тачан. О страдању српских градова од Мусе говоре српски летописи. Они, међутим, дају тачан датум битке: 5. јули, који се налази и у једном дубровачком писму из јула те године (Thalloczy—Gelchich, 226). Место битке *Искер* дају и летописи и Константин Философ и дубровачко писмо, док о ранијем повратку Сандаља и Моровића говори једно друго дубровачко писмо. У таквој ситуацији се заиста не може рећи одакле је Орбин узео своје податке.

Стр. 107(28)—108(5) О побуни рудара у Сребрници говори и Константин Философ, а остало је и нешто савремених архивских података. Уп. М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни* I, Београд 1955, 59—62. Иако у причању Орбина и Константина има разлика, ипак не верујем да је Орбин црпао из неког другог извора. Разлике су пре свега у углу из кога се посматра: Константину је близак „младић" „послан над радом" (код Орбина: „послао на управу... властелина по имену Владислав"), а његови противници су „немирни духови", док је за Орбина Владислав кривац јер је „преко сваке мере тлачио тамошњи народ". Слична је структура излагања у оба списа: послан управник, устанак и убиство, деспот долази с војском, освета у којој деспот сече ноге и руке. Орбин нема бацање с палате, а Константин нема погрешан датум нити опис деспотовог поступања с Дубровчанима. Догађај иначе пада у 1427. „крајем марта или почетком априла најкасније" (М. Динић). Карактеристичан је заплет с именом деспотовог чиновника у Сребрници: док Константин, по рукописима који су нам очувани, не доноси име, Орбин бележи да се звао Владислав. Један рукопис, међутим, имао је у маргини исписано име Владислав, вероватно из неког другог потпунијег рукописа какав није дошао до нас.

Први Дубровачки посланик после побуне у Сребрници био је заиста Паскоје Растић, али није ишао сам, него је имао као друга Јунија Градића. Дубровачко посланство није заиста ништа успело код Стефана. Овај податак се ослања на упутство поменутом дубровачком посланству, али тешко да је црпен непосредно из архива. Стр. 108 (5—13)

Година и место смрти деспота Стефана дати су погрешно. Иако неколико редака ниже Орбин догађаје који непосредно следе ставља у 1428, овде остаје веран погрешци код датирања сребрничке побуне. Српски извори не знају да је Стефан сахрањен у Раваници, те није искључено да је Орбин заменио Лазара и Стефана. Стр. 108 (13—16)

Вести о дубровачким посланицима и обнављању повеље за Дубровник 1428. су тачне и потичу свакако из неког дубровачког извора. Стр. 108 (16—23)

Орбин зна о догађајима после смрти деспота Стефана појединости које не налазимо нигде у очуваним изворима. Као и Константин Философ, он напад Мурата II на Ново Брдо ставља после смрти деспотове, иако из савремених архивских података сазнајемо да је овај град био опседан већ у фебруару 1427. Дубровчани су децембра 1427. писали да су њихови трговци у Новом Брду опседнути tot jam mensibus. Такве детаље као што су датум доласка Исака или број дана колико је трајала опсада Орбин је морао негде прочитати. Други део пасуса, онај који говори о Бобаљевићу, упућује на Дубровник и породичне хартије Бобаљевића. Иначе, данас није могуће на основу очуване архивске грађе утврдити тачно на којега се Вука Бобаљевића од три истоимена савременика односи оно што Орбин прича. Изгледа да то неће бити Вук Влаха, него Вук Михаила Бобаљевића. Уп. Б. Крекић, *Вук Бобаљевић, Зборник радова Византолошког института* 4(1956) 118 н. 16. Стр. 108(24)—109(11)

Нисам могао утврдити одакле потиче ова вест, која иначе потпуно одговара начину сређивања односа између султана и балканских владара. Стр. 109 (12—17)

Удаја Катарине за Улриха Цељског може потицати из српских летописа. Оно о убиству Улриха је уметак Орбинов из материје коју ће доцније испричати. Стр. 109 (17—19)

Стр. 109 (20—35) После уводне реченице с нетачним податком да је Мурат II 1435. поново напао Ђурђа, следи опширан дословни ексцерпт из Лаоника Халкокондила. Одатле је и реченица о Халилу на дну ове стране.

Стр. 110 (1—27) Врло учена полемичка излагања Орбинова намећу утисак као да је суочавао вести разних писаца и определио се за верзију која му се чинила прихватљива. У ствари, он је све то преписао из коментара Леунклавијевог уз *Анале турских султана* (ed. Frankfurt 1596,[2] 155). Изменио је ред па је прво расправљао о томе да ли је Мехмед II Марин син, што је код Леунклавија на крају, а затим о генеалогији Мариној. Испуштена су места где се Леунклавије позива на „ове анале“, тј. турске, које је у преводу објавио, и понека појединост. О писцима који се ту спомињу уп. коментар уз списак аутора.

Стр. 110(27)—111(12) Цео опширни одељак је преузет из Бонфинија, *Rerum Hungaricarum decades*, Lipsiae 1771[7], 423. (Присиљен сам да цитирам ово касно издање, јер ми је било при руци.) И за овај одломак се може рећи да је „више превод из Бонфинија неголи извод“, како је за један други духовито приметио Никола Радојчић (*Српска историја Мавра Орбинија* 39). Само почетак о три године мира потиче од Орбина, објашњење напада се ослања на Бонфинија који ту ексцерпира Пија II, а од Ђурђевог преласка у Угарску почиње превод.

Стр. 111 (13—35) Овде Орбин напушта Бонфинија, јер је у неком другом извору нашао више. Интересантан је податак о Јерининој кривици због неспремности града за одбрану у коме одзвања народна традиција. Важна је али се не може контролисати вест да је Гргур добио од султана део земаља Вука Бранковића. Вест о начину ослепљивања Ђурђевих синова „помоћу некакве ужарене чиније“ потиче из P. Giovio, *Informatione di Paolo Giovio, vescouo di Nocera a Carlo Quinto imperatore augusto*, ed. F. Sansovino, *Dell' Historia universale dell' origine et imperio de Turchi*, Venetia (1573) c. 156.

Стр. 111(36)—112(28) Ово читаво излагање састављено је из туђих одломака. У почетку се налази цитат из Лаоника Халкокондила на који сам Орбин упозорава. Већ коментар о томе да није реч о Лазару него Ђурђу с позивом на Тому Ебендорфера, који је тада још био у рукопису, дослован је превод једног коментара Леунклавијевог уз имена српских кнежева. *Annales sultanorum*, Frankfurt 1596[2], 133—134. Чак и место које почиње са „Бонфиније чак набраја...“ није непосредно из тога писца, већ из Леунклавија (ed. 1596, 157), само што је списак деспотових градова допуњен према Бонфинију и што су споменуте куће у Будиму. Случај је ипак хтео да се негде током штампања изгубе: Токај, Мункач, Таљ, Регец, који се налазе и код Бонфинија и код Леунклавија.

Стр. 112 (28—34) О боравку деспота Ђурђа у Загребу не говори нам ниједан очувани извор, а исто тако не знамо с друге стране ништа о Ђурђевој жељи да се помири са султаном. Тачно је да су деспота млетачки бродови одвезли до Бара.

Стр. 113 (1—20) О доживљајима деспота Ђурђа у Бару Орбин је имао два извора. Један је дубровачки историчар Serafino Razzi, *La storia di Raugia*, Lucca (1595) 56, од којега је дословце преписао првих 16 редака на стр. 113. Није се, међутим, дало утврдити који је био други текст, који је говорио о галији која је под заповедништвом Паскоја Соркочевића очекивала деспота код Бара. Једну знатно краћу верзију о Баранима и деспоту Ђурђу налазимо и код тзв. Анонима (ed. S. Nodilo 56-57).

Стр. 113 (21—35) Није ми пошло за руком да утврдим одакле је Орбин узео податке о боравку деспота Ђурђа у Будви и о држању Црнојевића. Из савремених документарних извора је познато да су се Црнојевићи заиста одметнули од деспота и да је српски владар врло нагло напустио Зету.

Стр. 113(35)—114(28) Све што Орбин овде прича налази се код Лудовика Цријевића Туберона (*Commentarii* I, 1784, 206) и код Антонија Бонфинија (ed. 1771[7], 441).

Стр. 114(29)—115(4) Извод из већ цитираног дела S. Razzi, *La storia di Raugia* 57, који се опет ослања на Туберона.

Стр. 115 (4—16) Овде је Орбин нагло променио писца, што се примећује и по духу и по садржини одломка. Ти редови су преузети из списа Рнеје Силвија Пиколоминија (Пија II): *Asiae, Europaeque elegantissima descriptio*, који ми је био приступачан у старом италијанском преводу: *La discritione de l'Asia et Europa di papa Pio II e l'historia de le cose memorabili fatte in quelle*, Vinegia 1543, f. 190.

Стр. 115 (15—25) Овде је Орбин дословно превео свога земљака Лудовика Цријевића Туберона. Место се налази у опширном екскурсу његових *Коментара* посвећеном историји Дубровника. Он је од њега направио и посебан *Commentariolus de origine et incremento urbis Rhacusane*, који је, додуше, издат тек 1790, али је у Дубровнику свакако био раширен као рукопис. За разлику од екскурса о Турцима, који је посебно штампан у Фиренци 1590, *Коментари* у целини су публиковани тек после *Краљевства Словена:* 1603. године. Орбин га је, дакле, морао свакако читати у рукопису. Код упоређивања сам се служио дубровачким издањем: Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusini ac abbatis congregationis Melitensis *Commentaria suorum temporum* I—II, Rhacusii 1784. Одломак о деспоту Ђурђу је на стр. 206. првог тома.

Стр. 115(25)—116(10) Прича о Дамјану Ђурђевићу и Паскоју Сорkочевићу заснива се свакако на породичној традицији или породичним хартијама. У сваком случају, у њој има тачних и легендарних елемената. Оба властелина су заиста заузимала висока места у служби деспота Ђурђа. Паскоје је био „челник ризнички“, управник деспотових финансија. М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, *Историјски часопис* 9—10 (1959) 146—147, је упозорио да податак о Паскојевим селима у топличком крају потврђује казивање његовог унука познатог хуманисте Елија Лампридија Цријевића. Он је показао, такође, да није тачно Орбиново тврђење да је Паскоје продао своја имања у Србији.

Стр. 116(10)—117(11) Порекло првих неколико редака нисам могао утврдити. Од вести о Ђурђевом посредовању па до краја одломка све је преузето из списа Лаоника Халкокондила, који је био објављен и преведен на латински пре Орбина. Орбину није засметало то што је овде држава деспота Ђурђа обновљена сасвим друкчије но што је било описано на стр. 114—115, где је Јанко Хуњади вратио деспоту државу, али не целу.

Стр. 117 (12—14) Орбин овде цитира „турске анале" за појединост о деспотовом сусрету са синовима, али није јасно на које анале се мисли.

Стр. 117 (15—22) Иако Орбин овде цитира „Kureusa", писца шлеских хроника, он у ствари ексцерпира Леунклавија, *Annales sultanorum* 159, који је заиста читао шлеског хроничара.

Стр. 117(23)—120(10) Опширно испричана епизода о Скендербегу не потиче из обимног Барлецијевог дела. Исте основне елементе, али не и потпуно слагање, нашао сам у краткој историји Скендербега штампаној у првој половини XVI века: *Commentario delle cose de Turchi et del s. Georgio Scanderbeg, principe di Epiro, con la sua vita et le vittorie per lui conseguite et le inestimabili forze et vertu di quello degne di memoria*, Vinegia 1541, f. 7'—8'. Цела прича је иначе сасвим легендарна и стоји у вези с измишљеном преписком између краља Владислава и Скендербега.

Стр. 120(11)—121(34) Причајући о рату Хуњадија и Турака 1448. Орбин је обилно преписивао Бонфинија, *Rerum Hungaricarum decades* 481—482. Местимично је понешто испуштао као кратки пасус о Скендербегу (пошто је претходно на основу другог извора говорио о њему), или сажимао као крај другог пасуса на стр. 121.

Стр. 121(35)—122(25) Читава историја Хуњадијевог потуцања после битке на Косову 1448, узета је из Лаоника Халкокондила. И Бонфини је познаје само скраћену и упрошћену.

Стр. 123(28—34) Дословно преузето из Бонфинија (486).

Стр. 123(35)—124(18) Буквалан превод једног пасуса из Бонфинија (486—487).

Стр. 124(19)—125(15) И ово је извод из Бонфинија са минималним испуштањем и изменама. Скраћено је излагање Муратових мотива за рат. Бонфини има „Frigibegum, Praefectum trium legionum" а Орбин „Frigibego con l' essercito di quarantasette mila combatenti". Frigibego је Феризбег, који је у том ратовању 1454. пао у заробљеништво.

Стр. 125(16)—126(9) Овај одломак је већ Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1950, 38—39, штампао напоредо с Бонфинијевим текстом да би се видела Орбинова зависност.

Стр. 126 (10—20) Излагање у овом пасусу ослања се на Лаоника Халкокондила, који је ту и цитиран. Бонфини је наведен само због хронологије. Он спомиње турско освајање Новог Брда, Призрена и Сребрника.

Стр. 126(25)—128(9) Епизоду са чувеним фрањевачким проповедником Иваном Капистраном нашао је Орбин у спису Енеје Силвија Пиколоминија (Пија II) *De statu Europae*, штампаном више пута током XVI века. Одатле је и причање о сукобу деспота Ђурђа и Силађија, о коме има података у савременим повељама и они потврђују казивање које Орбин овде преноси. Година није тачно наведена: деспот Ђурађ Бранковић је умро 24. децембра 1456.

Стр. 128(15—25) Овај део излагања о деспоту Лазару Ђурђевићу представља превод одломка из списа Лаоника Халкокондила.

Стр. 128(26)—130(10) Подаци о последњим Бранковићима узети су из списа Мусакија. Ериња је Јерина, удата за сина Скендербеговог.

Стр. 130(11—36) У овом пасусу је поводом Вука Гргуревића кратко испричана битка на Уни према подацима Бонфинија (стр. 637). Град „Фејецко", који се овде спомиње, треба да је записан у облику Fejerkó, што значи Бела Стена. Тако се звао град у Славонији у Крижевској жупанији који је припадао Бранковићима. Уп. И. Руварац, *Прилошци. в) Feyezkeo = Сланкамен?, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 299—302.

Стр. 130(27)—131(4) Завршетак није нарочито садржајан. Он стоји у вези са већ спомињаним списом Енеје Силвија Пиколоминија, али га не репродукује дословно.

Стр. 132 Порекло грба босанског краљевства открио је Н. Радојчић, *Одакле је преузео Мавро Орбини свој грб Босне? Гласник Земаљског музеја* 41(1929) 103—108. Извор Орбину је била *Cosmographia*, дело Sebastiana Münstera.

Стр. 133(8)—134(26) У овом одломку о Бесима као тобожњим прецима Босанаца цитира се читав низ античких и каснијих писаца: Ливије, Страбон, Евтропије, Овидије, Светоније, Дион Касије, Јорданес, Пјер Белон, Карло Вагрезе, али познајући Орбинов начин рада не можемо очекивати да је он сам прикупио све те податке. Као и на неким другим местима, он је свакако преписао целу причу заједно с позивањем на писце од неког хуманистичког писца. Вероватно је то био Карло Вагриесе (в. коментар уз списак извора), али то не могу поуздано тврдити јер ми је његово дело остало неприступачно.

Стр. 134(27)—135(13) Сам Орбин овде недвосмислено показује да дословно цитира Себастијана Минстера. Оригинални одломак из *Козмографије* репродуковао је Н. Радојчић у раније наведеној расправи о грбу Босне.

Стр. 135 (15—17) Позивање на угарског хроничара Јована Туроција односи се на гл. 22 Угарске хронике где се у попису народа и племена који су у време Гезе, Стефана и других краљева долазили у Угарску наводе и Bessi. Уп. Joannis de Thwrócz Chronica Hungarorum ed. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum I*, Tyrnaviae 1745, 144. То нису антички Bessi већ Bisseni (Печенези).

Стр. 135(24)—136(26) Најстарија историја Босне испричана је врло конфузно, углавном на основу података *Летописа Попа Дукљанина*, који је Орбин у целости превео и штампао у оквиру *Краљевства Словена*. Одатле је Крешимир син Тјешимира „господар у Хрватској и у Босни". Оно што следи о Чудомиру, Зелимиру, Трибелију итд. узето је од Павла Скалића (Орбин га цитира као Paolo Scaligero), који је то добрим делом измислио. Уп. F. Šišić, *O podrijetlu i zasužnjenju hrvatskog kralja Slavića, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 7(1903—4) 159—161. У завршном делу пасуса о краљици Маргарети Орбин се ослања на дубровачке Анале. Крај текста о Маргарети, који нема историјске подлоге, дословно је узет из S. Razzi, *La storia di Raugia*, Lucca 1595, како је упозорио F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margareti*, Dubrovnik I (1929) 5—54, који је прикупио и коментарисао све податке о тој теми.

Стр. 136 (27—37) Из овог пасуса се види да је Орбин био у великим неприликама кад је требало да исприча почетке босанске државе. Оно што је рекао резултат је више општег резоновања него познавања чињеница. Бан Борић је прва личност о којој је нешто могао рећи.

Стр. 137 (1) Изненађује овај обрнути низ босанских владара, који су тобоже били „у то време", утолико више што се из даљег текста јасно види да је Орбин имао тачне представе о времену Кулина (у маргини: 1199 — данашња хронологија 1180—1204), Борића (почетак рата против Дубровника 1154 — данас знамо 1154—1163) и Твртка (крунисање му ставља у 1376, иначе је владао 1353—1391).

Стр. 137—140 Опширна историја ратовања бана Борића и Дубровника намеће читав низ проблема. Пре свега, наше знање о Борићу почива на подацима византијског историчара Јована Кинама и угарских повеља. Ниједан од тих извора Орбин није могао читати. Очигледно, он је имао пред собом неки извор који је, међутим, био из каснијег времена и пун анахронизама. Време бана Борића је ипак тачно знао, јер тобожњи рат с Дубровником ставља у 1154. годину. Борић се јавља као судија који досуђује бенедиктинском манастиру на Локруму цркву и земље у Бабином пољу на Мљету у једној недатованој повељи у групи тзв. Локрумских фалсификата. Није јасно Борићево присуство у приморској традицији кад имамо на уму да Босна у XII веку није уопште излазила на море нити имала границе у близини Дубровника. Бан Борић је могао имати непосредне везе с Дубровником једино ако је у његово време Босна загосподарила Захумљем.

Орбин приказује рат с Борићем као заједничку ствар неколико градова. Дубровник добија помоћ од Улциња, Котора и Пераста. Као и раније, у опису рата с Немањиним братом Мирославом, Орбин наводи имена дубровачких заповедника и вођа помоћних одреда из других градова. Ту је Михо Бобаљевић који се овде прославио, па је после више од две деценије заповедао војском против Мирослава. О именима дубровачких властеоских родова речено је довољно у коментарима уз историју Србије (уп. стр. 296). Которска породица Болица се јавља тек у XIV веку. Улцињским савезницима је заповедао Nicolo Cheruich, припадник улцињске породице познате у периоду касног средњег века. Уп. К. Јиречек, *Романи у градовима Далмације*, Београд 1962, 265. Пераштанско презиме Шестокрилић није ми познато из других извора, али вреди запазити да се Пераст јавља у Орбиновом спису на више места и са већим значајем него што му га придајемо на основу средњовековних извора. Исту причу налазимо и код Лукаревића (34—35).

Док се порекло првог дела приче, у коме главну улогу игра Бобаљевић, мора тражити у Дубровнику, дотле догађаји после победе с појединостима о односима Котора и Пераста потичу свакако из једног од ова два града.

Стр. 140 (16—32) Модерна наука сматра да је Борићева влада у Босни насилно прекинута после завршетка угарских борби око престола између Стефана III и Стефана IV. Орбин из својих извора ништа о томе не зна, те пушта да Кулин непосредно наследи Борића. О дужини Кулинове владавине: 36 година, не може се ништа рећи. На основу сачуваних извора граничне године су 1180. и 1204. Изрека о бану Кулину је забележена на основу непосредних Орбинових знања и искустава и представља доказ да је традиција о Кулину била жива и у XVI веку. Иначе, све што Орбин зна о Кулину узето је из старије дубровачке аналистике. У Аналима Рањине (ed. Nodilo 219) спомиње се босански бискуп *Радогост*, што је Орбин искварио под утицајем имена познатог патарена Радина госта. Тамо се налази и освећење цркве Св. Кузмана и Дамјана на позив жупана Јурка и освећење двеју цркава у Босни. Само је хронологија различита, јер Рањина наводи само 1185. као годину почетка понтификата надбискупа Бернарда, док Орбин даје и годину посвећења Радогоста (1171, дакле, пре Бернарда) и 1194, као годину Бернардовог одласка у Захумље.

Одломак је значајан по томе што доноси причу о пореклу Котроманића, више пута претресану у модерној науци. Посебно се њоме бавио В. Ћоровић, *Питање о пореклу Котроманића, Прилози КЈИФ* 5 (1925) 15—20. Насупрот Л. Талоцију (*Die Kotromanglegende, Studien zur Geschichte Serbiens und Bosniens im Mittelalter*, München-Leipzig 1914, 66—70), који је тврдио да је Орбинова прича о немачком пореклу Котроманића резултат хуманистичке склоности ка етимологизирању, Ћоровић је упозорио да се прича о Котроману Готу налази већ у дубровачким инструкцијама из прве половине XV века. Познато је такође да се у дубровачким упутствима срећу још неки моменти босанске историје (боравак банице Јелисавете, удовице бана Стјепана I Котроманића, у Дубровнику са три сина и њихов повратак у Босну). Упадљиво је слагање између Орбина и ових историјских реминисценција у дубровачким службеним списима у погледу тема о којима говоре и чак у појединостима. У дубровачким инструкцијама имамо сажету верзију истог извора који налазимо опширније изложен код Орбина (и Лукаревића). Орбин нам изричито каже да је оно мало што прича о почетку Котроманића нашао „записано". Извор који је он овде користио био је добро обавештен (настао свакако пре 1430) и био је прожет тенденцијама да велича и истиче права и слобоштине племства. Ову исту тенденцију ћемо срести још у неким одломцима Орбиновог излагања босанске историје. Стр. 140(33)—141(21)

Година смрти бана Стјепана I (1310) ће, по свој прилици, бити тачна. У сваком случају, његови наследници су као изгнаници боравили у Дубровнику 1314. Имена Стјепанових синова су у основи тачна. Једино је Нинослав услед штампарске грешке на овом месту оригинала испао Niroslau (нешто ниже је правилно Нинослав, али се каже да га други зову Мирослав). Податак о граници на Дрини је механички убачен и сасвим неповезан с осталим текстом. Потиче свакако из *Летописа Попа Дукљанина*.

Орбин овде наставља да ексцерпира извор о Котроманићима. И овде срећемо мотив чувања „слободе" и „закона" Босне. Боравак Јелисавете и Стјепана II Котроманића у Дубровнику потврђен је савременим изворима. У врло проређеним записницима из тога времена читамо да су чланови Великог већа дубровачког одлучили, 6. априла 1314, да одобре трошак за дочек „бана" и да закупе неке куће где ће бан становати. *Monumenta Ragusina. Liber reformationum I*, Zagrabiae 1879, 41. Поводом вести о одласку Стјепанове браће у Хрватску и одласка сестре у Рим вреди упозорити да се о догађајима тих година говорило још у неким изворима. На то нас упозорава већ Орбин кад каже да Нинослава „други" зову Мирослав, а јасно се то види из причања Лукаревићевог. Овај Орбинов са- Стр. 141(22)—142(7)

временик је дао предност другом извору који наводи и имена побуњеника (Вук Булић, Чубран Будисаљић), који зна да су Стјепанова браћа побегла са неким властелином Младеном Хартићем у Загреб и Медвјед (in Sagreb e in Medujed). Из тога другог извора је Орбин узео податак о одласку Нинослава и Владислава у Хрватску, а вероватно и онај о Даници, који ће бити без историјске подлоге. Уп. И. Руварац, *Драга, Даница, Реса, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 336—338.

Стр. 142 (8—27) Повратак Стјепанов на власт у Босну испричан је без икаквих појединости сасвим сумарно, тако да не треба искључити могућност да је овај пасус плод Орбиновог резоновања. Од њега свакако потиче оно величање улоге Дубровчана и њихове помоћи. Карактеристично је да Орбин овде говори о повратку Стјепановом „с браћом" иако је раније пустио да се браћа склоне у Хрватску. Неколико редака о Стјепановом рату против синова Бранивојевих ослања се на оно што је Орбин знао о Бранивојевићима и изложио у глави о Хуму (уп. коментар уз стр. 190—192).

Стр. 142(28)—143(11) Причање о бановом даровању Стона и Пељешца ослања се непосредно на старије дубровачке анале тзв. Анонима (ed. Nodilo 35—36). Као што је наговештено у коментару уз Орбиново излагање о Душану, овде је дошло до занимљиве контраминације. Анонимни дубровачки аналист, наиме, током читаве дубровачке историје зна само за босанске владаре као суседе Дубровника. Тако је већ у IX веку „re Stiepan in Bosna" велики пријатељ Дубровчана, итд. Аноним тако назива и оног владара који је поклонио Стон и Пељешац „lo re Stiepan de Bosna", иако се по спомињању Бућиног посредовања лако препознаје да се мисли на Стефана Душана. Историјска подлога верзије о захтеву босанског бана да се Стон врати 1334, коју Орбин дословно преузима од Анонима, лежи у затегнутости између краља Душана и Дубровчана те године. У Душановој повељи из 1334. Душан каже „како се бјеше порасрчило (порасрдило) краљевство ми на властеле дубровачке за Стонски Ред (рат, рт)". Ствари су биле доведене у ред и Душан је потврдио своју даровницу из претходне године, захтевајући да Дубровчани не примају његове поданике у Стон и на полуострво и „да пребива поп србски и да поје у цркввах које су у Стону и у Рату како јест повељевало краљевство ми".

Стр. 143 (11—28) Сумарно испричана улога бана Стјепана II у време опсаде Задра слаже се с оним што знамо из савремених извора. Задрани су још тада оптуживали бана Стјепана да је крив за пораз краљевске војске. Орбин је читао најмање два извора о овим стварима, један по коме се бан недостојно држао под Задром и други по коме је учествовао у завери против краља Лудовика I. Ни једном ни другом нисам могаоући у траг.

Стр. 143 (29—37) Опис доласка фрањеваца у Босну је нетачан и следи свакако неког касног црквеног историчара (можда Волатерана). Перегрин је неколико година раније био у Босни и 1349, када је тобоже упућен у Босну, постао је босански бискуп.

Стр. 144 (1—28) Овај увод у историју јереси у Босни састоји се из три дела: приче о пореклу патарена из Рима, информације о павликијанима у Бугарској и расправе о имену павликијана. Као извор се наводи Пјетро Ливио Веронезе за којим се трага већ деценијама без успеха. Уп. Ј. Матасовић, *Три хуманиста о патаренима, Годишњак Српског философског факултета* 1(1930) 235—252 и Н. Радојчић, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1950, 44 нап. 1. Из тога извора је Орбин могао узети податке о Патерну и ширењу патарена и веровању павликијанаца. Оно што прича о селима павликијанаца и о рату који је почео 1595. знао је као савременик. Не може се открити ланац којим је од Петра Сицилијског до Орбина дошло уверење да су павликијани били следбеници Павла од Самосате.

Стр. 144(29)—145(26) Порекло вести у овоме одломку нисам успео да утврдим. Заслужује пажњу одлучно тврђење да је бан Стјепан II припадао православљу. Реченица је тесно везана с оним делом текста који говори о доласку фратра Перегрина и Ивана из Арагоније 1349, те не изгледа да потиче из добро обавештеног извора. Исто се тако не дају контролисати подаци о канонику Домањи Бобаљевићу. Он је свакако личност из тога времена, сачуван је његов тестамент из 1348. Документи о њему чували су се у породици Бобаљевића према Орбиновој тврдњи још у XVI веку. Орбин треба да је из повеља које је издао бан Стјепан сазнао да је Домања покатоличио бана, да му је био секретар, да му је открио заверу припреману од Душана. Изгледа ипак да је Орбин нашао већ готову причу о Домањи Бобаљевићу. Био је то неки текст у коме је цар Душан доследно називан Стефан Немања, тако да је Орбин, који иначе у глави о Србији тако не назива Душана, прихватио тај облик.

Стр. 145(26)—146(3) Успеси босанских фрањеваца су очигледно увеличани. Орбин је овде користио неки извор који је врло кратко причао историју фрањеваца и није га до краја разумео. Босанска викарија није била један одређени манастир или средиште фратара, него је била административна јединица у оквиру фрањевачког реда. Уп. Ј. Шидак, *Фрањевачка „Dubia" из г. 1372/3 као извор за повијест Босне, Историски часопис* 5 (1954—55) 211—221. Фра Перегрин Саксонац био је заиста, као што је раније речено, босански бискуп.

Стр. 146(3—18) Нашавши у изворима друго име за босанске јеретике: манихејци, које се нарочито почиње употребљавати у XV веку, Орбин је схватио да је реч о другој секти, различитој од патарена. У садржајним информацијама о босанским јеретицима Орбин се позива на Волатерана и Сабелика, али се информације које пружа у крајњој линији ослањају на спис Енеје Силвија Пиколоминија. Уп. Ј. Матасовић, *Три хуманиста о патаренима, Годишњак Скопског философског факултета* 1 (1930) 235—252. Уз причу о женама које служе патарене, која је очигледно злобно интонирана тако да сугерира разуздан живот манихејских „монаха", може се приметити да је у Дубровнику назив babiza de Patarinis служио као увреда. Њен прави смисао открива цео низ погрда које је један дубровачки властелин 1457. сасуо у лице једној властелинки: putana de bordello, batessa de bordello, babiza de Patarinis. К. Јиречек, *Историја Срба* II, Београд 1952, 278 н. 129. Достојанства „дед" и „стројник", незграпно преведена у Орбиновом извору у „опат" и „приор", потврђена су бројним савременим документима. Исто тако је сигурно код босанских крстјана постојао обред ломљења хлеба. У тзв. *Распри између римокатолика и босанског пата-*

рена, сачуваној у једном рукопису XV века, јеретику се стављају у уста речи: Nos etiam frangimus panem aliis. *Старине* I, 125.

Стр. 146 (18—32) Орбин је свестан да је већ једном причао о овоме рату излажући српску историју, па на то и подсећа читаоца, али му то не смета да овде саопшти сасвим други повод за рат.

Стр. 146 (33—37) О догађају који је овде забележен не зна се ништа из других извора. Орбин се позива на Минстера, али ми је његово дело остало неприступачно, те не могу рећи како га је пренео.

Стр. 147 (1—27) Није познато одакле је Орбин преузео подробну историју удаје Јелисавете, кћери бана Стјепана. Туроци, Длугош и Бонфини бележе сасвим кратко други брак краља Лудовика I. Туроци чак каже да је његова прва жена Маргарета била кћи цара Карла IV. Свакако није тачна хронологија Орбинова, односно његовог извора. Свадба Јелисавете и Лудовика I била је 20. јуна 1353, а бан Стјепан II је умро исте године, али не знамо када. У Босни је сигурно постојао фрањевачки манастир Светог Николе, али није јасно где је лежао. Док једни мисле да је манастир био у Високом, други изједначују име Милешева, које даје Орбин, са местом Миле, које се више пута јавља у савременим документима, чак као место сабора и краљевског крунисања. Узима се да је место Миле било у пределу Јајца.

Стр. 147 (28—37) Овде је Орбин био непажљив или се ослонио на непоуздани извор. Прво каже да су Стјепана II наследили Твртко и Вукић, а затим два реда ниже тврди да је Вукић умро још за живота Стефанова. Две странице даље говори о Вукићевом сукобу с Твртком. Овде исто тако тврди да Нинослав није могао имати законитог сина, а мало касније наводи Дабишу, истина као незаконитог сина Нинослављевог.

Стр. 148 (1—18) Орбин овде следи неки нама непознати домаћи босански извор. Неке од његових података можемо контролисати, Твртко није могао имати на почетку владе 22 године, већ само 15, јер случајно знамо да је брак између његових родитеља склопљен 1337. или почетком 1338. Име Павла Кулишића, одметника Твртковог, не среће се у пописима властеле у повељама с почетка Твртковe владе. „Невјера" једног Гргура Павловића се спомиње у бановој повељи из 1357, али ми знамо да је он био син Павла Вукославића, који је био жив и активан 1351. Та побуна се морала десити у периоду 1353—1357, јер
Стр. 148 (19—37) случајно знамо да је Твртко 1357. боравио код краља Лудовика и био присиљен да му преда Хумску земљу. Једно сасвим савремено писмо (L. Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München—Leipzig 1914, 336—337, са погрешним датумом који је исправио И Руварац) из лета 1357. потврђује причање Орбиновог извора. У њему читамо да је бан Твртко totam terram Holmi cum omnibus castris in eadem existentibus pro iuribus domine regine iunioris eidem (тј. краљу Лудовику I) resignauit, затим да је краљ wanatum Wozne et Wzure eidem wano et fratri suo confirmauit. При таквој обавештености не смемо олако одбацити ни причу о Кулишићу, иако је његово презиме непознато и необично. Павле Клешић, рођак Котроманића, одметнуо се почетком XV века против

краља Остоје, па се може мислити да је његово име на неки начин умешано у историју Твртковe владе.

Стр. 149 (1—13) Орбинов извор је и овде добро обавештен. Колико можемо да закључимо из савремених докумената, Твртко није у тренутку избијања побуне властеле био у Угарској, јер су баш тада ишли к њему у Босну венецијански и дубровачки поклисари. Он се одмах по избијању побуне склонио у Угарску. Владислав, Пурћија и Вук Дабишићи су познате личности из докумената тога времена са поседима заиста у области Дрине и Усоре. Уп. М. Динић, *За историју рударства средњовековне Србије и Босне* I, Београд 1955, 48—49. Сенко није био Младенов, већ Милтенов син, чије је подручје било на територији коју оцртава Орбин. Једино се Дабиша, Твртков братучед и доцнији краљ, не појављује у савременим документима из ових година. Побуна је избила у фебруару 1366. и Вукић је доиста био проглашен за бана. Тачан је и податак да је Твртковa мајка била прогнана.

Стр. 149(14)—150(9) И по садржини и по начину излагања опажа се да Орбин препричава и овде исти извор. Фрагментарни подаци из савремених докумената потврђује казивање Орбиновог извора: Твртко је заиста ратовао у Хумској земљи и потиснуо Санка и присилио га да се склони у Дубровник. Није, међутим, тачно да је Санко непосредно из Дубровника отишао Николи Алтомановићу. Он се у другој половини 1367. измирио с Твртком и затим поново одметнуо 1368. приближивши се Николи Алтомановићу. Уп. Ј. Мијушковић, *Хумска властеоска породица Санковићи*, *Историјски часопис* 11 (1961) 27—29. Мора се посумњати и у врло уопштену причу о односима Твртка и његовог брата Вука. Тешко да је Вукић одмах нашао уточиште у Угарској, јер видимо да се 1369. жалио папи на свога брата и тражио да га папа препоручи угарском краљу. Браћа су се измирила до 1374, када их налазимо заједно у једном Твртковом акту.

Стр. 150 (10—27) Твртко је доиста био у Дубровнику, али не 1368, како читамо код Орбина, него 1367. То је опет она честа грешка од једне године коју смо већ више пута срели. У дубровачким аналима нема података о Твртковој посети Дубровнику. Не бележи је чак ни Лукаревић, који иначе доноси имена властеле која се пред Твртком склонила у Дубровник (ed. 1790. 105). Подаци о погибији Санковој не могу се контролисати. Према Орбину, он би ратовао против Николе Алтомановића у време савеза Твртка и Лазара, што значи 1373, а у једном документу из 1372. споменут је као покојник. Уп. Ј. Мијушковић, *нав. дело* 30.

Стр. 150 (28—35) Територија Босне на крају Твртковиx освајања на овој страни тачно је оцртана, али неће бити тачно да је смрт Ђурђа Балшића (1378) и Балше Балшића (1385) пресудно утицала на то ширење. Твртко је после „распа" Николе Алтомановића највише добио почетком 1377, кад су под његову власт дошли Конавли, Требиње и Драчевица. Уосталом, сам Орбин прича о крунисању које долази *после* свих тих освајања.

Стр. 150(36)—151(12) На овом Орбиновом пасусу почива све што се у нашој науци зна о Твртковом крунисању за краља. Показало се да се Твртко заиста крунисао за „рашког краља" као наследник Немањића, да је с тим био сагласан његов врховни господар

краљ Лудовик I и да се од крунисања Твртко прозвао Стефан. Крунисање није било 1376, него 1377, али на такве грешке смо већ навикли. Нема потврде да је крунисање обављено у Милешеви, али су наведени аргументи у прилог податка Орбиновог извора. Уп. М. Динић, *О крунисању Твртка I за краља*, *Глас* 147 (1932) 133—145; Н. Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I. Прилог историји крунисања српских владара у средњем веку*, Београд 1948, 77—82; С. Ћирковић, *„Сугуби венац". Прилог историји краљевства у Босни*, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VIII—1 (1964) (Споменица Михаила Динића) 343—370. Лако и поуздано се препознаје да је Орбин овде користио онај извор који инсистира на правима босанског племства. Није се могло објаснити шта може значити Орбинова тврдња да се Твртко после крунисања назвао Стефан Мирче.

Стр. 151(13—27) Испреметан хронолошки ред показује да казивање о Твртковој женидби вероватно не потиче из истог извора из кога је Орбин узео податке о крунисању. Тврткова жена се заиста звала Доротеја, а брак је склопљен 1374. године. Уп. Н. Радојчић, *Из прошлости Војводине. Да ли се Твртко венчао 8. децембра 1374. у Илинцима у Срему...*, Нови Сад 1956. О њеном пореклу иначе није ништа познато. Орбин је још једном помиње у својој бугарској историји причајући како је Лудовик I после освајања Видина заробио видинског цара Страцимира и држао га у једном граду загребачког бискупа. Тај детаљ (castellum Gomnech) налазимо и код Бонфинија. Кад је Страцимира као вазала вратио на власт у Видину, задржао је његове две кћери, од којих је једна убрзо умрла, а друга била удата за Твртка. Уп. стр. 288 ове књиге. Неће бити тачно да је Доротеја само кратко време проживела с мужем. Удала се 1374. а Твртко је спомиње заједно са својом мајком у повељи за Дубровник 1378. Према сачуваним изворима, Твртко је покушавао да се поново ожени тек пред своју смрт у лето 1390. Уп. В. Ћоровић, *Краљ Твртко I Котроманић*, Београд 1925, 88. С друге стране, опет, Орбинов извор као да је био прецизно обавештен јер он зна да је Доротеја умрла „готово у исто време кад и мајка краља Твртка". Тачно је да се Твртко помирио с братом пре своје женидбе с Доротејом. О Јелици не знамо ништа с друге стране.

Стр. 151(28)—152(13) Све што је у овом одломку речено у основи је тачно и, по свој прилици, преузето из домаћег босанског извора који је и дотле у више махова коришћен. Твртко је заиста добио од угарских краљица Котор; повратио је област између Неретве и Цетине са тргом на Неретви коју је некада морао уступити краљу Лудовику; подигао је Брштаник и Нови. Оба та места нису била у почетку позната као тврђаве (у оригиналу: castello), већ као тргови у којима се продавала со. Твртко је морао укинути под притиском Дубровчана те тргове соли, а не разарати тврђаве. За Брштаник уопште и не знамо да ли је имао утврђење. *Билена* (insino a Bilena, et al fiume Saua) ће бити Белина, која се у изворима спомиње 1446.

Стр. 152(14)—153(8) Без икаквог увода и објашњења Орбин прелази на догађаје у Угарској после убиства краљице Јелисавете и ослобођења краљице Марије. Готово механички он је убацио у своје

излагање одломак који има везе с Босном. Овај дуги пасус је хетероген по пореклу. Могао сам само за последња четири реда (о смрти Иваниша Хорвата) да утврдим да потичу из *Угарске хронике* Ивана Туроција, али са једном појединошћу из Бонфинија. Код Туроција је, наиме, свирепо погубљење извршено у Печују, а код Бонфинија у граду Пеленгеру.

Стр. 153 (9)—154(2) Одломак о далматинским градовима састоји се из разнородних елемената. Сасвим се јасно разликује кратко излагање из неког домаћег, можда далматинског извора о потчињавању градова Твртку I (на почетку пасуса) и враћању Жигмунду (на крају) од историјских реминисценција које Орбин убацује кад помиње Шибеник и Трогир. Изричито наводи Конрада Швекфелда, којега је цитирао и раније говорећи о Котору. Прича о хрватском владару Мутимиру односи се у ствари на краља Крешимира III и ослања се на млетачког хроничара Ивана Ђакона.

Стр. 154 (3—13) Веома важно место које се ослања на добро обавештени извор. Реч је о победи над Турцима 27. августа 1388, коју бележи и дубровачки анонимни хроничар (ed. Nodilo 48). Орбин је користио неки други извор, јер доноси појединости којих код Анонима нема. Победу над Турцима потврђују и савремене белешке у дубровачким записницима. Турке је заиста предводио Шајин. Дубровчани су 20. августа 1388. упутили unum nuncium ad Sayn caput Turchorum. М. Динић, *Одлуке Већа Дубровачке Републике* II, Београд 1964, 440. Већ 26. августа били су у дубровачким рукама неки „Albanenses fugientes", што би потврђивало да су Турци једном поражени непосредно пре Билеће. Влатка Вуковића као победника спомиње и дубровачки Аноним, док се Радич Санковић код њега не јавља.

Стр. 154 (14—19) Већ је речено да се Орбинови подаци о Твртковој жени Јелици не могу контролисати. И данас се узима да је Твртко II незаконити син Твртка I. Година Твртковe смрти је тачно наведена, али није тачно да је краљ био у дубокој старости, могао је имати 53 године.

Стр. 154 (20—29) Дабишу је Орбин раније спомињао као ванбрачног сина Нинослава, трећег брата бана Стјепана II, а овде га омашком назива fratello naturale del sopradetto Stefano già Bano di Bosna. Дабиша би по томе био стриц Твртку I, што је сасвим невероватно. О Дабишиној намери да освоји Дубровник не чујемо ништа с друге стране. Језгро те приче је можда у белешкама старих дубровачких анала о посети Сандаља Хранића и Павла Раденовића Дубровнику 1394 (по неким рукописима 1392. и 1391).

Стр. 154(30)—155(5) У овом пасусу има више нејасних и нетачних података. „Цвијетица Хрватица из племените куће кнезова Нелипића" биће вероватно Јелена или Јеленица Нелипчић, жена херцега Хрвоја Вукчића и касније жена краља Остоје. Гргур Курјаковић био је савременик краља Лудовика I, док је Владислав можда настао од имена Будислав, које је познато у тој породици. Колико из савремених докумената знамо, Дабишина жена је била Јелена, која се јавља са надимком Груба више година после мужевљеве смрти. Она је чак неко време седела на босанском престолу (1395—1398) па је сасвим невероватно да би се замонашила.

Стр. 155 (6—14) Списак великаша Дабишиног доба потиче из повеље, као што сам Орбин тврди. За разлику од Н. Радојчића, *Српска историја Мавра Орбинија*, Београд 1951, 51, који је био уверен да је Орбин имао пред собом неки фалсификат, мислим да списак потиче из аутентичне повеље. Чубрановићи (Giupranouicchi) су вероватно сплитска патрицијска породица de Ciprianis, чији су неки чланови били у служби босанских краљева. „Мужа почтенога и мудрога господина Чубријана Жанинића“ слао је краљ Твртко I 1388. у Дубровник по дохотке. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I, Београд 1934, 89. Следећих година он је забележен у латинским документима као Ciprianus d. Johannis de Ciprianis de Spaleto. М. Динић, *Дубровачки трибути*, *Глас* 168 (1935) 31. н. 51. Мора се узети у обзир и породица Чубријановић (Ципријанић) из Хрватске, коју Орбин спомиње у глави о Хрватској (стр. 197).

Скоро сва имена наведена код Орбина срећу се у савременим повељама. Потврде наводимо оним редом како се јављају имена код Орбина (у загради је страница у издању F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vindobonae 1858). Влатко Павловић се не јавља, али је из ранијих Твртковых повеља позната породица Павловића. Хрвоје Вукчић је добро познати херцег; Влатко Тврковић, војвода Усоре, забележен је касније као Влатко Усорски (222), војвода Вук се не јавља у очуваним Дабишиним повељама; Павле Раденовић је оставио много трагова, али није јасно откуда је он забележен као „бан Далмације и Хрватске“; Мирко Радојевић се јавља у више докумената (225); „Брајко Вукота“ је омашка, те треба читати: „Брајко, Вукота, Радосав Прибињић“, тј. три имена с једним презименом. Брајко Прибинић се јавља у Твртковој повељи из 1378 (189), Вукота Прибинић у повељи Дабише из 1395 (226), а Радослав Прибинић у Дабишиној повељи из 1392 (222). „Крпе“ Хрватинић ће свакако бити нека грешка у читању или штампању, јер се од те породице јављају Стипоје Хрватинић (222) или Драгић Хрватинић (225). Прибац Масновић је свакако Прибоје Масновић (225). Вреди запазити да је Влатко Павловић забележен као Voievoda delle parti superiori della Bosna. Из тога би произлазило да су поред добро познатих Доњих краја постојали и Горњи краји. Али, како се ни у једном савременом извору не јавља тај назив, вероватније ће бити да је Орбин направио грешку преводећи босанску повељу.

Стр. 155 (15—19) У Сплиту је заиста била побуна против градске властеле али 1398, а не 1388. и 1389, како стоји код Орбина. Дужина владе Дабишине Орбину није била позната, али је из онога што је рекао о Твртковој смрти морао знати да је Дабиша почео да влада 1391.

Стр. 155(20)—156(4) Двоструко смењивање Твртка II и Остоје задавало је историчарима муке у свим временима, па је и Орбин био збуњен својим изворима и начинио понеку збрку. По његовом причању је прво владао Твртко II, па затим Остоја, мада је ред био обрнут. Обраћање Твртка II турском цару односи се на касније борбе, када је овај краљ по други пут покушавао да збаци Остоју (1414. и доцније). Надимак Твртко Сури (Scuro) није познат из савремених извора, али је презиме Христић, које Орбин приписује Остоји, носила једна грана Котроманића.

Дубровчани су 1463. забележили краљевог стрица Радича (Радивоја) са презименом Christich. То је био познати краљ Радивој, син краља Остоје. Продаја босанског Приморја Дубровнику стављена је у доста невероватне оквире. Посао са сланским Приморјем је у новије време посебно изучаван: G. Čremošnik, *Prodaja bosanskog Primorja Dubrovniku god. 1399. i kralj Ostoja*, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 40 (1928) 109—126. Уступање није имало за краља Остоју никакав непосредни финансијски ефекат, тако да је сасвим невероватан мотив који Орбин наводи. Из савремених докумената се види да су главни посредници у послу били војвода Хрвоје Вукчић и Радич Санковић. Личности које Орбин наводи познате су (осим Михајла Милашевића), али тешко да су могле имати икакве везе са уступањем сланског Приморја. Влађ и Стипан Златоносовићи (код Орбина: Владислав и Стеван) заробљени су били од Турака у бици на Косову. После ангорске битке њихови рођаци су их тражили посредством Дубровчана. Вук Златоносовић се јавља почетком XV века, али у повељи Остоје 1399. наведен је Вукашин Златоносовић. Уп. М. Динић, *За историју рударства средњовековне Србије и Босне* I, Београд 1955, 38—39. Боровина Вукашиновић је свакако отац Твртка и Вукмира Боровинића, који се јављају у повељама из прве половине XV века.

Занимљиво је Орбиново причање о властеличићима које има историјске подлоге. Дубровчани су после преузимања сланског Приморја 1399. донели одлуку да се *çintiloti* (и код Орбина: gentilotti) морају иселити или потчинити као кметови дубровачким грађанима који су добили „делове“ у тек стеченим Новим земљама. Разуме се да је овај елеменат морао тежити да поквари односе између Босне и Дубровника. Ипак рат између Остоје и Дубровника није избио због „властеличића“, него због Остојиног захтева да се град потчини њему. После овога што је речено тешко је наслутити каквим се изворима Орбин овде служио. Списак властеличића потиче можда из неког дубровачког документа.

Историја рата Дубровника и Босне у време краља Остоје изнета је опширно и на основу више различитих извора. У старијој дубровачкој традицији овај догађај је оставио сасвим мало трагова. Код Анонима се уопште овај рат не спомиње, а код Рањине налазимо свега неколико редака (ed. Nodilo 246). Орбин и Лукаревић, међутим, однекуда налазе поуздане податке. Њихове верзије су, уопште узев, сагласне али не подударне. Лукаревић (ed. 1790, 130) као дубровачке заповеднике у рату наводи Giacomo Gondola e Marino Giorgi, o come altri vogliono (da) Marino Gozze, док Орбин зна за баш Гундулића и Гучетића. Цитат из Jacoba Meyera, *Annales rerum Flandricarum*, Antverpiae 1561, f. 220 (up. F. Šišić, *Starine* 39 (1938) 240—241) употребљен је неспретно јер се односи на почетак 1404, кад је дубровачко-босански рат већ био на завршетку. Стр. 156(4)—158(12)

Пасус о посланству Радичу Санковићу пре избијања непријатељства по садржају и стилизацији изгледа као препричавање инструкције коју је добио посланик. Инструкција посланику Паскоју Растићу је, међутим, сачувана и не садржи све појединости које налазимо код Орбина, него само уопштено истицање дубровачких заслута за Санковићеву породицу. Мало

је вероватно да би Орбин подацима које је знао с друге стране обогатио дубровачку инструкцију. Отуда помишљам да је Орбин имао пред собом текст који се ослањао на неко писмо томе посланику, у коме је могло бити више него у инструкцији. Савремени Дубровчани не би могли назвати прву Радичеву жену Маром јер се звала Гојслава. Да је била из породице Балшића сведочи натпис на њеној гробници код Коњица. Питање о пореклу овога пасуса је важно због тога што од њега зависи колико се смемо ослонити на Орбинове податке о биографији Радича Санковића. У сваком случају, ово причање се не односи на крај Радичевог живота, већ на његово раније сужањство. Уп. Ј. Мијушковић, *Хумска властеоска породица Санковићи, Историјски часопис* 11 (1961) 47—50. Радич се заиста правдао да му је краљ наредио да нападне Дубровник, као што видимо из дубровачког писма од 4. јула 1403. Lett. di Lev. IV f. 31. Бјелак је добро познати Бељак Санковић, Радичев брат.

О експедицији Гучетића и Гундулића нема вести у савременим изворима тако да се она и у модерним расправама наводи по Орбину. Уп. G. Škrivanić, *Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom, Vesnik Vojnog muzeja* 5 (1958) 48. Поводом приче о откривању дубровачког напада може се подсетити да је у Дубровачком архиву сачуван документ из кога се види да је једна монахиња ватром са зидина давала знаке Босанцима да ће против њих поћи дубровачка војска. Дубровачка флота је заиста спалила трг Дријева.

Последњи пасус на стр. 157 је пун забуна. Експедиција дубровачке војске до Раме била је по Лукаревићу (ed. 1790, 130) у заједници с Хрвојем Вукчићем и под заповедништвом Јакова Гундулића и Марина Бунића. Дубровчани су од почетка имали Угре на својој страни, а Хрвоје је био неко време са Остојом, а неко време против њега. Све то нема везе с провалом краља Жигмунда у Босну 1406, као што се Хрвојево потчињавање Жигмунду и предаја Сребрнице не односе на ту годину, него на 1410. Град Клишевац (Chlisceuaz) није познат из извора и свакако ће бити резултат неке забуне. Све до похода 1415, о коме Орбин прича нешто ниже, угарске хронике не дају податке о односима са Босном, тако да се мора претпоставити да је Орбин употребљавао неки домаћи извор. На то упућује и облик Losanaz за угарског великаша Лошонција. Орбин је очигледно мешао прву и другу владу Остојину, јер наводи сасвим нетачну чињеницу да се он измирио с Дубровником и преко њега с Угрима. Тек пошто је Остоја збачен, 1404, дошло је до измирења града са Босном.

Стр. 158 (13—31) На почетку одломка о Хрвоју Орбин цитира Твртковe повеље Которанима, мада је немогуће да је тамо нашао податке о родитељима Хрвојевим. Свакако је нетачно да је његова мајка била Дубровчанка. Остали подаци су толико везани за Сплит да се мора помислити да им је извор у неком сплитском тексту. Није тачно да је краљ Ладислав Напуљски продао Сплит и острва Хрвоју.

Стр. 158(32)—159(5) Прича заиста потиче од саксонског хроничара Давида Хитреја. И код Туроција налазимо алузију на овај догађај у причању о смрти Павла Чупора.

Читаво излагање преузето је скоро дословно из *Угарске хронике* Јована Туроција (ed. Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum I, Tyrnaviae 1745, 376—377). Њену веродостојност сам анализирао суочавајући причање Туроција са савременим изворима: С. Ћирковић, *Две године босанске историје* (1414—1415), *Историски гласник* 3—4 (1953) 29—42. Битка о којој се у овом одломку говори била је јужно од Добоја у јулу 1415. Стр. 159(6)—160(6)

На почетку пасуса Орбин цитира већ споменутог Давида Хитреја, али немам могућности да утврдим колико је и како користио његов текст. Оно што се говори о Исаку и Николи Словену потиче у крајњој линији од Јована Туроција (ed. Schwandtner 380), само што се у *Угарској хроници* говори о краљу Икачу кога је Мехмед поставио у Врхбосни и о Николи из породице de Macedonia (Nicolaus filius Petri de Macedonia). У новије време се показало да су Икач и његов противник с краја XIV века и да цела прича нема везе с Мехмедом I. Уп. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 370. Краљица Груба није била жена Остојина, него Дабишина. Остоја се после смрти Хрвојеве, 1416, заиста оженио његовом удовицом Јеленом. Стр. 160 (7—18)

Није познато одакле је Орбин узимао податке о дубровачкој власти над острвима Брачом, Хваром и Корчулом. Дубровчани су по налогу краља Жигмунда поседи острва 1413. и држали су их до 1417. Прича о Јакши Неретванцу и романси с угарском краљицом Барбаром преузета је дословно из Туберона. *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis De origine et incremento Urbis Rhacusanae*, Rhacusii 1790, 20. Као што је раније речено, ово је посебно штампани одломак из Цријевићевих *Коментара*, објављених први пут 1603. Орбин их је морао познавати у рукопису. Јакша Неретванац о коме говори Орбин биће, по свој прилици, онај chir Giacomo de Luca, чији је отац био Luxa Oblisich, кога по злу спомињу савремени дубровачки документи. Thalloczy-Gelchich, *Diplomatarium Ragusanum*, Budapest 1887, 263, 269, 272. Владислав „Arosal" је искварено име. Жигмундов посланик се звао Ladislaus Jakez de Kusal. Стр. 160(19)—161(7)

Шибеник је 1410. био под млетачком влашћу. Из других очуваних извора ништа се не зна о Остојиним покушајима у ово време да заузме Шибеник. Стр. 161 (8—14)

Убиство Павла Раденовића извршено је приликом једне шетње краља Остоје и босанских великаша 23. августа 1415. Код Орбина су измешана имена и презимена неких актера: Вукмир је Златоносовић а Вук Хранић. Убиство су организовали краљ Остоја и војвода Сандаљ Хранић, како сведочи један очевидац у своме писму. Краљ Остоја није побегао с Петром Павловићем, него га је везаног одвео у Бобовац. Извор којим се овде Орбин послужио није био нарочито прецизно обавештен. Стр. 161 (15—21)

Ово излагање је очигледно дубровачког порекла, али веома побркано. Остоја је умро као краљ 1418. и наследио га је син Стефан Остојић. Иако су последње године Остојине владе протекле у бројним унутрашњим раздорима, ипак није познато да је био збачен. Презиме Јабланић се јавља у босанској историји знатно раније: отац Павла Раденовића се звао Раден Јабланић. Можда је ту извор збрке. Није ништа познато о ми- Стр. 161(21)—162(4)

сији Вука Бобаљевића. Радич Санковић је страдао много раније, по свој прилици, за време прве владе Твртка II, како је говорио други извор Орбинов. У сваком случају, Дубровчани су Радичеву кућу дали Сандаљу још 1405. Немамо потврде да је Радич Санковић био ослепљен.

Занимљиво је да нам о томе не прича ниједан очувани извор. У време Орбиново, међутим, било је више текстова у којима се говорило о Остоји. Орбинов савременик Лукаревић (*Copioso ristretto* 1790², 141) се жали да l'origine e i successi di questo Re Ostoja siano variamente e molto differentemente raccontati dagli autori.

Стр. 162(5)—162(37) И овде Орбин није успео да доведе у склад податке својих извора па је дошао до сасвим фантастичне конструкције. У Босни 1422. није било три краља, него само један. Борба између Твртка II и Стефана Остојића већ се била завршила, а Остоја је одавно био мртав. Остоја је заиста имао и другог сина, Радивоја, који је неко време провео на Порти. Он је уз турску помоћ покушао да завлада Босном 1432—1435. Међутим, није он побегао у Дубровник, него један други рођак Твртка II: Вук Банић Котроманић. Управо детаљи о поседима овог претендента и крају његовог живота упућују на домаћи извор.

Стр. 163 (1—19) Орбин је раније ставио датум смрти деспота Стефана у 1419, а овде га пушта да ратује око Зворника 1436. Историјска подлога те приче биће у ратовима деспота Ђурђа и Твртка II. Зворником је српски деспот завладао 1433. Сандаљ Хранић није умро 1436, него 1435. О Стјепану Косачи Орбин говори опширније у посебној глави (в. стр. 180—187). Податак о Твртковој женидби није тачан. Он се 1428. оженио Доротејом Горјанском. Година смрти је тачна.

Стр. 163 (20—32) Краљ Томаш је заиста изабран после смрти Твртка II. Он је био, како сам каже, „многопочтенога споменутија славнога краља Остоје син". Као Остоја, и Радивој Остојић Томаш је могао бити Христић, али је сасвим искључено да је био син властелина Павла Христића. Овде Орбин опет помиње Јабланиће, што се може односити на Павловиће. Иваниш, син Радослава Павловића, био је заиста близак краљу Томашу. Подаци о крштењу Томашевом тобоже тек од кардинала Карвахала потичу из Коментара папе Пија II (Енеје Силвија Пиколоминија). Томаш се, у ствари, од самог почетка своје владе одлучно декларисао као католик. Јаков Маркијски није могао покрстити Томаша јер је он боравио у Босни у време Твртка II. Оно што се прича о посланству Томашевом Пију II односи се на год. 1459, када је одржаван сабор у Мантови. Издаја на коју се овде алудира јесте предаја Смедерева 1459. Тврђење да се сви босански краљеви зову Стефани налази се код папе Пија II. *Гобелин* кога Орбин овде цитира је само први издавач папиног списа.

Стр. 164(21)—165(9) Све што се овде каже о борби краља Томаша против босанских крстјана преузето је из већ споменутог мемоарског списа папе Пија II. Уп. Ј. Матасовић, *Три хуманиста о патаренима*, *Годишњак Скопског филозофског факултета* 1 (1930) 235—252. Сачуван је спис који је приредио Иван Торквемада, кардинал Светог Сикста, са побијањем учења босанских крстјана. Три босанске црквене старешине које се овде спо-

мињу свечано су се одрекле свога веровања пред папом Пијем II у мају 1461. Уп. D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, *Rad JAZU* 270 (1949) 174—181.

Стр. 165 (10—22) Натпис на гробу сина краља Томаша у мљетској цркви могао је сам Орбин видети и прочитати. Не може се рећи који Томашев син је у питању. Поред Стефана, који га је наследио, и Жигмунда, кога су Турци заробили 1463, Томаш је имао још једног сина коме не знамо име. Уп. M. Šunjić, *Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420—1463*, *Historijski zbornik* 14 (1961) 134. Занимљиво је да Орбин однекуда зна за име Томашеве прве жене Војаче.

Стр. 165(22)—166(17) Сличну причу налазимо код хрватског хроничара XVI века Ивана Томашића, а Иван Томко Марнавић нешто после Орбина понавља је можда баш по Орбину. Између Томашићеве и Орбинове верзије има разлика. Док је код Орбина једна од главних личности Катарина, босанска краљица, кћи херцега Стефана, код Томашића је то госпођа Маргарита од Ориховице. У обе верзије су Томаш и Мехмед II побратими, а млади Стефан и Радивој убице краљеве. Фама о убиству краља Томаша била је раширена већ у другој половини XV века, а прича о Мехмеду II као осветнику убијеног краља лишена је сваке историјске основе.

Стр. 166(17)—167(7) Још је F. Miklošić, *Monumenta Serbica*, Vindobonae 1858, 519, утврдио одакле је Орбин преузео текст надгробног натписа краљице Катарине. Био је то калиграфски приручник Gio. Battista Palatino, *Libro nel qual s'insegna a scriuer ogni sorte lettera*, Roma 1550. Compendio del gran volume dell'arte del bene et leggiadramente scriuere tutte le sorti di lettere e caratteri. Venetia 1958. Натпис је премештен и уклоњен 1590, тако да данас постоји само латински натпис мало различит од Орбиновог текста, узидан у један стубац цркве Арачели. Као извор података о краљици Катарини Орбин наводи Хронику фрањевачког реда.

Стр. 167(8)—167(34) Причање о поступању босанског краља Стефана Томашевића с турским послаником преузето је од касновизантијског историчара Лаоника Халкокондила. Текст је делом парафразиран, а делом дословно преведен. Само вест о папском легату, модрушком бискупу Николи из Маина (Machinense) који је наводно подстакао краља Стефана да прекине мир са султаном, потиче из неког другог извора.

Стр. 167(34)—170(33) Ово нису „стилска хуманистичка вежбања", као што је једном речено, него дословни изводи из мемоарског списа *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt* папе Пија II, који је Орбин читао. (Уп. коментар уз изворе стр. 412.) Поставља се питање колико је тачно папа Пије II репродуковао поруку босанских посланика. Поуздано се може рећи да садржај поруке одговара тадашњој ситуацији и да има појединости познате из других савремених извора. Као, нпр., краљево обраћање за помоћ Скендербегу (Ђурђу Арбанасу) или папино упозорење у одговору да круну не може послати а да не повреди угарског краља. Могуће је да су посланици предали писмену верзију своје поруке, као што су то морали чинити у Венецији, и да је то послужило папи Пију II кад је диктирао своје мемоаре. Иначе је текст краљеве поруке и папиног одговора код нас одавно познат у преводу

F. Račkog, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost. Bogomili i patareni*, Beograd 1931², 476—477. Орбин ништа не каже о времену посланства, али се може утврдити да је оно било у Риму у лето или јесен 1461.

Стр. 170(34)—171(13) Упркос томе Орбин ставља одмах у следеће пролеће велики поход Мехмеда II и освајање Босне. Почетак похода је испричан по Лаонику Халкокондилу. Извесну тешкоћу представљају имена која се јављају у овом одломку. Река „Dorobica" ће вероватно бити Дрина, јер се за њу каже у Клаузеровом преводу да одваја *Трибале и Илире* што треба да значи Србе и Босанце, а не *Босну и Бугарску*, како је разумео Орбин. Халкокондил још једном употребљава име ове реке да опише простирање Босне: од Доробице до Сандаљеве (у ствари херцегове) земље. Незгода је у томе што би и друга река „*Ilirisˮ* морала бити Дрина, јер из причања произлази да је Мехмед прешавши Илирис напао „Стефанову земљу". За збрку је одговоран Халкокондил, коме наше области нису биле довољно познате. Он и град Бобовац назива Доробица, али је Орбин из већ споменутог списа Пија II схватио о коме граду је реч.

Стр. 171 (13—23) Епизода о „Радичу", који се у ствари звао Радак, узета је из већ цитираног списа папе Пија II. Име се изменило због тога што је Орбин нашао облик Radaces, па је сматрао да то долази од Радич. Папу Пија II је о паду Босне информисао његов легат модрушки бискуп Никола.

Стр. 171(24)—172(23) Опис гоњења и заробљавања краља Стефана Томашевића преузет је од Лаоника Халкокондила.

Стр. 172 (24—37) Нисам могао открити порекло Орбиновог причања о томе да је хрватски бан Павле Сперанчић заробио последњу босанску краљицу. Тој вести у науци није поклоњена вера због тога што се зна да се краљица Марија прво склонила у Дубровник, а затим отишла у Сплит. Уп. И. Руварац, *Двије босанске краљице, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 461—464.

Стр. 173 (1—15) Готово дословни превод из Лаоника Халкокондила.

Стр. 173 (16—21) О погубљењу Стефана Томашевића Орбин доноси више верзија и цитира при томе Бонфинија, Леунклавија, Мјеховиту и Ботера.

Стр. 173 (22—34) Овде Орбин још једном препричава Халкокондила.

Стр. 173(34)—174(16) Овај одељак је састављен из најмање три фрагмента. Први је о богатствима која је султан уграбио у Босни, и њему нисам ушао у траг. Други је о години пада Босне, преузет из Леунклавија, *Annales sultanorum*, ed. 1591, 175, а трећи, о неслози босанских великаша, из још неидентификованог извора.

Стр. 174(17)—175(5) Завршетак главе о Босни је у ствари допуна једног много ранијег места у Орбиновом тексту. На стр. 168—169 свога дела Орбин доноси тобожњу повељу Александра Великог за Илире у знак захвалности за велике ратничке услуге приликом освајања на Истоку. Ту провидну измишљотину је тобоже нашао у једној цариградској библиотеци неки Giulio Baldasar Secretario Imperiale. Већ на томе месту Орбин је тврдио да се та повеља односи на Словене. У међувремену је, како овде прича, сазнао од својих пољских познаника да је цар Карло IV (1346—1378) тобоже исписао ову повељу у „словенској цркви" у Прагу.

Стр. 177 (1)—178(9) Већ је одавно примећено да су почеци породичне историје Косача код Орбина легендарно обојени. Већ је родоначелник, тобожњи Вук Храна, у приличној мери проблематичан. Познато је да се војвода Влатко звао Вуковић, свакако по оцу Вуку. Храна је, међутим, био брат војводе Влатка. По њему се Сандаљ називао Хранић. Вук Храна је, дакле, настао комбинацијом имена оца и сина, за коју ће пре бити одговорна касна традиција него Туберон, на кога се Орбин овде позива. Не може се ни наслутити где је Орбин могао наћи прецизно наведену годину рођења овога Вука родоначелника Косача.

Односи између Вука Косаче и Расисалића нису, наравно, познати из других извора. Као што је поводом једног другог места саопштено, Расисалићи су савременим изворима зајемчена породица феудалних господара. Уп. М. Динић, *Расисалићи. Прилог историји распадања српског царства, Зборник радова Византолошког института* 2 (1953) 139—144 и коментар уз стр. 308. И овде се као у босанској историји цар Душан назива Стефан Немања.

Стр. 178 (10—29) Оно што овде износи о Влатку Вуковићу Орбин је већ саопштио на другим местима свога списа: код излагања о боју на Косову (стр. 102) и у историји Твртковe владавине (стр. 154). Уп. коментаре уз та места. Упадљиво је да овде стоји погрешна година косовског боја, вероватно због штампарске грешке. Није познато ништа из других извора о томе да је војвода Влатко одмах после Косова ратовао с Угрима, али то потпуно одговара ситуацији. Краљ Жигмунд је августа 1389. спремао поход против босанског бана. Вредно је истаћи да Орбин овде прво прича о Влатковом учешћу у боју на Косову, а тек затим о победама код Рудина и Билеће извојеваним годину дана раније (августа 1388). Очигледно је да ова два одломка не потичу из истог извора и да онај извор који прича о сукобу код Билеће нема забележену годину. И кад је први пут употребио овај извор, Орбин га није хронолошки прецизирао. Кад у историји Твртковe владе прелази на ове догађаје, он само каже „У време овога Тртка..."

Стр. 178 (29—32) Влатко није имао „готово целу ону земљу која се доцније прозвала Војводство Светога Саве". Та област је настала као резултат дужег историјског процеса.

Стр. 178(32)—179(2) Генеалогија Косача је и даље нетачна. Сандаљ, Вукац и Вук су били синови Влатковог брата Хране, док је Вукић вероватно настао услед неспоразума од Вукчића Стефана, сина Вукца Хранића.

Стр. 179 (3—20) И у одломку о Сандаљу има понављања. О Сандаљевом ратовању против Мусе у заједници с деспотом Стефаном Орбин је говорио на стр. 107, само је то било 1413. а не 1415. О поразу у боју са Лошонцијем 1410. не може се ништа рећи, као што је примећено већ поводом стр. 158. Уз оно што Орбин каже о Сандаљевој победи следеће године, тј. 1411, „на границама Мачве" може се приметити да су Босанци предвођени Сандаљем у пролеће 1411. напали Сребрницу и затворили угарску посаду и трговце у тврђаву. Не види се ко би могао бити Јан Соколи, којега овде спомиње Орбин. У сваком случају, он је овде користио податке неког обавештеног извора. Крај пасуса

је, по свој прилици, резултат Орбиновог резоновања и у њему има неке збрке. Тачно је да се Твртко II више пута сукобио са Сандаљем, али није тачно да је Сандаљ (умро 1435) надживео Твртка II (умро 1443).

Стр. 179(21)—180(9) О погубљењу Радича Санковића је раније било речи. Уп. коментар уз стр. 156. Сви подаци о Конавлима су тачни и потичу свакако из Дубровника. Неке од тих података налазимо у најстаријим дубровачким аналима. Сандаљева жена се није звала Марија, него Јелена, кћи кнеза Лазара, која је раније била удата за Ђурђа Страцимировића. Сандаљеву браћу сада Орбин зове Вук и Вукић, док је раније имао Вукца, Вука и Вукића. Тачно је да су Сандаљева браћа умрла пре 1435, али не знамо да ли су заиста погинули у борбама с Павловићима. О убиству Павла Раденовића Орбин је говорио раније (стр. 161).

Стр. 180 (10—16) Није тачно да је Стјепан променио име Хранић у Косача. Као Хранићи су обележавани Сандаљ и његова браћа по оцу, а уз то су, као и други припадници овога рода, називани Косаче. Није искључено да то име стоји у вези с називом неког насеља. Код Горажда се спомиње 1379. forum Vlachi de Cossaça. Уп. М. Динић, *Земље херцега од светога Саве*, *Глас* 182 (1940) 156—157. Исто тако није тачно да је Стјепан дао друго име својој држави. Његова територија није имала посебног назива. По херцешкој титули називана херцегова земља. По титули „херцег од светог Саве" створен је код писаца још пре Орбина назив ducatus sancti Sabbae, који Орбин овде наводи. Византијски историчар Лаоник Халкокондил заиста каже да су становници Сандаљеве земље називани кудугери. То је један од бројних назива за дуалистичке јеретике. Уп. А. Соловјев, *Фундајајити, патарини и кудугери у византиским изворима*, *Зборник радова Византолошког института* 1 (1952).

Стр. 180 (16—28) Овде Орбин препричава Лаоника Халкокондила откривши да се под именом Сандаља говори о његовом синовцу. Лепа Италијанка је заиста била задржана годинама на двору херцега Стјепана. Оставила је трагове и у савременим изворима. Однедавно је ближе познато како је доспела на херцегов двор. Уп. С. Ћирковић, *Вести Броља да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника*, *Историјски часопис* 12—13 (1963) 167—172. Херцег је повео рат против Дубровника 1451, а не 1450, како каже Орбин.

Стр. 180 (28—37) Прича о бекству Стефанове жене у Дубровник налази се у истом облику у једној опширној напомени Леунклавија (*Annales sultanorum* ed. 1591, 183—184). Иначе, прича није тачна. Стефанова жена се са сином одметнула против свога мужа у пролеће 1452, дакле, дуго после избијања херцеговог рата с Дубровником. У град изгледа није ни дошла, већ је неко време боравила на дубровачкој територији, вероватно на Пељешцу. Орбин је о томе нешто знао па је то везао за предисторију рата.

Стр. 181 (1—11) Овде Орбин није разумео свој извор или је била нека збрка већ у тексту који је користио. Доиста бројни савремени документи показују да су се Дубровчани спорили с херцегом око царине на тргу соли у Дријевима (данас Габела), али никад није било речи о разлици између 50% и 33,3%. Дубровчани су царину закупљивали за једну унапред уговорену суму око које се много ценкало. Имена дубровачких посланика нису

тачно наведена: код херцега су били Никола Гундулић и Марин Ђурђевић непосредно уочи избијања рата, у јуну 1451. Марин Цријевић је заиста био заповедник дубровачке војске која се у ноћи уочи 1. јула 1451. сударила с херцеговим трупама и била тешко поражена. Орбин је иначе о овим догађајима слабо обавештен, али још увек даје више него ранији дубровачки списи. Орбин се овде није ни ослањао на старе анале, Туберона или Рација, већ је црпао из неког словенског текста. То се сме закључити по претварању словенског имена Дријева у Drieuost. Од једног трга који је имао два имена: Forum Narenti или Narenta и Дријева, Орбин је начинио le scale di Narenta e di Drieuost.

Стр. 181 (11—30) Још већа збрка се налази у овом пасусу на месту где се тврди да је херцег имао под својом влашћу острво Крк (у оригиналу: Veglia), па да су га Дубровчани напали. Негде у данашњој Херцеговини било је у средњем веку место које се звало Крькр. У једном писму требињског војводе Радоја Љубишића (Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 99) објашњава се како никог од браће Љубишића није било у граду (Требињу?) „ћа у Крькру, а ини по градихь на служби господареви, а трети узи (у узих?)". Ово име је Орбин због сличности вероватно заменио с Крком и тако направио забуну. Друго објашњење би се могло наћи у облику Corica, Лукаревић 165 (долази од имена Горица, места на Неретви где су вођене борбе), који је Орбин нашао у неком свом извору и схватио да је то Крк па је превео са Veglia. Никола Гучетић, тобожњи заповедник у освојеном Крку, био је у ствари заповедник дубровачке копнене војске која је требало да у децембру 1451. освоји Конавле. Дубровчани у рату 1451—1454. уопште нису нападали Омиш, јер град уопште није био у херцеговим рукама већ од 1444. Заузимање Дријева је потврђено савременим архивским документима, а поседање Осиња и Брштаника је сасвим вероватно. Све се то, међутим, десило тек у другој фази рата, када су Дубровчани у Неретви помогли своје савезнике: херцеговог старијег сина Владислава, хумску властелу Влатковиће и босанског краља Томаша. То се дешавало 1452. Орбиново излагање о рату свога града са херцегом показује како је мало везе имао с архивским документима и уопште с документарним изворима.

Стр. 181 (31—36) Орбину није била позната позадина Владислављеве побуне против оца, али је знао да је Благај био упориште херцеговог сина. Дубровачки архивски документи осветљавају у знатној мери ове догађаје. Уп. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964, 153—199.

Стр. 181(36)—182(1) Податак о Мостару заслужује пажњу иако је Орбин у овом делу свог текста непоуздан и необавештен. И у оригиналу је година наведена непотпуно, тако да недостаје последња цифра те долазе у обзир све године од 1440. до 1449. Лукаревић, *Copioso ristretto* 160, има 1440. год. Радивој гост ће, судећи по тврђењу да је био magior domo херцега Стјепана, свакако бити познати Радин гост, којега Орбин иначе на другом месту спомиње. „Две тврђаве код моста на Неретви" (do castelli al ponte di Neretua) јављају се управо 1452. у вези с ратним догађајима. Civitas pontis је наведена у повељи краља Алфонса Арагон-

ског из 1454. Уп. М. Динић, *Земље херцега од светога Саве Глас* 182 (1940) 231—232.

Стр. 182 (2—21) У причи о односима између херцега Стјепана и сина Владислава има прилично збрке. Пре свега, Маргарета од Марцана, кћи Mariana di Marzano principe di Rosano, за коју је Орбин однекуд сазнао, удала се за херцега Влатка тек 1474, тако да је херцег Стјепан (умро 1466) није никад могао видети. Историјско језгро приче о преотимању синовљеве жене налази се у авантури с Италијанком Елизабетом, коју су посланици довели Владиславу, а стари херцег ју је узео себи за наложницу. Без икаквог историјског основа ће бити прича о томе да је Маргарету, херцегову снаху, довео син неког катунара из Попова поља. У Орбиновом тексту о Херцеговини се још једном јавља један катунар и открива нам живе влашке историјске традиције које су допрле до Орбина.

Стр. 182(22)—183(9) У овом пасусу се разликују два дела: један, у коме се прича о херцеговом нападу на Дубровник, који је вероватно дубровачког порекла, иако му нисмо ушли у траг, и други, у коме се прича о посредовању краља Томаша, који је без икакве основе. У ствари, после избијања Владислављеве побуне херцег више није нападао дубровачку територију, тако да се пустошење у коме је поштеђена само кућа Жорете Бокшића, покојног протовестијара, могло десити само у лето и јесен 1451.

Порекло краља Томаша како је овде испричано сасвим је фантастично. Он не би био само Христић (син Павла Христића као на стр. 368) него и Јаблановић, дакле, из породице Павловића! Краљ Томаш је у овоме рату активно учествовао као савезник Дубровчана и Владислава Херцеговића.

Стр. 183 (10—26) Осим прва три ретка овај пасус је преузет из дела Орбиновог претходника S. Razzi, *La storia di Raugia*, Lucca 1595, 60, који се, опет, ослања на Лудовика Цријевића Туберона.

Стр. 183(27)—184(5) Барани нису учествовали у рату као дубровачки најамници. Цела прича о Марушку Марушићу је без икаквог основа. Њен извор нам открива сам Орбин спомињући Ветора Бесалија, дубровачког канцелара, који је, наводно, био потомак јуначког Марушка.

Стр. 184 (5—11) Дубровчани су заиста уценили херцега Стјепана у току рата 1451. Орбин се о томе могао обавестити у најстаријим дубровачким аналима (ed. Nodilo 61,225—256).

Стр. 184 (11—33) И о Влатковићима је Орбин могао читати у малочас споменутом извору. Праву представу о њиховој акцији он није имао. Они нису били само учесници у једној завери, која по Орбину није успела, него су ратовали на страни Владисављевој против херцега Стјепана. Њихова имена и родбинске везе су тачно наведене. Овде заслужује да буде посебно истакнуто оно место у тексту где се Орбин позива на одлуке Већа умољених као да их је сам читао: come si vede nel libro delle parti di pregadi. У одлукама Већа умољених из 1452. заиста има једна од 9. августа 1452 (Cons. Rog. 13. f. 67) којом се Иванишу Влатковићу са браћом и рођацима потврђује „привилегиј" прочитан у Већу. То је повеља која нам је остала сачувана (написана још 25. марта 1452, *Mon. Serbica* 453—456) и којом су Влатковићи примљени за дубровачку властелу.

Из савремених података из дубровачког архива види се да је херцег заиста добио од султана Мехмеда II наређење да Дубровчанима врати Конавле и накнади штете. Уп. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964, 172—176, 183—184. Није, међутим, тачно да је султан обавезао херцега да омогући дубровачким официјалима да продају со у Дријевима. Већ је раније објашњено да овде Дриваст стоји уместо Дријева. Савременик ових догађаја је био угарски краљ Ладислав (а не Владислав, како пише Орбин) и он се није мешао у дубровачке односе с херцегом тих година. О завршетку рата Орбин није имао никакве представе.

Прва реченица овог пасуса потиче из дела дубровачког Стр. 184 (34—35)
историчара S. Razzi-ja, *La storia di Raugia*, Lucca 1595, 63. Орбин је Рацијево излагање нагло прекинуо да би убацио даље информације о завршетку рата између Дубровника и херцега Стјепана.

Казивање о враћању острва Крка је последица оне исте Стр. 184(35)—185(3)
заблуде која је довела до тобожњег освајања Крка. Владислав се није из Дубровника помирио с оцем, па није било потребно да га „катунар Управда из Дабра" одводи херцегу. Прича о овом катунару припада традицији херцеговачких Влаха који су уздизали своје претке. Орбин је ту причу нашао у неком тексту, који није сасвим брижљиво репродуковао. Смемо то судити по верзији коју налазимо код Орбиновог савременика Лукаревића (*Copioso ristretto* ed. 1790, 186). Говорећи о последњим годинама херцегове владе Лукаревић каже: Dopo questo Herzeg per cavare i danari posse tagliagioni sopra i Vlassi, e sopra i Polimzi, e mandò ad imborsarsi della gabella Uprauda Katunar di Dabar. Док Орбин прича да је херцег дао Владиславу Доње Влахе и Полимце и да је Управду послао по Владислава, Лукаревић зна да је херцег ударио намет (или уценио) Влахе и Полимце и да је Управду послао да наплати царину. Сасвим је јасно да Лукаревић није своју верзију могао узети од Орбина, него из неког другог текста. Разлике се могу објаснити или тиме да један од њих није разумео свој извор или тиме да је сваки ексцерпирао друго место из извора. Није сасвим искључено да је у изгубљеном извору стојало о Власима, Полимцима и Управди катунару и оно што каже Орбин и оно што каже Лукаревић.

Није ми пошло за руком да ближе одредим извор ове Стр. 185 (3—12)
занимљиве анегдоте о херцегу. У сваком случају, постојала је у Дубровнику жива традиција о херцеговом боравку у граду. Мало раније споменути Раци прича у продужетку текста из кога је Орбин узео само једну реченицу, како је херцег био уведен у Веће када се бирао кнез и како је за кнеза изабран херцегов присни пријатељ Франо (погрешно, уместо Андрушко) Соркочевић.

Занимљиво је да опис овога грба не одговара слици коју Стр. 185 (12—15)
Орбин има на почетку главе о Косачама, али одговара грбу на надгробној плочи краљице Катарине у Риму у цркви Ara coeli. Натпис са те плоче донео је Орбин раније на стр. 166. Уп. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München—Leipzig 1914, 310.

Стр. 185 (15—27) Вест о томе да је херцег Стјепан свога најмлађег сина предао Андрушку Сокрочевићу да се одгаја у Дубровнику не може се проверити помоћу савремених извора. Сигурно је, међутим, да је овај дубровачки властелин био нарочито близак старом херцегу. Исто је тако сигурно да је млади Стјепан остао веома рано без мајке. Неко време га је одгајао дијак Станко, а можда и Прибислав Вукотић, коморник херцегов. Није тачно да је стари херцег дао свога најмлађег сина као таоца Мехмеду II. Стјепан Херцеговић је доспео под нама данас непознатим околностима на султанов двор између новембра 1473. и лета 1474. Тренутке из његове каријере у Турској Орбин је упознао из Јовија и Туберона, с којима полемише на крају овог пасуса.

Стр. 185(28)—186(37) Историја о пераштанским посланицима није позната с друге стране. Срећемо је знатно скраћену код Лукаревића (ed. 1790, 173) али без нових елемената. Вредно је запазити да је и ова прича у вези с Перастом и да, по свој прилици, представља наставак пераштанске традиције с којом смо се већ више пута срели. Прича је врло конкретна и прецизна: зна за годину догађаја, имена пераштанских поклисара, њихове породичне прилике, место сусрета с херцегом и др. Мало збуњује чињеница да се спомиње село Драчевица (presso la villa, chiamata Draceuiza), иако је то било име жупе и реке. Међу петнаест имена насеља у овој маленој жупи не јавља се у току целог средњег века ниједно с именом читаве жупе. Уп. М. Динић, *Земље херцега од светог Саве, Глас* 182(1940) 180—181. Занимљив је податак да је заповедник Пераштана држао стремен херцегу. То је позната дужност стратора (коњушара) која је имала симболичко значење. Душан као краљ придржавао је стремен српском архиепископу, а римско-немачки цареви су држали стремен папама.

Стр. 187 (1—7) Година херцегове смрти је тачно наведена у дубровачким анонимним аналима (ed. Nodilo 68). Радин гост је постао православни монах због мешања с милешевским митрополитом Давидом, који је био уз херцега у последњим данима. Он је и написао херцегов тестаменат, који је у Дубровник однео не Радин гост, него коморник Прибислав Вукотић. Тестаменат није тада читан у дубровачком Великом већу, него је отворен после неколико месеци у присуству заступника херцегових синова. Орбинове информације су овде врло слабе.

Стр. 187 (8—19) Није јасно на основу каквих извора овде Орбин расправља о породичним приликама херцеговим. Прва жена херцега Стјепана свакако није била Ана, него Јелена, друга је била заиста Барбара, а трећа Цецилија (не Целија). Ана Кантакузина која се овде спомиње била је жена Владислава, најстаријег херцегове сина. Генеалогија Кастриота и Црнојевића наведена кратко на овом месту ослања се на списе арбанашког властелина Мусакија. Giovanni Musachi Despoto d' Epiro, *Historia della casa Musachia*, ed. Ch. Hopf, *Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues*, Berlin 1873.

Стр. 187 (20—30) Пасус о Херцеговићима открива врло слабу обавештеност. Владислав се био оделио и господарио је посебном облашћу још за живота очева, али су његове земље пале до 1465. под турску власт. Он је отишао у Угарску много пре пада Новог. Година пада Новог дата је погрешно према дубровачким аналима тзв. Анонима (ed. Nodilo 74). Горњи и Доњи Власи су географски термин из турског доба. Хеси-бег је Ајаз-бег, освајач Новог и санџакбег освојене Херцеговине. Херцег Влатко се после освајања Новог није склонио у Дубровник, него је неколико година боравио у Хумској земљи на малој територији коју му је султан уступио. Уп. В. Трпковић, *Пад Херцеговине* (необјављена докторска дисертација). Тачно је да је умро на Рабу, што је пре Орбина тврдио већ Мусаки. Његова удовица Маргарета од Марцана боравила је и касније на томе острву.

Стр. 187 (31—37) Опис простирања Херцеговине није ни јасан ни прецизан. На истоку је граница била негде у Полимљу, тако да је Пријепоље било у херцеговој земљи, а Бреза, Комарани и Бродарево су била гранична места. Добропоље, које Орбин овде спомиње као границу, треба упркос његовој одредби „према југоистоку" тражити негде насупрот Дубровнику, који је код њега „према југозападу". Једно Добропоље се налази северозападно од Гацка, а друго знатно северније, петнаестак километара од Јелеча, за који знамо сигурно да је припадао Косачама.

Стр 189—193 У вези с посебном главом о Хуму мора се поставити питање откуда Орбину мисао да је Хумска земља у једном периоду политичка индивидуалност. Он је судбину те исте области описивао и у глави о Немањићима и у глави о Косачама. Ипак је период од Немање па до заузимања Хума од стране Босне посебно излагао као историју Хумске Кнежевине. Из *Летописа Попа Дукљанина* Орбин је могао знати само за Chelmania regio. Традиције посебне Хумске Кнежевине могао је наћи у посебним уговорним повељама које се одржавају од краја XII до средине XIII века. Али, Орбин те дубровачко-хумске уговоре не спомиње нити показује да их познаје. Отуда се намеће мисао да је он представу о Хумској Кнежевини стекао на основу извора које је користио. У даљем излагању ће се показати да је баш овде Орбин располагао с једним садржајним и добро обавештеним извором.

Стр. 189 (1)—190(5) Неке личности и догађаје Орбин је споменуо већ на почетку главе о Немањићима. Тамо је рекао да је Андрија био избачен из Хума па је Стефан Првовенчани због тога ратовао с кнезом Петром. Андрија је био враћен на власт, па су се тек после тога побунили жупани и друга господа и примили власт Босне. Овде је излагање нешто сумарније, али се обраћа већа пажња територијама. „Крајеви под планинама" (le contrade che erano sott' i monti) ће свакако бити Podgoria, latine Submontana *Летописа Попа Дукљанина* (ed. Шишић 327). Бишће је данашње Мостарско поље, а Лука је била жупа у долини доње Неретве, око данашње Габеле.

Стр. 190 (6—23) Тачан је податак да је Вукосава, кћи кнеза Андрије, била удата за дубровачког властелина Барба Крусића. Влатко из Орбинове генеалогије не јавља се у изворима. Његово име је, по свој прилици, погрешно пренето. Уп. М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 5. Ту су наведени и архивски подаци о потомцима Андријиним, које Орбин помиње сасвим уопштено. Нелипић (Nelipez) који се овде јавља познат

је из савремених извора хрватски властелин, а његов брат Игиније забележен као сведок на једној повељи из 1318. Уп. М. Динић, *Comes Constantinus, Зборник радова Византолошког института* 7(1961) 5—6. Продор Нелипчића у Хум десио се почетком XIV века у време дуготрајног рата између краља Милутина и његовог брата Драгутина. Уп. ниже коментар уз главу о Хрватској. Вреди запазити да Орбинови подаци у овом делу текста потичу из једног добро обавештеног извора. То се још више опажа у историји породице Бранивојевића.

Стр. 190 (24—29) Из савремених извора не зна се ништа о пореклу Бранивоја. Занимљиво је да се Лукаревић, који такође доста говори о Бранивојевићима, тврдећи да је Бранивој био син d'un gentiluomo della giurisdizione di Bargat di Chlieuno, позива на Ивана Равењанина, дубровачког канцелара и писца с краја XIV века. Од четири Бранивојева сина, које Орбин овде наводи, тројица су добро познати из савремених докумената, а само је Добровој у извесном смислу проблематичан. Један Добровој се тих година јавља у документима Дубровачког архива, али се ниједном за њега не каже да је Бранивојевић. С друге стране, у једном документу се помиње Радивој као Бранивојев син. Уп. В. Трпковић, *Бранивојевићи, Историјски гласник* 3-4 (1960) 58—61. Могуће је да није добро пренео име из свога иначе врло добро обавештеног извора.

Стр. 190(29)—191(2) Никола и Тољен, потомци кнеза Андрије, били су заиста савременици ових догађаја. Никола је родоначелник властеоске породице Николића која се може пратити до средине XV века, а Петар Тољеновић се спомиње у дубровачким документима 1319—1327. Уп. М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 5—6. Ширење власти Бранивојевића описано је овде врло уопштено.

Стр. 191 (3—14) Као што је показао В. Трпковић, *Бранивојевићи, Историјски гласник* 3—4(1960) 62—63, постојао је српски властелин Цреп и то баш у области око Рудина. Цреп се спомиње у дубровачким документима 1319. и 1321. а 1322. је забележен као покојни. Цреп је можда страдао од Бранивојевих синова у време нереда после смрти краља Милутина. Оно што Орбин каже о поступању Бранивојевића према Дубровнику може се односити на време рата 1326, мада је очигледно да он мисли на рани период њиховог ширења. У прегледу историје Дубровника (Regno 192) Орбин ставља сукобе са Бранивојевићима у 1322.

Стр. 191 (15—32) Прича о борби босанске војске с Бранивојевићима не може се контролисати другим изворима. Упадљиво је да Лукаревић има верзију са више детаља, по свој прилици из другог извора. Добро је познато да су Бранивојевићи заиста срушени у рату против босанског бана Стјепана II и Дубровника. Ружир, који се овде спомиње као један банов војсковођа, познат је из савремених докумената. Долазио је у Дубровник 1331. а 1335. је прешао под власт краља Душана. Уп. В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 246, 255. Познан Пурчић је такође познати властелин тих година. Његово име Орбин није тачно пренео. У оригиналу стоји: Reposnan Purchich а на месту Ружировог имена стоји Nighier (на два места). Занимљиво је да Лукаревић (ed. 1790, 79) Ружира уопште не спомиње а име Познана Пурчића доноси у исквареном облику: Krep Posnam Purich. Тешко да ће то бити пука случајност. Није познато где је било место Бријест. Један Бријест се налази у близини Дубровника, а други (данас Брист) у Макарској крајини.

Стеван Слепи је Стефан Дечански. Прича о судбини Бранка (у савременим документима се чешће назива Браноје) може се делимично контролисати. Крајем јула 1326. Браноје се заиста склонио на двор краља Стефана Дечанског. Дубровачки заступници на српском двору добили су од владе упутство да обезбеде да се овај Бранивојевић погуби. За постизање тога циља могло се потрошити 2000 перпера. Преко Трипе Буће и властеле из краљеве околине успели су да постигну да се Бранко затвори и пошаље у которску тврђаву. Отуда је врло вероватно да је у Котору погубљен као што каже Орбин. Уп. В. Трпковић, *Бранивојевићи, Историјски гласник* 3—4 (1960) 77—79. Стр. 191(32)—192(11)

Брајко Бранивојевић са женом био је заиста заробљен од стране Дубровчана и бродом доведен у град. После две недеље пуштена је његова жена, која је заиста били кћи српског властелина Војина, а крајем новембра 1326. Брајко је убијен у затвору. Нетачна је само хронологија Орбиновог причања. Брајко би био заробљен пошто је остао са̂м, дакле, после затварања Бранка, крајем јула 1326, а у ствари он је био у дубровачким рукама већ од 10. априла те године. Стр. 192 (12—24)

Петар Тољеновић се последњи пут спомиње у познатим документима 15. фебруара 1327, дакле, после пада Бранивојевића. О његовом крају се ништа не зна из других докумената. Орбинов извор и у овом причању открива дивљење за натчовечанску снагу својих јунака. Стр. 192(25)—193(2)

Катарина (Chatalena) мајка Богише и Владислава Николића забележена је у једном документу Дубровачког архива као soror magnifici domini, domini bani Bossine. М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 6. Била је, дакле, кћи бана Стјепана I Котроманића. Орбинова забуна вероватно и потиче отуда што је у своме извору нашао да је била кћи бана Стјепана, а он је то везао за Стјепана II. Стр. 193 (3—10)

Поглавље о Хуму Орбин завршава као и претходно подацима о простирању и границама хумске територије. Вреди истаћи да Орбин не зна за Требиње (Травунију) као област суседну Хуму, већ све територије до Дубровника рачуна у Зету. Име места у Требињу „Хончилас“ толико је искварено да се не може препознати. Хум би по Орбину обухватао поред Попова још и Љубиње, Љубомир, Фатницу и Невесиње. О границама Хумске земље у различитим временима уп. В. Трпковић, *Хумска земља, Зборник радова Филозофског факултета у Београду* VIII—1(1964) 225—260. Вишева, споменута у последњем реду, је жупа око горње Неретве. Коњиц је сматран за границу између Босне и херцегове земље. Стр. 193 (11—20)

У глави посвећеној Хрватској Орбин је у ствари испричао само један кратки период хрватске историје од краја XIII до средине XIV века приближно. Језгро ове кратке главе је историја брибирских кнежева (Шубића), и то пре свега дело- Стр. 195

вање банова Павла и Младена у Хуму. Вести о њима Орбин је очигледно нашао у оном истом извору који је био тако добро обавештен о догађајима у Хуму, о доласку Нелипца и његовог брата, о Бранивојевићима и др. Иначе је Орбин у више махова раније говорио о Хрватској. Преносио је неке вести Константина Порфирогенита, превео читавог Попа Дукљанина који говори о Хрватској, испричао је затим о Крешимиру и Вукмиру у оквиру босанске историје и говорио о Твртковим ратовима у Хрватској, о односима Венеције и Хрвата и о ширењу хрватске властеле у Хуму. Кад се узму сви Орбинови подаци о Хрватској, лако се запажа да је већи део остао изван оне главе која је Хрватској посвећена.

Стр. 195 (1—8) Низ хрватских владалаца је у вези са оним који је наведен на почетку босанске историје (уп. коментар уз стр. 135). Вероватно се и овде Орбин ослања на Скалића — Scaligera.

Стр. 196 (1—8) Опажа се да је изостављен читав период хрватске историје од 1102. до краја XIII века. У Орбиновим представама Хрвати све до краља Лудовика нису признавали власт банова, које он замишља као угарске функционере. Он је односе из XIV века преносио на читав ранији период. Бан Павле је Павле Шубић.

Стр. 196(8)—197(13) У овом великом одломку заснованом на добрим информацијама има извесних хронолошких забуна. Павле Шубић није могао деловати у време кад су се водиле борбе између Стефана Дечанског, Владислава и Константина, јер су те борбе биле после новембра 1321, а Павле је умро 1312. Отуда Павлово продирање у Рашку мора падати у раније године или те догађаје треба везати за његовог синовца Младена II. М. Динић *Comes Constantinus, Зборник радова Византолошког института* 7(1961) 5—8, је указао на то да је Орбин могао вести свога извора о борбама око престола у Србији погрешно везати за борбе међу Милутиновим и Драгутиновим наследницима, иако су се оне у ствари односиле на борбе између Милутина и Драгутина 1301—1310. Бан Павле је у један мах предузео поход против Дријева у време кад је његов син Младен био заробљеник српског краља. У вези с Павловим ратовањем је свакако и оно што Орбин у поглављу о Хуму говори о власти Нелипца и његовог брата „Игинија". Ова властела била је под влашћу Шубића. Нелипчић је био и онај кнез Константин који се јавља у Хуму почетком XIV века.

Познате су још неке појединости о односима Шубића и краља Милутина, али се ништа не зна о Павловом посланству Дубровчанима, јер су архивске књиге из тих година већином пропале. Један члан которског Статута из 1302. године говори о томе да је претходне године, дакле 1301, град био нападнут од Дубровчана, Венецијанаца, Задрана и Хрвата. Под Хрватима се тих година свакако подразумевају поданици бана Павла, који су, како се види, сарађивали с Венецијанцима и Дубровчанима.

На крају пасуса је опет побркана хронологија. Бан Павле, који је умро 1312, није могао ратовати с краљем Стефаном Дечанским, који је почео да влада 1321. Година 1315, коју Орбин врло прецизно наводи, немогућа је и за бана Павла и за Стефана Дечанског.

Стр. 197 (14—20) Као што се види, Орбин није био у стању ишта да каже о бану Младену II. Породице које се овде наводе познате су из савремених докумената. О Нелипчићима и Курјаковићима је већ било речи, а Чубрановићи ће по свој прилици бити Чубријановићи или Ципријанићи. Новко Ципријанић се средином XIV века јавља на делу земаља које су припадале брибирским кнежевима.

Стр. 197(21)—198(5) О покоравању хрватских великаша говори једна глава у хроници Ивана Туроција и спомиње управо Курјаковиће и Ивана Нелипчића. Орбин, међутим, доноси такве појединости којих нема у угарској хроници, тако да се мора претпоставити да је податке узимао из другог извора. Никола Сеч је заиста постао хрватско-далматински бан у време краља Лудовика. Читаво излагање у овом одељку је добро засновано. Оно што се каже о освајању Далмације односи се на Задарски мир 1358. године.

Стр. 198 (6—7) Податак о граници на Цетини потиче из списа цара Константина VII Порфирогенита. Уп. коментар уз списак аутора.

Стр. 201 (1)—202(2) Орбинова историја Бугара састављена је махом од опширних извода из старијих писаца. Овде на самом почетку цитира три писца која је много пута споменуо у првом делу свога списа док је говорио уопште о Словенима. Уп. о њима коментар уз списак аутора.

Стр. 202 (3—11) Касиодор не говори у своме спису о Бугарима, него о Хунима. Орбин је, очигледно, узео овај податак из друге руке.

Стр. 202 (12—17) Орбин свакако није за овај податак консултовао све наведене писце, него је код једног нашао да су цитирани други.

Стр. 202(17)—203(9) Овде су цитирани Зонара и Кедрин, византијски историчари, а текст у наводницама потиче из старог латинског превода Зонаре. *Лазика* која се ту спомиње је данашња Грузија.

Стр. 203 (13—33) У хроници Регина од Прима нема места на које се овде Орбин позива. Иначе, овај одломак почива на *Gesta Dagoberti I regis Francorum*, која је Орбин нашао код Анонија.

Стр. 203(34)—204(15) Овде је заиста ексцерпиран Павле Ђакон, само што се то место у модерним издањима налази у књ. V. Овде споменути Алцек је више познат под именом Алциок.

Стр. 204 (16—27) Иако Орбин и овде цитира Павла Ђакона, он у ствари препричава Анастазија Библиотекара, чија је *Chronographia tripartita* у једном издању просто додата римској историји Павла Ђакона. Вукић и Драгић су, наравно, славизовани облици које је створио Орбин.

Стр. 204(28)—207(28) Овај циновски цитат по Орбину треба да је из Павла Ђакона, али је у ствари из већ цитираног списа Анастазија Библиотекара, који ту преводи византијског хроничара Теофана.

Стр. 207 (28—37) Одломак потиче по свој прилици из дела Јохана Авентина.

Стр. 208 (1)—209(7) Цар Константин који се спомиње овде и у претходном одломку јесте Константин IV (668—685), а Јустинијан је његов син, који је владао два пута 685—695. и 705—711. Иначе је текст великим делом преузет из латинског превода Зонаре и мањим делом из Кедрина.

Стр. 209 (8)—210(2) Овај одломак не потиче из византијских извора. По помену Батаја може се помислити на Јохана Авентина, али нисам могао проверити.

Стр. 210 (3—24) Одломком из Суиде, византијског лексикографа, који је био приступачан Орбину у преводу, Орбин се унеколико вратио на ствари које је већ причао. Тервел је био бугарски кан 701—718.

Стр. 210(25)—211(12) Текст је преузет из Кедрина и Зонаре. „Асимара" који се овде спомиње је цар Тиберије II Апсимар (698—705). Није он свргао с власти Јустинијана II него је то учинио његов претходник Леонтије (695—698).

Стр. 211 (13—35) Причање у овом делу се у крајњој линији ослања на Теофана, али није узето из византијских писаца, него из Анастазија Библиотекара. Цар Лав III (717—741) је оснивач исауријске династије. Рат Бугара против Арабљана пада у 717. годину.

Стр. 211(35)—212(17) И овај одломак је вероватно из Авентина, кога Орбин на крају цитира. У старом преводу Зонаре нисам могао да нађем место које овде Орбин наводи о примању хришћанства под Мартином.

Стр. 212 (18—25) После Тервела је заиста дошло до промене династије код бугарских владалаца, али тада се још не јавља никакав Асен ни Асан. То ће свакако бити нека збрка услед мешања имена династије из Другог Бугарског Царства. Није сасвим јасно ни шта значе имена Херменије и Медије. Можда Јерменију и Персију, али податак тада није тачан.

Стр. 212(26)—213(13) Почетак овог одломка је свакако резултат неке збрке. Није познат никакав бугарски владар Добре у ово време. Добротица који има везе са именом Добруџе живео је у другој половини XIV века. Имена бугарских владара после Тервела биће споменута нешто ниже. Орбин је већ прешао на време цара Константина V Копронима (741—775). Рат о коме се овде говори пада у 759. годину. На томе месту (и све до краја овог одломка) Орбин користи Теофана, вероватно индиректно.

„Врбањска клисура" која се овде у тексту помиње у ствари је кланац Верегава, данас Чаликавски или Ришки пролаз. Имена и титуле су се такође промениле у преводу: први Лав је у оригиналу био стратег теме Тракесијанаца у Малој Азији, а други логотет дрома. Телец је био бугарски владар 762—765. Артана је мала речица која се улива у Црно море.

Стр. 213(14)—214(5) Орбин овде и даље ексцерпира Теофана. При томе није много водио рачуна о ранијем излагању. Код збацивања Телеца срећемо новога кана Сабина (765—767) и *ранијег* кана Кормисоша (740—756) (код Орбина: Комерсије), иако је пре говорио о тобожњим владарима Добри и Асену.

Стр. 214 (9—30) Иако се цитира Зонара, додуше због једне речи, текст потиче из Анастазијевог превода Теофана. Средина текста је кроз два превода тако искварена да се смисао не може ни препознати. У оригиналу стоји да је цар послао тајно људе који су ухватили Славуна, кнеза племена Северјана и Христијана, ренегата који је постао вођа „скамара", разбојничких група које су нападале људе на путевима. Није, дакле, реч о секти „маргарићана" како читамо код Орбина, него о отпаднику (magarites) од хришћанства. Поводом места Зит („све до Зита") мора се рећи да није јасно на шта се мисли. У неким рукописима Теофана стоји Tzicas, па се помишљало на неки локалитет на доњем Дунаву; у другим стоји Tounzas, што би била река Тунџа; у трећим Vyzas, што би била позната Виза. У латинском преводу стоји usque ad Tzicas, што показује да је то старији и тачни облик. Уп. В. Златарски, *История на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове* I/1, София 1918, 223 н. 1.

Стр. 214(30)—216(9) Причање и даље почива на Теофану. Телерих или, тачније, Телериг је бугарски кан око 772—777. Келандије (тачније хеландије), паландре и травате су врсте византијских бродова. Уз место о поклисарима морам приметити да је Златарски претпоставио да није реч о два лица, него о једном, које би имало титулу боила (код Орбина услед штампарске грешке стоји Hoila за Анастазијево: Boilam). Брзитија ће бити словенска област у данашњој нашој Македонији. „Тасати" и „Трачани" споменути на дну стр. 215 су плод неспоразума: реч је о војницима из тема: coacervatis thematum taxatis и посебно о онима из теме Тракесијанаца. Име места где су Бугари нападнути такође је искварено: уместо Лусторија треба да стоји Lithosoria, топоним који се иначе не јавља у другим изворима, па се није дало утврдити где се налазио.

Стр. 216(10)—217(31) И овде је готово дословно коришћен Теофан. „Лав Копроним" је цар Лав IV (775—780), коме се иначе није усталио надимак Копроним наденут Константину V (741—775). Кардам је био кан 777—803. Цар Константин VI је владао 780—797. Тврђава Проват је лежала код дан. села Провадија. Место је код речице Свети Ђорђе, а не на обали Светог Гргура, како се услед грешке у преводу може разумети Орбинов текст.

Утврђење Маркеле је лежало близу византијско-бугарске границе. У списку имена на стр. 217 Орбин је од Lahanodraco начинио Lachana dragone. Једна цариградска капија имала је назив Златна врата.

Стр. 218 (3—16) Орбин овде цитира хуманистичког историчара Павла Емилија, али није јасно да ли је од њега преузет читав пасус. У сваком случају могу се препознати побркане вести франачких анала. Реч је о Људевиту Посавском који је ратовао са Борном после Крумове смрти.

Стр. 218(17)—220(16) Читава опширно испричана историја о пропасти цара Нићифора (802—811) потиче из Теофана. Орбин наводи да је то из Павла Ђакона услед већ објашњеног прикључивања Анастазијевог списа историји Павла Ђакона. Уз оно место где се спомиње дворана „Крумов двор" треба приметити да је смисао искварен вишеструким превођењем. Место се, по свој прилици, звало *авл*, што је у старом бугарском значило пребивалиште владара, али је већ код византијских писаца схваћена као латинска реч aula = двор. Тако је била после схваћена код преводилаца на латински и црквенословенски. Орбин је услед неспоразума писао sala, che la chiamaua Corte di Crunno. У списку титула на дну стр. 219 има такође неспоразума: гувернер Левантинаца, код Анастазија praetor Orientalium, у ствари је стратег теме Анатолика. Место битке: „Славмир недалеко од Никопоља" не потиче из Теофана. У модерној науци се узима да су Византинци претрпели пораз код кланца Врбице. Податак о освајању Топира (код Орбина у оригиналу: Citta di Tomiri, hoggi detta Castello de'Russi) не налазимо у савременим изворима. Стари Топир се налазио на ушћу Месте.

Стр. 220 (17—37) Влада цара Михаила II Рангабеа трајала је врло кратко, 811—813. О опсади Девелта говори Теофан. Из тога извора потиче и оно што се даље прича. Орбин је, по свој прилици, био у праву кад је поклисара Даргамера пословенио у Драгомир. На месту где се говори о ранијем миру између Бугара и Византије, склопљеном 716, за време цара Теодосија (715—717), текст је јако искварен. У оригиналу се трачки град Милеон спомиње као гранично место, а не као боравиште бугарског владара, као што произлази из Орбиновог текста.

Стр. 221 (1—37) Текст на читавој страни је узет из Теофана, наравно, преко Анастазија Библиотекара. При крају странице има једна тешка збрка у преводу. Тобожњи „ректор школе Теодосије" у ствари је чувени Теодор Студит. Орбин није разумео Анастазијев текст: cum Thodoro egumeno Studii.

Стр. 222 (1—37) Текст је и даље из Теофана. Версиникија је била тврђава у близини византијско-бугарске границе.

Стр. 223 (2—11) Орбин сам овде каже да преноси мишљење Јована Зонаре. Лав Јерменин је византијски цар Лав V (813—820).

Стр. 223(12)—224(4) Овде се Орбин опет враћа Настављачу Теофановом. Влахерне су позната палата у Цариграду.

Стр. 224 (5—26) Причање се ослања на Теофановог настављача. Разне облике Омуртаговог (814—831) имена Орбин је вероватно нашао код неког западног писца. О епизоди из живота цара Василија уп. В. Златарски, *нав. дело* 304—305.

Стр. 224(27)—225(37) Овај опширни одломак потиче из западних извора. Орбин сâм на једном месту цитира монаха Анонија, писца историје Франака, који је, опет, препричавао вести старијих извора. Готово све што је овде речено ослања се на франачке анале приписане Ајнхарду, али је понегде ред причања поремећен. Тако се почетак овог одломка о Омуртаговим посланицима Лудвигу Побожном (814—840) и упућивању посланика Махелма (код Орбина: Махелина) односи на 824. годину, а те исте године су у Ахену били посланици Абодрита. Сабор у Ахену на коме се расправљало о границама пада у 825. Балдрих и Геролд су упућени у јуну 826. Те године је Омуртаг упутио захтев да се границе утврде или да их свако брани како уме, а код Орбина (вероватно и његовог извора) је то испричано уз догађаје претходне године. Бугарско пустошење Паноније спада у 827. а смењивање Балдриха у 828.

Стр. 226 (1—21) Излагање о бугарско-франачким односима овде је прекинуто једним изводом из Зонаре о догађајима у Византији. Надимак византијског цара је искварен, јер треба да стоји Михаила Балба, тј. Муцавца (Михаило II, 820—829). Тома је познати Тома Словен, вођа великог устанка 821—823. који је из Мале Азије пренет у Тракију и околину Цариграда. „*Чедот*" је резултат забуне у латинском преводу Зонаре, јер је реч о Цариграду. У другом пасусу има неке збрке. Пошто је Омуртаг умро 831, он је при крају своје владе могао преговарати само с царем Теофилом (829—842). Теодора, жена Теофилова, била је регенткиња 843—856. Реч је о кану Борису (852—889).

Стр. 226 (22—34) Овде се Орбин опет враћа франачким изворима и догађајима на бугарско-франачкој граници. Одломак се односи на догађаје из 827. године, о којима је већ раније причао.

Стр. 226(35)—228(2) Доследан своме схватању да су Бугари били покрштени још за време Омуртага, Орбин је за овога владара везао ствари које су његови извори говорили о Борису. Иначе, цео одломак потиче из Георгија Кедрина, који је ексцерпирао раније византијске изворе.

Стр. 228 (2—20) Одломак је без стварног садржаја. Орбин ређа уопштене податке из три западна писца о покрштавању Бугара. Не види се ко би могао да буде далматински краљ Сверопил, којега спомиње Лупold из Бемберга, писац XIV века. „Јеретик Фотин" је, без сваке сумње, цариградски патријарх и чувени писац Фотије (858—867. и 878—886).

Стр. 228 (21—37) Оно што је речено по Зонари односи се на Бориса, а не на Омуртага. Лав Филозоф је цар Лав VI Мудри (886—912). Фереја је свакако Вереја, Боруј, Стара Загора. Симеон Лабас је цар Симеон (893—927).

Стр. 229 Историја о цару Симеону је код Орбина сразмерно опширна, али ипак непотпуна и неповезана. У целини узето, она се ослања на византијске хроничаре, али овде Орбин у знатној мери скраћује и комбинује податке својих извора. „Цар Фока" споменут на овој страни није цар Нићифор II Фока (963—969), већ његов дед истог имена. Доростол или „Дриста" је данашња Силистрија. „Керосфат" је тадашњи византијски дипломат Лав Хиросфакт.

Стр. 230 Александар је био брат цара Лава VI и регент у име свога нејаког синовца Константина VII Порфирогенита (913—959). Хебдомон је место у околини Цариграда чији положај није тачно познат.

Стр. 231 Овде се налази уметак о Једрену с подацима из литературе ред 4—12. Река „Тунс" је свакако Тунџа. Фока који се овде јавља на дну стране јесте Лав Фока, доместик Схола (а не школе како је разумео Орбин), стриц каснијег цара Нићифора II Фоке.

Стр. 232 Јован Бога је херсонски стратег Јован Bogac. Роман Лакапин је био таст и савладар Константина VII Порфирогенита.
Стр. 233 Као савладар био је цар 920—944. Пот Аргир је византијски војсковођа тога времена. Termopolis је град западно од Анхијала, некадашње Aquae calidae, данас Аитошки бани. Бугари нису спалили „палату царице Теодоре" него дворац светог
Стр. 234 Теодора у близини цариградских зидова. Састанак између Романа Лакапина и Симеона одржан је код Космидиона на обали Златног рога 9. септембра 923. До изједначавања Хрватске и Рашке дошло је услед тога што Зонара и неки други византијски писци употребљавају име Хрвата и Срба за означавање једне исте групе. Овде је реч о бугарском сукобу с Хрватима у време Симеона и Томислава.

Стр. 235 Симеонов син цар Петар владао је 927—969. У латинском преводу Зонаре, кога овде Орбин преноси, налазимо име Христофор за сина Романа Лакапина. Услед грешке у преводу искварен је смисао првог пасуса. Ксиролоф (= Сухи хум), а не Ксерофил као код Орбина, је један од цариградских брежуљака. Тамо је био Аркадијев и Теодосијев форум и много статуа постављених у разна времена. За једну од њих је речено да представља Симеона и да ће он умрети ако се статуи одсече глава. Стримон је област око реке Струме.

Стр. 236 (1—7) У овом пасусу је Орбин искварио текст латинског превода Зонаре. Код Зонаре није реч о синовима Комитопула, него о

синовима комеса или комиса (комита) — comitis cujusdam Bulgarici quatuor filii. По титули комиса су управо Давид, Мојсије, Арон и Самуило називани „комитопули", што значи комисова деца. Устанак комитопула је избио много касније, као што и сам Орбин каже на следећој страни.

Стр. 236(8)—237(15) Иако се у претходном пасусу спомиње смрт цара Петра, овде се Орбин враћа на догађаје из Петровог времена препричавајући Кедрина (Скилицу). Нићифор је цар Нићифор II Фока (963—969). Калокир, који се нешто ниже спомиње, није „Керсонов син", него син протеуона (градског начелника) града Херсонеса. Руски кнез Светослав (Свјатослав) је продро у Бугарску 968. и 969. Борис (969—972) је син цара Петра. Јован Цимискије је био цар 969—976.

Стр. 237 (16—26) Овај уметак потиче из неког слабо обавештеног западног историчара. Није било никаквог бугарског владара Селеукија нити Сабина II. Може се чак наслутити како је дошло до збрке. Кан Телец (761—764) бележен је као Telesios, Teletzis, а после њега је дошао Сабин (765—767). Телец је негде рђаво прочитан, а Сабин је схваћен као други владар, те је дошло до удвостручења. Средец је Софија.

Стр. 237(27)—238(8) Овде се Орбин вратио Зонари. Василије Порфирогенит је цар Василије II (976—1025). Овде је Орбин опет погрешно разумео латински текст па о комитопулима говори као о синовима Комитопуловим. Следећи своје византијске изворе Орбин у целом свом тексту рачуна Самуила и његову браћу, као и њихове поданике у Бугаре. Иако је Самуилова држава настављала традиције Првог Бугарског Царства, није сигурно да су простране области некадашње бугарске државе већ биле етнички уједначене и нивелисане. Из чињенице да византијски писци називају Самуилове поданике Бугарима не следи нужно да су Македонски Словени били претопљени у Бугаре. О тој проблематици уп. *Историја народа Југославије* I, Београд 1953, 281 и *Византијски извори за историју народа Југославије* III, Београд 1966, 59—70 и нап. 9—12 (J. Ферлуга).

Син Аронов који се овде спомиње није се звао Јован Светослав, него Јован Владислав.

Стр. 238 (8—11) Текст потиче из *Летописа Попа Дукљанина* (Барског родослова) који је Орбин објавио у преводу у оквиру *Краљевства Словена*.

Стр. 238 (12—22) Овде Орбин дословно цитира византијског хроничара Георгија Кедрина. На следећим страницама га такође репродукује са више или мање скраћивања.

Стр. 238 (23—37) Византијски цар чије се име не спомиње био је Василије II.

Стр. 239 Нићифор Врана је у ствари Нићифор Уран. Облик је измењен због начина писања Vranus у латинском преводу, што се може читати и као Uranus и као Vranus. Није јасно како се познати кланац Темпе претворио у „Солунске бање". Река Епидам се звала Апидам, а данас се зове Вризија. У модерној науци се ови догађаји стављају у јесен 997. или у пролеће 998.

Стр. 240 Већ је одавно истакнуто да су веома сличне приче о браку Таронитовог сина Ашота и Самуилове кћери Мирославе (име

сазнајемо из једног рукописа Скилице) и приче Попа Дукљанина о браку дукљанског кнеза Јована Владимира, који је такође био Самуилов заробљеник, и Самуилове кћери Косаре. О томе детаљније J. Ферлуга у коментару уз вести Јована Скилице у: *Византијски извори за историју народа Југославије* III, Београд 1966, 91 нап. 60. Заинтересованог читаоца упућујем на споменути темељни коментар, који представља најбоље истраживање о Самуиловом царству.

Следећи одломак (трећи пасус) односи се на догађаје 999. и 1000. године. Уместо Никопоља треба да стоји Филипопољ (Пловдив). Теодокран је такође искварени облик, јер је име великаша било Теодорокан. Тријадица је Средец, данас Софија. Мосинопољ је град у Тракији у близини морске обале. „Нићифор, ксифијански протоспатар" је резултат Орбинове забуне. Код Скилице (Кедрина) је реч о протоспатару Нићифору Ксифији. Хем је планина Балкан, а Вереја је град Бер (Верија). Сервија је град јужно од Вера.

„Место звано Волера" је у ствари област Волерон источно од реке Месте, између Родопа и Јегејског мора. Главни град области је био раније споменути Мосинопољ. Део текста где се говори о Водену и Острову је искварен, те га овде наводимо према преводу J. Ферлуге (*Византијски извори* III, 99): „Тврђава Воден лежи на врлетној стени кроз коју се слива вода језера Острова текући под земљом невидљива и тамо опет избијајући." Воден је у северној Грчкој, западно од Солуна. Име Дракшан гласи код Скилице Драксан. „Приватар" је епитроп, сталарац о црквеној имовини. Стр. 241

Роман, син цара Петра и унук цара Симеона, није могао бити цар, иако је припадао старој династији, због тога што је био ушкопљен. Перник је град у западној Бугарској. Опсада Видина и догађаји о којима се овде говори падају у године 1002—1004. О положају пролаза Кимва Лонга и Клидија (код Орбина: Чимбалонга и Клеидија) се много дискутовало у науци. Овде се не могу репродуковати све претпоставке, већ само упутити на темељни коментар J. Ферлуге, *Византијски извори* III, 105 нап. 91. Из текста се види да су ти пролази били негде у околини Беласице. Битка се одиграла 1014. Стр. 242

Зонара је цитиран само због броја војника, остало је из Скилице-Кедрина. У новим издањима Зонаре нема тога податка. Тврђава Мацукион се налазила у области Струмице. Стр. 243

„Бутелијанска палата" је неспоразум у преводу: реч је о дворцу или палати у Битољу. Гаврило Радомир, Самуилов син, убијен је већ 1015. године. Стр. 244

Кавхан није презиме, него титула. „Апстраканија" (у оригиналу Аспраканија) је Васпуракан, област у Јерменији. Тврђава близу Моглена се у оригиналу зове Енотија. „Хеиротмет Јован" значи Јован коме је одсечена рука. Соск је место у пределу Острова у данашњој северној Грчкој. Није јасан термин „Трималија" који се спомиње заједно са „оближњим областима Србије". J. Ферлуга, *Византијски извори* III, 117, мисли да та реч долази уместо Трибалија, која је синоним за Србију. Код византијских писаца се антички име Трибала често користи за означавање Срба. Стр. 245

Стр. 246 Термица је по Јиречеку лежала код Шапкарева (данас Топлец), а по Златарском је то локалитет код села Банско, југоисточно од града Струмице. Име тврђаве „Бојон" треба читати Војон. Мисли се да је лежала под Витошом. Спајајући различите одломке Скиличиног списа Орбин је овде начинио хронолошку збрку. Он је напад на Перник ставио „исте године" кад и догађаје о којима је претходно причао, док су код Скилице поход на Перник и друге акције сасвим изричито стављени у годину 6524, што одговара 1016. по нашем рачунању. Утврђење Лонго се у оригиналу зове Лонгон, али није познато где се оно налазило. Доростол је Дуростолум или Дрстар, данас Силистрија. Вероватно због грешке у латинском преводу исквареио је име доростолског стратега: Тиција, а треба да стоји Цицикија. Забуну имамо и у дну ове странице где је реч о „београдској тврђави". Скилица говори о Восограду, а један рукопис са додацима има на томе месту Вишеград. Тај Вишеград је морао лежати негде на путу из Костура у Бер (Верију). Није познато да ли је Молиск насеље или само утврђење, ни где се налазило.

Стр. 247 Сетена или Сетина је, по свој прилици, била код данашњег села Сетина, на реци Брод, притоци једне притоке Црне реке. Уп. Ј. Ферлута, *Византијски извори* III, 122 нап. 150. Речи „Бежите ето цара" донете су у грчком оригиналу словенски: „безите о цесар". Пегонит се није звао Нићифор него Никита, и није био „префект" него стратег Драча. Морозвизд је био и много доцније седиште епископије у брегалничкој области, док је „Липенија" несхваћен грчки облик имена Липљана на Косову, који је све до времена Немањића био важан погранични град.

Стр. 248 Јован није „префект Калдине", него је реч о патрикију Јовану из Халдеје. Просек је позната тврђава на Вардару, касније Демир Капија. Тврђава Илис, код које Дрим утиче у Јонско море, у ствари је Љеш (код Скилице: Eilisson). Планина „Тмор" лежи у данашњој Албанији и зове се сада Томор.

Стр. 249 Великаш „Carico" се вероватно звао Лазарица, док је Владислављевом сину име Прусијан. Иванча је бољарин о коме се раније говорило, али с именом Ивац. Брохот и Проништа налазили су се, вероватно, у планини Томор.

Стр. 250 У научној литератури је изнето мишљење да у прослави коју држи Ивац треба видети један од најранијих помена крсне славе.

Стр. 252 „Тврђаве у Србији" су резултат Орбинове грешке. Скилица је говорио о тврђавама области Сервије (Србице) у данашњој Грчкој. Није јасно о коме Београду је реч кад се спомиње „архонт Београда Елемаг". Подједнако долазе у обзир наш Београд, који је раније био у саставу Самуилове царевине, и албански Београд (Берат), за који се определио већи број истраживача. Цетуниј, који се овде спомиње звао се, у ствари, Зетуниј, данас Ламија. Услед грешке латинског преводиоца Кедриновог овде је текст искварен. Термопилски зид Скелос није био саграђен *код* Рупена, него *од* Рупена, припадника једне чувене јерменске породице.

Стр. 253 Михаило IV Пафлагонац био је цар 1034—1041. Петар Дељан, код Орбина: Dolianin, се звао Петар Одељан, како је

недавно показао М. Динић, *Из наше раније прошлости, Прилози КЈИФ* 30 (1964) 310—315. Иако Орбин и овде следи Кедрина (Скилицу), он употребљава и податке који се налазе у врло сличном опису код Зонаре.

Стр. 254 Никопољ о коме је овде реч налазио се у Епиру и био је седиште једне теме.

Стр. 255 Овде Орбин напушта Скилицу. Већ је прича о Недељку из неког другог извора, који нисам могао идентификовати. Овај пасус открива како Орбин није кроз своје изворе осетио хронологију догађаја. Недељков устанак је наводно избио непосредно после гушења Дељановог — „није прошла ни година дана" — што би значило 1041. или, најдаље, 1042. Неколико редака ниже он тај догађај ипак по неким писцима („како неки веле") ставља у 1175. У сваком случају, између Дељановог устанка и устанка Петра и Асена, којим почиње историја Другог Бугарског Царства, код Орбина је празнина коју је покушао да премости пасусом о византијској власти над Бугарском.

Стр. 256 Овде Орбин почиње да ексцерпира византијског историчара Никиту Хонијата. Махом преводи дословно с латинског превода Јеронима Волфа испуштајући овде-онде неки одломак у коме се говори више о Византији. Цар Исак II Анђео владао је 1185—1195. Тврђава Кипселе налазила се у Тракији (данас Ипсала). У причи о цркви Св. Димитрије има једна озбиљна грешка у преводу. Хонијат не каже да су у ту цркву примили велики број „опседнутих ђаволом" „оба пола", него оба народа, тј. Бугара и Влаха. О уделу Влаха у образовању Другог Бугарског Царства уп. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 378—379.

Овим одломком Орбина позабавио се бугарски историчар В. Златарски расправљајући о приказу настанка Другог Бугарског Царства код монаха Пајсија Хиландарца. Уп. В. Златарски, *Историја на българската държава през средните векове* II, Софија 1934, 526—533.

Стр. 259 Agatopolis, данас Агатопољ, је град на обали Црног мора, али тамо се нису могли утаборити бугарски и влашки одреди, како је истакао В. Златарски, *Историја* II/1, 458, 524—525. Златарски се у једном екскурсу своје књиге бавио питањем „који град треба да се подразумева под Агатопољем код Никите Акомината" и дошао је до закључка да је реч о граду Терме, који је лежао западно од Анхијала код данашњег места Аитошки бани. Тавроком је имање у близини Једрена.

Стр. 260 Епизода о Конрадовим доживљајима у крсташкој Палестини нема никакве везе с бугарском историјом. Орбин је некритички пренео Никитин екскурс у свој текст. Тврђава Лардеја је била код данашњег Хисарлика западно од Карнобада. Не зна се, међутим, где је било место Бастерне. Бероја је Боруј (Стара Загора).

Стр. 261 По Волфовом латинском тексту и Орбин овде и на другим местима Влахе назива Скитима. На дну ове стране (редови 31—34) Орбин прекида Никитино излагање једним уметком из Зонаре, који говори о продору Срба (који се код Зонаре зову и Хрвати) у „Бугарско краљевство". Орбин се ту преварио за више од сто година, јер се Зонарин податак односи на устанак

Ђорђа Војтеха у Македонији 1072. коме је у помоћ притекао Бодин, син зетскога владара Михаила.

Стр. 262 Места која се на овој страни спомињу објашњена су раније, осим Ступиона, под којим се вероватно подразумева данашњи Ихтиман, некадашњи Стопонион. Овде наведена бугарска освајања падају у касније године.

Одломак о Немањи зачудо није искоришћен у српској историји као да Орбин није имао превод Хонијата у време кад је писао главу о Немањићима. Алексије Анђел је постао цар 1195.

Стр. 263 У дну ове стране се на једном месту цитира: „како каже Корник". То, међутим, није име неког аутора него тешка штампарска грешка. У Волфовом преводу Хонијата стоји на томе месту: ut ait Comicus, дакле, „као што каже комедиограф".

Стр. 265 Амфипољ је град на морској обали у непосредној близини ушћа Струме. О свештенику „који је знао изврсно бугарски језик" стоји у Волфовом преводу: blachicae linguae peritus. Из контекста се види да се мисли на бугарски језик, јер детаљ је и споменут због тога што је свештеник могао разговарати с Асеном.

Стр. 267 Асен је владао 1186—1196, Петар 1196—1197, а Јован или Калојан 1197—1207.

Стр. 268 Овде наилазимо на појаву коју није лако разумети. Орбин два пута цитира Зонару а користи, као и раније, текст Никите Хонијата. Зонарина хроника се, поред тога, прекида 1118.

Стр. 269 Места: Месена и Зерл су у ствари Месине (= Кариштиран) и Цурулон у Тракији. Крај другог пасуса је сасвим искварен због несхваћеног латинског превода. Смисао је овај: цар је послао протостраторову кћер која је била разведена од мужа Хрезу по севасту Константину Радену.

Стр. 270 Хем је, као што је већ речено, планина Балкан.

Стр. 271 И овде се препричава Хонијат само местимично доста скраћено.

Стр. 272 Јован који се овде и на следећим страницама спомиње јесте бугарски цар Калојан (1197—1207). Балдвин је владар Латинског Царства основаног од крсташа Балдвин Фландријски (1204—1205).

Стр. 273 Излагање је и даље засновано на Хонијату, али се местимично (као на почетку другог пасуса) јавља и Нићифор Григора, историчар следећег периода.

Стр. 274 Теодор Анђел је бивши епирски деспот који је загосподарио Солуном и прогласио се за цара. Текст алудира на битку код Клокотнице 1230. Јован више није Калојан него цар Иван II Асен (1218—1241).

Стр. 275 Овде Орбин ексцерпира само Нићифора Григору. Теодор Ласкар је никејски цар Теодор I Ласкарис (1204—1222), а Јован Дука је Јован III Дука Ватац (1222—1254). Орбин је овде издвајао из Григориног текста само оне одломке који спомињу Бугаре, па је текст учинио готово неразумљивим. Михаило у другом пасусу је епирски деспот Михаило II (1231—1271). Следећи Теодор споменут на овој страни јесте Теодор II Ласкарис (1254—1258).

Стр. 276 Бугарски владар који је овде умро треба да је Михаило Асен (1246—1257). Константин Тих Асен владао је 1257—1277.

Текст је и даље превод из Григоре. Јован је Јован IV Ласкарис (1258—1261), а Михаило VIII Палеолог (1259—1282). Стр. 277

И овде излагање почива на Нићифору Григори. Рафаел Волатеран је цитиран само за појединост о наводном поступању грчког свештенства према цару Михаилу VIII Палеологу. Исто тако од Пахимера, односно из Волфовог извода из Пахимера, потиче само појединост да су Лаханаса Бугари називали Кордуква. (Лаханон значи у грчком кељ, броска.) Казивање се односи за узурпацију Ивајла (1278—1279). Стр. 278

Препричавање Григоре прекинуто је овде само податком из Пахимера о томе да је Ногај убио Ивајла. Судећи по неким скраћивањима није искључено да Орбин овде није црпао директно из Волфовог превода, него из неког латинског писца који је на сличан начин користио Григору. Иван Асен III је владао 1279—1280. Овде вреди указати на значајну разлику између причања Григоре и Пахимера, јер је по овом другом Тертер добио деспотску титулу од цара Михаила VIII. Тертер је владао као цар 1280—1292. Орбин је о његовој влади имао сасвим погрешне представе. Стр. 279

Бугарска историја у последњој четврти XIII века је у великој мери заплетена, а за Орбина је била готово неразумљива пошто није имао пуни текст Георгија Пахимера. Велику збрку је направио не разликујући Јакова Светослава, господара Видина и Западне Бугарске, деспота и титуларног цара, и Теодора Светослава који је био цар 1300—1322, Орбин је вести о Јакову Светославу које се односе на седамдесете године XIII века уврстио на месту где не спадају. То се односи на пасус који говори о посиновљењу од стране Марије, што спада у 1276. или 1277. У претпоследњем пасусу се може препознати по жени Теодори онај други Светослав, који је, опет, споменут сувише рано. Стр. 280

Оно што се овде говори о рату против Турака и убиству патријарха Јоакима III односи се на цара Теодора Светослава с почетка XIV века. Стр. 281

Утолико је неприродније враћање у другом пасусу на Марију, жену цара Константина Тиха Асена (1257—1277). Причање о убиству Светислава односи се на оног првог Јакова Светослава.

Михаило (1323—1330) био је син видинског кнеза Шишмана и није могао никако бити син Марије.

Већ при дну претходне странице почиње одломак од којега Орбин опет редом ексцерпира Нићифора Григору. Прави однос између Андроника II (1282—1328) Старијег и Андроника III (1328—1341) је Орбину измакао услед тога што није тачно схватио Григорин текст. Андроник Млађи није био синовац, него унук Андроника Старијег. Стр. 262

Збацивање Андроника II, на које се овде алудира, пада у 1328. годину. У причању о српско-бугарском рату замењена је Григорина ознака „кралис" за српског владара именом Стефана Немање, како Орбин понегде назива Душана. Орбин није препознао да је реч о истом рату који је већ описао излажући српску историју. (Битка код Велбужда 28. јула 1330.) Занимљиво је истаћи да уместо Григориних 1000 „Гала" Орбин има 1300 Немаца. Стр. 283

Стр. 284 Нови владалац је био Јован Александар (1331—1371). Ратовање с Византијом описано на овој и следећој страници пада на сам почетак његове владе. Месемврија је град на обали Црног мора (данас Несебр), а Росокастрон је лежао у близини тадашње византијско-бугарске границе. У дну ове стране се сасвим погрешно спомиње име цара Јована Кантакузина. То је опет случај који илуструје Орбинов површан рад са изворима. Код Григоре су нешто раније описане погребне свечаности за мртвог цара, што се односило на старога цара Андроника II, који је после збацивања с престола живео као монах. Орбин је схватио да се то односи на Андроника III. Није му чак засметало ни то што се у одломку који је овде преписао спомиње „велики доместик Кантакузин" (стр. 286 горе).

Стр. 285 Беседа припада цару Андронику а не Кантакузину, како стоји у наслову у маргини.

Стр. 286 Григора не каже да је Кантакузин „син ћесара и синовац Порфирогенита", него говори о другој личности која је била у сродству с Палеолозима. Причање о браку између византијске и бугарске царске породице односи се на доцније време. Орбин је просто истргао овај одломак из контекста и додао га претходном ексцерпту о Бугарима. Причање о Теодори и њеном сину већ је било искоришћено у глави о Балшићима.

Стр. 287 Није ми пошло за руком да утврдим порекло казивања о породици Ивана Александра. Причу о Јеврејци налазимо и код Халкокондила. У једном домаћем запису цар Иван Александар има синове Михаила, Страцимира и Асена.

Стр. 288 Последњи пасус на тој страни и излагање на стр. 288 ослањају се на казивање Бонфинија, који је, опет, користио угарску хронику Јована Туроција. И код једног и код другог је поход на Босну 1363. испричан непосредно пре похода на Видин 1366. па је и Орбин овде унео одломак о Босни.

Стр. 289 „Браида" споменута на почетку ове странице није лично име него резултат неспоразума. Латински преводилац Лаоника Халкокондила нашао је у тексту реч Hebraidos (у падежу) што значи Јеврејке, па је помислио да је то име. Касније се чак мислило да је та „Браида" била кћи кнеза Лазара док И. Руварац, *Краљице и царице српске, Зборник Илариона Руварца* I, Београд 1934, 32—33, није открио извор заблуде. Иначе овде није Лаоник обимније ексцерпиран. Није ми познато порекло приче о Александровим синовима и њиховом односу према Турцима. Оно што се прича у другом пасусу односи се на прелазак Турака у Европу и свакако претходи турским провалама до Видина.

Стр. 290 Причање о касној бугарској историји прекинуто је овде разматрањем о „Романији" за коју је Орбин веровао да представља неки сасвим одређени део Балканског полуострва, мада је то ознака за византијске земље.

Трећи пасус с разматрањем о судбини Бугара потиче вероватно од самог Орбина. У причању о Момчилу опет има неке збрке. Град „Притур у Романији" је, без сумње, Перитеорион, град на обали залива Пору (Буру) источно од Месте. Момчило, кога Орбин по неком нама непознатом извору назива Момчило Дено, познат је из византијских и турских извора. Био је то

самостални господар и заповедник најамник у области Родопе, који је често мењао господаре. Био је у служби цара Андроника, па се после склонио у Србију. Служио је затим Кантакузина па напустио и њега и прешао царици Ани, од које је добио титулу деспота. Страдао је 1345, када су га у Перитеориону опсели Кантакузин и његов савезник Умур-бег од Ајдина (Смирне). Живот и погибија Момчила дали су повод настанку епске традиције која је његов град премештала далеко у унутрашњост. Орбинов извор је свакако био под утицајем прича о Момчилу јер иначе не би од њега могао начинити намесника Душановог, нити супарника султана Мурата.

Сима Ћирковић

ИЗВОРИ МАВРА ОРБИНА

ОРБИНОВ РАД СА ИЗВОРИМА

Обимно дело Мавра Орбина ослоњено је читавом својом ширином на текстове других писаца. Своје изворе Орбин спомиње на веома много места у тексту позивајући се на имена или наслове и репродукујући мање или веће одломке из туђих списа. Због сувише велике толерантности при употреби извора и навођења протестантских писаца *Краљевство Словена* је доспело на Index expurgatorius, а католички читаоци су ревносно прецртавали имена јеретичких аутора. На почетак своје књиге Орбин је ставио један попис извора: autori citati nella presente opera, који, наравно, нимало не личи на библиографију у неком модерном историјском делу. У Орбиновом списку има писаца које свакако није читао, чак и таквих које није могао читати, док на другој страни у своме делу употребљава изворе, међу њима и добро познате, које није уврстио у попис аутора. Проучавање Орбинових извора се због тога не може ограничити само на коментарисање његовог пописа аутора, нити на трагање за оним писцима који у томе каталогу нису наведени, него мора обухватити и анализу његовог поступања са изворима.

Коментари онога дела Орбиновог текста који је репродукован у овој књизи показали су, чини се, довољно јасно како је Орбин радио с текстовима из којих се обавештавао. Он је врло ретко узимао из својих извора појединачне информације да би их уклопио у нову и оригиналну целину и пружио на тај начин свој приказ догађаја. Уместо тога, Орбин је из својих извора преузимао већ готове, мање или веће, одломке текста и ређао их по своме доста једноставном плану. Он је имао општу схему глава намењених појединим земљама, народима или династијама, а унутар тих глава се трудио да поштује хронолошки ред. Тај ред се прекида понекад објашњењима о

градовима и местима која се спомињу. Такво објашњење може да прерасте у врло опширни екскурс, као што је случај с Котором у глави о Балшићима (стр. 297—309). Унутар појединих глава Орбин обезбеђује, где год је то могућно, место за излагање односа с Дубровником, затим пружа карактеристике владалаца, а на крају неких глава говори и о границама земље или области чију је историју описао. Одломци које је одабрао да испуни овај композициони костур нису се увек лако могли уклопити у целину, тако да се на многим местима лако запажају неравнине, умеци и немотивисани прелази, а читав текст се доживљује као лабав спој хетерогених елемената.

При оваквом типично компилативном начину рада Орбину су се морале поткрасти и типичне компилаторске омашке. Десило се да је описао један исти догађај на два места сасвим различито, употребљавајући прво један а затим други извор. Битка код Велбужда описана је у глави о Немањићима (257—258) по неком данас непознатом западном извору, а у глави о Бугарима (468) по византијском писцу Нићифору Григори. Понављања се исто тако нису могла избећи. Примера има толико да их не вреди посебно наводити. Подсетићу само на почетке глава о Мрњавчевићима, Балшићима, Николи Алтомановићу и кнезу Лазару, где се понављају ствари о којима је било речи на крају главе о Немањићима. Да би се прикупило све што Орбин каже о цару Урошу, потребно је прегледати све поменуте главе. При томе подаци нису у складу јер су једним делом узимани из разних извора. Орбину се десило оно што и другим компилаторима: да је неки догађај удвостручио због тога што није схватио да се казивање извора односи на догађај о коме је већ говорио. Тако је код Орбина Деспотовина обновљена на тај начин што је Хуњади после победа над Турцима вратио Ђурђу Бранковићу већи део државе (329), а на следећој страни ипак прича о заједничком рату краља Владислава, Јанка Хуњадија и Ђурђа Бранковића, о преговорима са султаном и о томе да је султан вратио државу и ослепљене синове деспоту Ђурђу (331). Десило се, такође, да изабрани одломак није уврштен на правом месту, јер Орбин није знао на које време се односи. У глави посвећеној бугарској историји стављен је један одломак из Зонаре о помоћи краља Михаила зетског устаницима у Македонији пуних сто година доцније него што је требало.

Преузимајући велике одломке из дела која је ексцерпирао Орбин је много пута с њима преузимао и цитате трећих писаца. Занимљиви су случајеви, на које је указано у Коментару, у којима Орбин привидно полемише с неким писцем, иако то, у ствари, полемише онај аутор којега Орбин на томе месту преписује. Цитирање из друге руке Орбин није сматрао за грех, као, уосталом, и његови савременици. Тек је у XVII веху уведен међу историчарима ред у начину цитирања литературе. Код Орбина се местимично осећа тежња да наведе што већи број аутора као да ће тиме појачати тезу коју заступа. То се нарочито осећа у оном делу књиге који описује рану историју свих Словена.

Попис аутора је такође захватио врло велики број извора који нису послужили при писању књиге. Знатан број имена у томе попису потиче из сличних спискова у другим делима.

То се види по карактеристичним дублетима на које указујемо ниже у објашњењима уз имена писаца. Орбину није било јасно да су Павле Ђакон и Павле син Барнефрида иста личност, или да је Сколастик надимак византијског писца Агатија, па је све те облике имена доносио у своме списку као посебне писце. Ни на основу списка, ни по навођењу писаца у тексту не може се са сигурношћу закључити која је дела Орбин заиста читао, а која је навео само као знак обавештености и ерудиције. Може се с довољно разлога претпоставити да је непосредно користио оне писце које много пута цитира и из којих у више махова доноси одломке. Полазећи од тога могу се из списка са 286 ставки издвојити имена монаха Анонија, Алберта Кранца, Антонија Бонфинија, Марка Антонија Сабелика, Давида Хитреа, Франца Фрица, Јохана Авентина, Ивана Дубравија, Јохана Леунклавија, Георгија Кедрина, Карла из Вагрије, Лаоника Халкокондила, Лудовика Цријевића Туберона, Марина Барлецција, Матије Мјеховите, Михаила Солињанина, Нићифора Григоре, Никите Хонијата, Павла Ђакона, Пјер-Франческа Ђамбуларија, папе Пија II, Прокопија, Себастијана Минстера, Сигисмунда Херберштајна, Петра Суфрида, Теодора Спандуђина, Волфганга Лација и Јована Зонаре, као аутора које је Орбин заиста читао. Томе би требало додати дубровачке анале и неколико домаћих извора које Орбин користи али не спомиње, о којима ће бити речи доцније. То је свакако најужи хипотетични круг извора на које се Орбин ослањао. Код аутора који се ретко цитирају теже је повући црту између оних који су узети из друге руке и оних који су стварно употребљени. Нарочито тешко је то учинити код античких аутора који су били опште добро свих писаца тога времена. Њих је на Орбиновом списку веома много. Неке од њих је вероватно и непосредно читао.

У оваквој ситуацији би било веома ризично процењивати у којој је мери Орбин сакупио потребне изворе и откривати где су изразите празнине. Када се узму у обзир сви наведени и поменути писци, пада у очи велики удео античких текстова, затим немачких и италијанских писаца XVI века и готово потпуно одсуство јужнословенских аутора. Дају се запазити пропусти у пољској литератури XVI века, која се Словенима заиста бавила. Исто се тако може запазити одсуство дела о језицима и лексикографских списа иако се Орбин није устручавао да говори о сродности језика и да улази у друга језичка питања. На другој страни се може приметити да су бројно јако заступљена географска дела и имена географа и картографа.

Може се запазити да је Орбин ишао укорак с временом ширећи круг извора. За њега нису писци — наративни извори у данашњој научној терминологији — једини извори. Њима припада најважније и најугледније место, али Орбин уме већ да користи натписе и да их репродукује у своме делу. Он изричито показује кад користи повеље, па их чак ставља у свој списак аутора (Златна була, Которске повеље). Архивски документи се такође јављају у списку, али их непосредно не користи, изузев породичне хартије својих заштитника Бобаљевића. За понеки податак Орбин се позива и на географске карте, за које је био нарочито заинтересован. Позива се и на књиге Старог завета као на извор, на велики јед својих строго

AVTORI CITATI NELLA PRESENTE OPERA.

Auertirà il Lettore, che frà questi Autori sono alcuni dannati dalla Santa Madre Chiesa Romana; i quali noi habbiamo contrasegnati; nè in altro da noi sono stati citati; se non semplicemente nelle cose della Storia, riferite da altri.

Abbate Tritemio
Abbate Vrspargense
Ablabio
Abraam Ortelio
Adamo Sassone
M. Adamo
Agatia Smirneo
Agostino Dottore
Agostino Morauo
Aimone Monaco
Alberto Crantio
Alberto Stadense
Alessandro Guaino
Alessandro Sculeto
Altamero
Ammiano Monaco
Andrea Angelo Durazzino
Andrea Cornelio
Andulfo Sagaco
Annali di Frisia
Annali di Olanda
Annali di Rausa
Annali di Russia
Annali de' Turchi
Annal di Venetia
Annonio Monaco
Antonio Bofinio
Antonio Geufreo
M. Antonio Sabellico
Antonio Sconcouio
Antonio Viperano
Appiano Alessandrino
Arnoldo Abbate
Arpontaco Burdegalense
Arriano di Nicomedia
M. Aurelio Cassiodoro
S. Aurelio Vittore.
Baldasar Spalatino
Beato Renano
Beroso Caldeo
Bernardo Giustiniano
Bilibaldo PircKiameuo
Bonifacio Simoneta
Bulla d'oro
Busbequio
Calfurino Sura
Callimaco appresso Plinio
Carlo Sigonio
Carlo Vagriese
Celio Donato
Cerilliano
Cesare Baronio
M. Cicerone
Cornelio Tacito
Costantino Porfirogenito
Costantino Spandugino
Corrado Brugense
Corrado Peutingero
Crispo
Cronica de' Frati Minoriti
Q. Curtio
Christofano Varseuiccio.
Dauid Chitreo, dannato Autore.
Descritione del mondo
Diodoro Siculo
Diogene Laertio
Dione Niceo
Dionisio Punico
Dithmaro Mersapurgese
Domenico Mario Nigro
Egesippo
Egidio Tichudio
Eginharto Monaco
Elio Cordo
Elio Spartiano
Emanuelo Manasse
Epitome di Strabone
Erasmo Stella
Eudocio Panegirista
Eugippo Monaco
Eusebio
Eustachio
Eutropio
Fabio Celeriano
Farasmanno Greco
Falcicolo de' tempi
Filippo Callimaco
Filippo Lonicero, dān. aut
Flauio Vopisco
L. Floro
Francesco Bisio
Francesco Baldillo
Francesco Irenico
Francesco Serdonati
Gasparo Hedione, dannato aut.
Casparo Peucero
Gasparo Tigurino, dān. aut.
Geremia Russo
Gerrardo Rudingero
Gioanni Aubano
Gioanni Auentino, dannato aut.
Gioanni Battista
Gioanni Botero
Gioanni Cocleo
Gioanni Curopalato
Gioanni Dubrauio
Gioanni di Essendia
Gioanni Herburto
Gioanni Laziardo
Gioanni Magno Gotho
Gioanni Leunclauio, dannato aut.
Gioanni Nauclero
Gioanni Villano
Gioanni Stadio
Gioanni Goroppeio
Gioanni Gobellino
Gioanni Monaco
Gioanni di Thvuocz
Gioanni Tigurino
Gioanni Pineto
Giacomo Castaldo
Giacomo Meiero
Giacomo Vifelingio
Giacomo Spigelio
Giacomo Zieglero, dannato autore.
Giorgio Gedreno
Giorgio Fabritio, dannato aut.

b †† Gior-

Giorgio Pachimero
Giorgio Tirio
Giorgio Vverenhero
Giornando Alano
Girolamo Dottore
Girolamo Bardi
Girolamo Ruscelli
Giulio Faroldo
Giustino
Giunio Cordo
Godifredo Monaco
Gothfrido Viterbiense
Gregorio Dottore
Gulielmo Cantero
Gulielmo Frisio
Gunthero Poeta
Hartmanno Schedel
Helmoldo Prete
Henrico di Eruordia
Hermanno Contratto
Hermanno Hamelmanno
Hermanno Schodel
Herodiano
Herodoto Alicernaseo
Huldrico Mutio, dannato autore.
Hunibaldo
Ioachimo Cureo
I Sacio Tzetze
Isidoro Hispalense
Isigonio appresso Plinio
Kiriaco Spangebergio.
Lamberto Schaffnaburgense
Laonico Calcondila, dannato aut.
Laurentio Suro
Leonardo Aretino
Libro delle Cognitioni
Libro delle parti di Pregadi di Rausa
Lodouico Ceruino
Lucano
Lucio Faunno
Lucio Floro
Luigi Contarino
Lupoldo Bambergio
Luitprando Ticiniense
Marcelino Conte
Mariano Scoto
Marino Barletio
Marino Benchemio
F. Martino
Martino Abbate
Martino Cromero
Martino Vescouo Cosentino
Martino Segonio
Martino Vagneto
Marziano Capella
Matthia Meccouita
Mazochio
Metello Tigurino
Metodio Historico
Michel Riccio
Michel Salonitano
Modesto
Nazario Mamertino
Niceforo Gregora
Nicete Coniato
G. Nicolo Doglioni
Nicolo Marscalco
Nicolo Stobeo
Olao Magno
Onesimo
Origine de' Gothi
Ottone Frigigense
P. Ouidio Nasone
Paolo Barnefrido
Paolo Diacono
Paolo Emilio
Paolo Niuemontano
Paolo Giouio
Paolo Langio
Paolo Orosio
Paolo Paruta
Paolo Scaligero
Petancio
Pier Francesco Giambulari
Pietro Artopeo, dannato autore
Pietro Bellonio
Pietro Bizaro
Pietro de Castro Pere
Pietro Crusber
Pietro Echilino
Pietro Giustiniano
Pietro Liuio
P. Piteo
Pio Secondo
Plinio
Plutarco
Polibio
Porfirio
Pomponio Leto
Priuilegi di Cataro
Procopio di Cesarea
Prospero Aquitano.
Rafaelo Volaterano
Reginone Abbate
Registro delle Croniche
Reinnero Reinecio, dannato aut.
Ricardo Bartolino
Rinaldo Britanno
Roberto Gaguino
Roberto Valturio
Sassone Grammatico
Sebastian Munstero, dannato aut.
Scolastico Smirneo
Scipione Ammirato
Seruio
Sidonio Apollinaro
Sigiberto Gemblacese
Sigismondo Herberstein
Silberto Genebrardo
Socrate Historico
Solino
Sozimeno
Speccio de' Sassoni
C. Statio Poeta
Stefano Bizantino
Strabone
Suffrido Pietro Misinense
Suida
Soplimento di Eutropio
Suetonio Tranquillo
Suffrido Misinense
Symmaco
Teoderico
Teodoro Spandugino
Teopompo Chio
Teodolo
Tito Liuio
Tolomeo Alessandrino
Toma Ebendorfio
Trebellio Pollione
Trogo Pompeo
Tugenone Parauino
Valerio Massimo
M. Varone

F. Vo

F. Vegetio
C. Velleio Pateruclo
Venceslauo Boemo
Vernero Rolenuick
Vettore Vticense
Vgo Fuluonio
Vitichindo Olandese
Vitichindo Sassone
Vitichindo Vagriese
Vnefrido Inglese
Vuolgfango Lazzio
Vuolgfango Olandese
Zacaria Lilio
Zonara
Zosino.

католичких савременика, који таква места прецртавају баш као и имена јеретичких писаца.

Наводећи изворе Орбин често у једном даху цитира античке писце и своје хуманистичке савременике као једнаке ауторитете. У теорији он је знао да извори ближи догађајима заслужују веће поверење, па је понегде подсећао на доба када је живео писац на кога се позива. Тако је знао да каже да је Прокопије живео пре 1070 година (94), а Ламберт Херсфелдски пре 500 година; за Михаила Солињанина веровао је да је живео „око 1010. године". Умео је да се тешко превари као код Фјавиа Бјонда, писца XV века, за којега је тврдио да је живео један век после пада Римског Царства. Као и многи савременици, Орбин је наседао мистификаторима. Вреди запазити са колико поверења и простодушности цитира измишљеног Јеремију Руса и преписује тобожњи маркомански натпис у камену (105). Орбинова историјска критика била је, како је с разлогом речено, сасвим почетничка. Дешава се да и он посумња у тачност и вредност информације коју нађе у свом извору, али то је редовно у случајевима кад жели да се ослободи непријатног сведочанства. Када за једну вест Флавија Вописка каже да је più che falsa, а да је римски историчар ласкавац који жели да увелича славу цара Аурелијана повећавајући број мртвих Гота, он просто жели да умањи снагу вести о поразу Гота, које он рачуна у Словене. Ту врсту псеудокритике, која није сасвим изумрла ни у модерној науци која се поноси критичношћу, сусрећемо још неколико пута у Орбиновом делу, нарочито тамо где преноси вести Сабелика о ратовима Млетака и Словена. Своју критичност је Орбин највише имао прилике да покаже када би се опредељивао за једну између више верзија које су пружали извори. Али, на томе послу га не можемо оцењивати јер нам нису познате алтернативе пред којима је стајао.

ОРБИНОВ СПИСАК ИЗВОРА

Орбинов списак аутора репродукован је на стр. 382—384. На следећим страницама сам покушао да идентификујем имена и наслове са тога списка. При томе сам свесно поступао неједнако: код античких писаца и оних аутора чији су текстови добро познати или нису употребљени у *Краљевству Словена*, задовољио сам се кратком идентификацијом, док сам код оних чији је удео у настајању Орбиновог списа неоспоран покушао да

пружим податке о делу и путу којим је Орбин дошао до њега. Код писаца је наведена страница Орбиновог оригинала (она је означена и на маргинама превода у овој књизи) на којој је цитиран. Означена су и места где је писац ћутке употребљаван (без цитирања), али само у оном делу књиге који је овде преведен и штампан. Због обимности списка и коментара морао сам одустати од навођења литературе о писцима. Изузетно сам бележио преводе византијских писаца да би се показало како их је Орбин могао употребљавати. Имена аутора и наслова нанизана су истим редом као у Орбиновом списку.

Abbate Tritemio је необично плодан и некритичан хуманистички писац XVI века Јоханес Тритхајм, опат из Вирцбурга. Орбин нигде у тексту не наводи Тритхајма, нити га, колико се могло утврдити, употребљава.

Abbate Urspergense је наведен због дела *Chronicon abbatis Urspergensis a Nino rege Assyriorum magno usque ad Fridericum II Romanorum Imperatorem* (изд. 1515), састављеног иначе од списа више аутора (Екехарда од Ауре, Конрада од Лихтенауа и др.). Орбин га цитира на стр. 111—112 говорећи о Готима, а затим и на стр. 130 и 162 где прича о борбама Хенрика, сина Отона херцега Саксоније са „Далматинима".

Ablabio је писац којега Орбин свакако није могао читати. Дело му није сачувано, а Јорданес га спомиње као историчара Гота. Орбин га цитира из друге или треће руке, као на стр. 59 где се наводи Gioanni Magno Gotho, који опет цитира: Giornando per l'auttorità d'Ablauio. Цитира га још и на стр. 97, 106, 111, 114 кад говори о Готима. Заслужује пажњу навод на стр. 174 по коме се тобоже код Аблавија могу читати словенске речи: Grapsa i Coritta.

Abraam Ortelio је немачки географ и картограф Abraham Ortelius (Oertel) (1527—1598). Орбин га цитира на више места, и то на начин који показује да је непосредно користио његова дела. *Tesoro geografico* ће свакако бити *Thesaurus orbis terrarum*, који се једном наводи због Далмата у Италији (164), а други пут се цитира чланак о Епидауру (184). *Synonymia geographica* се цитира поводом имена Сулана (94), тврђења да су Авари Словени (103) и код Епидаура (180). Орбин цитира Ортелија више пута не наводећи одређено дело, као на стр. 33, где идентификује римске градове, 42, где спомиње Тимочане, 59, где говори о идолу племена Обгоријана, 76, где говори о Аркони, 104, где тврди да се Нормани називају Руси.

Adameo Sassone је, без сумње, Адам Бремenски, који се у списку одмах поново јавља као M. Adamo.

M. Adamo се цитира свега једанпут као доказ да су се Словени некад називали Винделици. При томе се Орбин позива на другу књигу *dell'Historia Ecclesiastica*, што помаже да препознамо Адама Бременског, аутора XI века, чије је дело имало наслов *Gesta Hammenburgensis ecclesiae pontificum seu Historia ecclesiastica*. Иако је овај спис два пута објављен до времена кад је Орбин писао своје дело, не верујем да га је непосредно користио.

Agathia Smyrneo се цитира два пута на стр. 106 и 107, где је реч о Готима. Упркос исквареном атрибуту *Smyrneo*, који долази од *Myrinaeus* (по граду Мирина у Малој Азији), препознаје се Агатија, историчар Јустинијановог времена (умро између 579. и 582). На стр. 116 се каже да је Scolastico Smirneo описао после Прокопија Велизарове ратове. И то се, наравно, односи на Агатија, који је имао надимак Scolasticus. Иако је Агатија био преведен на латински и штампан чак више пута до Орбина, наш писац га је ипак користио из друге руке јер би, иначе, нашао места о Словенима.

Agostino Dottore је, без сумње, свети Аугустин, епископ хипонски (+430). Орбин се на *De civitate dei* позива кад говори о Јафетовим потомцима (6), а на спис против Јулијана кад велича светог Јеронима (176).

Agostino Morauo је Augustinus Käsebrot (+1513), назван и Augustinus Olomucensis. Орбин не наводи његова два списа против валденза, већ историју оломуцких бискупа, спомињући Ћирила (45). Преузет је, вероватно, из неког туђег дела.

Aimone Monaco је Aimonus monachus Floriacensis (+1008), аутор дела *Historia Francorum seu Libri V de gestis Francorum* (до 653. али са продужецима до 1135. и 1165). Било је више верзија наслова као и више облика ауторовог имена. У издању из 1567. спис се наводи као Aimoini monachi qui antea Annonii nomine editus est. Због тога се јавља два пута на Орбиновом списку. Срешћемо га поново под Annonio Monaco, где доносимо и места где је коришћен.

Alberto Crantio је много пута цитирани хамбуршки професор теологије Albert Krantz (+1517). Орбин посебно наводи наслове Кранцових дела: Suetia, Vandalia, Sassonia, мислећи на списе *Saxonia* (1520), *Vandalia* (= историја Венда, 1519) и *Cronica regnorum aquilonarium* (Dania, Suecia, Norvagia 1546). Кранцову историју цркве у Саксонији (1548) Орбин не спомиње. Цитира различите теме из историје Западних Словена на стр. 7, 11, 61, 71, 76, 77, 98, 102, 104, 111, 115, 126, 137, 144 и 399.

Alberto Stadense је Albertus Stadensis (+1264), опат Свете Марије у Штадеу. Његови *Annales Stadenses* (до 1256) били су објављени већ 1578. Орбин га цитира само на једном месту (120), и то вероватно из друге руке, кад говори о Вандалима.

Alessandro Guaino се наводи и као Gaguino. У ствари, то је Alessandro Gvagnini, Италијан из Вероне, који је постао историчар Пољске. Од његова два дела *Rerum polonicarum tomi tres* и *Sarmatiae Europeae descriptio*, Орбин наводи само последње и цитира га говорећи о пореклу Словена од Јафета (6), словенским ратничким врлинама (8), о веровањима самоједских сељака (57), о имену Словена (96) и о Вандалима (125).

Alessandro Sculteto је писац XVI в. Орбин цитира његов спис *Cronographia sive Annales* (1545) као извор за упаде Словена у Византију (26), а наводи се и код прича о Словенима у Енглеској (72).

Altamero се налази само у списку аутора, док се у књизи уопште не спомиње. То је, по свој прилици, Andreas Althamerus, писац Коментара уз Тацитову *Германију*.

Ammiano monaco ће бити још један облик за име онога писца који је у списку наведен као Aimone Monaco и Annonio Monaco.

Andrea Angelo Durazzino се такође јавља само у списку аутора. У тексту се на стр. 194 цитира Paolo Angelo, arciuescouo di Durazzo apresso Marino Barletio, као сведок за великодушно пружање азила у Дубровнику. Није јасно да ли је Орбин погрешио име у списку или у тексту. Paulus Angelus се јавља као писац почетком XVI века (уп. G. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts* I, Bucuresti--Berlin 1961, № 30 и 513). Исто име и презиме је имао један драчки надбискуп у време Скендербега. За његово име су везане неке Конституције издате 1462, свакако неаутентичне у облику у коме су сачуване. Како из Орбиновог текста излази да Барлеције преноси речи овога Анђелија, постаје још вероватније да је реч о Павлу.

Andrea Cornelio се цитира као Andrea Cornelio Stauriese на стр. 121 где је реч о Вандалима у Фризији. Из контекста излази да овога Андреју цитира један други писац: Suffrido Pietro Misnense. (Види ниже под тим именом.) Иначе, нисам могао ући у траг Андреји Корнелију.

Andulfo Sagaco је Landolfus Sagax, писац из времена око 1000. године, који је направио извод из дела Павла Ђакона *Historia Romana* и додао свој наставак. Његовој *Historia miscella* треба приписати околност да се код Орбина Анастазије Библиотекар доследно цитира као Павле Ђакон. У поменутој историји, која се приписује Ландулфу, Павловом спису је додат Анастазије. Иначе га Орбин нигде у тексту не цитира.

Annali di Frisia се наводе само једном, и то из друге руке. Говорећи на стр. 120 о Вандалима, који су тобоже ратовали под Александром Великим, Орбин наводи Пјетра Суфрида, који се, опет, позива на низ аутора и списа међу којима су и *Annali di Frisia*. О његовој склоности за мистификацију види под Suffrido Pietro Misnense.

Annali di Olanda су коришћени на стр. 11, где се по њима прича како су Словени, протерани из Британије, нашли уточиште на обалама Доње Саксоније „која се данас зове Фризија". Спис се на истој страници назива и *Historia d' Olanda*. Орбин га свакако није користио непосредно, него из текста спомиње Пјетра Суфрида. Није јасно какав се текст може подразумевати под тим именом. Име Холандије имају у наслову два списа који се зову хронике и написани су на холандском.

Annali di Rausa су дубровачки анали, које Орбин изричито цитира само једанпут, али их користи на више места. На стр. 186, где излаже историју Дубровника, Орбин полемише са Сабеликом, који тврди да се Дубровник 998. потчинио млетачком дужду Пјетру Орсеолу. Он се позива при томе на *Ана-*

ле из којих се види да је Дубровник био у савезу с царем Василијем Порфирогенитом, с којим су били и Венецијанци у пријатељству. Одлазак дубровачког надбискупа и племића дужду имао је, по Орбину, сасвим другу сврху: да се ослободи дубровачки трговачки брод на коме је било и нешто робе Неретљана, млетачких непријатеља. Ту се Орбин опет позива на дубровачке *Анале* и Михаила Солињанина. У очуваним верзијама дубровачких анала тзв. Анонима и Николе Рањине (*Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883) не налазимо све оно што говори Орбин. Налазимо једно готово комично фалсификовано писмо цара „Цезарија III" о заједничком рату против Венеције, а под 997. налазимо податак о два посланика који су ишли у Венецију да ослободе заплењене ствари. Орбин је, дакле, или врло широко тумачио вести *Анала* или је имао неку другу, данас непознату верзију. Иначе се по местима где користи *Анале* види да је имао верзију врло блиску оној што је употребљена за Нодилово издање. Орбин је користио дубровачке *Анале* говорећи о рату с Немањом (246—248), о уступању Стона Дубровнику (261, 352), о рату с Венецијом (300), наводећи порекло властеоских породица (301), спомињући косовску битку (319), бана Кулина (350), херцега Стефана (386, 388), пад Новога (389). Изгледа да су и Гундулићеви анали, које је прерадио Растић, били у некој старијој верзији приступачни Орбину. То се опажа по оном месту где се говори о састанку Твртка и Ђурђа Балшића (291). Орбин посебно спомиње дубровачке анале Еусебија Кабоге (200), који нису објављени. Кабогин спис је садржао и животе дубровачких надбискупа (Il quale scrisse nella lingua latina gli Annali di Rausa et le vite de' suoi Pontefici).

Annali di Russia се спомињу једном на стр. 99, где се говори о Рурику и његовој дружини, а други пут кад је реч о Олги и примању хришћанства (91). Орбин руске летописе није познавао непосредно, него преко Херберштајна, као што то и сам каже.

Annali de' Turchi — Изгледа да Орбин није под овим именом подразумевао један одређени извор. Од старих турских историјских текстова били су до Орбиновог времена познати: Нешри у преводу Јохана Леунклавија, *Historiae Musulmanae Turcorum*, Francofurti 1591. и једна хроника блиска тзв. Гизеовом Анониму и Уруцу, такође у преводу Леуклавија (*Annales sultanorum Othomanidorum*, Francofurti 1596[2]). Орбин те текстове цитира најчешће под Леунклавијевим именом. На једном месту (стр. 308) наводи се и Hermanno Scholdel ne gli Annali de'Turchi. Кад се на стр. 318 наводе *Annali de'Turchi* за податак да је Лазар жив ухваћен и погубљен, то се свакако односи на анонимног хроничара Леунклавијевог (*Annales sultanorum* 1596[2], 14)). На стр. 325 цитат турских анала потиче из Леуклавијевог коментара и односи се на истог анонимног хроничара. На стр. 331 је наведено како се у турским аналима чита да је деспот Ђурађ угледавши ослепљене синове скоро пао од бола. Тај податак нисам нашао ни у једном приступачном тексту.

Annali di Venetia — Под овим именом се могу крити веома бројни текстови, а Орбин нам даје премало елемената за идентификацију. Млетачки анали се цитирају само једном на стр. 32 за прилично неодређени податак да је „у то време" (око 996) од Венецијанаца у великој мери укроћена охолост Неретљана. У крајњој линији то се ослања на текст млетачке хронике Јована Ђакона.

Annonio Monaco је аутор о коме је већ било речи код Aimone Monaco. Орбин га цитира много пута и увек у овом облику (Annonio). Преко Анонија Орбин је упознао изворе за најраније односе Словена и Франака. На свим местима где се цитира Аноније осећа се поуздана изворна подлога. Наведен је на стр. 34, 35, 36, 42, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 76, 96, 400, 417, 419.

Antonio Bofinio је Antonius Bonfinius (око 1427—1503), родом Италијан, историчар Угарске. Његово дело *Rerum Hungaricarum decades* Орбин у више махова цитира и у знатној мери ексцерпира. У општесловенском делу се веома мало користи: једном за Хуне (103), други пут за Бастарне (133) и трећи пут за податак да име града Агрије, наводно, долази од словенских Агријана. Највише се Бонфини цитира у излагању српске историје. На њега се Орбин позива говорећи о положају Косова (318), о деспотским поседима у Угарској (327), дубровачком гостопримству Ђурђу Бранковићу (328), турском нападу на Србију 1454 (338), Вуку Гргуревићу (342). У историји Босне се јавља само као аутор који с још неким другим тврди да је Мехмед II одрао Стефана Томашевића (376). У прегледу дубровачке историје Орбин се позива на Бонфинија када говори о улози Матка Таловца (196—7), а у глави о Бугарској када говори о краљу Теодериху (400). Као што је већ речено, Орбин користи Бонфинија и на местима где га не цитира. У излагању времена деспота Ђурђа он је читаве странице преводио и у целини уносио у свој текст (326—327, 330, 333, 334, 336, 337—338, 339).

Antonio Geufreo је свакако Antoine Geuffroy, писац врло популарног у XVI веку дела *Estat de la court du grant Turc* (1542). Орбин га није читао, јер је једино место где га цитира преписано од Леунклавија (325).

M. Antonio Sabelico је Marcantonio Coccio назван Sabellico (1436—1506), службени историчар Млетачке Републике крајем XV века. Занимљиво је да Орбин много пута наводи Сабеликово дело *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, а ниједном историју Венеције (*Rerum veneticarum ab urbe condita* libri XXXIII). Орбин је Сабелика неоспорно читао и осећао се у више наврата побуђен да с њим полемише. Једном чак грубо каже да Сабелико неки пут више замрачује него што осветљава „cose de' Venetiani". На Сабелика се Орбин позива за врло различите ствари, нарочито из античке историје и историје раног средњег века. Орбин цитира Сабелика на стр. 27, 29, 30, 31, 32, 73, 90, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 119, 154, 159, 161, 162, 171, 172, 174, 175, 176, 181, 182, 185, 190, 229, 354, 360, 473.

Antonio Sconcovio се цитира само једном на стр. 178, где се говори о уређењу провинције Илирика. Био је то издавач текстова и писац дела *Commentatio Epistolica de origine et sedibus Francorum* (1532).

Antonio Viperano је био историограф краља Филипа II. Орбин га нигде у тексту не цитира.

Appiano Alessandrino је римски историчар II века н. ере Appianus. Орбин га цитира више пута на местима где говори о Илирима и Илирику. Његово дело наводи као trattato dell' Illirico. Цитира се на стр. 146—148, 154, 155, 158, 160, 162, 168, 173, 185, 199.

Arnoldo Abbate је добро познати Арнолд из Либека (+ између 1211. и 1214). Његово дело *Chronica Slavorum* libri VII Орбин није читао. Спомиње га једном међу ауторима који употребљавају име Слави (96), а други пут кад говори о проласку Фридриха Барбаросе кроз Србију у друштву с још два аутора. Он сигурно није нашао код сва три аутора о томе догађају, него их је заједно преузео од једног међу писцима, који наводи и остала два.

Arpontaco Burdegalense ми је остао непознат. По цитатима код Орбина дело му је *Tratato delle mutationi de gli stati.* Наведен је први пут због податка о далматинским женама које су убијале децу и бацале на непријатеља (145) и други пут уз тврђење да је Константин Порфирогенит владао године 959.

Arriano di Nicomedia је Аријан (II в .н. е.), историчар Александра Великог. Орбин га користи на два места кад говори о Александру Великом (106, 167), а једном га наводи као ауторитет за историју готских ратова (110).

M. Aurelio Cassiodoro се налази на списку аутора, иако је очигледно да Орбин није читао знаменитог писца VI века. На стр. 116 упућује да треба читати Cassiodoro testimonio fidelissimo, che scrisse sue lettere, а на стр. 399 га узима за доказ да су Бугари ратовали с Римљанима у време цара Теодосија I.

S. Aurelio Vittore је римски историчар IV века S. Aurelius Victor, којега Орбин спомиње због царских биографија. На стр. 174 га наводи уопште као ауторитет за историју римских царева, а на 175 се позива на њега као доказ да је цар Проб из Далмације и да су Галерије и Максимин из Сирмија. Из текста се види да га је користио из друге руке.

Baldasar Spalatino је, судећи по имену, писац из наших крајева чије је дело изгубљено. Орбин цитира његово дело *Origine di Spalato,* у коме је била прича о томе како дубровачки морнари, савезници Роберта Гвискарда, умало нису убили цара Алексија Комнина (191). Ф. Шишић, *Летопис Попа Дукљанина,* Београд 1928, 13—15, последњи се бавио списом Балтазара Сплићанина и дошао је до закључка „да није живео ни радио у XI или XII веку, него много доцније, можда чак у XV веку, ако га је уопште и било". Данас би се могло додати да Орбин употребљава Балтазара још на два места. На стр. 297 он је извор информације о томе да су Романи стари Котор називали Ascriuio а домаћи људи Gurdouo. На истој страни се на Балтазара позива када говори о становницима Аскривија који су напустили град из страха од војске из Босне. На стр. 306 Балтазар је сведок да су се Пераштани некад називали Pertani и да су најстарији становници оних места. Као што се види, Балтазар Сплићанин није говорио само о Сплиту него и о Котору и Перасту. Орбин га употребљава када је реч о почецима градова, па се може претпоставити да је поред origini di Spalato у његовом опусу било и текстова о другим градовима. Отуда треба бити резервисан према хипотетичном наслову *Chronica Spalatina* за његово изгубљено дело. Нема никаквог озбиљног разлога да се сумња да је Балтазар постојао и деловао као писац.

Beato Renano је Beatus Rhenanus (1486—1547), аутор дела *Rerum germanicarum* libri III (1531). Орбин га цитира говорећи о Словенима у Моравској и Саксонији (44,65) и о Вандалима (126).

Beroso Caldeo је измишљени писац којега је лансирао Аније из Витерба (1432—1502). Орбин га, наравно, није могао читати, али је на њега наилазио у литератури. Халдејски свештеник Берос је био познат литерарној традицији на Истоку (помиње га више античких писаца). Мистификација је била у томе што се тобоже пронашло његово изгубљено дело. Један одломак је посредно дошао и до Орбина, тако да је он secondo Beroso Caldeo тврдио на стр. 146 да су Илири називани по Илирију, сину Истрову.

Bernardo Giustiniano је млетачки државник и трезвени историчар (1408—1489). Његово дело *De origine urbis gestisque Venetorum* обухвата само најранији период млетачке историје (до 809). На стр. 73 цитиран поводом пораза Словена од цара Отона, на стр. 96 Орбин доноси одломак из кога се види да је Ђустинијани мислио да су Словени оружјем стекли славно име. Због ратничке славе „Далматина" Орбин цитира Ђустинијанија и на стр. 172.

Bilibaldo Pirckiamero је свакако Wilibald Pirkheimer (1470—1530), који је однекуда залутао у Орбинов списак. Главно дело *Bellum Suitense (Helveticum)* нема везе са Орбиновом темом, а други спис *Germaniae ex variis scriptoribus perbrevis explicatio,* написан 1530, објављен је тек 1610.

Bonifacio Simoneta је споменут само једном на стр. 106 где се говори о Готима. То је писац друге половине XV века од кога је остао спис *De persecutione christiane fidei et Romanorum pontificum* (1492).

Bulla d'oro је Златна була цара Карла IV из 1356. Орбин је наводи због измишљеног податка да су тим царским актом кнежеви изборници били обавезни да своје синове науче латинском, словенском и италијанском језику (377).

Busbequio је Auger Ghislain Busbecq (1522—1592), дипломат и путописац, који је оставио значајне податке о нашим крајевима. Орбин га је, изгледа, знао само по чувењу. Нигде не користи Бузбеков спис који је до 1600. већ био објављен и преведен.

Calfurino Sura ми је и после трагања остао непознат. Не спомиње се нигде у тексту.

Callimaco appresso Plinio — Орбин на овај начин бележи писце за које хоће да покаже да их познаје из друге руке. Он је, дакле, нашао код Плинија место о племену Пеуцета, где се овај позивао на Калимаха, полихистора из III в. пре н. е.

Carlo Sigonio је познати аутор XVI века, од којега су остале једна значајна историја Италије (565. до 1268), историја Римског Царства, ране хришћанске цркве и др. Орбин нигде у свом спису не наводи Сигонија.

Carlo Vagriese цитира се у тексту и као Carlo della Vagria (57 и 344). То је један од највише цитираних писаца код Орбина, па ипак му нисам могао ући у траг. Без резултата су остали и напори В. Мажуранића. Из његовог дела *de'Venedi* Орбин цитира 2, 3, 4, 6. и 7. књигу за различите догађаје из историје Словена. На основу цитираних места може се закључити да су у спису о Венедима употребљавани бројни старији извори. На једном месту Орбин преноси причу Карла из Вагрије о томе како је нашао доказе да су Верли Словени: haver egli trouato in Francoforto vn' Autore scritto à mano, il quale trattando le cose di Germania, chiaramente mostrava, che li Verli erano Slaui (102). Био је то свакако аутор из северне Немачке који је деловао у XVI веку. Цитира се на стр. 35, 36, 57, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 94, 99, 102, 103, 126, 133, 134, 142, 163, 344, 346.

Celio Donato стоји вероватно погрешно за Aelius Donatus, познатог граматичара, од кога, наравно, није могао ништа узети за свој текст.

Cerilliano је забележен ниже као Fabio Celeriano. Види податке под тим именом.

Cesare Baronio је чувени католички историчар цркве. Орбин га наводи само у списку аутора, док његове *Annales ecclesiastici* у тексту не спомиње.

M. Cicerone је споменут због тога што у *Epistolae familiares* говори о ратничким врлинама Далмата (159).

Cornelio Tacito — Велики римски историчар је био свакако познат Орбину, али га је ипак користио из друге руке. Први пут је споменут у једном цитату Јохана Авентина о Венедима (59), затим је као доказ да су Sulani Словени призван Melantone sopra Tacito (94). Остала три цитата се тичу Маркомана (104, 137—8, 141).

Costantino Porfirogeneto је византијски цар писац Константин VII Порфирогенит (913—959), толико значајан за историју Јужних Словена. За нашу историју је далеко најважнији његов спис *О народима* (у научној традицији *De administrando imperio*). Колико се данас зна, овај царев спис је постао приступачан тек издањем и латинским преводом I. Meursiusa, *Constantini Porphyrogenetae Imperatoris Opera*, Lugduni Batavorum 1617, дакле пуних 6 година после Орбиновог дела. Па ипак, Орбин у својој књизи штампаној 1601. цитира Constantino Porfirogenito, il quale nel libro intitolato, FOEDERA, IVRA, AC SOCIETATES IMPERII ROMANI (стр. 181) и доноси из њега одломак о Дубровнику из 29 главе. Орбинов превод се, уопште

узев, слаже с познатим и очуваним текстом Порфирогенитовим. Разлике се могу уочити на месту где цар говори како су Дубровчани саградили најпре мали град, па већи, па су му проширили бедем и добили град који је омогућавао да се шире и множе и у списку личности које су се прво доселиле у Дубровник. Уместо сажете историје ширења града налазимо у Орбиновом преводу само: fabricarono una terriciola, la quale poi accresciuta, cinsero di mura, che tiraua mezo miglio di circuito. Уместо 7 имена досељеника налазимо у Орбиновом преводу само 5, и то са исквареним завршетком, у коме се „Валентин отац протоспатара Стефана" претворио у „Fauentino prete di S. Stefano". Очигледно је Орбин имао као подлогу један доста несавршени латински превод, који још није познат науци.

Поред тога Орбин користи Константинов текст још на неким местима. Тако на стр. 32 говори о преласку Словена у друштву са Дубровчанима у Апулију, где су ратовали против Сарацена. При томе се позива Lodouico Tuberone nell'Origine di Rausa e Girgio Cedreno nella vita d'esso Basilio Imperadore. На стр. 182—183 налазимо дути цитат о арабљанској флоти, византијској помоћи, рату у Јужној Италији. И ту цитира Кедрина. Прича о нападу арабљанске флоте поновљена је и у оквиру излагања историје Котора на стр. 297. И ту се наш аутор позива на Кедрина.

Constantino Spandugino се цитира само једном на стр. 308 као извор обавештења о Которанину који је постао Мустафа-паша и био за време Сулејмана намесник у Каиру. Иначе, о аутору и његовом делу нисам ништа могао наћи. У Орбиновом списку се јавља још један Спандуђин: Teodoro Spandugino.

Corrado Brugense се цитира само једном на стр. 163. Говорећи о Карлу Великом и Ободритима Орбин се позива: come narrano il Piteo et Corrado Brugense ne gli Annali di Francia. Пошто је Piteus (види код његовог имена) издавач *Фулдских анала* могло би се очекивати да је и Конрад неки касни писац и приређивач текстова. У XVI веку је деловао Conradus Brunus (Браун), али се он бавио црквеном историјом.

Corrado Peutingero је добро познати аугсбуршки хуманист Конрад Појтингер (1465—1547). Њега је Орбин једном употребио, вероватно из друге руке, говорећи о Аланима (132).

Crisippo је вероватно филозоф стоичар III века, за кога се тешко може одгонетнути зашто је дошао у списак аутора за *Краљевство Словена*. Орбин га иначе у тексту нигде не спомиње нити наводи.

Cronica dei Fratri Minoriti — Под овим насловом би се могло подразумевати више списа. По начину како је хроника забележена најближи би били *Chronica viginti quattuor Generalium ordinis fratrum Minorum, Chronica anonyma fratrum Minorum Germaniae*, али ниједна од њих није била објављена до Орбиновог времена, а осим тога прва се тиче Немачке, а друга иде само до 1375, док Орбин цитира хронику за податке из XV века. Наводи је за деловање Јакова Маркијског (368) и за

податак да је босанска краљица Катарина сахрањена у цркви Арачели у Риму (371).

Q. Curtio је свакако Quintus Curtius Rufus, римски историчар из I века н. е., аутор једне забавне и некритичне историје Александра Великог. Орбин га цитира више пута због племена Александровог доба која би тобоже била словенска (стр. 11, 106, 167, 169).

Christofano Varseuiccio је забележен као каноник краковски и врло учена личност од које је Орбин добио усмена обавештења о повељи Александра Великог за Словене (378). Дијалог краковског каноника *De origine Polonorum* Орбин, изгледа, није познавао.

David Chytreo dannato autore je David Chytraeus (1530—1600) настављач Алберта Кранца. Орбин цитира његову књигу о Саксонији за неке врло опште податке, нпр. да су Словени највећа нација (7), да су „поплавили" неке области (60), наводи га као писца који употребљава име Словена (96) и кад говори о доласку Словена на Балтик (15). Из Хитреја преузима Орбин и један детаљ из босанске историје: анегдоту о Хрвоју Вукчићу и Павлу Чупору (364—5). По томе судим да је Орбин непосредно користио *Vandaliae et Saxoniae Alberti Cranzii continuatio*, познатију под именом *Chronicon Saxoniae* или *Saxonia*.

Descritione del mondo — Овај наслов се налази само у списку аутора. Није ми познато на који се текст односи.

Diodoro Siculo је цитиран само једном, и то у вези с Александром Великим (171). Славног античког историчара Орбин је познавао само посредно.

Diogene Laertio је биограф античких филозофа из III в. н. е. Орбин га нигде у свом делу не спомиње.

Dione Niceo се у тексту назива и Dione Greco и Dione Bisantino. Није јасно да ли се сваки пут мисли на Касија Диона, историчара II века н. е. или и на Диона Хрисостома из Прусе. Његове фрагменте је Орбин упознао вероватно у делима каснијих аутора. Наводи га као ауторитет за Готе (106), Маркомане (142) и Илире (172). Користи га више пута за поједине конкретне догађаје на стр. 106, 144, 145, 156, 157, 158, 162, 184—5, 345.

Dionisio Punico ће бити песник-географ Дионисије из II века. Орбин наводи један његов дистих у италијанском преводу (162). Наводи га још једном (159) као доказ да су Peucetii називани и Peucentini.

Dithmaro Mersapurgese је Дитмар од Мерсебурга (976—1018), писац *Хронике*, која садржи и значајне податке о Словенима. Орбин га, зачудо, нигде не наводи осим у списку.

Domenico Mario Nigro је споменут у прегледу историје Котора (297) како у шестој књизи своје *Географије* преноси један податак из Плинија, и у расправљању о Скордисцима (157). То ће свакако бити Венецијанац Domenico Maria Negri.

Egesippo се не спомиње у тексту. Име се може односити на више писаца. Један Хегесип је био црквени писац којега цитира Еусебије. Под Именом Хегесипа је био познат и латински превод Флавија Јосифа.

Egidio Tshudio је швајцарски историчар Ägidius Tschudi (1505—1572), писац дела *Chronicon Helveticum*. Орбин га не спомиње нигде у тексту.

Eginharto Monaco је Ајнхард, биограф Карла Великог и писац франачких анала. Орбин га сигурно цитира из друге руке јер га изричито наводи само једном због племена Uncrani (104) а податке који потичу из Ајнхарда наводи по Анонију и другима.

Elio Cordo је Aelius или Iunius Cordus, писац III века, биограф мање познатих римских царева. У тексту се не спомиње. Види и *Giunio Cordo*.

Elio Spartiano је један од аутора који се рачунају у Scriptores historiae Augustae, од којих је остао зборник биографија римских царева од Хадријана до Нумеријана (117—284. г. н. е.). Спомиње се у тексту живот цара Антонина (88).

Emanuelo Manasse ће свакако бити грешка у навођењу имена, каквих има у Орбиновом списку. Постојао је византијски историчар Константин Манаса, који је чак био преведен на латински: *Annales Constantini Manassis primum in lucem prolati, graecis latini facti per Levvenclaium*, Basileae 1573. На њега је Орбин свакако мислио, али га није користио, него преписао са неког туђег списка и при томе направио грешку.

Epitome di Strabone ће вероватно бити омашка у списку јер се касније налази посебно наведен Страбон.

Erasmo Stella је аутор дела *De Borussiae antiquitatibus* libri 2 (1518). Орбин га нигде не наводи.

Eudocio Panegirista не спомиње се у тексту. Није познат панегирист тога имена.

Eugippo Monaco је Еугипије, писац биографије светог Северина, важан извор за пропаст римске власти у V веку. Орбин га нигде не наводи.

Eusebio је чувени историчар цркве из IV века. Латински преводи његових дела били су штампани до Орбина. Цитиран је двапут (107, 109).

Eustachio може бити каноник Оксерски, писац историје Оксерских бискупа, а може бити и неки од бројних писаца са именом Eustathio. По цитату на стр. 146 (Илири су названи по Илирију, сину Кадмовом) не може се одредити.

Eutropio је римски историчар IV века. Цитира се више пута када је реч о римским ратовима са Готима и другим племенима (107, 109, 110, 114, 121, 133, 135, 140, 156, 174, 345). На њега се Орбин позвао доказујући Јустинијаново словенско порекло (175).

Fabio Celeriano је римски писац III века, биограф цара Кара. Орбин га је познавао посредно, преко Флавија Вописка. Обојица су му служила као доказ да је цар Клаудије био Илир, по Орбиновом схватању, дакле, Словен (стр. 175).

Farasmano Greco треба да је аутор о коме је Орбин нешто начуо код Диона и Амијана Марцелина (144). Код Диона је Фарасман краљ Ибераца, који је ратовао с Аланима, о којима Орбин на томе месту прича. У списак аутора ово лице је могло доћи само забуном.

Fascicolo dei tempi — Под тим насловом је објављено више хроника. Најпопуларнија и много пута штампана је она коју је написао келнски монах Вернер Ролевинк. Има издања код којих није наведено име аутора. Отуда се, вероватно, у Орбиновом списку јављају и Fasciculus temporum и Werner Rolevinck. Овај извор је иначе цитиран само као доказ да су цар Карло IV, и његови синови Жигмунд и Венцеслав Словени.

Filippo Callimaco је Philippus Bonacursius звани Callimachus Experiens, историчар XV века, значајан за нас по својој историји Владислава Јагелонца и битке на Варни. Орбин не спомиње то његово дело него говор папи Иноћентију VIII о рату против Турака, који цитира због острва Нова земља, откривеног од Руса (94).

Filipo Lonicero dann. autore је аутор једне историје Турака, штампане више пута током XVI века. Орбин га цитира на месту где говори о заробљавању и погубљењу кнеза Лазара (318).

Flauio Vopisco је римски историчар који спада у Scriptores historiae Augustae. Орбин га наводи као ауторитет за Илире (172) и за историју римских царева (88, 174), ипак му пребацују пристрасност кад говори о Готима (111). Цитира га још кад говори о рату Аурелијана с Маркоманима (140) и кад тврди да су родитељи цара Клаудија Илири (175).

L. Floro је вероватно погрешно забележен. То ће бити P. Annius Florus, панегирички историчар из времена цара Хадријана. Цитира се на стр. 145 уз податак да су илирске жене убијале своју децу и бацале на непријатеља. Поново је забележен као Lucio Floro (види тамо).

Francesco Bisio је у тексту споменут као Francesco Bisio da Bergamo ili quale stette alquanto tempo nella Russia et scrisse le cose di quel Regno (90). Наведен је само као ауторитет за Русију и на њега упућује читаоце који би хтели више да сазнају. Бизија не спомиње A. Cronia, *Per la storia della slavistica in Italia. Appunti storico-bibliografici,* Zara 1933[2], који је марљиво сакупио податке о сличним делима.

Francesco Baldilo је цитиран на стр. 184 као „модерни" писац Francesco Baldelli уз податак да су Партини живели пре Словена у околини Дубровника.

Francesco Irenico је немачки историчар Franz Fritz звани Irenicus (око 1495—око 1559), аутор дела *Germaniae exegesis* (1518). Орбин у један мах наводи овај наслов (126), иначе много

пута цитира Фрица говорећи о германским племенима, за која Орбин мисли да су била словенска (7, 44, 97, 102, 103, 104, 119, 126, 132, 398).

Franceso Serdonati је цитиран због својих додатака al 1 *libro de' casi de gli huomini Illustri di Gio.* Bocaccio (свакако: *De casibus virorum illustrium)* (187) у којима спомиње дубровачког властелина Дамјана Југу. Сердонати је био током XVI в. неко време професор у Дубровнику. Заслужан је био за објављивање Цријевићевог списа *De Turcarum origine*...

Gasparo Hedione dannato autore је настављач опште хронике (до 1537) која је била објављивана под именом опата од Урсперга (в. Abbate Urspergense). Нигде се у Орбиновом тексту не наводи.

Gasparo Peucero је такође био протестант и брисан је од стране побожних читалаца Орбиновог дела, али није наведен као dannato autore. Био је после Меланхтона други настављач велике хронике Јохана Кариона. Орбин га нигде у тексту не наводи.

Gasparo Tigurino dann. aut. — Не знам ко је овај аутор. Не спомиње се нигде у тексту. По надимку треба да је из Цириха.

Geremia Russo треба да је аутор списа *Annali di Russia,* који је вероватно идентичан с *Annali di Moscouia* (како се наводи на другим местима). Иако Орбин однекуд зна да је Јеремија писао своје *Annali di Russia* 1227. и доноси из њих одломке у преводу, ипак се може рећи да је то писац измишљен у периоду хуманизма. Према наводу на стр. 10 Јеремија је причао у *Annali di Moscouia* како су Словени у Сарматији побеђивали све народе с којима су били у непрекидним ратовима па су узели име Slaui. Он је знао и нешто о религији Анта и о њиховом идолу званом JACOBOG (19). Насупрот грчким писцима, Јеремија је тврдио да су се Руси с похода на Цариград враћали с великим пленом (90). На стр. 96 налазимо један цитат из Јеремијиних *Анала* о догађајима из 1118. из кога се види како је ратовао Круносдав, који је погинуо у бици и сахрањен под тврђавом Војка. Јеремија је послужио Орбину и као сведок да су Алани, Вандали, Свеви и Бургунди Словени и да су имали исти језик пољски или словенски (102). На стр. 104 наилазимо још на један моменат из „биографије" Јеремије Руса. Када је у друштву с послаником московског кнеза ишао цару у Беч (раније смо сазнали да је тобоже живео и писао 1227) нашао је у земљи Маркомана натпис у камену, који је репродуковао у своме делу *Annali di Moscouia.* Орбин је тај натпис пренео, допунио и превео на италијански (105), све то да би доказао да су и Маркомани били Словени. Из истог Јеремијиног дела Орбин се обавестио да су Руси или Московити истога језика као и антички Македонци, међу којима се родио Филип, отац Александра Великог (171). Ова места довољно јасно откривају време и менталитет писца који је лансирао Јеремију Руса.

Gerardo Rudingero је аутор једне Географије (код Лукаревића се назива *Козмографија*) коју Орбин цитира (298) због

имена Vesecastro, како се наводно називао град Котор у Босни. (Код Лукаревића налазимо облик Vissikotor.)

Gioanni Aubano је Johann Boehme звани Aubanus из прве половине XVI в., писац дела о обичајима разних народа (1538). Преведено је на италијански: *I costumi, le leggi et l'usanze di tutte le genti*. Цитира се кад је реч о идолатрији Обгоријана (59) и у причању о томе како је Карло Велики послао колоније Немаца у Дакију и тако основао Седам градова (135).

Gioanni Auentino, dannato aut. је Johannes Turmair звани Aventinus по месту рођења Абенсбергу (1477—1534). *Libro de Boii,* што се изричито цитира на стр. 12 биће свакако *Annales ducum Boiariae* (1554). На то дело Орбин мисли и на другим местима кад цитира само 2, 3. или 4. књигу. Авентин је употребљаван непосредно и цитиран много пута за догађаје из римске, германске и словенске историје. Стр. 12, 15, 32, 33, 34, 40, 41, 44 (спомиње се libro di carta pecorina nel monasterio de'Monaci posto all Ilmo, dove si trovano ancor molte altre guerre degli Slaui), 46, 59, 65, 67, 69, 74, 89, 96, 120, 177, 403, 407.

Gioanni Battista је непотпуно наведено име. Код Лукаревића, *Copioso ristretto*[2] 193, налази се Gio: Battista Egnazio, а у тексту се наводи и Giambattista Adriani, познати настављач Гвичардинија. Орбин не наводи у тексту ни једнога ни другога.

Gioanni Botero је аутор политичко-географског дела *Relazioni universali* (1591) у коме има података о Словенима и једног спева за краља Анрија од Валуа са епизодама из пољске историје. Орбин помиње његово дело *dell'Europa* (132). Позива се на њега причајући да је Јустинијан I из Призрена (175) и да је Стефан Томашевић постављен као мета стрелцима и тако убијен (376). Два навода се тичу римске историје (132, 140).

Gioanni Cocleo је цитиран само на стр. 140 где је реч о прадомовини племена Квада. Биће то немачки писац XVI века и издавач текстова J. Cochläus, којега је Орбин нашао у неком другом спису.

Gioanni Curopalato је у ствари Јован Скилица, којега је Орбин просто преузео са неког туђег списка. Био је преведен на латински у XVI веку под насловом: *Joannis Curopalatae Scilizzae historiarum compendium...* lat. ed. J. B. Gabius. Venetiae 1570. Орбин га није читао јер би иначе уочио везу између текста Скилице и Кедрина, из којега исписује многе странице. Види под Giorgio Cedreno.

Gioanni Dubrauio је Johannes Dubravius, бискуп оломуцки и аутор чешке историје (*Historia Bohemica ab origine gentis usque ad Ferdinandum I imperatorem...*). Орбин више пута цитира то дело говорећи о Чесима и Западним Словенима. Причу о Чеху и Леху треба да је нашао код Дубравија (47). Употребљава га на стр. 7, 45, 46, 49, 50, 51, 54, 68, 87, 95, 103, 134, 140.

Gioanni di Essendia је Johannes de Essendia († 1456), писац компилације *Historia belli a Carolo Magno contra Saxones gesti.* Орбин га цитира на стр. 120 где говори о Вандалима, свакако

из друге руке, јер је спис овога монаха штампан тек у XVIII веку.

Gioanni Herburto је био пољски посланик у Паризу и писац дела *Cronicon historiae polonicae* (1571). Орбин га наводи само као писца који употребљава име Slaui.

Gioanni Laziardo је Johannes Laziardus († 1467), аутор једне светске историје: *Historiae universalis epitome*. Орбин га нигде у тексту не спомиње.

Gioanni Magno Goto је надбискуп Упсале Johannes Magnus (1488—1544), писац дела *Historia de omnibus Gothorum Sueuorumque regibus* (1554). Овај некритички спис Орбин цитира говорећи о Венедима (59) и на месту где тврди да су Вандали и Словени један народ (97).

Gioanni Leunclauio dannato autore је познати оријенталист и византолог XVI века Johannes Leunklavius. Од његових дела Орбин спомиње само *Historiae de' Turchi*, што је свакако спис *Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae,* libri XVIII, али далеко више користи *Annales sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti,* нарочито „Pandectes", тумачења и коментаре додате овом делу. И Леунклавије је наведен као писац који употребљава име Slaui (96). На њега се Орбин позива код идентификације Горње Мезије и Србије (165). Коришћен је иначе за генеалогију српских владалачких породица (276), за догађаје око косовске битке (312, 313, 315, 319), затим кад је реч о томе да ли је Мехмед II син Маре Бранковић (325), о поступању Мехмеда II са Стефаном Томашевићем (376), о турском бројању ратних година (377) и о Вуку Гргуревићу (342).

Gioanni Nauclero јесте Johannes Vergenhans звани Nauclerus († 1500) познат по своме *Chronicon universale* (1516). Његово дело цитира Орбин по генерацијама. Тако се за Словене у Британији позива на 31 генерацију (11), за упад Скира у Мезију у време Атилиних синова на 16. генерацију (134). Орбин га помиње и кад говори о времену кад је свети Јероним превео Библију (174).

Gioanni Villano је добро познати фирентински хроничар. Орбин се позвао на њега говорећи о унутрашњим борбама у своме родном граду у време Дамјана Јуде. Као што су Фирентинци у време својих неслога позвали на владу Лукезе, што прича Вилани, тако су Дубровчани узели кнежеве из Млетака (189). У коментару сам упозорио да се назив terra del re Stefano, који употребљава Орбин, налази и код Виланија.

Gioanni Stadio је споменут због тога што је у својим Коментарима Луција Флора говорио о Јаподима (158). Нисам успео да сазнам ништа ближе о овом писцу.

Gioanni Goroppeio — В. Мажуранић, Извори 135, је допуштао могућност да је тај аутор, из кога су Орбин и Лукаревић црпли податке о амазонкама, нашега порекла. Против тога говори оно место из Орбина где се позива на седму књигу della Gotodanica (134). Два пута се Орбин позива на осму књигу

о амазонкама (105, 142), које су наводно жене Сармата Словена. Goroppeio се латински писао Jan Becan van Gorp, писац XVI в. који је оставио трага у развоју историје религије. Код L. Niederlea, *Slovanské starožitnosti* I/1, Praha 1902, 52 нап. 1, налазим „Goropia Becana (Opera ed. Antwerp. 1580 Gallica 55)" као једног од заступника теорије да су Словени потомци античких Хенета. Вероватно је то Орбинов и Лукаревићев аутор, али ближе податке о њему нисам успео да нађем.

Gioanni Gobelino је немачки клерик који је случајно од преписивача постао писац. Johannes Gobelinus de Lins (вероватно Линц на Рајни) добио је налог да препише дело папе Пија II *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt*, које је после диктирања уредио Johannes Campanus. Због белешке са Гобелиновим именом на крају рукописа први издавач је овоме клерику приписао папине мемоаре. Грешка је од тада безброј пута поновљена. Орбин је иначе користио овај спис знајући да потиче од папе Пија II (види под Pio Secondo), а податак о томе да се сви босански краљеви зову Стефан (369) узео је од некога ко је уместо Пија II цитирао Гобелина. Обично се прави једна даља грешка кад се овај Гобелин меша с хроничарем Гобелином Persona, који је умро знатно раније (1421).

Gioanni Monaco је име које су носили бројни писци у Византији и Западној Европи. Навод код Орбина (стр. 115) уз друге ауторе о последњим данима Римског Царства на Западу, није довољан да би се утврдило на којега аутора се стварно мисли.

Gioanni di Thvuocz је мало искварено име угарског хроничара Јована Туроција с краја XV века. Његово дело са бројним подацима за јужнословенску историју *(Chronica Hungarorum* или *Chronicon rerum Hungaricarum)* Орбин је, изгледа, познавао само посредно. Извесне податке је користио преко Бонфинија, док Туроција непосредно цитира само три пута. Једном кад преноси причу о Словенима из Липне који су тобоже тек за време Лудовика Анжујског примили хришћанство (174), други пут кад прича о рату Угра с Бесима (346) и трећи пут кад преноси причу о угарском боју с Турцима у Босни 1415 (365).

Gioanni Tigurino је, судећи по имену, неки швајцарски писац. Можда је то Johannes Stumpf (1500—1576), писац једне хронике Швајцарске. У Орбиновом тексту се нигде не спомиње.

Gioanni Pineto је Juan de Pineda, шпански теолог XVI века и коментатор Библије. Орбин га, зачудо, цитира на месту где објашњава да је Либурнија крај око Задра (159).

Giacomo Castaldo је познати венецијански географ и картограф (1500—1565). Орбин по њему тврди да се Топлица у старо доба звала Tricornesii (330) и да су Скордисци живели у Рашкој (157).

Giacomo Meiero је фландријски хроничар Жак Мејер, аутор дела *Annales rerum Flandricarum, Antverpiae* 1561. Орбин је преко њега упознао писмо краља Жигмунда у коме говори о измирењу с краљем Остојом (362). Спомиње га говорећи о Русима (88).

Giacomo Vifelingio је немачки хуманиста Jacob Wimpfeling познат по некритичности и патриотској тенденцији. Његово дело *Epitome rerum Germanicarum* цитира Орбин само једном говорећи о чешком краљу Отокару (50).

Giacomo Spigelio је вероватно ушао у Орбиново видно поље као коментатор Гунтера Поете, извора за доба Фридриха Барбаросе, који се такође јавља на Орбиновом списку.

Giacomo Zieglero, dannato autore, се наводи на стр. 4 уз помен имена Scandia. То је Jacob Ziegler (1470—1549), бечки професор, аутор списа *Germaniae Encomia* (1541).

Giorgio Cedreno је византијски хроничар Георгије Кедрин, чија сасвим несамостална светска хроника иде до 1057. године. Кедрин је готово у целини преписао хронику Јована Скилице, тако да се и модерна наука служи издањем хронике Кедрина када употребљава Скиличин текст. У XVI веку су оба писца била преведена на латински, а њихов међусобни однос није био запажен. Орбин је Зонару знао само по имену док је Кедрина стварно користио по издању G. Xylandera (Базел 1566). Под Константином Порфирогенитом сам упозорио на места која је Орбин упознао преко Кедрина. На једном месту Орбин Кедрина наводи као ауторитет за Илире (173), а други пут као писца који употребљава словенско име (96). Највише је коришћен у глави посвећеној Бугарима. На неколико места се изричито цитира (399, 404, 411, 417, 420, 429, 435, 437, 444 — погрешно цитиран!), а у ствари су многе странице испуњене буквалним само местимично скраћеним преводом из Кедрина. Читава историја Самуила састављена је из великих извода из Кедрина, прошараних ту и тамо неким другим извором (427—443).

Giorgio Fabritio dannato aut. је немачки историчар и издавач текстова из XVI века. Пре Орбиновог су изашли Фабрицијеви списи *Rerum Misnicarum* libri VII (1569) и *Originum stirpis Saxonicae* libri VII (1597), али их нигде у своме тексту не наводи.

Giorgio Pachimero је византијски историчар Георгије Пахимер (умро почетком XIV века). Орбин га цитира са наводом књиге (al X libro) говорећи о Симониди (256) и у глави о Бугарима на месту где се говори о Лаханасу (463). (На претходној страни је донео мали извод не спомињући да је из Пахимера.) Како је Пахимеров спис објављен тек 1666—1669, постављало се питање како га је Орбин могао употребити. Орбин у ствари није ни познавао читав Пахимеров текст, него један кратки преглед садржаја појединих књига и глава, који је по једном оштећеном рукопису приредио Јероним Волф. Упоређивање Орбинових навода са тим текстом који ми је био приступачан у збирци: *Historia rerum in Oriente gestarum ab exordio mundi et urbe condito ad nostra haec usque tempora*, Francofortì 1587, показало је да се свакако служио Волфовим изводом.

Giorgio Tirio је цитиран међу осталима што спомињу град Justiniana Prima (176). Н. Радојчић, *Српска историја* 44, утврдио је да је Орбин овде мислио на Виљема Тирског познатог историчара крсташа, али му је омашком изменио име у попису.

Giorgio Vverenhero је цитиран два пута: једном код врло уопштене тврдње да су Словени највећа нација (7), а други пут међу писцима који употребљавају име Словена. То ће вероватно бити Johannes Werner (1468—1528), картограф и географ, преводилац *Географије* Клаудија Птолемеја. Као код Виљема Тирског, Орбин се и овде вероватно збунио нашавши у италијанском попису скраћеницу Г. за име. Уместо G(uilelmo) он је раније реконструисао Giorgio, а у овом случају је уместо G(ioanni) опет донео Giorgio.

Giornando Alano је добро познати Jordanes или Jornandes, историчар Гота из VI века. Орбин наводи оба његова дела: *libro de Geti i Successione dei Regni e tempi (Historia de Gothorum sive Getarum origine et rebus gestis* и *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum, seu de regnorum et temporum successione).* Цитира се много пута, нарочито где је реч о Готима (7, 59, 94, 95, 97, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 120, 135, 142, 143, 146, 165, 345, 398).

Girolamo Dottore је црквени отац свети Јероним, којега Орбин спомиње као преводиоца Библије (173), али и као аутора, настављача Eусебијеве историје (113, 135, 148). На месту где тврди да Трачани потичу од Јафета (146) цитира се један други спис: secondo S. Girolamo nella Chiosa (!) sopra il Genesi.

Girolamo Bardi је цитиран неколико пута: због датума напада Словена на Тракију (25), код приче о сукобу Неретљана и цара Отона III (31), за упад Словена у Италију 650. (36), рат Словена и цара Хенриха (73) и ратове римских царева са Далматима (163).

Girolamo Ruscelli је писац XVI века, настављач Павла Ђовија и редактор италијанске верзије Птолемејеве географије. У тексту се не спомиње.

Giulio Faroldo је историчар Венеције. Његове *Annali Veneti* Орбин наводи говорећи о Неретљанима (27, 28) и о млетачком освајању Котора 1378 (300).

Giustino је римски историчар Јустин. Цитира га више пута спомињући племена (106, 107, 133), амазонке (143) и македонске краљеве (154, 165, 171).

Giunio Cordo је такође римски историчар биограф царева. Споменут је само једном у вези са готским ратовима (110), свакако из друге руке.

Godifredo Monaco је на једном месту споменут као Gothfrido (109). Његово дело би требало да буду *Croniche d'Austria* (249) у којима се говорило и о пролазу цара Фридриха I Барбаросе кроз Србију. Међу бројним Готфридима нема, међутим, ниједног који би написао аустријску хронику. Johann Philipp Abelin, који је под именом Готофредус објавио велику светску хронику, не долази у обзир због тога што је своје списе објављивао после Орбина. Орбин цитира Годифреда и на месту где се говори о рату Гота и Римљана (109).

Gothfrido Viterbiense — Не види се које од дела Готфрида Витербског (XII век) наводи на стр. 399: Gotfredo Viterbiense nella 17. parte, говорећи о нападу Бугара на лангобардског краља Агелмунда. Вероватно је то *Pantheon seu universitatis libri qui Chronici appellantur* издат као *Chronicon universale* још 1559.

Gregorio Dottore је свакако црквени отац Гргур из Назијанца († 389). У тексту се спомиње san Gregorio (25), али то је папа Гргур I Велики (590—604). Цитира се његово писмо а Giovio prefeto di Mauritio imperatore.

Gulielmo Cantero ми није познат. Не цитира се у Орбиновом тексту.

Gulielmo Frisio је картограф XV века. Не спомиње се у тексту.

Gunthero Poeta је аутор спева *Ligurinus* о првим годинама владања цара Фридриха I Барбаросе. Није ми јасно како је Орбин у том тексту могао наћи тврђење да су Руси непокориви ратници (89).

Hartmanno Schedel је немачки хроничар Хартман Шедел (1440—1514) из Нирнберга. Његову хронику *(Liber Chronicarum* 1493) Орбин цитира с необичним насловом (Cronica historiata) за податак да су амазонке жене Гота (143).

Helmoldo Prete је свештеник Хелмолд писац дела *Chronica Slavorum sive Annales Slavorum* libri II. Орбин његов спис зове Cronica de gli Slaui (50). Цитира га више пута, али, чини се, из друге руке. (Стр. 50, 61, 62, 65, 74, 76, 82, 83, 93, 96, 103.)

Henrico de Eruordia је немачки доминиканац из XIV в. Henricus de Hervordia. Његов спис *Liber de rebus memorabilioribus sive chronicon* (до 1355) није био штампан све до XIX века, тако да га је Орбин могао на стр. 120 говорећи о Вандалима цитирати из друге руке.

Hermanno Contratto се звао Herimannus Augiensis († 1054). Написао је светску хронику *Chronicon de sex aetatibus mundi* (до 1054). Орбин га наводи два пута када се труди око хронологије: за годину борбе Александра Великог с Трибалима (166) и за годину Јеронимовог превода Библије (174).

Hermanno Hamelmanno ће, по својој прилици, бити аутор коме се понегде приписивала Келнска хроника *(Chronica van der hilliger Stat van Coellen).* Нигде се у Орбиновом делу не наводи.

Hermanno Schodel се у тексту назива Hermanno Scholdel и написао је у XVI веку дело *Annali de'Turchi.* Орбин се на њега позива говорећи о двојици Которана који су постали турске паше (308).

Herodiano је писац једне римске историје од краја II до средине III века. Орбин га спомиње говорећи о рату Рима против Маркомана (140).

Herodoto Halicarnaseo је отац историје Херодот, цитиран у Орбиновом делу два пута: због тога што тобоже спомиње Готе у Египту (106) и Бесе у Тракији (344). По свој прилици ће оба навода бити преузета из неког другог списа.

Huldrico Mutio, dannato autore, је Улрих Муцијус аутор једне хронике. На њу се Орбин позива кад говори о ратовању Словена са царем Отоном (73).

Hunibaldo је измишљени писац, кога је фабриковао опат Тритхајм. Орбин га је свакако нашао у списку аутора у неком туђем делу.

Joachimo Cureo је писац шлеских хроника (*Gentis Silesie Annales* 1571) Joachim Kuräus (XVI век). Њега је цитирао у ствари Леунклавије, а Орбин га је заједно са одломком из коментара уз *Annales sultanorum* преузео.

Isacio Tzetze се у тексту наводи као Isacio interprete di Licofrone. Мисли се на схолије уз Ликофронову поему Александра, један врло нејасан текст. У модерној науци је утврђено да те схолије не потичу од Исака Цецеа, већ његовог брата Јована. Није јасно како је Орбин дошао до података о Цецеу. Цитира га кад објашњава положај Туле (3) и кад говори о „Далматинима" у Калабрији (164).

Isidoro Hispalense је Исидор Севиљски, кога Орбин није читао, али га је ипак навео на месту где описује величину Тракије (146).

Isigonio appresso Plinio би по начину како је забележен требало да буде неки аутор кога употребљава и цитира Плиније. Од њега би потицала прича да су Трибали могли убијати погледом (167). Код Плинија се, међутим, јавља Исигонос, али не као писац, него као вајар који је у једној композицији представио борбе Атала и Еумена с Галима.

Kiriaco Spangebergio је немачки црквени историчар, Орбинов савременик. Не види се како је код њега могао наћи податке о двојици Которана који су постали турске паше (308).

Lamberto Schaffnaburgense је познатији под именом Lambertus Hersfeldensis. Хроничар XI века, чије је дело *Annales* (од стварења света до 1077) било врло популарно. Штампано је под различитим насловима неколико пута током XVI века. Орбин цитира како су Руси од цара Отона тражили да им пошаље бискупа, али одмах и исправља свој извор тврдећи да се то односи на становнике Ругије (93). На другом месту га цитира говорећи о Бугарима (403). Занимљиво је да је Орбин, свакако из литературе, знао кад је живео Ламберт (il quale innanzi 500 anni scrisse l' historia di Germania).

Laonico Calcondila, dannato aut., јесте Атињанин Лаоник Халкокондил (XV в.), аутор *Историје,* која обухвата период 1298—1463. Халкокондил је једини византијски писац којега је Орбин забележио као осуђеног од цркве писца (dannato autore). Орбин је читао Халкокондила у латинском преводу Конрада Клаузера, који је објављен неколико пута у XVI веку. Халкокондил се редовно јавља у зборницима текстова који су тежили да пруже заокружену историју Византијског Царства. Обично су следили један за другим: Зонара, Хонијат, Григора и Халкокондил (*Corpus universae historiae praesertim Byzantine* 1562, 1567, 1578; *Historia rerum in Oriente gestarum* 1587). Орбин је користио Халкокондила обилно, знатно више него што га изричито цитира. Употребљава га чак и у оном делу књиге где се бави Словенима уопште. Наводи га као сведока за везе између Сораба и Трибала (Срба) у Горњој Мезији (67).

Орбин представља Халкокондила као ауторитет за Илире и Далмате (173). Највише га употребљава у главама о Србији и Босни кад говори о Душану (267), маричкој бици (276, 278), Топијама (288), косовској бици (315), Мари Бранковић (325), Ђурђевим поседима (327), Новом Брду (338), херцегу Стефану (382, 383) и освајању Бугарске (472). Поред тога је Халкокондил употребљен у облику обимнијих извода на месту где се говори о односима Ђурђа Бранковића и Мурата II (330—331), хватању Хуњадија 1448 (335—336), Србији после Лазара Бранковића (341), одбијању харача од стране Стефана Томашевића (371—372), паду Босне (374—337).

Laurentio Suro јесте Laurentius Surius, настављач хронике Науклера за године 1500—1564. и приређивач једног великог зборника живота светих (1570—1575). Цитиран је међу писцима који тврде да су Словени највећа нација (7).

Leonardo Aretino је Leonardo Bruni (+1444), писац познатих дела *Historia Fiorentina seu Historia del popolo Fiorentino* и *Rerum in Italia suo tempore gestarum commentarius.* Према наводима код Орбина се може закључити да је употребљавао спис *De bello italico adversus Gothos gesto* libri IV (487—556), јер се односе на Готе (116, 117). Орбин пребацује Аретину да прећуткује многе ствари о блиставим подухватима Гота, а описује само њихову пропаст (119).

Libro delle cognitioni се иначе не цитира у Орбиновом тексту. Не знам на који текст се тај наслов односи.

Libro delle parti di Pregadidi Rausa треба да буду записници Већа умољених или Reformationes или Acta Consilii rogatorum, како су ове књиге у Дубровнику обележаване. Само једном, кад говори о „привилегији" издатој браћи Влатковићима, Орбин цитира одлуке Већа умољених за 1452. У коментару уз то место показао сам да таква одлука заиста постоји у књизи. Иначе је испитивање оних делова текста где се Архив Републике могао користити показало да се Орбинова казивања у веома малом броју случајева ослањају на архивске документе. Па и тамо где је веза непосредна нисмо нимало сигурни да је Орбин непосредно читао документе. Неке упадљиве грешке, на које сам указао у коментару, упућују на супротан закључак.

Lodouico Ceruino је Орбинов земљак и претходник Ludovicus или Aloysius de Cerva познат и по надимку Tuberon. Велико дело Тубероново *Commentariorum de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt* libri XI, објављено је тек 1603,

дакле, после Орбиновог списа. Обиман екскурс о Турцима био је објављен већ 1590, а по начину како Орбин цитира може се закључити да је већ био издвојен у посебну целину и велики екскурс о историји Дубровника, који је посебно штампан тек 1790. На стр. 32 Орбин наводи: come narra Lodouico Tuberone nell' Origine di Rausa. Орбин је *Коментаре* свакако могао читати у рукопису. Орбин користи Туберона прилично слабо. У два маха нисам могао наћи у штампаном издању *Коментара* места на која се Орбин позива (о догађајима на галији у време рата с Котором на стр. 304, и о родоначелнику Косача на стр. 380). Још га наводи уз тврђење да су Беси Босанци (345) и да су Uchri Словени (134). Орбин не спомиње а обилно користи Туберона у опису косовске битке (313—315, 318), боравка деспота Ђурђа у Дубровнику (328—329). Опис косовске битке представља толико буквални извод из Туберона да уопште не би требало, као што се упорно чини у нашој литератури, цитирати Орбина на тим местима значајним за развој наше епске традиције.

Lucano је историчар римског грађанског рата M. Aeneus Lucanus из I века н. е. Орбин га цитира спомињући Либурне (159).

Lucio Fauno се цитира где је реч о учешћу Словена у опсади Падове (33), о освајању Истре (34) и о пореклу Гота (97). Познат ми је као преводилац Флавија Бјонда и Платине на италијански.

Lucio Floro је већ једном забележен. Реч је, вероватно, о римском историчару P. Aniu Floru из II в. нове ере, аутору једне римске историје у којој је препричан Тит Ливије. Цитира се где је реч о Трачанима (146), Илирима (148) и Мезима (165).

Luigi Contarino је историчар Венеције XVI века, од кога Орбин није имао шта да узме за своје дело.

Lupoldo Bambergio је непрецизно забележен Lupoldus de Bebenberg (Bemberg), аутор XIV века. Цитирајући га у глави о Бугарима Орбин не каже наслов списа, али примећује да је овај аутор најближи *Аналима Бугара* и грчким писцима кад говори о крштењу Бугара (120).

Luitprando Ticiniense назива се у тексту још Luitprando Pauese (133). То је Луитпранд из Кремоне († 972). Пошто се цитира његова пета књига реч је, вероватно, о делу *Antapodoseos seu Rerum per Europam gestarum* libri VI.

Marcelino Conte је свакако Marcellinus Comes, писац VI века, настављач Еусебија и Јеронима. Орбин га нигде у тексту не спомиње. Marcelino у тексту је Амијан Марцелин, којега нема у списку.

Mariano Scoto је Marianus Scotus, монах XI века, аутор једне хронике до 1082, продужаване до 1155. Орбин га цитира на месту где се говори о рату Словена и цара Отона (73) и на месту где преноси тврђење да је Мојсије рођен 2606. од стварења света (180).

Marino Barletio је познати биограф Скендербега и хуманист из Скадра. Орбин га цитира на три места. Једном како преноси мишљење Паола Анђела, надбискупа драчког, о широкогрудости Дубровчана код пружања азила (194); други пут кад говори о манастирима које је подигла краљица Јелена Анжујска (251) и трећи пут када тврди да је Карло Топија рођен у Беневенту. Поред тога Орбин употребљава Барлецијев спис о опсади Скадра не помињући аутора и дело. Од Барлеција потиче одломак о погибији Балше II (292). У коментарима сам показао да је на неким местима Орбинов текст врло близак Барлецију због тога што су користили исти, данас изгубљени извор. Вреди запазити да се место о краљици Јелени не налази у спису о опсади Скадра, нити у биографији Скендербега. То показује да је морао постојати још неки Барлецијев спис у коме су спомињани српски владари. На тај закључак упућују и позивања на Барлеција код Конрада Клаузера на маргинама његовог превода Лаоника Халкокондила. Познато је још једно Балецијево дело: *Compendium vitarum summorum pontificum usque ad Marcellum II imperatorumque Romanorum ac icones eorum Constantinopolitanorumque omnium usque ad Carolum V nec non regum illustriumque consulum Romanorum nuper in lucem aeditum*, Romae 1555[2], али ми је оно остало неприступачно. Књига је толико ретка да се прво издање није могло наћи ни за опис у међународној едицији *Repertorium fontium historiae medii aevi* II, Romae 1967, 449. Римско издање из 1555. је очигледно продужавано од стране редактора. Није искључено да се у овом спису налази и низ српских владара, о којима је Барлеције био сразмерно добро обавештен. Због тога га препоручујем пажњи истраживача.

Marino Benchemio се не цитира нигде у тексту. Вероватно је реч о Марину Биемију, другом биографу Скендербеговом.

F. Martino је по речима Орбина abbreuiatore dell' Historia Romana, споменут је на месту где се говори о Готима (97).

Martino Abate се не јавља нигде у тексту. Од бројних средњовековних писаца са именом Мартин једино се као опат бележи један писац мемоара из Беча: Senatorium sive dialogus historiae Martini abbatis Scotorum.

Martino Cromero је познати пољски аутор, који је Орбину могао бити узор у трезвености и критичности. Наш аутор га је, међутим, веома мало користио, уколико га је уопште непосредно читао. Наводи су такви да остављају места сумњи. Цитиран је као писац о Чесима и Пољацима (49), што може бити по чувењу; у прегледу словенских божанстава је споменуто само како он преводи Погоду (53), наведено је како он мисли да име Словена долази од Слово (95), уз покушаје Дубравија и других. На стр. 45 наведен је опет заједно с Дубравијем и Регином од Прима код податка да су Словени ратовали с Печенезима. Тешко је веровати да би се задржао на овим штурим подацима да је познавао Кромеров текст. Треба упоредити колико је, нпр., користио Кранца и друге немачке ауторе који о Словенима говоре само узгредно.

Martino Vescouo Cossentino је Мартин из Опаве, називан због тога и Martinus Polonus. Оставио је за собом више списа, од којих је најпопуларнији био *Chronicon pontificum et imperatorum* (до 1277). Орбин наводи Мартина само уз податак да је мученик Гај био „Dalmatino", дакле, за Орбина Словен (176).

Martino Segonio ми је остао непознат. Орбин га не цитира у тексту.

Martino Vagneto је, по наводу на стр. 164, писац једне *Космографије*. Употребљен је на месту где се прича о томе како су „Далматини" оружјем освојили Јапигију, која се сада зове Калабрија. Географског писца са оваквим именом не налазимо ни у врло богатом прегледу L. Bagrow, *Die Geschichte der Kartographie*, Berlin 1951. Једну *Universalis Cosmographia* издао је Martin Waldseemüller (Hylacomilus) (1470—1518).

Marziano Capella је писац IV века чије је дело било врло популарно у средњем веку, али није имало историјски садржај (излагање седам слободних вештина).

Mathia Meccouita је краковски каноник писац дела: *Chronica Polonorum a Lecho usque ad a. 1506* (1521); *De vetustatibus Polonorum* libri III (1521); *Tractatus de duabus Sarmatiis, asiana et europiana, et de contentis in eis* (1517). Мјеховита се наводи као писац о Чесима и Пољацима (49), затим на месту где се говори о Татарима и пољском краљу (52), где се тврди да су Алани, Вандали и Свеви Словени (102), где је реч о имену Висле (120), Вандалима (126), Бургундима (127), Аланима (133). Мјеховиту цитира Орбин и за податке да је Стефан Томашевић убијен стрелама (376). Из Мјеховите преноси Орбин и рефрен старих песама: lada, lada, ileli, ileli, poleli, poleli (53). Зачудо ниједном не наводи наслов Мјеховитиног списа, али једном ипак цитира 1. књигу 12. главу. Поделу на књиге имао је спис *De vetustatibus Polonorum*. Изгледа да друга дела Орбин није ни познавао. На стр. 90 каже: ultimamente un certo Cracouita scrisse et dichiaro essattamente ambidue le Sarmatie. То се може односити само на Мјеховитин трактат, али збуњује околност да је он већ одавно (1517) а не „ultimamente" објављен. Можда се то односи на треће издање Писториуса (Базел 1582)?

Mazochio по свој прилици није био аутор него штампар. Орбин се обавестио да је Салона била колонија Martia Giulia secondo che si trova in un antico Epigramme appresso Mazochio al foglio 28. Док се писац оваквог имена није могао наћи, постојала су два истакнута штампара: Antonio Mazochi у Кремони крајем XV в. и Giacomo Mazochi у Риму у XVI веку. По начину како је цитиран Mazochio би могао бити издавач књиге епиграма коју је Орбин имао у рукама.

Mettelo Tigurino је можда Metellus Tegernseensis (XII в.), писац Житија светог Квирина мученика из Сиска. Географ Johann Metellus (Jean Matal) не долази у обзир због надимка Tigurinus.

Metodio Historico је у тексту назван и Metodio Martire (7). Нигде није цитиран наслов његовог списа, а наводи се кад је реч о Скандинавији као колевци народа (7, 398) и о Готима (107, 108, 112). В. Мажуранић је мислио да је у питању цариградски патријарх Методије из IX века. Мора се приметити велика разлика између садржаја навода из овог Методија и књижевног песничког дела цариградског патријарха. Ја верујем да је то неки изгубљени или измишљени писац кога цитирају скандинавски или немачки писци.

Michel Riccio је наведен на стр. 119 као извор информације о томе да Готи све до најновијег времена владају Шпанијом. Упоређујући Орбинов текст с Лукаревићем дошао сам до закључка да је овај аутор можда искоришћен и у причању епизоде о Цапини — самозваном Шишману (287—288). Тај писац је Michael Ritius, Наполитанац с краја XV и почетка XVI века, аутор читавог низа историја држава и династија (*De regibus Franciae a Marcomiro ad Ludovicum XII* libri III, *De regibus Hispaniae* libri III, *De regibus Hierosolymitanis* libri I, *De regibus Neapoli et Siciliae* libri III, *De regibus Ungariae* libri II). Историја угарских краљева објављена уз прво издање Бонфинија, остала ми је неприступачна, а заслуживала би да буде проучена.

Michel Salonitano је аутор чије дело је изгубљено. Ф. Шишић, *Летопис Попа Дукљанина*, Београд 1928, 15—21, трудио се да на основу навода код Орбина и Лукаревића створи представу о времену када је Михаило писао и о карактеру његовог дела. Иако Орбин тврди да Михаило fù intorno l'anno del Signor 1010, Шишић је с разлогом закључио да то може бити само писац XV или XVI века. Орбин наводи два Михаилова списа: *trattato dell' Illirico* и *trattato della Dalmatia*. Заинтересованог читаоца упућујем на Шишићево истраживање наведено раније. Михаило Солињанин је наведен на местима где се говори о Неретљанима (28—29, 182), почецима Дубровника (180—182), почецима Котора (298), односима Дубровника и Венеције (186, 198), о словенском језику (174), доласку Словена у Мезију (89), о Илирима и Александру Великом (169).

Modesto је споменут на стр. 146 где се говори о Трачанима. Не знам ко би то могао бити. У делу Volfganga Lacija *Reipublicae Romanae in exteris provinciis bello acqusitis constitutae commentariorum* libri duodecim, Francoforti 1598², у списку аутора „inclinantis imperii" налази се ставка: „Modestus de vocab. mil."

Nazario Mamertino не може бити Назарије, писац панегирика Константину Великом, нити каснији Клаудије Мамертин, јер Орбин овога писца цитира уз податак да су Чеси увек били добри стрелци (50). Нисам могао наћи тога аутора.

Niceforo Gregora је византијски историчар Нићифор Григора (1295 — мало после 1359), који је Орбину био приступачан у латинском и италијанском преводу (првих 11 књига). Користи га сразмерно мало причајући о удаји Симониде за Милутина (255), о односима Милутина и његове таште (256—257), о турским најамницима у Милутиновој служби (261), о граду Јустинијана Прима (176). Орбин је обилно користио Григору, али не спомињући, у глави о Бугарима (458, 460, 461—464, 467—470).

Nicete Coniato је византијски историчар Никита Хонијат (друга половина XII—почетак XIII века) раније погрешно називан и Никита Акоминат. Орбину је био приступачан у латинском преводу (J. Волфа) и у италијанском преводу, али се служио, како сам могао утврдити, Волфовим преводом. Из Хонијата су преписане многе странице у историји Бугара. Читав текст од Петра и Асена, па све док не почне да ексцерпира Григору, Орбин је преузео, скраћујући и парафразирајући местимично из Никите Хонијата (444—460). Изричито га спомиње само неколико пута (444, 446, 448, 459). У српској историји је наведен само код податка да је Немања опседао Котор (299).

G. Nicolo Doglioni је млетачки историчар XVI, који се у тексту спомиње (105) у вези са Сотима и дуждевима IX в. (28).

Nicolo Marscalco је Тирињжанин Nicolaus Marescalus († 1525), аутор дела *Annales Herulorum et Vandalorum*, које није било штампано све до XVIII века. Орбин је ово име преузео са списка неког немачког аутора, те није чудо што га у тексту не спомиње.

Nicolo Stobeo је свакако Стобеј (око 400), састављач збирке фрагмената из списа античких филозофа. Он се није звао Никола него Јован, али то није једина омашка у Орбиновом списку аутора. Од Стобеја се Орбин обавестио, свакако посредно, да су се Дарданци прали три пута у животу (165).

Olao Magno је бискуп Олаф Магнус (1490—1558), писац *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555) са картама Скандинавије и суседних области. Отуда Орбин цитира његову карту која илуструје простирање Словена (стр. 3). Наводи га још спомињући жену која је наводно основала гусарство (144).

Onesimo треба да је писац којега је читао Флавије Вописк и који доказује да су родитељи цара Клаудија били Илири (175).

Origine de' Gothi — Не знам на који се спис односи. Не цитира се нигде у тексту.

Ottone Frisigense је биограф цара Фридриха I Барбаросе Ото, бискуп фрајзиншки (+1158). Орбин не наводи наслов дела Отоновог, али се из садржаја навода види да није познавао *Gesta Friderici I Imperatoris*, већ само *Chronicon seu rerum ab initio mundi ad sua usque tempora 1146* libri VIII, и то, по свој прилици, посредно. Наводи га говорећи о Александру Великом (106), рату Гота и Франака (114), паду Римског Царства (115), Јустинијановим ратовима у Италији (116, 117) и о гепидском пореклу Авара (129).

P. Ovidio Nasone — Велики песник је ушао у Орбиново дело са два цитата стихова за илустрацију ратоборности Сармата (8—9) и за обавештење о Гетима (107—108). На Овидија се Орбин позивао тврдећи да су Беси живели близу Дунава (345).

Paolo Barnefrido је друго име за Павла Ђакона. На неким старим издањима својих списа Павле Ђакон је забележен као Paulus Warnefridi. Орбин га је два пута навео јер је оба имена сретао у туђим списковима, а није знао да се под њима крије иста личност.

Paolo Diacono је чувени историчар Лангобарда из VIII века. Орбин га много пута цитира за врло различите теме. Као Павла Барнефрида наводи га 4 пута и то, по свој прилици, из друге руке (97, 98, 117, 135). Када цитира Павла Ђакона, Орбин много пута наводи у ствари Анастазија Библиотекара, преводиоца Теофановог. То долази отуда што је *Historia Romana* Павла Ђакона у неким издањима проширена текстом Анастазија (в. под Andulfo Sagaco). По томе и по веома опширним изводима на почетку историје Бугара судим да је Орбин читао ово дело Павла Ђакона. Цитира га на стр. 7, 26, 34, 37, 59, 111, 126, 128, 129, 132, 174, 399, 400, 401, 413.

Paolo Emilio је париски каноник Paulus Aemilius († 1529), аутор дела *De rebus gestis Francorum* libri X. Орбин га цитира кад говори о Карлу Дебелом (50) и спомиње два пута у глави о Бугарима (399, 412).

Paolo Niuemontano се не цитира у делу, а не знамо ко би могао бити.

Paolo Giouio је плодан хуманистички историчар Paulus Jovius (1483—1552). Орбину је могла бити корисна његова историја Турске (*Commentarii delle cose de' Turchi*), али је он нигде не спомиње. Као доказ да су Словени „највећа нација" Орбин међу осталим наводи и Paolo Giouio nelle leggi di Moscouia (7). Нисам могао да утврдим на које дело би то могло да се односи. Giovio је наведен и на једном месту о Владиславу Косачи, по свој прилици, из друге руке (387).

Paolo Langio је Langius Paulus Cygnaeus (+1536), писац севернонемачких хроника које нису биле објављене до Орбиновог времена. Име је, очигледно, узето са туђег списка.

Paolo Orosio је Paulus Orosius (V век) аутор дела *Historiarum adversus paganos* libri VII, веома популарног у средњем веку. Орбин га спомиње више пута говорећи о Трачанима (107, 146), Готима (112, 114), Вандалима (126), Бургундима (127), Дачанима (133), Маркоманима (139), Скордисцима (157), Дарданцима (165) и Трибалима (166).

Paolo Paruta је био службени историчар Венеције у XVI веку. Његова *Istoria vineziana* (1513—1553) остала је недовршена. Орбина цитира његово дело *Discorsi* говорећи о тешкоћама Венеције с Далматинцима (163—164).

Paolo Scaligero јесте Павле Скалић из Загреба, теолошки писац који се историјом бавио доказујући старо порекло своје породице. О њему уп. сада садржајан чланак М. Курелца у *Enciklopedija Jugoslavije* 7, 205. Орбин га је користио у глави о Босни и Хрватској (346, 394).

Petancio је Дубровчанин Феликс Петанчић (1455—1517), канцелар, дипломат, минијатурист и писац. Орбин га наводи на месту где се бави положајем Горње Мезије (165). До Орби-

новог времена је био штампан само Петанчићев спис *De itineribus in Turciam libellus* (1522), па вероватно отуда потиче наведени податак.

Pier Francesco Giambulari је италијански писац XVI века чија се *Istoria dell' Europa* много читала. Орбин је ово дело непосредно користио и преко њега, изгледа, чак, упознао неке словенске ауторе. Орбин се на „ученог Ђамбуларија" радо позивао (стр. 29, 30, 44, 49, 73, 74, 86, 89, 91, 98, 102, 104, 136, 140).

Pietro Artopeo, dannato autore, назван је на стр. 99 Pietro Artopeo Pomerano. То је Petrus Artopeus, у ствари Becker (1491—1563). Он је за Себастијана Минстера израдио карте Померанице. Орбин га цитира тврдећи да су Вандали Словени (99), говорећи о Венедима (59) и односима Хенриха Лава са Словенима (85).

Pietro Belonio је француски научник и путописац XVI века Пјер Белон. Орбин га наводи на почетку главе о Босни где се објашњава име реке Нестос (344).

Pietro Bizaro је ушао у Орбиново дело због једног догађаја који је тада још био временски близак. Bizzari у другој књизи говори о спасавању једне млетачке галије у дубровачкој луци 1570 (195). Орбин је свакако мислио на Бицаријеве ђеновљанске анале.

Pietro de Castro Pere ми није познат и не спомиње се у Орбиновом делу.

Pietro Crusper се у тексту назива и Pietro Crusber Olandese (6). Наслов његовог дела Орбин скраћено наводи као 1. 2. 3. 5. и 6. libri de' Settentrionali. Нисам успео да сазнам нешто ближе о њему. Овај аутор је наведен више пута и то скоро увек у вези са подацима о Словенима (6, 57, 70, 73, 75, 79, 102, 104, 105, 130).

Pietro Echilino је забележен и као Pietro Vescouo Echilino и наведен као ауторитет за историју римских царева (174). Орбин га спомиње кад спомиње мученике из Далмације (175, 176). То је Petrus de Natalibus, писац XVI в., аутор каталога светаца.

Pietro Giustiniano је историчар Венеције. Прва књига његова *Historie Venete* цитирана је на месту где се говори о страдању Котора 1378 (299) и борбама Неретљана (27).

Pietro Liuio је у тексту забележен као Pietro Liuio Veronese. За овим аутором се трагало више и упорније него за било којим другим са Орбиновог списка, али су сви напори остали узалудни. Уп. Н. Радојчић, *Српска историја* 44. Пјетро Ливио је, наиме, наведен као извор обавештења о пореклу јереси босанских патарена (353).

P. Piteo је ушао у списак као издавач. Орбин, додуше, на стр. 163 каже secondo che riferisce P. Piteo ne gli Annali Francesi, али ти *Анали* су у ствари збирка старих текстова: *Annalium et historiae Francorum ab. a. Chr. 708—990 scriptores coetanei* XII (Paris 1588). Место које Орбин ту наводи потиче из Анала манастира Фулде.

Pio Secondo је чувени хуманист Енеја Силвије Пиколомини, који је као папа носио име Пије II. Орбин је сâм читао списе ученог папе сабране већ у XVI веку у посебне збирке. Код Орбина се јављају наслови: Europa (за *De statu Europae* или за *Descriptio Asiae Europaeque*), Boemia (за *Historia Bohemica seu De Bohemorum origine ac gestis historia*), Commentario sopra Biondo (вероватно за *Decadum Flavii Blondi epitome ab inclinato Romano imperio ad annum 1440*). Карактеристично је да Орбин цитира папу Пија II у општесловенском делу доста пута, а да га сасвим ћутке употребљава у главама о Србији и Босни.

Plinio је свакако Плиније Старији, којега је Орбин, чини се, непосредно читао. Највише га наводи говорећи о местима у Далмацији (31, 107, 122, 134, 164, 180, 184, 194, 202, 360), и о племенима (68, 88, 141, 170, 172).

Plutarco — Плутарх је наведен као ауторитет за Илире (173), а коришћен је на месту где се говори о Дачанима (133), Илирима (154), Филипу Македонском (171) и краљу Дромакету (107).

Polibio — Велики римски историчар II века пре н. е. цитиран је веома мало, и то само кад је реч о Илирима (144, 148, 153, 154, 173).

Porfirio може били Optatianus Porphyrius (IV в.), аутор панегирика Константину Великом, или Порфирије из Тира, којега цитира Еусебије. У тексту се нигде не спомиње.

Pomponio Leto је хуманиста Pomponius Laetus († 1497). Орбин га цитира само кад говори о римским ратовима против Гота, по свој прилици, из списа *De caesaribus compendium.*

Privilegi di Cataro су цитирани само једном, и то за један необичан податак. Из повеље краља Твртка за Которане види се, каже Орбин, да је Хрвоје Вукчић рођен из брака Вукца Хрватинића и дубровачке властелинке из породице Лукаревића (364). Ко познаје босанске повеље тешко ће поверовати да се у њима налазе генеалошке појединости те врсте. Списак Душанових великаша на стр. 268 потиче из которских повеља.

Procopio di Cesarea је забележен на једном месту у тексту као Procopio Greco (116). Вреди истаћи да је Орбин имао приближно тачну представу о томе кад је Прокопије живео и деловао: il quale innanzi 1070 anni scrisse la guerra, che Giustiniano Imperadore hebbe co i Gothi (94). Прокопије је био преведен и чак неколико пута штампан до времена кад је Орбин писао своју књигу. Судећи по обимним изводима и богатом избору података о Словенима, Орбин је непосредно користио Прокопија. Цитира га на стр. 3, 16—18, 19—24, 95, 97, 102, 114, 116, 119, 126, 129, 142, 172, 180.

Prosspero Aquitano је Prosperus Aquitanus († 463), настављач Јеронима. Наведен је само као аутор о Готима (113).

Rafaelo Volaterano је аутор дела *Commentariorum Vrbanorum* octo et triginta libri. Два податка о Босни (354, 368) потичу, у ствари, од папе Пија II, којега је Волатеран користио у своме

спису. Наведен је још уз податак о Русима (88), Дарданцима (165) и о цару Михаилу Палеологу и црквеној унији (463).

Reginone Abbate је забележен у тексту и као Reginone Pruniense (400) и abbate Pruniense (7). Узимајући цитате из друге руке Орбин није осетио да је реч о истом писцу, па на стр. 137 упућује онога ко би желео више да зна о Норманима: veda l'Abbate Reginone, et il Pruniense, i quali essattissimamente scrissero le cose de Normanni (137). Ипак то је само Регино од Prüma († 915), чије дело Орбин наводи као Chroniche и цитира на стр. 7, 41, 44, 45, 70, 72, 132, 137, 400.

Registro delle Croniche — Нисам успео да утврдим на који текст се односи овај наслов. Хроника је била подељена на „доба", јер видимо да се о рату Александра Великог са Трибалима могло читати nel Registro delle Croniche alla 5 età del mondo (166). Други пут је овај извор споменут код покрштења Бугара (420).

Reinero Reinecio, dannato autore, је протестантски писац и издавач текстова из XVI в. Цитиран је на месту где се расправља о имену Словена (96). На другом месту (325) је споменут у једном одломку који је Орбин преузео од Леунклавија.

Ricardo Bartolino је писац прве половине XVI века, који је оставио за собом већи број списа, а међу њима и спев *Austriados* libri XII. Орбин га цитира говорећи о имену Slezi (становници Шлеске) (141).

Rinaldo Britanno ми је остао непознат. По наводу код Орбина треба да је написао *Хронику* у којој се говори и о нападима Словена на Енглеску (10).

Roberto Gaguino је писац XV века. Дело му је *Compendium super origine et gestis Francorum a Pharamundo usque ad a. 1491, sive Rerum Gallicarum Annales.* Орбин га наводи говорећи о имену Словена (96) и о односима Франака и Гота (114).

Roberto Valturio је аутор списа *De re militari* (1472), збирке анегдота о ратној вештини и ратним лукавствима. Спомиње се на месту где је реч о ратоборности Трачана (146).

Sassone Grammatico је добро познати немачки хроничар Saxo Grammaticus († 1204), аутор дела *Gesta Danorum seu Historiae Danicae* libri XVI. У његовом спису има доста података значајних за историју Словена, које Орбин није пропустио да наведе (65, 73, 74, 76, 77, 135).

Sebastian Munstero, dannato autore, је Sebastian Münster, аутор познате *Космографије*. Већ одавно је Н. Радојчић, *Одакле је преузео Мавро Орбини свој грб Босне? Гласник Земаљског музеја* 41 (1929) 103—108, показао да се Орбин непосредно служио Минстеровим делом и да је из њега преузео неке грбове или њихове основне елементе. Уп. и Н. Радојчић, *О српском грбу, Летопис Матице српске* 324 (1930) 272—273. Један дужи извод из текста налази се на почетку главе о Босни (344—345). Иначе се на Минстера Орбин позива тврдећи да је Јустинијан био из Призрена (175) и да су Вандали Словени (99). Из Минстера треба да је податак о рату краља Лудовика I

Анжујског са Татарима (355). Наводи га када прича о Херулима, Ободритима итд. (64, 65). Поред *Космографије* Орбин цитира и Минстеров спис *Descrittion di Basilea* (197) говорећи о кардиналу Ивану Стојковићу.

Scolastico Smirneo је Агатија, историчар Јустинијановог времена, који је имао надимак Scolasticus. Smirneo долази од Myrinaeus. Орбин је налазио у литератури оба облика имена и није схватио да је у питању један писац. Отуда на стр. 106 у низу аутора о Готима наводи једног поред другог: Dione, Scolastico Smirneo, Agathio, Giornando et altri.

Scipione Ammirato је италијански историчар XVI века, аутор *Istorie fiorentine*. Орбин га наводи у тексту говорећи о Цапини-Псеудопишману (287).

Seruio је свакако залутао у овај списак. То може били коментатор Виргилија Servius Honoratus (IV в.). Није чудо што се нигде у тексту не спомиње.

Sidonio Apollinario је римски песник V века. Не спомиње се у тексту.

Sigiberto Gemblacense је монах Sigebertus Gemblacensis († 1112), аутор дела *Chronographia* 381—1112, које је много читано у средњем веку, продужавано и штампано у XVI веку више пута. Орбин га користи из друге руке говорећи о Конраду II и Словенима (74), Норманима (104) и Вандалима (120). Занимљив је навод на стр. 38 према коме је Сигеберту приписана епизода о Ингу, која потиче из списа *Conversio Bagoariorum et Carantanorum.*

Sigismondo Herbersteino је добро познати Сигисмунд Херберштајн, дипломат и писац XVI в. из чијих је дела Европа упознала Русију и руску историју. *Moscouia*, коју Орбин цитира, биће италијански превод Херберштајновог латинског списа *Rerum moscouitarum commentari (Commentari della Moscouia et parimenti della Russia).* Преко Херберштајна је Орбин упознао старе руске летописе. По томе се може закључити да је Херберштајна много више користио него што га је цитирао. Орбин наводи Херберштајна као ауторитет за руске ствари (90), спомиње како он употребљава име Словени (96), преузима од њега титулу руских владара (93), а на осталим местима преузима преко њега податке из руских летописа (88, 89, 90, 93).

Silberto Genebrardo је наведен само као писац који употребљава име Словена (96). Не знам ко би то могао бити.

Socrate Historico је писац црквене историје *(Historia ecclesiastica).* Био је преведен на латински и штампан у првој половини XVI века. Цитира се на месту где је реч о победи цара Валенса над Готима (112).

Solino је, свакако, римски географ Julius Solinus (III век). Цитиран је код приче о слању девица из Скандинавије Аполону Делском (4) и на месту где је реч о Тракији (146) и Бесима (344).

Sozimeno је црквени историчар Созомен (V век). Његова *Historiae ecclesiasticae libri* јавља се са сродним списима

Сократа и Теодорета као *Historia tripartita*. Цитира се као и Сократ поводом ратова Римског Царства са Готима (113).

Speccio de' Sassoni јесте Sachsenspiegel, правни зборник који је саставио ритер Eike von Repgowe 1224—1235. Преведен је био на латински од стране Конрада нотара у Сандомиру и до Орбина је, вероватно, дошао посредно, преко пољских аутора. Саксонско огледало је наведено у низу извора (120) у којима се могло читати да су Вандали ратовали под Александром Великим и после његове смрти дошли у земљу коју су касније запоселили Саксонци. У 44. гл. *Саксонског огледала* има заиста фантастична прича о Александру Великом, али се ту каже да су се преци Саксонаца борили у његовој војсци против Дарија.

C. Statio Poeta — Код овога имена је нека збрка. Од комедиографа Статија Цецилија из 2. века пре н. е. није остало ништа сачувано, а Орбин га цитира, и то за податак да су Дачани у доба цара Вителија (68—69. г. н. е.) били на обали Дунава (135). То се могло наћи код другог песника, који се звао P. Papinius Statius и живео је у време цара Домицијана (81—96 н. е.).

Stefano Bizantino је аутор, вероватно, VI века. Од њега је остао спис *Етника* заснован на старијим ексцерптима. Орбин га је, по свој прилици, познавао из друге руке. Поменуо га је говорећи о Тули (3), месту Lysimachia (107) и о становницима земље између Балкана и Родопа (169).

Strabone је антички географ из I века Страбон. Орбин га је, чини се, непосредно читао. Цитира га много пута, а понекад доноси и веће изводе (стр. 8, 88, 106, 107, 133, 141, 146, 154, 156, 157, 159, 164—5 (преко Ортелија), 173, 175, 344). Нека грешка мора бити код навода на стр. 89, где је Страбон наведен као извор информације о томе какво су оружје имали Руси!

Suffrido Pietro Misnense није сасвим тачно забележен. Нешто ниже срећемо име Suffrido Misnense, али то није иста личност. Постојао је Sifridus presbyter de Balhhusin (место у Тирингији), коме је у једном издању списа *Compendium historiarum* (до 1306) погрешно стављен атрибут Misnensis (по мајсенској марки). Овај аутор је умро већ почетком XIV века. Два века касније деловао је Suffridus Petrus Leovardiensis Frisius († 1597), како се сâм потписивао. И он се у тексту Орбиновом јавља као Pietro Suffrido Leovardiense, а помиње се и његово дело *Origine de' Frisi* (11). У списку аутора, међутим, Орбин је и њему додао атрибут Misnense, који је био сувишан и писцу из XIII века. У оваквој ситуацији врло је тешко одвојити наводе код Орбина који се односе на једног или другог писца. Петру Суфриду припада цитат о протеривању Словена из Британије где је и наведен као Leovardiense (11). Њему треба, по свој прилици, приписати и оне наводе где се цитира број књиге и где увек стоји име Pietro (65, 98, 120, 121, 137). Овај аутор је био склон мистификацији, јер се, говорећи о рату Маркомана с Римом позива на архиве: trouo ne gl'Archiuij nostri, che dopò questa guerra de Marcomanni noue anni, cioe l'anno di Christo 183. tutta la Germania fu opressa da gran timore per rispetto di questi Vandali et Poloni... (121). Писцу из XIII века Сифриду припадају свакако два навода о односима

Карла Великог и Словена и аварском кагану (40, 70) и вероватно онај о Аланима (132).

Suida — Сматрало се да је ово име чувеног византијског лексикографа из средине X века. Касније се о томе називу много дискутовало и сада се мисли да он не представља лично име, него ознаку врсте дела или чак позив да читалац следи његове податке као латински vademecum. У сваком случају текст је био приступачан од 1499. и Орбин га је читао. У историји Бугара доноси у преводу већи одломак (405) позивајући се на dittione Bulgari, дакле чланак „Бугари“ у овој енциклопедији. Иначе Орбин није марио ово дело налазећи да писац прећуткује оно што би смањило славу Грка (117). Помиње га говорећи о ратовима Марка Антонија (139).

Soplimento di Eutropio је вероватно наставак Еутропија (в. Eutropio) Павла Ђакона и Ландулфа. Не спомиње се у тексту.

Suetonio Tranquillo је познати биограф римских царева. Орбин га је наводио као ауторитет за Илире (172) и користио податке из биографија Октавијана (345) и Тиберија (138, 139, 140, 161).

Suffrido Misnense в. Suffrido Pietro Misnense.

Symmaco је римски писац IV века Q. Aurelius Symmachus. Орбин га нигде у тексту не наводи.

Teoderico је у тексту наведен као Teodorico Vescouo, што олакшава идентификацију. Орбин је и овде небрижљиво забележио име аутора. То је, наиме, епископ Теодорет († 457), писац треће црквене историје (*Historia ecclesiastica* 325—427), јавља се и код Орбина на истим местима где и Сократ и Созомен, где се говори о цару Валенсу и Готима (112, 113). На Теодорета се Орбин позива кад говори о готском бискупу Улфили (112).

Teodoro Spandugino је у наслову свога списа записиван као Teodoro Spandugino Cantacusino gentilhuomo Costantinopolitano. То је писац XVI века који је без много критичности сабрао вести о Турцима и балканским хришћанским владарима. Орбин га цитира на стр. 325 да је Мара Бранковићка кћи Јерине Кантакузине. Из Спандућина потиче и прича о Тамерлановом поступању са Бајазитом и његовом женом (319). Изгледа да је Орбин податке из Спандућина нашао у списима других. У глави о Косачама је одломак о бекству Стефанове жене (383) преузет од Леунклавија, који на томе месту цитира Спандућина.

Teopompo Chio је грчки историчар Теопомп са Хиоса из IV в. пре н. е. Његово дело није сачувано, него се само спомиње код других писаца. Орбин га нигде у тексту не наводи.

Teodolo ће бити, по свој прилици, византијски писац с краја XIII и почетка XIV века Тома Магистер, који је као монах носио име Теодул. Монашко име се често јавља у рукописима и издањима његових списа. Теодул или Тома наве-

ден је код Орбина на месту где се прича да је цар Аурелијан убио за један дан 48 непријатеља (176), али не непосредно, него преко Сабелика. Како је Томино дело *Еклога* садржало разноврсне старе текстове и изреке, намењене да помогну код учења грчког језика, лако је могућно да се у њему налазила анегдота коју преноси и Орбин. Споменути Томин спис је био преведен и штампан већ почетком XVI века.

Tito Liuio — Велики антички историчар је наведен више пута када је била реч о племенима на Балканском полуострву (107, 122, 148, 154, 155, 168, 172, 174, 185, 344).

Tolomeo Alessandrino је познати антички географ II века н. е. Клаудије Птолемеј. Његова *Географија* је много пута штампана и коментарисана. Наводи се на местима где је реч о античким градовима или локалитетима или племенима (3, 7, 15, 88, 94, 107, 130, 133, 156).

Toma Ebendorfio је Thomas Ebendorfer de Haselbach (и Орбин га у тексту једном зове Haselbuchio, стр. 327). Орбин у оба случаја наводи Томине *Annali di Austria* мислећи при томе на његов *Chronicon Austriacum*. Како је ова хроника до Орбиновог времена била у рукопису, он је очигледно цитирао из друге руке. Код навода о деспотовим поседима у Угарској (327) утврдио сам да је све преузето из Леунклавија. Друго место где је реч о имену Срба (68) узето је свакако од неког немачког аутора.

Trebellio Polione је Treuelius Polio, римски историчар који спада у Scriptores historiae augustae. Иако га доста пута наводи, Орбин га је, изгледа, само посредно познавао. Користио га је говорећи о односима Царства с варварским народима (106, 109, 110, 133, 172, 174). Тревелије је послужио и као сведок за тобожње словенство тј. далматско порекло цара Константина Великог (175).

Trogo Pompeo је познати римски историчар I века. У тексту га Орбин нигде не наводи.

Tugenone Patavino је непрецизно забележени Tageno Patavinus († 1190), историчар Фридриха I Барбаросе о коме је у науци било много дискусије. На једном месту где га цитира Орбин га је забележио као Tagenone Padouano, схвативши, изгледа, да атрибут долази од имена Падове, иако Тагено треба да је био из немачког града Пасаве. Употребљен је уз још два писца на месту где се говори о састанку Фридриха I Барбаросе и Немање (249).

Valerio Massimo је римски историчар I века н. е. Валерије Максим, који се, иначе, у тексту не спомиње.

M. Varone је римски писац Marcus Terentius Varro из I века пре н. е. Једино место где га је Орбин споменуо узето је из Плинија (31).

F. Vegetio је познати римски писац V в. о војној вештини (*Epitome rei militaris*). Орбин га наводи, вероватно из друге руке, кад говори о либурнама (159) и илирским легијама (171).

C. Velleio Pateruelo је у тексту забележен тачније као Velleio Paterculo (141). Био је то римски историчар I века н. е. Орбин га наводи говорећи о Далматима (код њега су увек Далматини) (141, 161, 162, 172).

Venceslao Boemo је чешки историчар Vaclav Hájek (или Hágek) z Liboczan († 1553), аутор дела *Kronika česká* (*Annales Bohemorum*). Хајеково дело је штампано на чешком 1541, на немачком 1596, а на латинском тек у XVIII веку. Орбин га је могао упознати само из друге руке, преко пољских или немачких аутора. Цитира га говорећи о покрштавању Моравске (49), о паганству Чеха (54), а наводи га уопште као писца који говори о Чесима (49).

Vernero Rolenuick је картузијански монах из Келна Werner Rolewinck († 1502). Пошто Орбин посебно наводи *Fascicolo dei tempi*, по свој прилици, није везивао за њега *Fasciculum temporum omnes antiquorum cronicas complectens* (до 1474). Једини навод из Ролевинка о Вандалима (120) потиче вероватно из његовог дела *De laudibus Westphaliae sive de laude antiquae Saxoniae nunc Westphaliae dictae sive de Westphalorum antiquorum Saxonum situ, moribus et laudibus* libri 3.

Vettore Uticense је Victor Vitensis или Uticensis episcopus из V века. Написао је дело *Historia persecutionis Wandalicae sive Africanae ecclesiae sub Geiserico et Hunirico Wandalorum regibus* libri 3. Vettore vescouo d'Utica се наводи два пута кад је реч о Вандалима (122, 125).

Ugo Fuluonio се наводи међу писцима који употребљавају име Словена (96). Не знам ко би то могао бити.

Vitichindo Olandese је по наводу код Орбина аутор неког дела о Венетима. Свакако је аутор из каснијег времена (XVI в.) иако се наводи као ауторитет за Аваре (130). На местима где се помиње реч је о Ругијцима (77, 79) и Словенима у Сарматији (10).

Vitichindo Sassone није херцег Саксонаца како би се по имену могло помислити, него монах Видукинд из Корваја у Саксонији, писац X века. Орбин га наводи причајући о Маркоманима у области Трира (riferisce Vitichindo nella vita d'Henrico et Ottone) (138). То се ипак мора односити на Видукиндово дело *Res gestae Saxonicae sive Annalium* libri 3. Споменут је још и на стр. 120 где је реч о Вандалима. Vitichindo monaco на стр. 104, биће по свој прилици Видукинд из Корваја.

Vitichindo Vagrięse или на једном месту Vuagriese (6) ми није ближе познат. По наводу код Орбина треба да му је дело била *Germania* (6). Чини се да је и то касни писац, јер се каже да је описивао ратове старих Сармата (10). На њега се Орбин позива и код тврђења да Словени потичу од Јафета (6,7).

Vnefrido Iglese је у тексту ближе објашњен тако да је идентификација лака: Vunefrido Inglese che poi fù chiamato Bonifatio e fatto Arciuescouo di Maguntia. У спису *Epistola ad Edoaldo Principe d'Inghilterra* (66) причао је како се код Словена удовице саме бацају на ломачу на којој се спаљује му-

жевљево тело. То је, дакле, Бонифације, апостол Германа из VIII века.

Vuolgfango Lazzio је бечки лекар и професор универзитета Wolfgang Lazzius (1514—1565), који је оставио неколико дела о античкој историји и античким споменицима. Орбин га је непосредно користио. Више пута цитира Лацијев спис *Transmigrationne delle genti* (= *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis* libri XII, 1537), који је управо пружао податке за које се Орбин интересовао. Наводи га такође кад одређује положај неког античког града. Стр. 33, 37, 42, 44, 99, 104, 115, 126, 137, 142, 158, 165, 167, 327.

Vuolgfango Olandese се у тексту не спомиње и не знам ко би могао бити.

Zacaria Lilio је италијански аутор XV века. Дело му је *Orbis breviarium* (1493). Наведен је на месту где се тврди да Авари, Бастарни, Пеуцини и Фини припадају Словенима.

Zonara је византијски хроничар Јован Зонара из XII века. Био је штампан и преведен на латински од стране Јеронима Волфа (1557) и прештампаван у разним зборницима византијских писаца. Постојао је и италијански превод (1560), али се по тексту види да је Орбин преводио с латинског. Орбин највише користи Зонару у историји Бугара, где из њега преписује читаве странице, али га понегде наводи и у оном делу где се бави свим Словенима (26, 89, 91, 140, 175). Зонара чак важи као ауторитет за Илире (173). У глави о Бугарима се цитира доста пута, а преписује још више. Наведен је на стр. 399, 407, 408, 409, 416, 425, 426, 433 и на страни 454 свакако погрешно јер је реч о догађају с краја XII века, који није описиван код Зонаре. Употребљен је а није наведен на стр. 400, 406, 418, 421, 427, 428, 432, 441—442.

Zosimo је назван и Zosimo autore greco (126). Из њега је већи цитат о Стилихону (126) и један други о Далматима (172). Наведен је и као ауторитет за Илире. То је грчки аутор V века, чија је римска историја била преведена на латински од Јохана Леунклавија и штампана 1581. и 1590.

ОРБИНОВИ ИЗВОРИ КОЈИ СЕ НЕ НАВОДЕ У ЊЕГОВОМ СПИСКУ

Већ је раније истакнуто да Орбин није унео све споменуте изворе у свој списак. Није јасно како је дошло до тога да се испусти близу 50 имена или наслова наведених у тексту. Сигурно је само да Орбин свој списак није саставио на основу брижљиве евиденције извора које је користио. Од ових испуштених извора се може саставити списак који се по основним обележјима слаже с Орбиновим каталогом аутора. И овде је

већина писаца позната тек посредно и употребљена из друге руке. Неке је свакако познавао и читао, као Фјавија Бјонда, историчара XV века. У прегледу који следи поређао сам ове ауторе и наслове приближно на онај начин како је то учинио Орбин и трудио се да пружим исту врсту података као на претходним страницама уз Орбинов списак.

Alessandro Durante ми је остао непознат и после дужег трагања. Цитиран је на стр. 52 због тога што је правдао свирепи чин грофице Матилде тиме што је била чешке крви.

Alessandro II papa споменут је (247) због свога „бреве" упућеног дубровачком надбискупу Виталу. Уп. коментар уз стр. 17—18.

Atti del concilio Constantiense могу бити само *Acta concilii Constantiensis* штампана већ 1500. Текст је цитиран због облика Sirfi за име Срба. Тешко да ће се тај облик наћи у једном латинском тексту, али се сигурно налази у немачком тексту хронике о сабору у Констанци од Улриха Рихентала.

Ammiano Marcelino је добро познати касноримски писац (IV век). Од његове историје остао је само део који описује период 353—378. Орбин га цитира на местима где је реч о Аланима, Илирима и Маркоманима (130, 132, 138, 140, 144, 157). На њега се односе наводи на стр. 138 и 140 где је споменут само као Marcellino.

Annali dei Bulgari су споменути на стр. 420 сасвим индиректно, али на начин који показује да је Орбин веровао да су постојали. Говорећи о покрштавању Бугара он се позива на Луполда Бембершког и каже да је ближи од других *Аналима Бугара* (*Annali de' Bulgari*) и грчким писцима (Autori Greci).

Annali di Francia су били у рукопису и садржали су генеалогију Карла Великог. О том оштећеном кодексу Орбин је читао код Волфганга Лацција (142).

s. Antonino је наведен у низу писаца који говоре о римским царевима и папама. То је фирентински надбискуп Antonio Pierozzi († 1459) који је канонизован почетком XVI века. Орбин има у виду његов *Chronicon* (*Opus historiarum, Summa historialis*) до 1457. штампан много пута крајем XV и у XVI веку.

Cesare Campana је цитиран једном због податка о Чигалиној флоти (157), а други пут је наведен и наслов *Oratione Ratisponense* (107), и то у вези са Готима. Кампана је био Орбинов савременик (1540—1606) и оставио је за собом две историје света, од којих је Орбин могао познавати само прву *Delle istorie del mondo descritte dal signor Cesare Campana*, објављену у Венецији 1591.

Claudiano Poeta јесте Клаудије Клаудијан, писац на прелазу из IV у V век. Орбин га цитира два пута говорећи о Готима (114, 120).

Clusio је наведен због једног облика имена Картагине (122). То је Charles de l'Escluse, географ и путник по западној Европи, чије су карте репродуковане код Ортелија.

Corrado Myconio треба да је писац једне географије. За њим је без успеха трагао Мажуранић, јер је наведен и у списку Ј. Лукаревића. У XVI веку су позната два Myconiusa, али су носили друга имена и деловали су као теолози на почетку реформације. Споменут је поводом античког Епидаура (180).

Corrado Suencseldio је написао дело које Орбин цитира као *Teatro delle città* говорећи о почецима Шибеника (360).

Dacio Vescouo је име које се везује уз једну миланску хронику XI века. Аутор је цитиран на месту где се говори о Јустинијановом војсковођи Велизару (117).

David Hotomano се јавља и на списку Лукаревића, па је већ Мажуранић без успеха трагао за њим. Треба да је био географ, а цитиран је због античког Епидаура (180).

Deussipo Greco је наведен непрецизно. То је Публије Херенције Дексип, чија дела спомињу антички и средњовековни аутори. И Орбин га је упознао код других. Цитира га на стр. 109, 110 и 120.

Digestae су споменуте на стр. 176 са још неким деловима Јустинијановог кодекса као ерудитски украс. Све је, изгледа, узето од Сабелика.

Docleate је *Летопис Попа Дукљанина* (Барски родослов) који је Орбин превео и штампао на стр. 206—241 *Краљевства Словена*. Цитира се на месту где је реч о покрштавању Словена (32), постанку Дубровника (182), а ћутке га употребљава причајући о Самуиловом спаљивању Котора (298).

Eusebio Caboga је наведен као писац дубровачких анала (200).

Filippo da Bergamo је боље познат под именом Jacopo Foresta. Орбин наводи његов *Supplemento* (= *Supplementum cronicorum orbis ab initio mundi usque ad a. 1482* libri XV) који је много пута штампан и настављан. Споменут је на местима где се говори о Бургундима (127), о папама и мученицима из „словенских" крајева (176, 177), затим на месту где се тврди да су Македонци Словени (170) и код почетака Дубровника (181).

Flavio Biondo је добро познати италијански хуманистички историчар XV века, чије *Decadi* (= *Historiarum decades III ab inclinatione imperii Romani 400—1440)* Орбин много пута цитира за различите теме. Није јасно зашто га није ставио у свој списак иако је скоро сигурно да га је непосредно користио. Занимљиво је да Орбин није имао јасне представе о овом писцу. Мислио је да је Бјондо писао 100 година пре пада Римског Царства: Biondo, il quale cento anni innanzi la declinatione dell Imperio Romano, scrisse l'Historia... Отуда га је сматрао за ауторитет за историју Илира (172) и римских царева (174). Цитира га на стр. 24, 25, 26, 32, 38, 89, 94, 97, 107, 108, 109, 110, 114, 115, 120, 126, 133, 172, 174, 299, 420 и 473.

Francesco Petrarca је споменут због свога compendio in lingua italiana delle vite de pontefici e de gli imperadori (174), под чим се вероватно крије спис *De viris illustribus*. Наведен је кад се говори о папама пореклом из Далмације (176).

Francesco Sansouino је издавач текстова и писац XVI века. Познат је његов зборник текстова о Турцима. Сансовино је споменут код Орбина у једном одломку преузетом од Леунклавија због имена Косова поља (318).

Gilberto Lansbergio треба да је аутор дела о римским колонијама. Цитиран је због Епидавра (180).

Gioanni Boccacio је споменут због својих *Casi dei homini illustri*, односно због допуна тих биографија од Франческа Сердонатија у којима се говори и о неким Дубровчанима (187).

Gioanni Cuspiniano је бечки дворски историограф Johannes Spiesshamer звани Cuspinianus (1473—1529). Цитиран је на месту где је реч о Дарданцима (165). У историји Бугара се два пута цитира његова биографија цара Лава (407, 409).

Gioanni Dlugosso је пољски историчар XV века, краковски каноник Јан Длугош. Орбин га није читао, а споменуо га је само због тога што је негде потврдио да се до његовог времена одржао један стари словенски обичај (53).

Giossefo је свакако јеврејски историчар Флавије Јосиф. Орбин спомиње његова дела *Antichita dell'Giudei* (144) и *Guerre de Judei* (132), свакако из друге руке.

Giulio Baldasar треба да је био secretario imperiale у Цариграду. Он је наводно открио повељу Александра Великог за Словене (168).

Giulio Capitolino је један од писаца који спадају у Scriptores historiae Augustae. Цитира се више пута кад је реч о Готима (108), Маркоманима (140, 238, 239), пореклу неких царева (175). Наведен је чак и као ауторитет за Словене (174)!

San Gregorio је папа Гргур I Велики (590—604), како се види из цитата у коме је споменуто писмо a Giouio prefetto di Mauritio Imperadore nell' Illirico (25).

Guidone da Ravena је писац XIII века који је сачувао анонимног Равенског географа. Цитиран је због Јустинијанових ратова (116).

Historie delli gentili је наслов споменут у нејасном пасусу на стр. 75. Не знам на шта се односи.

Luciano nel Dialogo је говорио о Александру Великом (138). То је Лукијан из Самосате (II в.).

Mapamondi moderni су географски атласи Орбиновог доба. Цитирани су због имена Nova Zemglia (94).

Mela је римски географ Помпоније Мела (I в.). Цитиран је у вези са Тулом (3), сеобом Словена (8), сарматским женама (51) и Партинима (184).

Melantone је чувени немачки хуманиста Меланхтон, који је цитиран због својих коментара уз Тацита. На стр. 103 је наведен као доказ да се читав низ племена убраја у Словене, а на стр. 94 да су Фини Словени.

Niceforo Calisto је Нићифор Калист Ксантопул, византијски писац XIV века. Поред црквене поезије оставио је за собом и једну општу историју цркве. Био је издат и преведен на латински и италијански у току XVI века. Орбин га цитира говорећи о Готима (172), Илирима (172) и на месту где тврди да је цар Јустинијан био из Охрида и да је тај град Јустинијана Прима (175).

Persa је име које ми је остало загонетно. Можда је Орбин мислио на Аула Персија Флака († 62 н. е.), писца сатира. Цитира га уз име Лепида конзула поводом напада Бастарна на римску државу (133).

Pietro Marcelo се цитира због дела *Origine de' barbari* у вези с племеном Сулана (94) и Херула (128). У Венецији је крајем XV века деловао Petrus Marcellus, познат само као биограф дуждева.

Platina је свакако Bartolommeo de' Sacchi († 1481), биограф римских папа. Орбин једном цитира: Platina in Siricio (174), што ми је остало нејасно. Употребљен је не само кад се говори о папама (175, 176, 420, 473), него и на местима где је реч о римским царевима (174, 175) и Готима (113).

Privilegi che anchora si trouano in casa de Bobali à Rausa (354) треба да су повеље које је бан Стјепан II Котроманић издао Домањи Бобаљевићу.

Privilegio... alla famiglia de Giupranouicchi (362) је повеља краља Дабише из које је узет списак босанских великаша. Уп. коментар уз стр. 155.

Sesto Ruffo је цитиран на местима где се говори о Маркоманима (138, 140) и Илирима (172). Писцу нисам ушао у траг и веровао бих да је нека грешка код Орбина (уместо Руфије Фест) да нисам у једном делу В. Лација нашао име Sextius Ruffus међу писцима inclinantis imperii.

Sofiano је цитиран због тога што Моглен назива Воден (245). То је Николаос Софијанос са Крфа, писац прве половине XVI века, који је израдио и карте Грчке.

Teoclito Greco треба да је аутор који говори о цару Аурелијану (111).

Tolomeo Lago је споменут као писац о Гетима (107). То је владар писац којега треба разликовати од Клаудија Птолемеја, наведеног у Орбиновом списку.

Tomaso di Spalato је Тома архиђакон сплитски, аутор сплитске историје (*Historia Salonitana*). Орбин га цитира говорећи о Татарима (52).

Vincenzo di Belloua је енциклопедист XIII в. Венсан од Белоа (Vincentius Bellovacensis). Наведен је на месту где се говори о Татарима (52).

ИЗГУБЉЕНИ ДОМАЋИ ИЗВОРИ

Међу изворима које Орбин изричито наводи и спомиње упадљиво је мали број оних који су настали на домаћем тлу. У оним деловима књиге где се Орбин бави свим Словенима и раном словенском историјом странице просто врве именима аутора и наслова. У оним главама, међутим, где је испричана историја Дубровника и суседних земаља извори се наводе неупоредиво мање, и то редовно за периферне и мање важне ствари. Као да је Орбина овде напустила страст за цитирањем, пошто су имена која је требало наводити слабо позната ученој публици какву је имао пред очима. То свакако није једини разлог због кога је Орбин уздржљивије поступао са изворима. У другом делу књиге он и познате византијске писце спомиње тек овде-онде, иако из њих преписује многе странице. Код Орбина се не појављује ни оно мало домаћих текстова које наводи његов савременик Лукаревић: *Cronica di Slavonia, Cronica di Servia* (и *Chroniche di Servia*), *Cronica d'Antivari, Efemeridi di Doclea, Croniche di Bosnia, Emmanuello Chronista di Harvoie Harvatich Duca di Spalato, Milich Velimiseglich cronista di Bossina, Stanislavo Rupcich Bano di Timorie* (дело му је *Vita dell'Imperatore Stefano*), *Diadario di Bulgaria, poeti serviani.* (Уп. V. Mažuranić, *Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića, Narodna starina* 8 (1924) 121—153.)

Па ипак, скоро читав век у нашој науци влада уверење да је Орбин морао читати и домаће текстове, који су од његовог времена до данас изгубљени. У прилог томе мишљењу се може навести неколико јаких разлога. Пре свега, нема никаквог основа за претпоставку да је Орбин друкчије поступао у оним деловима свога списа где смо утврдили скоро за сваки редак одакле је преузет, а друкчије тамо где не познајемо подлогу његовог текста. Орбин је и те делове свога списа саставио на основу других текстова. Он нам и сâм негде каже и за делове текста којима изворе не познајемо да их је нашао у списима. Пошто је испричао о почецима Котроманића верзију чије порекло не познајемо, додао је: ne altra cosa trouo scritta di questi Cotromanni, che regnarono antichamente in Bosna, fino che il

dominio peruene in mano di Stefano Bano di questa casa (350). На многим местима се по садржају може закључити да је Орбин ствари које прича могао једино сазнати из неког старијег текста. Постојање таквих текстова он нам узгредно открива као нпр. када се, говорећи о Душановим ратничким способностима, позива на писце: il quale, (como dicono gl'Autori, che di lui fecero mentione) fù il miglior soldato di quei tempi et capitano eccelente, che in fin da fanciullo fù vago della gloria. Ниједан очувани и познати писац нам то не каже. То, наравно, не морају бити увек извори првога реда, него и касни текстови с помућеним вестима и легендарним примесама. Орбинов једноставан начин употребе извора, без мењања и прерађивања, омогућава нам местимично да кроз његов текст осетимо колико је био обавештен и вредан извор на који се ослањао. У Коментару је више пута било покушаја да се процени вредност Орбиновог непознатог извора.

У проучавању Орбинових извора би требало поћи корак даље и покушати да се препознају одломци који припадају истом извору, да би се на основу такве делимичне реконструкције судило о битним особинама тога извора. Као ослонац могу послужити: тип информације, карактеристична обележја излагања, лексичке и стилске одлике, повезаност садржаја, став аутора и сл. Таква реконструкција ће, наравно, бити могућа само у малом броју случајева и остаће у знатној мери хипотетична. Потребно је да се стекне више повољних околности да би се тај задатак успешно обавио. Потребно је да се фрагменти истога извора довољно поуздано препознају, а затим да их буде толико да се на основу њих може закључивати о целини.

Један од извора који се даје реконструисати могао би се назвати *Историја хумских господара.* Његови фрагменти се могу препознати у више глава Орбиновог дела (Немањићи, Никола Алтомановић, Хум). У центру пажње овог извора су догађаји у Хуму од времена Немањиних наследника па све до укључивања земаља Николе Алтомановића у босанску државу. Одлике су му: анегдотско причање, инсистирање на јуначким подвизима, кратко и искључиво карактерисање личности као valentuomini или di poco valore. Овај извор је, вероватно, настао у Хуму у другој половини XIV века, док је још било свеже сећање на Бранивојевиће. Отуда је разумљиво што је мање поуздан у почетном делу где говори о времену првих Немањића. Из овог извора потичу, по моме мишљењу, причање о рату кнеза Петра и Стефана Немањића и потомцима Мирослављевим (250—251), о Николићима између Душана и Стјепана II (265), карактеристике Николе Алтомановића и прича о нападу на Бишће (282), прича о наследницима кнеза Андрије, Игинију и Нелипцу, Петру Тољеновићу и Бранивојевићима (391—393), прича о Павлу и Младену у Хуму (395 и 396). На везу између одломака упућује нас сам Орбин када у глави о Немањићима споменувши кнеза Андрију наговештава да ће о њему доцније говорити. Као што се види, скоро читава глава о Хуму представља ексцерпт из овог изгубљеног извора. Захваљујући њему Орбин је посебну главу наменио хумским господарима. Вреди запазити да одломци које сам покушао да идентификујем дају хронолошки повезан приказ збивања од почетка XIII до

друге половине XIV века. Трагове употребе овог извора можемо запазити и код Орбиновог савременика Јакова Лукаревића, где на стр. 77—78 (изд. 1790) сусрећемо кратко рекапитулирану историју хумских господара од Радослава, преко Мирослава, Андрије, Игинија брата Нелипчевог, Петра Тољеновића до Бранивоја и његових синова.

Један изгубљени извор садржавао је *историју Котроманића* од доласка Немца Котромана па до смрти Твртка I. Његови фрагменти се дају препознати у глави о Босни: почетак Котроманића, бан Стјепан I, бекство његове удовице са синовима у Дубровник, повратак на власт (350—351), удаја кћери бана Стјепана (355), смрт банова и младост Твртковa, побуна властеле, борбе с Вукићем (356—357), крунисање (358) и борбе у Далмацији (359), битка код Билеће (361). Важну карактеристику овог извора представља инсистирање на правима, слобоштинама и законима Босне које срећемо на три места: код описа владе Котромана (350), истеривања синова Стјепана I (351) и Твртковог крунисања (358). Та тенденција открива да је овај извор настао у племићкој средини почетком XV века и да је изражавао интересе обласних господара. Сталешка права племства су пројицирана у прошлост и представљена као основ поретка који влада још од родоначелника Котроманића. Овај извор је био познат већ око 1430. јер опажамо да су га Дубровчани употребљавали у дипломатском саобраћају са Босном. Већ је одавно познато да се Орбиново причање о Котроманићима слаже са дубровачким инструкцијама посланицима (уп. коментар уз стр. 140—141 ове књиге), али се то објашњавало претпоставком да је Орбин читао владина писма и тамо сазнао за причу о немачком пореклу Котроманића, бекству Јелисавете и боравку у Дубровнику итд. Пошто смо у бројним случајевима показали да Орбин није познавао нити непосредно употребљавао дубровачку архивску грађу, ова хипотеза остаје без икаквог ослонца. После свега што је речено о карактеру овог извора, велико је искушење да се он доведе у везу с познатим именом Хрвојевог хроничара Манојла. Против те привлачне комбинације може се изнети доста јак приговор ослањајући се на Лукаревића (изд. 1790, 76) који управо о боравку Јелисавете има друге појединости за које се изричито позива на Манојла.

Трећи изгубљени извор који се у Орбиновом делу може препознати јесте једна породична историја Балшића, која је ову породицу изводила од цара Душана („цара Немање"). О томе извору нас извештава Барлеције, који каже да су то више фрагменти него анали. У томе извору је Србија за време Уроша била подељена на четири барона. Из њега потичу вести о првој генерацији Балшића и њиховим односима према краљу Твртку и Котору. Овде се одломци не могу открити по неким својим обележјима, већ упоређивањем садржаја са кратком историјом Балшића у Барлецијевом спису о опсади Скадра. Уп. одломке у италијанском преводу у коментарима уз стр. 44, 63, 69, 70. Изгледа да овај извор није описивао судбину следеће генерације Балшића, јер је она код Барлеција испричана врло збркано и нетачно.

Изгледа да су и Бранковићи имали неку своју породичну традицију. Њени трагови се опажају у поузданом и трезвеном излагању о односима Вука Бранковића с Турцима и Лазаревим наследницима после косовске битке (320 и коментар уз стр. 102, 103 и 104). Оно што се о Бранковићима говори после 1402. слаже се с подацима српских летописа или Константина Филозофа, тако да се наш хипотетични извор не може препознати. У сваком случају Орбин нам у излагању о Вуковом крају (319) открива најмање два данас непозната извора. Нисмо, међутим, сигурни да је било једна било друга верзија узета из неког извора који се посебно бавио Вуком и његовим наследницима или то потиче из неких текстова далеко општије садржине.

Већ у коментару уз стр. 64—66 речено је да *Прича о Цапини* Псеудошишману почива на неком тексту који осветљава и бугарску историју у другој половини XIV века. Тај текст Орбин поново користи сасвим на крају књиге говорећи о паду Бугарског Царства (472).

На више места Орбиновог текста избија на површину прилично јака историјска традиција Пераста, која је у пуној несразмери с представом која се о Перасту добија из средњовековних докумената. Пераштани су имали привилегије од цара Диоклецијана (306 и ком. уз стр. 88), њихов одред под Милошем Шестокрилићем помагао је Дубровчане у рату против бана Борића (347—348), они заузимају Будву за рачун Балшића (307), имају тежак сукоб и помирење са херцегом Стефаном (387—388), потчињавају се Венецији уз велике привилегије (308). Орбин је имао неки нарочито близак однос према Перасту (доноси чак имена градских капетана његовог доба), али је ипак, чини се, мешао Пераштане и Паштровиће (уп. коментар уз стр. 88). Историјски *текст о Перасту* морао је настати касно и садржати легендарне, па чак и фантастичне елементе.

У Коментару је истакнуто да Орбин користи један поуздан извор говорећи о Николи Алтомановићу и догађајима пред крај владе цара Уроша. Ипак нема довољно елемената за закључке о пореклу и карактеру текста на који се Орбин ту ослања. Могло би се очекивати да се о Николи Алтомановићу говори и у оном тексту који излаже историју Котроманића и у оном који прича о Балшићима. Чини се ипак да спис који прича о Николи има у центру пажње збивања у централним српским областима.

Бројна места за која је утврђено да се ослањају на неки непознати извор морају остати недирнута услед тога што нема довољно елемената за покушај издвајања појединих фрагмената и реконструкције извора. Пажњи истраживача се нарочито намећу питања о изворима за Орбинова излагања о цару Душану и о оном извору који вероватно представља изгубљену карику између Орбиновог текста и текста српских родослова и летописа, Даниловог зборника и живота деспота Стефана од Константина Филозофа.

Сима Ћирковић

РЕГИСТАР

* Регистар израдила Милка Ивковић, библиотекар Филозофског факултета у Београду.

САДРЖАЈ